

UNIVERZITET PRIVREDNA AKADEMIJA U NOVOM SADU
Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu

**IMPLEMENTACIJA AGROEKONOMSKE
POLITIKE EU NA POLJOPRIVREDNI I RURALNI
RAZVOJ SRBIJE**

DOKTORSKA DISERTACIJA

Mentor

Prof. emeritus Marijana Carić

Doktorand

Mast. ekon. Slavka Tasić

Novi Sad, 2015.

UNIVERSITY BUSINESS ACADEMY IN NOVI SAD

Faculty of Economics and Engineering Management in Novi Sad

**IMPLEMENTATION OF AGROECONOMIC POLICY
EU ON AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT
OF SERBIA**

DOCTORAL DISSERTATION

Mentor

PhD Marijana Caric, professor emeritus

Doctoral student

M. Sc. Slavka Tasic

Novi Sad, 2015.

KOMISIJA ZA ODBRANU DOKTORSKE DISERTACIJE

Predsednik komisije	<p>Prof. dr Marko S. Carić, redovni profesor Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Uža naučna oblast: Poslovna i međunarodna ekonomija</p>
Mentor	<p>Prof. emeritus Marijana Đ. Carić, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Uža naučna oblast: Agronomija, tehnologija i inženjerski menadžment</p>
Komentor	<p>Prof. dr Jovan V. Babović, redovni profesor Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu. Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu. Uža naučna oblast: Agronomija, tehnologija i inženjerski menadžment i Poslovna i međunarodna ekonomija</p>

PODACI O DOKTORSKOJ DISERTACIJI

<p>Naslov doktorske disertacije</p>	<p>IMPLEMENTACIJA AGROEKONOMSKE POLITIKE EU NA POLJOPRIVREDNI I RURALNI RAZVOJ SRBIJE</p>
<p>Rezime</p>	<p><i>Na osnovu raspoloživih resursa i potencijala, tražnje na svetskom tržištu, profitabilnosti proizvoda i ciljeva poljoprivrednog i ruralnog razvoja EU i Srbije, definisani su konkretni operativni razvojni prioriteti poljoprivrede i ruralnog razvoja Srbije. Strateško opredelenje je razvoj održive ekološki prihvatljive multifunkcionalne farmerske produktivne i konkurentne poljoprivrede koja ispunjava ekonomske, ekološke i međunarodne standarde. Praktičnom primenom znanja i inovacija povećati produktivnost i ekonomičnost, racionalno koristiti resurse, štititi životnu sredinu i uspostaviti interaktivne međuodnose između proizvodnje, inovativne prerade, preduzetništva, obrazovanja, naučno istraživačkog rada i prometa u funkciji kreativnog razvoja novih kvalitetnih proizvoda i prodora na konkurentnom međunarodnom tržištu.</i></p> <p><i>Opredelenje je da svi izvozni poljoprivredno-prehrambeni proizvodi imaju prioritet u razvojnoj strategiji i agrarnoj politici. Za brži razvoj stočarstva i organskog farmskog stočarstva, razvoj integralne i organske proizvodnje povrća u otvorenom i zatvorenom prostoru, razvoj plantažne integralne i organske proizvodnje voća i grožđa za proizvodnju kvalitetnih sertifikovanih proizvoda i prerađevina, povećanje produktivnosti svih vrsta žita uz smanjenje površina u korist leguminoza, povrća i industrijskog bilja, proizvodnju semenskog i sadnog materijala za izvoz i razvoj rodni i kvalitetni i konkurentniji sorti i hibrida.</i></p> <p><i>Težište je na brži razvoj ekoloških sistema organske biljne i stočarske proizvodnje kvalitetne zdravstveno bezbedne i sertifikovane hrane, proizvodnju i preradu organskog lekovitog i aromatičnog bilja i šumskih plodova, organsku ekološku akvakulturnu proizvodnju i preradu, gajenja useva za proizvodnju biomase i biogoriva, proizvodnju cveća i zelenila odnosno hortoproizvoda za izvoz i optimalni reonski razmeštaj konvencionalne, integralne i organske proizvodnje i prerade i razvoj brendiranih proizvoda prema geografskom poreklu za izvoz. Održivo upravljanje resursima, zaštita životne sredine, očuvanje biodiverziteta i ublažavanje i akomodacija na klimatske promene je permanentni razvojni prioritet. Svaki reon potrebo je da definiše sopstveni Program organske proizvodnje u ruralnim područjima i stimuliše konverziju zemljišta za organsku proizvodnju.</i></p> <p><i>Strateški prioritet dinamiziranja razvoja je modernizacija i razvoj inovativne prerađivačke industrije i raznovrsna proizvodnja visokokvalitetnog asortimana iz konvencionalne, integralne i organske prerade na bazi žita, povrća, voća i grožđa, soje, suncokreta i uljane repice i organskih proizvoda. Realizacija programa korišćenja sekundarnih sirovina za razvoj viših faza prerade i proizvodnje raznih finalnih proizvoda.</i></p>

	<p><i>Svestrani multifunkcionalni razvoj ruralnih područja, zaposlenost, unapređenje kvaliteta rada i života mladih, žena i porodica na selu uz smanjenje siromaštva u ruralnim sredinama i zaštitu životne sredine. Organizacija kooperativa (poslovnih zadruga) osnov je za razvoj poljoprivrede i ruralni razvoj uz jačanje integrisanih odnosa između proizvodnje, prerade, preduzetništva, nauke i struke, primene znanja, inovacija i prometa u lancu međusobnih ekonomskih odnosa. Efikasno upravljanje stručnim i javnim službama, primena znanja i inovacija, politikama i unapređenje institucionalnog okvira razvoja poljoprivrede u ruralnim sredina.</i></p> <p><i>Intenziviranje korišćenja i praktične primene zelenih izvora energije biomase, geotermalne energije, vode, vetra i sunca u agrobiznisu za zelene sisteme ekološke proizvodnje kvalitetne sertifikovane hrane. Primena autonomnih izvora energije na organskoj farmi, proizvodnja i primena mikrobioloških đubriva i razvoj zaštitnih bioloških sredstava u proizvodnji ekoloških sistema organske proizvodnje hrane.</i></p> <p><i>Ciljevi dugoročnog razvoja ruralne ekonomije i razvoja agrobiznisa su stvaranje prihvatljivih uslova rada i života i preduzetništva mladih i žena na selu, povećanje ponude kvalitetnih poljoprivrednih proizvoda i prerađevina iz konvencionalne, integralne i organske proizvodnje i nepoljoprivrednih usluga seoskih domaćinstava. Razvoj infrastrukture-puteva, vodovoda škola, zdravstvene službe, dečjih ustanova, domova kulture, sportskih terena, čitaonica, etnografskih muzeja, PTT komunikacije i drugih sadržaja. Razvoj malih i srednjih preduzeća iz delatnosti koje imaju resurse i uslužnih delatnosti, razvoj seoskog ili ruralnog i agroekoturizma, domaće radinosti i drugih delatnosti. Okrupnjavanja poseda poljoprivrednih gazdinstava merama ekonomske politike i socijalna sigurnost poljoprivrednih gazdinstava. Organizacija kooperativa (poslovnih zadruga) u funkciji ruralnog razvoja, poslovno organizovanje i integrisanje proizvođača, prerađivača, preduzetnika, nauke, stručnih službi i prometa radi povećanja konkurentnost, uspešnog nastupa na tržištu i postizanja maksimalnog ekonomskog i ekološkog profita. Prenošnje znanja i inovacija od strane stručnih-savetodavnih službi, instituta i fakulteta na imanjima i porodičnim farmama. Agrarni budžet u funkciji subvencionisanja i svestranog razvoja ruralnih područja. Agrarna politika i agrarni budžet u skladu sa razvojnim opredeljenjima i učešćem poljoprivrede i sela u stvaranju društvenog proizvoda Srbije.</i></p>
Ključne reči	Agrarna politika, CAP EU, ruralna ekonomija, poljoprivredni i ruralni razvoj, multi funkcionalni razvoj, integralna i organska proizvodnja, prehrambena industrija, agrarni budžet, zeleni izvori energije, ekonomski i ekološki profit, zaštita životne sredine
Naučna oblast	Industrijsko inženjerstvo i inženjerski menadžment
Uža naučna oblast	Agronomija, tehnologija i inženjerski menadžment

UDK	634. 1/. 7
------------	------------

INFORMATION ON DOCTORAL DISSERTATION

<p>Title of doctoral dissertation</p>	<p>IMPLEMENTATION OF AGROECONOMIC POLICY EU ON AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT OF SERBIA</p>
<p>Summary</p>	<p><i>Based on available resources and potential, demand on the world market, product profitability and objectives of agricultural and rural development of the EU and Serbia are defined the concrete operational development priorities of agriculture and rural development of Serbia. Strategic preference is to develop sustainable environmentally friendly multifunctional farmers' productive and competitive agriculture, which meets the economic, environmental and international standards. Practical application of knowledge and innovation to increase productivity and efficiency, rational use of resources, protect the environment and establish interactive interrelations between production, innovative processing, entrepreneurship, education, scientific research and turnover in the function of creative development of new quality products and penetrating the competitive international market.</i></p> <p><i>The commitment is that all export agro-food products have priority in the development strategy and agricultural policy. For faster development of organic livestock and farm animal husbandry, development of integrated and organic vegetable production in opened and closed space, development of plantation integrated and organic production of fruit and grapes for the production of quality certified products and processed products, increasing the productivity of all kinds of grain while reducing the surface area for the benefit of legumes, vegetables and industrial crops, the production of seed and planting material for export and development of higher yielding and good quality and competitive varieties and hybrids.</i></p> <p><i>The focus is on faster development of ecological systems of organic crop and livestock production of quality, healthy safe and certified food, production and processing of organic medicinal and aromatic herbs and berries, organic ecological aquaculture production and processing, cultivation of crops for biomass and biofuel production, the production of flowers and greenery or horto-products for export and optimal regional arrangement of the conventional, integrated and organic production and processing and the development of branded products according to geographical origin for export. Sustainable resource management, environmental protection, biodiversity conservation and reduction and accommodation on climate changes is permanent development priority. Each area it is necessary to define their own Program of organic production in rural areas and stimulate the conversion of land for organic production.</i></p> <p><i>Strategic priority for dinamization of development is the modernization and development of innovative manufacturing industry and diverse production of high-quality assortment from conventional, integrated and organic processing based on cereals, vegetables, fruits and grapes, soybean, sunflower and rapeseed and organic products.</i></p>

Realization of the program of usage of secondary raw materials for the development of higher levels of processing and production of various final products.

The versatile multifunctional development of rural areas, employment, improving the quality of life and work of youth, women and families in the countryside while reducing poverty in rural areas and environmental protection. The organization of cooperatives (business cooperatives) is the basis for the development of agriculture and rural development while strengthening the integrated relationship between the production, processing, entrepreneurship, science and profession, the application of knowledge, innovation and sales in the chain of mutual economic relations. Efficient management of expert and public services, the application of knowledge and innovation, policy and improving the institutional framework of agricultural development in rural areas.

Intensifying of the use and practical application of green sources of energy from biomass, geothermal energy, water, wind and sun in agribusiness for green systems of ecological production of quality certified food. Application of autonomous energy sources on organic farms, production and application of microbial fertilizers and the development of protective biological resources in the production of ecological system of organic food production.

The goals of long-term development of the rural economy and the development of agribusiness are creating acceptable conditions of work and life and entrepreneurship of youth and women in the countryside, increasing the offer of quality agricultural and processed products from conventional, integrated and organic production and non-agricultural services of rural households. Development of infrastructure-roads, water supply, schools, health services, childcare institutions, cultural centers, sports facilities, reading rooms, ethnographic museums, postal communication and other facilities. The development of small and medium enterprises in industries that have the resources and service industries, development of country or rural and agro-ecotourism, domestic work and other activities. Enlarging of possession of agricultural farms with measures of economic policy and social security of agricultural farms. The organization of cooperatives (business cooperatives) in the function of rural development, business organization and integration of a manufacturers, processors, entrepreneurs, science, professional services and turnover in order to increase competitiveness, successful performance on the market and achieve maximum economic and ecological profits. Transfer of knowledge and innovation by expert-advisory services, institutes and faculties on farms and family farms. Agricultural budget in the function of subsidization and all-round development of rural areas. Agricultural policy and agricultural budget in accordance with the development orientations and participation of agriculture and rural areas in the creation of domestic product of Serbia.

Keywords	Agricultural policy the EU, rural economy, agriculture and rural development, multifunctional development, integrated and organic production, food industry, agricultural budget, green sources of energy, economic and environmental profit, environmental protection.
Scientific area	Industrial Engineering and Engineering Management
Specific scientific area	Agronomy, Technology and Engineering Management
UDC	634. 1/. 7

SADRŽAJ

1	Uvod	1
2	Predmet istraživanja	3
3	Cilj i značaj istraživanja	4
4	Hipoteza u istraživanju	5
5	Metodologija istraživanja	5
6	Pregled literature.....	6
7	Rezultati istraživanja i diskusija.....	16
7.1	Agroekonomska i ruralna politika Evropske unije	16
7.1.1	Zajednička poljoprivredna politika Evropske unije	18
7.1.2	Reforme zajedničke poljoprivredne politike	24
7.1.3	Reforma agrarne i ruralne politike 1992. godine	25
7.1.4	Reforma agrarne i ruralne politike u Agendi 2000.	26
7.2	Agrarna politika EU, STO i liberalizacija tržišta i cena	33
7.2.1	Preteča svetskoj trgovinskoj organizaciji - GATT	33
7.2.2	Svetska trgovinska organizacija (STO)	33
7.2.3	Zajednička agrarna politika Evropske unije i STO	37
7.2.4	Zajednička trgovinska politika Evropske unije (ZTP)	38
7.2.5	Srbija i Svetska trgovinska organizacija	40
7.2.6	Neke karakteristike spoljnotrgovinske politike Srbije	41
7.2.7	Efekti liberalizacije trgovine na poljoprivredu Srbije	42
7.2.8	Međunarodna trgovina prehrambenim proizvodima	44
7.3	Ruralna ekonomija i CAP ruralnog razvoja EU 2007-2020.	49
7.3.1	Ruralna ekonomija, ruralni razvoj i zajednička politika ruralnog razvoja	49
7.3.2	Zajednička poljoprivredna i ruralna politika EU 2007-2013.	51
7.3.3	Siže prethodne politike ruralnog razvoja Evropske unije	56
7.3.4	Nova strateška politika ruralnog razvoja Evropske unije	58
7.3.5	Strateške smernice ruralnog razvoja Evropske unije po osama	60
7.3.6	Mere ruralnog razvoja Evropske unije	61
7.3.7	Finansiranje poljoprivrednog i ruralnog razvoja Evropske unije	68
7.3.8	Savremena zajednička poljoprivredna i ruralna politika EU 2014-2020.	74
7.4	Politika ruralnog razvoja Evropske unije prema kandidatima	85
7.4.1	Program za poljoprivredni i ruralni razvoj SAPARD	85
7.4.2	IPA - Instrument pretpristupne pomoći	86
7.4.3	IPARD - Instrument pretpristupne pomoći za ruralni razvoj	91
7.4.4	Unapređenje efikasnosti tržišta i implementacija EU standarda	94

7.4.5	Aktivnosti za implementaciju agroekoloških mera i lokalnog ruralnog razvoja	95
7.4.6	Razvoj ruralne ekonomije	96
7.4.7	Prijava i postupak za ostvarivanje prava na podršku iz IPARD-a	96
7.4.8	Srbija i IPA / IPARD	97
7.5	Makroekonomska politika i značaj poljoprivrede Srbije	99
7.5.1	Makroekonomska politika u ekonomiji Srbije	99
7.5.2	Ekološki i ekonomski resursi i značaj poljoprivrede u razvoju Srbije	101
7.5.3	Raspoloživi resursi i stanje životne sredine	102
7.5.3.1	Površina, struktura i kvalitet zemljišta	102
7.5.3.2	Višegodišnji zasadi voća i grožđa	108
7.5.3.3	Stočni fond i broj uslovnih grla	110
7.5.3.4	Poljoprivredna mehanizacija, oprema i objekti u poljoprivredi	113
7.5.3.5	Stanovništvo, domaćinstva, gazdinstva i radna snaga	114
7.5.3.6	Vodni prirodni resursi	117
7.5.3.7	Vazduh kao prirodni resurs	122
7.5.3.8	Biodiverzitet	125
7.5.3.9	Šume kao obnovljivi prirodni resurs	127
7.5.3.10	Karakteristike poljoprivrednog područja visoke privredne aktivnosti	129
7.5.3.11	Područja sa otežanim uslovima rada u poljoprivredi	130
7.6	Obim, dinamika i struktura poljoprivredne proizvodnje	130
7.6.1	Biljna proizvodnja	133
7.6.2	Stočarska proizvodnja	137
7.6.3	Organska poljoprivredna proizvodnja u Srbiji, Svetu i EU	139
7.6.4	Prehrambena industrija	149
7.6.5	Kvalitet, standardizacija i sertifikacija proizvodnje i proizvoda	153
7.6.6	Konkurentnost poljoprivrede Srbije	163
7.6.7	Spoljna trgovina poljoprivrede i prehrambene industrije	171
7.7	Ruralna područja i ruralna ekonomija	175
7.7.1	Demografske karakteristike stanovništva	176
7.7.2	Ruralna ekonomija, zaposlenost i stanovništvo	181
7.7.3	Mala gazdinstva i siromaštvo	185
7.7.4	Agrarni budžet u funkciji poljoprivrednog i ruralnog razvoja	186
7.8	Strategija poljoprivrednog i ruralnog razvoja Srbije 2024	191
7.8.1	Strategija ruralnog razvoja Srbije do 2013.	203
7.8.2	Vizija i strategija ruralnog razvoja	203
7.8.2.1	Šta raditi u ruralnim sredinama ili na selu	207
7.9	Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja Srbije	209

7.9.1	Značaj i postojeće stanje u poljoprivredi u ruralnim područjima	209
7.9.2	Strateški pravci razvoja poljoprivrede i ruralnih područja Srbije	210
7.9.3	Brži razvoj stočarstva i organskog farmskog stočarstva	212
7.9.4	Brži razvoj integralne i organske proizvodnje povrća, voća i grožđa	216
7.9.5	Cveće i zelenilo - izvozni proizvodi	220
7.9.6	Povećanje prinosa žita uz smanjenje površina u korist leguminoza i industrijskih useva i gajenja biljaka za proizvodnju biomase	221
7.9.7	Programi proizvodnje sadnog materijala i semenske proizvodnje za izvoz	222
7.9.8	Organsko lekovito, aromatično bilje i šumski plodovi - izvozni proizvodi	224
7.9.9	Optimalni reonski razmeštaj konvencionalne i organske proizvodnje	226
7.9.10	Proizvodnja organske sertifikovane hrane za izvoz	227
7.9.11	Modernizacija prerađivačke industrije i proizvodnja visokofinalnog asortimana iz konvencionalne, integralne i organske prerade za izvoz	231
7.9.12	Program korišćenja sekundarnih sirovina za razvoj viših faza prerade	236
7.9.13	Razvoj ruralnih područja Srbije	237
7.9.13.1	Agrobiznis i preduzetništvo u ruralnim područjima	238
7.9.13.2	Podsticajne mere za podršku razvoja ruralnih područja	241
7.9.13.3	Salaš podstiče razvoj ruralnih sredina i agroturizma	246
7.9.13.4	Infrastruktura i kvalitet života na selu	248
7.9.13.5	Multifunkcionalni razvoj agroekoturizma u funkciji razvoja sela	249
7.9.13.6	Izvozni programi u ruralnim područjima	254
7.9.14	Organizacija kooperativa (poslovnih zadruga) u funkciji ruralnog razvoja	255
7.9.15	Zeleni izvori energije biomase, geotermalne energije, vetra i sunca	258
7.9.16	Neke metode za realizaciju Strategije poljoprivrednog i ruralnog razvoja	263
8	Zaključak	267
9	Literatura	274
	Prilog 1. Stanovništvo, setvena struktura i proizvodni rezultati Srbije	285
	Prilog 2. Razvojni trendovi u proizvodnji, potrošnji, izvozu i uvozu u EU do 2023. godine	287
	Biografija	288
	Izjava o autorstvu	289
	Izjava o istovetnosti štampane i elektronske verzije doktorske disertacije	290

POPIS GRAFIKONA, TABELA I SLIKA

GRAFIKONI

- Grafikon 1. Agroprehrambeni sistem 17
Grafikon 2. Primena agrarne politike i mere podrške CAP-a 21
Grafikon 3. Stubovi Zajedničke poljoprivredne politike 27
Grafikon 4. Struktura budžeta Evropske unije 28
Grafikon 5. Poljoprivreda u procentima budžeta Evropske unije 32
Grafikon 6. Dinamika izvoza poljoprivrednih proizvoda u svetu 48
Grafikon 7. Udeo poljoprivrednih proizvoda u svetskom izvozu 48
Grafikon 8. Opšta uprava za poljoprivredni i ruralni razvoj 50
Grafikon 9. CAP i evolucija finansijske podrške po stubovima 52
Grafikon 10. Pregled strukture troškova CAP-a 57
Grafikon 11. Strateške ose ruralnog razvoja 2007-2013. 59
Grafikon 12. Raspored sredstava EAFRD po osama 60
Grafikon 13. Relativno učešće pojedinih mera ruralnog razvoja članica EU 61
Grafikon 14. Sedam ključnih principa LEADER pristupa 67
Grafikon 15. Izvori finansiranja budžeta Evropske unije 71
Grafikon 16. Raspodela budžetskih sredstava za period 2007-2013. 71
Grafikon 17. Procentualno učešće prvog i drugog stuba u budžetu CAP-a 72
Grafikon 18. Promene u strukturi budžeta CAP-a 73
Grafikon 19. Razvojni trend rashoda CAP-a 1980-2020. 77
Grafikon 20. Promene u raspodeli direktnih plaćanja 80
Grafikon 21. Raspored mera u okviru SAPARD fonda 85
Grafikon 22. Raspodela IPA sredstava po komponentama 88
Grafikon 23. Operativna struktura IPARD-a 93
Grafikon 24. Operativna struktura IPARD-a za Srbiju 94
Grafikon 25. Projektovani ciklus IPARD-a 96
Grafikon 26. Površine oranica i stalnih useva po strukturi u Srbiji i EU 104
Grafikon 27. Struktura poljoprivrednih površina Srbije i Evropske unije 104
Grafikon 28. Struktura poseda u Srbiji i Evropskoj uniji 107
Grafikon 29. Prosečna veličina gazdinstva u Srbiji i Evropskoj uniji 107
Grafikon 30. Broj uslovnih grla goveda u Srbiji i EU na 100 ha 111
Grafikon 31. Struktura broja traktora prema veličini poseda 114
Grafikon 32. Procenat kvaliteta uzoraka vode po slivovima 118
Grafikon 33. Kanalska mreža DTD-a 119
Grafikon 34. Rečni tokovi Srbije 120
Grafikon 35. Učešće sektora u zagađenju vazduha u Srbiji 124
Grafikon 36. Učešće šuma u poljoprivrednom zemljištu Srbije 128
Grafikon 37. Dinamika poljoprivredne proizvodnje 131
Grafikon 38. Struktura poljoprivredne proizvodnje 132
Grafikon 39. Indeksi biljne proizvodnje 134
Grafikon 40. Dinamika proizvodnje voća 134
Grafikon 41. Dinamika proizvodnje jabučastog voća 135
Grafikon 42. Dinamika proizvodnje koštičavog voća 135
Grafikon 43. Vodeće zemlje u proizvodnji šljive u Evropi 135
Grafikon 44. Dinamika proizvodnje jezgrastog voća 135
Grafikon 45. Dinamika proizvodnje jagodastog voća 136
Grafikon 46. Vodeće zemlje u proizvodnji maline i kupine 136
Grafikon 47. Dinamika proizvodnje maline 136
Grafikon 48. Vinogradi i sortiment grožđa po reonima 137
Grafikon 49. Dinamika stočarske proizvodnje 138
Grafikon 50. Površine u periodu konverzije i sa organskim statusom 141
Grafikon 51. Reoni organske proizvodnje 143
Grafikon 52. Regionalni razmeštaj površina pod organskom proizvodnjom 145

- Grafikon 53. Dinamika površina pod organskom proizvodnjom 145
Grafikon 54. Dinamika površina pod organskom proizvodnjom po kontinentima 146
Grafikon 55. Dinamika površina pod organskom proizvodnjom u Evropi i EU 147
Grafikon 56. Struktura organske proizvodnje u Evropskoj uniji 147
Grafikon 57. Standardi kvaliteta ISO 9000 155
Grafikon 58. Primena procesa HACCP 156
Grafikon 59. Sistemi integralnog upravljanja od njive do tržišta 157
Grafikon 60. Sertifikacioni standardi ISO 14 000 158
Grafikon 61. Integrisani sistem upravljanja kvalitetom 160
Grafikon 62. Broj stanovnika koji hrani jedan poljoprivredni proizvođač 168
Grafikon 63. Indeks cena poljoprivrede, biljnih i stočarskih proizvoda 169
Grafikon 64. Prodajne cene junadi 169
Grafikon 65. Prodajne cene kravljeg mleka 169
Grafikon 66. Trgovinski bilans poljoprivrede Srbije 172
Grafikon 67. Spoljna trgovina poljoprivrednih proizvoda između Srbije i EU 172
Grafikon 68. Struktura izvoza poljoprivrednih proizvoda 173
Grafikon 69. Spoljnotrgovinski promet poljoprivrednih proizvoda po zemljama 173
Grafikon 70. Ruralna područja prema produktivnosti zemljišta i OESR 175
Grafikon 71. Promena broja ruralnog stanovništva 176
Grafikon 72. Struktura ruralnog stanovništva po obrazovanju po regionima 179
Grafikon 73. Poljoprivredni reoni i ruralno poljoprivredno stanovništvo 180
Grafikon 74. Agrarni budžet i učešće u ukupnom budžetu Srbije 186
Grafikon 75. Dinamika promene agrarnog budžeta u ukupnom budžetu 186
Grafikon 76. Budžetska podrška po strukturi 187
Grafikon 77. Tržišno cenovne mere podrške poljoprivredi 188
Grafikon 78. Mere direktne podrške poljoprivredi 188
Grafikon 79. Podrška ruralnom razvoju 189
Grafikon 80. Direktna podrška farmerima u Srbiji 189
Grafikon 81. Promene ruralnog stanovništva po oblastima u Srbiji 190
Grafikon 82. Opšta budžetska ulaganja u poljoprivredu 190
Grafikon 83. Isplata sredstava iz agrarnog budžeta po okruzima 191
Grafikon 84. Identifikacija ruralnih područja u Srbiji 204
Grafikon 85. Reoni tržišnosti goveđeg mesa i mleka 212
Grafikon 86. Reoni tržišnosti jagnječeg i svinjskog mesa 213
Grafikon 87. Reoni tržišnosti živinskog mesa 214
Grafikon 88. Reoni šećerne repe i povrća 216
Grafikon 89. Reoni proizvodnje jabuke 217
Grafikon 90. Reoni proizvodnje šljive 218
Grafikon 91. Reoni proizvodnje oraha 218
Grafikon 92. Reoni proizvodnje maline 218
Grafikon 93. Reoni grožđa i raspored hladnjača 219
Grafikon 94. Reoni pšenice i kukuruza 221
Grafikon 95. Reoni šećerne repe i duvana 222
Grafikon 96. Reoni suncokreta, soje i uljane repice 222
Grafikon 97. Poljoprivredno prehrambena industrija pokretač razvoja i izvoza 232
Grafikon 98. Organizacioni aspekti integrisanog ruralnog razvoja 240
Grafikon 99 Integrisani ruralni razvoj 240
Grafikon 100 Projekat razvoja salaša u panonskoj ravnici 247
Grafikon 101 Nacionalni proizvodi u Srbiji 250
Grafikon 102 Vetrogeneratori i solarni sistemi 259
Grafikon 103 Godišnje mogućnosti korišćenja sunčane energije u Srbiji 259
Grafikon 104 Solarni sistemi u poljoprivredi 259
Grafikon 105 Sistemi proizvodnje solarne energije 260
Grafikon 106 Biomasa 261

TABELE

Tabela 1. Ciljevi i prioriteti ruralnog razvoja	9
Tabela 2. Tri ose ruralnog razvoja i LEADER pristup	62
Tabela 3. Osa 4 i primena LEADER pristupa u praksi	66
Tabela 4. Podrška zajednicama za ruralni razvoj zemalja članica	73
Tabela 5. CAP posle 2013	76
Tabela 6. Budućnost CAP-a 2014-2020.	77
Tabela 7. Ciljne aktivnosti stuba jedan i dva	78
Tabela 8. Direktna plaćanja Evropske unije u 2015	79
Tabela 9. Godišnji iznos sredstava IPA	87
Tabela 10. Indikativna raspodela IPA	87
Tabela 11. Iznos sredstava IPA zs Srbiju	98
Tabela 12. Makroekonomski pokazatelji ekonomije Srbije	100
Tabela 13. Učešće sektora privrede u BDP	100
Tabela 14. Makroekonomski pokazatelji doprinosa poljoprivrede BDP	101
Tabela 15. Stope rasta svetske proizvodnje i potrošnje	102
Tabela 16. Komparativna analiza veličine farme i oraničnih površina po h	103
Tabela 17. Poljoprivredne površine i način korišćenja zemljišta	103
Tabela 18. Bonitetna vrednost zemljišta	105
Tabela 19. MDK za sadržaj štetnih materija u zemljištu	105
Tabela 20. Poljoprivredna gazdinstva u Srbiji i EU prema površini	106
Tabela 21. Broj uslovnih grla stoke	110
Tabela 22. Broj grla stoke	110
Tabela 23. Proizvodnja i ulov ribe	113
Tabela 24. Broj traktora, kombajna i priključnih mašina	113
Tabela 25. Korišćenje poljoprivrednih objekata	114
Tabela 26. Domaćinstva i gazdinstva prema pravnom statusu	115
Tabela 27. Prosečna veličina farme u EU i Srbiji	115
Tabela 28. Članovi i stalno zaposleni na gazdinstvu	115
Tabela 29. Članovi i stalno zaposleni na poljoprivrednom gazdinstvu	116
Tabela 30. Gazdinstva prema broju članova i zaposlenih	116
Tabela 31. Menadžeri na gazdinstvu	116
Tabela 32. Menadžeri prema kvalifikaciji na poljoprivrednom gazdinstvu	116
Tabela 33. Nosioци, članovi porodice i zaposleni prema polu	117
Tabela 34. Nosioци gazdinstva i starosna struktura	117
Tabela 35. Navodnjavane površine u Srbiji	118
Tabela 36. Navodnjavane površine oranica i bašta po usevima	118
Tabela 37. Maksimalno dozvoljeni elementi u vodi za navodnjavanje	120
Tabela 38. Procena kvaliteta vode za navodnjavanje po metodu FAO	121
Tabela 39. Prinosi ratarskih useva u navodnjavanju i bez navodnjavanja	122
Tabela 40. Ekonomski efekti navodnjavanja po ha	122
Tabela 41. Procentualna zastupljenost klasa kvaliteta vazduha	124
Tabela 42. Ocena kvaliteta vazduha	124
Tabela 43. Površine pod šumama	127
Tabela 44. Šumski fond prema vlasništvu	128
Tabela 45. Komparativna analiza prinosa žita u Srbiji i EU	130
Tabela 46. Struktura vrednosti poljoprivredne proizvodnje	132
Tabela 47. Površine pod biljnim usevima	133
Tabela 48. Proizvodnja biljnih proizvoda	133
Tabela 49. Proizvodnja stočarskih proizvoda	137
Tabela 50. Organske površine u biljnoj proizvodnji	140
Tabela 51. Organska proizvodnja u stočarstvu	141
Tabela 52. Površine zemljišta pod organskom proizvodnjom u Evropi	146
Tabela 53. Razlika u nutritivnim vrednostima organske i konvencionalne proizvodnje	148

- Tabela 54. Potrošnja organskih proizvoda po stanovniku 148
Tabela 55. Obim i dinamika proizvodnje prehrambene industrije 150
Tabela 56. Proizvodnja i korišćenje kapaciteta u prehrambenoj industriji 151
Tabela 57. Indeksi rasta prehrambene industrije 151
Tabela 58. Ulaganje u poljoprivrednu proizvodnju i prehrambenu industriju 152
Tabela 59. Zaposlenost po delatnostima 152
Tabela 60. Komparativna analiza u evropskoj i srpskoj poljoprivredi 164
Tabela 61. Proizvodni potencijali poljoprivrede Srbije i učešće u Evropi 166
Tabela 62. Komparativna analiza prinosa Srbije i EU 167
Tabela 63. Produktivnost u proizvodnji ratarskih useva 167
Tabela 64. Potrebni osnovni proizvodi za kupovinu input-a 170
Tabela 65. Spoljna trgovina poljoprivrednih proizvoda po delatnostima 171
Tabela 66. Struktura izvoza poljoprivrednih proizvoda 173
Tabela 67. Spoljna trgovina poljoprivrednih proizvoda po vrstama 173
Tabela 68. Spoljna trgovina poljoprivrednih proizvoda po nameni 174
Tabela 69. Spoljna trgovina poljoprivrednih proizvoda po odsecima 174
Tabela 70. Vodeći izvozni poljoprivredni proizvodi 174
Tabela 71. Ukupan broj ruralnog stanovništva po područjima i regionima 177
Tabela 72. Starosna struktura ruralnog stanovništva 177
Tabela 73. Komparativne karakteristike ruralnih i urbanih područja 178
Tabela 74. Broj sela prema broju stanovnika 181
Tabela 75. Ruralno područje EU i Srbije 182
Tabela 76. Dinamika stopa zaposlenosti u ruralnim i urbanim područjima 184
Tabela 77. Struktura prihoda seoskih domaćinstava 184
Tabela 78. Porodična gazdinstva prema površini korišćenog zemljišta 185
Tabela 79. Procenat siromašnog stanovništva prema tipu naselja 185
Tabela 80. Visina subvencija članica EU iz zajedničkog agrarnog budžeta 187
Tabela 81. Projekcija agrarnog budžeta po stubovima 199
Tabela 82. Projekcija prvog stuba agrarnog budžeta 200
Tabela 83. Projekcija drugog stuba agrarnog budžeta 201
Tabela 84. Projekcija agrarnog budžeta za posebne podsticaje 202
Tabela 85. Reonski razmeštaj vinograda 219

SLIKE

- Slika 1. Mapa Evropske unije 19
Slika 2. Pedološka karta Srbije 104
Slika 3. Vinogradarski reoni Srbije 109
Slika 4 Organski vinogradi u Sremskim Karlovcima 142

SPISAK SKRAĆENICA

- BRC - British Retail Consortium
- CAC - Collective action clause Model Agenda Dnevnik, Beležnik, Spisak stvari koje treba obaviti
- CAP - Common Agricultural Policy - ZPP Zajednička poljoprivredna politika
- CCP - Common commercial policy - ZTP Zajednička trgovinska politika
- CCP - Control Production
- CE European Conformity - CE znak je legalno zahtevano označavanje u Evropskoj uniji (EU) koje se primenjuje na različite kategorije proizvoda.
- CEFTA - Central European Free Trade Agreement - Centralni sporazum o slobodnoj trgovini
- CF - Cohesion Fund - Kohezioni fond
- CMO - Common Market - Zajedničko tržište
- CMO - Chief Marketing Officer - Šef marketinga
- COM - Component Object Model
- CO₂ - Carbon dioxide - Ugljen-dioksid
- CSF - Common Strategic Framework - Zajednički strateški okvir
- CU - Common Customs Union - CET Zajednička carinska unija
- DTD - Dunav Tisa Dunav
- EAGF - European Agricultural Guarantee Fund - Evropski poljoprivredni garantni fond
- EAFRD - European Agricultural Fund for Rural Development
- EAFG - European Agricultural Guarantee Fund - Evropski poljoprivredni fond za garancije
- EAGGF - European Agriculture Guidance and Guarantee Fund - Evropski garancijski i savetodavni fond za poljoprivredu
- EAFRD - European Agricultural Fund for Rural Development - Evropski poljoprivredni fond za ruralni razvoj
- EAGF - European Agricultural Guarantee Fund - Evropski poljoprivredni garantni fond
- EC - European Commission - Evropska komisija
- ECAS - European Citizen Action Service - Evropski servis za građansku akciju
- EEC - European Economic Community - EEZ Evropska ekonomska zajednica
- EEA - European Economic Area - Evropski ekonomski prostor
- EFTA - European Free Trade Association - Evropsko udruženje slobodne trgovine
- EFA - Spisak povoljnih područja
- EIA - Extended Impact Assessment - Produžena procena uticaja
- EMMF - European Maritime and Fisheries Fund - Evropski pomorski i ribarski fond
- ERDF - European Regional Development Fund - Evropski fond za regionalni razvoj
- ESF - European Social Fund - Evropski socijalni fond
- ESI - European Investment Fund - Evropski investicioni fond
- ERDF - European Regional Development Fund - Evropski fond za regionalni razvoj
- EU - The European Union - Evropska unija
- FAO - Food and Agriculture Organization - Organizacija za hranu i poljoprivredu
- GAEC - Good Agricultural and Environmental Conditions - Dobra poljoprivreda i zaštita životne sredine
- GAP - Good Agricultural Practices - Dobra poljoprivredna praksa
- GATS - General Agreement on Trade in Services - Opšti sporazum o trgovini uslugama
- GATT - General Agreement on Tariffs and Trade
- GDP - Gross domestic product - BDP Bruto domaći proizvod
- GHP - Good Hygiene Practices
- GLOBAL - GAP - Standard dobre poljoprivredne prakse
- GMO - Genetically modified organism - Genetski modifikovani organizmi
- GMP - Good manufacturing practices
- GOST-R - Sertifikat saglasnosti potvrđuje kvalitet proizvoda i saglasnost sa normama i zahtevima Ruske Federacije Kosher Standard foods are those that conform to the regulations of kashrut

- HACCP - Hazard Analysis and Critical Control Point
- HALAL - Halal standard čini set pravila i smernica za proizvodnju i pripremu hrane u skladu sa islamskim verskim običajima
- HN VF - High nature value farmland - zemljište visoke prirodne vrednosti
- LEADER - Links between actions for the development of the rural economy - LIDER pristup
- IACS - Integrated Administration and Control System - Integrisane administracije i kontrole
- IFS - International Food Standard
- IFOAM - International Federation of Organic Agriculture Movement - Međunarodna federacija za organsku poljoprivredu pokreta
- IPA Instrument for Preaccession Assistance - Instrument za pretpristupnu pomoć
- IPARD - Instrument for Preaccession Assistance for Rural Development- Instrument pretpristupne pomoći za ruralni razvoj
- ISO - International Organization for Standardization - Međunarodna organizacija za standardizaciju
- ISPA - International Sleep Products Association - Međunarodna asocijacija proizvoda
- ITO - International Trade Organisation - Međunarodna trgovinska organizacija
- LAB - Lekovito i aromatično bilje
- LAG - Local Action Group - Lokalne akcijske grupe
- LFA - Logical Framework Approach - Pristup putem logičnog okvira
- MPZŽS Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine Vlade Srbije
- NAFTA - The North American Free Trade Agreement - Severno američko udruženje slobodne trgovine
- NO₂ - Nitrogen dioxide - Azot-dioksid
- NUTS - Classification (Nomenclature of territorial units for statistics) is a hierarchical system for dividing up the economic territory of the EU - NUTS klasifikacija (NSTJ) je hijerarhijski sistem za podelu ekonomske teritoriju EU
- OECD - Organization for Economics Co-operation and Development - Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
- PDV - Porez na dodatu vrednost
- PHARE - Programme of Community aid to the countries of Central and Eastern Europe - Program pomoći Zajednice za zemlje centralne i istočne Evrope
- PKS - Privredna komora Srbije
- PPU - Average impact assessment - Prosečna procena uticaja
- RZS - Republički zavod za statistiku
- SAA - Stabilisation and Association Agreement - SSP Sporazum o saradnji i pridruživanju
- SAP - Stabilization and Association Process - Proces stabilizacije i pridruživanja
- SAPARD - Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development -Specijalni pristupni program za poljoprivredu i ruralni razvoj
- SARD - Sustainable Agriculture and Rural Development - Održiva poljoprivreda i ruralni razvoj
- SGS - Statistički godišnjak Srbije
- SMR - Statutory Management Requirements
- SO₂ - Sulfur dioxide - Sumpor-dioksid
- TDI - Trade Defence Instruments - Mehanizmi zaštite trgovine
- TOM - Total Quality Management - Menadžment totalnog kvaliteta
- TRIPS - Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights - Sporazum o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine
- USA - United States of America - SAD Sjedinjene američke države
- ZOI/ZOZP - Protected Designation of Origin-protected geographical indications - Zaštićena oznaka izvornosti-Zaštićena oznaka geografskog porekla
- ZOP - Zakon o organskoj proizvodnji
- WTO - World Trade Organization - STO Svetska trgovinska organizacija

1 UVOD

Izučavanje agroekonomske i ruralne politike Evropske unije i njena implementacija na poljoprivredni i ruralni razvoj Srbije je od izuzetnog značaja za kreiranje savremenog razvoja poljoprivrede, prerade i svestranog razvoja sela. Razvoj agrarne politike Evropske unije je kreiran, menjan, unapređivan od osnivanja do današnjih dana. Suština promena bila je da se permanentno podstiče razvoj poljoprivrede sa naglaskom na strukturne promene i konkurentnost uz dinamični multifunkcionalni razvoj ruralnih područja i stvaranje uslova za zapošljavanje, ostanak mladih i kvalitetniji život farmerskih porodica na selu. Promene su vršene permanentno da bi aktuelne bile usmerene na jačanje konkurentnosti poljoprivrede i prerade, racionalno upravljanje prirodnim resursima i zaštitu životne sredine, snažnu podršku ruralnom multifunkcionalnom razvoju i diverzifikaciju privrednih aktivnosti i svestrani razvoj zajednica u ruralnim područjima. Cilj je da se postignu povoljniji uslovi rada i kvalitetni život poljoprivrednih domaćinstava da bi mladi ostali na selo i bavili se agrobiznisom, agroturizmom i drugim poslovima, ostvarivali primeren dohodak i profit u poslovanju i čuvali životnu sredinu. Ekonomika u proizvodnji pobeđuje na tržištu, a ekonomika poslovanja poljoprivrednih gazdinstava opredeljuje kvalitetniji život i ostanak u ruralnim područjima mladih i žena da se bave ekološkim (*organskim*) sistemima proizvodnje kvalitetne, zdravstveno bezbedne sertifikovane hrane za potrebe domaćeg tržišta i izvoza na regionalna i svetsko tržište.

Agrarna i ruralna politika imaju dominantno mesto u sveobuhvatnoj razvojnoj politici Evropske unije. Poljoprivreda i razvoj ruralnih područja su značajne za sve države članice Evropske unije. U ruralnim oblastima Evropske unije živi 56% stanovništva na 91% ukupne teritorije. Učešće ruralnog stanovništva u ukupnom stanovništvu Evropske unije iznosi 17,5%, a u Srbiji 43,6%. Agrarna politika obuhvata tržišno-cenovnu politiku, politiku multifunkcionalnog razvoja poljoprivrede, prerade i razvoja sela i politiku prema javnim službama i uslužnim delatnostima za poljoprivredu. Poljoprivreda i prehrambena industrija EU su jedinstveni i strateški sistem koji ima veliki značaj u ukupnoj privredi, očuvanju zdravlja stanovništva, ruralnom razvoju i zaštiti životne sredine. Polazni ciljevi zajedničke agrarne politike CAP (*Common Agricultural Policy*) bili su: povećanje produktivnosti u poljoprivredi unapređenjem tehničkog progressa, racionalizacija poljoprivredne proizvodnje i optimalno korišćenje faktora proizvodnje, pre svega rada, postizanje odgovarajućeg životnog standarda ruralnog stanovništva, naročito povećanjem dohotka u poljoprivredi, stabilizacija poljoprivrednog tržišta, garantovanje stabilnog obezbeđenja potrošača hranom, obezbeđenje dovoljne ponude poljoprivrednih proizvoda, obezbeđenje potrošača sa hranom po prihvatljivim cenama. Polazište zajedničke agrarne politike je da se poljoprivrednicima omogući kontinuirana proizvodnja i primeren životni standard, a potrošačima kvalitetna hrana po prihvatljivim cenama uz očuvanje i zaštitu životne sredine. Za postizanje ciljeva potrebno je sprovesti zajedničku organizaciju tržišta iz oblasti propisa iz konkurencije, koordinacije različitih organizacija državnih tržišta i celovitog ili jedinstvenog evropskog tržišta (*Babović, Tasić, 2013*).

Razvoj i reforme Zajedničke poljoprivredne politike sprovodile su se od osnivanja do danas u nekoliko perioda: Period od Rimskih ugovora do šezdesetih godina, je period formiranja i pravno-ekonomskog utemeljenja Zajedničke poljoprivredne politike; Period od šezdesetih do osamdesetih godina je izuzetno prosperitetan period Zajedničke politike, imajući u vidu obim sredstava koji je izdvajan za podršku poljoprivredi, cenovnu podršku i rast produktivnosti; Period od početka osamdesetih kada se uvodi sistem kvota za mleko do 1992. godine. Nastaje

period nastanka velikih tržišnih viškova i težnja da se smanje davanja za poljoprivredu iz budžeta Evropske zajednice; Period od 1992. godine i Ugovora iz Mastrihta do 2004/06. godine kada se uvode direktna plaćanja, definiše politika ruralnog razvoja i organske proizvodnje; Period od 2007. do 2013. godine odlikuje uvođenje jedinstvene šeme plaćanja i odvajanja plaćanja od proizvodnje određenih useva. Politika ruralnog razvoja zasniva se na tri ose ili pravca: podizanje konkurentnosti poljoprivrednog i šumarskog sektora; zaštita životne sredine i upravljanje zemljištem; kvalitet života i diverzifikacija ruralne ekonomije i LEADER program ruralnog razvoja ruralnih zajednica. Period od 2014. do 2020. godine gde su ciljevi reforme da ZPP bude zelenija i bolje ciljana, pravednija u raspodeli prihoda podrške i efikasnija politika ruralnog razvoja.

Zajednička poljoprivredna, ruralna i ekološka politika donela je značajne pozitivne efekte iz stabilnosti proizvodnje i tržišta agrarnih proizvoda, samodovoljnosti u ishrani, porasta prihoda proizvođača, sigurnosti u snabdevanju, nezavisnosti od uvoza i povećanja izvoza, svestranog ruralnog razvoja i zaštite životne sredine. Zajednička poljoprivredna politika je celovit sveobuhvatni sistem pravnih propisa, budžetske podrške i direktnih intervencija u poljoprivredi i ruralnim područjima Evropske unije.

Radi uspešnog upravljanja politikom ruralnog razvoja do 2020 godine definisano je šest prioriteta (*European Commission, 2013*). *Podsticanje transfera znanja u poljoprivredi, šumarstvu i ruralnim područjima putem podsticanja inovacija i znanja u ruralnim područjima, primene istraživanja i inovacija u poljoprivredi i šumarstvu i podsticanje doživotnog učenja i stručna obuka u poljoprivredi i šumarstvu. Unapređenje konkurentnosti svih vrsta poljoprivrede i poboljšanje održivosti gazdinstva da svi poljoprivrednici postanu konkurentniji, da se restrukturiranjem farmi suoči sa velikim strukturnim izazovima (farme sa niskim stepenom tržišnog učešća, ili tržišnih farmi aktivnim u određenim sektorima, gazdinstava u funkciji poljoprivredne diverzifikacije) i da se uravnoteži starosna struktura u poljoprivrednom sektoru. Promovisanje organizacije lanaca ishrane i upravljanje rizicima u poljoprivredi putem integracije primarnih proizvođača u lanac ishrane putem šeme kvaliteta, promocije na lokalnim tržištima i lanaca snabdevanja, grupa proizvođača i inter-filijala organizacije i podržavanja upravljanja rizicima na farma. Obnavljanje, očuvanje i unapređenje ekosistema zavisi od poljoprivrede i šumarstva putem očuvanja biodiverziteta (uključujući NATURA 2000 područja i područja visoke prirodne vrednosti poljoprivredne proizvodnje) i država evropskih predela, poboljšanja upravljanja vodnim resursima i upravljanja zemljištem. Promovisanje efikasnosti resursa i podrška prelaza ka niskougljeničnim i klimatskim otporima ekonomije u poljoprivredi, preradi i šumarstvu kroz povećanje efikasnosti u korišćenju vode za poljoprivredu, povećanje efikasnosti u upotrebi održive energije u poljoprivredi i preradi hrane, snabdevanja i korišćenja obnovljivih izvora energije nusproizvoda, otpada, ostataka i drugih neprehrambenih sirovina za bio-ekonomije, smanjivanje emisije azotnog oksida i metana iz poljoprivrede i podsticanja sekvestracije ugljenika u poljoprivredi i šumarstvu. Promovisanje socijalne inkluzije, smanjenje siromaštva i ekonomski razvoj u ruralnim sredinama putem diverzifikacije, otvaranja malih preduzeća i radnih mesta, promovisanje lokalnog razvoja u ruralnim područjima i unapređenje dostupnosti, kao i korišćenje i kvalitet informisanja u ruralnim područjima. Da bi se realizovali dugoročni ciljevi, postojeći instrumenti Zajedničke nove poljoprivredne i ruralne politike morali su da se prilagode nastalim uslovima poslovanja. Težište je na operativno ciljno sprovođenje efikasnih instrumenata dizajnirane politike da poboljša konkurentnost poljoprivrednog sektora i njegovu održivost u dužem vremenskom periodu.*

Razvojni put pokazuje suptilnost Zajedničke poljoprivredne politike Evropske unije u poljoprivrednom i ruralnom razvoju i ekonomskim i ekološkim merama za njegovo ostvarivanje. Multifunkcionalni poljoprivredni i integralni ruralni razvoj, ekološka politika i

mere podsticanja razvoja organske proizvodnje hrane predstavljaju novinu i buduće tokove razvoja. *Razvojni put poljoprivrednog i ruralnog razvoja Evropske unije je i put razvoja multifunkcionalne poljoprivrede i sela Srbije, posebno organske proizvodnje hrane i svestranog ruralnog razvoja, uz očuvanje prirodnih resursa, zaštitu životne sredine i uvažavanje naših specifičnosti. Zato je bitno da u postupku pridruživanja usaglasimo propise i standarde poljoprivrednog i ruralnog razvoja i kreiramo Strategiju razvoja primerenu našim uslovima, sredstvima i podrškom iz fondova Evropske unije (Babović, Tasić, 2013).*

Multifunkcionalni razvoj poljoprivrede podrazumeva održivi ruralni razvoj poljoprivrede i sela, racionalno korišćenje zemljišta i prirodnih resursa uz zaštitu životne sredine, proizvodnju konkurentne i kvalitetne hrane za potrošnju i izvoz, razvoj prehrambene industrije i visoko finalnog asortimana za izvoz, razvoj agroekoturizma i drugih nepoljoprivrednih delatnosti, povećanje zaposlenosti, prihoda i BDP, socijalnu sigurnost ruralnog stanovništva, obezbeđenje bezbednosne kvalitetne ishrane, očuvanje područja, tradicije i nasleđa u ruralnim područjima. Ruralni razvoj i diverzifikacija ruralne ekonomije podrazumeva svestranu podršku otvaranja malih preduzeća iz agrobiznisa i drugih delatnosti, zanatskih radnji, opremanje smeštajnih objekata za razvoj agroekoturizma i razvoj raznorodnog preduzetništva. Neophodno je kreirati i podržati udruživanje poljoprivrednih proizvođača u kooperative ili zadružne poslovne organizacije radi planiranja, organizovane nabavke inputa, prodaje proizvoda poznatim potrošačima, finansiranja, ulaganja u razvoj i daljeg poslovnog povezivanja sa preradom, prometnim i drugim stručnim i uslužnim organizacijama radi uspešnog poslovanja i unapređenja kvaliteta života i ostanka mladih na selu.

Pridruživanje Srbije u Zajedničku poljoprivrednu politiku Evropske unije podrazumeva harmonizaciju zakonodavstva, izgradnju i jačanje institucija i reformu agroekonomske i ruralne politike. Proces pristupanja podrazumeva promene u strukturi proizvodnje i prerade, konkurentnosti i kvalitetu, organizovanju gazdinstava, upravljanju resursima, sistemu kontrole proizvodnje, pristupu tržištu i izvozu, odnosu prema očuvanju životne sredine, ruralnom razvoju i usvajanju evropskih standarda.

Naše polazište je da izučimo Zajedničku poljoprivrednu i ruralnu politiku Evropske unije i sve faze njenog razvoja od osnivanja do 2020. godine. Da predložimo ulogu i značaj pristupanju Svetskoj trgovinskoj organizaciji kao polazištu za pristupanje Evropskoj uniji. Da se razmotri politika ruralnog razvoja Evropske unije prema kandidatima. Izučiće se makroekonomski aspekti značaja poljoprivrede i prerade Srbije, raspoloživi resursi i postignuti rezultati. Sagledaće se implementacija Zajedničke poljoprivredne politike i ruralnog razvoja Evropske unije u Strategiji poljoprivrednog i ruralnog razvoja Srbije sa kritičkim osvrtom. Predložiće se Strategija poljoprivrednog i ruralnog razvoja Srbije sa svim bitnim segmentima budućeg razvoja uz uvažavanje naših specifičnosti i finansijskih mogućnosti.

2 PREDMET ISTRAŽIVANJA

Predmet istraživanja je da se izučiti uticaj agroekonomske politike Evropske unije i kreira savremeni poljoprivredni i ruralni razvoj Srbije. Izučiće se dosadašnja i savremena agrarna, agroekološka i ruralna ekonomija i politika Evropske unije i njena implementacija u poljoprivredni i ruralni razvoj Srbije. Uticaj agrarne ekonomije i politike Evropske unije, STO i liberalizacije tržišta i cena na poljoprivredni i ruralni razvoj Srbije. Komparativno će se sagledati poljoprivreda Srbije u trendu pridruživanja i programi IPA/IPARD i nova poljoprivredna i ruralna politika Evropske unije do 2020. godine.

Multifunkcionalni poljoprivredni i integralni ruralni razvoj, agroekonomska i ekološka politika i mere podsticanja razvoja ekoloških sistema i prioritetno organske proizvodnje i prerade hrane predstavljaju novinu, komparativne prednosti i buduće tokove razvoja. Ruralna ekonomija i politika ruralnog razvoja Evropske unije i implementacija iste u budući razvojni koncept ruralnog razvoja i agrobiznisa u Srbiji. Komparativna i konkurentna prednost poljoprivrednog i ruralnog razvoja Srbije. Harmonizacija zakonodavstva Srbije iz oblasti poljoprivrede, ekološkog i ruralnog razvoja, tržišta, kvaliteta, organske proizvodnje, ribarstva i bezbednosti hrane sa legislativom Evropske unije. Sagledaće se prisutni problemi i predložiti rešenja.

Ilustrovaće se uloga poljoprivrede, sela i prehrambene industrije u ekonomskom razvoju i međuzavisnosti sa privredom Srbije. Prikazaće se ograničenja sa aspekta raspoloživih fondova, socioekonomske i posedovne strukture, obima i intenziteta proizvodnje, demografskih činilaca, tehničko-tehnoloških činilaca, organizacije i integralnog poslovnog povezivanja, prerade kao činioca razvoja poljoprivrede i svestranog razvoja sela, spoljne trgovine, agrarne politike, primene znanja, kadrova i naučnog i tehnološkog razvoja. Definišaće se novi strateški pravci i ciljevi poljoprivrednog i ruralnog razvoja Srbije u skladu sa razvojnom strategijom Evropske unije uz uvažavanje raspoloživih resursa i specifičnostima reonskog razmeštaja poljoprivrede i organske proizvodnje Srbije. Primena agroekonomske politike Evropske unije u razvoju poljoprivrede i sela Srbije. Efekti uticaja agroekonomske politike EU na budući trend poljoprivrednog i ruralnog razvoja Srbije.

3 CILJ I ZNAČAJ ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja je da se primene savremena znanja i ekonomske mere iz nove agrarne i ruralne ekonomije i politike Evropske unije u budući poljoprivredni i ruralni razvoj Srbije. Definiše nova struktura konvencionalne, integralne i organske proizvodnje, kreiraju programi viših faza prerade i povećá nivo konkurentnosti brendiranih proizvoda sa aspekta kvaliteta, količine, cena i kontinuiteta radi dinamiziranja izvoza.

Analitički će se izučiti Zajednička poljoprivredna i ruralna politika Evropske unije od osnivanja do 2020. godine. Izučićće se uticaj politike Evropske unije, STO i liberalizacija tržišta i cena na poljoprivredni i ruralni razvoj Srbije. Sagledaće se politika ruralnog razvoja prema kandidatima u procesu pridruživanja Evropskoj uniji. Razmotriće se makroekonomska uloga i značaj poljoprivrede Srbije, raspoloživi osnovni resursi i postignuti rezultati u poljoprivrednoj proizvodnji i prehrambenoj industriji i ruralna područja i ekonomija. Agrarni budžet je bitna odrednica za ostvarivanje poljoprivrednog i ruralnog razvoja Srbije. *Posebno će se razmotriti implementacija ciljeva Zajedničke poljoprivredne politike* u politiku poljoprivrednog i ruralnog razvoja Srbije i dati kritički prikaz razvojne Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Srbije do 2024. godine.

U skladu sa raspoloživim resursima i postignutim proizvodnim rezultatima, ciljevima politike poljoprivrednog i ruralnog razvoja Evropske unije i Srbije predložiće se Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja Srbije. Definisati će se strateški pravci pojedinih delatnosti i metode za realizaciju trajnih makroprograma, mere agrarne politike, institucionalna rešenja, nauka, obrazovanje i organizacija poljoprivrednih gazdinstava i stručnih službi. U strategiji svi izvozni proizvodi imaju prioritet u agrarnoj politici. Težište se daje na brži razvoj stočarstva, povrća, voća i grožđa, povećanje prinosa žita uz smanjenje površina, proizvodnja sadnog, semenskog materijala i lekovitog bilja za izvoz, reonizacija proizvodnje, proizvodnja

organske hrane, razvoj prehrambene industrije, izvozna strategija i strategija multifunkcionalnog ruralnog razvoja poljoprivrede i ruralnih područja Srbije.

Definisaće se programi za korišćenje obnovljivih izvora energije vetra, sunca, biomase, geotermalne energije u agrobiznisu Srbije. Kreira će se nova organizacija proizvođača u poslovne organizacije i praktična primena znanja na farmerskim gazdinstvima. Ilustrova će se uticaj i sagledati efekti uticaja agroekonomske politike Evropske unije na buduću poljoprivredni i ruralni razvoj Srbije. Razvojna ekonomska politika obuhvata: analitičko razmatranje korišćenja raspoloživih potencijala, primenu inovacija i znanja, promenu proizvodne strukture, razvoj tehnologija i viših faza prerade, dinamično povećanje izvoza, podsticanje inostranih ulaganja i primenu naučnih i tehnoloških dostignuća u praksi, razvoj kadrova, svestrani razvoj sela i druga pitanja koja doprinose racionalnom korišćenju resursa, zapošljavanju, boljem kvalitetu rada i života, povećanju konkurentnosti i profitabilnosti u poslovanju.

Značaj istraživanja je da dostignuća multifunkcionalnog održivog i integralnog razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja Evropske unije primenimo u našim uslovima i povećamo proizvodnju kvalitetnih i konkurentnih prerađenih proizvoda, zaposlenost i prihode poljoprivrednih domaćinstava, afirmišemo svestrani ruralni razvoj, dinamiziramo izvoz i stvorimo uslove za kvalitetniji život mladih i žena za ostanak na selu. Prioritet je da se upravlja raspoloživim resursima na dugoročni održivi način, podstakne razvoj integralne i organske proizvodnje i prerade kvalitetne zdravstveno bezbedne hrane za potrošače i izvoz, poveća konkurentnost proizvođača hrane, podrži svestrani ruralni razvoj, unapredi kvalitet života i rada seoskog stanovništva, povećaju prihodi i dobit u poslovanju i štiti životna sredina.

4 HIPOTEZA U ISTRAŽIVANJU

Očekuje se da se implementacijom agroekonomske politike Evropske unije kreira nova strategija budućeg poljoprivrednog i ruralnog razvoja Srbije koja će doprineti racionalnom korišćenju resursa, razvoju savremene održive poljoprivrede i prerađivačke industrije, proizvodnji kvalitetnih zdravstveno bezbednih i sertifikovanih proizvoda, većem izvozu i boljem standardu proizvođača uz zaštitu životne sredine.

5 METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

U izučavanju implementacije agroekonomske politike Evropske unije na poljoprivredni i ruralni razvoj Srbije, primeniće se kvantitativno-kvalitativna metoda, opšte i pojedinačne metode naučnog istraživanja, matematičko statističke metode, metod analize i sinteze dostupnih izvora dokumenata i literature, induktivna i deduktivna metoda dolaženja do konkretnih zaključaka, komparativna analiza i druge analitičke metode koje se primenjuju u istraživanju. Desk istraživanje podrazumeva pregled, sređivanje i sintezu postojećih istraživanja, validnih razvojnih dokumenata i strategija kao i analizu postojećih i savremenih anticipativnih strategija i legislativnih rešenja Evropske unije i Srbije.

Izučiće se sva relevantna dokumenta i naučna građa o Zajedničkoj poljoprivrednoj politici Evropske unije od Rimskih ugovora do Strategije poljoprivrednog i ruralnog razvoja za period od 2014. do 2020. godine. Na osnovu statistike Evropske unije, Eurostata i Statističkih godišnjaka FAO i Srbije sagledaće se makroekonomski pokazatelji, raspoloživi resursi i

postignuti rezultati u proizvodnji, preradi i prometu. Statistički godišnjak Srbije i publikacije o popisu Poljoprivrede 1 i 2 Srbije iz 2012. godine su izvor za raspoložive resurse i proizvodne rezultate.

Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja Evropske unije do 2020. i Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja Srbije za period 2014. do 2020. godine su izvor podataka i polazna platforma za kreiranje nove savremene tesno orjentisane poljoprivrede i ruralnog razvoja Srbije. Konsultovaće se raspoloživa naučna literatura o pogledima na budući razvoj poljoprivrede i sela Srbije i Evropske unije. Korišćeni izvori će biti dati u popisu literature i usklađeni sa navedenim autorima u tekstu. U priložima će se ilustrovati pokazatelji o proizvodnji i razvojnim ciljevima poljoprivrede Evropske unije i Srbije. Korišćeni su rezultati sopstvenih istraživanja u master radu „*Ekonomska i ekološka politika agrarnog i ruralnog razvoja Evropske unije*“ i publikovanoj monografiji „*Agroekonomska i ruralna politika Evropske unije*“.

6 PREGLED LITERATURE

U agroekonomskoj politici Evropske unije definisano je šest prioriteta (*European Commission, 2013*): *Podsticanje transfera znanja u poljoprivredi*, šumarstvu i ruralnim područjima; *Unapređenje konkurentnosti svih vrsta poljoprivrede* i poboljšanje održivosti gazdinstva da svi poljoprivrednici postnu konkurentniji; *Promovisanje organizacije lanaca ishrane i upravljanje rizicima u poljoprivredi* putem integracije primarnih proizvođača u lanac ishrane; *Obnavljanje, očuvanje i unapređenje ekosistema zavisi od poljoprivrede* i šumarstva putem očuvanja biodiverziteta; *Promovisanje efikasnosti resursa i podrška prelaza ka niskougljeničnim i klimatskim otporima ekonomije u poljoprivredi*, preradi i šumarstvu; *Promovisanje socijalne inkluzije, smanjenje siromaštva i ekonomski razvoj u ruralnim sredinama putem diverzifikacije*, otvaranja malih preduzeća i radnih mesta, promovisanje lokalnog razvoja u ruralnim područjima.

Prema Babović i Tasić (2013) *Razvojni put poljoprivrednog i ruralnog razvoja Evropske unije je i put razvoja multifunkcionalne poljoprivrede i sela Srbije, posebno organske proizvodnje i svestranog ruralnog razvoja, uz očuvanje prirodnih resursa, zaštitu životne sredine i uvažavanje naših specifičnosti. Bitno je da u postupku pridruživanja usaglasimo propise i standarde poljoprivrednog i ruralnog razvoja i kreiramo Strategiju razvoja u skladu sa agroekonomskom politikom Evropske unije primerenu našim uslovima, sredstvima i podrškom iz fondova Evropske unije.*

Prema Babović (2002) Strategija se sprovodi preko menadžera, a on dalje preko svojih menadžera, oficira, sa vojskom - seljacima i drugim proizvođačima, vodi bitku na tržištu. Osnovno i najznačajnije oružje je ekonomičnost proizvodnje. Ko proizvodi ekonomičnije (*sa što manje ulaganja, što veća dobit*) taj pobeđuje na tržištu (Babović, 2002). *Savremena agrarna politika poljoprivrednog ruralnog razvoja Evropske unije predviđa jačanje konkurentnosti poljoprivrede, poboljšanje ruralne životne sredine, povećanje kvaliteta života, podrška diverzifikaciji ekonomije i LEADER pristup kao glavnu odrednicu lokalnog ruralnog razvoja (Strategija i politika ruralnog razvoja EU, Babović, Tasić, 2013).*

Radi uspešnog upravljanja politikom ruralnog razvoja do 2020. godine definisano je šest prioriteta (*European Commission, 2013*). *Podsticanje transfera znanja u poljoprivredi*, šumarstvu i ruralnim područjima putem podsticanja inovacija i znanja u ruralnim područjima, primene istraživanja i inovacija u poljoprivredi i šumarstvu i podsticanje doživotnog učenja i

stručna obuka u poljoprivredi i šumarstvu. *Unapređenje konkurentnosti svih vrsta poljoprivrede i poboljšanje održivosti gazdinstva* da svi poljoprivrednici postanu konkurentniji, da se restrukturiranjem farmi suoči sa velikim strukturnim izazovima (*farme sa niskim stepenom tržišnog učešća, ili tržišnih farmi aktivnim u određenim sektorima, gazdinstava u funkciji poljoprivredne diverzifikacije*) i da se uravnoteži starosna struktura u poljoprivrednom sektoru. *Promovisanje organizacije lanaca ishrane i upravljanje rizicima u poljoprivredi* putem integracije primarnih proizvođača u lanac ishrane putem šeme kvaliteta, promocije na lokalnim tržištima i lanaca snabdevanja, grupa proizvođača i inter-filijala organizacije i podržavanja upravljanja rizicima na farma. *Obnavljanje, očuvanje i unapređenje ekosistema zavisi od poljoprivrede i šumarstva* putem očuvanja biodiverziteta (*uključujući NATURA 2000 područja i područja visoke prirodne vrednosti poljoprivredne proizvodnje*) i država evropskih predela, poboljšanja upravljanja vodnim resursima i upravljanja zemljištem. *Promovisanje efikasnosti resursa i podrška prelaza ka niskougljeničnim i klimatskim otporima ekonomije u poljoprivredi, preradi i šumarstvu* kroz povećanje efikasnosti u korišćenju vode za poljoprivredu, povećanje efikasnosti u upotrebi održive energije u poljoprivredi i preradi hrane, snabdevanja i korišćenja obnovljivih izvora energije nusproizvoda, otpada, ostataka i drugih neprehrambenih sirovina za bio-ekonomije, smanjivanje emisije azotnog oksida i metana iz poljoprivrede i podsticanja sekvestracije ugljenika u poljoprivredi i šumarstvu. *Promovisanje socijalne inkluzije, smanjenje siromaštva i ekonomski razvoj u ruralnim sredinama putem diverzifikacije*, otvaranja malih preduzeća i radnih mesta, promovisanje lokalnog razvoja u ruralnim područjima i unapređenje dostupnosti, kao i korišćenje i kvalitet informisanja u ruralnim područjima. Da bi se realizovali dugoročni ciljevi, postojeći instrumenti Zajedničke nove poljoprivredne i ruralne politike morali su da se prilagode nastalim uslovima poslovanja. Težište je na operativno ciljano sprovođenje efikasnih instrumenata dizajnirane politike da poboljša konkurentnost poljoprivrednog sektora i njegovu održivost u dužem vremenskom periodu.

Razvojni put poljoprivrednog i ruralnog razvoja Evropske unije je i put razvoja multifunkcionalne poljoprivrede i sela Srbije, posebno organske proizvodnje hrane i svestranog ruralnog razvoja, uz očuvanje prirodnih resursa, zaštitu životne sredine i uvažavanje naših specifičnosti. Zato je bitno da u postupku pridruživanja usaglasimo propise i standarde poljoprivrednog i ruralnog razvoja i kreiramo Strategiju razvoja primerenu našim uslovima, sredstvima i podrškom iz fondova Evropske unije (Babović, Tasić, 2013). Strategija se sprovodi preko menadžera, a on dalje preko svojih menadžera, oficira, sa vojskom-seljacima i drugim proizvođačima, vodi bitku na tržištu. Osnovno i najznačajnije oružje je ekonomičnost proizvodnje. Ko proizvodi ekonomičnije (sa što manje ulaganja, što veća dobit) taj pobeđuje na tržištu (Babović, 2002). Savremena agrarna politika poljoprivrednog ruralnog razvoja Evropske unije predviđa jačanje konkurentnosti poljoprivrede, poboljšanje ruralne životne sredine, povećanje kvaliteta života, podrška diverzifikaciji ekonomije i LEADER pristup kao glavnu odrednicu lokalnog ruralnog razvoja (Babović, Tasić, 2013).

Koncept održivog poljoprivrednog i ruralnog razvoja (Sustainable Agriculture and Rural Development - SARD) obezbeđuje zadovoljenje potreba za hranom, uz zaštitu prirodnih resursa i životne sredine, u skladu sa novom evropskom politikom multifunkcionalnog karaktera poljoprivrede. „Održivi razvoj (Sustainable Development) zadovoljava potrebe sadašnjosti i ne dovodi u pitanje sposobnost budućim generacijama da zadovolje svoje potrebe“ (Bergenska deklaracija, 1990). Model održivog agrarnog i ruralnog razvoja SARD (Sustainable Agriculture and Rural Development) podrazumeva: „Upravljanje i očuvanje prirodnih resursa i usmeravanje tehnoloških i institucionalnih promena ka dostizanju i kontinuiranom zadovoljavanju potreba sadašnjih i budućih generacija. Takav održivi razvoj podrazumeva očuvanje zemljišta, vode, biljnih i životinjskih resursa, ne ugrožava životnu sredinu, tehnički je primenljiv, ekonomski isplativ i društveno prihvatljiv“ (FAO, 1989, Popović, V., 2003).

CAP je celovit sveobuhvatni sistem pravnih propisa, budžetske podrške i direktnih intervencija u poljoprivredi i ruralnim područjima Evropske unije. Primenom CAP (*Common Agricultural Policy*) postignut je najviši stepen integracije zemalja članica koje su odlučile da se politika reguliše preko zajedničkih organa i da se obezbedi zajednički budžet. Zajednička poljoprivredna politika je značajno uticala na razvoj poljoprivrede i sela, a dominantno i na razvoj evropskih integracionih procesa. Zajednička poljoprivredna politika imala je, u kontinuitetu, razvojni karakter. Osnovna karakteristika Zajedničke poljoprivredne politike ogleda se u tome što su programi i mere donošene i prilagođavane stvarnosti. *Kontrolisano je ostvarenje i predlagano redefinisavanje agrarne politike*. Tako je agrarna politika Evropske unije postala fleksibilna, prihvatljiva, realna, kontinualna i razvojna. Rečju, agrarna i ruralna politika postala je adaptivna, životna, primenjiva i ekonomski isplativa. *Zajednička poljoprivredna politika uticala je na povećanje poljoprivredne proizvodnje, izmenu proizvodne strukture, povećanje produktivnosti, stabilizaciju unutrašnjeg tržišta, distribuciju proizvoda do potrošača, povećanje izvoza i zaštitu proizvođača od poremećaja na svetskom tržištu. CAP je doprinela stabilizaciji tržišta, povećanju prihoda proizvođača, sigurnosti u snabdevanju potrošača i nezavisnosti od uvoza* (Babović, Tasić, 2013).

U kritikovana obeležja Zajedničke politike autori navode strukturne aspekte, distorziju cena, stvorene viškove hrane, visoke cene, nepravdičnosti prema malim farmerima, distorzije u međunarodnoj trgovini i ekološke štete (Prokopijević, 2005). Prisutna je i ocena da CAP postaje tokom narednih decenija najveća, najsloženija i najskuplja politika koju EEZ (EU) sprovodi (Bogdanov, 2004). U dokumentu „*Budućnost poljoprivrede zajednice*“ iz 1985. godine redefinisana je poljoprivredna politika i definisani sledeći prioritetni zadaci: *redukcija viškova agrarnih proizvoda, diverzifikacija proizvodnje i unapređenje kvaliteta proizvoda, definisano pitanje dohotka malih porodičnih gazdinstava, zaštita agrookruženja i održivi razvoj, razvoj ekološke svesti proizvođača i razvoj industrija za preradu agrarnih sirovina* (CAC, 1985., Popović, V., 2003). Donošenje reforme pratila su neslaganja između primalaca i davalaca sredstava za zajednički budžet članica kao i snažnog pritiska farmera koji nisu spremni da prihvate smanjenje podrške i veličine proizvodnje. Prisutni su i spoljni pritisci na CAP koji su usmereni na smanjenje podrške i liberalizaciju evropskog agrarnog tržišta (Bogdanov, 2004).

Novom reformisanom CAP politikom u Agendi 2000 (1997) *pored prvog stuba koji se odnosi na tržišnu politiku uvodi se i drugi stub politike ruralnog razvoja*. Tako je izvršeno preusmeravanje sredstava koji podržavaju farmere putem direktnih subvencija na programe ruralnog razvoja i zaštite životne sredine. Zajednička poljoprivredna politika reguliše tržišnu i cenovnu politiku i politiku ruralnog razvoja. Svrha je da se uspostavi stabilno tržište najvažnijih poljoprivrednih proizvoda i definišu mere i mehanizmi podrške pojedinim proizvodima. U mere za regulisanje zajedničkog tržišta poljoprivrednih proizvoda spadaju mere kojima se reguliše uticaj svetskog i domicilnog tržišta, mere administrativne ponude, direktna plaćanja i organizacija zajednički uređenog tržišta (Volk, 2004).

Ruralni koncept zasniva se na ruralnom i održivom razvoju. Svestrani ruralni razvoj je koncept ravnomernog razvoja, sprečavanja migracija sa ruralnih prostora, doprinosi strukturnim promenama i postizanju i prilagođavanju maksimalnim socijalnim i ekološkim standardima (Babović, 2008, Tasić, 2013).

Cilj formiranja STO je liberalizacija međunarodne trgovine i eliminisanje svih necarinskih barijera i restrikcija. Ciljevi STO su: *povećanje životnog standarda stanovništva država članica, povećanje zaposlenosti, stabilan rast privrede zemalja članica i rast tražnje, povećanje proizvodnje i spoljnotrgovinske razmene, održivi razvoj i zaštita životne sredine, optimalno korišćenje svetskih prirodnih bogatstava, ekonomski razvoj članica na način koji je usklađen sa potrebama i interesima članica na različitim nivoima razvijenosti* (Đurović, 2012). Pored

prethodnih principa moglo bi se govoriti i o principu *transparentnosti i predvidljivosti*. Princip transparentnosti podrazumeva da su u okviru sistema STO predvidljivi uslovi obavljanja aktivnosti u vezi s trgovinom. Stabilnost privređivanja podstiče investicije, *konkurenciju*, obim trgovinske razmene i utiče na dobrobit nacionalnih ekonomija i životnog standarda stanovništva (Đurović, 2012). U dopunske funkcije STO spadaju *tehnička pomoć i obuka* koja se pruža manje razvijenim zemljama u naporima ka približavanju standardima savremene međunarodne trgovine, izdavačka delatnost i objavljivanje statističkih izveštaja različitih aspekata međunarodne trgovine (Popović, 1996). *Praksa pokazuje da siromašne zemlje pod velikim pritiskom odmah otvore svoja tržišta, liberalizuju cene i izvrše brzu privatizaciju, ne vodeći računa o socijalnim i ekonomskim posledicama ucenjivačke, neoliberalne politike* (Stiglitz, 2006). Budućnost STO je u (Račić i Dimitrijević, 1988): reafirmaciji autoriteta STO u trgovinskim pitanjima, rešavanju trgovinskih sporova putem pregovora, daljem smanjenju ili ukidanju carinskih tarifa, modernizovanju carinskih procedura, snižavanju protekcionističkih barijera u poljoprivredi, liberalizaciji trgovine u oblasti usluga, usaglašavanju sa principima direktnog stranog ulaganja, obezbeđenju da sporazumi o zaštiti životne sredine budu u saglasnosti sa trgovinskim propisima, stalnom uklanjanju uvoznih carina iz elektronske privrede, reafirmaciji pristupanja standardima o radu kroz međunarodnu organizaciju rada i opštoj podršci i zaštiti *slobodnog protoka roba, usluga, kapitala i ideja*. Zemlje u razvoju mogu pod povoljnim uslovima da pristupe STO, ako dokažu određeni nivo razvijenosti. Manje razvijene članice uživaju u svim privilegijama kao i zemlje u razvoju, ali imaju i dodatne pogodnosti: produžene rokove u ispunjenju obaveza predviđenih multilateralnim sporazumima, dodatna tehnička pomoć, pomoć za unapređenje izvoza preko Međunarodnog trgovinskog centra, korišćenje sredstava iz poverilačkih fondova (Pelević i Vučković, 2007). *Prednosti članstva su: mogućnost pristupa tržištima drugih zemalja pod povoljnijim uslovima, signal stranim investitorima o stabilnosti ekonomskog sistema, izgradnja tržišne privrede i podsticaj modernizaciji i reformi privrednog zakonodavstva, kroz trgovinske pregovore članice zastupaju i ekonomske interese, mogućnost unapređenja trgovine kroz pristup na tržišta drugih članica, sigurnije i predvidljivije okruženje donosi veću sigurnost u trgovinskim odnosima, otvaranje procesa pregovara o članstvu u STO jasan je signal stranim investitorima da zemlja kandidat uvodi trgovinsku politiku zasnovanu na predvidljivosti, transparentnosti i vladavini prava (PKS). O značaju Svetske trgovinske organizacije govore impresivni podaci: STO ima 159 članica, koje pokrivaju više od 95% međunarodne trgovine robom i uslugama, 97% BDP koji se stvori u svetu, 90% finansijskih transakcija, 92% telekomunikacionih i informacionih tehnologija i 97% prava intelektualne svojine* (Todorović, 2013, Marjanović, 2014). Za Srbiju koja je u procesu pristupanja STO potrebno je obezbedi političku podršku, realizaciju reformi spoljnotrговinskog sistema i zakonodavstva u celini, informisanje javnosti, finansijsko, materijalno i kadrovsko jačanje institucija koje vode proces pripreme i pregovore za pristupanje i ispunjavanje obaveza. Najvažnije je da li država kandidat za prijem treba da dobije status zemlje u razvoju i da li može da koristi olakšice namenjene tim zemljama (Bijelić, 2002). Izvoz mesa je na niskom nivou i kvota za izvoz junećeg mesa u EU iskorišćena je sa do 20%. Druge vrste mesa sve teže ispunjavanju standarde kvaliteta, što ograničava potencijalne mogućnosti izvoza (Zekić, 2010). Povoljnije preferencijalne uslove za izvoz proizvoda na svetsko tržište obezbeđiće članstvo u STO. Tu je i dobijanje statusa najpovlašćenije nacije i nacionalnog tretmana. Članstvo štiti od kršenja pravila drugih članica. Članstvo u STO nasvrstava u međunarodni sistem, omogućujući nam korišćenje i drugih prednosti i povoljnosti. Članstvo u STO za Srbiju obezbeđuje prepoznatljivost našeg spoljno trgovinskog sektora od strane drugih država, poštujući univerzalna pravila (Todorović, 2013).

Priključenjem Srbije STO očekuju se ekonomski efekti u proizvodnji i potrošnji. Efekti koji bi mogli povoljno uticati na proizvodnju su (PKS, 2013): *Snižavanje cena na domaćem tržištu,*

koje su se zadržale na visokom nivou zahvaljujući carinama i drugim barijerama u trgovini; Dolaskom strane konkurencije, domaći proizvođači koji su neefikasni, ispašće iz tržišne utakmice ili će morati optimizirati proizvodnju; Carinska zaštita deluje u smeru povećanja efikasnosti domaćeg proizvođača, ali na strani stranog ponuđača deluje tako da povećava produktivnost, kako bi se što više snizili troškovi, da bi izvozna roba kad se na nju primeni carina bila konkurentna; Domaći proizvođači/izvoznici povećavaju svoju konkurentnost, jer im je omogućen liberalniji pristup na tržišta ostalih zemalja članica STO. Zbog liberalizacije uvoza i povećane konkurencije doći će do pada cena na domaćem tržištu, što potrošaču obezbeđuje veću kupovnu moć; Efekat supstitucije (ako postoji isti kvalitet robe kupuje se ona čija je cena niža, te se tako povećava konkurentnost kvalitetom); Povećanje realnog dohotka potrošača, tako da on može kupiti veću količinu roba i usluga koje su sada jeftinije, ali i veću količinu roba i usluga čija se cena nije menjala.

Zbog autonomnog razvoja privatnog sektora strani partneri su u spoljnotrgovinskim transakcijama sa firmama iz Srbije suočeni sa rizicima. Izvoznici i uvoznici imaju probleme sa pribavljanjem bankarskih garancija, kao jednim od važnijih instrumenata u smanjenju rizika u spoljnotrgovinskom poslu. Tokom celokupnog perioda razvoja spoljnotrgovinskih firmi u privatnom sektoru, one su pretežno usmerene na uvozne poslove, dok je izvoz u drugom planu (Blažević, 2009). Od liberalizacije trgovine manje koristi su imale siromašnije zemlje, dok su bogate zemlje, Kina i nekoliko drugih favorizovanih zemalja imale veće koristi. Kao najznačajnije faktore koji doprinose povećanju i zadržavanju, agrarnog protekcionizma u razvijenim zemljama, možemo navesti (Prekajac, 2005): *Lobiranje koje sprovode interesne grupe. Tu se misli na moćne finansijske i druge organizacije povezane sa farmerima (banke, industrija input-a za poljoprivredu), čija moć i uticaj na donošenje globalnih odluka nije mali; samodovoljnost i politika obezbeđenja prehrambene sigurnosti; argumenti u vezi s bezbednošću hrane i standardi kvaliteta (dioksin kriza u Belgiji, epidemija ludih krava, otpor pred GMO); jednostavnije je subvencionisati proizvođače u razvijenim zemljama, nego plaćati socijalne troškove nezaposlenima; ruralni razvoj i multifunkcionalnost poljoprivrede, kao i zaštita životne sredine su od velikog značaja; trgovinski preferencijali omogućuju nekim zemljama koristi, kojih ne bi bilo ako bi trgovina bila krajnje liberalizovana.*

U određenim okolnostima podržava održavanje barijera slobodnoj trgovini, ukoliko je to u interesu potrošača, radi sprečavanja širenja zaraznih bolesti, zaštite zdravlja ljudi i zaštite životne sredine (Đurović, 2012). Razvoj tržišta, lakši pristup i liberalizacija međunarodne trgovine, osim pozitivnih stvari, donose i opasnosti koje se ogledaju u smanjenju carinskih i drugih prihoda, poskupljenju hrane na svetskom tržištu, koju nerazvijene zemlje uvoze i smanjenje konkurentnosti proizvoda iz nerazvijenih zemalja, a tu su i značajni troškovi koje donosi implementacija sporazuma STO (Bjelić i Popović-Petrović, 2012). Kako STO nije definisala potpunu liberalizaciju u trgovini poljoprivrednih i tekstilnih proizvoda, a poznato je da manje razvijene zemlje imaju prednost u proizvodnji tih proizvoda, nameće se zaključak da je sistem međunarodne trgovine kreiran u interesu bogatih i razvijenih (Beslač i Grahovac, 2011). Poljoprivredni sektor nije dostigao nivo konkurentnosti koji bi omogućio značajnije efekte od liberalizacije trgovine. Nedovoljna subvencionisanja poljoprivredne proizvodnje, a usvajanje tržišnih principa poslovanja, uključivanje poljoprivrednika u asocijacije, edukacije o ekonomskim znanjima i preduzetničkim veštinama, dostizanje standarda kvaliteta, povećanje proizvodnje, zaposlenosti, konkurentnosti i izvoza su očekivani efekti liberalizacije trgovine poljoprivrednim proizvodima (Marjanović, 2014). O izvoznim subvencijama u Doha rundi, bilo je reči da se one potpuno ukinu ili da se pregovara o njihovoj budućoj redukciji bez zahteva za ukidanjem. Zemlje u razvoju prigovaraju to što se razvijanima i dalje dozvoljava da podstiču izvoz, dok zemlje u razvoju ionako nemaju sredstava za subvencionisanje izvoza (Prekajac, 2001, 2003). Doha pregovori su pokazali da reformisane ekonomije (Kina, Indija) mogu da

iskažu svoj interes, kao i da siromašne zemlje mogu da artikulišu svoje interese, pre svega, u domenu poljoprivredne proizvodnje (*Beslač i Grahovac, 2011*). Borba za osvajanje međunarodnog tržišta postaje sve agresivnija i dinamičnija i u njoj opstaju samo oni, koji svoju poslovnu filozofiju zasnivaju na visokom kvalitetu, inovativnosti proizvoda i fleksibilnosti ponude (*Stefanović i Bročić, 2012*). Što se tiče strukture međunarodne trgovine hranom, najveće učešće ima kategorija voće i povrće (27, 3%), slede žitarice (21,58%), meso i stoka (21,21%), mleko i mlečni proizvodi sa oko 10% itd. (*Kostadinović, 2009*). *Prisutan je intenzivan pad relativnog učešća poljoprivrednih proizvoda u svetskoj trgovinskoj razmeni, od početka 20. veka (sa 57% učešća) do 2011. (na 9% učešća)*. Pored toga što je udeo poljoprivrede u svetskoj trgovini relativno mali, može se istaći da se radi o vrlo značajnom sektoru za koji su zainteresovani svi učesnici u međunarodnoj razmeni (*Prekajac, 2001*).

Budućnost ruralnih područja zavisi prvenstveno od mogućnosti da ljudi u lokalnoj sredini kreiraju ekonomski, socijalni, kulturološki i ekološki razvoj, nađu zaposlenje i kvalitetno žive u ekološkoj sredini. Zatim, od spremnosti da se racionalno koriste, sačuvaju i unapređuju prirodni resursi i kulturno i tradicionalno nasleđe, koji čine identitet, teritorijalno bogatstvo, osnovu konkurentnosti i perspektive svake lokalne zajednice (*Milić, 2012*). Upravljanje integralnom ruralnom ekonomijom zahteva nove pristupe u razvoju određenih geografskih područja. Tu je bitna primena principa ravnomernog razvoja na bazi raspoloživih resursa u centrima područja i na periferiji, pri čemu je osnovni cilj ostvarivanje maksimalnih socio - ekonomskih i ekoloških efekata (*Zakić, 2002*). Poljoprivreda i prehrambena industrija čine važan deo ekonomije Evropske unije, generišući 15 mil. radnih mesta (8,3% ukupne zaposlenosti) i 4,4% BDP-a. Evropska unija je najveći proizvođač hrane i pića na svetu, čija se vrednost procenjuje na 675 milijardi eura (*European Commission, 2009*). Ciljevi ruralnog razvoja Evropske unije usaglašeni su sa ciljevima Lisabonske strategije (2000:2005) i Geteburške strategije (2001) o konkurentnosti, održivom razvoju, primeni znanja i inovacija, investiranju i rastu i zapošljavanju. U dokumentu se ističe da je poslednjih nekoliko godina, Evropska agrarna politika manju pažnju posvetila tržišnim mehanizmima i ciljnim merama za podršku i postala više orjentisana ka zadovoljenju povećane tražnje hrane, kvalitetu ishrane, diverzifikaciji proizvodnje, dobrobiti životinja, kvalitetu životne sredine i zaštiti životne sredine (*Vodič kroz strategiju Evropa 2020, Evropski pokret, Srbija*). Porter (1980) u faktore konkurentske prednosti ubraja opšte uslove, uslove tražnje, srodne i prateće privredne delatnosti, strategiju, strukture i rivalitet, ulogu države, bazične i konkurentske faktore, geografske i funkcionalne koncentracije. Politika ruralnog razvoja kao strateški i savremeni deo Zajedničke poljoprivredne politike evoluirala je od ekonomske politike koja se bavila strukturnim pitanjima poljoprivrede prema politici koja razmatra ulogu i višestruki značaj poljoprivrede u društvu i sveobuhvatni ruralni razvoj (*Politika ruralnog razvoja Evropske unije 2007-2013, Evropska komisija, Brisel*). *Savremena politika ruralnog razvoja ima sledeće ciljeve: poboljšanje konkurentnosti poljoprivrede, prehrambene industrije i šumarstva; podrška pravilnom upravljanju zemljišta i poboljšavanju životne sredine i poboljšanje kvaliteta života i podsticanje diverzifikacije ekonomskih aktivnosti (Community Policies for the Development of Rural Areas)*.

SAPARD je zemljama kandidatima ponudio 11 zajedničkih mera za zemlje članice i 4 za specifične mere novih članica. Finansijska sredstva iz pomoći IPA dodeljuju se za planirane i definisane programe koji doprinose realizaciji programa definisanih u strategiji EU. Prioriteti koji se finansiraju prema *Modelu projektnog ciklusa* sastoje se iz programiranja, identifikacije, formulacije sprovođenja, evaluacije i revizije. U procesu programiranja izrađuje se *Višegodišnji induktivni finansijski okvir* koji pokazuje raspodelu IPA po zemljama i po komponentama. Fleksibilnost sa aspekta iznosa sredstava pruža mogućnost da se sredstva po potrebi revidiraju na godišnjem nivou i da omogući promene ako dođe do promene statusa zemlje korisnika

(Janković, 2009, Babović i Tasić, 2013). IPARD - Instrument pretpristupne pomoći za ruralni razvoj je peta komponenta IPA namenjena zemljama kandidatima za članstvo Evropske unije. Težište je da se podstakne održivi razvoj poljoprivrede i ruralnih područja i ostvari implementacija pravne legislative u CAP. Implementacija pruža mogućnost zemlji kandidatu da se pripremi za članstvo i za korišćenje Evropskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj (EAFRD). IPARD se ostvaruje primenom 9 mera i 3 prioritetne ose (Janković, 2009). Instrumenti za pretpristupnu pomoć treba da podrže Srbiju u procesu evropskih integracija za sprovođenje neophodnih reformi radi ispunjenja standarda i zahteva Evropske unije da se ostvari progres u procesu stabilizacije i pridruživanja (Janković, 2009, Babović i Tasić 2013).

Uspešna poljoprivredna proizvodnja se zasniva na „zdravom“ zemljištu koje posredstvom svoje biološke aktivnosti i prirodne plodnosti može obezbediti dobijanje proizvoda visoke nutritivne vrednosti tokom dužeg vremenskog perioda bez oslanjanja na velike input-e van proizvodnog sistema (Lampkin, 1999). Na kvalitet zemljišta utiče narušavanje strukture, smanjenje organske materije, zakišeljavanje, zagađenje i erozija. Tako je oko 88% površina zemljišta Srbije izloženo eroziji vodom. Erozija vetra zahvata 25% teritorije, a više od četvrtine površine je zakišeljeno (Nemeš, 2007). Jedna od mera zaštite i očuvanja zemljišta je sprovođenje monitoringa što predstavlja trajno praćenje stanja svih promena u poljoprivrednom i nepoljoprivrednom zemljištu, a posebno praćenje sadržaja opasnih i štetnih materija (Sekulić, et al., 2005). Proizvodnja voća u Srbiji u periodu 2000-2013. kretala se od 600 do 1.523 hiljade tona sa prisutnim kolebanjima po godinama, usled neodgovarajućih lokaliteta, izostanka navodnjavanja, niskih zimskih temperatura, prolećnih mrazeva, dejstva grada, površinskih voda, oscilacija temperatura, alternativne rodnosti i drugih faktora. U voćarstvu treba afirmisati koncept integralne organske proizvodnje, unaprediti proizvodnju sadnog materijala i izraditi novu reonizaciju voćarske proizvodnje za perspektivni razvoj izvoznog voćarstva (RZS, Keserović, 2014). U 95% slučajeva traktori su stariji od 10 godina. U proseku na 8,5 ha poljoprivrednog zemljišta dolazi jedan dvoosovinski traktor. Prosečna starost jednoosovinskih traktora i moto kultivatora je preko 20 godina, pri čemu je 98% starije od 10 godina (RZS-Radojević, 2014).

Depopulacija, intenzivno starenje stanovništva, negativan migracioni saldo, uz nizak fertilitet i visok mortalitet, samo su neke od najvažnijih demografskih osobenosti Srbije u među popisnom razdoblju 2002-2011. (Panev, Marinković, 2012).

Ulaganja u sisteme navodnjavanja su profitabilna u svim vidovima proizvodnje. Niski i nestabilni prinosi u biljnoj proizvodnji rezultat je nedovoljnih padavina, nepovoljnog rasporeda i niskog nivoa navodnjavanja (Babović, 2010). Očuvanje pozitivnih zemljišnih svojstava je osnova na kojoj se zasnivaju i primenjuju sve mere u proizvodnji (Dragović, 2008). Navodnjavanje ima vrlo značajnu ulogu u očuvanju i zaštiti životne sredine, od koga najčešće zavisi kvalitet dobijenih proizvoda. Ono zahteva veoma obazriv pristup zbog nepovoljnih efekata, koji se mogu manifestovati i na zemljište i na biljke (Grul, 1985). Smanjenje rizika od kontaminacije biljnih proizvoda navodnjavanjem može se realizovati na nekoliko načina: izborom načina i tehnike navodnjavanja, (korišćenje sistema kap po kap umesto sistema kišenja), izborom izvora vode, prečišćavanje vode korišćenjem pouzdanih filtera (Bošnjak, 2010, Dragović, 2008).

Prostor Srbije karakteriše velika genetička, specijska i Eko sistemska raznovrsnost. Po bogatstvu flore i faune Srbija je jedan od globalnih centara biljne raznovrsnosti. Genetički resursi su bogati i obuhvataju veliki broj autohtonih sorti i rasa gajenih biljaka i životinja (MPZŽS, 2014). Ekosistemi koji se primenjuju u poljoprivredi su: genetski resursi, fizički spoljni uslovi i menadžment čovekove proizvodnje. Većina ekosistema je u izvesnoj meri modifikovana ili kultivisana sa aktivnostima čoveka za proizvodnju hrane i drugih životnih

potreba (Altieri, 1995). Poljoprivredni diverzitet nije samo rezultat aktivnosti čoveka, nego je njegov život zavistan od njega, ne samo za neposrednu proizvodnju hrane i drugih dobara, ali i za održavanje područja zemljišta koja će održati proizvodnju u širim spoljnim uslovima (Copper, 1998). Biodiverzitet u organskoj poljoprivredi fokusira se na pitanje dobrobiti za prirodu i na biodiverzitet i lepotu prirodnih ili divljih vrsta, staništa i biotopa, do nivoa izgleda prirodnih predela. Visok biodiverziteta smatra se rezultatom obrađivanja agroekosistema metodama organske poljoprivrede (Guido Haas, 2012). Pozitivan uticaj metoda organske poljoprivrede na parametre biodiverziteta su raznovrsniji taksoni, veće bogatstvo vrsta, veće izobilje (Bengtsson, 2005). U studiji (Krauss et al., 2011), kada su upoređena susedna konvencionalna i organska polja, došlo se do zaključka da organska poljoprivreda povećava biodiverzitet, uključujući važne funkcionalne grupe kao što su biljke, polinatori i predatori koji poboljšavaju prirodnu kontrolu štetočina. Biodiverzitet čine tri među zavisna diverziteta: *genetički diverzitet* koji predstavlja skup svih gena postojećih živih bića, zatim *specijski diverzitet* koga čine sve vrste na Zemlji i *Eko sistemski diverzitet* koji predstavlja skup svih ekosistema (*dinamički kompleks zajednice biljaka, gljiva, životinja i mikroorganizama agrobiocenoza i njihovog abiotičkog okruženja*) (Lazić, 2012). Na prvom ekološkom samitu održanom u Rio de Žaneiru od juna 1992. biodiverzitet zemljišta definisan je kao različite varijacije u životu zemljišta, od gena do zajednica i varijacije staništa zemljišta od mikroagregata do čitavih pejzaža (Turbé et al., 2010).

Andersen (2003) kaže: „Poljoprivredno zemljište visoke prirodne vrednosti sastoji se od onih područja u Evropi gde je poljoprivreda dominantni način upotrebe zemljišta i gde ta proizvodnja podržava ili je povezana sa velikom raznovršnošću vrsta i staništa ili prisustvom vrsta koje su od izuzetne važnosti za očuvanje u Evropi ili i jedno i drugo“. Prema podacima Agencije za zaštitu životne sredine, HNVF površine u Srbiji se prostiru na 1.187 miliona hektara ili na 19% ukupnog poljoprivrednog zemljišta. Glavni tip poljoprivrednog zemljišta visoke prirodne vrednosti su travnjaci. *Dosadašnji rezultati govore da u Srbiji postoji deset tipova HNVF područja povezanih sa poljoprivrednim sistemima (MPZŽS).*

Organska proizvodnja je sistem upravljanja poljoprivrednim gazdinstvima, koji podrazumeva primenu poljoprivrednih mera koje su u skladu s okolinom i velikim ograničenjima u pogledu upotrebe đubriva i pesticida (Regulativa EU 2092/91). Organska proizvodnja je ekološki sistem zakonski regulisane proizvodnje kvalitetne zdravstveno bezbedne, kontrolisane i sertifikovane hrane, gde je isključena upotreba konvencionalnih pesticida, mineralnih đubriva, hormona rasta i genetski modifikovanih organizama. *Organska poljoprivreda je održivi integralni ekološki sistem proizvodnje kvalitetne zdravstveno bezbedne strogo kontrolisane, sertifikovane hrane od nive do trpeze, radi zadovoljenja želja i potreba potrošača, ostvarivanja ekonomskog i ekološkog profita i očuvanja životne sredine (Babović, 2008).* Prednosti kvaliteta organskih proizvoda u odnosu na konvencionalne (Carić, Babović i sar., 2012): *visokokvalitetne organoleptičke osobine (intenzivnija boja, ukus i miris svojstven proizvodu); visoki sadržaj suve materije (sveži proizvodi u proseku imaju za 25% veći sadržaj suve materije); visoki tehnološki kvalitet (omogućuje da namirnice tokom lagerovanja duže očuvaju svoj kvalitet, prikladnije su za preradu i distribuciju, troši se manje energije za preradu sirovina); visoka hranljiva vrednost (veći sadržaj vitamina, mineralnih materija, esencijalnih masnih kiselina, belančevina itd.); nizak sadržaj nitrata; ne sadrže svesno dodavane hemikalije (rezidue pesticida, teških metala, hormona, veterinarskih preparata itd.) i visok biološki kvalitet.*

Rejonizacija je od strateškog značaja za korišćenje komparativnih prednosti i održivi razvoj multifunkcionalne poljoprivrede, agroturizma i drugih delatnosti (Babović, 2011). Prema kriterijumu nadmorske visine i mogućnostima razvoja poljoprivrede i organske poljoprivrede

Srbiju smo podelili na četiri makroreona: *ravničarski, ravničarsko-brežuljkasti, brežuljkasto-brdski i brdsko-planinski* (Marković, 1995, Babović, 2011).

Prisutna je usitnjenost i predimenzioniranost prehrambene industrije što utiče na rentabilnost u proizvodnji i na izvesnost tržišnog opstanka u narednom periodu (MPZZS, 2014).

Upravljanje kvalitetom podrazumeva kontrolu karakteristika sirovina, poboljšanja kvaliteta proizvoda, usavršavanje metoda proizvodnje, standardizaciju proizvoda, povećanje higijene, ostvarivanje stalnog i visokog kvaliteta proizvoda, radi zadovoljenja potreba potrošača i ostvarivanja profita (Babović, Tasić, 2013). *Sistemi akreditacije sertifikacionih tela i sertifikacije definisani su zakonom Srbije o organskoj proizvodnji*. U zakonima o organskoj proizvodnji Srbije su jasno definisani postupci i procedure za sprovođenje sertifikacije u organskoj poljoprivrednoj proizvodnji Srbije (ZOP, 2006 i 2010).

Rakić (2005) ističe da Postizanje više konkurentnosti, zahteva makroekonomsku konkurentnost, povoljan investicioni ambijent, podizanje nivoa efikasnosti javnih institucija, nivoa tehnološke razvijenosti i drugih činilaca. *Geus: „Sposobnost da učite brže od svojih konkurenata može biti jedina održiva konkurentna prednost”*. U necenovne faktore prema Uzunoviću (2010) spadaju: *„Nivo tehnologije sa produktivnošću rada, rokovi isporuke, kvalitet, trajnost proizvoda, dizajn, ambalaža, razvijenost i široka dostupnost prodajne mreže, postprodajno servisiranje, raspoloživost rezervnih delova, kreditiranje kupaca kao i uslovi plaćanja, razuđenost i intenzitet veza sa međunarodnim okruženjem...”*. *Tržišnu utakmicu dobijaju uspešni proizvođači i prerađivači koji inovacijama i znanjem, uz smanjenje troškova, unapređuju produktivnost i ekonomičnost i poboljšavaju ponudu radi zadovoljenja potreba potrošača ili kupaca uz ostvarivanje profita u poslovanju* (Babović, 2010, Tasić 2013).

Održivi razvoj poljoprivredne proizvodnje, prerade i trgovine, kao integrisan sektor, obezbeđuje proces industrijalizacije i ukupnog ekonomskog razvoja i doprinosi smanjenju postojećih razlika u regionalnim i ruralnim područjima (Bugar, 2011).

Ruralna područja su specifične i kompleksne privredne, društvene, ekološke i prostorne oblasti. *„Obелеžja najvećeg dela ruralnog prostora u Srbiji su: retka naseljenost, depopulacija sa izrazitim trendom demografskog izumiranja, visoka starost stanovništva, znatna zastupljenost dnevnih migracija nepoljoprivrednog i mladog stanovništva, slaba opremljenost saobraćajnim, komunalnim i objektima životnog standarda, dominacija poljoprivrede i slaba diverzifikovanost ostalih proizvodnih i neproizvodnih delatnosti“* (Spalević, 2009). Menjanje starosne strukture stanovništva Srbije kretalo se u smeru smanjivanja udela mladih uz istovremeno povećavanje starih lica. Uzroci zbog kojih mladi napuštaju poljoprivredu i selo su: opadanje poljoprivredne proizvodnje, težak rad u poljoprivredi, nesigurnost individualnog sektora u poljoprivredi, rizik u proizvodnji (Gligorijević, Bošković, 2002). *Stanje objekata javnih službi je nezadovoljavajuće na celokupnom ruralnom prostoru. Loš je rad predškolskih ustanova, pošti, banki, sportskih hala. Objekti kulture i sporta se ne održavaju i menjaju namenu. Domovi za brigu o starim licima ne postoje. Više seoskih naselja orijentisano na jednu osnovnu školu, dok predškolskih ustanova nema. Većina sela u brdima nema veterinarskih službi, što je u suprotnosti sa koncepcijom razvoja proizvodnje mesa i mleka* (Spalević, 2009). Stanovništvo u ruralnim sredinama malo se dodatno obučava i obrazuje, a 54% ne raspolaže sa potrebnim znanjima, što utiče na konkurentnost lica u seoskim sredinama (MPZZS, 2014). Prema Stefanović, Đ, (2012) u Srbiji su zapostavljena sela i ruralna područja. Nema ko da radi i proizvodi u selima. Seljak proizvodi hranu ali nema kvalitetan život. Ruralni razvoj treba da obuhvati poljoprivredu, socio kulturni razvoj sela i zaštitu životne sredine. Lukić, R. (1997) piše: *„Mislim da je nerazumna industrijalizacija upropastila selo, a time i Srbiju. Danska i Holandija žive od nas daleko bolje i bez velike industrije. Pošto nemamo selo, nemamo ni snage*.

Seljak je u ekonomskom smislu osnova zemlje, a u političkom nikada nije imao odgovarajuću značajnu ulogu, jer su ga njegovi sopstveni sinovi, koje je teškom mukom školovao, izdali i vodili samo o sebi računa, ne videći da time seku granu na kojoj sede“. Uvezena, marksistička ideologija, po Lukiću u Srbiji u potpunosti je marginalizovala selo, stavljajući merama agrarne i ruralne politike seljaštvo u zapećak. Time su započeti nazadni procesi u privrednom razvoju, koji su rušili osnovu proširene demografske reprodukcije na selu. Ovakvi procesi su u dužem protoku vremena doveli do tako opsežne depopulacije u Srbiji kakva se ne pamti na prostorima Balkana, a koja danas stavlja pod znak pitanja svaki plan privrednog oporavka i razvoja srpskog društva, ali i demografskog opstanka srpske države (Naumović, Petković, 2013). Mala poljoprivredna gazdinstva su deo ruralne ekonomije. Broj istih se smanjuje zbog starenja sela, migracija i koncentracije kapitala. Sopstvenom proizvodnjom hrane, samodovoljnosti i prehrambene stabilnosti, očuvanjem resursa i ruralnog ambijenta i učešćem na lokalnom tržištu mala preduzeća se pozicioniraju kao subjekti koji zahtevaju tretman poljoprivredne politike (MPZZS).

Vizija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja je opredelenje koje se želi ostvariti u narednom periodu (MPZZS, 2014): „*Da u 2024. poljoprivreda Srbije bude sektor čiji je razvoj zasnovan na znanju, modernim tehnologijama i standardima, koji domaćim i zahtevnim stranim tržištima nudi inovativne proizvode, a proizvođačima obezbeđuje održiv i stabilan dohodak; Da se prirodnim resursima, životnom sredinom i kulturnom baštinom ruralnih područja upravlja u skladu sa principima održivog razvoja, kako bi se ruralne sredine učinile primamljivim mestom za život i rad mladima i drugim ruralnim stanovnicima“.* **Strateški razvojni ciljevi su** (Strategija MPZZS, 2014-2024): *Rast proizvodnje i stabilnost dohotka proizvođača; Rast konkurentnosti i prilagođavanje zahtevima domaćeg i inostranog tržišta i tehničko-tehnološko unapređenje sektora; Održivo upravljanje resursima i zaštita životne sredine; Unapređenje kvaliteta života u ruralnim područjima i smanjenje siromaštva; Efikasno upravljanje javnim politikama i unapređenje institucionalnog okvira razvoja poljoprivrede i ruralnih sredina.*

Tasić (2015) smatra da je Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja Srbije koncipirana i dobrim delom preuzet tekst iz Strategije poljoprivrednog i ruralnog razvoja Evropske unije. Da je usaglašena sa ciljevima poljoprivrednog i ruralnog razvoja EU. Međutim, nisi definisani razvojni ciljevi Srbije količinski i vrednosno i izvori sredstava po programima za realizaciju Strategije. To je slabost i propust strategije, jer se na osnovu kvantifikacija proizvodnje, prerade i prometa i svih drugih strukturnih promena može oceniti da li se ostvaruje strategija i ko je odgovoran za izostanak realizacije iste...

Na osnovu raspoloživih resursa i potencijala, tražnje na svetskom tržištu, profitabilnosti proizvoda i ciljeva poljoprivrednog i ruralnog razvoja EU i Srbije, definisani su konkretni operativni razvojni prioriteti poljoprivrede i ruralnog razvoja Srbije. Strateško opredelenje je razvoj održive ekološki prihvatljive multifunkcionalne farmerske produktivne i konkurentne poljoprivrede koja ispunjava ekonomske, ekološke i međunarodne standarde. Praktičnom primenom znanja i inovacija povećati produktivnost i ekonomičnost, racionalno koristiti resurse, štititi životnu sredinu i uspostaviti interaktivne međuodnose između proizvodnje, inovativne prerade, preduzetništva, obrazovanja, naučno istraživačkog rada i prometa u funkciji kreativnog razvoja novih kvalitetnih proizvoda i prodora na konkurentnom međunarodnom tržištu. Agrarni budžet u funkciji subvencionisanja i svestranog razvoja poljoprivrede i ruralnih područja. Agrarna politika u skladu sa strateškim razvojnim opredeljenjima i agrarni budžet u skladu sa učešćem poljoprivrede i sela u stvaranju društvenog proizvoda Srbije.

7 REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

7.1 AGROEKONOMSKA I RURALNA POLITIKA EVROPSKE UNIJE

Agrarna politika je sistem ekonomskih, pravnih, socio-ekonomskih, političkih i ekoloških mera radi unapređenja i razvoja poljoprivredne proizvodnje i sela, prerade i prometa poljoprivrednih proizvoda za podmirenje potreba potrošača, ostvarivanje prihoda i zaštite životne sredine. Agroekonomska politika poljoprivrednog i ruralnog razvoja ima strateški značaj u sveukupnoj politici Evropske unije.

U Strategiji definišemo dugoročne ciljeve poljoprivrednog i ruralnog razvoja radi racionalnog korišćenja prirodnih resursa, povećanja produktivnosti i ekonomičnosti u proizvodnji i preradi i konkurentnosti na tržištu za ostvarivanje ekonomskog i ekološkog profita, povećanja društvenog bogatstva i kvalitetnijeg života proizvođača i potrošača. „*Strategija se sprovodi preko menadžera, a on dalje preko svojih menadžera, oficira, sa vojskom-seljacima i drugim proizvođačima, vodi bitku na tržištu. Osnovno i najznačajnije oružje je ekonomičnost proizvodnje. Ko proizvodi ekonomičnije (sa što manje ulaganja, što veća dobit) taj pobeđuje na tržištu*“ (Babović, 2002).

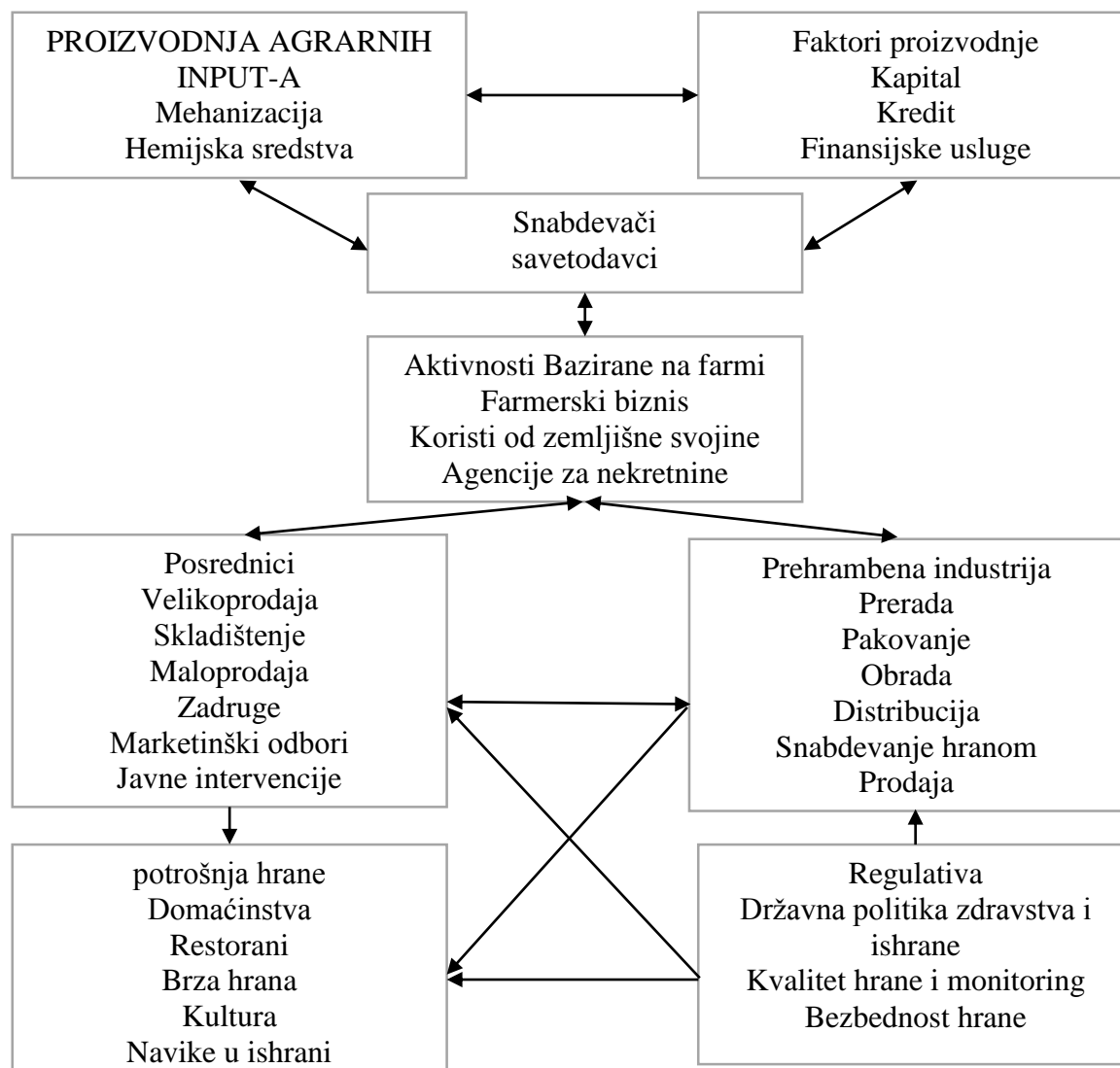
Strategija razvoja poljoprivrede uslovljena je merama agrarne politike. Naime, *agrarna politika usmerava razvoj poljoprivrede i ruralni razvoj*. Agrarna politika usmerava proizvodnju input-a, poljoprivrednu proizvodnju, preradu, promet, potrošnju i politiku ishrane stanovništva. Rečju, agrarna politika usmerava celinu agroindustrijske reprodukcije „*od njive do tržišta-semena do potrošača*“. Zato je potrebno da u kreiranju agrarne politike učestvuju proizvođači input-a poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, distributeri, potrošači, stručne službe, asocijacije, naučne institucije, ministarstva i vlada.

Agrarna politika obuhvata sledeće segmente: *tržišno-cenovnu politiku, politiku multifunkcionalnog razvoja poljoprivrede i sela, politiku prema javnim službama, uslužnim delatnostima za poljoprivredu i zaštitu životne sredine*. Tržišno cenovnom politikom se utiče na cene poljoprivrednih proizvoda. Putem davanja iz agrarnog budžeta proizvođačima utiče se na povećanje prihoda proizvođača. *Politika razvoja poljoprivrede i sela* ima za cilj da se podstiče multifunkcionalni razvoj, efikasnost i konkurentnost poljoprivrednih proizvođača. Istovremeno se podstiče razvoj prerade, nepoljoprivrednih delatnosti, tržišne organizovanosti i sveukupni razvoj poljoprivrede i sela uz zaštitu životne sredine. *Politika javnih službi i usluga za poljoprivredu* podrazumeva podršku unapređenja poljoprivrednih savetodavnih službi, veterinarskih službi, istraživanja, obrazovanja i infrastrukture.

Operativne mere za realizaciju razvojne strategije u poljoprivredi *sadrže ekonomske mere, zemljišnu politiku, tehničko-tehnološke mere i organizaciono-administrativne mere*. Sa aspekta realizacije mere su *direktne ili indirektne, dobrovoljne ili prinudne*. Na kompleksnost agrarne politike pored svih specifičnosti poljoprivrede ukazuje i organizaciona struktura agroprehrambenog sistema. Poljoprivredna proizvodnja ima niz tehničko tehnoloških i organizaciono ekonomskih specifičnosti koje se moraju uvažavati pri kreiranju razvoja i usaglašavanja agrarne politike sa razvojnom vizijom i misijom poljoprivrednog i ruralnog razvoja Evropske unije. Agrarna politika obuhvata: zemljišnu politiku, poresku politiku, politiku cena, investicionu i kreditnu politiku, politiku osiguranja poljoprivredne proizvodnje, izvozno-uvoznu politiku, tehničko-tehnološke mere agrarne politike, ekološku politiku i organizaciono-administrativne mere agrarne politike.

Savremena agrarna politika poljoprivrednog ruralnog razvoja Evropske unije predviđa jačanje konkurentnosti poljoprivrede, poboljšanje ruralne životne sredine, povećanje kvaliteta

života, podrška diverzifikaciji ekonomije i LEADER pristup kao glavnu odrednicu lokalnog ruralnog razvoja (Strategija i politika ruralnog razvoja EU, Babović, Tasić, 2013).

Grafikon 1. Agroprehrambeni sistem

Izvor: Robinson, G., M., 2004. Vujičić, M. (2006). Menadžment u agrobiznisu, Ekonomski fakultet, Kragujevac. Obrada autora.

Jačanje konkurentnosti poljoprivrede podrazumeva razvoj snažnih i dinamičnih poljoprivrednih sektora, moderne proizvodne i prometne lance za poljoprivredne proizvode, ulaganje u fizički i ljudski kapital i aktivan proces primene znanja. Konkurentnost podrazumeva modernizaciju poljoprivrednih gazdinstava, povećanje vrednosti poljoprivrednih proizvoda, razvoj infrastrukture, podrška mladim, žena i malih u pokretanju biznisa, penzionisanje, obrazovanje i informisanje, obnavljanje proizvodnog potencijala poljoprivrede, savetodavstvo, razvoj novih proizvoda, kvalitet i kontrola proizvoda i kreativni rad savetodavnih stručnih službi, instituta i fakulteta. Bitan faktor održivosti ruralnih područja su inovacije i njihova primena u praksi. *Poboljšanje ruralne životne sredine* zahteva primenu održivih načina korišćenja zemljišta, ublažavanje uticaja na klimu i klimatske promene, očuvanje prirodnih resursa i životne sredine, očuvanje i korišćenje poljoprivrednih područja velike proizvodne vrednosti. Poboljšanje i zaštita životne sredine, kvalitetno upravljanje zemljištem i ekološki osetljivim područjima su bitne odrednice agrarne politike. *Povećanje kvaliteta života i diverzifikacija ekonomije* podrazumeva stvaranje mogućnosti za zapošljavanje, poboljšanje

standarda i kvaliteta života na selu, jednake mogućnosti za sve članove ruralnih zajednica, povećana ulaganja u ruralna područja. Potrebno je podsticati razvoj svih preduzetništva i diverzifikaciju nepoljoprivrednih delatnosti, definisati pružanje usluga poljoprivrednim gazdinstvima, podržati razvoj agroturizma i osposobiti učesnike za realizaciju lokalnih razvojnih programa. *LEADER pristup* je osnovni lokalni model za razvoj i upravljanje ruralnim razvojem, osnova aktivne, snažne i sposobne ruralne zajednice, realizacije lokalnih razvojnih strategija i pokretanje lokalnog potencijala za razvoj ruralnih područja i obnovu i svestrani razvoj sela.

7.1.1 Zajednička poljoprivredna politika Evropske unije

Zajednička poljoprivredna politika (*Common Agricultural Policy - CAP*) je strateška, prioritetna i najznačajnija ekonomska, pravna, socio-ekonomska i ekološka politika Evropske unije. Nastala je potpisivanjem Rimskih ugovora o osnivanju Evropske ekonomske zajednice (*Treaty establishing the European Community*) od strane Francuske, Nemačke, Italije, Belgije, Holandije i Luksenburga 25. marta 1957. u Rimu. U Rimskom sporazumu poljoprivreda je dobila prioritetno mesto u politici Evropske ekonomske zajednice.

Zajednička poljoprivredna politika Evropske unije (*u daljem tekstu CAP*) formirana je pod uticajem internih i eksternih faktora moćnih država, urugvajske runde Svetske trgovinske organizacije (STO), radi prodora i opstanka na svetskom tržištu u oblasti proizvodnje, prerade i prometa hrane. Razlozi za državne intervencije u poljoprivredi su prehrambena sigurnost, zaštita dohotka poljoprivrednih proizvođača, povećanje efikasnosti poljoprivredne proizvodnje, prehrambena bezbednost, svestrani ruralni razvoj sela i ekološki problemi - prirodni resursi i zaštita životne sredine.

Evropa je posle drugog svetskog rata drastično pogođena političkim i ekonomskim problemima, bilansnom neravnotežom ponude i tražnje i deficitom hrane. Stočarstvo je bilo uništeno, zemljište razoreno, zalihe hrane minimalne i nestašica hrane prisutna. Istovremeno se polovinom prošlog veka pojavljuju izvesni viškovi hrane i problem plasmana. Oko 40% izvoza Evrope bili su poljoprivredni proizvodi. Prisutna je i izražena međusobna konkurencija na istim tržištima u Evropi. Zato se nametnulo pitanje o ujedinjenju jedinstvenog tržišta Evrope 1957. godine. A zajedničko tržište podrazumeva i zahteva Zajedničku poljoprivrednu politiku Evropske unije.

CAP je celovit sveobuhvatni sistem pravnih propisa, budžetske podrške i direktnih intervencija u poljoprivredi i ruralnim područjima Evropske unije. Primenom CAP (*Common Agricultural Policy*) postignut je najviši stepen integracije zemalja članica koje su odlučile da se politika reguliše preko zajedničkih organa i da se obezbedi zajednički budžet. Zajednička poljoprivredna politika je značajno uticala na razvoj poljoprivrede i sela, a dominantno i na razvoj evropskih integracionih procesa.

Strateški ciljevi, politika cena, stabilnost tržišta, životni standard poljoprivrednih proizvođača i drugi relevantni sadržaji zajedničke agrarne politike definisani su u Ugovoru o osnivanju Evropske ekonomske zajednice (*EEZ*) 1957. godine u Rimu. Pregovorima je definisano da period ukidanja barijera između potpisnica za poljoprivredne proizvode bude duži nego za ostale proizvode i da zajedničko tržište poljoprivrednih proizvoda mora biti regulisano Zajedničkom poljoprivrednom politikom.

Ciljevi zajedničke agrarne politike CAP (Common Agricultural Policy) su:

- *povećanje produktivnosti u poljoprivredi unapređenjem tehničkog progressa, racionalizacija poljoprivredne proizvodnje i optimalno korišćenje faktora proizvodnje, pre svega rada;*

- *postizanje odgovarajućeg životnog standarda ruralnog stanovništva, naročito povećanjem dohotka u poljoprivredi;*
- *stabilizacija poljoprivrednog tržišta, garantovanje stabilnog obezbeđenja potrošača hranom;*
- *obezbeđenje dovoljne ponude poljoprivrednih proizvoda, obezbeđenje potrošača sa hranom po prihvatljivim cenama.*

Polazište zajedničke agrarne politike je da se poljoprivrednicima omogući kontinuirana proizvodnja i primeren životni standard, a potrošačima kvalitetna hrana po prihvatljivim cenama uz očuvanje i zaštitu životne sredine. U razvojnom periodu CAP je postala celovit sistem ekonomskih, pravnih i drugih intervencija sa kojima se podstiče poljoprivredni i ruralni razvoj. CAP obuhvata uvozne carine, uvozne kvote, proizvodne kvote, interventne cene i direktna plaćanja poljoprivrednim proizvođačima. *Značaj CAP-a se najbolje vidi prema obimu izdvajanja sredstava iz Budžeta EEZ za sprovođenje iste od 75% u 1979. do 42% u 2013. godini i primene iste u praksi.*

Od Rimskog ugovora permanentno se teži da se definiše sadržajna i relevantna poljoprivredna politika koja bi bila podsticajna i uvažavala interese poljoprivrednih proizvođača i sigurnosti u snabdevanju potrošača Evropske zajednice i bila fleksibilna prema eksternim pritiscima od rastuće svetske konkurencije.

Slika 1. Mapa Evropske unije (28)

Izvor: Internet, 2014.

Pri koncipiranju agrarne politike i odgovarajućih mera vodilo se računa o specifičnostima agrarne proizvodnje, koja proističe iz socijalne strukture poljoprivrede, strukturnih i prirodnih dispariteta između različitih regiona i o potrebi postepenih i neophodnih prilagođavanja. Prioritet je dat rešavanju dohotka poljoprivrede i povećanju životnog standarda ruralnog stanovništva. Prema programu Zajedničke poljoprivredne politike, države članice postepeno su razvijale, u prelaznom periodu, zajedničku agrarnu politiku, kao krajnji cilj koji će se postići po

isteku perioda. Za postizanje ciljeva potrebno je sprovesti zajedničku organizaciju tržišta iz oblasti: *propisa iz konkurencije, koordinacije različitih organizacija državnih tržišta i celovitog ili jedinstvenog evropskog tržišta.*

Zajednička organizacija tržišta sadrži odredbe o cenama, subvencijama, rezervama, izvozu i uvozu. Od šest proizvoda za koje je početkom 1960-ih godina bila uspostavljena zajednička organizacija tržišta (CMO), danas obuhvata pretežno sve poljoprivredne proizvode ili grupe proizvoda, osim krompira, meda i nekih alkoholnih pića. Tako su postavljeni osnovni instrumenti zajedničkog tržišta poljoprivrednih proizvoda, koji uklanjaju prepreke u unutrašnjoj trgovini i održavaju zajedničku carinsku barijeru prema trećim zemljama. Osnovni principi sadrže i efikasnu saradnju u oblasti stručnog obrazovanja, istraživanja, savetodavnih službi, finansija i zajedničke mere za razvoj potrošnje pojedinih proizvoda.

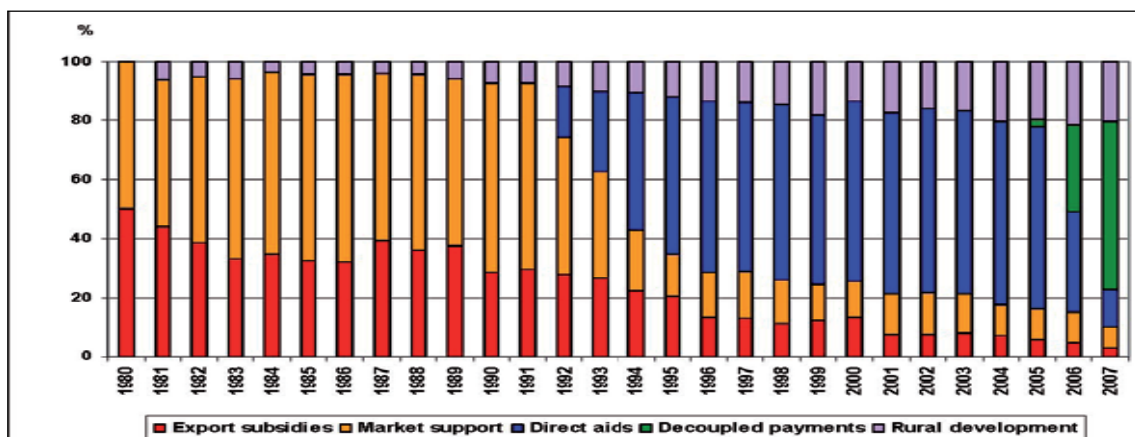
U kreiranju Zajedničke poljoprivredne politike je *pored Rimskog ugovora* koji poljoprivredi daje centralnu ulogu, značaj ima i *Konferencija u Stresi iz 1958. godine*, koja je postavila buduće okvire poljoprivredne politike Evropske ekonomske zajednice. Na Konferenciji u Stresi definisani su principi (*stvaranje jedinstvenog tržišta poljoprivrednih proizvoda, prioritet domicilne proizvodnje Zajednice nad uvozom i centralno umesto nacionalnog finansiranja*) na kojima se zasniva Zajednička poljoprivredna politika EEZ:

- *Prvenstvo unije - ovaj princip odlikava težnju da se izbegnu tržišni poremećaji i uspostavi stabilnost u snabdevanju.* Njime se, putem posebnih instrumenata i dažbina, vrši zaštita domaćeg tržišta od strane robe. Princip omogućava pomoć u plasmanu robe proizvedene u EU na strana tržišta, putem izvoznih subvencija;
- *Finansijska solidarnost - zemlje članice Evropske unije učestvuju u troškovima Zajedničke poljoprivredne politike, i ako udeo u finansiranju dela troškova nije jednak za države članice.*

Zajednička poljoprivredna politika kreirana i vođena ovim principima počela je da se realizuje 1960. godine kada je primenjuje šest država članica: Francuska, Italija, Zapadna Nemačka, Holandija, Belgija i Luksemburg.

Razvoj i reforme CAP-a može se podeliti u nekoliko perioda (*Živadinović, 2009*):

- *Period od Rimskih ugovora do šezdesetih godina*, kao period formiranja i pravno-ekonomskog utemeljenja CAP-a;
- *Period od šezdesetih do osamdesetih godina* je izuzetno prosperitetan period CAP-a, imajući u vidu obim sredstava koji je izdvajan za podršku poljoprivredi, cenovnu podršku i rast produktivnosti;
- *Period od početka osamdesetih (ili od 1984. godine, kada se uvodi sistem kvota za mleko) do 1992. godine.* Nastaje period nastanka velikih tržišnih viškova i težnja da se smanje davanja za poljoprivredu u ukupnom budžetu Evropske zajednice;
- *Period od 1992. godine i Ugovora iz Mاستrihta do 2004/06. godine* kada se uvode direktna plaćanja i definiše politika multifunkcionalnog poljoprivrednog i ruralnog razvoja;
- *Period od 2007. do 2013. godine* odlikuje uvođenje jedinstvene šeme plaćanja i odvajanja plaćanja od proizvodnje određenih kultura. Politika ruralnog razvoja zasniva se na tri ose ili pravca: *podizanje konkurentnosti poljoprivrednog i šumarskog sektora; zaštita životne sredine i upravljanje zemljištem; kvalitet života i diverzifikacija ruralne ekonomije i LEADER program ruralnih zajednica;*
- *Period od 2014. do 2020. godine* gde su ciljevi reforme da CAP bude zelenija i bolje ciljana, pravednija u raspodeli prihoda podrške i efikasnija politika ruralnog razvoja.

Grafikon 2. Promene agrarne politike i mere podrške CAP-a

Export subsidies - izvozni podsticaji, Market support - podrška tržištu, Direct aids - direktna pomoć, Decoupled payments - direktna plaćanja (nezavisno od proizvodnje), Rural development - ruralni razvoj

Početak razvoja CAP-a, otpočinje praktično nakon Konferencije u Stresi kada su definisani pravci Zajedničke poljoprivredne politike Evropske ekonomske zajednice. Prvenstvo je dato da se afirmiše porodična struktura farmerskog gazdinstava u Evropskoj zajednici, da se formira nivo cena koji će biti malo iznad nivoa cena na svetskom tržištu, kao i da se ne stvara samodovoljno tržište, već da tržište Zajednice bude otvoreno za proizvode izvan EZ.

U 1962. godini osnovan je Evropski fond za garancije i smernice u poljoprivredi (*European Agriculture Guidance and Guarantee Fund - EAGGF*) koji je 1964. godine organizovan u dva dela: *prvi deo podržava garantovane cene na tržištu i drugi deo se odnosi na podršku strukturnim reformama.*

Zajednička poljoprivredna politika finansira se iz sredstava Evropskog fonda za garancije u poljoprivredi Evropski fond sastoji se od:

- *Garantovanog odseka* - Finansira troškove zajedničkih organizacija tržišta, odnosno mere za reguliranje poljoprivrednog tržišta, kao i povraćaj od izvoza u treće zemlje (*kupovina i skladištenje poljoprivrednih viškova i podsticanje izvoza poljoprivrednih proizvoda*);
- *Odsek za smernice* - Omogućuje kontinuirano finansiranje zajedničkih i nacionalnih mera za razvoj sela na temelju zajedničke inicijative za ruralni razvoj (*investiranje u nova sredstva za rad i tehnologiju*).

Garantovani odsek je važniji i deo je obaveznih izdataka proračuna Evropske unije. Odsek za smernice ima zadatak da kreira regionalni razvoj i ujednačava razlike između pojedinih delova Evropske unije.

Zajednička poljoprivredna politika finansira se iz sredstava Evropskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj (*EAFRD*) koji finansira programe ruralnog razvoja u državama članicama. *Komisija* je odgovorna za finansijsko upravljanje Zajedničkom poljoprivrednom politikom i za upravljanje fondovima EAGF i EAFRD. Komisija po pravilu ne sprovodi plaćanja korisnicima. Prema načelu podeljenog upravljanja, ovaj zadatak je delegiran na države članice, koji se obavlja u preko 85 nacionalnih ili regionalnih agencija za plaćanje. Pre ovakve raspodele na agencije za plaćanje, izdaci iz proračuna Evropske unije su akreditovani na temelju niza kriterijuma utvrđenih od strane Komisije.

Zajednička poljoprivredna politika Evropske unije zasniva se na sledećim merama: *zajedničkom uređenju tržišta i integralnom (svestranom) razvoju ruralnih područja.*

Pretežno je sva poljoprivredna proizvodnja obuhvaćena zajedničkom organizacijom tržišta. Preko 70 odsto proizvoda bilo je u sistemu garancija cena i prodaje. Za žita, šećer, mlečne proizvode i juneće meso uvedene su intervencije otkupa i prodaje. Svinjsko meso, voće, povrće, cveće i vina uživaju zaštitu uskladištenja, povlačenja proizvoda i u preradi. Ostali proizvodi, obuhvaćeni su mehanizmom spoljne zaštite (*carine i prelevmani*), kroz dopunsku pomoć i podršku po hektaru. *Cilj je postići veću produktivnost, dohodak proizvođaču, stabilno snabdevanje tržišta i razumne cene za potrošače.*

U prvoj deceniji, a naročito od 1962. godine Zajednička poljoprivredna politika postigla je niz pozitivnih efekata: *sistem garantovanih cena, uvoznu zaštitu, tržišne intervencije, samostalnost u proizvodnji hrane, stabilnost tržišta, rast dohotka poljoprivrednih proizvođača, intenziviranje proizvodnje, primenu hemije, narušavanje resursa i životne sredine, finansiranje prodaje viškova i izvozne stimulacije, što je uticalo na veliki rast budžetskih troškova.*

Tokom šezdesetih godina politika CAP-a postigla je uspešne rezultate. Nastali su značajni tržišni viškovi i viši nivo cena u EEZ u odnosu na svetsko tržište. Poljoprivredna proizvodnja je povećana, životni standard je brzo rastao, poljoprivredno tržište je stabilizovano, cene su bile nezavisne od tržišta, uvozni proizvodi su ograničeni, tržišni viškovi su skladišteni po većim cenama.

Zajednička organizacija tržišta poljoprivrednih proizvoda polazi od sledećih premisa:

- *Na jedinstvenom tržištu, koje je zamenilo zajedničko tržište 1975. godine, proizvodi mogu slobodno cirkulisati. Ukinute su barijere carina, dažbine, subvencije i uvedene jedinstvene cene. Usaglašeni su standardi kvaliteta, propisi i pariteti valuta;*
- *Članice obavezno daju preferencijalni tretman proizvodnji u zajednici, uz zaštitu od fluktuacije svetske cene;*
- *Uvedene su mere zaštite cena od uvoza i izvozne stimulacije. Na taj način se štitila proizvodnja i dohodak proizvođača i obezbedio dinamičan rast proizvodnje i ponude;*
- *Osnovan je Evropski fond za poljoprivredno usmeravanje i garancije (European Agricultural Guidance and Guarantee Fund - EAGGF) za finansiranje proizvodnje. Sve države finansiraju fond radi očuvanja stabilnosti cena, nivoa dohotka, garancije minimalnih cena proizvođačima, subvencionisanja proizvodnje i izvoza. Uvedena je finansijska odgovornost proizvođača;*
- *Mere za ograničavanje, smanjenje i ekstenziviranje proizvodnje putem kvota i premija.*
- *Razni oblici direktnih plaćanja po hektaru i grlu ili obimu proizvodnje.*

Za određene proizvode uvedene su garantovane cene, subvencije za proizvođače, premije za prodaju, izvoz, kvalitet. Minimalne garantovane cene sprečavaju pad cena, utiču na strukturu proizvodnje, stabilnost tržišta, putem organizovanog otkupa i na efikasno funkcionisanje jedinstvenog tržišta. Formirane su zajedničke cene za podsticanje proizvodnje i stabilizaciju tržišta u Evropskoj uniji (*indikativne, orijentacione i interventne*) i cene za zaštitu i povlastice u odnosu na svetsko tržište (*najniža cena, proizvođača cena*).

Osnovni koncept podrške poljoprivredi zasnivao se više godina na cenovnoj podršci. Evropska unija je visokom uvoznom zaštitom povećala otkupne cene osnovnih poljoprivrednih proizvoda znatno iznad nivoa koji bi kreiralo tržište, a onda bi se cene stabilizovale izvoznim podrškama i raznim intervencijama na unutrašnjem tržištu. *Više cene poljoprivrednih proizvoda doprinele su povećanju proizvodnje i prestrukturiranju poljoprivrede, ali su, kada je Evropska unija postigla status neto izvoznika hrane, troškovi očuvanja tih cena povećani da je takva politika bila finansijski neodrživa.* Nastale su se kritike međunarodne zajednice zbog cenovne politike Evropske unije i njenog uticaja na svetsko tržište. Evropska unija je sa značajnim izvoznim subvencijama i povećanom proizvodnjom i ponudom obarala cene na svetskom

tržištu i usporavala razvoj poljoprivrede kod konkurencije. Visoke cene proizvoda uticale su na veću potrošnju đubriva i zaštitnih sredstava i na koncentraciju proizvodnje, što je negativno uticalo na životnu sredinu. *Iz agrarnog budžeta koji je predstavljao oko 70% ukupnog budžeta Evropske unije*, najviše koristi imali su veliki proizvođači žitarica, mleka, šećera i goveđeg mesa. Tako je oko 80% sredstava koristilo 20% poljoprivrednih proizvođača iz najrazvijenijih zemalja članica koje i danas više dobijaju nego što uplaćuju u Evropski budžet.

Definisane su mere integralnog ruralnog razvoja, u cilju svestranog razvoja poljoprivrede i sela, šumarstva, konkurentnosti ruralnih područja, očuvanja prirodnih resursa i životne sredine. Principi razvoja ruralnih područja polaze od *multifunkcionalnosti poljoprivrede* i ukupnog razvoja ruralnih područja i sela, gde poljoprivreda nije samo proizvođač hrane, nego ima značajnu ulogu u upravljanju prirodnim resursima, ruralnim prostorom i u očuvanju životne sredine. Tako se, *pored politike podrške tržištu*, afirmiše *politika ruralnog razvoja*, putem unapređenja poljoprivrednih struktura, zaštite agrokruženja i integralnog održivog razvoja ruralnih područja.

Koncept održivog poljoprivrednog i ruralnog razvoja (Sustainable Agriculture and Rural Development - SARD) obezbeđuje zadovoljenje potreba za hranom, uz zaštitu prirodnih resursa i životne sredine, u skladu sa novom evropskom politikom multifunkcionalnog karaktera poljoprivrede. „Održivi razvoj (Sustainable Development) zadovoljava potrebe sadašnjosti i ne dovodi u pitanje sposobnost budućim generacijama da zadovolje svoje potrebe“ (Bergenska deklaracija, 1990). Model održivog agrarnog i ruralnog razvoja SARD (Sustainable Agriculture and Rural Development) podrazumeva: „Upravljanje i očuvanje prirodnih resursa i usmeravanje tehnoloških i institucionalnih promena ka dostizanju i kontinuiranom zadovoljavanju potreba sadašnjih i budućih generacija. Takav održivi razvoj podrazumeva očuvanje zemljišta, vode, biljnih i životinjskih resursa, ne ugrožava životnu sredinu, tehnički je primenjiv, ekonomski isplativ i društveno prihvatljiv“ (FAO, 1989, Popović, V., 2003).

Zajednička poljoprivredna politika imala je, u kontinuitetu, razvojni karakter. Osnovna karakteristika Zajedničke poljoprivredne politike ogleda se u tome što su programi i mere donošene i prilagođavane stvarnosti. *Kontrolisano je ostvarenje i predlagano redefinisanje agrarne politike*. Tako je agrarna politika Evropske unije postala fleksibilna, prihvatljiva, realna, kontinualna i razvojna. Rečju, agrarna i ruralna politika postala je adaptivna, životna, primenjiva i ekonomski isplativa.

U Evropskoj uniji je davana permanentna spoljnotrgovinska zaštita, što je uticalo na rast produktivnosti, ekonomičnosti i na povećanje proizvodnje. Unija je postala samodovoljna i sofisticirana u proizvodnji hrane i vodeći izvoznik. Veća proizvodnja od potrošnje uticala je na rast troškova mlečnih proizvoda, mesa, žitarica, vina i na izdvajanja za dodatne subvencije izvoza.

Zajednička poljoprivredna politika uticala je na povećanje poljoprivredne proizvodnje, izmenu proizvodne strukture, povećanje produktivnosti, stabilizaciju unutrašnjeg tržišta, distribuciju proizvoda do potrošača, povećanje izvoza i zaštitu proizvođača od poremećaja na svetskom tržištu. CAP je doprinela stabilizaciji tržišta, povećanju prihoda proizvođača, sigurnosti u snabdevanju potrošača i nezavisnosti od uvoza. Prisutne su bile i posledice usled velikih budžetskih izdvajanja i potrošnje, prisutne razlike između proizvođača i regiona u zajednici, ekološki problemi usled intenzivne poljoprivredne proizvodnje i upotrebe hemijskih sredstava i veliko i neracionalno korišćenje prirodnih resursa. U kritikovana obeležja Zajedničke politike autori navode strukturne aspekte, distorziju cena, stvorene viškove hrane, visoke cene, nepravičnosti prema malim farmerima, distorzije u međunarodnoj trgovini i ekološke štete (Prokopijević, 2005). Prisutna je i ocena da CAP postaje tokom narednih

decenija najveća, najsloženija i najskuplja politika koju EEZ (EU) sprovodi (Bogdanov, 2004). Strateška i analitička opredelenja, ciljevi i mehanizmi i kreirane mere Zajedničke poljoprivredne politike menjali su se pod uticajem i zahtevima članica i svetskih ekonomskih i političkih uticaja. Usledile su permanentne, postepene i logične reforme poljoprivredne politike i promene koje eliminišu negativne uticaje na tržište, a i dalje koriste integrisanim zemljama članicama.

7.1.2 Reforme zajedničke poljoprivredne politike

Paralelno sa pozitivnim efektima CAP-a, pojavile su se i negativne posledice. Proizvodnja je premašila potrebe unutrašnjeg tržišta stvarajući velike robne tržišne viškove, pa su izdvajanja za podršku poljoprivredi značajno povećana. Male farme su nekonkurentne i imale su nedovoljnu podršku, rast prinosa uticao je na potrošnju mineralnih đubriva i zaštitnih sredstava i na ekološko zagađenje. Kvote, porezi i carine stvaraju poteškoće kod izvoza i suprotne su principima slobodnog tržišta i liberalizacije. Potrošači kupuju hranu po višim cenama.

CAP je reformisana i permanentno unapređivana od 1962. godine do danas skladu sa nastalim unutrašnjim potrebama Evropske unije i eksternih uticaja i pritisaka svetskog tržišta. Ona treba da omogući veću proizvodnju hrane, očuva poljoprivredna gazdinstva i farme, omogući stabilno snabdevanje i cene u interesu i proizvođača i potrošača.

Komisija je u 1968. godine donela „Memorandum o reformi CAP-a“ koji je poznat kao Menšoltov plan (Sicco Mensholt). Komesar za poljoprivredu i potpredsednik komisije Siko Mensholt inicirao je prvu reformu sistema CAP-a (Direktiva o modernizaciji, Direktiva o penzionisanju i Socio-ekonomska direktiva). Predložio je smanjenje visine garantovanih cena i podršku strukturnim reformama. Programirano je ukupnjavanje poljoprivrednih poseda radi povećanja produktivnosti. Planirano je da se stavi van upotrebe 5 miliona hektara obradivih površina i odlazak 5 miliona starijih farmera iz poljoprivrede kako bi se izvršila tržišna distribucija njihovih poseda i smanjio pritisak na budžet Evropske zajednice. Predvideo je smanjenje podrške tržištu i snažniju podršku strukturnim merama. Menšoltove reforme karakterišu ostvareni skromni rezultati, jer su donete i realizovane u vremenu ekonomske recesije.

U 1972. Zajednička poljoprivredna politika donela je tri Direktive sa kojima je definisala *strukturno prilagođavanje poljoprivrede putem modernizacije poljoprivrede, ranog penzionisanja i socio-ekonomskog prilagođavanja*. Kod modernizacije poljoprivrede predviđena je pomoć farmama putem investicija u opremu i objekte radi povećanja produktivnosti i dohotka proizvođača. Rano penzionisanje podrazumeva pomoć gazdinstvima za povećanje poseda putem nadoknada za penzionisanje starijih lica i stimulisanje mladih da se bave poljoprivredom. Socio-ekonomsko prilagođavanje podrazumeva pružanje pomoći za obuku i obrazovanje poljoprivrednika koji ostaju na gazdinstvu ili da se prekvalifikuju.

Pored kontinuiranih strukturnih promena, nezaposlenosti, budžetske krize i izvesnih problema novih zemalja članica, osnovni problem je i dalje neuravnoteženi odnos ponude i tražnje na tržištu poljoprivrednih proizvoda i robni viškovi poljoprivrednih proizvoda koji su se permanentno povećavali.

Evropska komisija je 1983. godine započela radikalnu reformu, koja je dve godine posle predstavljena kao Zelena knjiga na temu „Perspektive zajedničke poljoprivredne politike“ (COM, 1985). Cilj je bio izjednačiti ponudu i tražnju poljoprivrednih proizvoda, uvesti nove načine regulisanja proizvodnje u najugroženijim sektorima i analizirati i iznaći alternativna ekonomska rešenja i politiku za budući poljoprivredni i ruralni razvoj.

U dokumentu „*Budućnost poljoprivrede zajednice*“ iz 1985. godine redefinisana je poljoprivredna politika i definisani sledeći prioritetni zadaci: *redukcija viškova agrarnih proizvoda, diverzifikacija proizvodnje i unapređenje kvaliteta proizvoda, definisano pitanje dohotka malih porodičnih gazdinstava, zaštita agrookruženja i održivi razvoj, razvoj ekološke svesti proizvođača i razvoj industrija za preradu agrarnih sirovina* (CAC, 1985., Popović, V., 2003).

Tokom osamdesetih godina izvršeno je više značajnih izmena u CAP. Tako su 1984. godine uvedene kvote za mleko, limitirana proizvodnja određenih proizvoda, uveden je sistem (*set-apside*) mera podrške za povlačenje oraničnih površina iz korišćenja i ograničenje broja grla stoke. Evropski savet je 1988. godine doneo odluku o značajnom ograničavanju daljeg rasta budžetskih izdavanja za poljoprivredu. Doneti su programi razvoja ruralnih područja, prilagođavanje proizvodnih struktura, podsticajne mere za efikasno poslovanje poljoprivrednih gazdinstava, mere za povećanje prihoda gazdinstava u brdsko-planinskom području, program za mlade proizvođače, mere za razvoj tržišnih struktura, prerade, udruživanja proizvođača, afirmaciju marketinga i povlačenje zemljišta iz proizvodnje (*set-apside*), uz novčanu naknadu proizvođačima.

7.1.3 Reforma agrarne i ruralne politike 1992. godine

Međunarodni pritisak za liberalizaciju trgovine poljoprivrednim proizvodima i članica zajedničkog tržišta, stokovi hrane i veliki budžetski podsticaji u poljoprivredi, uticali su da Evropska unija u 1992. godini donese McSharry-eve reforme Zajedničke poljoprivredne politike. U 1992. godini veliki tržišni viškovi poljoprivredno prehrambenih proizvoda, „*planine butera*“, razlike u visini dohotka farmera, povećani budžetski izdaci, izraženi pritisci sa međunarodnog tržišta i proširenje sa novim članicama Evropske unije uticale su na *donošenje najobuhvatnije reforme Zajedničke poljoprivredne politike*. Donošenje reforme pratila su neslaganja između primalaca i davalaca sredstava za zajednički budžet članica kao i snažnog pritiska farmera koji nisu spremni da prihvate smanjenje podrške i veličine proizvodnje. Prisutni su i spoljni pritisci na CAP koji su usmereni na smanjenje podrške i liberalizaciju evropskog agrarnog tržišta (Bogdanov, 2004).

Strateške promene i zaokret u CAP ilustrujemo putem tri bitne poruke:

- Težište je pomereno sa podrške cenama *na direktnu podršku dohotka farmerima*. Tako je smanjenje cena biljnih proizvoda kompenzovano drugim oblikom plaćanja-plaćanjima za isključivanje 15% zemljišta iz obrade. Alternativa smanjenja cena u govedarstvu je plaćanje po grlu koje je isključeno iz proizvodnje;
- Pažnja je posvećena siromašnim gazdinstvima jer su *predviđena kompenzaciona davanja za poboljšanje tehničke opremljenosti gazdinstva* i
- Problem strukturnog prilagođavanja rešen je putem podrške *zaštite agrozaagađenja, ranog penzionisanja i pošumljavanja poljoprivrednog zemljišta*.

Reforma je predviđala sledeće mere: *smanjene su garantovane cene u ratarstvu, uveden sistem ograničenja proizvodnje (posed neobrađen), rano penzionisanje zemljoradnika, podrška ruralnom razvoju planinskih i siromašnih oblasti, zaštita životne sredine i pošumljavanje*. Rečju, uvedena su direktna plaćanja po oblastima farmerima, smanjene interventne cene u stočarstvu, a uvedeno posebno plaćanje i direktna podrška poljoprivrednoj proizvodnji, stavljanje zemljišta van upotrebe i uvedena gornja granica troškova, definisana zajednička politika radi sprečavanja povećanja troškova.

Problemi u Evropskoj uniji su i dalje ostali: *veće cene od svetskih, viškovi proizvoda, rast budžetskih izdataka*.

Godine 1991. Evropska komisija je kreirala dva predloga o razvoju i reformi CAP-a. Predlozi su bili osnova za politički dogovor o reformi 1992. godine. Reforma je označila prekretnicu u razvoju Zajedničke poljoprivredne politike, jer je predviđeno:

- *sniženje cena poljoprivredno-prehrambenih proizvoda radi njihove konkurentnosti na unutrašnjem i svetskom tržištu, a sniženi prihodi proizvođačima su kompenzovani direktnim plaćanjima;*
- *uveđene su dodatne mere za uređenje tržišta i zaštitu životne sredine.*

Direktna davanja od 1994. godine su prioritetan način subvencionisanja proizvođača na račun smanjenja troškova podrške tržištu. Subvencije za izvoz su prepolovljene. Udeo podrške ruralnom razvoju ima trend permanentnog povećanja. Reforma CAP u biljnoj i stočarskoj proizvodnji zasniva se na sniženju cena i primeni kompenzacionih direktnih plaćanja. Opređenje je da se snize cene žita, uljarica, goveda, ovaca, mleka i maslaca, uz nadoknadu dohotka, putem direktnih plaćanja, kompenzacija i premija, proizvođačima iz budžeta. Uslov za dobijanje sredstava je povlačenje iz proizvodnje dela zemljišta (15 odsto ukupnih površina) i iznosa broja životinja po hektaru površina pod krmnim usevima. Redukovan je broj grla po hektaru, kao i kvota za mleko, smanjene su interventne cene maslaca, a kod ovaca pravo na premiju imaju gazdinstva do 500, odnosno do 1.000 grla u siromašnim ruralnim područjima.

Uvedena su ***direktna dohodovna plaćanja proizvođačima***, prema ograničenoj površini i broju grla po hektaru pod krmnim usevima, umesto cenovne podrške. Donet je set mera kao ***podsticaj razvoju ruralnih sredina i zaštiti agrookruženja***. Usvojen je program prevremenog penzionisanja proizvođača, pošumljavanja i ***program ekološki prihvatljive organske poljoprivrede***. Cilj reforme Zajedničke poljoprivredne politike bio je postizanje tržišne stabilnosti, izvozne konkurentnosti, ekstenziviranje proizvodnje, povećanje gazdinstva, podrška dohotku malih proizvođača i ***razvoj ekološke odnosno organske proizvodnje hrane***.

Reforma CAP-a iz 1992. godine je relevantna sa pozitivnim efektima na budući poljoprivredni i ruralni razvoj. Najveći značaj je uvođenje direktnih podsticaja dohotku proizvođača. Usled snažnog uticaja i pritiska zbog širenja Unije, uvođenje jedinstvenog monetarnog sistema, konkurencije proizvoda iz trećih zemalja i pregovora sa STO nastala je potreba daljeg prilagođavanja CAP-a novim izazovima.

7.1.4 Reforma agrarne i ruralne politike u Agendi 2000.

Evropska komisija je 1995. godine definisala poljoprivrednu strategiju za reformisanje CAP-a i istu dostavila Savetu Evropske unije. U dokumentu su definisani sledeći prioriteti:

- obezbeđenje konkurentnosti poljoprivrede Evropske unije na unutrašnjem i svetskom tržištu;
- podsticanje proizvodnje koja doprinosi održanju i razvoju ruralnih područja i ambijenta i
- pomoć opstanku malih gazdinstava putem unapređenja ekonomskog razvoja i ruralne ekonomije.

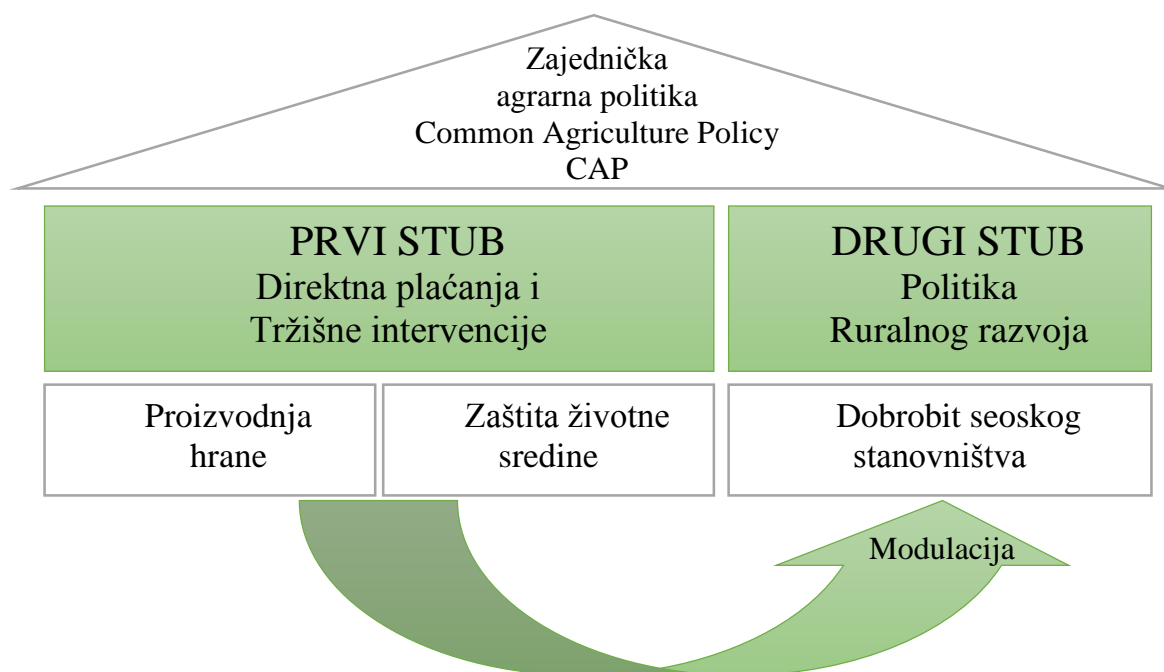
Na reforme i prilagođavanje Zajedničke poljoprivredne politike imali su uticaj eksterni faktori: *širenje Evropske unije prema centralnoj i istočnoj Evropi, uvođenje jedinstvenog monetarnog sistema, povećana konkurencija proizvoda iz trećih zemalja i pregovori u okviru STO, rastuće potrebe za hranom, da se troškovi CAP-a prilagode budžetskim ograničenjima, a podsticajne mere zahtevima razgraničenjima po kutijama.* Interni ili unutrašnji razlozi za reforme bili su: *opasnost od tržišnih neravnoteža, obaveza uvažavanja ekoloških interesa i propisa za poljoprivredu iz sporazuma iz Amsterdama, uvažavanje interesa potrošača u pogledu kvaliteta, zdravstvene bezbednosti hrane i zaštite životinja, da poljoprivredna politika bude transparentnija, jednostavnija i decentralizovana.* Reforma treba da podstakne ***razvoj***

multifunkcionalne, održive i konkurentne poljoprivrede, osigura budućnost ruralnih područja i zaštitu životne sredine. Agenda 2000 predviđela je uspostavljanje Politike ruralnog razvoja kao drugog stuba CAP, pored podrške tržištu iz prvog stuba.

U 1997. godini, Komisija je predložila reformu Zajedničke poljoprivredne politike u sklopu Agende 2000. Urađena je projekcija razvoja poljoprivrede Evropske unije u razdoblju 2000-2006. s obzirom na očekivano proširenje. Pregovori i sporazum o reformi Zajedničke poljoprivrede politike zaključeni su na sastanku Berlinu. Tako se sprovode glavne reforme koje primenjuju načela iz Agende 2000 i koje su dogovorene sredinom 2003. godine. Reforme predstavljaju većinu radikalnih promena u Zajedničkoj poljoprivrednoj politici otkada je osnovana. *Subvencije za proizvodnju sve više nestaju i zamenjuju se direktnim plaćanjima poljoprivrednicima. Plaćanja su uslovna i zavise od sprovođenja ekoloških standarda, standarda bezbednosti hrane, zdravlja životinja i biljaka i standarda dobrobiti životinja, kao i od očuvanju poljoprivredne zemlje u dobrom stanju - kako za obrađivanje, tako i za očuvanje životne sredine.*

Reforme se nastavljaju i uključuju proizvode koji nisu bili uključeni u prvome talasu u 2003. godini kao što su pamuk, hmelj, maslinovo ulje, duvan i šećer. Evropska unija finansira veliki broj primenjenih istraživanja za održivu organsku proizvodnju, racionalnu upotrebu prirodnih resursa i za biljne i životinjske bolesti.

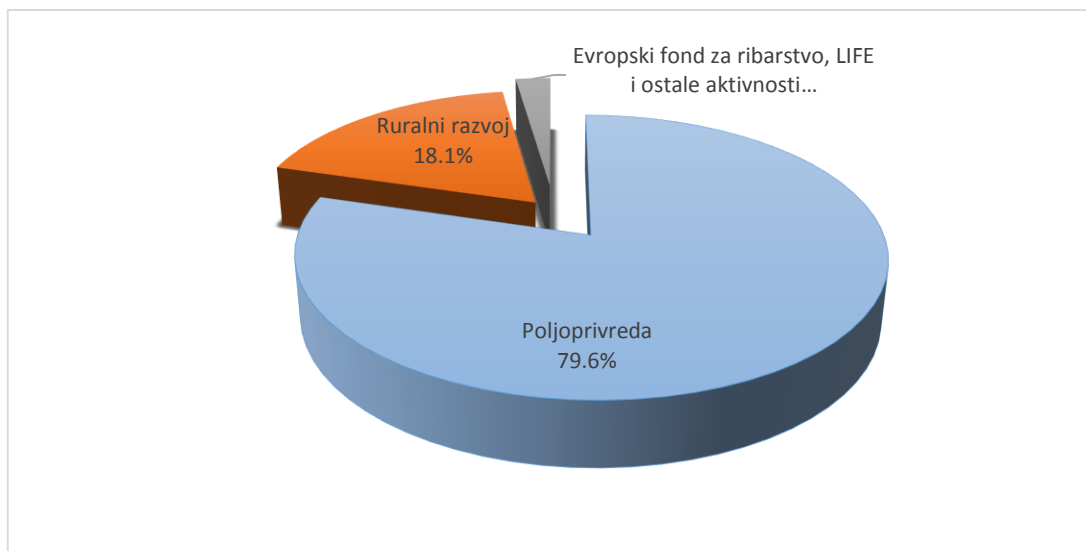
Novom reformisanom CAP politikom u Agendi 2000 (1997) *se pored prvog stuba koji se odnosi na tržišnu politiku uvodi se i drugi stub politike ruralnog razvoja.* Tako je izvršeno preusmeravanje sredstava koji podržavaju farmere putem direktnih subvencija na programe ruralnog razvoja i zaštite životne sredine.

Grafikon 3. Stubovi zajedničke poljoprivredne politike

Izvor: Pekle M. (2009): Community Policies for the Development of Rural Areas, European Commission Directorate General for Agriculture and Rural Development, Zagreb. Obrada autora.

U Agendi su definisani finansijski poslovi i mere za ublažavanje uticaja nivoa razvijenosti novih članica pri proširenju EU. Mere subvencionisanja poljoprivredne proizvodnje zamenjene su direktnom podrškom regionalnom razvoju i zaštiti životne sredine.

Grafikon 4. Struktura budžeta EU za očuvanje i upravljanje prirodnim resursima u 2007.
Izvor: Financial management of the European agricultural funds: Financial report 2007.
Obrada autora.

Politika ruralnog razvoja definisana u Agendi 2000 (1997) zasnivala se na sledećim načelima: *multifunkcionalni razvoj poljoprivrede, integralni ekonomski ruralni razvoj, fleksibilnost izvora sredstava za ruralni razvoj, transparentnost u kreiranju i realizaciji razvojnim programima.*

U pristupu ruralnoj ekonomiji i ruralnom razvoju definisana su tri cilja: razvoj poljoprivrede i šumarstva, unapređenje konkurentnosti u ruralnim sredinama i očuvanje životne sredine i ruralne vrednosti.

Agenda 2000 bila je najradikalnija i najopsežnija reforma u istoriji reformi CAP-a. Njeni su temelji u sprovedenim reformama iz 1992. godine, koje su bile osnova za razvoj poljoprivrede Evropske unije. **Agenda 2000 (1999)**, uvodi **Evropski model poljoprivrede** (*The European Model of Agrikulture*) i *predvidela je sledeće: Povećanje konkurentnosti poljoprivrednih proizvoda na evropskom i svetskom tržišta; Omogućavanje dostojnog životnog standarda licima koja žive od poljoprivrede; Stvaranje drugih poslova i drugih izvora prihoda za poljoprivrednike; Osmišljavanje nove politike ruralnog razvoja, koja postaje drugi potporni stub CAP; Implementacija ekološkog načina shvatanja i strukturisana CAP; Povećanje kvaliteta i bezbednosti hrane; Pojednostavljenje poljoprivrednog zakonodavstva i decentralizacija administracije, kako bi pravila i postupci postali jasniji i jednostavniji za primenu.*

U Agendi 2000 **ruralni razvoj** službeno postao (II drugi stub) poljoprivredne politike, zajedno sa poljoprivredom (I prvi stub) .

Definisana su dva stuba:

- I. *Podrška tržištu kroz sistem garantovanih cena* (smanjene garantovane cene, ali podrška poljoprivrednim proizvođačima direktnim kompenzacijama, zaštita životne sredine i direktna plaćanja) i
- II. *Ruralni razvoj* (jačanje poljoprivrede kroz strukturne mere, zaštitu životne sredine, modernizacija i diferencijacija ruralnih oblasti).

Pripremljena je i doneta inovirana Zajednička poljoprivredna politika u Agendi 2000, za period do 2006. godine koja ima za cilj: *sniženje interventnih cena, povećanje direktnih*

plaćanja, koja obuhvataju i mleko, ruralni razvoj i očuvanje agroekoloških okruženja. Zadatak je i jačanje konkurentnosti, prodor na istok putem pridruživanja i nastavak pregovora sa WTO (World Trade Organization).

Zajednička poljoprivredna politika reguliše tržišnu i cenovnu politiku i politiku ruralnog razvoja. Svrha je da se uspostavi stabilno tržište najvažnijih poljoprivrednih proizvoda i definišu mere i mehanizmi podrške pojedinim proizvodima. U mere za regulisanje zajedničkog tržišta poljoprivrednih proizvoda spadaju mere kojima se reguliše uticaj svetskog i domicilnog tržišta, mere administrativne ponude, direktna plaćanja i organizacija zajednički uređenog tržišta (Volk, 2004). Institucionalne cene za poljoprivredne proizvode su: ciljna cena je referentna koju kreira agrarna politika, interventna cena ili otkupna cena i prag najniža cena po kojoj uvozni proizvodi mogu biti prodavani na domaćem tržištu.

Agenda 2000 definisala je nova rešenja za zajedničko tržište poljoprivrednih proizvoda: *uslovi na ograničenim površinama, mere obaveznog ili dobrovoljnog povlačenja površina iz proizvodnje, programi promena u proizvodnji mesa i mleka.*

Agendom 2000 nastavljen je *koncept podrške tržištu za žita, uljarica i krmne useve, goveđe meso i za mleko, maslac i mleko u prahu. Sniženje cena praćeno je direktnim davanjima za žita i juneće meso, uz premije za mlečne krave za mleko i juneće meso. Interventne cene žita snižene su za 15 odsto, a povećana su kompenzaciona direktna plaćanja. Smanjene su kompenzacije za krmno bilje. Ostala je mera obaveznog povlačenja zemljišta iz proizvodnje u visini od 10 odsto. Kod goveđeg mesa predviđeno je postepeno redukovanje interventnih cena do 2002. godine, a onda se uvodi mera privatnog skladištenja i po tom osnovu podrška, ako cene padnu ispod utvrđenog nivoa. Kod junadi, utvrđen je broj od 90 grla po gazdinstvu i gustina 2 uslovna grla po hektaru pod krmnim usevima i to se dobijaju kompenzacije za žita, ulje i krmne useve. Premije za junice se ostvaruju pri držanju 2 uslovna grla po hektaru krmnih useva. Povećana je premija po hektaru za ekstenzifikaciju proizvodnje za proizvođače od 1,4 grla po hektaru proizvodnje stočne hrane ili pašnjaka. Kod mleka reformske mere su pomerene za 2005. godinu. Smanjene su interventne cene maslaca i mleka u prahu. Sa smanjenjem cena mleka, povećane se kvote za mleko i kompenzacije.*

Zajednička poljoprivredna politika u periodu od 1992. do 2000. godine usmerena je od politike zaštite dohotka putem većih cena, na politiku direktnih plaćanja proizvođačima iz budžeta, radi očuvanja tržišne stabilnosti, nivoa zaliha, cena i izvozne konkurencije. Osveženje je postignuto uvođenjem ekoloških principa u poljoprivredu. Znači, u politici sa više tržišta i više ekologije.

Nova politika ruralnog razvoja definisana je u Agendi 2000 kao „drugi noseći stub“. *Definisani su podsticaji kojima se promoviše održivi multifunkcionalni razvoj poljoprivrede i svestrani ruralni razvoj. Predviđena je realizacija i podsticaj sledećih programa:*

- Investiranje u farme radi razvoja farmerskog biznisa i povećanja prihoda, životnog standarda, uslova rada i proizvodnje. Ulaganje treba da doprinesu smanjenju troškova proizvodnje, kvalitetu proizvoda, zaštiti životne sredine, higijeni i uslovima za dobrobit životinja i afirmišu diverzifikaciju poljoprivrednih aktivnosti;*
- Podrška razvoju ljudskih resursa putem pomoći mladim farmerima ispod 40 godina, stimulisanje ranog penzionisanja za povlačenje iz proizvodnje pre 55 godina i finansiranje obuke za proizvodnju i proizvodnju organske hrane koja vodi računa o zaštiti životne sredine;*
- Podrška farmerima u oblastima sa nepovoljnim uslovima poslovanja kao što su planinske oblasti, oblasti sa izraženim migracijama i druge oblasti koje su specifične i zahtevaju oživljavanje poljoprivredne proizvodnje;*

- Podrška razvoju šumarstva radi ostvarivanja ekonomske, ekološke i društvene koristi;
- Podrška preradi i marketingu poljoprivrednih proizvoda radi razvoja seta finalnih visoko vrednih kvalitetnih i konkurentnih proizvoda i primeni marketinga u poslovanju;
- Mera za poljoprivrednu farmersku organsku proizvodnju koja će voditi računa o proizvodnji kvalitetne zdravstveno bezbedne sertifikovane hrane uz racionalno korišćenje prirodnih resursa i zaštitu životne sredine;
- Niz mera za ruralni razvoj sela, sa podrškom mera za poboljšanje kvaliteta zemljišta, proizvodnje kvalitetnih poljoprivrednih proizvoda, oživljavanje i svestrani razvoj sela, očuvanje nasleđa, diverzifikaciju proizvodnje i razvoja nepoljoprivrednih delatnosti radi ostvarivanja većih prihoda i kvalitetnijeg života.

Budžetska sredstva za potrebe finansiranja podrške (EAGGF) programima Zajedničke poljoprivredne politike odnose se na: tržišnu podršku za izvozne subvencije, skladištenje, preradu i marketing, potrošnju, povlačenje proizvoda sa tržišta, direktna plaćanja proizvođačima za žita, ulja i krmno bilje, skladištenje i preradu. Predviđena je podrška za 2005. godinu, za tržište, od 37.570 miliona evra i za ruralni razvoj 4.360 miliona evra (*SCAD Plus: Reform of the common agricultural policy CAP, Agenda 2000 on Europe*).

Sledeća reforma CAP izvršena je 2003. godine i ista je kreirala osnovu za savremenu politiku Evropske unije. Kod I stuba CAP uvedeno je ponovno spajanje (*decoupling*) čija je suština da se plaćanje koje je do tada bilo povezano za određene vrste proizvoda, sada omogućava farmerima kroz **direktna plaćanja**. Predložena mera nazvana je **jedinstvena šema plaćanja** (*Single Payment Scheme*). Ova reforma nazvana je *Fišlerova reforma Zajedničke poljoprivredne politike putem smanjenja direktnih subvencija farmerima i usmeravanje istih u ruralni razvoj i implementaciju programa za ruralni razvoj*. Proizvođači da bi ostvarili plaćanja potrebno je da su u vreme referentnog perioda (2000-2002.) već dobijali subvencije. Posebni uslovi koje proizvođači moraju da ispune da bi dobili direktnu pomoć (*subvencije*) su standardi javnog zdravlja, zdravlje i dobrobit životinja, zdravlja biljaka, zaštita životne sredine i očuvanje zemljišta u dobrom proizvodnom stanju. Proizvođač ako ne ispuni neke od uslova, plaćanje mu može biti smanjeno, a na kraju i ukinuto.

Predloženi uslovi svrstavaju se u dve grupe:

- statutarne upravljačke zahteve (*Statutory Management Requirements - SMR*) obuhvataju trenutno važeće propise EU u oblasti zdravlja bilja i životinja, kao i dobrobiti životinja. Lista se konstantno ažurira novim propisima;
- očuvanje zemljišta u dobrom proizvodnom stanju i zaštita životne sredine (*Good Agricultural and Environmental Conditions - GAEC*). Ova oblast spada u diskreciono pravo svake države članice da bliže definiše ove elemente.

Predložena reforma nije u celini ukinula vezivanje podrške za pojedine proizvode. Članicama je ostavljeno pravo da mogu da se odluče za stari vid plaćanja za određene useve (*pored jedinstvene šeme plaćanja*). Razlog tome je pokušaj da se spreči da proizvođači napuste gajenje nekih useva i na taj način dovedu do poremećaja na tržištu.

Zajedničkom poljoprivrednom politikom, uvedena je mogućnost alokacije finansijskih sredstava iz I u II stub. Novina je obavezna modulacija, kojom se uvodi obavezna alokacija dela sredstava iz jednog u drugi fond.

- **I stub - Tržišne intervencije:** direktna plaćanja (multifunkcionalna poljoprivreda, proizvodnja hrane i zaštita životne sredine) i

- **II stub - Politika ruralnog razvoja** (dobrobit seoskog stanovništva). Poljoprivreda se izlaže tržišnoj realnosti, konkurentnosti i zadržane su: kvote, izvozne subvencije, zemljište van upotrebe i interventne zalihe.

U novom konceptu Zajedničke poljoprivredne politike *uveden je model jedinstvenog plaćanja proizvođačima*. Visina plaćanja je određena na osnovu prava direktnih plaćanja u periodu 2000-2002. godine. Plaćanje se može vršiti po poljoprivrednom gazdinstvu ili po hektaru poljoprivrednog zemljišta u regionu. Kod plaćanja po gazdinstvu, visina plaćanja se određuje za svako gazdinstvo i vezuje za određene površine, da bi se odvijao promet ili drugi transfer. Kod regionalnog plaćanja, utvrđuje se ukupna masa plaćanja za region i deli na ukupno poljoprivredno zemljište, na koje se mogu odnositi plaćanja. Regionalna plaćanja mogu biti jedinstvena po hektaru, ili definisana po visini za oranice i pašnjake. Proizvodno nevezana plaćanja države članice moraju isplaćivati u visini 75 odsto ukupne mase direktnih plaćanja, a ostali deo plaćanja može se vršiti po dosadašnjim kriterijumima. Ostvarivanje prava na plaćanja zavise od realizacije kriterijuma zaštite životne sredine, bezbednosti hrane i zaštite životinja. Težište je na smanjenju plaćanja za sva gazdinstva koja prelaze utvrđeni cenzus i na usmeravanju sredstava u programe Ruralnog razvoja. Novim merama Zajedničke poljoprivredne politike težište je dato na održanje direktnih plaćanja na postojećem nivou.

Cilj svih predloženih mera je da se farmeri izlože realnosti tržišta kako bi bili spremni za konkurenciju na svetskom tržištu bez značajnije podrške EU fondova. Pored novina i pokušaja približavanja tržišnim uslovima zadržane su neke mere upravljanja tržištem, kao što su sistem kvota za pojedine proizvode (*mleko*), izvozne subvencije, stavljanje poljoprivrednog zemljišta van upotrebe (*set aside*), interventne zalihe, koje i dalje EU poljoprivredu čine veoma zaštićenom.

U okviru drugog stuba (*ruralni razvoj*) uvedeno je niz novina. Od Evropskog fonda za smernice i garantovanje (*European Agricultural Guidance and Guarantee Fund - EAGGF*), u 2005. godini organizovana su *dva odvojena fonda*.

- **Evropski fond za ruralni razvoj** (*European Agricultural Fund for Rural Development - EAFRD*), koji je osnovan Uredbom EZ 1290/2005, dok je Uredba 1698/2005 postala osnova za modernu politiku ruralnog razvoja. Uredbom 1290/2005 osnovan je i
- **Evropski fond za garancije** (*European Agricultural Guarantee Fund - EAGF*).

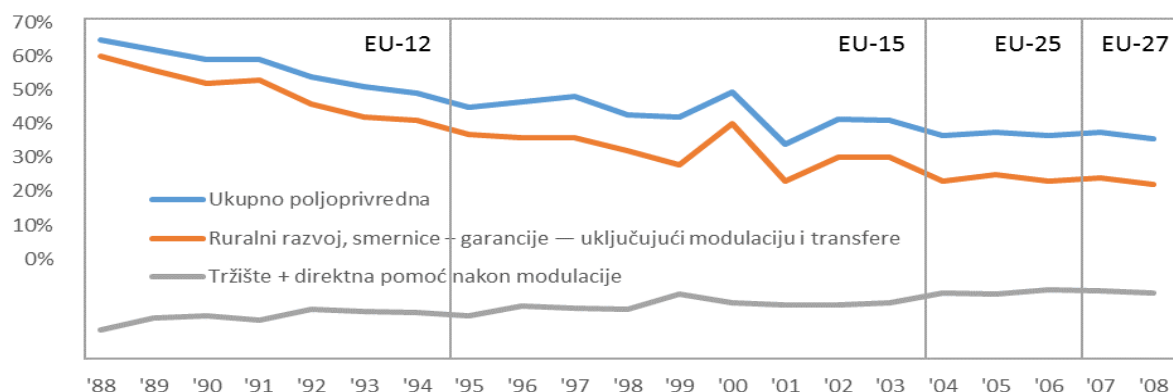
Politika ruralnog razvoja zasniva se na tri ose ili pravca: *podizanje konkurentnosti poljoprivrednog i šumarskog sektora; zaštita životne sredine i upravljanje zemljištem; kvalitet života i diverzifikacija ruralne ekonomije; LEADER (Liaison Entre Actions de Développement de l'Économie Rurale) program* stimuliše lokalne učesnike kroz projektnu aktivnost na lokalnu podržanu EU fondovima, sa ciljem uključivanja lokalnih sredina u proces implementacije poljoprivredne politike čime se pozitivno utiče na zapošljavanje i smanjivanje siromaštva ruralnih područja. Članice su obavezne su da donesu svoje strategije gde će definisati prioritete koje moraju biti odobrene od strane Evropske Komisije. Definišu se i minimumi sredstava za svaki od odabраниh ciljeva. Suma sredstava utrošena u svrhu ruralnog razvoja se dobija sabiranjem EU fondova izdvojenim za ovu namenu i nacionalnih kontribucija.

Pod nazivom Ruralni razvoj nove generacije ističu - želi se raditi bolje, otvorenije i jednostavnije. Reformator Fišler je reformu najavio rečima „*Jedan fond, jedan program, jedna kontrola*“. Težište je da se poveća podrška i implementacija pojednostavi ruralnim područjima. U središtu ruralne politike je bezbednost i kvalitet hrane. Predviđeno su veća ulaganja u ruralni razvoj u periodu 2007-2013. godine.

Reformom iz 2003. godine predviđene su sledeće izmene u razvojnoj ruralnoj politici:

- Jedan finansirajući i programski instrument-Evropski fond za ruralni razvoj;
- Analitička strategija ruralnog razvoja Evropske unije sa usmerenjem na prioritete EU;
- Povećanje kontrole, evaluacije i izveštavanja tako da finansijsko-obračunski sistem bude jasno definisan i primenjiv;
- Jačanje bottom-up pristupa gde članice, regioni i lokalne sredine imaju više prava u programima za lokalne potrebe;
- Podsticaji unapređenja kvaliteta poljoprivrednih proizvoda za potrošače;
- Podrška za uvođenje standarda u skladu sa propisima Evropske unije;
- Novi sistem savetodavne pomoći farmerima na dobrovoljnoj osnovi za unapređenje proizvodnje;
- Pokriće troškova zaštite i brige o životinjama kako bi se za pet godina unapredilo držanje stoke na načelima dobre poljoprivredne prakse;
- Unapređenje investicione podrške malim farmerima pod povoljnim uslovima;
- Smanjivanje direktnih davanja za velike farme za finansiranje ruralnih programa;
- Novi pristup za Leader inicijativu sa svim elementima za realizaciju programa, gde je 7% nacionalnih fondova rezervisano za realizaciju istih.

Cilj dosadašnjih reformi usmeren je na permanentno unapređivanje zajedničke poljoprivredne politike i racionalizacija CAP-a smanjivanjem udela iste u ukupnom budžetu Unije uz podizanje konkurentnosti evropske poljoprivrede u svetskom tržištu.

Grafikon 5. Poljoprivreda u procentima EU budžeta

Izvor: European Commission, Directorate - General for Agriculture and Rural Development (2009): *The Common Agricultural Policy Explained*, Publications Office of The European Union. Obrada autora.

U skladu sa razvojnim trendovima realizacije programa ruralnog razvoja očekuje se dalje opadanje udela poljoprivrede u ukupnom budžetu EU, pa će primat od poljoprivrede u trošenju budžetskih sredstava preuzeti strukturalni fondovi. U narednom periodu očekuje se prilagođavanje i reformisanje CAP-a. Težište je smanjivanje subvencija do 2015. godine i ukidanje kvota za proizvodnju mleka. Težnja će biti da se očuva nadnacionalni karakter CAP-a i da se putem modulacije ostvari veći uticaj na nacionalne agrarne politike.

Zajednička poljoprivredina politika Evropske unije obuhvata *sistem finansiranja*, subvencija, drugih mera i programa koji se realizuju u zemljama članicama. U početnim godinama za realizaciju Zajedničke poljoprivredne politike izdvajana su velika sredstva iz budžeta Evropske unije. Sada se izdvaja oko 55 milijardi ili 40% ukupnog budžeta Evropske unije. Tako je 1984. godine 71% budžeta Evropske unije bilo namenjeno poljoprivredi, a 1992. godine 48% budžeta. Programirano je smanjenje učešća agrarnog budžeta u ukupnom budžetu Evropske unije do 2013. godine na 32%. U Zajedničkoj poljoprivrednoj politici primenjuju se razni oblici

finansiranja, direktne subvencije, diktirane cene, uvozne carine, kvote i drugi mehanizmi intervencija radi obezbeđenja permanentne i sigurne proizvodnje kvalitetne hrane i drugih agrarnih proizvoda, održavanje stabilnih cena poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda, postizanje dobrog standarda proizvođača i drugih građana i zaštite životne sredine i istorijskog nasleđa.

Ciljevi Zajedničke poljoprivredne politike u periodu do 2013. godine su **povećanje konkurentnosti, poboljšanje ekološke situacije i brige o životnoj sredini, poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima i diverzifikacija agrarne ekonomije**. Zato je planirano da sredstva za podsticaj poljoprivredi iznose 43 milijarde evra, a za ruralni razvoj 13 milijardi evra godišnje. Sa Novom agrarnom politikom žele se identifikovati oblasti u kojima se uz pomoć lokalne pomoći tela Evropske unije postižu najbolji rezultati, uspostavljanjem odnosa sa najvažnijim prioritetima Evropske unije, konzistentnost sa drugim vidovima politike Evropske unije i implementacija nove tržišne agrarne politike i potrebno restrukturiranje u zemljama članicama. Nastavlja se politika direktnog finansiranja proizvođača i podsticajnog finansiranja ruralnog razvoja uz zaštitu životne sredine.

Razvijene zemlje, na osnovu iskustava industrijskog razvoja, migracionih kretanja sa sela i socioekonomskih problema u gradu kreiraju koncept ruralne ekonomije. *Polazište je postavka da se pitanja ruralnih područja moraju rešavati na osnovu koncepta integralnog (svestranog) ruralnog razvoja*. Ruralni koncept zasniva se na ruralnom i održivom razvoju. Svestrani ruralni razvoj je koncept ravnomernog razvoja, sprečavanja migracija sa ruralnih prostora, doprinosi strukturnim promenama i postizanju i prilagođavanju maksimalnim socijalnim i ekološkim standardima (Babović, 2008, Tasić 2013).

7.2 AGRARNA POLITIKA EU, STO I LIBERALIZACIJA TRŽIŠTA I CENA

7.2.1 Preteča svetskoj trgovinskoj organizaciji - GATT

Posle drugog svetskog rata težnja je bila da se stvori pored Zajedničke poljoprivredne politike i organizacija za međunarodnu trgovinsku saradnju. Da se prioritet da trgovini putem liberalizacije i zaustave protekcionističke mere. Ekonomski oporavak ekonomije zahtevao je otvaranje tržišta i liberalizaciju trgovine. Rast prometa međunarodne trgovine nije moguć bez preciznih pravila trgovinske razmene. To je uticalo da počnu razgovori o stvaranju nadnacionalne trgovinske organizacije. Na Konferenciji UN o trgovini i zaposlenosti u Havani 1948 godine, kreiran je nacrt konvencije o Međunarodnoj trgovinskoj organizaciji ITO (*International Trade Organization*). SAD nisu prihvatile i ratifikovale dogovor. Radi smanjenja carina, neke zemalja nastavile su bilateralne pregovore o carinskim koncesijama u Ženevi i definisale Opšti sporazum o carinama i trgovini GATT, koji je 1. januara 1948. godine stupio na snagu. GATT je osnovan i ugovor međunarodnog prava zaključen radi liberalizacije međunarodne trgovine, smanjenja carina i drugih ograničenja u prometu roba i usluga. Osnivači GATT-a su se obavezali da pomognu zemlje u razvoju da povećaju izvozne prihode i da promovišu sopstveni razvoj i trgovinu (Babović i Tasić, 2013).

7.2.2 Svetska trgovinska organizacija (STO)

U septembru 1986. godine u Punta del Este u Urugvaju počeli su trgovinski pregovori poznati kao Urugvajska runda pregovora, gde je do 1994. godine učestvovalo 123 zemlje. Dogovoreno je smanjenje carina za industrijske proizvode razvijenih zemalja za 40% i način trgovine uslugama, zaštita prava intelektualne svojine i jačanje trgovinskih odredaba iz oblasti poljoprivrede i tekstila. Prioritet je dat liberalizaciji međunarodne trgovine poljoprivrednim proizvodima i postepenom smanjenju negativnih efekata nastalih davanjem subvencija. Nastali

su sporovi između SAD i EU oko liberalizacije međunarodne trgovine poljoprivrednim proizvodima, jer su iste štitele poljoprivredu, subvencijama i raznim merama, a zemlje u razvoju iskazale su spremnost za liberalizaciju trgovine poljoprivrednim proizvodima.

Rasprava o liberalizaciji međunarodne trgovine dovela je do najozbiljnije reforme međunarodne trgovine od osnivanja GATT. *Najznačajniji rezultat pregovora je potpisivanje finalnog akta u Marakešu od 125 zemalja 15. 4. 1994. godine o osnivanju STO. STO (World Trade Organization - WTO) je međunarodna organizacija koja se bavi opštim uslovima međunarodne trgovine. Osnovna funkcija je da stvori povoljne uslove za slobodno, predvidivo i uspešno odvijanje međunarodne trgovine. STO je međunarodna organizacija posvećena uređivanju pravila trgovine između zemalja. Osnovna funkcija je liberalizacija međunarodne trgovine sa što manje ograničenja. Cilj formiranja je pospešivanje rasta međunarodne trgovinske razmene. Jačanje konkurencije radi unapređenja kvaliteta i povećanja profita. Smanjuje tenzija u međunarodnim ekonomskim odnosima. Ona je nadnacionalna institucija međunarodne trgovine sa subjektivitetom međunarodnog prava.*

STO počela je sa radom 1. januara 1995. godine u Ženevi. Članstvo u STO broji 159 država, a 24 države su u procesu pristupanja. *Srbija je u procesu pristupanja STO. STO upravlja multilateralnim sporazumima u oblasti: robne trgovine (GATT), trgovine uslugama (GATS) i trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine (TRIPS).*

Opšti principi STO. U liberalizaciji međunarodne trgovine, STO se pridržava sledećih principa: *nediskriminacija, reciprocitet, pristup tržištu i fer konkurencija.*

Nediskriminacija. Ako članica STO odobri trgovinske olakšice drugoj zemlji, dužna je da odobri iste olakšice i drugim zemljama članicama, koje su zainteresovane za izvoz proizvoda u tu zemlju (*najpovlašćenije nacije*). Uvezena roba kada prođe sve uobičajene mere i procedure, treba da bude tretirana kao i nacionalna roba. Klauzula nacionalnog tretmana štiti interese stranih lica, jer njihova roba posle carinjenja ne sme biti dovedena u podređen položaj u odnosu na nacionalnu. Izuzeci od primene klauzula mogu biti carinske unije, zone slobodne trgovine i zemlje u razvoju. Klauzule imaju za cilj jačanje slobodne trgovine, stvaranje ravnopravnih uslova za međunarodnu konkurenciju i povećanje trgovinske razmene (*Pelević i Vučković, 2007*). Princip reciprociteta zasniva se na jednakosti prava i obaveza između zemalja članica. Razmena ustupaka dve zainteresovane strane je neophodna da bi do sporazuma došlo. Princip je nastao zbog potrebe da se ograniči zahtev zemalja za dobijanje ustupaka na osnovu pravila najpovlašćenije nacije. *Princip reciprociteta* podrazumeva obostrano davanje ustupaka i ne insistira se na potpunoj izjednačenosti. Pristup tržištu promoviše slobodnu trgovinu, koja se zasniva na pravilima koja jačaju konkurenciju između učesnika u različitim zemljama. Zemlja članica ne može povećavati carine iznad dogovorenog nivoa, bez novih pregovora u okviru kojih bi trebalo da ponudi ustupke drugoj strani ili smanjenje carina za neku drugu grupu proizvoda. Raspored koncesija, ukidanje kvantitativnih ograničenja i pravila o subvencijama omogućuju slobodan pristup tržištu. *Pristup tržištu* je olakšan i uspostavljanjem veće transparentnosti trgovinskih režima od strane zemalja članica. Članice su dužne da objave trgovinska pravila i procedure, da ustanove institucije koje prate administrativne odluke o trgovini i da odgovaraju na zahteve drugih članica o značajnim informacijama. *Jačanje konkurencije.* Liberalizacija međunarodne trgovine zasniva se na fer konkurenciji, što podrazumeva obezbeđenje ravnopravnih uslova za sve učesnike, kako bi se stvorio dobar privredni ambijent. Ovo podrazumeva zabranu subvencionisanja izvoza, anti damping i druge mere koje mogu ugroziti nacionalnu proizvodnju ili neki opšti interes, kao što je zdravlje nacije. Pored prethodnih principa moglo bi se govoriti i o principu *transparentnosti i predvidljivosti*. Princip transparentnosti podrazumeva da su u okviru sistema STO predvidljivi uslovi obavljanja aktivnosti u vezi s trgovinom. Stabilnost privređivanja podstiče *investicije,*

konkurenciju, obim trgovinske razmene i utiče na dobrobit nacionalnih ekonomija i životnog standarda stanovništva (Đurović, 2012). Konkurentnost u spoljnoj trgovini je i sposobnost proizvođača, prerađivača i izvoznika da osvajaju nova tržišta, da putem kvalitetnog proizvoda isporučuju zadovoljstvo potrošačima i da ih pridobiju za permanentnu kupovinu svojih proizvoda.

Funkcije STO. STO je institucija nadnacionalnog karaktera koja kontroliše primenu međunarodnih trgovinskih sporazuma. Funkcionisanje STO definišu *sporazumi o međunarodnoj trgovini*, koje se dele u tri grupe: *Prva grupa sporazuma u STO* odnosi se na snižavanje carinskih i necarinskih barijera u međunarodnoj trgovini određenih roba, kako bi se omogućio lakši pristup na tržište zemalja članica. Tu spada *Sporazum o trgovini poljoprivrednim proizvodima* i *Sporazum o tekstilnim proizvodima*. U oblasti poljoprivrede došlo je do promene politike subvencija, kao i ukidanja necarinskih mera zaštite od strane visokorazvijenih zemalja, koje su stvorile jaku poljoprivredu, tako što su niskim cenama osvajale svetsko tržište, a necarinskim barijerama štitile svoja tržišta od uvoza jeftinih poljoprivrednih proizvoda iz zemalja u razvoju. Sada se necarinske mere zaštite moraju prevesti u carine, a subvencije su zabranjene. *Druga grupa sporazuma u STO* odnosi se na unifikaciju pravnih normi koja ima za cilj da otkloni pravne barijere, koje komplikuju međunarodnu trgovinu: *Sporazum o investicionim merama* koje utiču na trgovinu, *Sporazum o trgovini uslugama (GATS)*, *Sporazum o trgovini intelektualnom svojinom (TRIPS)*. *Treća grupa sporazuma u STO* reguliše realizaciju spoljnotrgovinskih poslova. To su sporazumi o antidampingu, tehničkim preprekama trgovini, carinskoj vrednosti, kontroli pre isporuke, pravilima o poreklu robe, procedurama za izdavanje uvoznih dozvola, zaštitnom sistemu, sanitarnim i fitosanitarnim merama. Sporazumima se obezbeđuje poslovno okruženje koje će promovisati trgovinu, investicije, kreiranje radnih mesta i niže cene na tržištu. *Druga funkcija STO je nadzor nad nacionalnim spoljnotrgovinskim politikama i nadzor nad sprovođenjem sporazuma.* Članice moraju redovno da izveštavaju STO o merama, politikama i zakonima iz oblasti spoljne trgovine, kako bi politike i prakse svih članica bile transparentne. *Treća funkcija STO je rešavanje spoljnotrgovinskih sporova.* Ni jedna članica ne sme da preduzima unilateralne akcije protiv zemalja koje krše pravila, već moraju da se obrate odgovarajućem organu. *U dopunske funkcije STO spadaju tehnička pomoć i obuka* koja se pruža manje razvijenim zemljama u naporima ka približavanju standardima savremene međunarodne trgovine, izdavačka delatnost i objavljivanje statističkih izveštaja različitih aspekata međunarodne trgovine (Popović, 1996).

Ciljevi i zadaci STO. Cilj formiranja STO je liberalizacija međunarodne trgovine i eliminisanje svih necarinskih barijera i restrikcija. Ciljevi STO su: *povećanje životnog standarda stanovništva država članica, povećanje zaposlenosti, stabilan rast privrede zemalja članica i rast tražnje, povećanje proizvodnje i spoljnotrgovinske razmene, održivi razvoj i zaštita životne sredine, optimalno korišćenje svetskih prirodnih bogatstava, ekonomski razvoj članica na način koji je usklađen sa potrebama i interesima članica na različitim nivoima razvijenosti (Đurović, 2012).*

Doprinos i kritike STO. Pomaže u kreiranju konkurentnog privrednog ambijenta, koji će podstaći investicije i suzbiti razne spekulacije. Zemlje u procesu pristupanja treba da imaju osnov u pravnom sistemu da podrže sporazume, koji uređuju oblasti od uticaja na međunarodnu trgovinu. Liberalizacija međunarodne trgovine donosi znatno više koristi najrazvijenijim zemljama i onemogućava zemljama u razvoju da razvijaju ekonomije. Liberalizacija međunarodne trgovine poljoprivrednim proizvodima koristila bi zemljama u razvoju, ali razvijene zemlje, suprotno opredeljenjima STO, čine sve da se ona onemoguću ili što više odloži. *Praksa pokazuje da siromašne zemlje pod velikim pritiskom odmah otvore svoja tržišta,*

liberalizuju cene i izvrše brzu privatizaciju, ne vodeći računa o socijalnim i ekonomskim posledicama učenjivačke neoliberalne politike (Stiglitz, 2006).

Finansiranje STO. Budžet STO u početku se punio nacionalnim doprinosima država članica. Zatim je dobila sopstvena sredstva: carine, prelevmane na poljoprivredne proizvode, sredstva iz osnovica PDV-a. Članice učestvuju u obezbeđivanju prihoda, srazmerno veličini BDP. Nedostajuća sredstva obezbeđuju zemlje članice. U buduće iznos doprinosa članice će se obračunavati na osnovu učešća članice u ukupnoj trgovini robama, uslugama i intelektualnom svojinom.

Budućnost STO. Budućnost je u (Račić i Dimitrijević, 1988): reafirmaciji autoriteta STO u trgovinskim pitanjima, rešavanju trgovinskih sporova putem pregovora, daljem smanjenju ili ukidanju carinskih tarifa, modernizovanju carinskih procedura, snižavanju protekcionističkih barijera u poljoprivredi, liberalizaciji trgovine u oblasti usluga, usaglašavanju sa principima direktnog stranog ulaganja, obezbeđenju da sporazumi o zaštiti životne sredine budu u saglasnosti sa trgovinskim propisima, stalnom uklanjanju uvoznih carina iz elektronske privrede, reafirmaciji pristupanja standardima o radu kroz međunarodnu organizaciju rada i opštoj podršci i zaštiti *slobodnog protoka roba, usluga, kapitala i ideja.*

Članstvo i značaj članstva u STO. Članstvo podrazumeva delovanje u međunarodnim trgovinskim odnosima u skladu sa pravilima ponašanja. Članice uživaju prava i privilegije, koje su im odobrile ostale članice, u međunarodnim trgovinskim odnosima. Zemljama koje nisu članice, pružena je mogućnost naknadnog priključivanja. Država ili posebna carinska teritorija, koja samostalno vodi spoljnotrgovinsku politiku može da postane članica, pod uslovom da je prihvate sve ostale članice. Zemlje u razvoju mogu pod povoljnim uslovima da pristupe STO, ako dokažu određeni nivo razvijenosti. Manje razvijene članice uživaju u svim privilegijama kao i zemlje u razvoju, ali imaju i dodatne pogodnosti: produžene rokove u ispunjenju obaveza predviđenih multilateralnim sporazumima, dodatna tehnička pomoć, pomoć za unapređenje izvoza preko Međunarodnog trgovinskog centra, korišćenje sredstava iz poverilačkih fondova (Pelević i Vučković, 2007). Ako ste članica STO, primenjujete definisana pravila međunarodne trgovine, štite svoja trgovinska prava i možete nadoknaditi štetu prouzrokovanu nekorektnom ponašanjem drugih članica.

Članstvo u STO, što važi i za Srbiju, je jedan od ključnih koraka integracije zemlje u međunarodne ekonomske tokove. Članstvo je važan element podrške procesu unutrašnjih ekonomskih reformi i preduslov u procesu pridruživanja Evropskoj uniji. Prednosti članstva su: mogućnost pristupa tržištima drugih zemalja pod povoljnijim uslovima, signal stranim investitorima o stabilnosti ekonomskog sistema, izgradnja tržišne privrede i podsticaj modernizaciji i reformi privrednog zakonodavstva, kroz trgovinske pregovore članice zastupaju i ekonomske interese, mogućnost unapređenja trgovine kroz pristup na tržišta drugih članica, sigurnije i predvidljivije okruženje donosi veću sigurnost u trgovinskim odnosima, otvaranje procesa pregovara o članstvu u STO jasan je signal stranim investitorima da zemlja kandidat uvodi trgovinsku politiku zasnovanu na predvidljivosti, transparentnosti i vladavini prava (PKS). O značaju Svetske trgovinske organizacije govore impresivni podaci: STO ima 159 članica, koje pokrivaju više od 95% međunarodne trgovine robom i uslugama, 97% BDP koji se stvori u svetu, 90% finansijskih transakcija, 92% telekomunikacionih i informacionih tehnologija i 97% prava intelektualne svojine (Todorović, 2013, Marjanović, 2014).

Za Srbiju koja je u procesu pristupanja STO potrebno je obezbedi političku podršku, realizaciju reformi spoljnotrgovinskog sistema i zakonodavstva u celini, informisanje javnosti, finansijsko, materijalno i kadrovsko jačanje institucija koje vode proces pripreme i pregovore za pristupanje i ispunjavanje obaveza. Najvažnije je da li država kandidat za prijem treba da

dobije status zemlje u razvoju i da li može da koristi olakšice namenjene tim zemljama (Bijelić, 2002).

Organizaciona struktura i odlučivanje u STO. Na čelu STO nalazi se Ministarska konferencija, osnovni i vrhovni organ. Njoj je podređen Opšti savet, kao izvršni organ, na koga Ministarska konferencija prenosi nadležnost između sednica i koji obavlja tekuće poslove. Sprovođenje odluka i tehničke poslove obavlja Sekretarijat. Ministarska konferencija obrazuje pomoćne organe i tela. Komiteti za pojedina pitanja mogu osnivati Radne grupe. Organi nižeg nivoa podređeni su organu višeg nivoa (Bijelić, 2002).

Rešavanje sporova u okviru STO. Kada neka članica krši pravila i time stvara štetu drugoj članici, oštećena strana može pokrenuti proces pred Organom za rešavanje sporova. Za kršenje trgovinskih pravila i sporazuma predviđene su određene sankcije, uskraćivanje trgovinskih preferencija predviđanih trgovinskim sporazumima, od strane drugih članica STO.

7.2.3 Zajednička agrarna politika Evropske unije i STO

Kao najveći svetski uvoznik i drugi najveći izvoznik poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda EU pridaje poseban značaj međunarodnim pravilima kojima se reguliše promet ovih proizvoda. EU je član STO od njenog osnivanja 1994. godine, prihvativši u paketu GATT 1994, pored ostalih sporazuma, Sporazum o poljoprivredi i Sporazum o sanitarnim i fitosanitarnim merama. Pristupanje STO podrazumeva smanjenje podsticaja poljoprivredi, liberalizaciju svetske trgovine poljoprivredno prehrambenih proizvoda, sanitarnu i fitosanitarnu kontrolu, bezbednost hrane i kvalitet hrane (Tasić, 2011).

U okviru Urugvajске runde GATT, u oblasti prometa poljoprivrednim proizvodima regulisane su tri grupe pitanja: *pristup tržištu, odnosno carinske koncesije; interna podrška (subvencije) proizvodnje; izvozne subvencije.*

Kod pristupa tržištu, zemlje potpisnice obavezale su se da sprovedu tarifkaciju, odnosno transformaciju necarinskih mera zaštite u carine izračunavanjem procentualne razlike između domaćih i svetskih (uvozних) cena poljoprivrednih proizvoda u određenom periodu. Dobijene carinske stope u koje se računavaju postojeće carinske stope i posebne dažbine na uvoz poljoprivrednih proizvoda, trebalo je smanjiti za 36% (za razvijene zemlje) u odnosu na referentni period 1988-1990, i to u šestogodišnjem periodu 1995-2000. godine, pri čemu je minimalno sniženje za svaki proizvod iznosio 10%. GATT 1994. predvideo je da se i za direktne subvencije poljoprivrednim proizvođačima, kao i u slučaju uvoznih dažbina, prethodno, primenom specifičnog mehanizma (AMS) sprovede izračunavanje ukupnih mera direktne finansijske podrške. Dobijene vrednosti razvijene zemlje trebalo je da smanje za 20% u odnosu na isti referentni period (1988-1990) i u istom periodu kao i za carinske stope (1995-2000). Od obaveze smanjenja isključene su mere koje minimalno utiču na trgovinu, kao što su opšte usluge vlade u domenu istraživanja, kontrole bolesti, bezbednosti u hrani, infrastrukturne delatnosti itd. (Marjanović, 2014).

EU je ovim sporazumima preuzela obavezu snižavanja, u predviđenom periodu od šest godina i izvoznih subvencija, i to za 36% u pogledu vrednosti i za 21% u pogledu količina subvencionisanog izvoza (u odnosu na referentni period). U oktobru 1999. godine, ministri poljoprivrede država članica EU sporazumeli su se o zajedničkom stavu povodom predstojeće „Milenijumske runde” pregovora u okviru Svetske trgovinske organizacije, koja je počela u martu 2000. godine, a predviđeno je da traje tri godine. U pregovorima pristup EU se zasniva na razvojnom planu Agenda 2000, odnosno omogućavanju postizanja dugoročnih ciljeva u oblasti poljoprivrede koji su u ovom dokumentu navedeni. Interes EU je da se poveća pažnja o netrgovinskim aspektima poljoprivrede, s obzirom da poljoprivreda ima multifunkcionalnu

ulogu, odnosno da, osim proizvodnje hrane, ima uticaj i na očuvanje životne sredine, kvalitet i sigurnost hrane, zaštitu životinja, zatim da se olakša pristup tržištima, odnosno da se ukinu ili snize carinske barijere i da se proširi status posebnog tretmana za zemlje u razvoju, s obzirom na značaj poljoprivrede u ovim zemljama.

Pokazalo se da podsticaji za proizvodnju šećera u sklopu CAP nepovoljno deluju na svetsku trgovinu šećerom. Pod pritiskom STO, EU je pristala da do 2013. ukine sve podsticaje za izvoz šećera. Zaštita tržišta šećerom u sklopu EU i dalje će ostati visoka, jer se uvozne tarife za šećer neće smanjivati više od 36%.

7.2.4 Zajednička trgovinska politika Evropske unije (ZTP)

Trgovinska politika Evropske unije od Rimskog ugovora u funkciji je prihvatanja pravila GATT/STO, ostvarivanja ciljeva zajedničkih politika i sveukupnih ciljeva rasta i razvoja Evropske unije. Savremena trgovinska politika je izvan kontrole vlada zemalja članica. Rezultati ove politike značajni su u ekonomijama zemalja članica. U uslovima tržišne ekonomije i slobodne utakmice, ova politika različito deluje u zavisnosti od odnosa na međunarodnom tržištu i strukture ekonomija članica. Neke zemlje štite ekonomiju putem industrijskih politika. Međutim, pitanje je opravdanosti i stepena zaštite necarinskim merama odabrane delatnosti. Najvažnije obeležje trgovinske politike Evropske unije jeste njena orijentisanost na preferencijalne trgovinske sporazume. Ovaj sporazum odnosi se na odnose između zemalja članica, gde se dodeljuju razne povlastice i povlastice u oblasti spoljne trgovine. Evropskoj uniji pripada oko 40% svih preferencijalnih trgovinskih sporazuma u STO, a ako se dodaju EFTA i CEFTA, onda preferencijalni sporazumi čine 75% ovih sporazuma u svetu (*Messerlin, 2001*). Diverzifikaciju sporazuma na nivou povlastica stručno nazivaju „piramidom trgovinskih preferencija”. Sa pridruživanjem, zemlje kandidati Evropske unije prešle su iz nižeg stepena povlastica u veći stepen povlastica uz EFTA i članica Evropskog ekonomskog prostora (*EEA*).

Prema Rimskom ugovoru, Zajednička spoljnotrgovinska politika zasniva se na jedinstvenim principima kod izmene carina, carinskih i trgovinskih sporazuma, ujednačavanja mera liberalizacije, podrške izvoza, mera trgovinske zaštite u slučaju dampainga i subvencija. Ugovorom iz Nice (*2001.*) nadležnost trgovinske politike proširena je na trgovinu uslugama, kapital, intelektualnu svojinu, investicije, osnivanje preduzeća i konkurenciju. Osim budžetske politike, kretanja ljudi i prava zaposlenih, princip jednoglasja zamenjen je kvalifikovanom većinom kod donošenja odluka. EU može da nametne istovetne sankcije trećim zemljama.

Trgovinska politika je značajna zbog povećanja međunarodne trgovine, procesa globalizacije i proširenja EU. Evropska komisija predstavlja interese svih zemalja članica i u njihovo ime pregovara, zastupa ih u STO, gde je dominantna snaga i inicijator reformi. Takođe, i Generalni direktorijum uprave za trgovinu učestvuje u kreiranju spoljnotrgovinske politike i vodi razgovore sa trećim zemljama i zaključuje ugovore. Sporazum razmatra Savet EU, koji nakon pozitivnog mišljenja Evropskog parlamenta, može da usvoji. U realizaciji trgovinske politike, vodeću ulogu imaju Evropska komisija, Parlament i Savet. Politika ima multilateralnu, bilateralnu i unilateralnu dimenziju. *Ciljevi trgovinske politike* definisani su Ugovorom o Evropskoj zajednici, koji su zasnovani na razvoju svetske trgovine, postepenom ukidanju ograničenja u međunarodnoj trgovini i smanjivanju carinskih barijera. Ona polazi od jedinstvenih načela promene carinskih stopa, zaključivanja carinskih i trgovinskih sporazuma, komercijalne aspekte intelektualnog vlasništva, direktnih stranih ulaganja, ujednačenosti mera liberalizacije, izvoza i mera zaštite kao što su dampaing i subvencije.

Instrumenti za sprovođenje ZTP Evropske unije su: zajednička carinska unija (CET), mehanizmi zaštite trgovine (TDI), uredba Saveta o trgovinskim barijerama (TBR), Saopštenje Komisije 2006. Globalna Evropa - novi plan Evropske komisije za ZTP Evropske unije 2010-2015. U Rimskom ugovoru predviđeno je stvaranje carinske unije, slobodne trgovine na unutrašnjem tržištu i trgovine sa trećim zemljama i carinski zakon. Uvedene su carinske tarife za treće zemlje i zabrana naplate carina između zemalja članica ili uvođenja drugih dažbina. Ukidanje međusobnog plaćanja carina nateralo je zemlje članice da urede svoje carine za robu uvezenu iz drugih zemalja. Carinske tarife utvrđuje Savet na predlog Komisije. Carinski zakon propisuje kako se postupa sa robom uvezenom na području Unije iz trećih zemalja. On definiše ko, kada i na koji način plaća uvozno-izvozne carinske dažbine. Necarinske mere uvedene su radi zaštite domaćih proizvoda od liberalizacije uvoza. ZTP težište daje na carinske barijere i necarinske mere (*tradicionalne, tehničke i administrativne*) ili barijere.

Mere zaštite trgovine u skladu sa pravilima STO primenjuju se kada se uvoz smatra nelojalnom konkurencijom, kada je domaća industrija ugrožena zbog porasta uvoza i mere protiv subvencija radi zaštite proizvođača iz EU. Kod trgovinskih barijera, organizacije mogu koristiti uredbu TBR kako bi zatražili od Komisije da se sagledaju ograničenja prodaje na međunarodnom tržištu, diskriminacije na stranim tržištima, teškoće kod dobijanja patenata ili licenci ili neki drugi oblik prepreka za izvoz. Saopštenje komisije 2006. Globalna Evropa gde je usvojena nova trgovinska politika sa ciljem da opredeli strateške prioritete. Ona reorijentiše bilateralne sporazume sa tržištem Azije i stavlja fokus na zaštitu intelektualnih prava i bolji pristup sirovinama.

Novi plan ZTP do 2015. godine donet je radi revitalizacije evropske ekonomije, putem održavanja tržišta otvorenim i pomoć u izlasku iz ekonomske krize, radi pomoći u stvaranju novih radnih mesta i nastavak pregovora radi zaključivanja Doha runde o globalnoj trgovini do kraja 2011. Jedan od ciljeva jeste i produblivanje strateških partnerstava EU.

EU trgovinu obavlja putem mehanizama STO. U transatlantskoj deklaraciji (*Transatlantsko tržište*), promovise se mir i stabilnost, odgovor na svetske izazove, širenje svetske trgovine i uspostavljanje čvrstih odnosa između partnera. Tokom 1998. godine, definisano je transatlantsko ekonomsko partnerstvo radi uklanjanja bilateralnih tehničkih prepreka trgovini i podsticanje multilateralne liberalizacije. Uspostavljaju se regionalni trgovinski odnosi putem sporazuma i osnovanih udruženja kao CEFTA. Afirmise se Regionalna integracija radi povezivanja zemalja u celinu u cilju ostvarivanja ekonomskih i političkih interesa radi unapređenja i stvaranja uslova za uspešnu saradnju organizacija i zemalja u procesu integracije. Definišu se sporazumi o preferencijalnoj trgovini, parcijalne carinske unije, zone slobodne trgovine, carinske unije, zajednička tržišta, delimične ekonomske unije kao cilja monetarne unije. Ekonomske integracije treba da pospeše ekonomiju obima, konkurenciju, alokaciju resursa, specijalizaciju proizvodnje, bolji pristup investicijama, realokaciju proizvodnje i trgovine, efikasnost proizvodnje i poslovanja, povećanu konkurentnost i jedinstvenu spoljnotrgovinsku politiku i politika tarifa prema trećim zemljama.

Srbija je potpisala Sporazum o pridruživanju EU i otvorila perspektivu članstvu. Sporazumom se stvara zona slobodne trgovine u periodu od 6 godina, slobodan pristup tržištu EU za robu iz naše zemlje i ukidaju carinske zaštite za uvoz robe iz EU. Srbija je počela da primenjuje trgovinski sporazum sa Evropskom unijom i da koristi pozitivne efekte ovog pravnog akta. Srbija primenjuje sporazume o slobodnoj trgovini sa Rusijom, zemljama CEFTA, EFTA i drugim. Spoljna trgovina značajna je privredna aktivnost, bitan faktor razvoja i integracija u ekonomiju EU i međunarodnu trgovinu. Robni izvoz između Srbije i EU u 2013. godini iznosi 1.104 miliona evra, a uvoz 704 miliona evra, tako da pokrivenost uvoza sa

izvozom iznosi 57%. Potrebno je raditi na promeni nepovoljne izvozne strukture u korist finalnih prerađenih poljoprivrednih proizvoda i drugih delatnosti.

7.2.5 Srbija i Svetska trgovinska organizacija

Srbija se nalazi u nepovoljnoj ekonomskoj situaciji. Prisutan je deficit platnog bilansa i budžeta, pad privrednih aktivnosti, nezaposlenost i skroman priliv stranih direktnih investicija. Srbija se opredelila za ekonomske reforme i evropske i svetske integracije. Prioritetno stremi ka punopravnom članstvu u STO i EU. Januara 2014. godine počelo se sa procesom pregovora o priključenju EU. *Jedan od uslova pristupanja Evropskoj uniji je i članstvo u STO. Za Srbiju čija je privreda razorena i uništena, privatizacijom opljačkana i u obnovi i razvoju, značajno je članstvo u pomenutim organizacijama. Preduzeća bi lakše mogla prodati proizvode i usluge na svetskom tržištu ako bi postali članica STO. Članstvo bi dalo impuls stranim investitorima da ulažu u privredu, čime bi se efekat multiplicirao, resursi bolje koristili, povećala se konkurencija preduzeća i proizvoda na svetskom tržištu, što bi doprinelo povećanju profitabilnosti, dinamičnijem razvoju i povećanju životnog standarda (Marjanović, 2014).*

Kad su u pitanju poljoprivredni proizvodi, Srbija ostvaruje suficit u spoljnotrgovinskoj razmeni od 2005. godine, koji se kontinuirano povećava. U ukupnom izvozu u poslednjih 5 godina, poljoprivredni proizvodi učestvuju sa 20%, a u uvozu sa 10%. Pretežno se izvoze proizvodi niskog stepena finalizacije i proizvodi biljnog porekla. Izvoz mesa je na niskom nivou i kvota za izvoz junećeg mesa u EU iskorišćena je sa do 20%. Druge vrste mesa sve teže ispunjavanju standarde kvaliteta, što ograničava potencijalne mogućnosti izvoza (*Zekić, 2010*). Značaj poljoprivrede i prehrambene industrije će bi biti još izraženiji sa uključivanjem u ekonomske integracije STO i EU. Povoljnije preferencijalne uslove za izvoz proizvoda na svetsko tržište obezbediće članstvo u STO. Tu je i dobijanje statusa najpovlašćenije nacije i nacionalnog tretmana. Članstvo štiti od kršenja pravila drugih članica. Članstvo u STO nas svrstava u međunarodni sistem, omogućujući nam korišćenje i drugih prednosti i povoljnosti (*Todorović, 2013*).

Srbija je ostvarila određene pomake u pregovaračkom procesu za pristupanje STO. Proces pristupanja Srbije u STO započeo je 2005. godine. Svaka zemlja koja pretenduje da bude članica te organizacije obavezna je da ima određene institucije, kao i da svoje zakonodavstvo uskladi sa svetskim standardima. Bilateralni pregovori se završavaju potpisivanjem protokola sa svim zainteresovanim članicama. Još se pregovara sa SAD, Brazilom, Indijom i Ukrajinom. Nakon završetka pregovora očekuje se prijem u članstvo STO po ustaljenoj proceduri (*Todorović, 2013, Marjanović, 2014*). Članstvo Srbije u STO, jedan je od ključnih koraka integracije zemlje u moderne međunarodne ekonomske tokove i važan element podrške procesu unutrašnjih ekonomskih reformi. Prioritet treba dati usvajanju preostalih zakona, podzakonskih akata i informisanju javnosti o značaju pristupanja STO. *Članstvo u STO otvara mogućnost veće integrisanosti u globalne trgovinske tokove, rast tržišnih mogućnosti, liberalizaciju trgovine i jačanja konkurencije.* Učlanjivanje u globalnu trgovinsku mrežu, srpskim preduzećima treba da garantuje bolji, transparentniji i ravnopravniji pristup svim tržištima i učešće u kreiranju pravila međunarodne trgovine, ali i da obezbedi zaštitu od štetnih arbitrarnih mera drugih članica. Članstvo u STO za Srbiju obezbeđuje prepoznatljivost našeg spoljno trgovinskog sektora od strane drugih država, poštujući univerzalna pravila (*Todorović, 2013*).

Srbija posebnu pažnju mora posvetiti predstavljanju pred međunarodnim subjektima. Uloga Ministarstva spoljnih poslova je od velike važnosti za predstavljanje Srbije i realizaciju njenih spoljnopolitičkih prioriteta. *Očekuje se da će uključivanje u međunarodne ekonomske tokove, kroz STO i EU, imati pozitivan uticaj na ekonomiju korišćenjem pogodnosti koje članstvo pruža. Očekivani ekonomski efekti priključenja Srbije STO.* Priključenjem Srbije STO očekuju se

ekonomski efekti u proizvodnji i potrošnji. Efekti koji bi mogli povoljno uticati na proizvodnju su (PKS, 2013): *Snižavanje cena na domaćem tržištu, koje su se zadržale na visokom nivou zahvaljujući carinama i drugim barijerama u trgovini; Dolaskom strane konkurencije, domaći proizvođači koji su neefikasni, ispašće iz tržišne utakmice ili će morati optimizirati proizvodnju; Carinska zaštita deluje u smeru povećanja efikasnosti domaćeg proizvođača, ali na strani stranog ponuđača deluje tako da povećava produktivnost, kako bi se što više snizili troškovi, da bi izvozna roba kad se na nju primeni carina bila konkurentna; Domaći proizvođači/izvoznici povećavaju svoju konkurentnost, jer im je omogućen liberalniji pristup na tržišta ostalih zemalja članica STO. Zbog liberalizacije uvoza i povećane konkurencije doći će do pada cena na domaćem tržištu, što potrošaču obezbeđuje veću kupovnu moć; Efekat supstitucije (ako postoji isti kvalitet robe kupuje se ona čija je cena niža, te se tako povećava konkurentnost kvalitetom); Povećanje realnog dohotka potrošača, tako da on može kupiti veću količinu roba i usluga koje su sada jeftinije, ali i veću količinu roba i usluga čija se cena nije menjala.*

7.2.6 Neke karakteristike spoljnotrgovinske politike Srbije

Naša zemlja nije pružila veću podršku u razvoju spoljnotrgovinske mreže. Privatna inicijativa pokazala je maksimalnu fleksibilnost i sposobnost opstanka u teškim uslovima poslovanja. Autonomni razvoj ima smisla na kratak rok, a na dugi rok on generiše preteranu orijentaciju ka uvozu. Zbog autonomnog razvoja privatnog sektora strani partneri su u spoljnotrgovinskim transakcijama sa firmama iz Srbije suočeni sa rizicima. Izvoznici i uvoznici imaju probleme sa pribavljanjem bankarskih garancija, kao jednim od važnijih instrumenata u smanjenju rizika u spoljnotrgovinskom poslu. Tokom celokupnog perioda razvoja spoljnotrgovinskih firmi u privatnom sektoru, one su pretežno usmerene na uvozne poslove, dok je izvoz u drugom planu (Blažević, 2009).

Izvoznici su pogođeni fiksnim deviznim kursom, što je nepovoljno za izvozne poslove. Država treba da obezbediti finansijsku podršku izvozu, kroz izvozne subvencije i kroz finansiranje i osiguranje izvoznih poslova. Takve mere predviđa i STO za manje razvijene zemlje, i treba ih koristiti. Razvijena spoljnotrgovinska infrastruktura predstavlja bazu uspešnog nastupa na međunarodnom tržištu. Karike u izvoznom lancu: proizvođač, finansiranje i osiguranje izvoza i efikasan izvoznik su neraskidiva celina koja vodi uspešnoj realizaciji spoljnotrgovinskog posla.

Osnovna ideja stvaranja STO leži u činjenici da slobodno tržište, nediskriminacija roba i usluga, kao i globalna konkurentnost u međunarodnoj trgovini, vode ka prosperitetu nacionalnih ekonomija i društvenog blagostanja svih zemalja (Popović-Petrović, 2004).

Sistem liberalne spoljnotrgovinske politike predstavlja težnju ka kreiranju politike koja neće ugroziti domaću privredu i neće ograničiti spoljnotrgovinsku razmenu. Liberalizacija međunarodne trgovine proističe iz načela slobode trgovine, koje u užem smislu podrazumeva samo slobodu razmene roba i usluga, bez zabrana i ograničenja u izvozu i uvozu, kao i u tranzitu. Liberalizacija međunarodne trgovine ostvaruje se smanjivanjem carina i uklanjanjem drugih barijera koje ograničavaju međunarodnu trgovinu. Rezultat liberalizacije međunarodne trgovine je dinamičan rast međunarodne trgovinske razmene u proteklom periodu. *Pristalice teorije komparativne prednosti* smatraju da je trgovina znatno efektnija ako se zemlje specijalizuju za trgovinu onih dobara, za koje imaju komparativne prednosti u proizvodnji i ukoliko mogu da obavljaju slobodnu razmenu tih dobara. Neki autori smatraju da je liberalizacija trgovine često rezultat pritiska razvijenih zemalja i međunarodnih organizacija na manje razvijene zemlje. Od liberalizacije trgovine manje koristi su imale siromašnije zemlje,

dok su bogate zemlje, Kina i nekoliko drugih favorizovanih zemalja imale veće koristi (Prekajac, 2009).

Liberalizacija međunarodne trgovine poljoprivredno prehrambenih proizvoda predstavlja šansu za zemlje u razvoju, što je i ključni motiv njihovog pregovaranja o liberalizaciji i otvaranju tržišta. Ove zemlje imaju često komparativne prednosti u poljoprivrednoj proizvodnji pa mogu biti konkurentne na svetskom tržištu. Ali, razvijene zemlje neće olako dozvoliti da njihova tržišta budu preplavljena poljoprivrednim proizvodima iz zemalja u razvoju. Stiče se utisak da oni nastoje da svoje poljoprivredne proizvode izvoze u zemlje u razvoju, da zaštite svoju poljoprivredu i standard farmera. *Liberalizacija međunarodne trgovine poljoprivrednim proizvodima ostvaruje se relativno sporo*, jer je još uvek prisutan značajan otpor, pre svega u razvijenim zemljama. Kao najznačajnije faktore koji doprinose povećanju i zadržavanju, agrarnog protekcijonizma u razvijenim zemljama, možemo navesti (Prekajac, 2005): *lobiranje koje sprovode interesne grupe. Tu se misli na moćne finansijske i druge organizacije povezane sa farmerima (banke, industrija input-a za poljoprivredu), čija moć i uticaj na donošenje globalnih odluka nije mali; samodovoljnost i politika obezbeđenja prehrambene sigurnosti; argumenti u vezi s bezbednošću hrane i standardi kvaliteta (dioksin kriza u Belgiji, epidemija ludih krava, otpor pred GMO); jednostavnije je subvencionisati proizvođače u razvijenim zemljama, nego plaćati socijalne troškove nezaposlenima; ruralni razvoj i multi funkcionalnost poljoprivrede, kao i zaštita životne sredine su od velikog značaja; trgovinski preferencijali omogućuju nekim zemljama koristi, kojih ne bi bilo ako bi trgovina bila krajnje liberalizovana.*

Interes pojedinih grupacija zemalja koje imaju komparativne prednosti u proizvodnji hrane je liberalizacija međunarodne trgovine. Kompanije koje posluju u agrobiznisu imaju interes za liberalizacijom trgovine, kako bi se iskoristile prednosti nižih troškova carine i nacionalni podsticaji. STO, kao međunarodna organizacija, koja se zalaže za liberalizaciju trgovine, ne čini to po svaku cenu. U određenim okolnostima podržava održavanje barijera slobodnoj trgovini, ukoliko je to u interesu potrošača, radi sprečavanja širenja zaraznih bolesti, zaštite zdravlja ljudi i zaštite životne sredine (Đurović, 2012). Razvoj tržišta, lakši pristup i liberalizacija međunarodne trgovine, osim pozitivnih stvari, donose i opasnosti koje se ogledaju u smanjenju carinskih i drugih prihoda, poskupljenju hrane na svetskom tržištu, koju nerazvijene zemlje uvoze i smanjenje konkurentnosti proizvoda iz nerazvijenih zemalja, a tu su i značajni troškovi koje donosi implementacija sporazuma STO (Bjelić i Popović-Petrović, 2012). Liberalizacija u trgovini odgovara onim zemljama koje imaju komparativne i konkurentne prednosti u proizvodnji određenih proizvoda. Kako STO nije definisala potpunu liberalizaciju u trgovini poljoprivrednih i tekstilnih proizvoda, a poznato je da manje razvijene zemlje imaju prednost u proizvodnji tih proizvoda, nameće se zaključak da je sistem međunarodne trgovine kreiran u interesu bogatih i razvijenih (Beslač i Grahovac, 2011). Zemlje u razvoju imaju interes da nastave pregovore o daljoj liberalizaciji međunarodne trgovine, ukoliko to obuhvata i trgovinu poljoprivredno prehrambenim proizvodima.

7.2.7 Efekti liberalizacije trgovine na poljoprivredu Srbije

Ekonomija naše zemlje nije u celini spremna za međunarodnu utakmicu, pa u tom slučaju efekti liberalizacije mogu biti mali ili čak negativni. Brza liberalizacija obično vodi do enormnog rasta uvoza raznih proizvoda, što narušava platni bilans i dovodi do problema u domaćem proizvodnom sektoru, gušeći proizvodnje koje su nekonkurentne. Ovim se nameće razmišljanje da bi za zemlje u razvoju kakva je i naša, povoljnije bilo liberalizovati izvoz, pa tek na određenom stepenu razvoja i uvoz, kako bi se izbegao ekonomski debakl, koji je danas sve izvesniji. Kod predviđanja efekata liberalizacije na poljoprivredu Srbije treba imati u vidu delovanje spoljnih i unutrašnjih faktora. Spoljni faktori su dinamika kretanja populacije,

makroekonomska kretanja, preferencije potrošača, razvoj tehnologija u poljoprivredi, uslovi životne sredine, kretanja na svetskom tržištu. Unutarnji faktori vezani su za razne politike koje se tiču agrarnog sektor. Poljoprivredni sektor nije dostigao nivo konkurentnosti koji bi omogućio značajnije efekte od liberalizacije trgovine (Marjanović, 2014).

Liberalizacija tržišta poljoprivrednih proizvoda, nije nastupila kao deo procesa koji se javlja kao odgovor na stanje u privredi i poljoprivredi u određenom stepenu razvoja proizvodnje, tržišta i sposobnosti svih učesnika, **nego kao proces postavljen usvajanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju Srbije sa EU.**

U Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju Srbije EU piše da je:

- „Cilj pridruživanja je unapređivanje skladnih ekonomskih odnosa i postepeno stvaranje zone slobodne trgovine između Zajednice i Srbije;
- Sporazum će biti u celosti usklađen sa odgovarajućim odredbama Svetske trgovinske organizacije i sproveden na način saglasan ovim odredbama, posebno članovima XXIV Opšteg sporazuma o carinama i trgovini iz 1994. godine (GATT 1994) i članom V Opšteg sporazuma o trgovini uslugama (GATS);
- Zajednica i Srbija će, u periodu od najviše šest godina, počevši od stupanja na snagu ovog Sporazuma, postepeno uspostaviti bilateralnu zonu slobodne trgovine u skladu sa odredbama ovog Sporazuma i odredbama GATT 1994 i Svetske trgovinske organizacije (u daljem tekstu „STO”). U tom procesu, one će voditi računa o dole navedenim posebnim uslovima;
- Odredbe ovog sporazuma primenjivaće se na trgovinu proizvodima poljoprivrede i ribarstva poreklom iz Zajednice ili iz Srbije;
- Od dana stupanja na snagu ovog Sporazuma, Zajednica će ukinuti sva količinska ograničenja i mere koje imaju isto dejstvo na uvoz poljoprivrednih proizvoda poreklom iz Srbije;
- Od dana stupanja na snagu ovog Sporazuma, Zajednica će ukinuti sve carine i dažbine koje imaju isto dejstvo na uvoz poljoprivrednih proizvoda poreklom iz Srbije, osim proizvoda obuhvaćenih tarifnim brojevima 0102, 0201, 0202, 1701, 1702 i 2204 Kombinovane nomenklature;
- Od dana stupanja na snagu ovog Sporazuma, Srbija će ukinuti sva količinska ograničenja i mere koje imaju isto dejstvo na uvoz poljoprivrednih proizvoda poreklom iz Zajednice;
- Od dana stupanja na snagu ovog Sporazuma Srbija će: ukinuti carinske dažbine koje se primenjuju na uvoz određenih poljoprivrednih proizvoda poreklom iz Zajednice, ukinuti progresivno carinske dažbine koje se primenjuju na uvoz određenih poljoprivrednih proizvoda poreklom iz Zajednice, smanjiti progresivno carinske dažbine koje se primenjuju na uvoz određenih poljoprivrednih proizvoda poreklom iz Zajednice“.

Na uvoz iz EU u Srbiju od januara 2014. nastupila je potpuna liberalizacija industrijskih proizvoda, a za uvoz oko 96% poljoprivrednih proizvoda carinska stopa je nula (0). Ali za poljoprivredne proizvode koje naša zemlja proizvodi, oko 400 tarifnih pozicija, carine na uvoz iz EU biće zadržane dok Srbija ne postane članica EU. Tu spada živa stoka, meso i klanični proizvodi, mleko u prahu i mlečni proizvodi, ruže, neke vrste svežeg i smrznutog povrća, džemovi, aromatizovani šećeri, voćni sokovi i koncentрати. Kod prerađenih poljoprivrednih proizvoda carine su zadržane kod margarina, mlečnih namaza, kukuruza šećera, rakije i nekih konditorskih proizvoda. U kategorije proizvoda koji ostaju zaštićeni carinama i posle 2014. godine spadaju i začinska paprika, pšenica, kukuruz, griz, pšenično brašno, različite vrste konzervisanog voća i povrća, kao i sveže voće i povrće, paradajz, paprika, jabuka, trešnja, jagoda, odnosno sve vrste koje se proizvode u Srbiji.

Snižene carinske stope mogu da budu primenjene samo ukoliko se carinskom organu da dokaz da je u pitanju proizvod sa preferencijalnim poreklom EU podnese uverenje o kretanju robe ili izjava izvoznika u propisanoj formi na fakturi ili drugom komercijalnom dokumentu. Navedeni dokazi o poreklu se prilažu u redovnom postupku, uz podnošenje carinske deklaracije. Prema SSP, Evropska unija pruža šansu proizvođačima iz Srbije koji su izvezno orijentisani prema EU, Turskoj ili članicama Sporazuma CEFTA 2006. da koriste materijale poreklom iz EU, da ih smatraju domaćim i da na taj način proizvedenim gotovim proizvodom budu cenovno konkurentniji na tim tržištima. Dalja liberalizacija trgovine poljoprivrednim proizvodima je rezultat pregovora o pristupanju STO. Nedovoljna subvencionisanja poljoprivredne proizvodnje, a usvajanje tržišnih principa poslovanja, uključivanje poljoprivrednika u asocijacije, edukacije o ekonomskim znanjima i preduzetničkim veštinama, dostizanje standarda kvaliteta, povećanje proizvodnje, zaposlenosti, konkurentnosti i izvoza su očekivani efekti liberalizacije trgovine poljoprivrednim proizvodima (Marjanović, 2014). Relativno smanjenje učešća poljoprivrede u BDP, izmena strukture proizvodnje i intenzifikacija u regionima koji poseduju komparativnu prednost u proizvodnji još su neki efekti koji se mogu očekivati od liberalizacije trgovine hranom.

7.2.8 Međunarodna trgovina prehrambenim proizvodima

Prehrambeni proizvodi su od izuzetnog značaja za svaku zemlju sa aspekta ishrane stanovništva i dinamiziranja izvoza. Međunarodna trgovina je osetljiva i zato je osnova neslaganja u pregovorima o liberalizaciji međunarodne trgovine poljoprivredno-prehrambenim proizvodima. Trgovina se obavlja pod restriktivnim i protekcionističkim uslovima carinskih i necarinskih barijera koje diktiraju razvijene zemlje u cilju zaštite sopstvene poljoprivrede. Tako da na promet deluju *protekcionizam, ne poštovanje usvojenih pravila trgovine, multinacionalne korporacije, regionalne prometne organizacije, državne intervencije, tehničko tehnološki i politički faktori*.

Trgovinu poljoprivrednih *proizvoda karakteriše protekcionizam* i zato je predmet dugih pregovora u STO. Protekcionizam je politika zaštite nacionalne poljoprivrede i prometa putem carina, zabrana, kontigenta, premija. Štiti se nacionalna proizvodnja od konkurentnih inostranih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Protekcionizam izuzetno mnogo šteti zemljama u razvoju, ali nepovoljno utiče i na razvijene zemlje. Međunarodnu trgovinu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda karakteriše *nestabilnost međunarodnog tržišta*, protekcionizam, subvencije, tehnološki progres i suficit poljoprivrednih proizvoda, ekonomičnost u proizvodnji (ne) konkurentnost, širok asortiman prerađenih proizvoda, reeskont u prometu, integracioni procesi proizvodnje, prerade i prometa sa merama podrške, težnja za postizanje samodovoljnosti i oslobađanje od uvozne zavisnosti, ograničenja uvoza i podsticaji izvozu, regionalizacija tržišta, tražnja prepoznatljivih proizvoda sa geografskim poreklom i organskih kvalitetnih zdravstveno bezbednih sertifikovanih proizvoda iz ekoloških sistema proizvodnje.

Donošenjem Sporazuma o poljoprivredi 1994. godine je iskorak, ali ne i spremnost za liberalizaciju i tržišno orijentisanu trgovinu prehrambenim proizvodima. Težište je da se uspostavi sistem korektne tržišno orjentisane trgovine, lakši pristup tržištu, smanje nacionalne i izvozne subvencije poljoprivrednih proizvoda. Pregovori u Dohi (2001) i Kankunu (2003) , završili su se sa neuspehom zbog neslaganja razvijenih zemalja sa siromašnim, oko pitanja trgovine poljoprivredno-prehrambenim proizvodima. *Sporazumi o poljoprivredi i o sanitarnim i fitosanitarnim merama*, dozvoljavaju određenu fleksibilnost kada su u pitanju zemlje u razvoju i nastoje da regulišu međunarodnu razmenu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Isti treba da reformišu trgovinu poljoprivrednim proizvodima i nacionalne politike u narednom periodu, da afirmišu primenu tržišne politike kako bi se postigla stabilnost za zemlje izvoznice i zemlje

uvoznice poljoprivrednih proizvoda. Međunarodna trgovina poljoprivredno-prehrambenih proizvoda *ne odvija se slobodno, ne prepušta se slobodnom delovanju tržišnih zakonitosti*. Razmena se ograničava delovanjem raznih vidova barijera, koje se stalno menjaju, a sprovode ih visoko razvijene zemlje. Diskriminacija je usmerena ka zemljama koje nisu članice nekih trgovinskih organizacija, a to su uglavnom manje razvijene zemlje. Sporazum o poljoprivredi Urugvajске runde pregovora predvideo je tarifikaciju, odnosno prevođenje necarinskih barijera u carinske. Tako carine postaju jedini legitimni instrument spoljnotrgovinske politike (Jelisavac, 2009).

Sporazum o poljoprivredi definiše Pristup tržištu što podrazumeva pretvaranje svih zaštitnih mera u carinske ekvivalente, da bi se carine postupno smanjile za 36% za razvijene zemlje u roku od 6 godina i 24% za zemlje u razvoju u roku od 10 godina, dok su najsiromašnije zemlje izuzete kako bi zaštitile svoju proizvodnju i poboljšale negativan platni bilans. Carine su smanjene na prosečno 3,9%. Razvijene zemlje su prihvatile da smanje podsticaje i subvencije za izvoz poljoprivrednih proizvoda za 20% u roku od 6 godina, a manje razvijene zemlje za 13% u roku od 10 godina, uvedene su kvote za proizvode koji ne podležu carini, zaštitne klauzule u slučaju prekoračenja uvoza ili pada cena uvezene robe ispod određene granice. Nakon Urugvajске runde rasprava u okviru tržišnog pristupa svodi se na visoke carine i carinske kvote. Zahtevi idu ka linearnom prosečnom sniženju carina i ravnomernom procentualnom sniženju carina za sve proizvode kombinovano sa dodatnim nelinearnim sniženjem viših carina, povećanje kvota u okviru carinske kvote i poseban tretman zemalja u razvoju (Prekajac, 2003).

Domaća ili nacionalna podrška odnosi se na podršku domaćim cenama i subvencionisanja proizvodnje na neki drugi način je da se ohrabri prekomerna proizvodnja, koja smanjuje uvoz ili vodi ka subvencionisanju izvoza i izvoza po dampinškim cenama. Predviđeno je da podrška proizvodnji i trgovini treba da se smanji. Planirano je smanjenje obima nacionalne podrške zavisno od vrste pomoći i izvršena raspodela na različite kutije u zavisnosti od narušavanja tržišta poljoprivrednih proizvoda. *Narandžasta kutija* predstavlja subvencionisanje cena i pomoć proizvodnji koja nije oslobođena obaveze smanjenja. *Plava kutija sadrži pomoć* vezanu uz programe nadzora ponude koji su oslobođeni obaveze smanjenja. *Zelena kutija* predviđa pomoć javnim i direktna davanja proizvođačima koji su u potpunosti nezavisni od proizvodnje. Ovde su mere plaćanja farmerima koje nemaju za cilj povećanje proizvodnje, već izmenu strukture proizvodnje. *Nastavak pregovora o podršci domaćoj proizvodnji* ide u pravcu koliko treba da se smanje mere podrške svrstane u narandžastu kutiju, preispitivanje zelene kutije u smislu ograničavanja sredstava i širenja iste, kako bi njome bili obuhvaćeni i drugi tipovi pomoći. Ograničavanje mera iz plave kutije ili njeno ukidanje, jer po mišljenju nekih zemalja ove mere imaju uticaj na proizvodnju, dok neke zemlje tako ne misle (Prekajac, 2001). Izvozne subvencije po obimu je trebalo smanjiti za 21% u razdoblju od 6 godina za razvijene zemlje i 14% za 10 godina za zemlje u razvoju, osim za goveđe meso. Izvozne subvencije doprinele su stvaranju viškova poljoprivrednih proizvoda, što je uticalo na smanjenje svetskih cena. Sporazumom se zabranjuje subvencionisanje izvoza, osim ako subvencije nisu specificirane u listi obaveza zemlje članice. O izvoznim subvencijama u Doha rundi, bilo je reči da se one potpuno ukinu ili da se pregovara o njihovoj budućoj redukciji bez zahteva za ukidanjem. Zemlje u razvoju prigovaraju to što se razvijenima i dalje dozvoljava da podstiču izvoz, dok zemlje u razvoju ionako nemaju sredstava za subvencionisanje izvoza (Prekajac, 2001, 2003).

Sporazum o sanitarnim i fitosanitarnim merama usmeren je na bezbednost hrane, zdravlje biljaka i životinja.

Sporazumi nisu dali efekte u liberalizaciji trgovine poljoprivrednim proizvodima, jer zemlje teže zadržati visok stepen zaštite poljoprivrede. Javljaju se teškoće u primeni sporazuma o trgovini poljoprivrednim proizvodima usvojenom na Urugvajskoj rundi, zbog postojanja

carinskih vrhova i subvencija za proizvodnju i izvoz poljoprivrednih proizvoda, što je uticalo na pad poverenja u STO. Doha pregovori predviđaju ukidanje subvencija za izvoz poljoprivrednih proizvoda. Cilj je teško postići s obzirom na postojanje subvencija i drugih instrumenata podrške. Zemlje u razvoju, smatraju da je subvencionisanje izvoza i zaštita domaćeg tržišta neophodna mera, radi sigurnosti u hrani, razvoja malih farmera, sprečila migracija ruralnog stanovništva prema gradu. Iste se žalile na visoke carine i druge barijere za preradevine prilikom izvoza u razvijene zemlje. Manje zemlje u razvoju zabrinute su zbog pada barijera pri izvozu u razvijene zemlje, čime gube preferencijalni tretman za neke proizvode. Zemlje u razvoju - neto uvoznice hrane zabrinute su zbog rasta cena, ako dođe do redukcije subvencija u razvijenim zemljama. Zemlje u tranziciji iznele su dva problema: podršku domaćoj proizvodnji i pristup tržištu. Ističu da bi dalja liberalizacija trgovine hranom u uslovima nedostatka kapitala i adekvatne budžetske podrške uslovalo degradaciju ovog sektora. Traže podršku proizvodnji i postojeći nivo zaštite. Za fleksibilan odnos koji traže navode da će biti privremenog karaktera, dok su prisutni problemi vezani za tranziciju i da neće dovesti do distorzije u trgovini hranom (*Prekajac, 2001*).

Doha pregovori nisu uspjeli približiti stavove razvijenih i zemalja u razvoju. U 2007. godini u Potsdamu izraženo je veliko neslaganje oko reforme trgovine poljoprivrednih proizvoda između SAD i EU, s jedne i Brazila i Indije, s druge strane (*Beslač i Grahovac, 2011*). Krajnji ciljevi pregovaranja o pravilima međunarodne trgovine poljoprivrednim proizvodima su: *unapređenje pristupa tržištu (liberalizacija); smanjenje, sa ciljem postepenog ukidanja izvoznog subvencionisanja i značajna redukcija domaće podrške poljoprivredi*. S obzirom da je 2008. godine održan peti ministarski sastanak u Kankunu radi postizanja Sporazuma u okviru Runde Doha o poljoprivredi, industrijskoj robi, trgovini uslugama i kodeksu novih običaja bez rezultata, gde je došlo do razilaženja mišljenja oko podrške poljoprivredi, postavljaju se logična pitanja (*Babić, M. i Babić, A., 2000*). Kraš Doha pregovora pokazao je da SAD nemaju više dominantan položaj koji im omogućava da nameću svoju volju ostalim zemljama članicama STO i štite svoje interese. Doha pregovori su pokazali da reformisane ekonomije (*Kina, Indija*) mogu da iskažu svoj interes, kao i da siromašne zemlje mogu da artikuliraju svoje interese, pre svega, u domenu poljoprivredne proizvodnje (*Beslač i Grahovac, 2011*).

Promet poljoprivrednih proizvoda među članicama STO definišu bilateralni, multilateralni, regionalni i liberalni ugovori. Bilateralni ugovori definišu trgovinske dogovore koji nisu obuhvaćeni u Okviru STO i moraju da se naslanjaju na principe STO ili poseduju klauzulu da se određena pitanja reše u okviru STO. Od liberalizacije trgovine poljoprivrednih proizvoda koristi će imati zemlje koje mogu da konkurišu kvalitetom i cenom. Jedna od karakteristika međunarodne trgovine poljoprivrednim proizvodima je *insistiranje na kvalitetu*, koji je postao imperativ u poslovanju i ključ uspeha. Tako, kvalitet postaje strateški konkurentski mehanizam pozicioniranja na tržištu (*Stefanović i Bročić, 2012*). Na međunarodnom tržištu više nije dovoljno ponuditi kvalitetnu i jeftinu hranu. *Potrošači sve više traže vrhunski kvalitet i apsolutnu zdravstvenu bezbednost hrane*. U tom smislu definisani su standardi kvaliteta koje proizvodi moraju ispunjavati. Međunarodno tržište hrane karakteriše sve veća ponuda organskih prehrambenih proizvoda, posebno nekih kategorija kao što su organsko voće i povrće. I ostali ne cenovni faktori mogu uticati na obim ponude na međunarodnom tržištu (*zdravstvena bezbednost, dizajn, pakovanje, vek trajanja, brzina dostave, sertifikati o ispunjavanju rigoroznih standarda itd.*).

Postojanje tražnje za organskom hranom na svetskom tržištu daje šansu zemljama u razvoju, da razvijaju svoj poljoprivredni sektor u domenu proizvodnje organske hrane. Stvaranje izvozno orijentisane poljoprivrede uz kontinuirani rast kvaliteta konvencionalnih i organskih prehrambenih proizvoda može doneti značajne ekonomske efekte. Pored kvaliteta, koji je

postao dominantan faktor unapređenja svetske razmene poljoprivredno prehrambenih proizvoda, *cene još igraju značajnu ulogu*, posebno u zemljama s nižom platežnom sposobnošću. Borba za osvajanje međunarodnog tržišta postaje sve agresivnija i dinamičnija i u njoj opstaju samo oni, koji svoju poslovnu filozofiju zasnivaju na visokom kvalitetu, inovativnosti proizvoda i fleksibilnosti ponude (*Stefanović i Bročić, 2012*).

Svetsko tržište hrane karakteriše proces neprekidnog *usavršavanja proizvoda*, na bazi razvoja savremenih (bio) tehnologija u proizvodnji i preradi. Ekspanzija i diverzifikacija trgovine poljoprivredno prehrambenim proizvodima rezultat je i novih metoda čuvanja, pakovanja. Međunarodnu trgovinu poljoprivredno prehrambenih proizvoda karakteriše i *jaka marketing kampanja* s promotivnim aktivnostima koje imaju za cilj da potencijalnom kupcu prenese jasnu poruku. Međunarodna trgovina poljoprivrednim proizvodima raste brže nego globalni poljoprivredni BDP, iako po nižim stopama nego za celokupnu trgovinu robom i uslugama i ukupan BDP. Sporiji rast poljoprivredne proizvodnje i trgovine govori da opada značaj poljoprivrede u svetskoj ekonomiji i trgovini u korist industrijskih proizvoda. Visok intenzitet trgovine poljoprivrednih proizvoda odražava komplementarnost u proizvodnji u različitim agroekološkim uslovima i visok nivo trgovine agroindustrijskim input-ima. Dok trgovina poljoprivrednim proizvodima nastavlja da se širi, njeno ukupno učešće u robnoj razmeni opada sa približno 1/3 od pre 5 decenija na ispod 9% danas. *Izvoz prerađenih poljoprivrednih proizvoda se širi* i sada čini skoro polovinu globalne trgovine poljoprivrednim proizvodima. Ovaj fenomen rezultat je demografskih, socijalnih i ekonomskih trendova, prevažodno kod zemalja u razvoju, gde se transformiše poljoprivreda i tržišta poljoprivrednih proizvoda. Supermarketi se pojavljuju kao glavni distributivni kanal za trgovinu poljoprivredno prehrambenih proizvoda u zemljama u razvoju. Nerazvijene zemlje suočavaju se s opadanjem izvoza u ukupnom izvozu, dok uvoz hrane kod njih ne beleži pad u odnosu na ukupan uvoz, tako da se one sada suočavaju sa sve većim deficitom u trgovinskoj razmeni poljoprivredno prehrambenih proizvoda (*The State of food and agriculture, 2005*).

Razvijene zemlje izvoze više od 2/3 poljoprivredno prehrambenih proizvoda, a dominira EU, NAFTA (*Severno-Američko udruženje slobodne trgovine*), pa ostale grupacije. Što se tiče uvoza poljoprivredno prehrambenih proizvoda, najviše uvozi Evropa, Azija pa Amerika. I na strani uvoza oko 2/3 otpada na industrijski najrazvijenije zemlje. Što se tiče strukture međunarodne trgovine hranom, najveće usešće ima kategorija voće i povrće (27,3%), slede žitarice (21,58%), meso i stoka (21,21%), mleko i mlečni proizvodi sa oko 10% itd. (*Kostadinović, 2009*). U strukturi međunarodne trgovine poljoprivredno prehrambenim proizvodima, žitarice gube dominantno učešće na račun stoke, mesa, mleka i prerađevina. Ipak žitarice zauzimaju najveće učešće u prometu na svetskom nivou. Zemlje u razvoju na svetsko tržište plasiraju uglavnom poljoprivrede sirovine, dok razvijene zemlje prodaju proizvode većeg stepena finalizacije i veće vrednosti (*Vlahović, 2007, Babović, 2008*). Trgovina poljoprivrednim proizvodima u okviru razvijenih zemalja u velikoj meri ostaje između njih (*oko 80% izvoza i oko 70% uvoza*). U manjoj meri razvijene zemlje trguju hranom sa zemljama u razvoju (20-30%). Nasuprot tome, i povećanju razmene između zemalja u razvoju, one i dalje zavise u velikoj meri od razvijenih zemalja i kad je u pitanju izvoz i uvoz (*The State of food and agriculture, 2005*).

Najveći izvoznici poljoprivrednih proizvoda su najrazvijenije zemlje, EU i SAD. SAD kao zemlja koja izvozi velike količine hrane zalaže se za liberalizaciju međunarodne trgovine, kako bi izvoz bio još veći. Ostale zemlje u koje SAD izvoze nastoje da se raznim merama zaštite od njihovog izvoznog ekspanzionizma. Ovi suprotni interesi dovode do pravog "rata" subvencijama i ostalim merama podrške u proizvodnji i izvozu hrane.

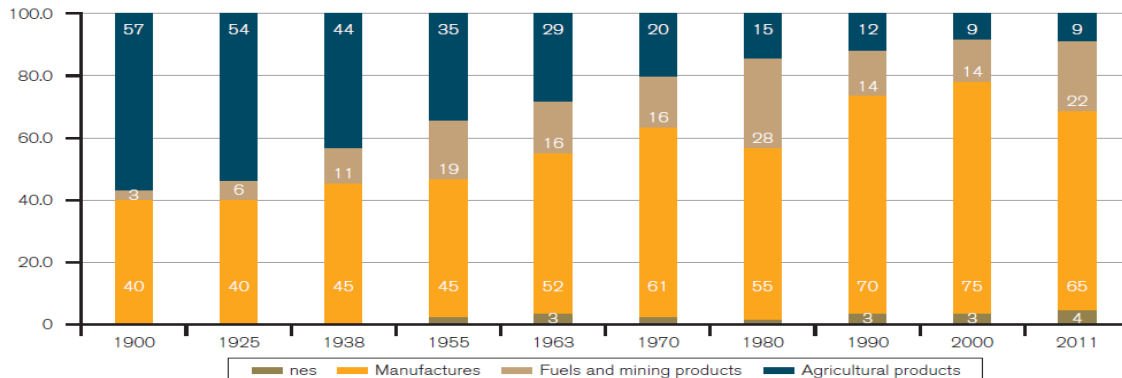

Grafikon 6. Dinamika izvoza poljoprivrednih proizvoda u svetu (2000-2012)

Izvor: <http://commons.wikimedia.org>. Obrada autora.

Rast međunarodne trgovine poljoprivredno prehrambenim proizvodima kvantitativno izražen bio je 3,6% na godišnjem nivou posmatrano od 1950. godine i daleko niži u odnosu na rast trgovine industrijskim proizvodima koji se kretao oko 7,5% (Jelisavac, 2009). Tempo globalizacije svetske privrede utiče na međunarodnu trgovinu poljoprivrednih proizvoda, smanjenjem troškova razmene, troškova prevoza na veće udaljenosti, razvojem informacionih i komunikacionih tehnologija, smanjenja trgovinskih barijera itd. Prisutna je jaka konkurencija u trgovini hranom na međunarodnom tržištu, hrana je sve kvalitetnija i dostupnija svim slojevima stanovništva.

U međunarodnim multilateralnim pregovorima o liberalizaciji trgovine ključna trvenja su oko poljoprivrednih proizvoda. Najrazvijenije zemlje, koje najglasnije zagovaraju slobodnu trgovinu, najviše štite svoju poljoprivredu (*SAD, EU i Japan*). Za manje razvijene zemlje, tržišta razvijenih zemalja su nedovoljno otvorena (*Bijelić i sar., 2010*).

Grafikon 7. Udeo poljoprivredno prehrambenih proizvoda u svetskom izvozu (u %)

Izvor: Hamilton, Anneke (2013)

Prisutan je intenzivan pad relativnog učešća poljoprivrednih proizvoda u svetskoj trgovinskoj razmeni, od početka 20. veka (sa 57% učešća) do 2011. (na 9% učešća). Pored toga što je udeo poljoprivrede u svetskoj trgovini relativno mali, može se istaći da se radi o vrlo značajnom sektoru za koji su zainteresovani svi učesnici u međunarodnoj razmeni (Prekajac, 2001).

Kada je reč o Srbiji, poljoprivredni proizvodi imaju visoko učešće u strukturi izvoza, ali su to uglavnom proizvodi niskog stepena finalizacije. Poljoprivreda ostvaruje suficit u spoljnoj trgovini. S obzirom da Srbija ima ekološke resurse za razvoj poljoprivrede, integralne i organske proizvodnje i dinamičniji izvoz poljoprivrednih proizvoda, povećanje izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda treba da bude strateško opredeljenje Strategije poljoprivrednog i ruralnog razvoja i podsticajne agrarne politike. Svi izvozni poljoprivredno-

prehrambeni proizvodi treba da imaju prioritet u budućem poljoprivrednom i ruralnom razvoju Srbije (Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja Srbije, Tasić, 2015).

7.3 RURALNA EKONOMIJA I CAP RURALNOG RAZVOJA EU 2007-2020.

7.3.1 Ruralna ekonomija, ruralni razvoj i zajednička politika ruralnog razvoja

Poljoprivreda je relevantni deo ruralne ekonomije sa ekonomskog, socijalnog, kulturološkog i ekološkog aspekta. Ona je dominantna aktivnost većine lokalnih ruralnih zajednica i od izuzetne je važnosti za način života u ruralnim područjima. Ruralni razvoj ima izuzetan značaj za realizaciju politike regionalnog razvoja. Projekti ruralnog i regionalnog razvoja treba da doprinesu oživljavanju i svestranom razvoju sela i zaštitu životne sredine. Ruralno područje je rezervat za razvoj ruralnog ili seoskog turizma i agroekoturizma i raznih nepoljoprivrednih i uslužnih delatnosti. Razvoj infrastrukture je bitan element ruralne politike za unapređenje kvaliteta života ruralnih zajednica. Upravljanje lokalnim ruralnim razvojem podrazumeva održivi ekonomski razvoj, konkurentnost ruralnih područja, visok standard života stanovništva, očuvanu životnu sredinu i lokalne specifičnosti. *Budućnost ruralnih područja* zavisi prvenstveno od mogućnosti da ljudi u lokalnoj sredini kreiraju ekonomski, socijalni, kulturološki i ekološki razvoj, nađu zaposlenje i kvalitetno žive u ekološkoj sredini. Zatim, od spremnosti da se racionalno koriste, sačuvaju i unapređuju prirodni resursi i kulturno i tradicionalno nasleđe, koji čine identitet, teritorijalno bogatstvo, osnovu konkurentnosti i perspektive svake lokalne zajednice (Milić, 2012).

Ruralna ekonomija se definiše kao integralna, teritorijalno zaokružena, seoska privreda koju čini skup međusobno povezanih privrednih delatnosti i nepoljoprivrednih aktivnosti. Pored poljoprivredne proizvodnje tu spada prehrambena industrija, vodoprivreda sa ribarstvom, rudarstvo, šumarstvo, lovstvo, trgovina i druge usluge. Zatim, turizam, zanatstvo i brojne aktivnosti vezane za prostorno uređenje, organizaciju stanovanja, korišćenje slobodnog vremena, očuvanja zdravlja ljudi, obrazovanje i permanentna obuka, čuvanje ekološke ravnoteže između čoveka i prirode koja, između ostalog, podrazumeva održivi razvoj poljoprivrede i prehrambene industrije. Upravljanje integralnom ruralnom ekonomijom zahteva nove pristupe u razvoju određenih geografskih područja. Tu je bitna primena principa ravnomernog razvoja na bazi raspoloživih resursa u centrima područja i na periferiji, pri čemu je osnovni cilj ostvarivanje maksimalnih socio-ekonomskih i ekoloških efekata (Zakić, 2002).

Pod ruralnim razvojem shvatamo svestrano ili integralno upravljanje obnovljivim, neobnovljivim i trajnim prirodnim resursima na održiv način putem usaglašavanja ekonomskih, socijalnih i ekoloških principa u okviru ruralne zajednice. Ruralni razvoj treba da pospeši obnovu ruralne ekonomije i afirmiše farmsko preduzetništvo u održivoj proizvodnji na poljoprivrednim gazdinstvima uz zaštitu životne sredine. EU afirmiše oživljavanje i svestrani razvoj ruralnih područja. Strateški pravci ruralnog razvoja su: unapređenje konkurentnosti poljoprivrede, prerade i šumarstva, zaštita životne sredine, unapređenje kvaliteta života u ruralnim područjima uz podsticanje diverzifikacije i razvoj kapaciteta na lokalnom nivou za zapošljavanje i diverzifikaciju ruralne ekonomije.

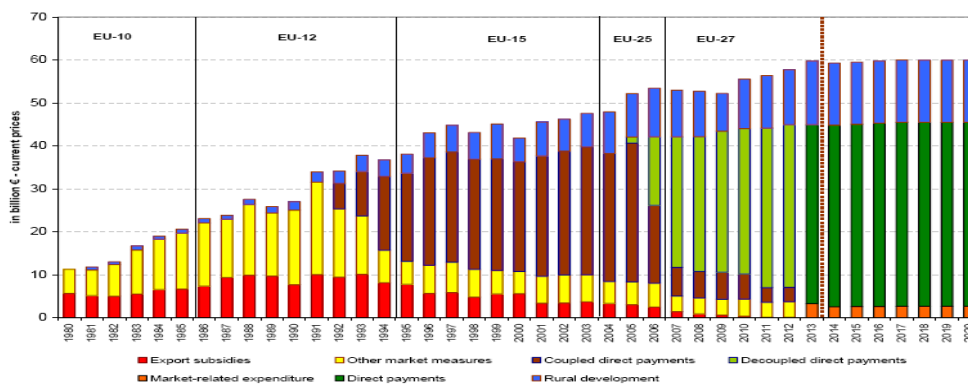
Prioriteti na kojima se zasniva program ruralnog razvoja u narednom periodu su: ojačati transfer znanja u poljoprivredi i šumarstvu, ojačati konkurentnost svih tipova poljoprivrede i održivo upravljanje šumama, promovisati organizaciju prehrambenog lanca uključujući preradu i prodaju i upravljanje rizikom, očuvanje i osnaženje ekosistema, promocija efikasnog korišćenja resursa i tranzicija ka ekonomiji niskog CO₂ i promocija socijalne uključenosti, smanjenje siromaštva i ekonomski razvoj ruralnih područja.

Agromarketing u razvoju poljoprivrede i ruralnih područja ima ulogu da kreira razvoj konkurentnog agrobiznisa, diverzifikaciju proizvodnih i neproizvodnih aktivnosti, oživljavanje infrastrukture, afirmiše strategiju razvoja ruralnih područja i lokalnih zajednica, podstiče zapošljavanje i primenu inovacija i znanja, promovise privlačenje investicija i novih tehnologija za poboljšanje radnih i životnih uslova i racionalno korišćenje prirodnih resursa i zaštita životne sredine.

Ruralni razvoj ima prioritetno mesto u sveukupnoj razvojnoj politici Evropske unije. Poljoprivreda je vitalna delatnost za sve zemlje članice Evropske unije. U ruralnim oblastima živi 56% stanovništva na 91% ukupne teritorije. Evropska komisija ističe da ruralni regioni stvaraju 45% bruto dodatne vrednosti u EU i obezbeđuju 53% zaposlenosti! Ali isti zaostaju za neruralnim oblastima u pogledu većeg broja socioekonomskih indikatora uključujući i strukturne. U ruralnim područjima manji je per capita za trećinu, nerazvijene su uslužne delatnosti, nizak je nivo obrazovanih, nizak je stepen pristupa internetu, prisutna je usamljenost, siromašni kulturni i sportski sadržaji, nema odgovarajuće infrastrukture što je veliki problem za mlade i žene. Većina mikro, malih i srednjih agrarnih preduzeća se nalazi u ruralnim oblastima.

Poljoprivreda i prehrambena industrija čine važan deo ekonomije Evropske unije, generišući 15 mil. radnih mesta (8,3% ukupne zaposlenosti) i 4,4% BDP-a. Evropska unija je najveći proizvođač hrane i pića na svetu, čija se vrednost procenjuje na 675 milijardi eura (*European Commission, 2009*). Ruralna područja obezbeđuju prehrambenu sigurnost i dohodak proizvođačima. Pogodna su za održivo gazdovanje prirodnim resursima i očuvanje prirode i životnog ambijenta. Kulturno nasleđe ruralnih sredina veoma je bogato i ima širi, nacionalni i međunarodni značaj. Ruralna područja su specifičan vid sistema u kome ljudi osećaju veću bliskost i veze sa drugim članovima. Područje prepoznaju kao mesto zajedničkog života i rada, međusobnog uvažavanja i solidarnosti.

Ruralne sredine se odlikuju velikim bogatstvom prirodnih resursa i kulturnih dobara. Prioritetni zadatak je da se racionalno koriste raspoloživi resursi, obezbedi održivi razvoj i štiti životna sredina. U ruralnim sredinama proizvodi se hrana i odvijaju se razne poljoprivredne, nepoljoprivredne i uslužne delatnosti. To je izvor prirodnih resursa i uslužnih dobara i lepota raznovrsnih pejzaža za raznolike proizvodne i nepoljoprivredne aktivnosti. Poljoprivreda i šumarstvo su osnovne delatnosti u ruralnim područjima i osnova su za socioekonomski ruralni razvoj i instrument za racionalno korišćenje prirodnih resursa, održivi razvoj i očuvanje životne sredine.

Grafikon 8. Opšta uprava za poljoprivredu i ruralni razvoj
Izvor: Evropska komisija. CAP za period 2007-2013.

Ruralni razvoj podrazumeva multifunkcionalni razvoj ruralnih područja, demografsku obnovu, korišćenje svih resursa za proizvodnju hrane, posebno hrane iz organske proizvodnje,

razvoj nepoljoprivrednih delatnosti, urbanizaciju, infrastrukturu, obrazovanje, kulturu i očuvanje Eko sredine, odnosno stvaranje savremenog i urbanog sela. Neophodno je zaustaviti odlazak mladih iz sela u grad i ekonomskim merama usmeriti tok migracija grad - selo. *Svestrani ruralni razvoj savremenog sela podrazumeva jačanje farmerskog gazdinstva, razvoj celovite infrastrukture, malih i srednjih preduzeća iz agroproizvodnje, agroprerade, vodoprivrede, šumarstva i prerade, seoskog i agroekoturizma, uslužnih delatnosti, ukрупnjavanja poseda, tehničke opremljenosti gazdinstva, socijalnu sigurnost farmera, poslovne kooperative ili zadruge, razvoj stručne savetodavne službe, obrazovni i kulturni milje, očuvanje Eko sredine i državnu podršku ruralnih područja.* Imajući u vidu optimalni reonski razmeštaj i raspoložive resurse potrebno je inovirati program svestranog razvoja sela ili više sela, mikro i makro reona. Tako će ulaganje u ruralni razvoj imati ekonomski i ekološki smisao i tržišnu viziju razvoja organske proizvodnje i prerade hrane.

Potrebno je stvoriti socijalne i ekonomske uslove za ruralni teritorijalni razvoj, definisati povoljna i manje povoljna područja za proizvodnju, usmeriti sredstva i podsticaje, obezbediti ulaganje u farme, stimulirati mlade proizvođače i farmere, izvršiti obučavanje proizvođača, ranije penzionisati starije proizvođače, obezbediti nadoknade za teže uslove rada, podsticati razvoj organske poljoprivrede, razvijati preradu i afirmisati menadžment i marketing u poslovanju, ulagati u poboljšanje kvaliteta zemljišta, standardizovati kvalitet proizvoda, očuvati seosko nasleđe, inovirati proizvodnu i seosku infrastrukturu, afirmisati razvoj agroekoturizma i štititi životnu sredinu.

Ciljevi ruralnog razvoja Evropske unije usaglašeni su sa ciljevima Lisabonske strategije (2000:2005) i Geteburške strategije (2001) o konkurentnosti, održivom razvoju, primeni znanja i inovacija, investiranju i rastu i zapošljavanju. U dokumentu se ističe da je poslednjih nekoliko godina, Evropska agrarna politika manju pažnju posvetila tržišnim mehanizmima i ciljnim merama za podršku i postala više orjentisana ka zadovoljenju povećane tražnje hrane, kvalitetu ishrane, diverzifikaciji proizvodnje, dobrobiti životinja, kvalitetu životne sredine i zaštiti životne sredine (*Vodič kroz strategiju Evropa 2020, Evropski pokret, Srbija*).

7.3.2 Zajednička poljoprivredna i ruralna politika EU 2007-2013.

Agrarni savet Evropske unije je u skladu sa reformom Zajedničke agrarne politike 2005. godine usvojio temeljnu reformu politike ruralnog razvoja za period 2007-2013. godine.

CAP ruralnog razvoja EU u periodu 2007-2013. sadrži i mere ruralnog razvoja pojedinih članica. *Finansiranje poljoprivrednog i ruralnog vrši se putem:*

- *Evropskog garantnog fonda u poljoprivredi za finansiranje prvog stuba (EAFG) i*
- *Evropskog fonda za ruralni razvoj za finansiranje drugog stuba (EAFRD).*

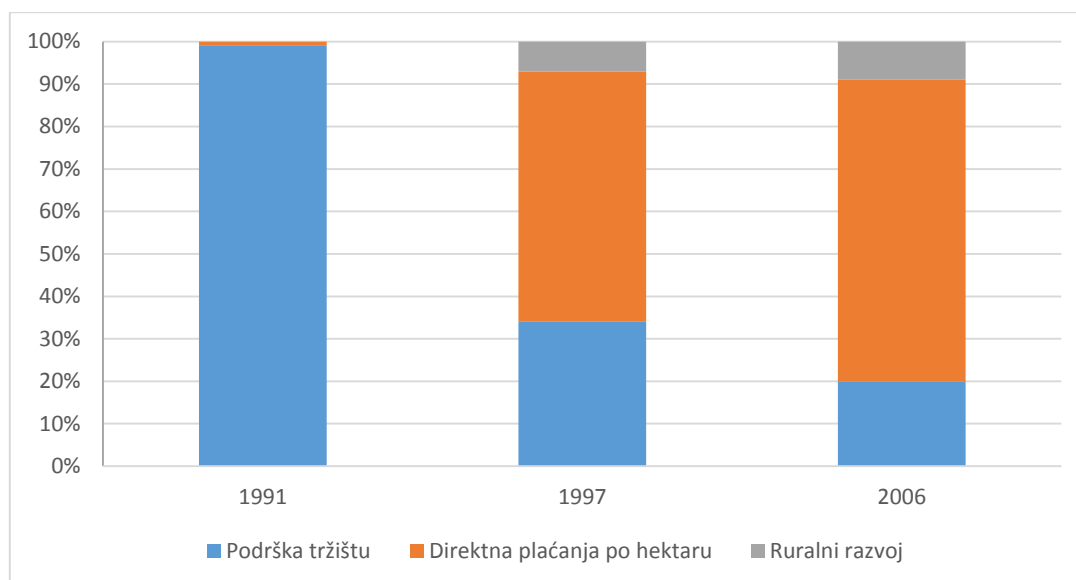
Politika ruralnog razvoja za razvojni period podrazumeva da postoji: *strategija ruralnog razvoja Evropske unije, jedan finansirajući i programski instrument, kontrolu, evaluaciju i izveštavanje i pristup od lokalnog nivoa naviše (bottom up).*

Politika ruralnog razvoja definisala je operativne mere podrške za: *unapređenje kvaliteta, uvođenje standarda, stručno savetovanje farmera, zaštitu i brigu o životinjama, investicije mladim farmerima, postepeno smanjenje direktnih davanja i savremeni pristup za LEADER program.*

CAP za Direktna plaćanja i tržišne intervencije-prvi stub iz Evropskog garantnog fonda u poljoprivredi (EAFG) obuhvata: *jedinstvena plaćanja i plaćanja na površinu-sistem plaćanja po hektaru. Kod direktnih plaćanja poljoprivrednici su obavezni da poštuju uslove za zaštitu životne sredine, bezbednost hrane i zaštitu dobrobiti životinja. Istovremeno moraju sprovoditi*

uredbe o osnivanju zajedničke organizacije agrarnih tržišta i odredbe za poljoprivredne proizvode, program prestrukturiranja proizvodnje šećera i regulative za voće, povrće i vino. **Ruralni razvoj-drugi stub** se finansira iz Evropskog fonda za ruralni razvoj (EAFRD) i to za: povećanje konkurentnosti poljoprivrede i šumarstva (Osa 1), unapređenje životne sredine i seoske sredine putem podrške upravljanja zemljištem (Osa 2), unapređenja kvaliteta življenja u ruralnim područjima i diverzifikacije privrednih aktivnosti (Osa 3) i LEADER-LIDER pristup (Osa 4).

Direktna plaćanja i tržišne intervencije sadrže mere koje podržavaju dohodak u poljoprivredi i imaju određeni uticaj na tržište i cene. Zajednička politika obuhvata direktna plaćanja i tržišne intervencije. Reforma iz 2003. godine uticala je da članice na različite načine kreiraju ekonomske mere. *Jedinstvena plaćanja* za poljoprivredna gazdinstva ostvaruju na dva načina i to: gazdinstva koja su imala podršku za neke proizvode, isti iznos po hektaru dobijaju i dalje i omogućeno je da proizvode i druge useve. Ovaj vid podrške vodi prestrukturiranju i ekstenziviranju poljoprivredne proizvodnje. Prisutne su velike razlike u plaćanjima po hektaru između članica i između gazdinstava same članice. *Pojednostavljena plaćanja po površini* su primenjena na članice koje su ušle posle reforme iz 2003. godine. Ovde se na poseban način utvrdi ukupan iznos za direktna plaćanja pa se programirani iznos deli sa poljoprivrednim površinama kod gazdinstava koja će tražiti podršku.

Grafikon 9. CAP i evolucija finansijske podrške po stubovima

Kod politike direktnih plaćanja proizvođači su dužni da uvažavaju i ispunjavaju uslove zaštite životne sredine, bezbednosti hrane i zaštite dobrobiti životinja.

Agrarni savet Evropske unije je kreirao savremenu politiku ruralnog razvoja koja se zasniva na realizaciji programa podrške ruralnom razvoju sa težištem na povećanje zaposlenosti, korišćenju komparativnih prednosti, konkurentnosti i podsticanju inovacija u ruralnim sredinama. *Savremena politika ruralnog razvoja ima za cilj poboljšanje konkurentnosti poljoprivrede, prehrambene industrije i šumarstva, podršku pravilnom upravljanju zemljištem i poboljšavanju životne sredine, poboljšanje kvaliteta života i podsticanje diverzifikacije ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima.* U skladu sa strateškim opredeljenjima Evropska komisija je 2007. godine osnovala je Evropski fond za ruralni razvoj (EAFRD). Politika ruralnog održivog razvoja koncipirana je tako da zemlje članice Evropske unije rešavaju probleme u ruralnim sredinama na osnovu zajedničkih principa i sa kofinansiranjem iz EU

fonda za ruralni razvoj. Polazna osnova za izvođenje je politika ruralnog razvoja Evropske unije i strategija i program ruralnog razvoja Srbije.

Strategija i program ruralnog razvoja svake članice pa i Srbije potrebno je da sadrži analizu stanja radi definisanja problema, ciljeva i prioriteta javnih intervencija. Iz raznih grupa mera (*osa*), zemlje ili regije, određuju se mere, koje se definišu u skladu sa potrebama, mogućnostima i sa ciljem ostvarivanja maksimalne efikasnosti programa ruralnog razvoja.

Za realizaciju mera definiše se način finansiranja i sredstva iz Evropske unije koja su dominantna u izvorima finansiranja. Finansiranje se određuje u budžetskim pregovorima unutar Evropske unije za pretprijetnu podršku od strane Evropske komisije. Realizacija mera vrši se na osnovu zajedničkih pravila koje podrazumevaju akreditaciju programa i agenciju za plaćanje za sprovođenje mera. Korišćenje i trošenje finansijskih sredstava podleže pouzdanoj kontroli od strane ministarstva za poljoprivredu ili drugog određenog državnog organa. Realizacija programa ruralnog razvoja prati se na osnovu definisanih indikatora. Primenom mera neophodno je poboljšati stanje a kontrolu sprovođenja u bitnim fazama realizacije programa ruralnog razvoja.

Politika ruralnog razvoja Evropske unije u periodu **2007-2013.** godine kanalisana je na četiri oblasti:

- *Povećanje konkurentnosti poljoprivrede, prehrambenih proizvoda i šumarstva.* Finansijski se podržavaju se razne kapitalne investicije u proizvodnji i preradi poljoprivrednih proizvoda, kao i šumarstvo, zemljišne operacije, investicije u ljudske resurse i u unapređivanje kvaliteta i bezbednosti hrane.
- *Poboljšanje životne sredine i podrška dobrom upravljanju zemljištem.* Sadrži mere za održivo gazdovanje svim raspoloživim resursima. Ovde spadaju razna direktna plaćanja za pokrivanje troškova za proizvodnju ili izgubljenog prihoda za proizvodnju, bolje održavanje prirodnih resursa, očuvanje životne sredine, za proizvodnju na područjima sa ograničenim uslovima za poljoprivredu, kao i za održive sisteme šumarstva, podršku višem nivou zaštite i dobrobiti životinja.
- *Poboljšanje kvaliteta života i diverzifikacije ekonomije u ruralnim regionima.* To su mere koje prevazilaze okvire poljoprivrede i šumarstva, a moguće je podržavati različite projekte izgradnje ruralne infrastrukture, održavanje kulturne i prirodne baštine, osnivanje malih i srednjih preduzeća za preradu poljoprivrednih proizvoda, proizvodnju na tradicionalni način, razvoj nepoljoprivrednih delatnosti i održavanje kulturne i prirodne baštine.
- *LEADER pristup ruralnog razvoja sa jedinstvenim finansiranjem.* To je četvrta osovina ruralnog razvoja da se dođe do specifičnih programa. Podržava se organizovanje lokalnih akcionih grupa, lokalnih zajednica koje se udružuju za realizaciju specifičnih projekata iz skupa mera prve tri osovine ruralnog razvoja.

Evropska unija je programirala da u periodu 2007-2013. godine uloži preko 230 milijardi eura u 94 različita programa za ruralni razvoj. Pri čemu je 90,8 mlrd. eura predviđeno za programe ruralnog razvoja iz Evropskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj (*EPFRR*) i 70,1 mlrd. predstavlja doprinos zemalja članica za ruralni razvoj. Planirano je da privatni korisnici projekata učestvuju u finansiranju ruralnog razvoja sa 6,8 mlrd, reformom prvog stuba i zdravstvenog pregleda 4,6 mlrd, Evropski plan za ekonomski oporavak 1,02 mlrd eura, što ukupno iznosi 96,4 mlrd. za period do 2013. godine.

Evropski poljoprivredni fond za ruralni razvoj osnovni je činilac i pokretač ruralnog razvoja. On finansira aktivnosti za poboljšanje konkurentnosti poljoprivrede i šumarstva, finansira metode upravljanja u poljoprivredi i šumarstvu radi očuvanja životne sredine, poboljšanja kvaliteta života, diverzifikacije ekonomskih delatnosti u ruralnim područjima. Zemlje članice

koriste priliku za širenje LEADER pristupa u cilju podsticanja agrarnog razvoja. Mere tri ose su međusobno integrisane i proizvođači mogu da ostvaruju prihode uz vođene računa o zaštiti životne sredine, kvalitetu i bezbednosti hrane i dobrobiti životinja.

U razvojnom periodu regionalni razvoj podržava se putem Evropskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj EAFRD (*Politika ruralnog razvoja Evropske unije 2007-2013, Generalni direktorat za poljoprivredu i ruralni razvoj, Evropska komisija, Rue de la Loi 200, B-1049, Brussels*).

Konkurentnosti poljoprivrede i prehrambenih proizvoda. Agroekonomska politika ruralnog razvoja Evropske unije u narednom periodu opredeljena je za povećanje konkurentnosti poljoprivrede, prehrambenih proizvoda i proizvoda šumarstva. Konkurentnost i ekonomska efikasnost su važni sa aspekta korišćenja raspoloživih raznovrsnih poljoprivrednih potencijala i uspostavljanja ravnoteže između održivosti gazdinstva, zaštite životne sredine i ekonomsko-socijalne dimenzije ruralnog razvoja. Za pristupajuće članice predviđene su socijalne mere: podrška polunaturalnim gazdinstvima, uspostavljanje proizvođačkih udruženja i podrška savetodavnih službi. Zašto je povećanje konkurentnosti značajno! Konkurencija je nadmetanje konkurenata na tržištu. Da se proizvodi uz minimalne troškove kvalitetan proizvod, radi zadovoljenja potreba potrošača i postizanja maksimalnog ekonomskog i ekološkog profita. Konkurencija je pokretač ekonomskog razvoja organizacija poljoprivrede i prehrambene industrije. Ona je akcelerator proizvođačima poljoprivrednih proizvoda da razvijaju i dosledno primenjuju tehnologiju da bi proizvodili kvalitetniji proizvod i asortiman za zadovoljenje želja potrošača. Utakmicu na tržištu dobijaju preduzetnici ili farmeri koji svojim znanjem i primenom inovacija, uz kresanje troškova, unapređuju ekonomičnost i produktivnost i poboljšavaju ponudu kvalitetnih proizvoda. Ekonomičnost na tržištu pobeđuje.

Organizacija nije konkurenta ukoliko samo poseduje komparativnu prednost. To je slučaj sa srpskom proizvodnjom. Konkurentnost podrazumeva znanje, inovacije, finansije, iskustvo i marketinški nastup od „*njive do potrošača odnosno tržišta*”. Preduzeće je nosilac konkurentnosti na tržištu, jer isto ima dominantni položaj i kontrolu svih učesnika na tržištu. Konkurentnost znači i poboljšanje položaja pojedinaca, farmera, preduzeća na tržištu u poređenju sa konkurentima. *Konkurentnost je sinonim za produktivnost* i može se povećati racionalnim korišćenjem rada i resursa, primenom savremenih znanja, investiranjem, povećanjem ekonomičnosti u poslovanju, uvođenjem savremenih tehnologija u proizvodnji radi razvoja kvalitetnog i zdravstveno bezbednog standardizovanog asortimana finalnih proizvoda. Zahteva i razvoj infrastrukture, telekomunikacija, korišćenje interneta i podizanje konkurentskih pozicija proizvođača na međunarodnom tržištu putem pozicioniranja i unapređenja kvaliteta, marke ili brenda i imidža proizvoda. To je sposobnost proizvođača poljoprivrednih i prerađenih proizvoda da osvaja nova tržišta u svetu, da isporučuje zadovoljstvo potrošačima i ostvaruje profit (*Babović, Tasić, 2013*).

Porter (1980) u faktore konkurentske prednosti ubraja opšte uslove, uslove tražnje, srodne i prateće privredne delatnosti, strategiju, strukturu i rivalitet, ulogu države, bazične i konkurentske faktore, geografske i funkcionalne koncentracije.

Konkurentnost u međunarodnim tržišnim odnosima iskazuje se trgovinskim deficitom i zaduženosti države. Konkurentnost privrede Srbije je niska. Treba ulagati u znanje, koristiti inteligenciju, tehnologije, proizvoditi kvalitetne prerađene proizvode, investirati u razvoj asortimana, organizovati brzo dobijanje dozvola i unaprediti finansijsko tržište. Autori ističu da na nivo konkurentnosti utiču produktivnost, efikasnost i efektivnost u proizvodnji, budžetski deficit, spoljni dug, kurs dinara, cenovni i necenovni faktori, nepovoljna struktura proizvodnje, kvalitet i asortiman proizvoda u izvozu. Na konkurentnost organizacije na stranom tržištu utiče

marka ili brend, kvalitet i standard proizvoda, cena, dizajn, oznaka kvaliteta, asortiman, kontinuitet isporuke, organoleptičke osobine proizvoda, bezbednost, ambalaža i boja ambalaže, ime, dizajn i drugi činioci. Na konkurentnost značajno utiče negativna demografija, neobrazovanost, nezaposlenost i neuslužnost potrošača. U poljoprivredi je bio prisutan usitnjen i isparcelisan posed, a promašenom pljačkaškom privatizacijom i dalje je rasparčan veliki posed, tako da je nastala ekstenzivnost u proizvodnji, niski prinosi, niska produktivnost, ekonomičnost i potpuna neorganizovanost posebno farmera u ruralnim područjima. Na konkurentnost utiču i uslovi finansiranja i investiranja u proizvodnju i preradu.

Postojeća proizvodna struktura i infrastruktura je nezadovoljavajuće i nepovoljno utiče na konkurentnost poljoprivrede. Potrebno je proizvodnu strukturu unaprediti i sirovine, proizvode niže faze prerade i poluproizvode u izvozu, zameniti sa kvalitetnim zdravstveno bezbednim konkurentnim finalnim proizvodima ili asortimanom radi zadovoljenja želja potrošača i ostvarivanja ekonomskog profita uz zaštitu životne sredine. U poljoprivredi težište treba dati na održivo korišćenje zemljišta, prirodnih resursa, povećanje plodnosti i zaštitu zemljišta, uvođenju biotehnoloških metoda u oplemenjivanju i agrotehnoloških postupaka radi održivog upravljanja u multifunkcionalnoj i organskoj proizvodnji kvalitetnih zdravstveno bezbednih sertifikovanih proizvoda. U preradi je neophodan razvoj novih tehnologija i biotehnologija, razvoj proizvoda i finalnog asortimana, razvoj organske prerade radi proizvodnje kvalitetnih zdravstveno bezbednih sertifikovanih proizvoda, zadovoljenja potrošača, ostvarivanja profita i zaštite životne sredine. Agronomska nauka u Srbiji stvorila je veliki broj sorti i hibrida žita i raznih drugih useva koji se seju i u inostranstvu na oko šest miliona hektara. Putem međunarodnih ugovora o prodaji semena, semena roditeljskih komponenti i licencnog prava ostvarena je saradnja sa najrazvijenijim zemljama u svetu. Potrebno je i da nauka iz prehrambene tehnologije iskorači i razvije novi asortiman finalnih kvalitetnih proizvoda za potrebe domaćeg i svetskog tržišta.

Istraživanja pokazuju da na produktivnost rada, a sa tim i konkurentnost, utiče veličina poseda, tehnička opremljenost, prirodni faktori, dosledno primenjena i kontrolisana agrotehnologija u proizvodnji, organizacije rada, kvalifikacije i motivisanost zaposlenih. *Menadžment u organizaciji* je bitna funkcija za podsticanje konkurentnosti. Kreativno planiranje, organizovanje, liderstvo i kontrola poslovnih aktivnosti doprinesi konkurentskom poslovanju sa aspekta kvaliteta proizvoda i cena uz povećanje udela na tržištu i ostvarivanja profita. Agromarketing treba da težište stavi na proizvod, cene, distribuciju i promotivne aktivnosti. S obzirom da je marketing isporuka zadovoljstva potrošaču treba na osnovu tržišne analize proceniti zahteve potrošača, mogućnosti širenja i osvajanja novih tržišta. Strukturu konvencionalne, integralne i organske proizvodnje po količini, kvalitetu, konkurentnosti i kontinuitetu treba prilagoditi tražnji i potrošačima na regionalnom i svetskom tržištu. Agromarketing i ekomarketing su uslov za razvoj proizvoda, asortimana, kvaliteta, pakovanja, dizajna, imena, robne marke, standarda kvaliteta i ekoznaka. Stabilna proizvodnja, širok, kvalitetan, konkurentan i prepoznatljiv asortiman i kreativna agrarna politika osnov su za dinamiziranje izvoza. Pod marketingom organskih proizvoda podrazumeva se stavljanje na tržište kvalitetnih organskih prehrambenih sertifikovanih zdravstveno bezbednih proizvoda radi zadovoljenja potreba potrošača i ostvarenja ekonomskog i ekološkog profita i zaštite životne sredine (*Babović, Tasić, 2013*).

Dominantni činioci u međunarodnoj trgovini poljoprivrednih proizvoda su postojanje tražnje i adekvatne ponude sa aspekta asortimana, kvaliteta proizvoda, cene, količine, pakovanja, distribucije, sertifikata i subvencija. U izvozu konvencionalne i organske hrane značajni su marka i dizajn, estetika proizvoda, stil prodaje, pakovanje i drugi faktori. Pakovanje organskih proizvoda sa logom Organski je bitan faktor prepoznatljivosti sertifikovanog proizvoda iz

organske proizvodnje. U proizvodnji i distribuciji hrane od njive do tržišta i potrošača bezbednost i kvalitet imaju izuzetan značaj. Potrebno je dosledno primeti propisane standarde kvaliteta Evropske unije u proizvodnji i prometu hrane, jer kontroli podležu svi prehrambeni proizvodi na tržištu (*Babović, 2005 i 2008*).

Evropska unija i sve države utiču sa agroekonomskom politikom i agrarnim budžetom na konkurentnost poljoprivrednih proizvoda i usluga. Stvara ekonomske uslove poslovanja i zakonska rešenja, pravila ponašanja i ekonomsku sigurnost u poslovanju farmera i organizacija. U Srbiji je učešće Agrarnog budžeta u ukupnim budžetskim sredstvima još uvek nisko, s obzirom na nivo učešća poljoprivrede i prerade u stvaranju društvenog proizvoda i ostvareni agrarni suficit u spoljnoj trgovini. Iz Agrarnog budžeta finansiraju se premije za proizvodnju mleka, premije za biljnu proizvodnju po kg i subvencije po hektaru, regresira ratarska proizvodnja i subvencije repromaterijala po hektaru i po grlu stoke, daju podsticaji za nabavku opreme, daju krediti ministarstva za razvoj proizvodnje, izvozni podsticaji i svestrani multifunkcionalni poljoprivredni razvoj. Deo sredstava iz Agrarnog budžeta usmeren je za ruralni razvoj i to za razvoj infrastrukture, proizvodnje, agroekoturizam, obnovu zanata, preradu, realizaciju programa za mlade farmere, razvoj nepoljoprivrednih delatnosti, proizvodnju proizvoda sa većom dodatom vrednošću i za organizovanje mreže za podršku svestranom ruralnom razvoju.

U procesu pridruživanja poljoprivrede Srbije Evropskoj uniji potrebno je usaglasiti agroekonomsku politiku i politiku ruralnog razvoja u skladu sa standardima i strategijom agrarnog i ruralnog razvoja Evropske unije uz uvažavanje nekih naših specifičnosti. Proces usaglašavanja sa standardima Evropske unije je složen i odgovoran i zahteva veliki stručni napor i transparentnost kod proizvođača kako bi se isti upoznali sa realnošću i prihvatili u celini standarde i propise koji su obavezni za sve članice Evropske unije.

7.3.3 Siže prethodne politike ruralnog razvoja Evropske unije

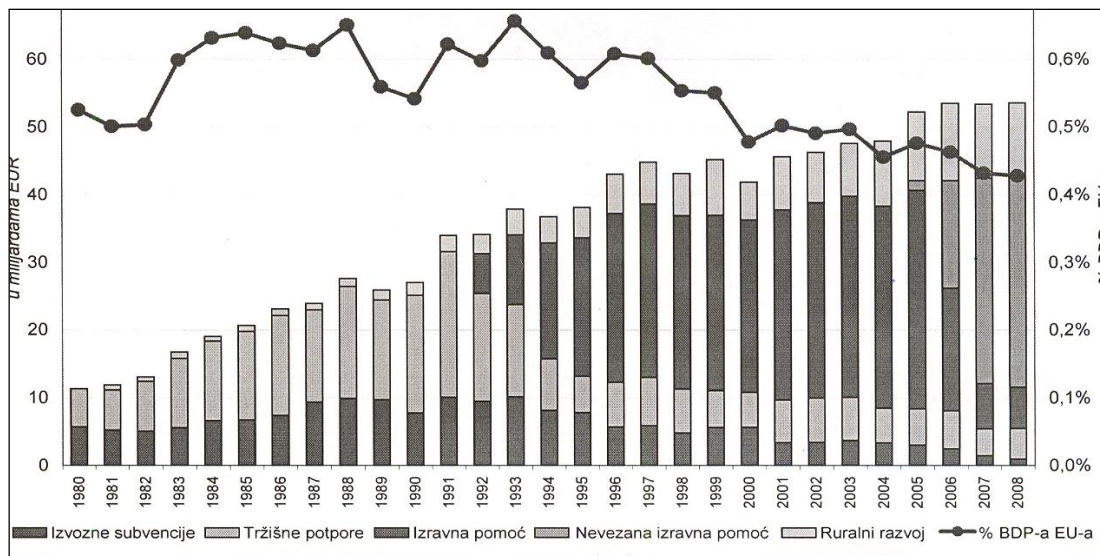
Politika ruralnog razvoja kao strateški i savremeni deo Zajedničke poljoprivredne politike evoluirala je od ekonomske politike koja se bavila strukturnim pitanjima poljoprivrede prema politici koja razmatra ulogu i višestruki značaj poljoprivrede u društvu i sveobuhvatni ruralni razvoj (*Politika ruralnog razvoja Evropske unije 2007-2013, Evropska komisija, Brisel*).

Zajednička poljoprivredna politika je u početku je davala podršku investicijama farmerima i delatnostima koje se odvijaju na farmi. Finansijska podrška je davana proizvodnji, preradi i prometu radi vertikalne integracije prehrambenih lanaca u cilju poboljšanja agrarne strukture i povećanja konkurentnosti poljoprivrede i prehrambene industrije. U razvojnom periodu težište u agroekonomskoj politici dato je ljudskim resursima u pravcu edukacije i ranog penzionisanja.

- Koncept manje favorizovanih oblasti lansiran je u prošlom veku radi ostvarivanja prava korišćenja podsticajnih ekonomskih mera. Težište je bilo da se zaustave migracije i agrarni i ruralni egzodus. Dinamični egzodus stanovništva bio je velika pretnja opstanku nekih vitalnih ruralnih sredina i očuvanja životne sredine. Koncept mera prerastao je širi pristup integrisanja manje favorizovanih oblasti sa drugim politikama kreiranim za podršku određenih regiona.
- Evropska unija je do Agende 2000 posedovala instrumente za *prestrukturiranje poljoprivrede, regionalni razvoj i zaštitu životne sredine*. Reformom agrarne politike u Agendi 2000, definisana je orijentacija na *ruralni razvoj*. Precizirane su i ponuđene zemljama članicama 22 mere, da izaberu koje mere najbolje odgovaraju njihovim ruralnim oblastima. Zatim su precizirane mere koje su uključene u nacionalne i

regionalne programe. Udeo Evropske unije u finansiranju ovih mera, zavisio je od vrste predloženih mera i o kom se regionu radi.

- Agenda 2000 je uvela *politiku ruralnog razvoja kao drugi stub CAP (Zajednička poljoprivredna politika)*, kako bi pratila dalju reformu tržišne poljoprivredne politike (*prvi stub*). Cilj je bio da se uspostavi ravnoteža između agrarnog i ruralnog razvoja.

Grafikon 10. Pregled strukture troškova CAP (u milijardama Evra u % BDP EU)

Izvor: Kancelarija za evropske integracije Vlade Republike Srbije, Projekat: Jačanje kapaciteta uprave za pristupanje Srbije Evropskoj uniji, 2010.

- Zajednička agrarna politike iz 2003. podstiče ruralni razvoj putem novih mera koje podstiču kvalitet i dobrobit životinja, prilagođavanje poljoprivrednika standardima agrarne politike i obezbeđuju više sredstava Evropske unije za ruralni razvoj, putem smanjivanja direktnih plaćanja većim farmama. Uzajamnost prva dva stuba agroekonomske politike je još više naglašena sa reformama iz 2005. godine da se prenose sredstava sa prvog na drugi stub. *Prvi stub* ima za cilj da obezbedi podršku poljoprivrednicima da izaberu šta će proizvoditi u skladu sa tražnjom i zahtevima potrošača. *Drugi stub* podržava poljoprivredu, kao dobavljača javnih dobara sa svim ruralnim i funkcijama u životnoj sredini i ruralnim oblastima u razvoju.

Na Konferenciji za **ruralni razvoj** u Salzburgu 2003. godine, „Setva semena za ruralnu budućnost - izgradnja politike koja će ispuniti naše ambicije“ doneti su sledeći zaključci (*Evolucija mera ruralnog razvoja Evropske unije; Politika ruralnog razvoja EU za period 2007-2013, Evropska komisija, Brisel*):

- „**Poljoprivreda i šumarstvo**. Ova dva sektora nastavljaju da igraju esencijalnu ulogu u oblikovanju ruralne okoline i u održavanje vrednih ruralnih sredina. Još uvek postoji opravdanost za javnom podrškom politici ruralnog razvoja Evropske unije i njenoj ulozi kao novih tekućih procesa poljoprivrednog prestrukturiranja, održivog razvoja ruralnih sredina kao i balansiranog odnosa između ruralnih i urbanih sredina;
- **Širi ruralni svet**. Razvoj ruralnih oblasti ne može se i dalje temeljiti samo na poljoprivredi. Diverzifikacija kako poljoprivrednog sektora tako i van njega je nezamenljiva prilikom promocije realno životnih i održivih ruralnih sredina;
- **Kvalitet i sigurnost hrane**. Evropski građani daju sve veći značaj bezbednosti i kvalitetu hrane, dobrobiti životinja na farmama, i očuvanju i povećanju vrednosti ruralne životne sredine;

- **Pristup javnim uslugama.** U mnogim ruralnim sredinama loš pristup javnim uslugama, nedostatak alternativa u zapošljavanju i starosna struktura stanovništva, značajno smanjuju razvojni potencijal, naročito u odnosu na mogućnosti koje imaju žene i mladi;
- **Pokrivanje EU teritorije.** Politika ruralnog razvoja mora se primenjivati u svim ruralnim sredinama proširene Evropske Unije, kako bi poljoprivrednici i ostali ruralni subjekti bili u mogućnosti da se suoče sa izazovima tekućeg restrukturiranja poljoprivrednog sektora, reformama Zajedničke poljoprivredne politike i promjenljivim šemama poljoprivredne trgovine;
- **Zajedništvo (kohezija).** Politika ruralnog razvoja Evropske unije već sada daje važan doprinos ekonomskoj i socijalnoj koheziji, i ovo treba biti još izraženije u proširenoj Evropskoj uniji;
- **Učestvovanje zainteresovanih strana.** Veliki dijapazon zainteresovanih strana, koje imaju aktivan interes u osiguranju održivog ekonomskog i socijalnog razvoja ruralnih sredina bi trebalo da učestvuje u kreiranju mera ruralnog razvoja. Buduća politika ruralnog razvoja mora sadržati Evropske unije podršku za „bottom-up“ (od osnove ka gore) lokalna partnerstva koju treba nadgraditi na lekcije naučene kroz implementaciju LEADER pristupa;
- **Partnerstvo.** Politika ruralnog razvoja bi trebala biti implementirana u partnerstvu između javnih i privatnih organizacija i civilnog društva;
- **Pojednostavljivanje.** Značajno pojednostavljivanje politike ruralnog razvoja Evropske unije je neophodno. Izvršavanje politike treba biti zasnovano na jedinstvenom programiranju, finansiranju i kontrolnom sistemu, posebno kreiranom za potrebe ruralnog razvoja;
- **Predlog kontrole - Proširena procena uticaja** u kontekstu finansijskih perspektiva za programski period 2007-2013. Evropska Komisija sprovela je temeljnu analizu politike ruralnog razvoja, uključujući i Extended Impact Assessment - EIA (Proširena procena uticaja - PPU) buduće politike ruralnog razvoja. PPU je postavila određene ciljeve za buduću politiku, uporedila je različite moguće opcije politike i skicirala rezultate konsultacija za zainteresovanim stranama. Postavila je smernice za politiku ruralnog razvoja posle 2006. godine, objasnila je njihovu sadržinu i mehanizme primene. Smernice PPU su inkorporirane u predložene nove propise za ruralni razvoj“.

7.3.4 Nova strateška politika ruralnog razvoja Evropske unije

Tokom 2005. godine definisana je nova politika Evropske unije za ruralni razvoj. Politika ruralnog razvoja zadržala je niz mera koje članice mogu izabrati, a za koje dobijaju finansijsku pomoć u skladu sa integralnim programima ruralnog razvoja. Sa razvojem i realizacijom strateške sadržine programa i održivog razvoja ruralnih oblasti menja se i politika Evropske unije. Savremena politika ruralnog razvoja ima sledeće ciljeve: *poboljšanje konkurentnosti poljoprivrede, prehrambene industrije i šumarstva; podrška pravilnom upravljanju zemljišta i poboljšavanju životne sredine i poboljšanje kvaliteta života i podsticanje diverzifikacije ekonomskih aktivnosti.*

Navedeni ciljevi podudaraju se sa tri Ose ruralne razvojne politike. Ose su dopunjene četvrtom osom, koja je namenjena LEADER pristupu. Minimum finansiranja je neophodno kako bi se osigurala sveukupna ravnoteža programa (10% za osu 1, 25% za osu 2, 10% za osu 3 i 5% za osu LEADER - odnosno 2, 5% u novima zemljama članicama). Za svaku osu postoji spektar raspoloživih pre definisanih mera od kojih će zemlje članice odabrati one, za koje će proizvesti najveću dodatnu vrednost.

Tabela 1. Ciljevi i prioriteti ruralnog razvoja 2007-2013.

Osa 1. Konkurentnost (10%)	Osa 2. Rukovođenje zemljištem i zaštita životne sredine (25%)	Osa 3. Diverzifikacija i kvalitet života (10%)
Ljudski i fizički kapital	Biodiverzitet	Rad i mogućnosti u diverzifikaciji
Inovativnost	Zemljište, voda	Kvalitet života
IT	Klimatske promene	
R&D novih proizvoda		
	LEADER OSA lokalni razvoj/ uprava (5%)	
	EVROPSKI FOND ZA RR (EFARD)	

Izvor: Pielke M. (2009): Community Policies for the Development of Rural Areas, European Commission Directorate General for Agriculture and Rural Development, Zagreb.

Pristup omogućuje da se kofinansiranje usmeri na zajednički dogovorenim prioritetima za tri osovine politike ruralnog razvoja. Ostavlja se dovoljno fleksibilnosti zemljama članicama i regionima da pronadu odgovarajuću ravnotežu između sektorskih dimenzija restrukturiranja poljoprivrede i teritorijalnih dimenzija upravljanja zemljištem i socio-ekonomskim razvojem ruralnih oblasti.

Grafikon 11. Strateške Ose ruralnog razvoja 2007-2013.

Izvor: European Commission: Enlargement. Instrument for pre-accession assistance (IPA).

Strateška politika i propisi su kreativni sa aspekta sadržaja i načina ostvarivanja politike ruralnog razvoja. Osnivanjem jedinstvenog Evropskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoja (EAFRD) i jedinstvenih pravila programiranja, finansiranja, izveštavanja i kontrole značajno je unapredilo i pojednostavilo primenu utvrđene politike ruralnog razvoja.

Fond za ruralni razvoj će funkcionirati po pravilima prilagođenim za višegodišnje programiranje i koristiće organizacione strukture i procedure kao što su nacionalne akreditovane platne agencije za plaćanja i godišnju proveru računa. Jedan fond i jedan programski sistem za ruralni razvoj predstavlja značajno pojednostavljivanje, što povećava fleksibilnost primene, što se događa i na nivou Osa politike ruralnog razvoja.

Politika ruralnog razvoja je strateški pristup u definisanju prioriteta Evropske unije za ruralni razvoj. Savet je prihvatio 2006. godine nove strateške smernice za ruralni razvoj. One obezbeđuju okvir na osnovu šest strateških smernica zajednice, da zemlje članice pripreme nacionalne strateške planove za ruralni razvoj koji će pomoći da:

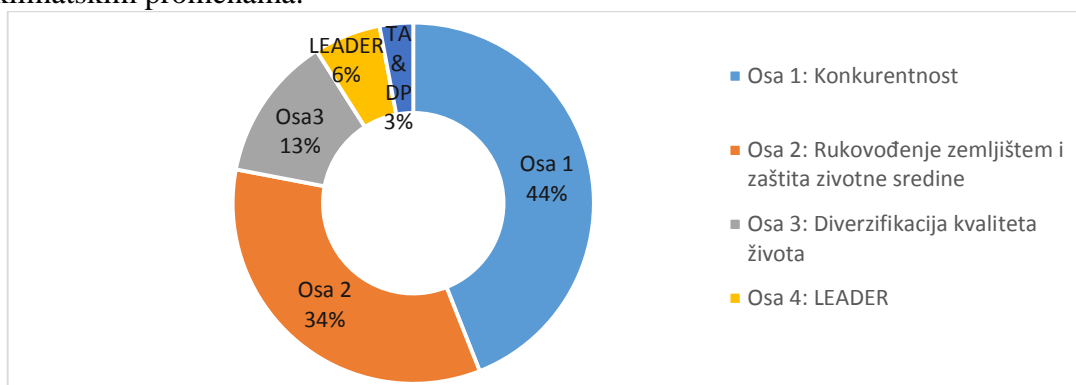
- *identifikuju oblasti u kojima će EU podrška izazvati najviše dodatne vrednosti na nivou EU,*

- *izgraditi vezu sa glavnim EU prioritetima (Lisabon, Geteborg),*
- *osigurati konzistentnost sa drugim EU politikama, naročito politike kohezije i životne sredine,*
- *pratiti primenu nove tržišno orjentisane Zajedničke poljoprivredne politike i neophodno restrukturiranje, koje trebaju izvršiti i sve zemlje članice.*

7.3.5 Strateške smernice ruralnog razvoja Evropske unije po osama

Sažete strateške smernice ruralnog razvoja predviđaju sledeće aktivnosti (*Politika ruralnog razvoja Evropske unije, Evropska komisija, Brisel*):

- *Poboljšanje konkurentnosti poljoprivrednog, prehrambenog i šumarskog sektora.* Sredstva namenjena **Osi 1 - konkurentnosti** treba da doprinesu snažnom i dinamičnom razvoju prehrambenog sektora putem transfera znanja, modernizacije, inovacija i kvaliteta u lancu proizvodnje hrane i prioritetnim sektorima za investicije u materijalnom i ljudskom kapitalu.
- *Poboljšanje životne sredine i ruralnog okruženja.* U cilju zaštite i poboljšanja prirodnih resursa i predela u Evropskoj uniji, sredstva koja su dodeljena **Osi 2 - životna sredina i upravljanje zemljištem** trebaju doprineti: biodiverzitetu i zaštiti i razvoju visokovrednih farmskih i šumskih sistema i tradicionalnim poljoprivrednim predelima, vodama i klimatskim promenama.

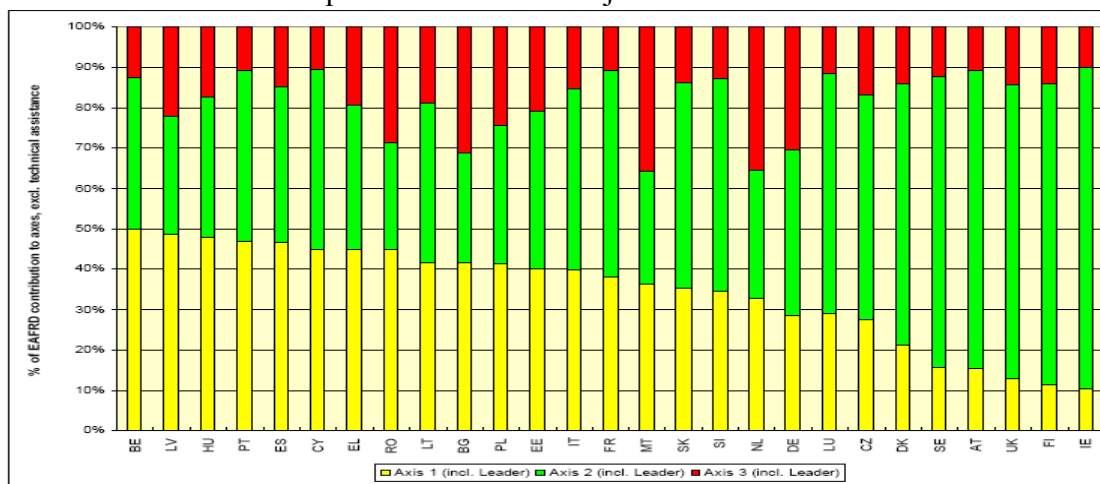
Grafikon 12. Raspored sredstava EAFRD po Osama

Izvor: Pielke M. (2009): Community Policies for the Development of Rural Areas, European Commission Directorate General for Agriculture and Rural Development, Zagreb. Obrada autora.

- *Poboljšanje kvaliteta života i podsticaj diverzifikaciji.* Sredstva usmerena ka **Osi 3 - ekonomska diverzifikacija i kvalitet života**, trebaju doprineti ostvarivanju najznačajnijih prioriteta u stvaranju mogućnosti za zapošljavanje i uslova za rast. Veliki raspon mera, treba koristiti za izgradnju kapaciteta, sticanje veština, i organizovanje za razvoj lokalnih strategija i da osiguraju da ruralne sredine budu primamljive za buduća pokolenja. Prilikom promovisanja obuka, informacija i preduzetništva, specifične potrebe žena, mladih i starijih radnika moraju se uvažavati.
- *Izgradnja lokalnih kapaciteta za zapošljavanja i diverzifikacija.* Sredstva namenjena **Osi 4 (LEADER)** trebaju doprineti prioritetima svih Osa, ali imaju značajnu ulogu u horizontalnim prioritetima poboljšanja upravljanja, mobilizaciji i korišćenju lokalnih potencijala u ruralnim oblastima.
- *Prevođenje prioriteta u programe.* Članice, u svojim nacionalnim strategijama, moraju obezbediti da integrisanost između i unutar Osa budu maksimalne, a eventualne kontradiktornosti izbegnute. Zemlje moraju uzeti u obzir i druge strategije Evropske

unije, posebno one koje se bave zaštitom životne sredine, koje se moraju reflektovati u programima ruralnog razvoja.

- *Komplementarnost instrumenata Zajednice.* Integrisanost između strukturnih, politika zapošljavanja i politika ruralnog razvoja mora biti podsticana i podržavana. Članice moraju obezbediti komplementarnost i skladnost između aktivnosti koje sufinansirane preko Evropskog fonda za regionalni razvoj (*ERDF*), Kohezionog Fonda (*Cohesion Fund*), Evropskog socijalnog fonda (*European Social Fund*), Evropskog fonda za ribarstvo (*European fisheries fund*) i Evropskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj - EAFRD na datoj teritoriji i za datu aktivnost. Vodeći principi u pogledu linije razgraničavanja i mehanizama koordinacije između aktivnosti podržanih od različitih fondova, trebaju biti definisani u nacionalnim strateškim referentnim okvirima i nacionalnom strateškom planu za ruralni razvoj.

Grafikon 13. Relativno učešće pojedinih grupa mera (osovina) politike ruralnog razvoja u članicama EU, za period 2007-2013.

7.3.6 Mere ruralnog razvoja Evropske unije

Politika ruralnog razvoja predstavljena je putem 3 (*tri*) Ose ili stuba za koje su utvrđene i operativne mere i horizontalnu Osu 4 - LEADER. Zemlje članice donose svoje politike za ruralni razvoj i definišu mere koje odgovaraju razvoju ruralnih oblasti (*Mere ruralnog razvoja Evropske unije, Evropska komisija, Brisel*):

- **Mere Ose 1.** *Poboljšavanje konkurentnosti sektora poljoprivrede i šumarstva.* Poljoprivreda ima veliki značaj sa aspekta upravljanja teritorijom Evropske unije, zbog njenog doprinosa ruralnoj ekonomiji, proizvodnji hrane i usluga. Konkurencija u ovom sektoru je povećana zahvaljujući rastućoj liberalizaciji poljoprivredne trgovine. Efikasnost i konkurentnost su glavni ciljevi u različitim ruralnim sredinama i u ruralnim sredinama novih zemalja članica, gde ruralne sredine i dalje beleže strukturne promene. *Konkurentnost podrazumeva pronalaženje ravnoteže između održivosti farmerskog gazdinstava, zaštite životne sredine i socioekonomske karakteristike ruralnog razvoja.* Ulaganja u sredstva ima izvestan značaj za povećanje konkurentnosti. Ulaganja u ljudski i socijalni kapital je od posebnog značaja, da bi stvorili uslovi poljoprivredi i šumarstvu da su inovativni i razvojni sektori, koji doprinose rastu ruralne ekonomije u ruralnim sredinama. Konkurentnost zahteva smanjivanje troškova, povećanje poseda, inovacije i povećanje tržišne orijentacije. Potrebno je iskoristiti prednosti koje pruža diverzifikacija ekonomskih aktivnosti na selu, orijentacija na kvalitetne i zdravstveno bezbedne *organske prehrambene proizvode*, nepoljoprivredne usluge, obnovljive izvore energije i čistije tehnologije proizvodnje.

Mere unutar Ose 1 su: *Ljudski resursi, Fizički kapital, Kvalitet proizvodnje i proizvoda i Prelazne mere za nove zemlje članice.*

Ljudski resursi. Podrška mladim farmerima, rano penzionisanje, obuke i informacije, farm menadžment i savetodavne usluge farmerima. Na raspolaganju su stručna obuka i informativne akcije svim odraslim koji se bave poljoprivredom, proizvodnjom hrane i šumarskim delatnostima, sa ciljem da obezbede ogovarajući nivo tehničkih i ekonomskih znanja za unapređenje konkurentnosti poljoprivrede i šumarstva i za kvalitetno upravljanje zemljištem i ekologijom.

Tabela 2. Tri ose ruralnog razvoja i Leader pristup

<p>UNAPREĐENJE KONKURENTNOSTI – OSA 1.</p> <p>Ljudski resursi: Trening i informisanje-profesionalna obuka, podrška mladim farmerima, rano penzionisanje, korišćenje savetodavnih usluga i primena standarda, organizovanje menadžmenta farme i savetodavne službe u poljoprivredi i šumarstvu.</p> <p>Fizički kapital: Investicije u farme i šumarstvo-modernizacija farmi, prerada i marketing poljoprivrednih i šumskih proizvoda, povećanje ekonomske vrednosti šuma, poljoprivredna i šumska infrastruktura, obnova proizvodnih potencijala poljoprivrede, prevencija prirodnih katastrofa.</p> <p>Kvalitet poljoprivredne proizvodnje i proizvoda: Usvajanje i primena standarda Evropske unije, unapređenje kvaliteta hrane, kvalitet poljoprivredne proizvodnje i proizvoda, promocija kvaliteta hrane.</p> <p>Podrška novih članica: Polunaturalne farme, organizovanje udruženja proizvođača, pružanje savetodavnih usluga.</p> <p>Učešće u finansiranju: Minimum 15%.</p> <p>Učešće EU u sufinansiranju: 50-75%.</p> <p>Teritorija primene: Sva ruralna područja.</p>
<p>UPRAVLJANJE ZEMLJIŠTEM I ZAŠTITA ŽIVOTNE SREDINE – OSA 2.</p> <p>Održivo korišćenje poljoprivrednog zemljišta: Planinska područja sa razvojnim ograničenjima, druga nepristupačna područja, natura 2000-poljoprivredna područja, zaštita životne sredine u poljoprivredi i briga o životinjama, podrška nepoljoprivrednim investicijama.</p> <p>Održivo korišćenje šumskog zemljišta i šuma: Pošumljavanje poljoprivrednog i nepoljoprivrednog zemljišta, natura 2000-šumska područja, zaštita šuma, obnavljanje šumskog potencijala, podrška neproizvodnim investicijama.</p> <p>Osnova (poljoprivreda) : Uslovljena davanja.</p> <p>Učešće u finansiranju: Minimum 25%.</p> <p>Učešće EU u sufinansiranju: 55-80%.</p> <p>Teritorija primene: Sva ruralna područja.</p>
<p>POBOLJŠANJE KVALITETA ŽIVOTA – OSA 3.</p> <p>Kvalitet života: Osnovne usluge za ruralnu ekonomiju i stanovništvo-organizovanje i infrastruktura, oživljavanje i razvoj sela, zaštita i konzervacija ruralnog nasleđa, obuka i edukacija, izgradnja kapaciteta za lokalne razvojne strategije.</p> <p>Ekonomska diverzifikacija: Diverzifikacija na nepoljoprivredne aktivnosti, pomoć malim preduzećima, podrška razvoju seoskog turizma i agroekoturizma, zaštita i upravljanje prirodnim resursima.</p> <p>Implementacija: Pretežno kroz lokalne razvojne strategije.</p> <p>Učešće u finansiranju: Minimum 15%.</p> <p>Učešće EU u sufinansiranju: Maksimum 50-75%.</p> <p>Teritorija primene: Sva ruralna područja.</p>
<p>LEADER – OSA 4.</p> <p>Implementacija: Leader pristup za odabrane teritorije u okvirima tri (3) tematske ose.</p> <p>Učešće u finansiranju: Svaki program podržan merama tri ose mora sadržati Leader osu za finansiranje i sprovođenje minimum 5% i 2, 5% u novim zemljama članicama, za strategiju lokalnih akcionih grupa za lokalni razvoj, operativne troškove, projekte saradnje između grupa, pilot pristupe i podizanje kapaciteta i podrška za pripremu strategija lokalnog razvoja.</p> <p>Učešće EU u finansiranju: Maksimum 55 - 80%</p> <p>Teritorija primene: Sva ruralna područja odabranih teritorija.</p>

Izvor: Politika ruralnog razvoja EU za period 2007-2013. Evropska komisija, Brussels (http://ec.europa.eu/agriculture/index_en.htm, Bogdanov i Janković, 2010).

Podrška je obezbeđena mladim poljoprivrednicima do 40 godina da započnu sa delatnošću ili da naprave strukturne promene na svojim imanjima. Podrška za započinjanje novih biznisa

uslovljena je *pravljnjem biznis plana*, kao instrumenta za obezbeđivanje razvojnih aktivnosti novog poseda tokom vremena. *Rano penzionisanje* uključuje finansijske stimulacije-godišnje isplate za starije poljoprivrednike i radnike na gazdinstvima, kako bi napustili farme ranije od planiranog. Oslobođeni posedi mogu se preneti drugom farmeru, koji će biti u mogućnosti da poboljša ekonomsku održivost poseda, ili mogu biti pre namenjeni za nepoljoprivrednu delatnost. Podrška može biti dodeljena i u *cilju pomaganja farmera i vlasnika šuma*, kako bi pokrili troškove korišćenja savetodavnih usluga za poboljšanje sveukupne performanse njihovih poseda. Podrška će biti na raspolaganju i za *uspostavljanje kvaliteta i sistema upravljanja*, za tekuću pomoć farmama, za *savetodavni sistem na farmama* i za šumarske savetodavne usluge.

Fizički kapital. Obezbeđuje se podrška za modernizaciju poljoprivrednih farmi i poboljšanje njihovog učinka, putem uvođenja novih tehnologija i razvoja prerade i inovacija, podsticaj za kvalitetniju proizvodnju, *organsku proizvodnju* i diverzifikaciju poseda, uključujući neprehrambene sektore, infrastrukturu, poboljšanje životne sredine, zaštite na radu, higijene i statusa dobrobiti životinja. Investicije, mogu imati za cilj modernizaciju mašina i opreme na farmama do nivoa potrebnog za postizanje navedenih ciljeva. Podrška je i na raspolaganju da obezbedi poboljšanje ekonomskih vrednosti šuma putem investicija i za prevenciju prirodnih katastrofa. Poboljšanja u procesu prerade ili pristupanju tržištima sa poljoprivrednim i šumskim proizvodima može biti finansirano za dodavanje vrednosti proizvodima. Cilj je da se poboljša efikasnost prerade i pristup tržištima, izvrši promocija prerade poljoprivrednih i šumarskih proizvoda, koriste izvori obnovljive energije, uvodu nove tehnologije i inovacije, afirmiše kvalitet, poboljša zaštita životne sredine, sigurnost na radu, higijena i dobrobit životinja. Podrška se pruža malim i srednjim i drugim preduzećima do gornje granice (*do 750 zaposlenih*) radi dodaje vrednosti lokalnim proizvodima i poboljšanja korišćenja lokalnog potencijala za razvoj. Na raspolaganju je podrška za saradnju u razvoju novih proizvoda, procesa i tehnologija, između poljoprivrednika, prehrambene industrije i drugih prerađivača sirovina, kao i drugih činioaca, kako bi se osiguralo da poljoprivreda i prerada iskoriste tržišne mogućnosti putem inovativnih kreacija i razvoja novih proizvoda, procesa i tehnologija. Podrška se daje i za infrastrukturne projekte, koji su povezani sa razvojem i prilagođavanjem poljoprivrede i šumarstva i aktivnosti, u smislu aktivnosti usmerenih ka poboljšanju pristupa zemljišnim i šumskim parcelama, ukрупnjavanju zemlje, snabdevanju energentima i upravljanju vodama.

Kvalitet. Kod kvaliteta proizvoda postoje mere stimulacije za farmere i informativne i promotivne kampanje. Stimulacije su na raspolaganju farmerima, koji dobrovoljno učestvuju u nacionalnim i EU programima dizajniranim da poboljšaju kvalitet poljoprivrednih proizvoda i proizvodnih procesa, i koji mogu da pruže garanciju potrošačima za kvalitet i standarde. Sledeće EU šeme za kvalitet su odobrene za aktivnu podršku:

- *Zaštita geografskih oznaka indikacije i oznaka za poreklo poljoprivrednih proizvoda i prehrambenih proizvoda;*
- *Sertifikat o specijalnom karakteru određenih poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda;*
- *Organska proizvodnja poljoprivrednih proizvoda i oznake za obeležavanje istih;*
- *Kvalitetna vina proizvedena u naznačenim regionima.*

Zemlje članice mogu ponuditi podršku i drugim nacionalnim šemama kvaliteta u okvirima svojih programa ako ispunjavaju EU kriterijume. Poljoprivrednici mogu dobiti godišnje isplate u visini od 3.000 Eura po posedu, za period do pet godina. Podrška je moguća i za grupacije proizvođača, za aktivnosti namenjene informisanju potrošača i za promovisanje svojih produkta proizvedenim po šemama za kvalitet, u iznosu od maksimum 70% kvalifikovanih projektnih troškova. Dostizanje standarda je mera koja će biti na raspolaganju za privremenu i regresivnu podršku farmerima da se prilagode uvođenju zahtevnih EU standarda, koji još uvek nisu deo

nacionalnih zakonodavstava, a odnose se na životnu sredinu, javno zdravlje, zdravlje životinja i biljaka, dobrobit životinja i zaštitu na radu.

Prelazne mere za nove zemlje članice. Podrška će biti na raspolaganju i novim zemljama članicama preko mera za polu tržišne farme i za udruživanje proizvođača i pružanje savetodavnih usluga.

- **Mere Ose 2.** *Poboljšanje zaštite životne sredine i ruralnih sredina.* Sredstva Ose 2 treba da obezbede vršenje usluga za zaštitu životne sredine u ruralnim sredinama i za dobro upravljanje zemljištem. Aktivnosti doprinose održivom ruralnom razvoju preko poljoprivrednika i zaposlenih koji upravljaju zemljištem i šumama da nastave sa dobrim upravljanjem zemljištem i unaprede prirodni prostor i predele. To podrazumeva zaštitu i unapređenje prirodnih bogatstava i osiguranje održive upotrebe šumskih resursa. Mere, treba da pomognu u borbi protiv napuštanja poljoprivrednog zemljišta preko isplata za kompenzacije prirodnih nedostataka i ograničenja životne sredine. Finansiranje treba da bude usmereno na prioritete Evropske unije, kao što su borba protiv klimatskih promena, unapređenje biodiverziteta, kvalitet voda i smanjenje rizika od prirodnih nepogoda. Uslov za mere Ose 2 na nivou korisnika, je poštovanje relevantnih EU i nacionalnih obaveznih propisa i zahteva. Ako se ne poštuju zahtevi, određena plaćanja mogu biti smanjena ili u potpunosti ukinuta.

Održiva upotreba poljoprivrednog zemljišta. Farmeri imaju primarnu ulogu u obezbeđivanju ekoloških usluga pa će pomoć biti isplaćivana farmerima koji se dobrovoljno *posvete agroekološkim servisima* za period od pet godina. Duži periodi mogu biti opredeljeni za neke tipove posvećenosti, u zavisnosti od njihovog uticaja na životnu sredinu. Isplate su na godišnjem nivou, preračunate na osnovu izgubljenih prihoda i dopunskih troškova, koji su bili prouzrokovani preuzetom obavezom, uključujući troškove za prelaz na takvu proizvodnju. *Agroekološke mere su obavezne mere koje se moraju uključiti u ruralne razvojne programe.* Podrška za neproduktivne investicije su na raspolaganju. Cilj je nadoknada poljoprivrednicima za troškove i izgubljene prihode nastale u vezi sa primenom Natura 2000 mreže i zbog implementacije Direktive za vodne okvire, jer propisi pružaju mogućnost da se odobre godišnje isplate. Tekući aranžmani za manje favorizovane oblasti produžice se do januara 2010. godine, kada će razgraničenje među zona biti redefinisano. Postojeće razgraničenje između među zona je bilo delimično zasnovano na starim socioekonomskim podacima. Novo razgraničenje je urađeno na osnovu kriterijuma kao što su produktivnost zemljišta i klimatski uslovi, i na osnovu važnosti ekstenzivnih farmskih aktivnosti za upravljanje zemljištem Za planinske regione i regione sa specifičnim nepovoljnostima tekući kriterijumi važiće i u narednom periodu. Sredstva za isplate za zaštitu dobrobiti životinja će takođe biti na raspolaganju farmerima koji će dobrovoljno preuzeti obaveze za doprinos dobrobiti životinja koje su iznad relevantnih obavezujućih standarda.

Održiva upotreba šumskog zemljišta. Šumsko poslovanje je integralni deo ruralnog razvoja i podrška za održivu upotrebu zemljišta i održivo upravljanje šumama i njihovu više funkcionalnu ulogu. Šume obezbeđuju sirovine za obnovljive i ekološki bezbedne proizvode i imaju važnu ulogu za ekonomsko blagostanje, biološku raznovrsnost, globalnu cirkulaciju ugljenika, ravnotežu voda, kontrolu erozije i prevenciju od prirodnih nepogoda, kao i obezbeđivanju socijalnih i rekreativnih usluga. Podrška će biti stavljena na raspolaganje za prvo pošumljavanje poljoprivrednog zemljišta, prvo uspostavljanje agrošumskih sistema na poljoprivrednom zemljištu, prvo pošumljavanje nepoljoprivrednog zemljišta, Natura 2000 plaćanja privatnim vlasnicima šuma, kao kompenzaciju troškova i izgubljenog prihoda koji su posledica implementacije Natura 2000 mreže, isplate koje se odnose na vezu šuma – životna

sredina, aktivnosti za obnavljanje potencijala šumarstva i preventivne aktivnosti, kao i neproduktivne investicije vezane za šume - životna sredina.

- **Mere Ose 3.** *Kvalitet života u ruralnim sredinama i diverzifikacija ruralne ekonomije.* Cilj ovih mera je da se poboljša život na selu. Da se održi i unapredi socijalno i ekonomski položaj farmera i proizvođača u udaljenim ruralnim oblastima, koje su suočene sa depopulacijom. Investicije u ruralnu ekonomiju i ruralne zajednice važne su za povećanje kvaliteta života u ruralnim oblastima, putem pristupa osnovnim javnim uslugama i uređenoj životnoj sredini. Pravljenje ruralnih sredina atraktivnijim traži promociju održivog rasta i generisanje novih mogućnosti za zapošljavanje, posebno za mlade ljude i žene, kao i lakši pristup novim informacionim i komunikacionim tehnologijama. Diverzifikacija samih farmi ka nezemljoradničkim aktivnostima, pomoć za aktivnosti van farmi i jačanje veza između poljoprivrede i drugih sektora ruralne ekonomije imaju izuzetnu važnu ulogu.

Postoje tri grupe mera kod Ose 3: *Diverzifikacija ruralne ekonomije, Poboljšanje kvaliteta života u ruralnim sredinama i Obuka i sticanje novih veština i animiranje.*

Diverzifikacija ruralne ekonomije. Ovde će tri mere biti stavljene na raspolaganju: *diverzifikacija ka nezemljoradničkim aktivnostima*, koje će biti na raspolaganju članovima zemljoradničkih domaćinstava, *podrška za kreiranje i razvoj novih biznisa*, koja će biti na raspolaganju samo malim preduzećima i *podrška turističkih aktivnosti*.

Poboljšanje kvaliteta života u ruralnim sredinama. Ovde su dve mere stavljene na raspolaganje: *podrška za započinjanje bazičnih usluga za ekonomsko i ruralno stanovništvo*, a koje se odnose na jedno selo ili grupu sela, i sa njima povezanih malih infrastrukturnih projekata, kao i *očuvanje i unapređenje ruralnog nasleđa*.

Obuka, sticanje novih veština i animiranje. *Obuka i informativne aktivnosti* biće stavljene na raspolaganju ruralnom stanovništvu, kako bi se postigao cilj povećanja ekonomske diverzifikacije i poboljšanja kvaliteta života u ruralnim sredinama. Podrška će biti usmerena za *sticanje novih veština i animiranje ruralnih sredina i implementacija lokalnih razvojnih strategija* od strane javno privatnih partnerstava različitih od LEADER lokalnih akcionih grupa.

- **LEADER** pristup razvoju lokalnih zajednica (*LEADER program Evropske unije i njegova funkcija u ruralnom razvoj, Vesta i ECAS, Brussels*). Politika ruralnog razvoja dobija prioritarno mesto i ulogu u Zajedničkoj poljoprivrednoj politici Evropske unije (*CAP*). Ista promoviše održivi razvoj u ruralnim područjima, koji se odnosi na ekonomska, socijalna i pitanja životne sredine. To je inovativni pristup unutar politike ruralnog razvoja Evropske unije. Evropska unija realizuje program radi poboljšanja ekonomskog napretka i kvaliteta života ruralnih zajednica na lokalnoj nivou.

Leader predstavlja projekt Evropske unije za mobilizaciju i realizaciju ruralnog razvoja u ruralnim zajednicama putem lokalnih partnerstva javnog i privatnog sektora (Lokalne akcijske grupe - LAG). Treba pomoći ljudima, udruženima, preduzećima i ostalim potencijalnim faktorima u ruralnim područjima da sagledaju potencijale svoga područja i podstaknu provođenje integriranih, kvalitetnih i originalnih strategija održivog razvoja. Osnovna karakteristika Leader-a je stavljanje naglaska na lokalno stanovništvo koje se smatra glavnim faktorom ruralnih područja. Posebnost Leader projekata u njegovim počecima bilo je verovanje u ljude koji žive u ruralnim područjima i u njihove sposobnosti za otkrivanje onoga što najbolje odgovara njihovom okruženju, kulturi, radnim tradicijama i veštinama. *Povezivanje na lokalnom nivou spaja ljude* kako bi razmenili svoja iskustva i znanja, informisali se i promovisali aktivnosti ruralnog razvoja, pronalazili projektne partnere i stvarali osećaj pripadnosti jednoj većoj celini kao što je lokalna akcijska grupa. Leader doprinosi razvoju

ruralne zajednice, poljoprivrede i svestranog razvoja sela, poboljšanju kvaliteta života u ruralnim oblastima za porodice farmera i stanovnike ruralnih oblasti.

U uredbi o ruralnom razvoju svi programi koji su podržani od strane tri ose ruralnog razvoja moraju sadržati Leader osu za finansiranje i sprovođenje minimum od 5% za (*Janković, 2009*): *Strategiju lokalnih akcionih grupa (LAG) za lokalni razvoj, koje su definisane za jednu ili više tematskih osa; Operativne troškove LAG-a; Projekte saradnje između LAG-ova; Eksperimentalne i pilot pristupe i Podizanje kapaciteta za neophodnu podršku za pripremu strategija lokalnog razvoja.*

Koncepcija Leader-a je da su planovi razvoja i lokalne strategije rezultat dogovora lokalnih učesnika. Aktivnosti za realizaciju programa i strategija potrebno je doneti na lokalnom nivou prema okvirima i strategiji na nivou zemlje članice i na nivou Evropske unije. *LEADER se realizuje sredstvima Evropske unije, zemlje članice i privatnog sektora.* Model sufinansiranja garant je veće pouzdanosti za realizaciju programa i projekata na nacionalnom i lokalnom nivou.

Tabela 3. Osa 4. Primena LEADER-a u praksi

Implementacija	LEADER pristup za izabrane teritorije u okviru ose 3.
Finansiranje	Minimum 7%, Rezerva 3% od ukupnog EU fonda za ruralni razvoj
EU u sufinansiranju	Maksimum 55 – 80%
Teritorija primene	Sva ruralna područja odabranih teritorija

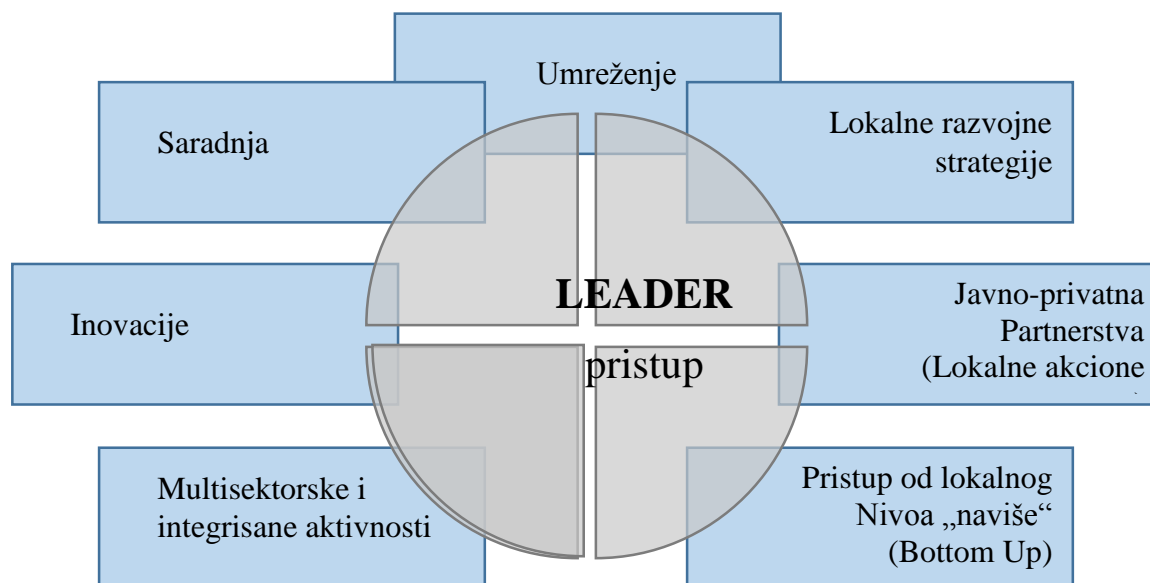
Izvor: EU i ruralni razvoj Srbije, Beograd (Janković, 2009).

Leader pristup se zasniva na svestranom sagledavanju resursa i perspektiva određenog područja povezujući razne sektore i pružajući mogućnost lokalnim zajednicama da iskažu svoje poglede i na osnovu vizija definišu budući razvoj svoje lokalne zajednice. Tako se zajednički predviđa budućnost određene lokalne sredine, ujedinjuju nosioci lokalnog razvoja, jer Leader utiče na uspostavljanje novih partnerstava i oblika upravljanja i omogućuje da se sopstvene ideje i zamisli primene i realizuju u praksi. *Leader omogućava ekonomsku, socijalnu i ekološku održivost ruralnih područja. Usporava migracije iz ruralnih sredina kreiranjem radnih mesta i multifunkcionalnim razvojem u proizvodnim i uslužnim delatnostima.* Lokalna akciona grupa ima dominantnu ulogu u realizaciji Leader-a na lokalnom nivou. LAG čine razni predstavnici privrednih, društvenih i političkih struktura koji postoje u lokalnoj zajednici, pri čemu predstavnici privatnih i neprofitnih organizacija treba da učestvuju sa 50%.

Leader program se zasniva na 7 osnovnih principa: *Lokalne strategije razvoja zasnovane na ruralnoj teritoriji; Javno-privatno partnerstvo (Lokalne akcione grupe); Pristup od lokalnog nivoa n a v i š e (bottom up); Multi sektorska i integrisana izrada i sprovođenje strategije koja se temelji na interakciji između učesnika projekata različitih sektora lokalne ekonomije; Inovativni pristup i njegovo sprovođenje; Saradnja kooperacija i Umrežavanje lokalnih partnerstava.*

Lokalne strategije zasnovane na teritoriji. Ovaj pristup obuhvata malo, homogeno, socijalno povezano područje koje obeležava zajednička tradicija, lokalni identitet, pripadnost, zajedničke potrebe i očekivanja. Referentno područje za implementaciju ruralnih mera omogućava prepoznavanje lokalnih prednosti, slabosti, prilika i opasnosti sopstvenih potencijala i identifikaciju ograničenja koja koče održivi razvoj. Ovaj pristup će verovatno uspešnije funkcionisati jer omogućava preciznije usklađivanje aktivnosti kako bi odgovarale stvarnim potrebama i lokalnim konkurentnim prednostima. Odabrano područje mora imati dovoljno povezano i imati kritičnu masu u pogledu ljudskih, finansijskih i ekonomskih resursa koji mogu podržati održivu lokalnu razvojnu strategiju. Treba istaći da se lokano područje razvija i menja

sa ekonomskim i socijalnim promenama, poljoprivrednim delatnostima, upravljanjem zemljištem i brigom o zaštiti životne sredine i opštim poimanjem ruralnim područja.

Grafikon 14. Sedam ključnih principa Leader pristupa
Izvor: CAP Poljoprivreda, Beograd, 2010. Obrada autora.

Pristup od lokalnog nivoa naviše - bottom up. Bottom-up pristup znači da lokalni učesnici učestvuju u donošenju odluka o strategijama i definisanju prioriteta koje treba sprovesti u njihovoj lokalnoj zajednici. Uključivanje lokalnih učesnika obuhvata stanovništvo, ekonomske i društvene interesne grupe i predstavnike javnih i privatnih institucija. Pristup prema naviše podrazumeva podizanje svesti, obučavanje, učešće lokalnog stanovništva da prepozna prednosti i nedostatke lokalnog područja, učestvovanje interesnih grupa u kreiranju lokalne razvojne strategije i definisanje jasnih kriterijuma za izbor projekata na lokalnom nivou.

Javno-privatno partnerstvo. Kreiranje lokalnog partnerstva je bitno obeležje Leader pristupa. Zadatak LAG-a je prepoznati i realizovati lokalnu razvojnu strategiju, doneti odluke o raspodeli finansijskih resursa i njihovom upravljanju. LAG-ovi objedinjuju i spajaju raspoložive ljudske i finansijske resurse iz svih sektora, udružuju lokalne učesnike na zajedničkim projektima, razvijaju saradnju između raznih ruralnih učesnika i usmeravaju procese prilagođavanja i promene u poljoprivredi, zaštitu životne sredine i zemljišta, diverzifikaciju ruralnih aktivnosti i unapređenje kvaliteta života u ruralnim sredinama. Evropska komisija odredila je **četiri prioritete** za koje smatra da su od posebnog interesa na nivou Zajednice. Razvojni plan LAG-a mora biti strukturiran prema jednoj od ovih ciljeva: *Korišćenje know-how i novih tehnologija za stvaranje konkurentnijih proizvoda i usluga ruralnog područja; Unapređenje kvaliteta života u ruralnim područjima; Stvaranje dodatne vrednosti domaćim proizvodima, posebno olakšavajući ulazak na tržište malim proizvođačima kroz zajedničke aktivnosti; Stvaranje optimalnog korišćenja prirodnih i kulturnih bogatstava, uključujući povećanje vrednosti lokacija od interesa Zajednice odabranih u programu Natura 2000.*

Inovativni pristup. Leader može odigrati značajnu ulogu u podsticanju novih i inovativnih pristupa u razvoju ruralnih područja. Inovacija može značiti uvođenje novog proizvoda, procesa, organizacije i tržišta. Inovativnost u ruralnim sredinama može značiti transfer i prilagođavanje inovacionih rešenja razvijenih u drugim područjima, modernizaciju tradicionalnih oblika know-how, ili pronalaženje novih rešenja za postojeće probleme ruralnih zajednica koje druge politike nisu uspele rešiti na održiv način. Usvajanje informatičke i

komunikacione tehnologije u ruralnim područjima može lokalnom stanovništvu postati bitan kanal za širi pristup inovacijama.

Multi sektorski i integrisani pristup. Leader nije sektorski razvojni program. Lokalna razvojna strategija poželjno je da ima multi sektorsku logiku i da objedini više aktivnosti. Aktivnosti i projekti u lokalnoj strategiji moraju biti integrisani i usaglašeni kao jedinstvena celina. Integracija se može odnositi na aktivnosti koje se sprovode u jednom sektoru, u svim aktivnostima nekog programa ili u zbirnim aktivnostima i kroz odnose između ekonomskih, društvenih, kulturnih i ekoloških učesnika u programu.

Umrežavanje. Sadrži razmenu dostignuća, stručnih znanja i iskustava između Leader grupa, ruralnih područja, uprava i organizacija za ruralni razvoj u okviru EU bez obzira da li su ili ne direktni korisnici Leader-a. To je metod prenošenja dobre prakse, širenja inovacija i primene iskustava iz lokalnog ruralnog razvoja. Ono stvara vezu između ljudi, projekata i ruralnih područja. EU pomaže umnožavanje grupa, uprava i drugih učesnika aktivnih u ruralnom razvoju na svim nivoima. Od 2007. postoji Evropska mreža za ruralni razvoj i Nacionalna ruralna mreža, koja se osniva u svakoj članici.

Saradnja. Podrazumeva lokalnu akcijsku grupu koja sa drugom Leader grupom ili sa grupom koja koristi sličan pristup u drugoj regiji, zemlji članici ili trećoj zemlji realizuje neki zajednički projekt. Saradnja pomaže Leader grupama da unaprede svoje lokalne aktivnosti. Saradnja omogućava da se reše određeni problemi ili da dodaju vrednost lokalnim resursima. Mogu se pokrenuti dodatne aktivnosti poput zajedničkog marketinga Leader grupa u različitim regijama specijaliziranim za proizvodnju određenog proizvoda ili zajedničkih turističkih inicijativa zasnovanih na zajedničkoj kulturnoj baštini

Moguće su dve različite suradnje u okviru Leader-a: *Internacionalna saradnja* koja predstavlja suradnju između različitih ruralnih područja unutar država članica. Može se realizovati između Leader grupa i otvorena je za ostale lokalne grupe koje koriste slične pristupe uključivanja. *Međudržavna saradnja* između Leader grupa iz najmanje dve države članice, ili sa grupama iz trećih država koje koriste sličan pristup.

Primena prethodnih principa u praksi podrazumeva da učesnici kreiraju lokalne strategije i učestvuju u svim aktivnostima u realizaciji. Implementacija na lokalnom nivou obuhvata aktivnosti: izgradnja i jačanje kapaciteta, okupljanje lokalnih učesnika, analizu ruralnog područja, prepoznavanje postojećih aktivnosti, stvaranje partnerstva i priprema lokalne razvojne strategije (*LEADER program Evropske unije i njegova funkcija u ruralnom razvoju, Vesta i ECAS, Brussels, www.ecas-citizens.eu*).

7.3.7 Finansiranje poljoprivrednog i ruralnog razvoja Evropske unije

Finansiranje poljoprivrednog i ruralnog razvoja vrši se putem Evropskog agrarnog usmeravajućeg i garancijskog fonda (*European Agricultural Guidance and Guarantee Fond - EAGGF*). Fond je osnovan Regulativom 25/62 za finansiranje Zajedničke poljoprivredne politike i putem istog se i danas vrši finansiranje poljoprivrednog i ruralnog razvoja Evropske unije. Fond čine dva odeljka - *Garancijski i Usmeravajući*.

Garancijski deo finansira aktivnosti realizacije politike uređenja zajedničkog tržišta (*podrška izvozu, preradi, skladištenju i dr.*) i direktnu podršku proizvođačima. U zavisnosti od vrste proizvoda mere se odnose na interventne cene, podršku proizvodnji, premiranje proizvodnji, kompenzacije troškova skladištenja i drugo. Sa donošenjem McSharry-eve reforme fond iz svojih sredstava finansira i neke mere ruralnog razvoja, kao prateće mere

kojima se finansiraju nadoknade za zaštitu životne sredine, rano penzionisanje poljoprivrednika, pošumljavanje i predviđene druge namene.

Usmeravajući deo fonda bazira se na integralnom pristupu mera programiranih na nivou Evropske unije i na nacionalnom nivou za finansiranje mera ruralnog razvoja koje nisu predviđene garancijskim delom fonda. Budžetski limiti za poljoprivredu i njihove projekcije za period do 2001. određeni su odlukama Evropskog Saveta pre reforme Zajedničke poljoprivredne politike iz 1988. i 1992. u skladu sa reformama strukturnih fondova. U proteklom periodu, sem poslednjih godina, nije bilo značajnijeg približavanja limitiranom iznosu plaćanja.

U strukturi plaćanja iz Garancijskog dela fonda najveći deo odnosio se na direktne podrške proizvođačima iz biljne proizvodnje (*žita, uljarice i proteinska hraniva*) i proizvođačima iz proizvodnje u govedarstvu (*goveđe i teleće meso, mleko i mlečne prerađevine*). Deo sredstava usmeren je plaćanje izvoznih subvencija. Posle donošenja McSharry-eve reforme iz ovog dela fonda finansirane su pridružene mere zaštite agrokruženja, ranog penzionisanja poljoprivrednika i pošumljavanja.

Finansiranje ruralnog razvoja do Agende 2000 vršeno je iz sredstava Usmeravajućeg dela fonda EAGGF. Na osnovu Reforme strukturnih fondova i Zajedničke poljoprivredne politike iz osamdesetih godina definisani su ciljevi i područja finansiranja iz budžeta Evropske unije, i to: cilj 1 - regioni u zaostajanju, cilj 2 - industrijski regioni u strukturnim problemima, cilj 3 - dugoročna nezaposlenost, cilj 4 - zaposlenje mladih, *cilj 5 - reforma CAP kroz: ubrzano prilagođavanje agrarne strukture i razvoj ruralnih područja* i cilj 6 - razvoj retko naseljenih područja u nordijskim zemljama (*Bogdanov, 2004*).

Ubrzano prilagođavanje agrarne strukture i razvoj ruralnih područja finansiran je sredstvima iz strukturnih fondova i iz nacionalnih, regionalnih, javnih i drugih sredstava. Promenjen je model odlučivanja i upravljanja projektima od zajedničkog interesa uz učešće svih relevantnih institucija i zainteresovanih subjekata.

Ruralni razvoj posle McSharry-eve reforme finansiran je iz više izvora i linija, i to:

- *Regionalne mere podrške* koje se odnose na regione u zaostajanju i gde GDP po stanovniku ne prelazi 75% prosečnog GDP Evropske unije u poslednje tri godine. Kod *ruralnog razvoja* finansirani su projekti za unapređenje infrastrukture, zaštitu životne sredine i diverzifikaciju delatnosti u ruralnim područjima. Razvoj ruralnih područja obuhvata ruralne regione sa teškoćama u razvoju sa aspekta ekonomskih i socijalnih razvojnim ograničenjima. U ovim ruralnim regionima prisutan je nizak GDP po stanovniku, visoka zaposlenost u poljoprivredi i depopulacija ruralnih područja. Iz Strukturnih fondova finansirano je uređenje prirodnog okruženja, prekvalifikacija zaposlenih i tehnička pomoć proizvođačima.
- *Horizontalne mere podrške* primenjuju se horizontalno na celoj teritoriji Evropske unije u zavisnosti od nivoa privredne razvijenosti regiona. Mere podrške kanalisane su u dva pravca: a) *povećanje efikasnosti poljoprivrednih struktura - modernizacija gazdinstva, pomoć mladim farmerima i naknade farmerima* i b) *razvoj i unapređenje prerade i marketinga poljoprivrednih proizvoda i proizvoda šumarstva*.
- *Pridružene mere* obuhvataju zaštitu agrokruženja, rano penzionisanje poljoprivrednika i pošumljavanje.
- *Inicijative Evropske unije* - Leader, Interreg, Regis, Peace. Leader je model ruralnog razvoja namenjen razvoju lokalnih ruralnih zajednica, akcionih grupa i organa uprave na principu „*odozdo pa naviše - bottom up*“. Težište je na aktiviranju svih raspoloživih potencijala, uključujući prirodne resurse, know how, javne i privatne fondove, radi poboljšanja stanja i razvoja lokalnih ruralnih sedina.

Zajednička poljoprivredna politika je prioritetna politika koju sprovodi Evropska unija. Istovremeno, *CAP je jedan od izvora prihoda u zajedničkom budžetu putem: a) poreza na uvoz poljoprivrednih proizvoda iz zemalja koje nisu članice, koji kompenziraju razliku u cenama na svetskom tržištu i zajedničkom tržištu Evropske unije i b) poreza na šećer u okviru zajedničkog tržišta*. To su porezi na proizvodnju šećera, zalihe šećera i dodatne dažbine koje plaćaju farmeri i šećerane za pokriće dela troškova za lagerovanje šećera iznad bilansnih potreba Evropske unije. Postoji porez kod mleka ako se proizvede iznad proizvodne kvote radi stabilizacije tržišta.

Berlinskim sporazumom u Agendi 2000 precizirani su budžetski okviri za poljoprivredni i ruralni razvoj. Limitirana su sredstva Garancijskog dela fonda koja se mogu koristiti za finansiranje mera podrške tržištu-pridruženih, veterinarskih i fitosanitarnih mera i za finansiranje ruralnog razvoja (*zajedno sa pridruženim merama i merama ruralnog razvoja van regiona u zaostajanju, koje se finansiraju iz Usmeravajućeg dela EAGGF*). Preusmeravanje sredstava iz grane u granu i iz odeljka u odeljak nije dozvoljeno. Sporazum je predvideo reorganizaciju ciljeva strukturnih fondova.

U cilju decentralizacije i simplifikacije mehanizama agrarne politike izvršene su izmene u odnosu na rešenja iz McSharry-eve reforme. Podrška ruralnim predelima finansiranjem iz strukturnih fondova vršiče se kroz dva (*od tri previđena*) cilja, i to:

- Cilj 1 raspolagaće sa 70% sredstava Strukturnih fondova (*ERDF, ESF i EAGGF Usmeravajućeg dela, osim pridruženih mera i nadoknada za LFA*) i pružati pomoć regionima u zaostajanju, perifernim regionima i regionima retko naseljenih područja.
- Cilj 2 podstiče ekonomski i socijalni razvoj u područjima sa strukturnim problemima. Područja uključuju i delove teritorije koji prolaze kroz strukturne i socijalne reforme u industrijskom i sektoru usluga, ruralne regione u opadanju, van regiona u zaostajanju, a finansiraju se korišćenjem sredstava iz ERDF, ESF i EAGGF Garancijskog dela.

Inicijativa Evropske unije u okviru programa Interreg, Equal, Urban i Leader + nastavlja se i za isu je predviđeno 5% ukupnih sredstava strukturnih fondova. Mere se primenjuju horizontalno na celoj teritoriji i finansiraju isključivo iz sredstava EAGGF Usmeravajućeg dela fonda.

Regulativa 1257/99 (Rural Development Regulation) zamenila je više uredbi kojima je regulisan ruralni razvoj i prateće mere. Regulativa obuhvata horizontalne mere ubrzanog prilagođavanja agrarne strukture, pridružene mere McSharry-eve reforme i preostale strukturne mere u poljoprivrednom sektoru.

Ilustrovani sistem finansiranja praćen je raščlanjenim merama podrške po proizvodima, regionima, razvojnim programima i budžetskim ograničenjima. *Strukturna podrška u finansiranju poljoprivrede - prvi stub i ruralnom razvoju - drugi stub pokazuje na opredelenje za razvoj multifunkcionalne poljoprivrede*. Gde je cilj pored proizvodnje hrane i zaštita životne sredine, očuvanje ruralnog ambijenta i ruralnih zajednica, kao i razvoj nepoljoprivrednih i uslužnih delatnosti.

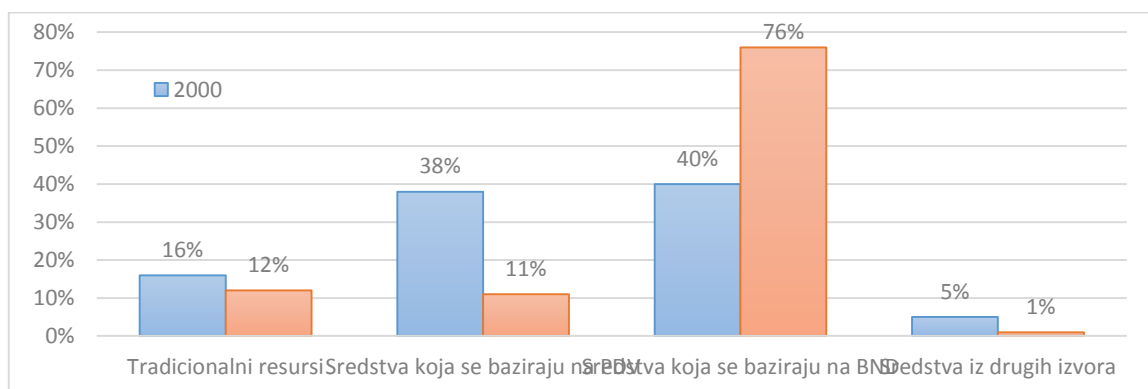
Finansiranje zadataka nove reforme iz 2003. planirano je u skladu budžetskim ograničenjima predviđenim Zajedničkom poljoprivrednom politikom na samitu u Briselu 2002. godine. Predviđena su budžetska ograničenja direktnih davanja svake godine, ukoliko prognoze pokažu da troškovi za tržišne mere i direktna plaćanja mogu povećati budžetske limite u datoj godini, manje od sigurnosne granice od 300 miliona eura. Predviđena finansijska disciplina treba da obezbedi da poljoprivredni budžet programiran do 2013. godine bude u skladu sa planiranim (*Bogdanov, 2004*).

Zajednička reformisana poljoprivredna politika za razvojni period 2007-2013. predvidela je osnove za uspostavljanje jednog finansirajućeg i programskog instrumenta, izradu strategije ruralnog razvoja, veću kontrolu, evaluaciju i izveštavanje i demokratizaciju u odlučivanju od nižeg ka višim nivoima.

Odredbe za finansiranje Zajedničke poljoprivredne politike omogućuju formiranje dva nova fonda u 2007. godini. Svaki od fondova finansiraće po jedan od dva stuba Zajedničke poljoprivredne politike:

- Evropski poljoprivredni fond za garancije (EAFG) za Stub 1.
- Evropski poljoprivredni fond za ruralni razvoj (EAFRD) za Stub 2.

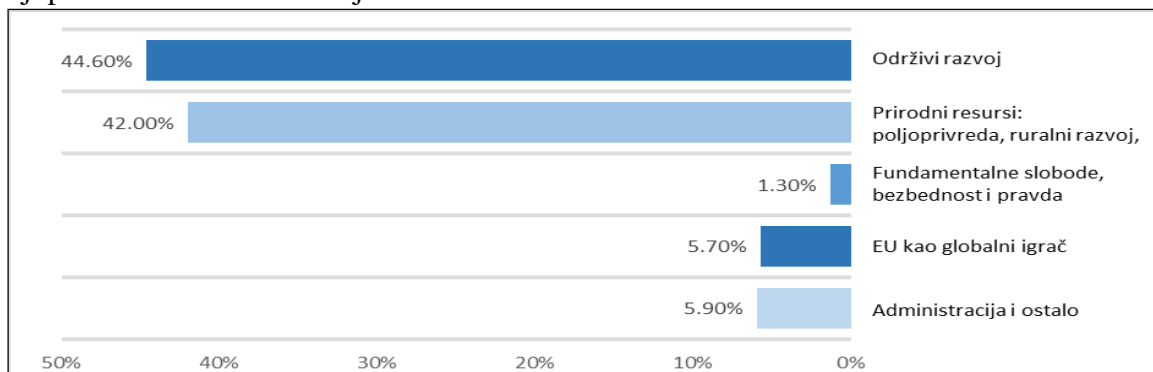
CAP se finansira sredstvima iz centralnog budžeta Evropske unije koji čine sledeći izvori: tradicionalni resursi koji se sastoje od carina koji se naplaćuju na uvoz dobara iz zemalja van Evropske unije, sredstva na osnovu PDV i sredstva zasnovana na bruto nacionalnom dohotku na osnovu procenata koji se primenjuje na BND svake zemlje članice. Prihodi u budžet se slivaju na osnovu proporcionalnog bogatstva svake zemlje članice. Sporazum o finansiranju je usvojen 2006. i obezbeđuje kontinuitet, fleksibilnost, disciplinu, pravila i procedure za godišnje i višegodišnje upravljanje sredstvima. *Prema sporazumu finansijski okvir za period 2007-2013. se sastoji iz šest poglavlja: održivi razvoj; prirodni resursi - poljoprivreda, ruralni razvoj, životna sredina i ribarstvo; slobode, bezbednost i pravda; EU kao globalni igrač; administracija i kompenzacija za nova proširenja.*

Grafikon 15. Izvori finansiranja budžeta EU (% od ukupnog budžeta)

Izvor: The European Union budget at a glance, Publications Office of the European Union, 2010. EU budget 2011, Publications Office of the European Union, 2010. Obrada autora.

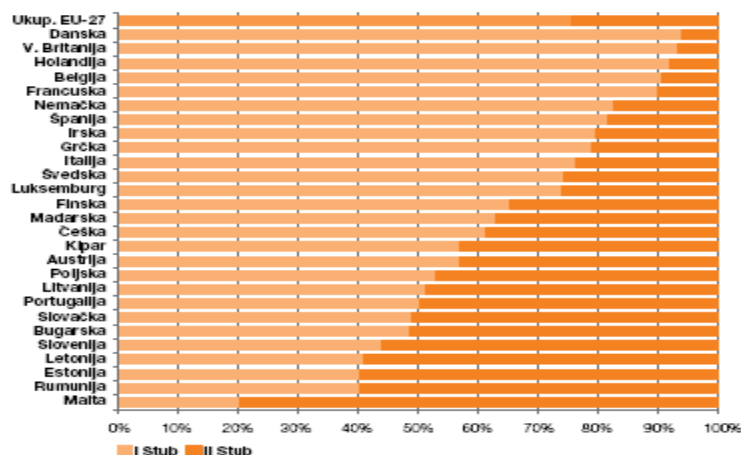
Za razvojni period do 2013. predviđeno je da 42,5% ukupnog budžeta EU ide na poljoprivredni i ruralni razvoj.

Grafikon 16. Raspodela budžetskih sredstava za period 2007-2013. (% od ukupnog)

Izvor: European Commission Directorate - General for Budget (2010): The European Union budget at a glance, Publications Office of the European Union. Obrada autora.

Budžet CAP za period 2007-2013. po stubovima iznosi: I stub - direktna plaćanja i tržišne intervencije 293,1 milijardu eura i II stub - ruralni razvoj iz 2006. godine 77,6 (69,7) milijardi eura.

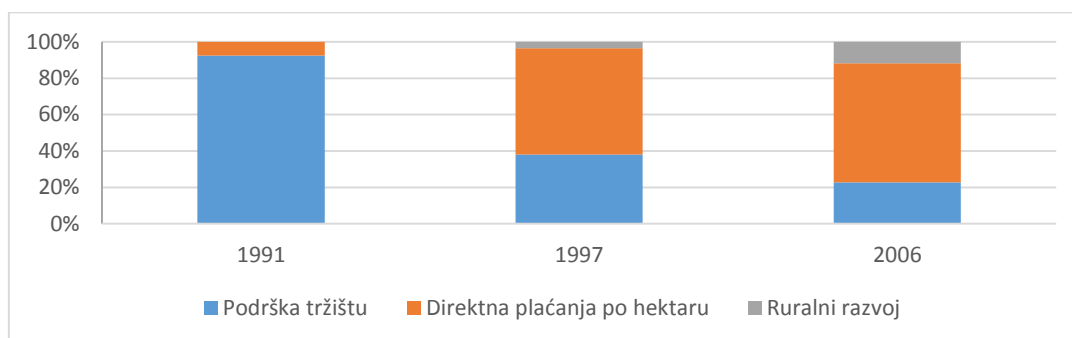
Grafikon 17. Procentualno učešće I i II Stuba u budžetu CAP u periodu 2007-2013.

Izvor: Implementation and vision of common agricultural policy, CAP in 27 EU Member States, Comparative analysis

Direktna plaćanja i tržišne intervencije (Prvi stub). Prvi stub se sastoji od raznih mera kojima se podržava dohodak u poljoprivredi i utiče na tržište i cene. U suštini politika prvog stuba se deli na direktna plaćanja i tržišne intervencije. Direktna plaćanja se menjaju i reformišu. *Uvedena su jedinstvena plaćanja za poljoprivredna gazdinstva* na osnovu prethodnih prava, a deo je ostatak nekadašnjih proizvodno vezanih plaćanja na površinu i po grlu. Proizvodno vezana plaćanja će se ukinuti ostaće još plaćanja za krave i ovce kako bi se održala proizvodnja u brdsko-planinskom reonu. *Jedinstvena plaćanja poljoprivrednim gazdinstvima imaju dva oblika.* Gazdinstva koja su dobijala podrške za određene proizvode isti iznos sredstava preračunat po hektaru dobijaju i dalje i mogu proizvoditi druge useve. Ovaj vid vodi ekstenziviranju i prestrukturiranju proizvodnje. Drugi model se odnosi na nove članice. Šema pojednostavljenih plaćanja na površinu na poseban način se definiše ukupan iznos za direktna plaćanja i taj iznos podeli sa poljoprivrednim površinama za koje se očekuje da će gazdinstva tražiti za podršku. Tržišne intervencije su u postupku reformisanja. Prisutne su jedinstvene mere iz spoljne trgovine, otkupa, povlačenja proizvoda sa tržišta, podrške potrošnji proizvoda, proizvodne kvote, podrške organizacijama. Predlog je da se u blok mera prvog stuba i podrška raznim aktivnostima koje mogu smanjiti rizik u poljoprivrednoj proizvodnji. Predlaže se kofinansiranje raznih oblika osiguranja proizvođača. Potrebno je kreirati i nove mere za slučaj povećanja cena i podrške siromašnim stanovnicima.

Ruralni razvoj (drugi stub). Politika ruralnog razvoja dobija sve više na značaju i u razvojnom pogledu i finansijskoj podršci Evropske unije. Postoje ruralne oblasti u kojima se odvija proces depopulacije i deagrarizacije i gde postoji pritisak stanovništva iz grada na prirodne sredine. Prema OECD 92% teritorije EU čine ruralna područja, 19% stanovništva živi u dominantnim ruralnim sredinama, a 37% u značajno ruralnim sredinama. Evropska komisija (2009) ističe da ruralni regioni stvaraju 45% bruto dodatne vrednosti u EU i obezbeđuju 53% zaposlenosti. Ruralna područja imaju za trećinu niži prihod per capita, usluge su manje razvijene, obrazovna struktura skromna, kulturni sadržaji mali i mali broj ima pristup internetu. Ruralna područja su udaljena i u njima vlada usamljenost. Sela su sa nerazvijenom infrastruktururom i raznolikom proizvodnjom. *Učešće poljoprivrede u stvaranju BDP iznosi 2%. Poljoprivreda i prerada zapošljavaju 15 miliona ljudi ili 8,3% ukupne zaposlenosti i 4,4% BDP. EU je najveći proizvođač hrane i pića na svetu (Andrić i sar., 2010).*

Promoviše održivi razvoj u ruralnim oblastima ekonomska, socijalna pitanja i zaštitu životne sredine. Agrarni savet EU usvojio je 2005. reformu politike ruralnog razvoja za period do 2013. godine. Težište je na implementaciju programa podrške ruralnom razvoju u cilju povećanja zaposlenosti, konkurentnosti i inovacija u ruralnim područjima.

Grafikon 18. Promene u strukturi budžeta CAP

Izvor: Johan F. M. Swinnen (2003): The EU Budget, Enlargement and Reform of the Common Agricultural Policy and the Structural Funds, Katholieke Universiteit Leuven & Centre for European Policy Studies, Brussels. Obrada autora.

Tabela 4. Podrška zajednice za ruralni razvoj zemalja članica za 2007-2013.

Tekuće cene	07-13 ukupno	Od toga – sredstva za približavanje
Belgija	418, 610, 306	40, 744, 223
Češka republika	2, 815, 506, 354	1, 635, 417, 906
Danska	444, 660, 796	0
Nemačka	8, 112, 517, 055	3, 174, 037, 771
Estonija	714, 658, 855	387, 221, 654
Grčka	3, 707, 304, 424	1, 905, 697, 195
Španija	7, 213, 917, 799	3, 178, 127, 204
Francuska	6, 441, 965, 109	568, 263, 981
Irska	2, 339, 914, 590	0
Italija	8, 292, 009, 883	3, 341, 091, 825
Kipar	162, 523, 574	0
Latvija	1, 041, 113, 504	327, 682, 815
Letonija	1, 743, 360, 093	679, 189, 192
Luksemburg	90, 037, 826	0
Mađarska	3, 805, 843, 392	2, 496, 094, 593
Malta	76, 633, 355	18, 077, 067
Holandija	486, 521, 167	0
Austrija	3, 911, 469, 992	31, 938, 190
Poljska	13, 230, 038, 156	6, 997, 976, 121
Portugal	3, 929, 325, 028	2, 180, 735, 857
Slovenija	900, 266, 729	287, 815, 759
Slovačka	1, 969, 418, 078	1, 106, 011, 592
Finska	2, 079, 932, 907	0
Švedska	1, 825, 647, 954	0
Ujedinjeno Kraljevstvo	1, 909, 574, 420	188, 337, 515
Total	77, 662, 771, 346	28, 544, 460, 460

Izvor: Pielke M. (2009): Community Policies for the Development of Rural Areas, European Commission Directorate General for Agriculture and Rural Development, Zagreb. Obrada autora.

Na osnovu strateške reforme CAP-a Evropska komisija je 2007. osnovala novi fond za ruralni razvoj - Evropski fond za ruralni razvoj (*EAFRD*). Cilj je jačanje politike ruralnog razvoja EU i pojednostavljenje njegove implementacije. Fond doprinosi realizaciji razvojnih programa i ciljeva ruralnog razvoja. Sve države će doneti nacionalnu strategiju sa svim predviđenim sadržajima u skladu sa strateškim smernicama EU.

7.3.8 Savremena zajednička poljoprivredna i ruralna politika EU 2014-2020.

Savet Evropske unije je u decembru 2013. usvojio zajedničku poljoprivrednu politiku CAP za period od sedam godina u cilju pripreme poljoprivrede za budući održivi razvoj i efikasnu politiku ruralnog razvoja (*CAP and Rural Development Policy reform deal for 2014-2020, European Commission, Overview of CAP Reform 2014-2020, European Commission, 2013*).

Nove reforme CAP za 2014-2020. godinu su plod mišljenja, kreiranja, diskusije, pregovora i definisanja celovitog programa ruralnog razvoja Evropske unije. Politika ruralnog razvoja EU u kontinuitetu se razvija kako bi odgovorila na izazove koji se pojavljuju u ruralnim područjima. Strategija Evropa 2020 predviđa da budući ekonomski rast u EU mora biti pametan, održiv i inkluzivan. *Ona se fokusira na pet ambicioznih ciljeva u oblasti zapošljavanja, inovacija, obrazovanja, smanjenje siromaštva i klimatske energije i postavlja konkretne ciljeve naslovljene za njih.*

Glavni ciljevi reforme su da CAP bude zelenija sa bolje postavljenim ciljevima, uz pravedniju raspodelu prihoda podrške poljoprivrednicima širom Evropske unije i efikasniju politiku ruralnog razvoja.

*Novi CAP održava dva stuba, ali povećava veze između njih, nudeći više holistički i integrisani pristup podršci politike. CAP se naslanja na prethodne reforme kako bi zadovoljio nove izazove i ciljeve. Nova politika se nastavlja na reformskom putu, krećući se od podrške proizvođača ka podršci proizvođača, a sada na više prizemljeno zasnovanom pristupu. Ovo je odgovor na izazove sa kojima se suočava sektor, od kojih su mnogi vođeni faktorima koji su eksterni za poljoprivredu. Faktori su identifikovani kao **ekonomski** (bezbednost hrane, opadanje produktivnosti, nestabilnosti cena, visoke cene input-a i pogoršanje položaja poljoprivrednika u lancu snabdevanja hranom), **zaštita životne sredine** (efikasnost resursa, zemljišta i vode i pretnje staništu i biodiverzitetu) i **teritorijalni** (gde se suočavaju ruralna područja sa demografskim, ekonomskim i društvenim razvojem, uključujući depopulaciju i izmeštanje preduzeća) (European Commission, 2013).*

U skladu sa strategijom Evropa 2020 i opštim ciljevima CAP-a mogu se istaći tri dugoročna strateška cilja politike ruralnog razvoja EU-a u period 2014-2020:

- **poboljšanje konkurentnosti poljoprivrede (održiva proizvodnja hrane),**
- **održivo upravljanje prirodnim resursima i klimatske akcije i**
- **uravnoteženi teritorijalni razvoj ruralnih područja.**

Nova reforma CAP-a iz 2013. donosi promene tako što poboljšava strateški pristup izradi PRR-a, jača sadržaj mera ruralnog razvoja, pojednostavljuje pravila i/ili smanjuje administrativno opterećenje i politiku ruralnog razvoja povezuje s drugim evropskim strukturnim i investicijskim fondovima (European Commission, 2013).

Za potrebe upravljanja politikom ruralnog razvoja ciljevi su sažeti u 6 prioriteta (European Commission, 2013 i autor):

- 1. Podsticanje transfera znanja u poljoprivredi, šumarstvu i ruralnim područjima:**
 - *Podsticanje inovacija i znanja u ruralnim područjima,*
 - *Primena istraživanja i inovacija u poljoprivredi i šumarstvu,*
 - *Podsticanje doživotnog učenja i stručna obuka u poljoprivredi i šumarstvu.*
- 2. Unapređenje konkurentnosti svih vrsta poljoprivrede i poboljšanje održivosti gazdinstva:**
 - *Svi poljoprivrednici treba da postanu konkurentniji,*
 - *Restrukturiranje farmi suočava sa velikim strukturnim izazovima (farme sa niskim stepenom tržišnog učešća, ili tržišnih farmi aktivnim u određenim sektorima, gazdinstava u funkciji poljoprivredne diverzifikacije),*
 - *Uravnoteženu starosnu strukturu u poljoprivrednom sektoru.*
- 3. Promovisanje organizacije lanaca ishrane i upravljanje rizicima u poljoprivredi:**
 - *Boljom integracijom primarnih proizvođača u lanac ishrane putem šeme kvaliteta, promocije na lokalnim tržištima i lanaca snabdevanja, grupa proizvođača i inter-filijala organizacije,*
 - *Podržavanje upravljanja rizicima na farmama.*
- 4. Obnavljanje, očuvanje i unapređenje ekosistema zavisi od poljoprivrede i šumarstva:**
 - *Vraćanje i očuvanje biodiverziteta (uključujući NATURA 2000 područja i područja visoke prirodne vrednosti poljoprivredne proizvodnje) i država evropskih predela,*
 - *Poboljšanje upravljanja vodnim resursima,*
 - *Poboljšanje upravljanja zemljištem.*
- 5. Promovisanje efikasnosti resursa i podrška prelaza ka niskougljeničnim i klimatskim otporima ekonomije u poljoprivredi, preradi i šumarstvu:**
 - *Povećanje efikasnosti u korišćenju vode za poljoprivredu,*
 - *Povećanje efikasnosti u upotrebi energije u poljoprivredi i preradi hrane,*
 - *Omogućavanje snabdevanja i korišćenja obnovljivih izvora energije, nusproizvoda, otpada, ostataka i drugih neprehrambenih sirovina za bio-ekonomije,*
 - *Smanjivanje emisije azotnog oksida i metana iz poljoprivrede,*
 - *Podsticanje sekvenciranja ugljenika u poljoprivredi i šumarstvu.*
- 6. Promovisanje socijalne inkluzije, smanjenje siromaštva i ekonomski razvoj u ruralnim sredinama:**
 - *Omogućavanje diverzifikacije, otvaranje novih malih preduzeća i novih radnih mesta,*
 - *Promovisanje lokalnog razvoja u ruralnim područjima,*
 - *Unapređenje dostupnosti, kao i korišćenje i kvalitet informisanja u ruralnim područjima.*

Da bi se realizovali dugoročni ciljevi, postojeći instrumenti CAP-a morali su da se prilagode nastalim uslovima poslovanja. Težište je na operativno ciljano sprovođenje efikasnih instrumenata dizajnirane politike da poboljša konkurentnost poljoprivrednog sektora i njegovu održivost u dužem vremenskom periodu.

Reforma je dizajnirana da poboljša konkurentnost poljoprivrednog sektora i njegovu održivost u dužem vremenskom periodu. Poljoprivreda EU treba da dostigne viši nivo proizvodnje bezbedne i kvalitetne hrane, uz očuvanje prirodnih resursa od kojih zavisi poljoprivredna proizvodnja. To se može postići samo konkurentnim i održivim poljoprivrednim sektorom koji posluje u okviru lanca snabdevanja koji pravilno funkcioniše i koji doprinosi održavanju uspešne ruralne ekonomije.

Tabela 5. CAP posle 2013: Od izazova do reformi

Izazovi	Ciljevi politike	Ciljevi reformi
Ekonomija	Održiva proizvodnja hrane	Pojačana konkurentnost
Životna sredina	Održivo upravljanje prirodnim resursima i klimom	Poboljšana stabilnost
Teritorija	Uravnoteženi teritorijalni razvoj	Efektivnost

Izvor: DG Agriculture and Rural Development.

Konkurentnost zahteva primenu tržišnih mehanizama i uklanjanje proizvodnih ograničenja. Postojeća ograničenja obima proizvodnje za šećer, mleko i vina će se završiti, stvarajući uslove poljoprivrednicima da odgovore na rastuće svetske potrebe. Zastareli način robne pomoći će biti ukinut i modernizovan. *Saradnja proizvođača* kod oba stuba CAP treba da poveća konkurentnost poljoprivrede smanjenjem troškova, poboljšanjem pristupa kreditima i dodavanjem vrednosti primarnom sektoru. *Pravni okvir* za organizaciju proizvođača je podržan finansijskim podsticajima u okviru drugog stuba. Isto podrazumeva podršku za uspostavljanje grupe proizvođača i kratkih lanaca snabdevanja i saradnje. Predviđeni instrumenti treba da podstaknu saradnju proizvođača i poboljšaju funkcionisanje lanca ishrane. *Diferencijacija proizvoda*, kvalitetni programi, promocija i obrada na farmi takođe treba da dodaju vrednost. *Instrumenti drugog stuba povećavaju konkurentnost farmi putem restrukturiranja, modernizacije, pomoći mladim poljoprivrednicima, unapređenja savetodavnog sistema farmi, obuke i programa inovacija*. Drugi stub predviđa novi menadžment upravljanja rizikom uključujući šeme osiguranja za useve, životinje i biljke, kao i investicioni fondovi i alat stabilizacije prihoda.

Programirana budžetska sredstva za novi CAP. Budžet CAP za period 2014-2020. predviđen je u iznosu od 408,3 milijarde eura - tekuće cene (38% od ukupnog budžeta EU). Prvi stub CAP (*direktna podrška prihodima i rashodima vezanim za tržište*) će se finansirati sa 312,7 milijardi eura (76,6%), a drugi stub (*politika ruralnog razvoja*) sa 95,6 mlrd. eura (23,4%). Komisija je predložila da nominalni iznosi za oba stuba CAP 2014-2020. budu zamrznuti na nivou 2013. godine. U realnim iznosima CAP sredstva će se smanjiti u odnosu na tekući period. U odnosu na predlog Komisije, iznos za stub 1 je smanjen za 1,8% i za stub 2 za 7,6%. Ruralna politika prioriteta pruža osnovu za programiranje i finansiranje kroz Evropski poljoprivredni fond za ruralni razvoj (*EAFRD*) za podršku ruralnim oblastima. Nekoliko fondova EU pružice dodatnu podršku za ruralna područja kao EAFRD, i to: Evropski fond za regionalni razvoj (*ERDF*), Evropski socijalni fond (*ESF*), Kohezioni fond (*CF*) i Evropski pomorski i ribarski fond (*EMFF*). U cilju ostvarivanja veće evropske dodatne vrednosti i maksimalne sinergije 2014-2020, sva evropska strukturna sredstva i investicioni fondovi (*ESI*) će koncentrisati svoju podršku za postizanje ciljeva i biti koordinirana od zajedničkih strateških okvira (*CSF*).

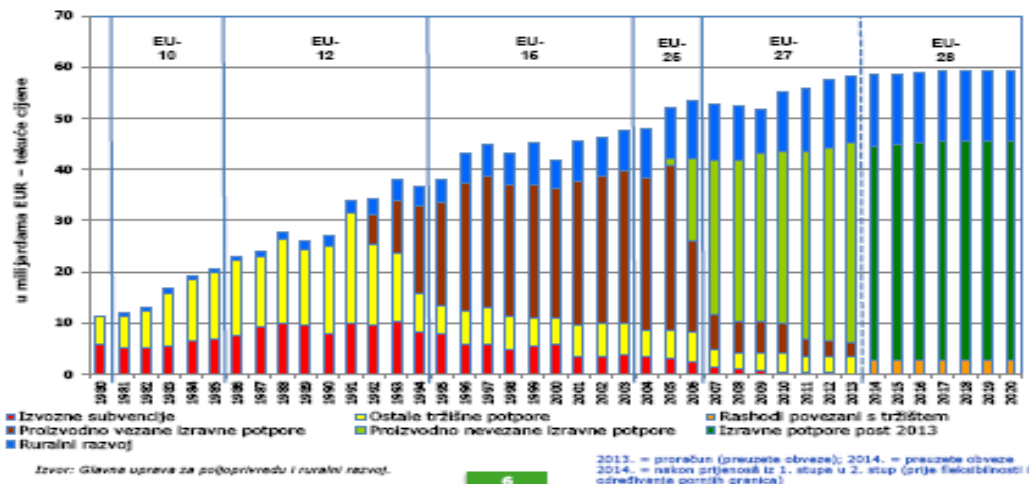
Tabela 6. Budžet CAP 2014-2020. (mlrd. Eura)

Stubovi	Tekuće cene	%	Cene 2011	%
Stub 1. (direktna plaćanja i tržišna podrška)	312,7	76,6	277,8	76,6
Stub 2. (ruralni razvoj)	95,6	23,4	84,9	23,4
Ukupno CAP	408,3	100,0	362,8	100,0

Izvor: DG Agriculture and Rural Development. Obrada autora.

Evolucija politike pokazuje da je u 1992. upravljanje tržištem predstavljalo preko 90% od ukupnih rashoda CAP, vođen izvoznim povraćajem i kupovinom intervencije. Do kraja 2013. je palo na 5%, kako je intervencija na tržištu postala neto alat bezbednosti za vreme krize i direktna plaćanja su glavni izvor podrške 94%.

Od 2014. pa nadalje, raspodjela direktnih plaćanja posvećena zajedničkoj podršci, mladim poljoprivrednicima, malim poljoprivrednicima će zavisiti od izbora od strane država članica.

Grafikon 19. Razvoj rashoda CAP-a 1980-2020. (tekuće cene)

Izvor: CAP u susret 2020, Opšta uprava za poljoprivredu i ruralni razvoj, Evropska komisija. Udeo izdataka između stubova može se promeniti u 2014-2020, sa mogućnošću da se prenese do 15% od nacionalnih koverti između stubova. To omogućuje zemljama članicama da bolje usmere sredstva na osnovu sopstvenih prioriteta.

Prethodne reforme dovele su do promene koraka u politici CAP-a. Buduća reforma predstavlja prekretnicu u istoriji CAP-a, postavljanjem zajedničkog pružanja javnih i privatnih dobara u srž politike. *Poljoprivrednici treba da budu nagrađeni za usluge koje pružaju široj javnosti, kao što su pejzaži, biodiverzitet poljoprivrednog zemljišta, stabilnost klime iako nemaju tržišnu vrednost.*

Novi instrument politike prvog stuba (ozelenjavanje) je usmeren na pružanje ekoloških javnih dobara, koji predstavlja veliku promenu u okviru politike. Novi CAP zasniva se na holističkom pristupu podršci politike kroz održavanje postojeće strukture dva stuba, ali na više ciljani, integrisani i komplementaran način. Oba stuba CAP su usmerena na efikasnije ispunjavanje sva tri CAP cilja, sa bolje ciljano bolje postavljenim instrumentima prvog stuba koji je dopunjen regionalnim, po meri i dobrovoljnim merama drugog stuba. Kreirana je nova fleksibilnost za države članice u budžetiranju i primeni instrumenata prvog stuba, priznajući široku raznolikost poljoprivrede, agro-proizvodnje potencijalne i klimatske, životne sredine, kao i društveno-ekonomskih uslova i potreba u EU. Fleksibilnost će biti uokvirena definisanim regulatornim i budžetskim ograničenjima, kako bi se obezbedilo polje jednakih pravila na evropskom nivou, kao i da su zajednički ciljevi ispunjeni.

Paket reformi CAP obuhvata: *direktna plaćanja farmerima, zajedničku organizaciju tržišta, ruralni razvoj, horizontalna pravila o finansiranju, upravljanje i kontrolu i prelazna rešenja za 2014 godinu.*

Pravila za direktna plaćanja farmerima (1307/2013) obuhvataju odobravanje direktne podrške prihoda poljoprivrednicima kako bi ih nagradili za pružanje javnih dobara i usluga. Sadrže niz specifičnih šema podrške za mlade i male poljoprivrednike, poljoprivrednike u područjima sa prirodnim ograničenjima i pravila za dodelu ograničene količine udružene podrške za proizvodnju. Zajednička organizacija tržišta poljoprivrednih proizvoda (Uredba 1308/2013) ima cilj da unapredi, proširi i pojednostavi odredbe o javnoj intervenciji, privatnom skladištenju, izuzetnim merama i pomoći određenim sektorima i da omogući saradnju proizvođača i eksternih organizacija. Pravila o ruralnom razvoju (1305/2013) obuhvataju

dobrovoljne mere za ruralni razvoj, prilagođene nacionalnim i regionalnim specifičnostima, čime zemlje članice sastavljaju i kofinansiraju višegodišnje programe u okviru zajedničkog okvira u saradnji sa Evropskom unijom. *Propis o finansiranju, upravljanju i praćenju CAP (1306/2013)* je horizontalna regulativa za utvrđivanje pravila u vezi rashoda, savetodavni sistem farme, sistem upravljanja i kontrole da se stavi na mesto od strane država članica, sistem saglasnosti i odobrenja računa. *Paket takođe uključuje prelazni propis za 2014. godinu (1310/2013)* da se premosti jaz između postojećeg zakonskog okvira i elemenata reforme za koje je odlučeno da će se oni primenjivati od 2015. (*naročito u pogledu direktnih plaćanja i ruralnog razvoja*), kako bi se državama članicama dalo dovoljno vremena da plasiraju novu politiku na terenu korisnicima.

Evropski Parlament je usvojio zakonodavnu rezoluciju predloženih propisa 20. novembra 2013. godine. Savet je usvojio uredbu o utvrđivanju mera popravljivanja određenih pomagala i povraćaja vezano za zajedničku organizaciju tržišta poljoprivrednih proizvoda (*15173/13*). Uredba propisuje mere za upravljanje tržištem o kojima odlučuje Savet na osnovu člana 43 ugovora o funkcionisanju Evropske unije.

Reformisana CAP ostaje i dalje prioritarna zajednička politika, strukturirana na bazi dva komplementarna stuba: *direktna plaćanja i upravljanje tržištem (prvi stub)* i *ruralni razvoj (drugi stub)*.

Nova politika sadrži važne elemente koji će učiniti evropsku *poljoprivredu zelenijom, pravednijom i bolje ciljanom*.

Najvažniji element nove CAP-a je novouvedeno "ozelenjeno" plaćanje: u budućnosti, 30% od direktne podrške prihoda za poljoprivrednike će biti odobreno samo ako se ispoštuju određene poljoprivredne prakse koje su korisne za životnu sredinu i klimu, naročito proizvodnja najmanje tri različita useva na svom obradivom zemljištu, održavanje minimalne površine stalnog pašnjaka, i očuvanje područja i pejzažnih karakteristika sa posebnom ekološkom vrednošću. Da bi se izbeglo kažnjavanje proizvođača koji već obrađuju zemlju na ekološki prihvatljiv način, uredba predviđa za sistem „ozelenjavanje ekvivalencije“ da prizna određene poljoprivredne prakse čija korist za životnu sredinu i klimu se može smatrati ekvivalentom za specifičnu praksu ozelenjavanja uključenu u propis.

Tabela 7. Ciljne aktivnosti stuba 1 i stuba 2

Stub 1	Ciljne aktivnosti	Stub 2
Zelena plaćanja	Saradnja	Agro-okruženje-klima, organska proizvodnja, Natura 2000
Plaćanja	Mladi farmer	Razvoj biznisa i investiranje
Plaćanja	Područje sa prirodnim ograničenjem	Plaćanja po površini
Pojednostavljena alternativa	Mali farmer	Ulaganja u razvoj poslovanja
Poboljšanje pravnog okruženja	Producent saradnja	Pomoć za uspostavljanje saradnje grupa proizvođača i kratkog lanca snabdevanja

Izvor: DG Agriculture and Rural Development. Obrada autora.

Reformisana CAP predviđa i pravedniju *raspodelu direktnih plaćanja koverte između država članica progresivnim smanjenjem najveće razlike u prosečnom nivou primljenih direktnih plaćanja od strane farmera širom Evropske unije (eksterna konvergencija)*. Istovremeno, biće progresivno rebalansiranje nivoa direktnih plaćanja na nacionalnom ili regionalnom nivou (*interna konvergencija*), uz adekvatnu fleksibilnost za države članice da se izbegnu bilo kakve uznemirujuće finansijske posledice za poljoprivrednike u određenim sektorima ili regionima. Države članice mogu da odobre veći deo njihovih direktnih plaćanja u vidu spojene podrške (*povezano sa proizvodnjom*) farmerima u sektorima ili regionima koji se suočavaju sa posebnim

teškoćama i gde je poljoprivredna aktivnost važna iz ekonomskih, ekoloških i socijalnih razloga.

U cilju kvalitetnijeg određivanja direktnih plaćanja poljoprivrednicima kojima je najviše potrebna podrška, biće obavezno smanjenje 5% u bilo kom iznosu podrške iznad 150.000 eura primljenim kod velikih farmara (*koji mogu imati koristi od ekonomije obima*). Države članice mogu da povećaju podršku primljenu od strane manjih poljoprivrednika time što će im davati veći iznos na prve hektare (*redistributivno plaćanje*). Postojeći mehanizam finansijske discipline (*koji predviđa mogućnost da se naprave linearni rezovi na direktne uplate primljene od strane farmara*) će se održavati kako bi se obezbedilo da budžet CAP ne prelazi uspostavljeni budžetski plafon. Poljoprivrednici čiji direktni prihod podrške ne prelazi 2.000 eura biće izuzeti.

CAP sadrži obavezujuću šemu podrške u korist mladih poljoprivrednika (*za koje države članice mogu koristiti do 2% od svojih direktnih plaćanja*) i mogućnost za države članice da uspostave pojednostavljenu šemu za male poljoprivrednike čija podrška ne prelazi 1.250 eura. CAP će omogućiti zemljama članicama da bolje opredele sredstva prema njihovim specifičnim potrebama, uvođenjem mogućnosti prebacivanja sredstava između dva komplementarna stuba CAP-a. Države članice mogu da odobre dodatna plaćanja za manje povoljne oblasti ako je potrebno. Stope sufinansiranja ruralnog razvoja su prilagođene svakoj specifičnoj situaciji od manje razvijenih regiona do regiona u tranziciji ili drugih regiona. Nacionalna izdvajanja za ruralni razvoj po državi članici mogu da se prilagode.

Glavna pitanja reforme CAP-a.

Direktna plaćanja. Smanjenje iznosa prihoda podrške primljenog od strane velikih farmi. Implementacija obavezne stope smanjenja 5% za iznose iznad 150.000 eura (*sa izuzetkom za države članice koje koriste više od 5% nacionalnih direktnih plaćanja koverti za povećanje podrške malim poljoprivrednicima u obliku redistributivnog plaćanja*).

Model direktnih plaćanja EU u 2015.

(Dobrovoljno ograničenje za članice. Postepeno smanjenje od 5% iznad 150.000 eura)

Tabela 8. Direktna plaćanja EU u 2015.

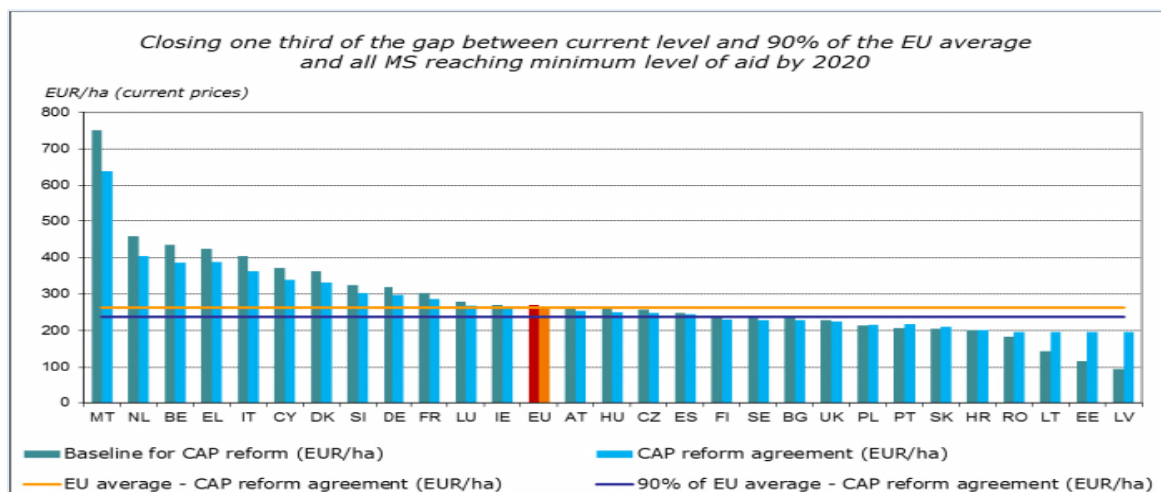
Obavezni programi za sve članice	Dobrovoljni programi po izboru članica
Program osnovnih plaćanja <ul style="list-style-type: none"> • Program jedinstvenih plaćanja po površini produžen do 2020. • Unutarnja konvergencija / odstupanje od modela spoljašnje konvergencije u cilju postizanja sličnih nivoa po hektaru (min. 60% proseka unutar regije/države do 2019.) • Dobrovoljna preraspodela plaćanja (+najviše 65% za najviše 30 hektara ili prosečnu nacionalnu veličinu; najviše 30% sredstava namenjenih direktnom plaćanju) • Definicija „aktivnog poljoprivrednika“ 	Vezana podrška <ul style="list-style-type: none"> • Velik broj sektora • Do 8% (ili do 13% zavisno od prethodnog nivoa) sredstava namenjenih direktnom plaćanju +2% za proteinske useve
Zeleno plaćanje <ul style="list-style-type: none"> • Različitost useva • Trajni travnjaci • 30% sredstava namenjenih direktnom plaćanju • Pragovi i izuzeća • Istovetnost 	Podrška područjima sa prirodnim ograničenjima <ul style="list-style-type: none"> • Za područja sa prirodnim ograničenjima ili deo njih • Do 5% sredstava namenjenih direktnom plaćanju
Program za mlade poljoprivrednike <ul style="list-style-type: none"> • Do 2% sredstava namenjenih direktnom plaćanju • < 40 godina za početak aktivnosti • +25% (prava na plaćanje) • Tokom 5 godina 	Preraspodela plaćanja

Izvor: CAP u susret 2020. Evropska komisija. Obrada autora.

Preraspodele plaćanja. Opcija država članica je da preraspodele direktne prihode podrške između poljoprivrednika koristeći do 30% svojih nacionalnih direktnih plaćanja koverti da bi dodelili malim farmerima dodatnu isplatu za prve hektare na kojima aktiviraju prava plaćanja (sa maksimalno 30 hektara ili prosečnom veličinom gazdinstva u državi članici ako je to veća od 30 hektara).

Spoljna Konvergencija (sastajanje). Da bi se obezbedila više ravnomerna raspodela prihoda direktne podrške širom EU i smanjila veza sa istorijskim referencama, nivoi direktne podrške po hektaru treba da budu postepeno prilagođeni. Sporazum o višegodišnjem finansijskom okviru Unije predviđa da države članice sa direktnim plaćanjima ispod nivoa od 90% od proseka treba da zatvore trećinu jaza između njihovog trenutnog nivoa i ovog nivoa, uz sve države članice koje dolaze na minimalni nivo do 2020. godine. Ova konvergencija će biti finansirana proporcionalno od strane svih država članica sa direktnim plaćanjima iznad proseka Unije.

Interna Konvergencija. Države članice treba da preusmere delimično prosečan nivo direktnih plaćanja po hektaru na nacionalni ili regionalni do 2019. godine. One ovo mogu postići kroz različite modele koji se mogu primeniti na nacionalnom ili regionalnom nivou. Jedna mogućnost je da se osigura da će poljoprivrednici, čiji je nivo plaćanja po hektaru ispod 90% nacionalnog ili regionalnog prosečnog nivoa, videti vrednost svojih uplata povećanu (najmanje do jedne trećine razlike između trenutnog nivoa i 90% nacionalnog ili regionalnog nivoa). U primeni ovog modela, države članice bi trebalo, kao opšte pravilo, da se uvere da do 2019. godine vrednost svih prava plaćanja dostigne najmanje 60% od nacionalne ili regionalne vrednosti. Gde je 60% minimalnih rezultata u maksimalnom gubitku veće od 30% u državama članicama primenjeno na početku, minimalna stopa može biti smanjena kako bi se ispoštovalo 30% maksimuma. Za potrebe unutrašnje konvergencije, države članice mogu takođe uzeti u obzir 30% ozelenjenih plaćanja primljenih od strane farmera.

Grafikon 20. Promene u raspodeli direktnih plaćanja

Izvor: DG Agriculture and Rural Development.

Vezana plaćanja. Sve države članice dozvoljavaju nivo od 8% spajanja, plus 2% za proteinske useve. Države članice koje koriste više od 5% spojene pomoći u jednoj godini, u periodu 2010-2014. dozvoljavaju nivo od 13%, plus 2% za proteinske useve. Države članice koje koriste više od 10% u jednoj godini, u periodu 2010-2014, mogu odlučiti da koriste više od 13% spojene pomoći nakon odobrenja od strane Komisije.

Finansijska disciplina. Poljoprivrednici koji dobijaju manje od 2.000 eura u direktnim plaćanjima će biti izuzeti od bilo kojih linearnih rezova direktnih plaćanja.

Aktivni Farmer. Čvršća pravila kako bi se izbegla situacija u kojoj pravna lica čija primarna delatnost nije poljoprivreda tvrde direktna plaćanja, naročito pružanjem obavezne „negativne liste“ osoba koje su apriori isključene iz direktnih plaćanja, osim ako mogu da dokažu da njihova poljoprivredna delatnost nije marginalna. Ova lista uključuje aerodrome, železničke usluge, vodovod, usluge nekretnina i stalne sportske i rekreativne terene.

Mladi Farmer. Obavezna šema dogovorena u Stubu 1, koristi do 2% od nacionalnog plafona.

Mali Farmer. Opciona šema za poljoprivrednike koji primaju do 1.250 eura. Alternativne metode izračunavanja za prilagođavanje okolnostima u državama članicama.

Ozelenjavanje. 30% direktnih plaćanja su predmet posmatranja poljoprivredne prakse koja je korisna za životnu sredinu i klimu, posebno diverzifikaciju useva, održavanje stalnih pašnjaka i osnivanje „Oblasti ekološkog fokusa“ na svakoj farmi.

Ekvivalencija. Poljoprivredna praksa pokrivena drugim stubom šeme agrookruženja ili šeme sertifikacije koje daju barem ekvivalentnu korist za životnu sredinu i klimu kao što se i prakse uključene u regulaciju mogu smatrati kao „ekvivalentne prakse“. Mogućnost dobijanja sredstava Unije za istu meru ozelenjavanja pod oba stuba („duplo finansiranje“ je eksplicitno isključeno).

Održavanje stalnih pašnjaka. Države članice treba da obezbede da se održava minimalni odnos stalnog pašnjaka u odnosu na ukupnu poljoprivrednu površinu. Ovaj odnos se može primeniti na nacionalnom, regionalnom ili nivou farme.

Oblasti ekološkog fokusa. Minimalna oblast praga gde neće biti EFA uslova je 15 hektara obradivog zemljišta. Procenat - sa početkom od 5% u 2015, onda se kreće do 7%, nakon izveštaja Komisije u 2017. i predmet za predlog zakona. EFA se primenjuje samo na obradive zemlje, ne na stalne pašnjake i zemljište pod stalnim usevima. Dogovoren je spisak podobnih područja EFA (*neobrađeno zemljište, terase, pejzaž funkcije, pufer trake, agrošumarstvo*) kao i izuzeci (*gazdinstvo gde više od 75% od imanja je u pašnjaku, teško šumoviti predeli*) Aneks propisa sadrži matricu koja može da se koristi od strane država članica, u cilju sprovođenja konverzije i pondera pri izračunavanju ukupnog broja hektara pokrivenih „oblašću ekološkog fokusa“ na farmi.

Školski programi. Budžet je povećan sa 90 miliona na 150 miliona eura.

Proizvođačke organizacije i Intergranske organizacije. Odredbe o organizacijama proizvođača, asocijacijama proizvođača i intergranskim organizacijama proširene su na sve sektore kako bi se ojačala uloga poljoprivrednika u lancu snabdevanja.

Vanredne mere. Poboljšana pravila omogućavaju Komisiji da blagovremeno i efikasno reaguje protiv pretnji ozbiljnog poremećaja na tržištu koji utiču na bilo koji sektor. Dodatna finansijska podrška za krizu koja dolazi iz Kriznog Rezervata (*bilo koji neiskorišćeni iznos vraća se farmerima kroz direktna plaćanja*).

Fiksiranje Uredbe. U cilju usklađivanja paketa reformi CAP-a sa Lisabonskim sporazumom, niz mera koje se tiču javne intervencije i privatnog skladištenja, školskih programa, izvoznih podsticaja i sektora šećera, biće isključiva nadležnost Saveta u skladu sa članom 43 Ugovora o funkcionisanju Evropske unije.

Upravljanje tržištem. Tržišna orijentacija predviđa ukidanje kvota za mleko 2015. i šećer 2017. godine. Ukidaju se prava podizanja novih zasada vinograda krajem 2015, a uvodi se sistem odobravanja novih vinograda koji omogućuju rast od 1% godišnje. Očekuje se završetak određenih programa podrške za obranu mleka u prahu. Poboljšana fleksibilnost, povećanje intervencije za goveđe meso na 85% referentne cene. Automatski konkursni postupak za mlečne proizvode iznad utvrđenih količina (*maslac povećan na 50.000 t, razdoblje + 1 mesec*). Podrška za privatno skladištenje lanenih vlakana, obranog mleka u prahu i sireva koji imaju ZOI/ZOZP. Poboljšano upravljanje krizama putem zaštitnih klauzula, sprečavanja krize i povremeno izuzeće od pravila u tržišnom takmičenju za *priznate organizacije proizvođača ili sektorske proizvodnje*.

Saradnja proizvođača podrazumeva proširenje modela organizacija proizvođača / sektorskih organizacija na sve sektore, proširenje ugovora o isporuci na sve sektore (*na dobrovoljnoj osnovi za države članice, osim za šećer*), zajedničko pregovaranje o ugovorima o nabavci robe za određene proizvođače ratarskih useva, goveđeg mesa i maslinovog ulja, proširenje upravljanja ponudom priznatih organizacija proizvođača / sektorskih organizacija za šunku sa zaštićenom oznakom izvornosti (ZOI) / zaštićenom oznakom geografskog porekla (ZOZP), nastavak sporazuma nakon isteka režima kvota u sektoru šećera, proširenje pravila odobrenih za organizacije proizvođača / sektorske organizacije u sektoru mleka.

Novi instrumenti za upravljanje krizom u drugom stubu podrazumevaju - osiguranje useva, životinja i bilja (*finansijski doprinosi ugovorima o osiguranju koji pokrivaju gubitke poljoprivrednika uzrokovane određenim kriznim događajima, na primer nepovoljnim klimatskim učincima*). Uzajamni fondovi (*program koji odobravaju države članice, a kojim se pridruženi poljoprivrednici osiguravaju kako bi primili kompenzacijsko plaćanje u slučaju krize*). Instrument za stabilizaciju prihoda (*isti mehanizam kao kod uzajamnog fonda, ali uzrok smanjenja poljoprivrednikova prihoda nije relevantan*). Komplementarnost s drugim merama ruralnog razvoja.

U slučaju ozbiljnih poremećaja na tržištu predviđa se mogućnost uvođenja zaštitnih mera za sve sektore. Mere će se finansirati iz krizne rezerve koja će se formirati iz smanjenja direktnih plaćanja. Ako se sredstva ne iskoriste sledeće godine biće vraćene poljoprivrednim proizvođačima.

Ruralni razvoj i zajednički strateški okvir. Zajedničke odredbe će dati zajednička pravila o programiranju za sve fondove EU, zahtevajući od zemalja članica da uspostave Ugovor o partnerstvu na državnom nivou koji pokriva njihove programe za svaki fond. Fond EAFRD će biti integrisan sa Evropskim Investicionim fondovima, koji predviđa veću koherentnost, efikasnost, kao i mogućnost da sufinansiraju jedan projekat od strane različitih fondova. Ovo pruža veliku mogućnost za inovativne projekte i koherentne strategije u datoj oblasti, uključujući i urbano-ruralne veze ili kombinovanje poljoprivrednih i ribarskih gazdinstava.

Politika ruralnog razvoja počiva na konceptu uvedenom unutar postojeće finansijske perspektive. Države članice ili regije unutar njih izradiće Višegodišnje planove ruralnog razvoja u kojem će definisati svoje ciljeve.

Prioriteti. Osa sistem u tekućem periodu biće *zamenjen sa šest prioriteta*, koji obuhvataju dobrovoljne mere koje omogućavaju državam članicama da osmisle programe i njihovo finansiranje na osnovu analize specifičnih potreba. Programiranje će biti znatno pojednostavljeno i treba da olakša sprovođenje projekata za korisnika.

Države članice su obavezne da utroše najmanje 30% na mere usmerene na upravljanje zemljištem i borbu protiv klimatskih promena i 5% za Leader sistem. Države članice će uraditi

posebne tematske programe za mlade i male farmere, planinska područja, ženama u ruralnim područjima, klimatskim promenama, biodiverziteta i druge.

Poljoprivreda EU treba da dostigne viši nivo proizvodnje kvalitetne i bezbedne hrane, uz racionalno korišćenje i očuvanje prirodnih resursa od kojih zavisi poljoprivredna proizvodnja. To se može postići sa konkurentnim i održivim poljoprivrednim sektorom koji posluje u okviru lanca snabdevanja koji pravilno funkcioniše i doprinosi održavanju uspešne ruralne ekonomije.

Investicije. U interesu pojednostavljenja, ali i omogućavanja korisnicima da dizajniraju i realizuju integrisane projekte sa povećanom dodatnom vrednošću, jedna mera će pokriti većinu vrsta fizičkih investicija. To će imati za cilj da se poveća ekonomski i ekološki učinak poljoprivrednih gazdinstava i ruralnih preduzeća, da se poboljša efikasnost poljoprivrednih proizvoda, marketing prerađivačkog sektora, da bi se obezbedila infrastruktura potrebna za razvoj poljoprivrede i šumarstva i da se podrže neisplative investicije neophodne za postizanje ekoloških ciljeva.

Šumarstvo. Podrška za investicije u šumarstvu je takođe pojednostavljena i aerodinamična. Predviđena je jedna integrisana mera koja pokriva sve investicije, a podrška će biti usmerena na specifične vlasnike šuma da se poveća efikasnost i efektivnost mera.

Agri životne sredine, organska poljoprivreda, priroda i okvirna direktiva o vodama. Mere koje se tiču životne sredine i klime su ojačane da povećaju svoju efikasnost i njihova implementacija je obavezna. Veliki stepen fleksibilnosti je uveden tako što su omogućeni kraći periodi preuzetih obaveza i periodi konverzije, u cilju podsticanja šireg shvatanja mera. Zbog sličnosti nekih praksi ozelenjavanja uvedenih u Stubu 1 agroekološkim i klimatskim merama u Stubu 2, Uredba predviđa isključenje dvostrukog finansiranja, osiguravajući da poljoprivrednici neće biti plaćeni dva puta za istu aktivnost.

Područja sa prirodnim ograničenjima. Uvedeno je novo razgraničenje područja sa prirodnim ograničenjima (*manje povoljna područja*). Takve oblasti će sada biti definisane na osnovu osam biofizičkih kriterijuma, obezbeđujući objektivni i transparentan sistem širom EU. U cilju garantovanja glatke tranzicije i kontinuiteta, države članice imaju rok do 2018. da sprovedu novo razgraničenje, naravno sa mogućnošću da počne ranije za one koji su završili sa razgraničenjem. Države članice takođe mogu odobriti postepeno ukidanje plaćanja do kraja perioda programiranja za poljoprivrednike koji više neće imati pravo na plaćanje. Uredba takođe obezbeđuje fleksibilnost za države članice u procesu razgraničenja, postavljajući fleksibilne i raznovrsne kriterijume za fino podešavanje, a u određenim slučajevima mogućnost za kumulacijom biofizičkih kriterijuma u datoj oblasti.

Finansiranje. U interesu pojednostavljenja, Uredba predviđa jedinstvenu stopu doprinosa fonda (*stopa sufinansiranja*) za sve mere. Odstupanje je predviđeno za nekoliko mera od posebnog značaja, kao što su one koje se odnose na životnu sredinu, adaptacije klimatskim promenama i ublažavanje i inovacije. Stopa doprinosa fonda je takođe prilagođena da uzme u obzir različite situacije po regionima - Uredba predviđa više stope kofinansiranja za manje razvijene regione, najudaljenije regione i manja egejska ostrva, kao i dve vrste regiona tranzicije gde je BDP po glavi stanovnika za period 2007-2013. bio manji od 75% od proseka EU.

Da bi se obezbedilo efikasno korišćenje resursa Unije, Uredba predviđa minimalne zahteve potrošnje za životnu sredinu i za LEADER. Najmanje 30% od ukupnih sredstava EAFRD mora biti rezervisano za mere koje se odnose na životnu sredinu i klimatske promene, adaptaciju i ublažavanje (*uključujući šumarstvo i investicije u fizičku imovinu*). Još 5% mora biti rezervisano za LEADER pristup, koji podržava implementaciju lokalnih strategija.

Inovacija. Inovacija je definisana kao suštinski cilj za naredni programski period. Biće podržana kroz različite mere ruralnog razvoja, kao što su transfer znanja, saradnje i ulaganja u fizičke imovine. Preko Evropskog partnerstva za inovacije i Poljoprivredne produktivnosti i održivosti - (EIP) Ruralni razvoj će promovisati efikasnost resursa, produktivnost i niske emisije i klimatski-prijateljski - elastičan razvoj poljoprivrede i šumarstva. EIP će stoga podržati i olakšati saradnju između poljoprivrede i istraživanja kako bi se ubrzao tehnološki transfer poljoprivrednicima.

Ova Uredba se zove „horizontalna“ jer okuplja pravila relevantna za sve instrumente CAP-a, prethodno razbacane u različitim komadima CAP-a zakonodavstva. Ona se bavi posebno sledećim: Sistem finansiranja, upravljanja i kontrole, koji uključuje agencije plaćanja i Sistem Integrisane Administracije i Kontrole (IACS). U mnogim aspektima, pravila koja se primenjuju na direktna plaćanja, mere tržišta i ruralni razvoj usklađena su u cilju stvaranja sinergije. Savetodavni Sistem Farme, koji je skup savetodavnih usluga koje države članice moraju da postavе kako bi pomogli poljoprivrednicima da razumeju, posebno, svoju obavezu unakrsne saglasnosti i ozelenjavanja. Sistem unakrsne saglasnosti, koji je nastao 2003. reformom CAP-a, koji predstavlja pomoć i podršku poljoprivrednicima da se usaglase sa zahtevima javnog interesa, posebno standardima koji se odnose na životnu sredinu, dobrobiti životinja i korišćenje sredstava za zaštitu bilja. Obim unakrsne saglasnosti je prilagođen. Povlačenje neopravdano plaćene pomoći i kazne nametnute onim korisnicima sistema podrške koji nisu u skladu sa kvalifikovanim uslovima ili drugim obavezama. Uredba propisuje opšte principe za sve takve kazne da budu nametnute od strane država članica i upućuje na Komisijina ovlašćenja za delegiranje i sprovođenje da postavе detaljna pravila. Za „ozelenjavanje“, kazne će se uvesti postepeno, bez kazni za prve dve godine primene ozelenjavanja (*zahtevana godina 2015. i 2016.*), a na 20% od ozelenjenih uplata za 2017. godinu i na 25% od 2018. godine. Objavljivanje imena korisnika CAP sredstava kako bi se obeshrabrili pojedinačni korisnici za nepravilno ponašanje i istovremeno armirala lična odgovornost poljoprivrednika za korišćenje primljenih javnih sredstava. Da bi se postigla ravnoteža između cilja javne kontrole korišćenja sredstava CAP i prava korisnika na poštovanje njihovog privatnog života, imena tih korisnika koji primaju iznos manji od maksimalnog mogućeg iznosa pomoći pod Šemom Malih Poljoprivrednika, neće biti objavljena. Poslednje, ali ne i najmanje važno, kao novina, ova Uredba uspostavlja rezervu za krizu u cilju podrške poljoprivrednom sektoru u slučaju da velike krize utiču na poljoprivrednu proizvodnju ili distribuciju - primenom, na početku svake godine, smanjenja za direktna plaćanja. Neiskorišćeni iznos će biti nadoknađen poljoprivrednicima. Slučajevi u kojima se mogu koristiti rezerve za krizu su predviđeni u Jedinствenoj Uredbi CMO.

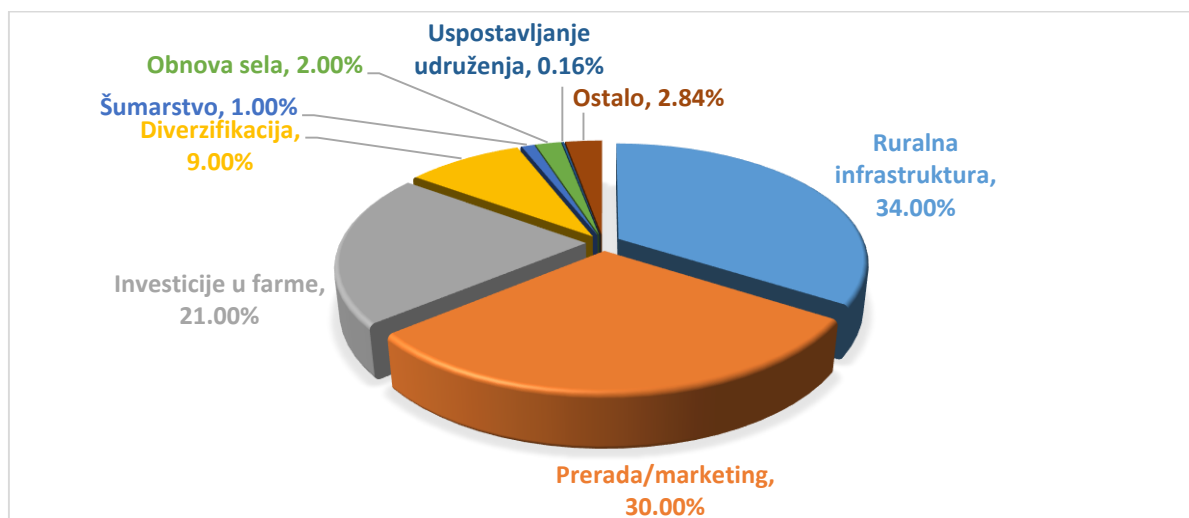
Ključne odrednice politike ruralnog razvoja u EU ostaju netaknute reformom. Kao i u prošlosti, one će se realizovati kroz nacionalne ili regionalne programe ruralnog razvoja koji postavljaju akcije koje treba preduzeti i odgovarajuću raspodelu sredstava za ove mere. Budući pravci u realizaciji Nove poljoprivredne i ruralne politike EU 2014-2020. (Savet EU) za države članice, podrazumevaju pored izrade svojih novih programa Ruralnog razvoja zasnovan na najmanje četiri od šest zajedničkih prioriteta Evropske unije, da sačine važne izbore vezano za šeme Direktnih plaćanja za sprovođenje od januara 2015. Zatim, da se urade transferi između stubova, zatvaranje i degresivnost, regionalna implementacija osnovnih plaćanja, interna konvergencija, ozelenjavanje ekvivalencije, mladi poljoprivrednici, redistributivna plaćanja, zajednička podrška i pristup sektorskoj saradnji i ugovorima. Dva stuba će biti interaktivna u finansijskom smislu, sa mogućim transferima između oba i pravila kako bi sprečili dvostruko finansiranje. Uspostavljen je zajednički i koherentan celokupni okvir politike EU za sva evropska strukturna i investiciona (ESI) sredstava, uključujući EAFRD, kako bi se poboljšala koordinacija između njih i ojačala komplementarnost. Da pravila budu jednostavnija i da se postigne balans između efikasnosti i efektivnosti.

7.4 POLITIKA RURALNOG RAZVOJA EVROPSKE UNIJE PREMA KANDIDATIMA

Zemlje koje su kandidati za članstvo imaju pravo na finansijsku pomoć iz fondova Evropske unije. Osnovana su tri pretpristupna programa radi pripreme zemalja za članstvo, i to: PHARE, ISPA i SAPARD program za pomoć poljoprivredi i ruralnom razvoju za zemlje srednje i istočne Evrope. Prethodni programi su ujedinjeni u *Instrumentu za pretpristupnu pomoć IPA (Instrument for Pre-Accession Assistance)* za budžetski period 2007-2013. Formulirana su tri mehanizma transfera pomoći za ruralni razvoj. PHARE za izgradnju institucija i reformu administracije, ISPA pomoć za infrastrukturne programe u transportu i zaštiti životne sredine i *SAPARD program pomoći poljoprivredi i ruralnom razvoju*.

7.4.1 Program za poljoprivredni i ruralni razvoj SAPARD

SAPARD je program za pretpristupnu pomoć poljoprivredi i ruralnom razvoju i primenjuje se od 2000. godine. Imao je za cilj da pruži pomoć strukturnim prilagođavanjima u poljoprivredi, razvoju ruralnih područja i implementaciju delova komunitarnog prava koje se odnose na Zajedničku poljoprivrednu politiku (CAP). Finansiranje na bazi SAPARD-a je definisano na bazi poljoprivrednog stanovništva, poljoprivrednih površina, bruto društvenog proizvoda i specifičnih teritorijalnih pitanja. *Prema iznosu finansiranja najviše je investirano u ruralnu infrastrukturu u lokalnim zajednicama i programe prerade i marketinga poljoprivrednih proizvoda za razvoj preduzetništva i biznisa u ruralnim područjima*. Finansirane su investicije u modernizaciju i osnivanje novih farmi i za diverzifikaciju aktivnosti ruralne ekonomije. SAPARD je zemljama kandidatima ponudio 11 zajedničkih mera za zemlje članice i 4 za specifične mere novih članica (Janković, 2009, Babović i Tasić, 2013).

Grafikon 21. Raspored mera u okviru SAPARD fonda

Izvor: Casquilho J. (2006): EU experience on Pre-Accession assistance for Agriculture and Rural Development. DG AGRI - Eii. 4 - Pre-Accession Assistance For Agriculture And Rd Cei Sef. Obrada autora.

Specifične mere koje su definisane u SAPARD programu odnosile su se na: *kontrolu kvaliteta, veterinarsku zaštitu, fitosanitarnu zaštitu, zaštitu potrošača, organizovanje proizvodnih udruženja, sređivanje katastra i za tehničku pomoć ruralnom razvoju*. Zemlje kandidati biraju u koje programe poljoprivrednog i ruralnog razvoja će investirati. EU je definisala *prioritete u korišćenju sredstava SAPARD-a i to za povećanje tržišne efikasnosti, uvođenje standarda kvaliteta i zdravstvene bezbednosti i za otvaranja novih radnih mesta u ruralnim sredinama*.

Glavni ciljevi SAPARD programa su: prilagođavanje evropskim propisima u sektoru poljoprivrede, priprema za CAP-a, investiranje u poljoprivredne posede, poboljšanje kvaliteta zemljišta, pošumljavanje i podrška proizvođačima šumskih proizvoda, poboljšanje obradivih površina, stručno obrazovanje i osposobljavanje i razvoj prerade i marketinga poljoprivrednih i ribarskih proizvoda. *Kriterijumi za izbor programa su:* kvalitet proizvoda i sertifikat proizvodnje, organska proizvodnja, minimum 50% dohotka ostvareno u poljoprivredi, uticaj projekta na razvoj i zapošljavanje u lokalnoj sredini, objektivna studija izvodljivosti za velike projekte, minimum 3 godine rada u ekonomskoj delatnosti, nepostojanje drugih izvora finansiranja, usaglašenost s nacionalnim i regionalnim programom poljoprivrednog i ruralnog razvoja. Program SAPARD-a je realizovan na osnovu sufinansiranja projekta u iznosu od 75%. Ostali deo sredstava obezbeđivali su izvođači radova iz sopstvenih izvora i privatni preduzetnici iz poljoprivrede i prerade.

Evropska komisija je ovlastila zemlje kandidate da preuzmu odgovornost za upravljanje pretpristupnim fondovima i da povećaju svoje učešće kako bi bile sposobne da upravljaju fondovima u procesu pristupanja. Zemlje kandidati su obavezne da urade program za zemlju, postignu sporazum o finansiranju, akredituju tela za implementaciju i monitoring SAPARD-a. Obaveza zemlje kandidata je da sredstva dobijena iz fonda povećaju svojim učešćem za 25% a podnosilac zahteva da obezbedi jednu četvrtinu sredstava za nepoljoprivredne ili polovinu ako se radi o proizvodnoj investiciji. Za implementaciju SAPARD-a odgovorna je agencija, nacionalni fond i službenik, nadležno telo za akreditaciju i sertifikaciona ustanova. Definisane su funkcije i kriterijumi za akreditaciju. Implementacija projekta se odvijala tako što je projekte predlagala ovlašćena SAPARD agencija (*agencija za plaćanje i agencija za implementaciju programa*), Evropska komisija vršila je kontrolu troškova i reviziju, agencija je odgovorna za izbor i upravljanje projektima, finansiranje i vršenje kontrole.

SAPARD je predvideo decentralizovani način realizacije. Zemlje kandidati treba da preuzmu odgovornost za upravljanje pretpristupnim fondom. Da povećaju svoje vlasništvo kako bi se osposobile za samostalno upravljanje fondovima koje je potrebno za pristupanje EU. Zbog kašnjenja Evropske komisije sa razradom principa i pravila za pripremu programa i složene administrativne procedure i izostanka objektivnih kriterijuma od raspoloživih 850 miliona eura, do kraja 2002. povučeno je 18%. Kod implementacije SAPARD-a bili su projekti koji povećavaju poljoprivrednu proizvodnju, a izostali projekti koji poboljšavaju kvalitet proizvodnje i proizvoda. SAPARD je pokrивao 50% (EU 75% + 25% država članica) troškova ulaganja, a preostali deo korisnik iz sopstvenih sredstava i putem kredita što mali korisnici nisu mogli da isprate. Isplate korisnicima iz fonda vrši se po završetku projekta, pa su sredstva usled nepovoljnih uslova kofinansiranja pretežno plasirana velikim proizvođačima. Zabeležene su zloupotrebe u raspodeli sredstava i konsultantskih usluga za poslovne planove. Efekat utroška sredstava iz fondova za projekte meri se odnosom iznosa koji zemlja potroši u odnosu na ukupan iznos sredstava iz fondova ili stručno nazvano stopom apsorpcije. Mogućnost apsorpcije zemlje članice zavisi od sredstava koja su dodeljena na osnovu % BDP, od pravovremene pripreme tržišno orijentisanog i ekonomski opravdanog projekta i sposobnosti korisnika za sufinansiranje projekta. SAPARD program je pokazao da se moraju osposobiti efikasne institucije na svim nivoima za upravljanje programima i sredstvima pomoći EU. Treba znati da je potrebno dobro poznavati procedure i pravila da bi se pripremili ekonomski prihvatljivi i rentabilni projekti i koristila sredstva programa EU.

7.4.2 IPA - Instrument pretpristupne pomoći

Evropski savet je 2006. osnovao jedinstveni *Instrument za pretpristupnu pomoć (IPA)* za budžetski period 2007-2013. godine. Ukupan budžet za razvojni period iznosio je 11,5 mlrd

eur. IPA pruža pomoć za: tranziciju i izgradnju institucija, prekogranični, regionalni i ruralni razvoj i razvoj ljudskih resursa. Državama kandidatima je omogućeno korišćenje sredstava iz svi pet komponenti, a potencijalnim kandidatima samo iz pomoći za tranziciju i izgradnju institucija i prekograničnu saradnju. Glavni prioriteti pretprijetne pomoći IPA su: pružanje pomoći u ispunjenju političkih, ekonomskih, pravnih tekovina, izgradnja administrativnih kapaciteta i jačanje pravosuđa; pomoć zemljama u toku priprema za korišćenje strukturnih i kohezionih fondova EU posle pristupanja Evropskoj uniji.

Finansijska sredstva iz pomoći IPA dodeljuju se za planirane i definisane programe koji doprinose realizaciji programa definisanih u strategiji EU. Prioriteti koji se finansiraju prema Modelu projektnog ciklusa sastoje se iz programiranja, identifikacije, formulacije sprovođenja, evaluacije i revizije. U procesu programiranja izrađuje se Višegodišnji indikativni finansijski okvir koji pokazuje raspodelu IPA po zemljama i po komponentama. Fleksibilnost sa aspekta iznosa sredstava pruža mogućnost da se sredstva po potrebi revidiraju na godišnjem nivou i da omogući promene ako dođe do promene statusa zemlje korisnika (Janković, 2009).

Tabela 9. Godišnji iznos sredstava IPA određen Višegodišnjim indikativnim finansijskim okvirom 2008-2012.

Zemlje	Komponenta	2008	2009	2010	2011	2012	Stopa
Hrvatska	IPA I	45, 4	45, 6	39, 5	40, 0	40, 9	
	IPA II	14, 7	15, 0	16, 2	16, 5	16, 9	
	IPA III	47, 6	49, 7	56, 8	58, 2	59, 3	
	IPA IV	12, 7	14, 2	15, 7	16, 0	16, 0	
	IPA V	25, 6	25, 8	26, 0	26, 5	27, 3	
	Ukupno	146, 0	151, 2	154, 2	157, 2	160, 4	2, 2
SRBIJA	IPA I	179, 4	182, 5	186, 2	180, 9	193, 8	
	IPA II	11, 5	12, 2	12, 5	12, 7	13, 0	
	Ukupno	190, 9	194, 8	198, 7	202, 7	206, 8	2, 0
Makedonija	IPA I	41, 1	38, 1	36, 2	34, 5	33, 0	
	IPA II	4, 1	5, 6	5, 7	5, 8	5, 9	
	IPA III	12, 3	20, 8	29, 4	35, 0	39, 4	
	IPA IV	6, 0	7, 1	8, 4	9, 4	10, 6	
	IPA V	6, 7	10, 2	12, 5	14, 0	16, 9	
	Ukupno	70, 2	81, 8	92, 3	98, 7	105, 8	10, 8
Turska	IPA I-V	538, 7	566, 4	653, 7	781, 9	899, 5	13, 7
Albanija	IPA I-II	70, 7	81, 2	93, 2	95, 0	96, 9	8, 2
BIH	IPA I-II	74, 8	89, 1	106, 0	108, 1	110, 2	10, 2
Crna Gora	IPA I-II	32, 6	33, 3	34, 0	34, 7	35, 4	2, 1
Kosovo*	IPA I -II	184, 7	106, 1	67, 3	68, 7	70, 0	-
Nacionalni programi		1308, 6	1303, 9	1399, 4	1547, 0	1685, 0	6, 5
Regionalni i horizontalni		135, 7	160, 0	157, 7	160, 8	164, 2	4, 9
Administrativni troškovi		54, 0	56, 5	64, 6	75, 0	80, 5	10, 5
UKUPNO		1498, 3	1520, 4	1621, 7	1782, 8	1929, 7	6, 5

Izvor: Službeni glasnik Evropske unije (<http://eur-lex.europa.eu/en/index.htm>)

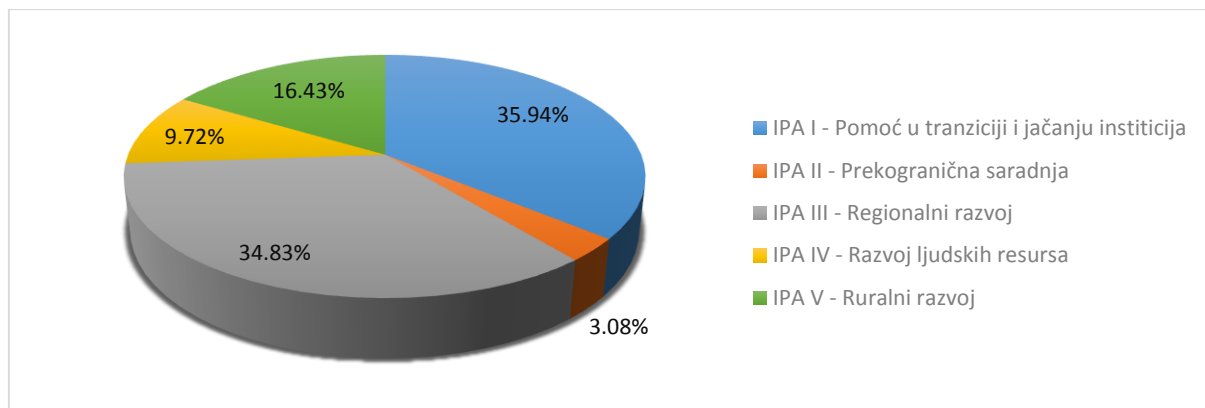
(Modifikovano prema Janković, 2009). Obrada autora.

Tabela 10. Indikativna raspodela IPA sredstava po zemljama korisnika (mil. eura)

Zemlje	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Ukupno
Hrvatska	141, 2	146	151, 2	154, 2	157, 2	160, 4	910, 2
Makedonija	58, 5	70, 2	81, 8	92, 3	98, 7	105, 8	507, 3
Turska	497, 2	538, 7	566, 4	653, 7	781, 0	899, 5	3937, 4
Albanija	61, 0	70, 7	81, 2	93, 2	95, 0	96, 0	498, 0
BIH	62, 1	74, 8	89, 1	106, 0	108, 1	110, 2	550, 3

Crna Gora	31,4	32,6	33,3	34,0	34,7	35,4	201,4
SRBIJA	180,7	190,0	194,8	198,7	202,7	206,8	1183,6
Kosovo *	68,3	184,7	106,1	67,3	68,7	70,0	565,1
Ukupno	1109,4	1308,6	1303,9	1399,4	1547,0	1685,0	8353,3

Izvor: Službeni glasnik Evropske unije (<http://eur-lex.europa.eu/en/index.htm>).

Grafikon 22. Raspodela IPA sredstava po komponentama

Izvor: European Commission (2009): Enlargement. Instrument for pre-accession assistance (IPA). Obrada autora.

U procesu programiranja IPA Evropska komisija radi za svaku zemlju kao potencijalno kandidata uz konsultaciju sa zemljama korisnicima *Višegodišnji planski dokument*. U dokumentu se definišu prioriteta po oblastima i finansijska sredstva za realizaciju prioriteta za tri budžetske godine uz godišnju korekciju.

Decentralizovano upravljanje fondovima IPA je model na osnovu kojeg Evropska komisija prenosi upravljanje određenim aktivnostima u primeni programa zemlji korisniku. Evropska komisija ima odgovornost za izvršenje budžeta Evropske unije. Na taj način se zemlja kandidat osposobi da upravlja fondovima EU. Postoji *decentralizacija sa kontrolom pre plaćanja (ex ante)* koju sprovodi Evropska komisija. Nacionalne službe vrše tenderske procedure, zaključuju ugovor i vrše plaćanja uz prethodnu kontrolu i odobrenje Evropske komisije u zemlji korisnika. *Decentralizacija bez kontrole pre plaćanja* je kontrola gde Evropska komisija u zemlji korisnika ne proverava i ne odobrava svaku pojedinačnu transakciju. Model decentralizacije u zemlji koja koristi IPA fondove treba da kvalitetno funkcioniše. Decentralizacija bez ex ante kontrole je model realizacije projekta i finansijskog upravljanja koji je nužan za korišćenje Kohezionog fonda i strukturnih fondova posle pridruživanja. Upravljanje u oba slučaja odobrava se samo kada se ispune minimalni kriterijumi i uslovi dati u Uredbi o sprovođenju IPA. Dobijanje dozvole za autonomno upravljanje fondovima EU predmet je akreditacije koju daje i tehnički pomaže Evropska komisija, a vode nacionalne službe.

Funkcije i institucije u modelu decentralizovanog upravljanja EU fondovima su: nacionalni službenik za akreditaciju, nacionalni IPA koordinator, strateški koordinator, nacionalni službenik za odobravanje, nacionalni fond, operativne strukture, revizorsko telo, IPA komisija za nadzor i IPA sektorske komisije za nadzor. Opis posla svake funkcije je preciziran radi kontinualnog i odgovornog upravljanja EU fondovima.

Modifikovani plan aktivnosti Evropske komisije za uvođenje decentralizovanog modela upravljanja u okviru IPA podrazumeva (*Janković, 2009*):

- Uvođenje sistema upravljanja i kontrole, u okviru nadležnosti Nacionalnog službenika za akreditaciju, radi definisanja opšteg okvira u kome će modeli upravljanja i kontrole funkcionisati u okviru IPA u skladu s ciljevima, principima i obavezujućim pravilima.

- Definisane nedostataka, da bi se utvrdilo u kom obimu uslovi za decentralizovani model trenutno postoje i identifikovale posebne aktivnosti, izmene i poboljšanja koja su potrebna na osnovu izveštaja o utvrđenim nedostacima.
- Eliminisanje nedostataka, u vidu neophodnih izmena i poboljšanja u ciljnim institucijama i procedurama sprovođenjem preporuka iz izveštaja o utvrđivanju nedostataka.
- Definisane usklađenosti, koja se sprovodi da bi se nacionalnim organima koji su odgovorni za finansijsko upravljanje IPA instrumentom omogućilo da utvrde da li su ispunjeni preduslovi za podnošenje zvaničnog zahteva za uvođenje decentralizovanog modela.
- Nacionalna akreditacija i podnošenje zahteva za prenos ovlašćenja. Priprema za odluku Komisije, koja podrazumeva pripremanje svih elemenata koji su neophodni da bi se Komisiji omogućilo da donese odluku da li da odobri decentralizovani model prema članu 13. IPA Uredbe. Komisija odlučuje da povuče sve ex-ante kontrole, odnosno da prenese odgovornosti za upravljanje bez ex-ante kontrola od strane Evropske komisije, što je konačan cilj za sve komponente i sve oblasti decentralizacije upravljanja.

Pomoć u izgradnji institucija (komponenta 1) pruža podršku zemljama kandidatima i potencijalnim kandidatima u procesu pridruživanja Evropskoj uniji. Podrška se sastoji u ispunjenju kriterijuma i standarda, usklađivanju legislative i jačanju kapaciteta institucija. Omogućuje učešće u programima EU i radu agencija. *Podrška ima tri prioriteta: političke zahteve, društveno ekonomski razvoj i EU standardi.* Za pomoć u izgradnji institucija u periodu do 2012. godine EU je izdvojila 4,7 mlrd. eura. Srbija će za projekte imati na raspolaganju 1,1 mlrd. eura. Sredstva se mogu koristiti za *tehničku pomoć (izgradnja institucija, priprema projektne dokumentacije, obuka i sprovođenje strategije), tviniga (usklađivanje sa pravnim tekovinama EU i obuka), investicija (nabavka opreme, radovi i finansiranje) i donacije bespovratne pomoći (sredstva za civilna društva, lokalnu zajednicu i agencijama).*

Projekti koji se finansiraju iz fondova EU sadrže sve bitne postupke od cilja do potpisivanja finansijskog ugovora koje finansira EU i kada počinje faza realizacije. U periodu identifikacije projekta počinje priprema Nacionalnog programa sa predlogom projekata u skladu sa dokumentima EU, koji će biti finansirani na godišnjem nivou, koje priprema Nacionalni IPA koordinator u saradnji sa ministarstvima. Predlozi projekata se dostavljaju Evropskom savetu (*direkciji*) na odobrenje i svestranu kontrolu kvaliteta projekta. Projekti se zatim šalju na konsultacije i ocenu direktoratima Evropske komisije. Odobrene projekte usvaja IPA odbor kojeg čine predstavnici svih zemalja članica EU. Pravni osnov za realizaciju projekta predstavlja finansijski ugovor između Evropske komisije i vlade kada počinje implementacija koja sadrži raspisivanje tendera, evaluacija tenderskih ponuda, zaključivanje ugovora, isplatu sredstava, realizacija projektnih aktivnosti, monitoring, evaluacija i revizija projekta. Specifičnost programa pomoći EU je da se realizacija projekta koji se definiše za godinu n, očekuje tek u n + 2 godini i ista se odnosi na sve komponente u okviru IPA.

Evropska komisija da bi odobrila projekte za finansiranje u okviru IPA potrebno je da isti ispunjavaju uslove: ciljevi projekta usaglašeni na svim nivoima, projekat tehnički ispravan, postoji organizacija za realizaciju projekta, koncept održivosti ilustrovan, usklađen sa vremenskim okvirom realizacije, rizici predstavljeni, projekt se ne preklapa sa postojećim projektima, uvažena iskustva prethodnih projekata, definisane obaveze za kofinansiranje, definisan pravni okvir realizacije i način kako će projektne aktivnosti doprineti realizaciji međusektorskih pitanja.

Regionalna i prekogranična saradnja (Komponenta 2) podrazumeva korišćenje sredstava IPA za zajedničke lokalne i regionalne inicijative radi unapređenja održivog privrednog i društvenog razvoja u oblasti životne sredine, prirodnog i kulturnog nasleđa, javnog zdravlja,

borbe protiv organizovanog kriminala, efikasne i bezbedne granice i unapređenja zajedničkih akcija koje uključuju lokalne učesnike iz pograničnih sredina. Težište je na implementaciji projekata radi razvoja preduzetništva, turizma i trgovine u pograničnim područjima, integracije prekograničnih tržišta rada, lokalnog zapošljavanja, jednakosti polova, treninga i uključivanje u društvenu zajednicu. Podrška se daje unapređenju saradnje ljudi, opreme za istraživanje i tehnološkom razvoju. Razvojem saradnje, kapaciteta i zajedničkim korišćenjem infrastrukture u društvenim i uslužnim delatnostima uspostaviće se kvalitetna veza između gradskih i seoskih sredina i minimizirati izolacija unapređenjem transportnih, informativnih i komunikacionih mreža i usluga. Obezbediće se pristup pograničnim vodama, pogonima za preradu otpada i energetskim postrojenjima. Posebno se podržavaju projekti za unapređenje zakona i administrativne saradnje i programi za obezbeđenje efikasnog upravljanja granicom i svim pozitivnim i negativnim pojavama na granici. Pomoć se daje u okviru Višegodišnjih programa za prekograničnu saradnju koji se rade za svaku granicu ili grupu granica na nivou regiona.

Pomoć EU za period do 2012. iznosi 350 miliona eura za zemlje kandidate i potencijalne kandidate za članstvo u EU. Srbija dobija za programe prekogranične saradnje 70 miliona eura. Program saradnje definišu zajednički zemlje učesnice u skladu sa pravilom korišćenja IPA sredstava. Zajednički program se dostavlja Evropskoj komisiji koja ocenjuje prekogranični program. Ako nema primedbi, Evropska komisija usvaja program i isti se implementira sa obe strane granice zemalja učesnica po jedinstvenim pravilima. Za svaki pojedinačni program svaka zemlja učesnica uspostavlja operativna tela za sprovođenje programa. Srbija ima šansu da učestvuje u 6 programa prekogranične saradnje sa susednim državama i dva internacionalna programa. Programi se realizuju putem objedinjenog predloga projekta. Predlog projekta podnose isključivo neprofitne organizacije i institucije.

Regionalni razvoj (komponenta 3). Kod treće komponente IPA zemlje kandidati se pripremaju za korišćenje sredstava Evropskog fonda za regionalni razvoj (*EFDF*), Kohezionog fonda i Evropskog socijalnog fonda (*ESF*) radi ostvarenja: *konvergencije, regionalne konkurentnosti i zapošljavanja i evropske teritorijalne saradnje. Finansiraju se projekti tehničke pomoći, investicioni projekti i grantovi. Sredstva se mogu koristiti za saobraćaj, životnu sredinu i ekonomski razvoj.* Prioriteti se razrađuju u Strateškom koherentnom okviru na nacionalnom nivou za treću i četvrtu komponentu IPA. Strateški koherentni okvir rade zemlje korisnice na osnovu Višegodišnjeg indikativnog planskog dokumenta i isti dostavljaju Evropskoj komisiji. Strateški program obuhvata: analizu sektora i tematskih prioriteta, ciljeve koje zemlja teži da realizuje, listu programa sa opisom prioriteta i pregled finansijskih sredstva po programima. Strateški program priprema koordinator uz saradnju sa nacionalnim koordinatorom i isti je preduslov za pripremu i odobravanje programa treće i četvrte komponente i dostavlja se Evropskoj komisiji

Operativni programi sadrže: *procenu srednjoročnih potreba, konsultacije društveno-ekonomskih partnera, opis izabranih strateških prioriteta, informacije o prioritetima, modalitet sprovođenja mera, aktivnosti tehničke pomoći, po merama naznake korisnika, finansijski pregled, indikatore i modalitete ocene i kontrole, listu glavnih projekata i opis struktura i tela za upravljanje i kontrolu operativnog programa.*

Projekti se finansiraju od strane EU maksimalno sa 75% a u izuzetnim slučajevima i sa 85%. Za implementaciju sredstava potrebno je da zemlja kandidat za članstvo uspostavi statističku regionalizaciju zemlje prema NUTS klasifikaciji. Standard NUTS klasifikacija administrativnih jedinica prema broju stanovnika iznosi: NUTS 1 (3-7 mil), NUTS 2 (0,8-3) i NUTS 3 (0,150-0,800). Srbija je obavezna da uspostavi NUTS klasifikaciju u periodu od 4 godine od potpisivanja Sporazuma o pridruživanju.

Razvoj ljudskih resursa (komponenta 4) ima zadatak da doprinese realizaciji Evropske strategije zapošljavanja u oblasti zapošljavanja, obrazovanja, obuke i socijalne inkluzije. IPA pokriva pomoć pojedincima po listi prioriteta: veća prilagodljivost zaposlenih, preduzeća i preduzetnika (doživotno učenje i inovativno i produktivno organizovanje posla), bolji pristup zapošljavanju (modernizacija institucija, identifikacija potreba, poboljšanje pristupa i veći broj žena, povećanje migranata, geografska mobilnost), bolja društvena inkluzija i integracija ljudi (integracija i ponovno zapošljavanje i prihvatanje različitosti na poslu), promovisanje partnerstva i inicijativa za saradnju, proširenje i povećanje investicija u ljudske resurse (reforme u obrazovanju i obuci, povećanje učešća u obrazovanju i obuci, doživotna obuka, razvoj ljudskih potencijala, saradnja među visokoškolskih institucija), jačanje institucionog kapaciteta i efikasnost administracije.

Prioriteti se operacionalizuju u Strateškom koherentnom okviru koji se radi na nacionalnom nivou za treću i četvrtu komponentu IPA. Pomoć se sprovodi putem višegodišnjih operativnih programa koje pripremaju grupe u saradnji sa Evropskom komisijom koja ih i odobrava. Operativni program sadrži: *srednjoročne potrebe i ciljeve, opis konsultativnog procesa i odobrenih strateških prioriteta, informacije o prioritetima, mehanizme za sprovođenje, operacije tehničke pomoći, identifikaciju krajnjeg korisnika, finansijski račun, evaluaciju i opis relevantnih struktura*. Programi se mogu revidirati na inicijativu zemalja ili Evropske komisije. Učešće u finansiranju ne prelazi 85% podnesenih troškova na nivou prioriteta, tako da ni jedna pojedina operacija ne može da ima veću stopu kofinansiranja od prioriteta kojoj operacija pripada.

Razvoj sela (komponenta 5) se odnosi na ruralni razvoj i namenjen je zemljama kandidatima radi pripreme za implementaciju i upravljanje CAP-a Evropske unije. Pomoć IPA doprinosi održivom razvoju poljoprivrede i ruralnih područja i primeni legislative Evropske unije u oblasti CAP-a. Zemlje kandidati se pripremaju za korišćenje Evropskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj (EAFRD).

*IPA-Višekorisnička. IPA pruža podršku zajedničkim prioritetima i projektima zemalja kandidata i potencijalnih kandidata za članstvo. Višekorisnička IPA je dopuna nacionalnim IPA programima u oblastima gde je regionalna saradnja uspešna. Prioriteti za sve zemlje kandidate i potencijalne kandidate i finansijska sredstva za realizaciju definisani su u Višekorisničkom IPA Višegodišnjem indikativnom programskom dokumentu (2007-2009). Dokument radi Evropska komisija u konsultaciji sa institucijama zemalja kandidata i potencijalnih kandidata. Dokument definiše prioritete po oblastima i finansijska sredstva za realizaciju programa. Planira se da 10% od ukupnog iznosa IPA sredstava do 2013. da se implementira kroz Višekorisničku IPA. Izrada projekata je centralizovana u okviru Evropske komisije. Podrška kroz Višekorisničku IPA definisana je kroz sledeće ciljeve: *ispunjenje kriterijuma iz Kopenhagena, harmonizacija sa pravnim tekovinama EU i promocija dijaloga civilnog društva između zemalja zadanog Balkana, EU i Turske.**

Podrška kroz Višekorisničku IPA odnosi se na: *regionalnu saradnju, razvoj infrastrukture, pravosuđe i unutrašnji poslovi, unutrašnje tržište, reforma tržišta, reforma državne uprave, demokratska stabilnost, obrazovanje, mladi i istraživanje, tržišna ekonomija, nuklearna bezbednost, privremene administrativne institucije i rezervna sredstva.*

7.4.3 IPARD - Instrument pretpristupne pomoći za ruralni razvoj

IPARD - Instrument pretpristupne pomoći za ruralni razvoj je peta komponenta IPA namenjena zemljama kandidatima za članstvo Evropske unije. Težište je da se podstakne održivi razvoj poljoprivrede i ruralnih područja i ostvari implementacija pravne legislative u

CAP. Implementacija pruža mogućnost zemlji kandidatu da se pripremi za članstvo i za korišćenje Evropskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj (EAFRD). IPARD se ostvaruje primenom 9 mera i 3 prioritetne ose (Janković, 2009):

- *Unapređenje efikasnosti tržišta i primena EU standarda (Osa 1)* sa merama investiranja u gazdinstva, u preradu i marketing poljoprivrednih proizvoda i podrška pri osnivanju proizvođačkih grupa.
- *Aktivnosti za primenu agroekoloških mera i strategija lokalnog ruralnog razvoja Leader (Osa 2)* sa merama pripreme lokalnih javnih partnera za primenu lokalnih razvojnih strategija.
- *Razvoj ruralne ekonomije (Osa 3)* sa merama unapređenja i razvoja ruralne infrastrukture, razvoj i diferencijacija ruralnih ekonomskih aktivnosti, unapređenje treninga i tehnička pomoć.

EU je kandidatima za članstvo u periodu 2007-2012. planirala 880 mil eura za projekte u okviru IPA za ruralni razvoj. Sa zemljama kandidatima potpisala je Sporazum o IPARD finansiranju sa obavezama članica da dobijena sredstva iz fonda dopune sa 25% učešća. IPARD obezbeđuje 50% (75% EU + 25% članice) troškova ulaganja korisnika, a 50% pokrivaju korisnici sopstvenim sredstvima. U izuzetnim slučajevima učešće EU maksimalno može biti od 80% za pripremu sprovođenja agroekoloških mera i strategije lokalnog razvoja sela, 85% kod investicionih projekata koji se realizuju u područjima gde su prisutne prirodne katastrofe i 100% za tehničku pomoć radi pripreme, praćenja, ocene, informacija i kontrole za realizaciju programa. Pored sredstava fonda poljoprivrednik ulaže sredstava iz sopstvenih izvora ili iz kredita dok se ne završi projekt kada dobija sredstava iz IPARDA-a.

Mere za ruralni razvoj se operacionalizuju na programu na nacionalnom nivou za poljoprivredu i integralni razvoj sela. Nacionalni program ruralnog razvoja IPARD programa pripremaju službe koje je odredila zemlja korisnica i dostavlja se Evropskoj komisiji koja, ako je program ekonomski opravdan, u roku od 6 meseci usvaja program. Specifičnosti IPARD programa su da: da je višegodišnji program za period 2007-2013, sadrži kompleksnu analizu poljoprivrede i ruralnih područja zemlje kandidata, definiše ciljeve koje treba realizovati, obezbeđuje tri ose i devet mera za primenu, sadrži indikatore efikasnosti, efektivnosti programa, definiše finansijski plan za primenu programa. Kada Evropska komisija usvoji IPARD program sledi realizacija programa koje zemlje vrše putem operativnih tela u sistemu decentralizovanog upravljanja. Decentralizovano upravljanje fondovima je model po kome Evropska komisija prenosi upravljanje određenim aktivnostima zemljama korisnicima, a zadržava odgovornost za izvršenje budžeta EU. Upravljanje se može odobriti kada se ispune minimalni uslovi i stvore strukture i tela u skladu sa pravilima o implementaciji IPA.

Za IPARD je potrebno uspostaviti sledeće strukture i tela: *nacionalni koordinator, nacionalni službenik za odobravanje, nacionalni fond, nacionalni službenik za akreditaciju i operativnu strukturu za komponentu ili program.*

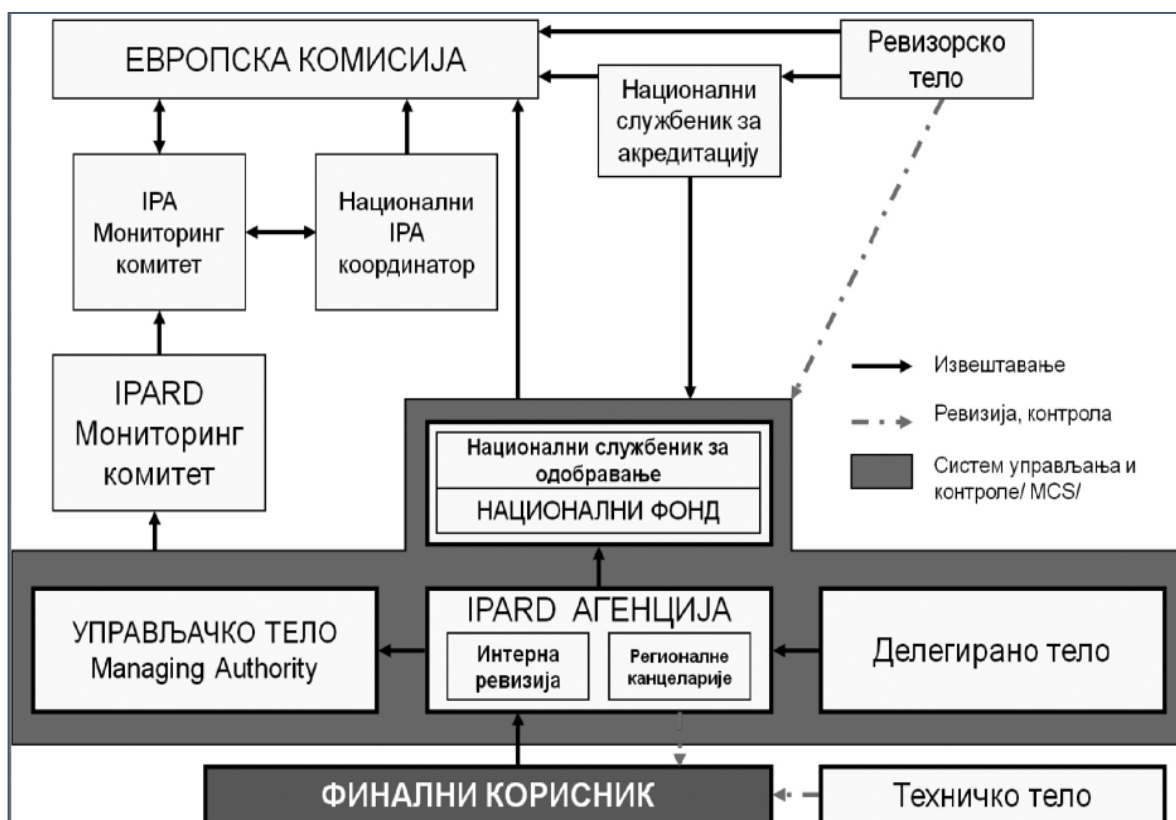
Kriterijumi za akreditaciju su: osnivanje i upravljanje organizacijom, upravljanje rizikom, sprovođenje i nadzor nad intervencijama i komunikacija.

Operativna struktura zemlje korisnice za upravljanje i realizaciju programa: priprema i praćenje programa, priprema izveštaja o sprovođenju, projekti za finansiranje se biraju u skladu sa utvrđenim kriterijumima, postupak čuvanja svih dokumenata, tenderske procedure i poseban računovodstveni račun, da nacionalni fond i činovnik za izdavanje ovlašćenja dobiju sve informacije, izveštavanje i informisanje, overa troškova, interna revizija, izveštaj o nepravilnostima i usaglašenost sa zahtevima informacija i publiciteta.

IPARD operativna struktura se sastoji iz Upravljačkog tela koje je odgovorno za sprovođenje programa i agencije. *Upravljačko telo obezbeđuje*: da su projekti za finansiranje odabrani prema kriterijumima, evidencija da je kompjuterizovana, korisnici da su informisani o svojim obavezama i svesni evidentiranja rezultata i ishoda projekta, evaluacija programa u propisnim rokovima, javnost nacionalnog programa, rukovođenje odborom za monitoring, izveštaj o napretku šalje se Evropskoj komisiji i agencija da dobije sve informacije.

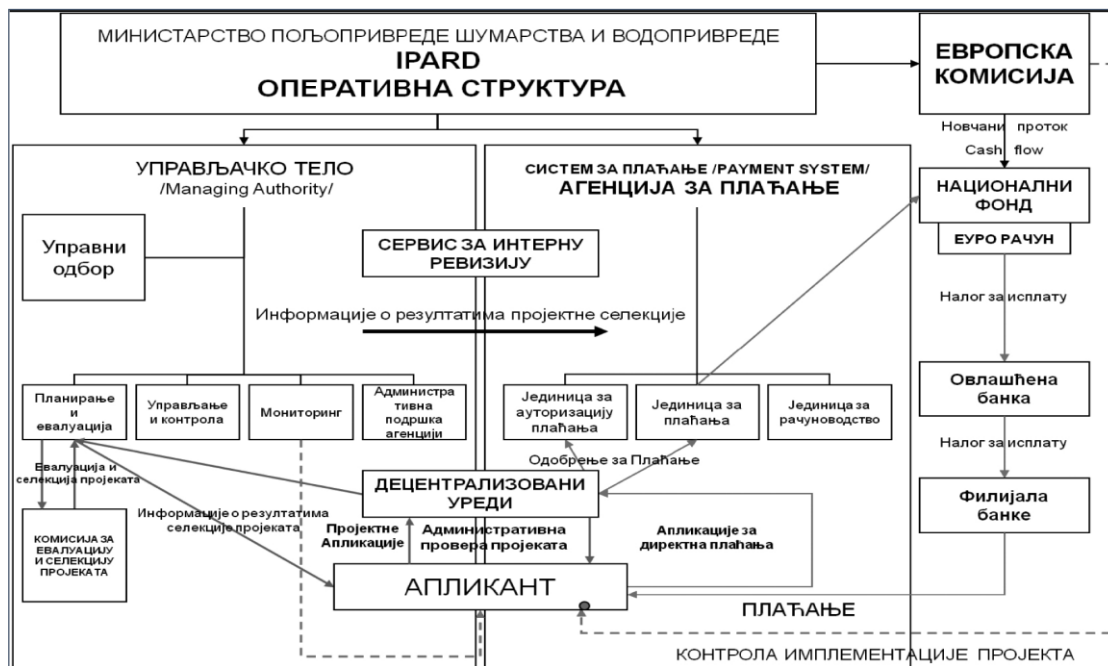
Dužnosti i ovlašćenja IPARD agencije: publicitet, pružanje informacija i obuka korisnika, prijem aplikacija od korisnika, evaluacija i selekcija projektnih aplikacija, praćenje sprovođenja projekata, izveštaji u skladu sa legislativom, uspostavlja se baza podataka i obrada i administrira i obezbeđuje saradnju sa javnim, privatnim, fizičkim i svim drugim organizacijama, institucijama i sa Evropskom komisijom.

IPARD agencija upoznaje korisnike o odobrenom nacionalnom programu, pravilima konkursa za podnošenje projektnih aplikacija i preuzimanju istih u decentralizovanim regionalnim ili lokalnim kancelarijama. Agencija razmatra projektne aplikacije i odlučuje o prihvatljivosti i usaglašenosti sa merama IPARD programa a odluku o izboru projekta donosi komisija za evaluaciju i selekciju projekta. *Agencija za plaćanje* posle odobravanja isplate dostavlja zahtev za isplatu Nacionalnom fondu koji dalje preko bankarskog računa, uz nadzor revizora, transformiše sredstva korisniku.

Grafikon 23. Operativna struktura IPARD-a za Srbiju

Izvor: European Commission (2009): Agriculture and Rural Development. Agriculture and Enlargement (Janković, 2009). Pre-accession support for the agricultural sector, IPARD. Werner Schiessi, Zagreb (Janković, 2009).

Grafikon 24. Operativna struktura IPARD-a za Srbiju

Izvor: Vakakis International S. A. (2007): Description of the Operating Structure for the implementation of the National Rural Development Programme (NRDP) in accordance with IPARD (Janković, 2009).

Tela za planiranje i evaluaciju, upravljanje i kontrolu projekta, monitoring projekta i administrativnu podršku realizuju svoje aktivnosti u skladu sa legislativom IPARD programa. Na osnovu regulativa Evropske unije za praćenje i evaluaciju programa ruralnog razvoja osniva se upravni odbor koji bira relevantne institucije. Evropska komisija sa konsultantskim službama učestvuje u radu odbora. Odbor realizuje sve aktivnosti u skladu sa ciljevima programa ruralnog razvoja i prati finansijsko izvršenje i efikasnost, efektivnost realizacije IPARD programa.

7.4.4 Unapređenje efikasnosti tržišta i implementacija EU standarda

Ulaganja u poljoprivredna gazdinstva imaju za cilj poboljšanje standarda i poslovanja gazdinstava. Pravo na pomoć imaju gazdinstva koja dokažu ekonomsku opravdanost investicije. Pri donošenju odluke o investiranju gazdinstva moraju ispuniti minimum nacionalnih standarda iz zaštite životne sredine, zdravlja, dobrobiti životinja i bezbednosti na radu. Ciljevi investiranja u gazdinstva su dostizanje standarda EU iz oblasti zaštite životne sredine, zdravstvene bezbednosti i kvaliteta hrane, zdravlja životinja i bezbednosti na radu, modernizacija proizvodnih kapaciteta, poboljšanje uslova u proizvodnji i kvaliteta proizvoda, povećanje konkurentnosti na tržištu. Definisana su dozvoljena ulaganja u sektore stočarstva, povrća, žitarica i uljarica. Propisani su svi uslovi i relevantni standardi koje korisnik mora zadovoljiti od zaštite životne sredine do bezbednosti na radu, maksimalni broj životinja po jedinici površine, skladištenje stajnjaka, stručnost za bavljenje poljoprivrednom delatnošću, radno iskustvo u poljoprivredi, izmirenje svih finansijskih dugova prema državi, prethodnu procenu projekta i uticaj na životnu sredinu kao i specifični uslovi ulaganja.

Ulaganja u preradu i marketing poljoprivrednih proizvoda vrši se radi restrukturiranja delatnosti i njihovog podizanja na standarde Evropske unije. Pomoć se dodeljuje u obliku investicija u preduzeća koja zapošljavaju manje od 250 radnika i godišnji obrt do 50 mil eura. Ciljevi ulaganja su prilagođavanje poljoprivrednih kapaciteta za preradu u skladu sa standardima EU, upravljanje životinjskim otpadom, bolji pristup kapacitetima za preradu i otvaranje prodajnih kanala za primarne proizvođače, unapređenje prerade i marketinga

poljoprivrednih proizvoda, povećanje konkurentnosti na domaćem tržištu putem novih tehnologija i inovacija i osvajanje novih tržišta. Kod investiranja korisnici moraju zadovoljiti relevantne standarde EU, aktivnosti koje se financiraju u okviru 3 IPA komponente, dokaz o usklađenosti ulaganja sa nacionalnim EU standardima sa aspekta životne sredine, dokaz stručne osposobljenosti sa radnim iskustvom, izmirene finansijske obaveze prema državi, raspoložive finansije za realizaciju projekta. *Podrška za finansiranje* poljoprivrednog gazdinstva iznosi do 50% ukupnog ulaganja po projektu. Ako ulaganje vrši mladi poljoprivrednik sa manje od 40 godina iznos podrške iznosi 55% ukupnog ulaganja. Ukoliko se ulaganje vrši u planinskim područjima iznos podrške iznosi 60%, a za mladog poljoprivrednika 65% ukupnog ulaganja. Dozvoljeno je pet ulaganja po korisniku unutar vremenskog okvira IPARD-a. *Prihvatljivi troškovi bez PDV-a* odnose se na izgradnju i rekonstrukciju objekata, nabavku mehanizacije, opreme i računarskog softvera i naknade za stručnjake, studiju izvodljivosti i patente i licence do 12% ulaganja. Iz IPARD programa financiraju se porezi sa PDV, carine i takse, kupovina i zakup zemljišta, novčane kazne, operativni troškovi, polovne mašine i oprema, bankarski troškovi i kursne razlike, doprinosi u naturi, kupovina poljoprivrednih proizvoda, održavanje i amortizacija, administracija i troškovi za razne stručnjake.

Podrška poljoprivrednim udruženjima se sprovodi kroz jačanje uloge poljoprivrednih udruženja na tržištu podrškom ekonomske održivosti poseda i prilagođavanjem proizvodnje tražnji i zahtevima potrošača u pogledu kvaliteta, količine, konkurentnosti i kontinuiteta. Korisnici su udruženja, koja je priznalo nacionalno telo zemlje korisnice od 2007. godine, voća, povrća, cveća i lekovitog bilja, mleka stoke i meda i drugih osnovanih udruženja u skladu sa pravnom legislativom.

7.4.5 Aktivnosti za implementaciju agroekoloških mera i lokalnog ruralnog razvoja

Mere za unapređenje životne sredine i seoskih područja realizovaće se na osnovu pilot projekata. Obezbeđuju poljoprivredna plaćanja za zaštitu životne sredine poljoprivrednicima koji dobrovoljno ispune obaveze koje prevazilaze standarde i uslove. Aktivnosti i obuka se financiraju iz prve komponente IPA programa. Prihvatljiva podrška se odnosi na podsticaje, u skladu sa standardima Direktive o staništima, po hektaru za *ispašu, pravilan plodored, zeleni ugar i za troškove prenošenja iskustva i rezultata projekta*.

Leader je program oživljavanja i svestranog ruralnog razvoja lokalnih zajednica putem lokalnih inicijativa i partnerstava. Planovi razvoja i lokalne strategije treba da su rezultat promišljanja i dogovora lokalnih učesnika. *Pristup zasnovan na koherentnom području* podrazumeva aktivnosti da se obezbedi razvoj u samom ruralnom području. Pristup do lokalnog nivoa naviše inicirala je Evropska komisija radi uspešne implementacije Leader-a i održivog ruralnog razvoja. Postoji ovlašćenje za donošenje odluka i delegiranje zadataka izrade mera i politika na Leader područje. Lokalni plan kreiraju lokalni učesnici. Tako se učesnici na lokalnim nivoima direktno uključuju u primenu politike EU u svojim sredinama i povezuju sa drugim zajednicama. Leader program se sprovodi putem Lokalne akcione grupe (LAG) koju čine razni predstavnici lokalne zajednice. LAG treba da definišu sopstveno područje, upravljanja strateškim planom za svoje područje i odgovoran je za realizaciju planova. Partnerstvo omogućuje udruživanje različitih subjekata da bi zajednički rešili probleme u lokalnoj zajednici. Struktura i komponente lokalnog plana razvoja definisana je na evropskom i nacionalnom nivou i iste se moraju uvažavati (*opis i analiza područja, opis ciljeva i mera, finansije za lokalni plan, vreme primene, tehničke liste sa opisom projekta, akcionim planom, partnerima, budžet po godinama*). *Novom politikom ruralnog razvoja predviđene su i mere: obuka, analiza i razvoj (studija izvodljivosti, revizija sredstava, prototip proizvoda i dr.), inovativne akcije ruralne organizacije (korišćenje znanja i tehnologije, dodavanje vrednosti na*

lokalne proizvode, poboljšanje kvaliteta života i racionalno korišćenje prirodnih resursa), aktivnosti na unapređenju sredine i izgradnja kapaciteta. Bitno je prihvatiti model multifunkcionalnog razvoja ruralnih područja i preduzetničkog biznisa. Umrežavanje na nacionalnom i evropskom nivou radi analize i informacija o ruralnoj sredini, integrisanje na nivou zajednice, pružanja informacija o razvoju, organizacija seminara i sastanaka na nivou zajednice, upravljanje mrežama eksperata, podrška nacionalnim i međunarodnim mrežama i saradnji.

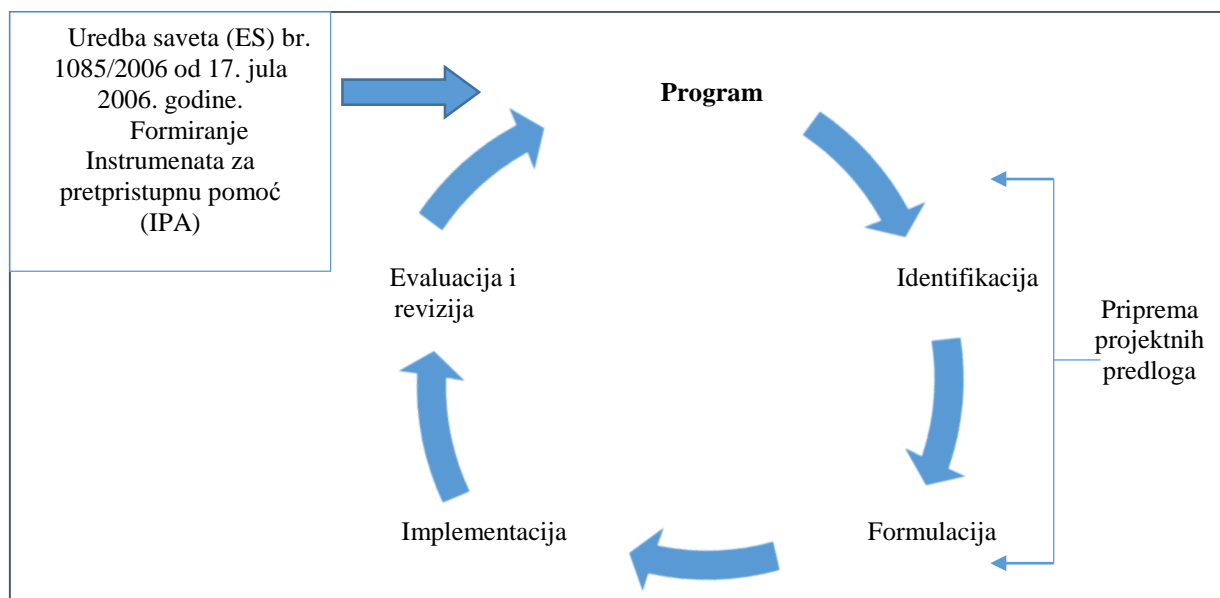
Mere Leader-a su Srbiji dostupne u kontekstu implementacije putem tri vida aktivnosti: mere tehničke pomoći, podrška izgradnji kapaciteta na lokalnom nivou i tekuće intervencije radi diverzifikacije ruralne ekonomije.

7.4.6 Razvoj ruralne ekonomije

Razvoj ruralne ekonomije treba da unapredi kvalitet života stanovnika ruralnih sredina putem diverzifikacije ekonomije, razvojem malih i srednjih preduzeća i zaštite životne sredine. Podrška treba da podstakne konkurentnost ruralnih područja, poveća prihode i zapošljavanje razvojem farmerske proizvodnje. *Prioritet je na razvoju seoske infrastrukture sa svim sadržajima, diverzifikacija seoskih ekonomskih privrednih i nepoljoprivrednih aktivnosti (agroturizam i agroekoturizam, pčelarstvo, lekovito bilje, proizvodnja gljiva, korišćenje obnovljivih izvora energije, tradicionalni zanati, pogoni za preradu i prodaju na farmi, ribarstvo i dr.) radi povećanja zaposlenosti, životnog standarda. (Janković, 2009., Babović, Tasić, 2013).*

7.4.7 Prijava i postupak za ostvarivanje prava na podršku iz IPARD-a

Korisnici za sredstva IPARD-a programa konkurišu sa projektom sa dokazom o ekonomskoj održivoj opravdanosti i održivosti projekta na kraju investicionog ulaganja. Projekt se izrađuje za investiranje do 27 hiljada eura u jednostavnijem obliku. Za veća ulaganja radi s potpuni investicioni projekat. Projekti se realizuju u skladu sa standardima i metodologijom Upravljanja projektnim ciklusom oslanja se na pristup putem logičkog okvira (LFA).

Grafikon 25. Projektni ciklus IPARD-a. Obrada autora.

Projektni ciklus traje od početne ideje sve do realizacije i ima 5 faza: *faza pripreme programa, identifikacije, realizacije i evaluacije i revizije*. Pristup putem logičnog okvira (LFA) je postupak za analizu i upravljanje koje zahteva Evropska komisija. Sastoji se iz analize i

planiranja. *Projektna aplikacija obuhvata*: opis projekta i ciljevi investiranja, analiza razvojnih mogućnosti i solventnost investitora, analiza tržišta i marketinga, tehničko tehnološka analiza, analiza lokacije, zaštite životne sredine i standarda, organizacioni aspekti i analiza izvodljivosti i dinamike radov, ekonomsko finansijska analiza, ocena tržišne i finansijske efikasnosti, ekonomska efikasnost i statička i dinamička ocena ekonomske efikasnosti projekta na osnovu ekonomičnosti, rentabilnosti, produktivnosti i pokazatelji ekonomskog i finansijskog toka projekta. *Prijave projekta* se podnose na osnovu oglasa IPARD-a, a agencija nakon obrade prijave korisniku izdaje Odluku o dodeli sredstava iz IPARD programa. Agencija i korisnik sklapaju ugovor o dodeli sredstava i definišu: iznos odobrene podrške, obavezu čuvanja dokumentacije, obavezu izbegavanja dvostrukog finansiranja, zabranu otuđenja predmeta ulaganje i promene namene ulaganja, da je program finansiran iz IPARD-a, obaveza izveštavanja IPARD agencije. Zatim se definiše isplata sredstava, kontrola i nadzor i povraćaj sredstava.

7.4.8 Srbija i IPA / IPARD

Period od kad je Srbija potencijalni kandidat za članstvo u Evropskoj uniji zahteva kreiranje programa i korišćenje sredstava Evropske unije za realizaciju programa IPA ili IPARD-a. Instrument za pretpristupnu pomoć IPA podrazumeva određene strukture za upravljanje fondovima Evropske unije i finansijska sredstva iz nacionalnih sredstava kojima će se podržati projekti finansirani iz IPA programa. Instrumenti za pretpristupnu pomoć treba da podrže Srbiju u procesu evropskih integracija za sprovođenje neophodnih reformi radi ispunjenja standarda i zahteva Evropske unije da se ostvari progres u procesu stabilizacije i pridruživanja (*Janković, 2009, Babović i Tasić 2013*).

Potrebno je ispuniti političke, ekonomske i pravne kriterijume iz Kopenhagena koji se moraju realizovati da bi postali član Evropske unije. Kopenhagenski samit Veća Evrope 1993.

- *Politički*: uspostavljanje institucija koje osiguravaju demokratiju, vladavinu prava, poštovanje ljudskih prava, poštovanje i zaštitu manjina i prihvatanje političkih ciljeva Evropske unije.
- *Ekonomski*: funkcionisanje tržišne ekonomije uz čvrsto uspostavljene tržišne elemente i sposobnost da se nosi s pritiskom konkurencije i prilagođavanja tržišnim mehanizmima unutar Evropske nije.
- *Pravni*: sposobnost preuzimanja obaveza koje proizilaze iz članstva u Evropsku uniju, uključujući preuzimanje pravnog nasleđa Evropske unije – *acquis communautaire* (*celokupno evropsko zakonodavstvo*) i njegovo primenjivanje putem odgovarajućih administrativnih i sudskih struktura. i sprovođenje ciljeva političke, ekonomske i monetarne unije.

Kao potencijalni kandidat za članstvo u Evropsku uniju Srbija treba da realizuje komponente instrumenata pretpristupne *Pomoći u izgradnji institucija i Regionalne i prekogranične saradnje*.

To će omogućiti Srbiji da ispuni set političkih zahteva i pristupne kriterijume iz Kopenhagena u procesu stabilizacije i pridruživanja (*SAP*). *Potrebno je uspostaviti demokratske institucije*, sprovesti reforme javne uprave i decentralizaciju, budžet i upravljanje porezom, vladavinu prava, reformu pravosuđa, borbu protiv korupcije, reformu policije, ljudska prava zaštita manjina, anti-diskriminaciju, civilno društvo i medije (*Janković, 2009*). *Potrebno je unapredi ekonomski položaj zemlje* putem svestranog razvoja, investicionih ulaganja i novih zapošljavanja. Poboljšanja ekonomskog položaja obrazovanja, zdravlja i socijalne politike. Obezbedi razvoj privrede, poljoprivrede, saobraćaja, infrastrukture i oživljavanje i svestrani ruralni razvoj, razvoj malih i srednjih preduzeća i drugih pitanja iz oblasti interne i

makroekonomije. *Neophodno je izvršiti približavanje evropskim standardima* koji se odnose na implementaciju *acquis-a* u svim oblastima i koordinaciju svih procesa evropskih integracija. Tako će se osnažiti administrativni kapaciteti za primenu SAP za razvoj lokalnog vlasništva nad instrumentom za pretpristupnu pomoć IPA i za uvođenje decentralizovanog sistema za upravljanje sredstvima Evropske unije.

Afirmisati podršku prekogranične saradnje sa članicama Evropske unije i sa susednim zemljama kandidatima i potencijalnim kandidatima za članstvo u Evropsku uniju. *Evropska unija je u Višegodišnjem finansijskom okviru za Srbiju za period od 2007-2012. godine predvidela 1.183,6 miliona eura. Sredstva će se realizovati za izgradnju institucija i regionalne međugranične saradnje IPA.* Iz ovih sredstava se mogu finansirati mere i aktivnosti koje su identične komponentama regionalnog razvoja, razvoja ljudskih resursa i ruralnog razvoja.

Tabela 11. Iznos sredstava IPA za Srbiju za period 2007-2012. (mil. eura)

Komponente IPA	Godina						Ukupno	
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Milioni €	%
Podrška tranziciji i jačanju institucija	181.50	179.44	182.55	186.21	189.96	193.80	1,113.46	94%
Prekogranična saradnja	8.20	11.46	12.25	12.49	12.74	13.00	70.14	6%
Ukupno	189.70	190.90	194.80	198.70	202.70	206.80	1,183.60	100%

Izvor: Živkov G. (2008): Agrarian Policy reform in Serbia. Obrada autora.

Poljoprivreda ima višestruki značaj u ekonomskom razvoju Srbije. Proizvodi hranu i sirovine za druge delatnosti, obezbeđuje prehrambenu sigurnost stanovništva i ostvaruje suficit u spoljnoj trgovini i učestvuje u izvozu sa 20%, učestvuje u stvaranju BDP sa 11,8%, sa prehrambenom industrijom sa 18% ili sa doprinosom razvoju svih delatnosti privrede sa preko 41%. Zapošljava 23% ukupno zaposlenih ili 17% aktivnog stanovništva. Podaci govore da je 44% stanovništva Srbije naseljeno u ruralnim području koje čini 85% površine Srbije. Poljoprivreda ima veliki značaj za stabilni ekonomski i društveni razvoj, prehrambenu sigurnost, socijalnu i političku stabilnost.

Pristupanje Srbije Evropskoj uniji zahteva u poljoprivredi da se izvrše dinamične promene u strukturi proizvodnje i prerade, organizaciji farmi, racionalnom korišćenju resursa, sistemu kontrole proizvodnje i proizvoda, pristupu tržištu, svestranom ruralnom razvoju, zaštiti životne sredine i usvajanju i primenu evropskih standarda.

Sprovođenje programa izgradnje institucija u Srbiji u skladu sa IPA podržavaju se projekti koji predstavljaju osnovu za korišćenje sredstava za ruralni razvoj u okviru IPA i IPARD-a programa. Cilj podrške je razvoj kapaciteta za primenu usvojenih politika za savremeni poljoprivredni i ruralni razvoj Srbije u saglasju sa standardima Evropske unije.

Peta komponenta IPA promoviše ruralni razvoj i odnosi se na zemlje kandidate radi pripreme za implementaciju i upravljanje CAP-a Evropske unije. Cilj je da država kandidat bude osposobljena da po pristupu u članstvo realizuje celu pravnu regulativu na određenom području. Poljoprivredna politika je utemeljena na uredbama i mora se u celini sprovoditi. Mere CAP-a u pogledu implementacije finansijskih postupaka, informatike, kontrole i monitoringa su složene i zahtevne i za korisnike. Zato je potrebno da se pre pristupanja pravna legislativa prilagodi primeni mera što podrazumeva pragmatične reforme i suštinska prilagođavanja. Podrška pomoći ruralnom razvoju u okviru IPA podstiče poljoprivredni i ruralni razvoj po područjima i implementiranje pravne legislative Evropske unije i Evropske komisije u oblasti poljoprivredne politike. Kandidati za članstvo se korišćenjem sredstava za ruralni razvoj IPA

obučavaju za korišćenje sredstava iz Evropskog fonda za ruralni razvoj. Za IPARD je važan Zakon o poljoprivrednom i ruralnom razvoju i prateći propisi koji se zahtevaju.

Treba istaći da je u Srbiji donet institucionalni okvir za uspostavljanje i imenovanje organa i nadležnih tela za decentralizovani sistem upravljanja po zaduženjima. Preduzete su aktivnosti na uspostavljanju svih tela i donošenje dokumenata u skladu sa Sporazumom o pridruživanju u Evropsku uniju. Radi unapređenja efikasnosti u pridruživanju angažovane su naučne i stručne institucije, edukacije poljoprivrednih službi i savetodavaca, rade se ili su urađeni projekti podrške od posebnog značaja za kvalitetniju realizaciju IPA ili IPARD-a i pripremu pristupanja Evropskoj uniji.

7.5 MAKROEKONOMSKA POLITIKA I ZNAČAJ POLJOPRIVREDE SRBIJE

7.5.1 Makroekonomska politika u ekonomiji Srbije

Sa makroekonomskog aspekta može se istaći da je sprovedena (neo) liberalizacija, neekonomska privatizacija i restrukturiranje delova privrede. Neoliberalizacija je dovela do rasprodaje vekovne imovine, zaduživanja, dinamičnog uvoza, povećanje administracije i nerealne potrošnje. Neekonomska privatizacija narušila je ekonomiju Srbije, proizvodni kapaciteti su ugašeni, veliki broj radnika ostao je bez posla, socijalna struktura se pogoršala, nastali su veliki gubici, kupljene fabrike su zatvorene, poljoprivredna preduzeća su likvidirana i sa njima stočarska i intenzivna proizvodnja. Poljoprivredna imanja su prodana po netržišnim cenama, procenitelji vrednosti i kupci su profitirali, a radnici sve izgubili. Prodato je zemljište strancima, profitabilne mlekare, pivare, šećerane, uljare, sojare, vinare i druga profitabilna preduzeća po cenama ispod tržišnih. Šećerane su poklonjene po 2 eura, zatim prodate i od prodaje su kupljeni hoteli na Kopaoniku. Vlasnici resursa postali su kontraverzni biznismeni koji su oprali novac, uništili preduzeća i zaposlene isterali na ulicu. I pored toga, ulažu se naponi da se postigne izvesna makroekonomska stabilnost a započeta je i nekritična liberalizacija tržišta bez regulativne uloge države i njene uloge u tržišnoj ekonomiji (*Samuelson, 1969*). Privatizovan je bankarski sektor i eliminisan domicilni bankarski sektor, tako da strani bankarski sektor vodi računa o investiranju i privrednom razvoju! Započet je proces pridruživanja Srbije Evropskoj uniji i proces pravne legislative. Težište je da se uspostavi makroekonomska stabilnost, postigne izvesni privredni rast, stvore ekonomski uslovi za investiranje i javno i privatno partnerstvo, reformiše pravni, poreski i javni sektor, smanji siva ekonomija i sprovedu druge aktivnosti radi jačanja ugleda države. Nažalost, to je samo papirna želja bila i deset godina su pojeli „*skakavci*“, a nekompetentni i strani kadrovi bez znanja i prakse vodili privredne i državne institucije. Kvazi stručnjaci koji su samo pričali o stabilizaciji, liberalizaciji i svestranoj neekonomskoj privatizaciji su pojeli našu i onako posrnulu ekonomiju. Povećani su administrativni radnici od opštine do vlade za preko 3,5 puta i bez rešavanja pitanja neproizvodnih radnika teško je sprovesti ekonomske reforme u privredi i državi! Govori se o povećanju konkurentnosti, a zaboravlja koliko učestvuje administracija i indirektni troškovi u ceni koštanja.

Koncept privrednog rasta treba da se zasniva na: radu i znanju, internoj ekonomiji, razvoju preduzetništva, agrobiznisu gde postoje komparativne prednosti i znanje, povećanju proizvodnje i izmeni proizvodne strukture, razvoju asortimana i novih proizvoda, dinamičnom izvozu i podsticanju istog, savremenim tehnologijama, bankarstvu za podsticaj domicilnog razvoja, podsticajnoj fiskalnoj politici, zaposlenosti i povećanju kvaliteta života. Komparativne prednosti i prirodni uslovi i znanje za razvoj poljoprivredne i organske proizvodnje kvalitetne zdravstveno bezbedne hrane a sa tim i prerađivačke industrije i širokog asortimana za izvoz nisu iskorišćene. Nastala je neorganizovanost poljoprivrednih gazdinstava, zadruga i preduzeća bez razvojne vizije i strategije razvoja.

Ocena je da su reforme pretežno započete ali nisu imale kontinualni trend niti su doprinele ekonomskom i društvenom razvoju. Pored prisutnih slabosti i neravnoteže sa makro i mikroekonomskog aspekta, na neželjeni tok u privređivanju uticala je svetska ekonomska kriza na pad privrednih aktivnosti, smanjenje inostranih ulaganja i jačanje privrednog kriminala i korupcije. Došlo je pada bruto društvenog proizvoda, zaposlenosti i zarada, slabljenje nacionalne valute, povećanja cena, povećanja deficita, kriminala, zaduženosti zemlje i pada životnog standarda.

Tabela 12. Makroekonomski pokazatelji ekonomije Srbije

Pokazatelji	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Sto pa
Stopa rasta BDP (%promene u odnosu na prethodnu godinu)	3, 8	-3, 5	1, 0	1, 6	-1, 5	2, 5	
BDP po stanovniku (eura)	4 446	3 955	3 836	4 351	4 112	4 453	0, 1
Stopa nezaposlenosti (%)	13, 6	16, 1	19, 2	23, 0	23, 9	22, 1	
Ukupan izvoz robe (mil. eura)	7 429	5 961	7 393	8 441	8 739	10 997	8, 2
Ukupan uvoz robe (mil. eura)	16 283	11 327	12 423	14 250	14 717	15 469	-1, 0
Spoljnotrgovinski bilans (mil. eura)	-8 854	-5 366	-5 030	-5 809	-5 978	-4 472	-5, 0
Tekući račun platnog bilansa (% BDP)	-21, 6	-6, 6	-6, 7	-9, 1	-10, 7	-5, 0	
Konsolidovani deficit (%BDP)	-2, 6	-4, 5	-4, 7	-4, 9	-6, 5	-5, 0	
Javni dug, kraj perioda, % BDP (centralni nivo vlasti)	29, 2	34, 7	44, 5	48, 2	60, 2	63, 8	
Inflacija (godišnji prosek, % promene u odnosu na prethodnu godinu)	10, 9	8, 4	6, 5	11, 0	7, 8	7, 8	
Devizni kurs (godišnji prosek, RSD / EMU)	81, 4	93, 9	103, 4	101, 9	113, 1	113, 1	6, 8

Izvor: NBS.

U strukturi BDP Srbije dominantno učešće i povećanje imaju uslužne delatnosti, slede industrija i poljoprivreda sa trendom opadanja. Prisutna kretanja nepovoljno utiču na stvaranje vrednosti, zaposlenost, profitabilnost i životni standard. Na razvoj i rast celokupne ekonomije.

Tabela 13. Učešće sektora privrede u BDP Srbije (%)

Delatnost	2001	2013	Dinamika
Poljoprivreda	15, 7	12, 7	80, 9
Industrija	24, 8	23, 8	96, 0
Građevinarstvo	3, 8	-	-
Usluge	55, 7	63, 8	114, 5
Ukupno	100, 0	100, 0	-

Poljoprivreda i prehrambena industrija imaju značajnu ulogu u stvaranju društvenog proizvoda, zaposlenosti i izvozu Srbije. Ocenjuje se da poljoprivreda i prerada mogu doprineti povećanju izvoza i suficita u spoljnoj trgovini a time i smanjenju spoljnotrgovinskog deficita zemlje. U savremenom shvatanju održivog razvoja prioritet se daje ostvarenim komparativnim prednostima, dinamici rasta i razvoja i razvoj određuju znanje, ideje, inovacije, nove tehnologije i stvaralaštvo.

7.5.2 Ekološki i ekonomski resursi i značaj poljoprivrede u razvoju Srbije

Srbija ima plodno i u velikom stepenu nekontaminirano zemljište za razvoj konvencionalne, integralne i posebno organske proizvodnje hrane. Ima kvalitetno zemljište, dovoljno vode, sunca, šume, ravnice i planine, dobre proizvođače i stručnjake i istaknute rezultate u poljoprivrednoj nauci. Poljoprivreda, selo i prehrambena industrija imaju veliki značaj u društveno-ekonomskom razvoju, jer proizvode hranu i obezbeđuju prehrambenu sigurnost, osnov su razvoja prerade i visokofinalnog asortimana za domaće i strano tržište, proizvode sirovine za druge delatnosti, imaju značajno učešće u stvaranju društvenog proizvoda i izvozom na svetsko tržište pozitivno utiču na spoljnotrgovinski bilans i zapošljavaju veliki broj radnika. Poljoprivredna prema raspoloživim prirodnim i ljudskim resursima i nivoom poljoprivredne proizvodnje i prerade je jedna od najznačajnijih delatnosti u zemlji. *Prehrambena industrija* je prirodni nastavak poljoprivredne proizvodnje. Približno 80% poljoprivredne proizvodnje prolazi kroz neku industrijsku preradu pre finalne potrošnje na tržištu. *Društveni proizvod poljoprivrede* učestvuje u proteklom petogodišnjem periodu u društvenom proizvodu privrede sa 10,2 % i u 2013. godini sa 11,4%. Srbija u odnosu na Evropsku uniju ima znatno veće učešće poljoprivrede u društvenom proizvodu usled povoljnih prirodnih resursa za proizvodnju i sporijeg razvoja i restrukturiranja domicilne privrede. Kada se uključi prehrambena industrija i druge industrije koje prerađuju poljoprivredne proizvode, onda društveni proizvod učestvuje u ukupnom društvenom proizvodu Srbije sa preko 40%. Učešće poljoprivrede u ukupnoj zaposlenosti je visok i iznosi 21,3%, a stanovništvo koje živi na poljoprivrednim gazdinstvima u ruralnim područjima čini 44%.

Ekonomski razvoj i konkurentnost poljoprivrede Srbije zavisi od ulaganja, modernizacije i strukturnih promena poljoprivredne proizvodnje, poslovne organizovanosti, rasta produktivnosti u proizvodnji i podsticajne agroekonomske politike. Konkurentnost u proizvodnji se može povećati afirmacijom interne ekonomije, korišćenjem novih znanja, investicija, rastom produktivnosti i poslovnom efikasnošću. Povećanje produktivnosti zavisi od agroekoloških uslova, korišćenja proizvodnih kapaciteta, njihove veličine i opremljenosti i ostvarenog prinosa po proizvodnoj jedinici. Važno je kreativno programiranje, organizovanje, vođenje i kontrola svih aktivnosti u procesu proizvodnje, prerade i prometa. Zatim, podsticajne mere agroekonomske politike, naučno istraživački rad, primena naučnih rezultata u praksi i transfer novih tehnologija, inovacije i opšta stabilnost uslova privređivanja.

Tabela 14. Makroekonomski pokazatelji doprinosa poljoprivrede srpskoj ekonomiji

Pokazatelji	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Sto pa
BDV poljoprivrede, šumarstva, lova i ribolova (mlrd. RSD)	237	218	245	293	279	344	7, 8
Učešće BDV poljoprivrede u BDV (%)	10, 4	9, 3	9, 9	10, 5	9, 7	11, 4	
Zaposlenost u polj. šumarstvu, lovu i rib. (000)	706	623	533	478	467	492	-5, 0
Učešće polj. u ukupnoj zaposlenosti (%)	25, 0	23, 8	22, 2	21, 2	21, 0	21, 3	
Spoljna trgovina							
Izvoz polj. preh. proizvoda (mil. eura)	1 336	1 395	1 700	1 950	2 131	2 104	9, 5
Učešće polj. u ukupnom izvozu robe (%)	18, 0	23, 4	23, 0	23, 2	24, 1	23, 4	
Uvoz polj. prehrambenih proizvoda (mil. eura)	1 056	991	819	1 053	1 221	1 177	2, 2

Učešće polj. u ukupnom uvozu robe (%)	6,5	8,7	6,6	7,4	8,3	8,2	
Trgovinski bilans pp proizvoda (mil. eura)	280	404	881	903	910	927	27,0
Pokrivenost uvoza sa izvozom (%)	126,5	140,8	207,6	185,8	174,5	178,8	7,2

Izvor: RZS.

Poljoprivredno-prehrambeni proizvodi učestvuju sa 23,4% u ukupnom robnom izvozu i imaju značajnu ulogu i u spoljnoj trgovini Srbije. Učešće poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u ukupnom uvozu iznosi 8,2%. Ostvaren je suficit u spoljnoj trgovini i pokrivenost izvoza sa uvozom od 178,8%. U vrednosti poljoprivredne proizvodnje biljna proizvodnja učestvuje sa 67,4% a stočarska proizvodnja sa 32,6% što govori o ekstenzivnom i neracionalnom korišćenju raspoloživih prirodnih resursa. Potrebno je sa aspekta održivog razvoja optimalno korišćenje i očuvanje raspoloživih resursa, izmena proizvodne strukture i povećanje proizvodnje u korist intenzivnih, proizvodnji namenjenih izvozu, proizvodnje visokokvalitetnih i novih proizvoda i proizvoda iz organske zdravstveno bezbedne proizvodnje kvalitetnih i sertifikovanih proizvoda za potreba potrošača, ostvarivanje profita i zaštite životne sredine.

Tabela 15. Stope rasta svetske proizvodnje i potrošnje poljoprivrednih proizvoda 2004-2014. (%)

Proizvodi	Proizvodnja Ukupno OECD Nečlanice	Potrošnja Ukupno OECD Nečlanice
Pšenica	1,00,71,4	1,10,71,3
Pirinač	1,3-0,11,6	1,00,41,0
Ostale žitarice	1,00,32,0	1,30,71,8
Stočna hrana	1,30,52,5	1,30,42,2
Uljarice	1,90,73,1	2,41,62,9
Saćma (soja i suncokret)	2,61,93,6	2,71,73,9
Juneće meso	1,60,72,6	1,60,62,3
Svinjsko meso	1,80,82,6	1,80,82,3
Živinsko meso	2,21,83,0	2,21,82,5
Mleko	1,90,93,0	- - -
Buter	1,7-0,33,4	1,8-0,32,9
Mleko u prahu	-0,5-1,32,5	-0,9-2,51,3
Mleko u prahu -polumasno	2,01,23,4	2,0-0,32,6
Biljna ulja	2,72,03,4	2,81,93,1
Šećer	1,9-0,12,8	1,80,42,3

Izvor: OECD and FAO Agricultural Outlook: 2005-2014.

Projekcije ponude i tražnje poljoprivrednih proizvoda u svetu predviđaju povećanje potrošnje i tražnje poljoprivrednih proizvoda. Ponuda poljoprivrednih proizvoda imaće trend povećanja obima svetske poljoprivredne proizvodnje po padajućoj stopi rasta.

7.5.3 Raspoloživi resursi i stanje životne sredine

7.5.3.1 Površina, struktura i kvalitet zemljišta

Zemljište, voda, klima, ekološka sredina i biodiverzitet su izuzetna prednost za dinamičan razvoj konvencionalne, a posebno integralne i organske proizvodnje hrane. Raspoloživi ekološki resursi Srbije garant su za proizvodnju bezbednih, visokofinalnih, kvalitetnih i konkurentnih ekoloških proizvoda. *Uspešna poljoprivredna proizvodnja se zasniva na „zdravom“ zemljištu koje posredstvom svoje biološke aktivnosti i prirodne plodnosti može obezbediti dobijanje proizvoda visoke nutritivne vrednosti tokom dužeg vremenskog perioda bez oslanjanja na velike input-e van proizvodnog sistema (Lampkin, 1999).*

Sa aspekta biljne proizvodnje osnovna funkcija zemljišta jeste proizvodnja hrane. Korišćenjem zemljišta u intenzivnoj biljnoj proizvodnji dovodi do poremećaja ravnoteže između pojedinih činilaca stvaranja zemljišta i do degradacije putem smanjenja sadašnjeg, a i budućeg proizvodnog potencijala zemljišta. Na kvalitet zemljišta utiče narušavanje strukture, smanjenje organske materije, zakišeljavanje, zagađenje i erozija. Tako je oko 88% površina zemljišta Srbije izloženo eroziji vodom. Erozija vetra zahvata 25% teritorije, a više od četvrtine površine je zakišeljeno (Nemeš, 2007). Zato očuvanje, zaštita i racionalno korišćenje poljoprivrednog zemljišta treba da bude u središtu strategije razvoja poljoprivredne proizvodnje i održivog razvoja.

Zemljišni fond Srbije čini 5,05 miliona hektara poljoprivrednih površina ili 0,70 ha po stanovniku, sa 3,3 miliona hektara oraničnih površina ili sa 0,46 ha po stanovniku (*bez Kosova i Metohije*). Od ukupnog poljoprivrednog zemljišta 73% površina koristi se u vidu oranica, voćnjaka i vinograda, a 29% površina su livade i pašnjaci. Činjenice govore da se 7% oranica ne obrađuje i značajan deo livada i pašnjaka ne koristi za proizvodnju ekološkog mleka i mesa zbog neorganizovanosti i ekonomske neisplativosti.

Tabela 16. Komparativna analiza veličine farme i oranične površine po stanovniku (ha)

Zemlja	Poljop. zem. po stanovniku	Veličina. farme ha
Češka	0,30	152,4
Danska	0,43	62,9
Nemačka	0,15	55,8
Francuska	0,28	53,9
Holandija	0,06	25,9
Engleska	0,10	90,4
Austrija	0,16	19,2
Švedska	0,27	43,1
EU	-	14,4
SRBIJA	0,46	5,4

Izvor: Eurostat, autor.

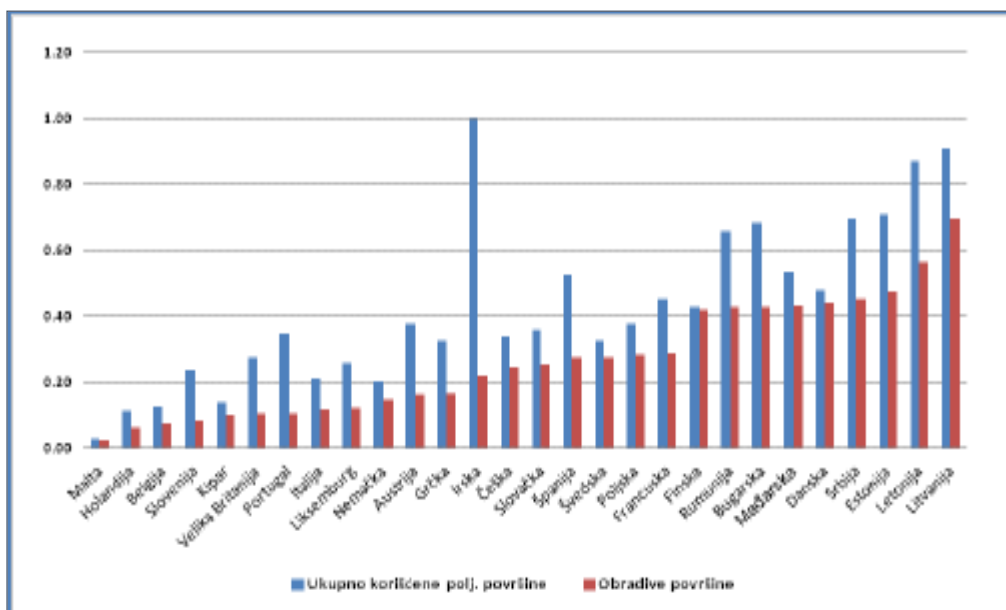
Srbija ima više zemljišta po stanovniku od zemalja EU i veličinu farme tri puta manju od proseka EU. Usitnjen i mali posed nepovoljno utiče na proizvodnju i njenu strukturu, ekonomiku i produktivnost proizvodnje.

Tabela 17. Poljoprivredne površine i način korišćenja zemljišta Srbije (000 ha)

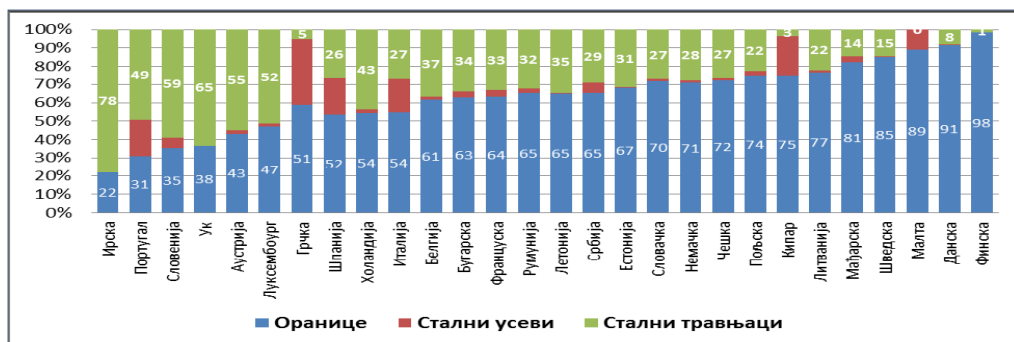
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Stopa
1. Poljoprivredno zemljište	5.056	5.058	5.052	5.056	5.053	5.069	0,0
2. Oranice i bašte	3.032	3.301	3.295	3.294	3.282	3.298	1,7
2.1 Neobrađeno zemljište	199	209	226	224	219	242	4,0
3. Stalni zasadi	300	298	297	296	293	289	-0,8
3.1 Voćnjaci	242	240	240	240	239	242	0,0
3.2 Vinogradi	58	58	57	56	54	51	-2,6
4. Stalni travnjaci	1.454	1.459	1.460	1.466	1.478	1.482	0,4
4.1 Livade	621	625	624	621	641	653	1,0
4.2 Pašnjaci	833	834	836	845	837	829	-0,1

Izvor: RZS, autor.

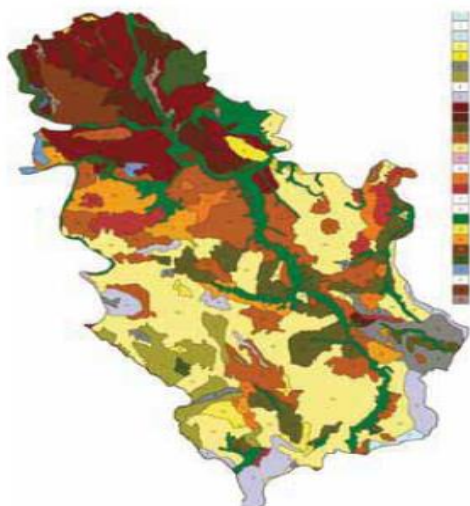
Obradive površine po stanovniku i odnos šumske i poljoprivredne površine (29:71%) je povoljan i iznad evropskog proseka, što je prednost za razvoj ekoloških sistema, a posebno organske proizvodnje hrane.

Grafikon 26. Površine oranica i stalnih useva po stanovniku u Srbiji i EU (ha)
Izvor: RZS, Eurostat i MPZŽS (2014).

Grafikon 27. Struktura poljoprivrednih površina Srbije i EU (%)
Izvor: RZS, Eurostat i MPZŽS (2014).

1. Goli krš sa pegama crvenica, smeđe zemljište i litosol
2. Litosoli i eutrično smeđa zemljišta
3. Litosoli na kiselim stenama i rankeri
4. Regosoli, rendzine i eutrično smeđa zemljišta
5. Arenosol i eutrično smeđa zemljišta na pesku
6. Krečnjačko dolomitne crnice, litosoli i rendzine
7. Krečnjačko dolomitne crnice, smeđa zemljišta na krečnjaku i crvenice
8. Rendzine i regosoli
9. Rankeri i distrično smeđa zemljišta
10. Čemozem na lesu
11. Čemozem i čemozemno-semiglejno zemljište
12. Smonice
13. Eutrično-smeđe zemljište
14. Distrično-smeđa zemljišta – Lesivirana i smeđa zem. na krečnjaku i dolomitu
15. Smeđe zem. – lesivirano i crnica na krečnjaku i dolomitu
16. Crvenica lesivirana i smeđa zemljišta na krečnjaku
17. Lesivirana i eutrična smeđa zemljišta
18. Lesivirana zemljišta
19. Lesivirano pseudoglejno zemljište i rendzine
20. Lesivirano akrično zem., smeđe na krečnjaku i distrično smeđe zemljište
21. Fluvijativna i euglejna zemljišta
22. Pseudogleji
23. Pseudoglej i lesivirana pseudoglejna zemljišta

Slika 2. Pedološka karta Srbije (Škorić, et al. 1985)

Zemljišni prostor Srbije izuzetno je raznovrstan usled geološke strukture, klime, vegetacije i mikrofaune. Prema *bonitetu* zemljišta Srbije podeljena su u osam (8) bonitetnih klasa, koje se međusobno razlikuju po proizvodnim sposobnostima. Obradive površine u najvećem procentu obuhvaćene su u prve četiri bonitetne klase, a ostale četiri klase čine zemljišta malih

produktivnih sposobnosti ili koje nije moguće koristiti za biljnu proizvodnju. Zemljišta prve četiri klase zahvataju 40.216 km² (45,5%), a zemljišta od pete do osme klase 40.464 km² (45,8%).

Tabela 18. Bonitetna vrednost zemljišta Srbije

Bonitetne klase	Republika Srbija		Centralna Srbija		Vojvodina		Kosovo i Metohija	
	km ²	%	km ²	%	km ²	%	km ²	%
Pogodna za obradu								
1	11. 650	13, 2	1675	3, 0	9688	45, 0	287	2, 6
2	9. 357	10, 6	5481	9, 8	3284	15, 3	592	5, 4
3	10. 522	11, 0	5383	9, 6	3823	17, 8	1316	12, 1
4	8. 682	9, 8	7133	12, 7	355	1, 7	1194	11, 0
Nepogodna za obradu								
5	11. 073	12, 5	9002	16, 1	531	2, 5	1540	14, 1
6	20. 144	22, 8	17185	30, 7	889	4, 1	2870	19, 0
7	8. 069	0, 1	5232	9, 3	193	0, 9	2644	24, 3
8	1. 178	1, 3	604	1, 1	72	0, 3	502	4, 6
Nepodne	7. 686	8, 7	4273	9, 4	2671	12, 4	742	6, 8
UKUPNO	88. 361	100, 0	55. 968	100, 0	21. 506	100, 0	10. 887	100, 0

Izvor: Babović i sar. (2005). Agrobiznis u ekološkoj proizvodnji hrane, NIRP, Novi Sad.

Zemljišta u ravninama, koja pripadaju prvim dvema klasama, karakterišu se visokim proizvodnim sposobnostima i na njima je moguće uspešno organizovati biljnu proizvodnju. Biljna proizvodnja se odvija na prve četiri klase zemljišta do 500 m nadmorske visine, koja su bolja zemljišta i pogodna za obradu.

Uporedo sa tehnološkim razvojem prisutne su pojave kontaminacije (*teškim metalima, radionuklidima, pesticidima, nitratima*), degradacije (*oštećenjem fizičkih, hemijskih i bioloških svojstava*) i uništavanja mnogih zemljišta (*izgradnjom urbanih objekata, infrastrukture i eksploatacijom mineralnih sirovina*). Jedna od mera zaštite i očuvanja zemljišta je sprovođenje monitoringa što predstavlja trajno praćenje stanja svih promena u poljoprivrednom i nepoljoprivrednom zemljištu, a posebno praćenje sadržaja opasnih i štetnih materija (*Sekulić, et al., 2005*). Radi očuvanja plodnosti zemljišta i pravilne upotrebe đubriva, korisnici i vlasnici zemljišta od I do V klase dužni su da sprovedu sistematsku kontrolu plodnosti zemljišta, a proizvođači mineralnih đubriva kontrolu njihovog kvaliteta.

Radi prave i opšte procene stanja zemljišta Vojvodine (*1992. godine*) ispitano je 1.600 uzoraka zemljišta sa reprezentativnih lokaliteta pravilno raspoređenih po čitavoj teritoriji. Kod uzorkovanja vodilo se računa da budu obuhvaćene geomorfološke celine, tipovi, odnosno niže sistematske jedinice zemljišta, parcele u privatnom i državom sektoru kao i sistemi za navodnjavanje (*Sekulić, 2005*).

Tabela 19. MDK za sadržaj štetnih materija (mg/kg vazdušno suvog zemljišta)

Elem.	Pravilnik o metodama organske proizvodnje Sl. List SRJ 51/02*	UK (Velika Britanija) za organsku proizvodnju	Pravilnik o dozvoljenim količ. opasnih i štetnih mat. u zemljištu Sl. Gl. RS 23/1994
Cd	0, 8	2, 0	3, 0
Hg	0, 8	1, 0	2, 0
Pb	50, 0	100, 0	100, 0
Zn	150, 0	150, 0	300, 0
Cr	50, 0	150, 0	100, 0
Ni	30, 0	50, 0	50, 0
Cu	50, 0	50, 0	100, 0

Mo	10,0	-	-
As	10,0	-	25,0
Co	10,0	-	-
PAH	1,0	-	-

Izvor: Sekulić, 2005.

Na osnovu dobijenih rezultata i upoređenja sa rezultatima dobijenim pre dvadeset i više godina izvedeni su sledeći zaključci: *pH vrednost zemljišta bila je oko neutralne tj. nije došlo do procesa acidifikacije ili alkalizacije; došlo je do oštećenja izazvanog opadanjem sadržaja humusa koje je u proseku iznosilo 0,38%; došlo je do povećanja sadržaja lakopristupačnog fosfora i kalijuma, a u oko 5% ispitivanih uzoraka njihov sadržaj prelazio je 50 mg / 100 g; sadržaj teških metala bio je dosta varijabilan, ali ispod dozvoljene granice. Izuzetak čini sadržaj bakra na pet lokaliteta (deset uzoraka) i nikla na jednom lokalitetu (dva uzorka), gde im je sadržaj bio iznad dozvoljenog nivoa i mikrobiološka aktivnost zemljišta bila je visoka.*

Rezultati ispitivanja (2001-2004.) osnovnih hemijskih svojstava i mikrobiološke aktivnosti pokazala su postojanje značajnih razlika u plodnosti parcela i delova parcele, što je rezultat tehnologije đubrenja i načina korišćenja. Sadržaj teških metala je ispod MDK za proizvodnju visoko vredne hrane, a samo mali broj uzoraka ne odgovara zahtevima za biljnu proizvodnju na principima organske poljoprivrede. Sadržaj organskih zagađivača (PAH-ova) je u većini ispitivanih uzoraka zemljišta ispod MDK za biljnu proizvodnju na principima organske poljoprivrede. U našim naučnim institutima vrše se i periodična merenja prisustva radionuklida u zemljištu. Rezultati merenja pokazuju da je prisustvo radionuklida u zemljištu Srbije daleko ispod granice dozvoljenog. To je relevantna komparativna prednost za organsku proizvodnju hrane. Mogućnost da se razvija agrobiznis u proizvodnji kvalitetne i sertifikovane organske hrane u svim makro i mikro reonima Srbije. Kada se ovi rezultati uporede sa podacima iz zemalja Evrope, a uzimajući u obzir i pokazatelje koje daju rezultati istraživanja prisustva pesticida i teških metala, može se zaključiti da Srbija, što se tiče ekološke očuvanosti najvažnijeg prirodnog resursa-zemljišta ima prednost odnosno povoljne uslove za sisteme ekološke proizvodnje, a posebno organske hrane (Marković, Babović, 1998 i Sekulić, 2005 i 2008).

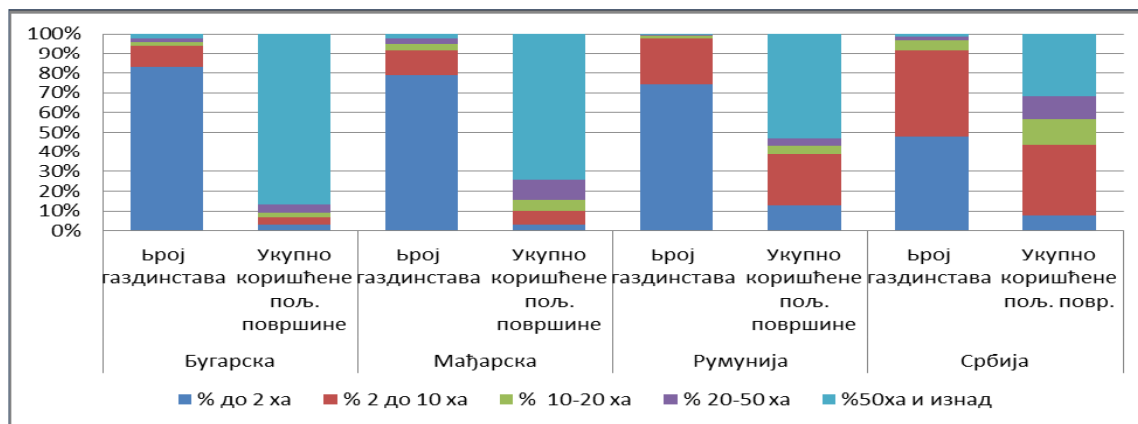
Posedovna struktura. Srbija ima 631.522 registrovana gazdinstava koja poseduju 3,437 miliona hektara prosečne veličine od 5,4 ha. Na gazdinstva fizičkih lica dolazi 99,6% i ista poseduju 84% površina, prosečne veličine poseda od 4,5 ha. Preostala gazdinstva od 0,4% su u posedu pravnih lica koja koriste 16% površina sa prosečnom veličinom poseda od 210 ha.

Tabela 20. Poljoprivredna gazdinstva u Srbiji i Evropskoj uniji prema površini korišćenog poljoprivrednog zemljišta u 2012. godini

Površina ha	Srbija Gazdinstva br. % Polj. zem. ha %	Evropska unija Gazdinstva br. %
Ukupno	631 552 100,0 3 437 423 100,0	174 115 580 100,0
0 ha	10 107 1,6 0 0	0 0
> 0 < 2 ha	298 286 47,2 273 622 8,0	4 301 640 2,5
2 < 5 ha	182 489 28,9 596 052 17,3	7 810 250 4,5
5 < 10 ha	89 083 14,1 617 261 18,0	9 368 890 5,4
10 < 20 ha	32 313 5,1 435 499 12,7	12 851 610 7,4
20 < 30 ha	7 677 1,2 185 846 5,4	9 323 600 5,4
30 < 50 ha	5 362 0,8 203 666 5,9	15 459 640 8,9
50 < 100 ha	4 394 0,7 314 096 9,1	27 605 440 15,9
100 ha i više	1 851 0,3 811 362 23,6	87 424 210 50,2

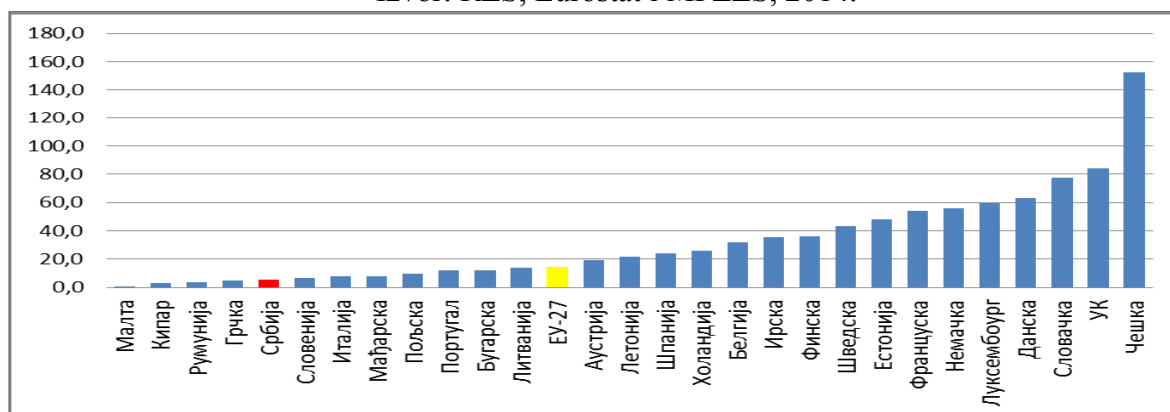
Izvor: RZS, Eurostat, 2012.

Na osnovu analize Ministarstva poljoprivrede prisutan je proces koncentracije gazdinstava prema veličini poseda. Veličinu poseda preko 20 ha ima 3,1% gazdinstava koja koriste 44% površina. *Gazdinstva koja koriste do 5 ha površine čine 78% ukupnih gazdinstava i koriste 22,5% poljoprivrednih površina.* U Srbiji gazdinstva veličine od 2-10 ha koriste 35,3% površina. U Evropskoj uniji gazdinstva koja koriste 50 i više ha čine 66,1%, a u Srbiji 1,0 %.

Grafikon 28. Struktura poseda u Srbiji i Evropskoj uniji

Izvor: RZS, Eurostat i MPZŽS, 2014.

Gafikon 29. Prosečna veličina gazdinstva u Srbiji i Evropskoj uniji

Izvor: RZS, Eurostat i MPZŽS, 2014.

Gazdinstva u Srbiji imaju male veličine poseda sa 6 parcela što utiče na mogućnost racionalnog korišćenja zemljišta, mašina i rada. Sa aspekta tržišta poljoprivrednog zemljišta koje je aktivno u registar gazdinstava ukupno je upisano 2,480 miliona hektara, pri čemu je u zakup dato 773,6 hiljade hektara. Od toga je 40% zemljište u javnoj svojini. Na izostanak racionalnog i efikasnog korišćenja zemljišnih resursa utiče usitnjenost poseda, infrastruktura, kreditni uslovi, poreska politika, socijalna nesigurnost poljoprivrednika, mogućnost da vlasnici budu nepoljoprivrednici, nezavršena restitucija povraćaja zemljišta i dugi sudski procesi.

Poljoprivrednim zemljištem u javnoj svojini upravlja Ministarstvo poljoprivrede. Ukupna površina poljoprivrednog zemljišta u javnoj svojini iznosi 923 hiljade hektara, od čega je 529,3 hiljade hektara obradivo zemljište. Izdato je 2013. u zakup 320 hiljada hektara poljoprivrednog zemljišta. Zemljište se ne može otuđiti i daje se u zakup, na korišćenje bez naknade, za restituciju, realizaciju komasacije, prenosi lokalnim zajednicama i davanje prava službenosti. Zadatak je da se zemljište održivo, racionalno i efikasno koristi, poveća posed gazdinstava i ukupne parcele (*Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja Srbije, MPZŽS, 2014*).

7.5.3.2 Višegodišnji zasadi voća i grožđa

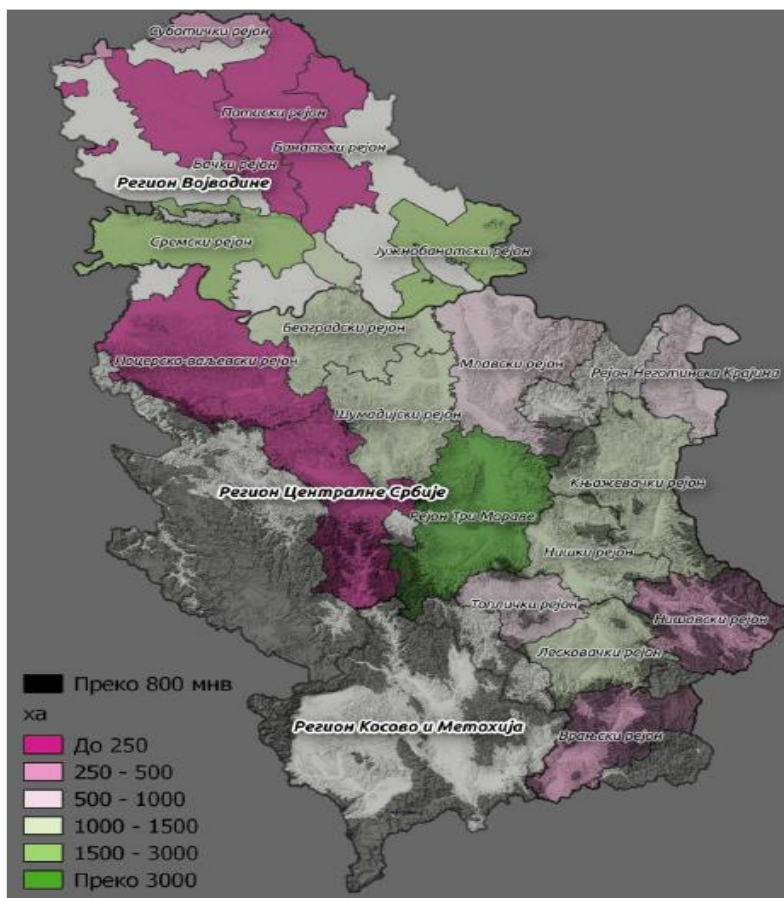
Voćarstvo i vinogradarstvo su perspektivne proizvodne i razvojne delatnosti u Srbiji. *Voćarska proizvodnja učestvuje sa 11% u vrednosti poljoprivredne proizvodnje.* U nekim reonima prirodni uslovi su izuzetno povoljni za gajenje voćnjaka i vinograda i ostvarivanje visokih kvalitetnih prinosa i profita u proizvodnji. *Površine pod voćnjacima* prema popisu iz 2012. *iznose 163.310 ha (bez jagode)*, odnosno 4,8% površina poljoprivrednog zemljišta, a *pod vinogradima 22.150 ha*, što je minimalno u odnosu na povoljne klimatske i zemljišne uslove. Pod plantažnim voćnim zasadima je 98,6 hiljada ha, a pod ekstenzivnim zasadima 64,7 ha. Najveće površine pod plantažnim zasadima su na području Grocke, Smedereva, Prokuplja, Topole, Valjeva i Vojvodine. Postojeći zasadi su velikim delom ekstenzivni i pri kraju eksploatacije i treba investirati u podizanje savremenih zasada. Dominantne površine pod voćnjacima nalaze se u zapadnoj Srbiji, Šumadiji, Podunavlju, delovima južne Srbije i u Vojvodini. Proizvodnja voća u Srbiji u periodu 2000-2013. kretala se od 600 do 1.523 hiljade tona sa prisutnim kolebanjima po godinama, usled neodgovarajućih lokaliteta, izostanka navodnjavanja, niskih zimskih temperatura, prolećnih mrazeva, dejstva grada, površinskih voda, oscilacija temperatura, alternativne rodnosti i drugih faktora (RZS-Keserović, 2014).

Srbija je vodeći proizvođač voća u regionu, a kod nekih voćnih vrsta vodeća zemlja u evropskim i svetskim razmerama. Voće i preradevine se izvoze na tržište Rusije i Evropske unije. Izvoz učestvuje sa 17% u vrednosti poljoprivrednog izvoza.

Proizvodnja voća u zaštićenom prostoru je u razvoju kod jabuke, ali se više koriste različiti vidovi platenika za proizvodnju jagode. Proizvodnja sadnog materijala voćnjaka i vinove loze je jedna od važnih proizvodnih delatnosti. Opremljenost poljoprivrednih gazdinstva je skromna, mehanizacija zastarela, malo proizvođača je obrazovano, sporo se prihvataju nove tehnologije. Izostalo je poslovno udruživanje i organizovanje proizvođača što nepovoljno utiče na ostvarivanje većeg izvoza. *Prisutni su nedovoljni skladišni kapaciteti.* Kvalitet voća i grožđa i preradevina je dobar i proizvodi su traženi na svetskom tržištu. Značajan deo proizvodnje maline, šljive, višnje, kupine i kajsije namenjen je preradi, a jabuka, breskva, trešnja i borovnica namenjeni su stonog potrošnji. *Kapaciteti hladnjača i skladišta za različite vrste prerađenog voća i vinskih podruma su dovoljni za prihvatanje voća namenjenog preradi.* Isti su pretežno regionalno raspoređeni na mestima proizvodnje. Kapaciteti za skladištenje stonog voća su nedovoljni, tehnologija čuvanja voća, sa izuzetkom jabuke, na niskom je nivou, a savremene hladnjače većih kapaciteta uglavnom su razmeštene u Vojvodini. *Proizvođači maline i kupine nemaju sopstvene hladnjače, već su u vlasništvu preduzeća koje se bave otkupom voća i koja se monopolski ponašaju prema ovom izvoznom brendu.* *Izostala je vertikalna integrisanost između proizvođača, hladnjača i prometnika i najveću štetu imaju proizvođači.* Tome je doprinela vulgarna privatizacija koja je prodala hladnjače i odvojila ih od proizvođača, a one destimulativno utiču na cene i proizvođače maline i drugog voća. Privatni i mladi preduzetnici podižu nove zasade voćnjaka jabuka, trešnje i jagoda i drugih vrsta na osnovu savremene agrotehnologije u proizvodnji. *U voćarstvu treba afirmisati koncept integralne organske proizvodnje, unaprediti proizvodnju sadnog materijala i izraditi novu reonizaciju voćarske proizvodnje za perspektivni razvoj izvoznog voćarstva (RZS, Keserović, 2014).*

U Srbiji je pod vinogradima zasađeno 22.150 ha, od čega 77,3% u Centralnoj Srbiji i 22,7% u regionu Vojvodine. Proizvodnja vinskog grožđa odvija se na 17.483 ha ili na 75,7% ukupnih površina, a proizvodnja stonog grožđa na 4.667 ha ili na 24,3% površina. Stone sorte se gaje u Centralnoj Srbiji na 30,1%, a u Vojvodini na 16% površina pod vinogradima.

Vinogradarskom reonizacijom teritorija Srbije je podeljena u tri vinogradarska regiona (*Centralna Srbija, Vojvodina, Kosovo i Metohija*) u okviru kojih se nalazi 22 reona, 77 vinogorja i veći broj vinogradarskih oaza.

Slika 3. Vinogradarska reonizacija Srbije

Izvor: Ivanišević i Jakšić (2014).

Proizvodnjom grožđa se bavi 80.341 poljoprivredno gazdinstvo, 12,7% od ukupnog broja gazdinstava u Srbiji. Gazdinstva u proseku imaju 0,28 hektara pod vinovom lozom, u Centralnoj Srbiji 0,23 hektara i u Vojvodini 0,85 hektara. Vinogradarstvo je radno intenzivna delatnost. Zapošljava veći broj ljudi i doprinosi stvaranju većih prihoda po jedinici površine. Podizanjem vinograda na gazdinstvima u ruralnim područjima postiže se veća zaposlenost i razvijenost ruralnih područja i unapređuje kvalitet života poljoprivrednih gazdinstava. *Izvršena reonizacija vinogradarskih geografskih područja*, harmonizacija legislative sa Evropskim standardima i finansijska podrška uticala je na podizanje savremenih zasada vinove loze sa pretežno vinskih sortama za proizvodnju visokokvalitetnih vina. Zasadi se podižu kvalitetnim sadnim materijalom i u sortimentu su prisutne uvozne bele i crne vinske sorte. Interesovanje postoji i za podizanje zasada sa autohtonim i regionalnim sortama. Male porodične vinarije su nosioci i investitori u proizvodnji i preradu grožđa. Unapređuje se tehnologija u proizvodnji grožđa i vina sa geografskim poreklom i povećava izvoz vina. Povećava se broj proizvođača vina kojih je 75 i vina sa geografskim poreklom od 214. Treba intenzivirati ulaganja u podizanje zasada, savremenu tehnologiju, klonsku selekciju i sertifikaciju. Nova znanja, inovacije, nove tehnologije, poslovno udruživanje i organizovanje su značajne za dinamičniji razvoj vinogradarstva i izvoznog vinarstva. *Organizovana je i organska proizvodnja grožđa u Sremskim Karlovcima što je nukleus za širenje iste i u drugim ekološkim uslovima za razvoj organske proizvodnje grožđa i proizvodnje vina od organskog grožđa.*

7.5.3.3 Stočni fond i broj uslovnih grla

Srbija ima povoljne uslove za razvoj svih vrsta konvencionalnog i organskog farmskog stočarstva, jer je veliki proizvođač kukuruza, krmnog bilja, ima 1,4 miliona hektara livada i pašnjaka i značajne količine sporednih proizvoda iz poljoprivrede i prerade. Proizvođači imaju znanje i raspoložu sa značajnim kapacitetima, sirovinama i radnom snagom za proizvodnju svih vrsta stoke. *Potrebno je na osnovu poslovne saradnje i udruživanja uspostaviti proizvodno-preradne ekonomske odnose putem obezbeđenja početnog proizvodnog materijala, dopunskih hraniva, zdravstvene zaštite i pravovremenog plaćanja i tako stvoriti pretpostavku za permanentnu proizvodnju mesa i mleka i preradu istih u set visokofinansijskih profitabilnih proizvoda za potrebe domaćeg i inostranog tržišta i ostvarivanje profita uz zaštitu životne sredine.* Usled nestabilnih uslova poslovanja, neekonomske privatizacije, neorganizovanosti i izostanka podsticajne agroekonomske podrške prisutno je permanentno opadanje stočarske proizvodnje i ekstenziviranje poljoprivredne proizvodnje. Agencije su u privatizaciji rasprodali poljoprivredna preduzeća nepoljoprivrednim preduzetnicima po nižim cenama, pa su isti rasprodali stočni fond, vratili uložena sredstva, uveli tropoljni plodored i ekstenzivirali poljoprivredu. *Tako je tokom poslednjih deset godina, broj uslovnih grla po hektaru poljoprivredne površine smanjen sa 0,34 na 0,27 uslovna grla. U Evropskoj uniji na 1 ha poljoprivredne površine dolazi 0,78 uslovnih grla ili 3 puta više nego u Srbiji.*

Potrebno je definisati pragmatični program razvoja stočarstva i ekonomske mere za realizaciju istog putem tehničko-tehnološkog osavremenjavanja gazdinstava, primene znanja i novih tehnologija, proizvodno-poslovnog organizovanja proizvođača radi povećanja produktivnosti i ekonomičnosti u proizvodnji i dalje prerade u široki set finalnih proizvoda od mesa i mleka.

Tabela 21. Broj uslovnih grla stoke u Srbiji (000)

	2002-2007	2008	2009	2010	2011	2012	Stopa
Ukupno	1 567	1 578	1 540	1 475	1 442	1 437	-2, 3
Goveda	905	863	817	765	766	756	-3, 3
Konji	17	15	13	13	10	-	-5, 0
Svinje	421	443	454	436	413	395	-2, 8
Ovce	155	168	156	153	150	168	0, 0
Koze	12	12	11	11	10	-	-5, 0
Živina	76	77	89	97	93	118	11, 3

Izvor: MPZZS (2014).

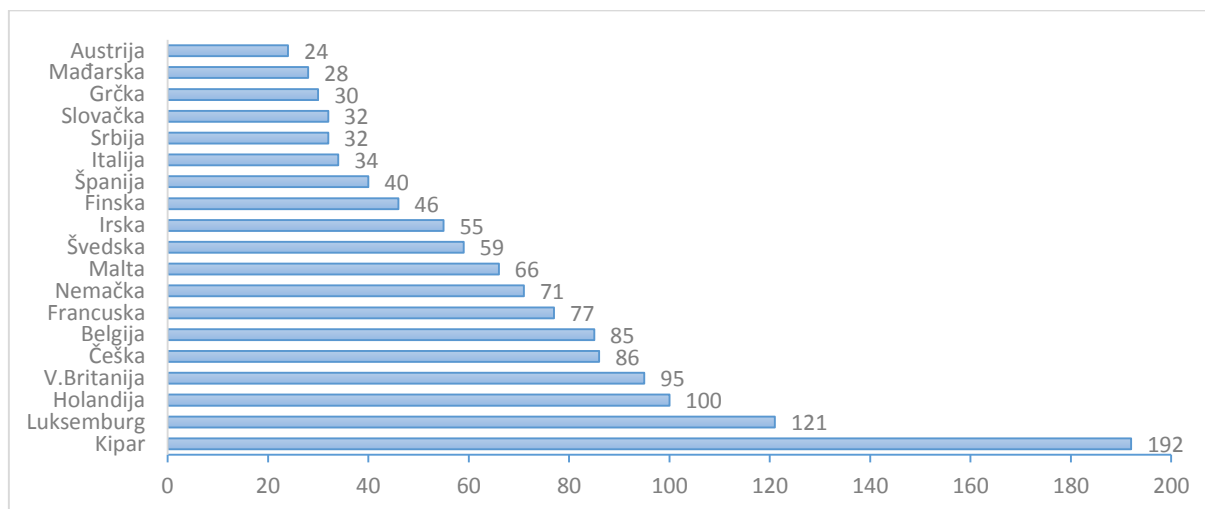
Tabela 22. Broj grla stoke u Srbiji (000)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Stopa
Goveda ukupno	1 057	1 002	938	937	921	913	-2, 9
-Od toga krave	576	548	530	510	480	451	-4, 8
- Od toga muzne	542	501	482	477	455	429	-4, 6
Svinje	3 594	3 631	3 489	3 287	3 139	3 144	-2, 7
Ovce	1 605	1 504	1 475	1 460	1 635	1 616	0, 1
Živina	17 188	22 821	20 156	19 103	24 175	23 450	6, 4

Izvor: RZS i MPZZS, 2014.

Posedovna struktura, struktura korišćenja poljoprivrednih površina, modeli poljoprivrednih gazdinstava uticali su na gajenje pojedinih vrsta stoke u pojedinim reonima. Stočarska proizvodnja organizovana je na velikom broju malih poljoprivrednih gazdinstava. U poslednjoj deceniji prisutna je koncentracija određenih proizvodnji (*živinara i svinjara*) na poljoprivrednim gazdinstvima pravnih lica i velikim porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima. Prema popisu poljoprivrede iz 2012. godine, 20% ukupnog broja svinja i 37% živine gaji se na poljoprivrednim gazdinstvima pravnih lica. Sitniji proizvođači, koji se

prioritetno bave proizvodnjom za sopstvene potrebe i prodaju usporavaju razvoj intenzivne proizvodnje. Mali proizvođači tradicionalno primenjuju nisko intenzivne sisteme proizvodnje, zasnovane na lokalnim autohtonim rasama. *Ocena je da broj goveda, od toga krava i svinja, permanentno opada što utiče na dalje ekstenziviranje proizvodnje.*

Grafikon 30. Broj uslovnih grla goveda u Srbiji i EU na 100 ha poljoprivredne površine

Izvor: Eurostat, German Federal Ministry of food, 2008. Obrada autora.

Prema izvorima Ministarstva poljoprivrede ilustrujemo obim, strukturu i dinamiku stočarske proizvodnje u Srbiji (RZS, MPZZS, 2014). Rasni sastav stoke je neadekvatan i razvoj stočarstva uslovljen je uvozom rasa i hibrida iz zemalja sa razvijenim stočarstvom. U *govedarskoj proizvodnji preovlađuje domaće šareno goveće tipa simentalac*, dok su znatno manje zastupljena grla čiste simentalске i holštajn rase. Zastupljenost tovnih rasa je minimalna. U *ovčarstvu dominiraju domaće rase*, u koje spadaju različiti sojevi pramenke i cigaja, a od stranih rasa virtemberg i il de frans. Prisutna su neplanska ukrštanja, pa se ne dobijaju nove osobine, a gube se prepoznatljiva svojstva rasa. *Živinarska proizvodnja je zasnovana na uvozu hibrida tovnih rasa i lakih linija živine za proizvodnju jaja*. *Prioritetni značaj u strukturi stočarske proizvodnje, ima govedarstvo i ovčarstvo*. Ove proizvodnje su značajne sa stanovišta obnove proizvodnje podmlatka kao osnove za tov, reprodukciju, oživljavanje proizvodnje u brdsko-planinskim područjima, očuvanje biodiverziteta i povećanje izvoza. Postoje upražnjeni kapaciteti za tov junadi od 120 hiljada i prazni kapaciteti velikih farmi u ovčarskoj proizvodnji.

Govedarstvo je najvažnija proizvodnja u stočarstvu, prioritetno za mala i srednja poljoprivredna gazdinstva. Broj goveda se kontinuirano smanjuje. Tako je u 2013. broj goveda bio 913 hiljada, što je za 6% manje od petogodišnjeg proseka (2008-2012). Smanjivanje broja grla prisutno je i kod muznih krava. Tako je broj muznih krava manji za 6% u odnosu na prethodnu godinu i 13% manji u odnosu na petogodišnji prosek. Podaci govore da se *govedarstvom bavi 177 hiljada poljoprivrednih gazdinstava ili 28% ukupnog broja poljoprivrednih gazdinstava, koja gaje 908 hiljada goveda*. Prosečan broj grla po poljoprivrednom gazdinstvu iznosi 5,1 grlo. Najveći broj poljoprivrednih gazdinstava je koji imaju jedano do dva grla goveda (49,9%) i poseduju 14,8% ukupnog broja goveda. Najveći broj goveda se gaje na poljoprivrednim gazdinstvima koja imaju tri do devet grla (36,4%), dok je najmanji broj goveda na gazdinstvima koja imaju 50 do 99 grla (5,8%). Iako čine svega 0,15% ukupnog broja, poljoprivredna gazdinstava sa 100 i više grla u svom posedu drže 11,2% ukupnog broja goveda. *U Srbiji ima 431,3 hiljade muznih krava koje su smeštene na 155,9 poljoprivrednih gazdinstava, što predstavlja 2,8 muznih krava po poljoprivrednom gazdinstvu*. Veličina stada od jedanog do dva grla okosnica je razvoja srpske mlekarске industrije! Poljoprivredna gazdinstva sa manje od 10 muznih grla čine 95% od ukupnog broja gazdinstava,

i u svom posedu drže 78% ukupnog broja muznih grla. Gazdinstva sa preko 30 krava čine samo 0,2% gazdinstava i 9% muznih grla. Od ukupnog broja muznih grla 95% se nalazi na privatnim poljoprivrednim gazdinstvima.

Ovčarstvo i kozarstvo u Srbiji ima dugu tradiciju i izraženu regionalnu posebnost. Najviše ovaca je u brdsko-planinskim područjima, naročito na istoku i jugu Srbije gde su različiti sojevi pramenki najrasprostranjenija rasa. Postoji oko 20 lokalnih priznatih rasa. U Vojvodini je rasa cigaja zamenjena sa virtemberg rasom i melezima virtemberga i ostalim rasama. Prisutne su i savremene tovne rase ovaca, kao što je Il de frans.

Ukupan broj ovaca i koza u analiziranom periodu je približno isti. Ovčarstvom se bavi 155 hiljada poljoprivrednih gazdinstava (24,5% ukupnog broja gazdinstava) i ona imaju preko 1,73 miliona ovaca. Kozarskom proizvodnjom se bavi 63 hiljade poljoprivrednih gazdinstava (10% ukupnog broja gazdinstava), koja gaje 232 hiljade koza. Neka poljoprivredna gazdinstva imaju i koze i ovce. Broj ovaca po gazdinstvu iznosi 11,2, a koza 3,7 grla. Najveći broj gazdinstava ima tri do devet ovaca (preko 53% od ukupnog broja gazdinstava), zatim slede koji gaje 10 do 19 ovaca (27% od ukupnog broja grla). Koze se većinom gaje ekstenzivno u brdsko-planinskim područjima, uz tendenciju intenziviranja proizvodnje i u ravničarskom reonu. Od rasa najviše je zastupljena koza balkanskog tipa (50%), razni tipovi meleza (30%), domaća bela koza (15%), a ostatak pripada sanskoj i alpino rasi.

Svinjarstvo. Proizvodnja svinja ima tendenciju smanjenja. Ukupan broj svinja je 3,144 miliona i u odnosu na petogodišnji prosek manji je za 8,3%. Proizvodnjom svinja bavi se 355 hiljada poljoprivrednih gazdinstava (56% ukupnog broja gazdinstava), koja drže oko 3,4 miliona svinja. Broj grla po poljoprivrednom gazdinstvu je 9,6. Najveći je broj gazdinstava imaju tri do devet grla svinja i njihovo učešće u ukupnom broju gazdinstava koja imaju svinje iznosi 39,8%, a u ukupnom broju svinja 19,4%. Najveći broj svinja (22,5%) gaji se na poljoprivrednim gazdinstvima koja imaju preko 400 grla (0,1% gazdinstava), a najmanji broj svinja na poljoprivrednim gazdinstvima koja imaju 200 do 399 grla (2,6%). Gaje se rase landras i jorkšir i mesnate rase durok, hempšir i pijetren.

Živinarstvo. Broj živine ima kontinualni rast. Gajenjem živine se bavi 414 hiljada poljoprivrednih gazdinstava (65,5% ukupnog broja gazdinstava), koja gaje 26,7 miliona grla, sa prosečnim brojem grla po gazdinstvu od 65 komada. Od ukupnog broja grla živine 50% su brojleri. Proizvodnja 13 miliona brojlera gaji se na 51 hiljadu poljoprivrednih gazdinstava (8% ukupnog broja gazdinstava). Oko 78,7% brojlera nalazi na 364 poljoprivredna gazdinstva (0,7% od ukupnog broja gazdinstava koja se bave proizvodnjom brojlera) sa prosečnim brojem brojlera od 28 hiljada po gazdinstvu. Mala poljoprivredna gazdinstva gaje živinu za svoje potrebe i povremeno za prodaju.

Pčelarstvo. U Srbiji ima u 2013 godini 653 hiljade košnice pčela. Broj košnica povećan je za dva puta u odnosu na 2011. godinu. Raspoloživa paša pčela koristi se nedovoljno. Broj poljoprivrednih gazdinstava koja se bave pčelarskom proizvodnjom beleži rast kao i broj košnica koje poseduju.

Akvakultura se obavlja u šaranskim i pastrmskim ribnjacima. Pastrmski ribnjaci su locirani u brdsko-planinskim krajevima, a šaranski u ravničarskim. U šaranskim ribnjacima gaji se šaran sa 87,3%, som sa 3%, tolstolobik i amur sa 10,5%. Proizvodnja konzumne ribe u šaranskim ribnjacima opada za 25,7%. Proizvodnja kalifornijske pastrmke povećava se za 7,5%. Ulov ribe u trogodišnjem periodu opao je za 6,4%.

Tabela 23. Proizvodnja i ulov ribe u Srbiji (t)

Proizvodnja i ulov ribe		2011	2012	2013	Stopa
1. Konzumna riba- šaranski ribnjaci	Proizvodnja	6 833	6 853	5 080	-6, 0
	Ulov	5 384	4 798	5 040	-3, 3
	Svega	12 217	11 651	10 120	-6, 0
1. 1 Šaran	Proizvodnja	6 071	5 959	4 435	-6, 0
	Ulov	497	469	481	-1, 7
	Svega	6 568	6 428	4 916	-6, 0
2. Pastrmka	Proizvodnja	796	808	856	3, 7
UKUPNO	Proizvodnja	7 629	7 661	5 936	-6, 0
	Ulov	5 384	4 798	5 040	-3, 3
	Ukupno	13 013	12 459	10 976	-5, 5

Izvor: RZS Poljoprivreda i ribarstvo, autor.

U ribnjacima je potrebno sprovesti racionalizaciju u proizvodnji, unapređuje tehnologije gajenja i ishrane. Potrebno je afirmisati proizvodnju ribe uz korišćenje geotermalne energije za ekonomičniju proizvodnju i razviti preradu ribe u raznovrsni asortiman. Postoji potencijal za značajno povećanje proizvodnje šarana i pastrmki u raspoloživim uslovima za povećanje potrošnje i izvoza ribe.

7.5.3.4 Poljoprivredna mehanizacija, oprema i objekti u poljoprivredi

Savremena mehanizacija, oprema i objekti su od izuzetnog značaja za poljoprivredni i ruralni razvoj. Mehanizacija obuhvata pogonske mašine, mašine za osnovnu i dopunsku obradu zemljišta, za setvu i sadnju, negu i prihranjivanje, branje i konzervisanje proizvoda. U objekte i opremu spadaju objekti za smeštaj gajenih životinja, za proizvodnju hrane u zatvorenom prostoru i za skladištenje proizvoda i opreme.

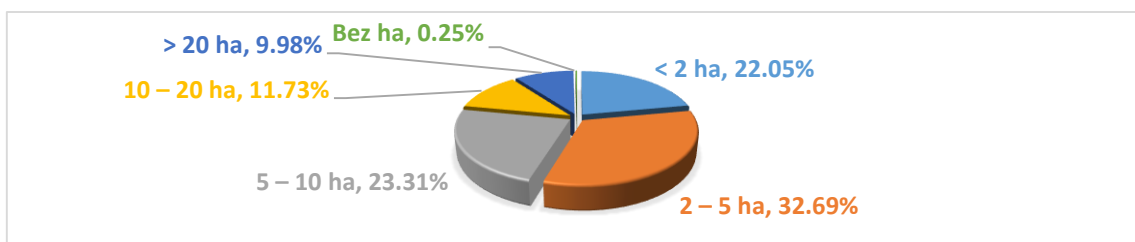
U Srbiji je usitnjen zemljišni posed i prosečna veličina gazdinstva je 5,4 ha rascepkana u šest parcela. U Evropi prosečna veličina farme iznosi 14,4 ha ili veća za 2,7 puta. Usled usitnjenosti poseda, malih ulaganja, zastarele mehanizacije, objekata i opreme, neorganizovanosti i izostanka podsticajnih agroekonomskih mera poljoprivreda Srbije zaostaje za Evropskom unijom. *Srbija ima 597.816 traktora*, od toga 410.894 dvoosovinska i 186.922 jednoosovinska traktora. U 95% slučajeva traktori su stariji od 10 godina. U proseku na 8,5 ha poljoprivrednog zemljišta dolazi jedan dvoosovinski traktor. Prosečna starost jednoosovinskih traktora i motokultivatora je preko 20 godina, pri čemu je 98% starije od 10 godina (*RZS-Radojević, 2014*).

Tabela 24. Broj traktora, kombajna i priključnih mašina i njihova starost

	Broj gazdinstava	Ukupan broj	Stariji od 10 god	%
Jednoosovinski	631. 552	186. 922	182. 484	97, 6
Dvoosovinski		410. 894	390. 167	95, 0
Kombajni		19. 474	18. 417	94, 5
Priključne mašine		2. 421. 065	2. 263. 695	93, 5

Izvor: RZS, autor.

Prisutna je brojnost mehanizacije koja je tehnički zastarela. Mala i srednja gazdinstva imaju staru mehanizaciju koja je tehnološki prevaziđena. Zastarelost mehanizacije utiče na produktivnost i ekonomičnost u proizvodnji.

Grafikon 31. Struktura broja traktora prema veličini poseda u 2012.

Izvor: Radivojević, D. (2014). Polj. mehanizacija, oprema i objekti, RZS. Autor.

Objekti su neujednačeno opremljeni i nisko korišćeni što govori da uz podsticajnu ekonomsku politiku postoji prostor bez obzira na vremešnost za razvoj stočarske i drugih proizvodnji. Potrebna su značajna ulaganja u savremene objekte za unapređenje standarda u proizvodnji, izgradnju i proširenje postojećih kapaciteta. Bitno pitanje za razvoj održive proizvodnje i zaštitu životne sredine je iznalaženje rešenja za upravljanje stajnjakom, njegovo skladištenje i korišćenje u organskoj proizvodnji. Primena veterinarsko sanitarnih standarda i higijenskih slova u proizvodnji hrane uslov je za plasman mesa na međunarodno tržište.

Tabela 25. Korišćenje proizvodnih objekata u Srbiji (%)

Objekti	Broj objekata	Smeštajni kapac.	% korišćenja
Smeštaj goveda-mesta	340.377	2.557.926	36
Smeštaj svinja-mesta	507.031	7.025.648	46
Smeštaj koka nosilja-mesta		26.753.051	64
Ostala živina-mesta	153.937	4.781.804	81
Hladnjače-m ³	2.162	970.463	70
Sušare-m ³ -m ³	10.539	459.070	84
Skl. Silaže-m ³	12.849	9.548.968	35
Silos-i-tona	193	113.734	94
Staklenici- m ²		1.293.437	32
Plastenici- m ²	101.492	24.436.326	97
Smeš. pol. mašina-m ²	251.893	13.682.916	91
Sena i silosi-m ³	174.574	31.750.042	69

Izvor: RZS, autor.

Korišćenje kapaciteta pokazuje da postoje uslovi za ulaganje u proizvodnju i za značajno povećanje ekonomičnosti u proizvodnji mesa, mleka i jaja, kao i za smeštaj osetljivih izvoznih proizvoda. U stočarstvu postoji velika mogućnost da se putem kreativne ekonomske politike zaposle poljoprivredna gazdinstva, poveća proizvodnja i unapredi ekonomičnost i konkurentnost u proizvodnji.

7.5.3.5 Stanovništvo, domaćinstva, gazdinstva i radna snaga

Demografske karakteristike po poslednjem popisu pokazuju smanjenje stanovništva u Srbiji u periodu 2002-2011. sa 7.498 hiljada na 7.121 ili za 377 hiljada stanovnika. Prisutna je izražena depopulacija u 152 opštine od 168 i u preko 4.300 od ukupno 4.709 naselja. Više se odseli nego što se doseli, veći je broj umrlih od rođenih i prisutan je negativni migracioni trend stanovništva. „Depopulacija, intenzivno starenje stanovništva, negativan migracioni saldo, uz nizak fertilitet i visok mortalitet, samo su neke od najvažnijih demografskih osobnosti Srbije u međupopisnom razdoblju 2002-2011. (Panev, Marinković, 2012)“. Učešće ruralnog stanovništva u ukupnom stanovništvu Evropske unije iznosi 17,5% a u Srbiji 43,60%. Prema podacima UNCTAD-a u Srbiji je u 2012. godini broj poljoprivrednog stanovništva bilo 563 hiljade i učestvuje u ukupnoj radnoj snazi sa 12,6%.

U Srbiji ima 2,5 miliona domaćinstava i 631 hiljada poljoprivrednih gazdinstava.

Tabela 26. Domaćinstva i poljoprivredna gazdinstva prema pravnom statusu

	Domaćinstva	Gazdinstva	Porodična	Pravna lica
SRBIJA	2. 487. 886	631. 552	628. 552	3. 000
Beograd	606. 433	33 244	33 117	127
Vojvodina	696157	147 624	146 269	1 355
Šumadija i Zap. Srbija	662 769	262 940	261 935	1 005
Južna i Istoč. Srbija	552 527	187 744	187 231	513

Izvor: RZS

Broj članova i stalno zaposlenih na poljoprivrednim gazdinstvima u Srbiji je 1.443 miliona lica. Od ukupnog broja 98,1% su vlasnici gazdinstva i članovi domaćinstava, 1,9% su lica koja su redovno zaposlena u poljoprivredi.

Tabela 27. Prosečna veličina farme u EU (Srbija 5,4 ha)

Država	Površina ha	< 5 ha u %	> 5 < 50 ha u %	> 50 ha u %
Belgija	31, 7	22, 8	56, 4	21, 1
Bugarska	12, 1	91, 4	6, 4	2, 3
Češka	152, 4	15, 4	54, 7	29, 9
Danska	62, 9	7, 3	59, 5	33, 3
Nemačka	56, 8	9, 1	62, 4	28, 5
Estonija	48, 0	33, 7	52, 0	14, 3
Irska	36, 7	6, 9	74, 8	18, 2
Grčka	4, 8	77, 1	22, 0	1, 0
Španija	24, 0	53, 1	38, 4	10, 5
Francuska	53, 9	26, 9	35, 9	37, 2
Italija	7, 9	72, 9	24, 3	2, 8
Kipar	3, 0	89, 6	9, 5	0, 9
Litva	21, 5	33, 9	59, 7	6, 4
Litvanija	13, 7	58, 7	37, 0	4, 3
Luksemburg	59, 6	17, 3	34, 1	49, 1
Mađarska	8, 1	87, 0	10, 6	2, 4
Malta	0, 9	97, 8	2, 2	0, 0
Holandija	25, 9	28, 6	55, 7	15, 7
Austrija	19, 2	31, 6	60, 9	7, 5
Poljska	9, 6	55, 2	43, 1	1, 8
Portugalija	12, 0	75, 6	20, 9	3, 4
Rumunija	3, 4	93, 1	6, 3	0, 5
Slovenija	6, 5	60, 8	38, 6	0, 6
Slovačka	77, 5	64, 4	23, 4	12, 2
Finska	35, 9	9, 7	67, 4	23, 0
Švedska	43, 1	12, 8	63, 5	23, 9
Velika Britanija	84, 0	8, 9	52, 5	38, 7
SRBIJA	5, 4	25, 3	41, 8	32, 7
EU 27	14, 3	69, 2	24, 8	6, 0

Izvor: Rural Development in the European Union, Statistical and Economic Information Report 2013.

Srpski farmeri imaju u proseku manji posed za tri puta od proseka EU. Manji posed do 5 ha i od 5 do 50 ha, a veći za pet puta od 50 i više ha u %.

Tabela 28. Članovi i stalno zaposleni na gazdinstvu

	Ukupno	Polj. gazd.	Gaz. pravnih lica
SRBIJA	1 442 628	1 416 349	26 279
Beograd	76 838	73 550	3 380
Vojvodina	296 111	278 680	17 431
Šumadija i ZS	628 585	625 267	3 318
Južna i IS	441 094	438 844	2 250

Izvor: RZS, autor.

Tabela 29. Članovi i stalno zaposleni na poljoprivrednom gazdinstvu

Region	Nosioci gazdinstva Broj %	Članovi koji rade na gazdinstvu Broj %	Stalno zaposleni na gazdinstvu Broj %
SRBIJA	617 365 43, 6	797 199 56, 3	1 785 0, 1
Beograd	32 670 44, 4	40 841 55, 5	47 0, 1
Vojvodina	143 453 51, 5	134 012 48, 1	1 215 0, 4
Šumadija i ZS	257 846 41, 2	367 167 58, 7	254 0, 0
Južna i IS	183 396 41, 8	255 179 58, 1	269 0, 1

Izvor: RZS, autor.

Broj zaposlenih na osnovu godišnjih radnih jedinica na poljoprivrednim gazdinstvima je 646.283 lica. Od ukupnog broja 40% su lica koja u potpunosti rade u poljoprivredi, 28% su lica koja su povremeno angažovana u poljoprivredi sa polovinom radnog vremena. Od ukupnog fonda godišnjih radnih jedinica 91% se odnosi na rad nosioca gazdinstva, 4% rad stalno zaposlenih i 5% rad sezonskih radnika.

Tabela 30. Gazdinstva prema broju članova i zaposlenih (000)

Regioni	Ukupna	1-2	3-4	5-6	7 i više
SRBIJA	631	433	171	25	2
Beograd	33	23	35	3	0, 1
Vojvodina	148	119	26	2	0, 5
Šumadija i ZS	263	168	80	13	1
Južna i IS	188	123	55	8	0, 5

Izvor: RZS

Gazdinstva do dva člana su dominantna i učestvuju sa 69%, do četiri člana 27%, do šest sa 4%. Struktura pokazuje da selo stara i prisutna je devastacija ruralnih oblasti.

Po regionima je prisutna je neujednačena distribucija fonda rada. Tako je broj članova gazdinstva i zaposlenih na gazdinstvima najveći u centralnoj i Zapadnoj Srbiji, gde je manja veličina poseda, intenzivna proizvodnja i veća naseljenost.

Tabela 31. Menadžeri na gazdinstvu (000)

Regioni	GRJ	Gazdinstva	Žene	Muškarci	Iskustvo	Kursevi
SRBIJA	294	631	100	531	379	4
Beograd	15	33	4	29	18	0, 2
Vojvodina	64	148	25	122	71	1
Šumadija i ZS	128	262	39	224	165	1
Južna i IS	87	188	31	156	125	1

Izvor: RZS i obrada autora.

Tabela 32. Menadžeri prema kvalifikaciji na poljoprivrednim gazdinstvima

Region	Praktično iskustvo	Kursevi iz poljoprivrede	Srednja poljoprivredna škola	Druga srednja škola	VŠS i VSS	Druga VŠS i VSS
SRBIJA	60, 0	0, 7	2, 6	30, 3	1, 4	5, 0
Beograd	55, 2	0, 7	1, 1	36, 3	1, 4	5, 2
Vojvodina	47, 9	1, 1	5, 8	37, 4	2, 4	5, 5
Šumadija i ZS	62, 8	0, 5	1, 5	29, 1	1, 1	4, 9
Južna i IS	66, 4	0, 6	1, 7	25, 4	1, 1	4, 7

Izvor: RZS

Nivo kvalifikacija upravnika-menadžera gazdinstva je neadekvatna. Tako 60% upravnika gazdinstva poseduje stečena znanja u proizvodnji, 2,6% ima srednju poljoprivrednu školu i 1,4% završen poljoprivredni fakultet. Mali broj upravnika gazdinstava je obuhvaćen usavršavanjem i sticanjem novih znanja.

Tabela 33. Nosioци, članovi porodice i zaposleni prema polu na gazdinstvu (%)

Zaposlenost	Muškarci	Žene
Nosioци gazdinstva	82, 7	17, 3
Članovi porodice i drugi koji su radili na gazdinstvu	37, 1	62, 9
Stalno zaposleni na gazdinstvu	85, 2	14, 8

Izvor: RZS

Tabela 34. Nosioци gazdinstva i starosna struktura

Posed ha	Nosioци gazdinstva	Nos. žene %	< 35%	35-44 %	45-54%	55-64%	>65 %
< 1	179 872	22, 0	4, 4	10, 4	20, 1	29, 9	35, 2
1, 01-2	121 058	19, 4	3, 2	8, 8	18, 9	30, 8	38, 2
2, 01-5	178 919	15, 8	3, 5	9, 0	19, 1	30, 8	37, 6
5, 01-10	87 490	12, 1	4, 8	11, 2	20, 5	30, 9	32, 6
10, 01-50	44 506	10, 0	10, 5	18, 2	28, 4	28, 4	18, 4
> 50	5 520	10, 7	21, 9	27, 6	19, 3	19, 3	3, 9

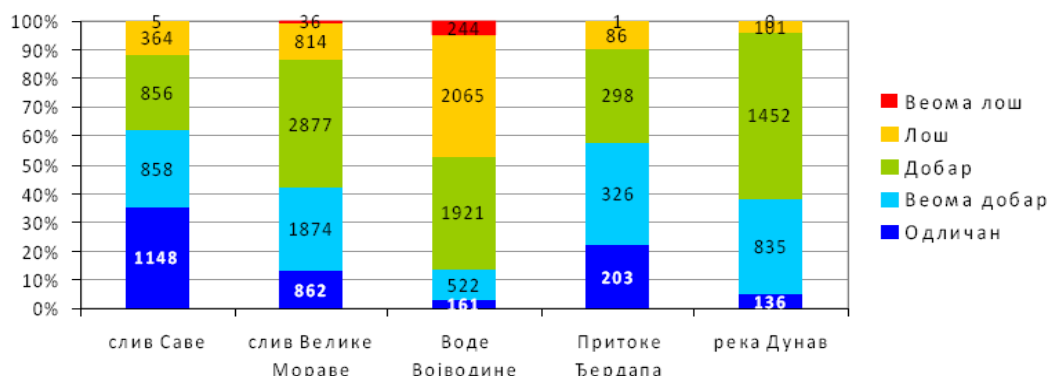
Izvor: RZS

Opšta je ocena da su žene kao nosioци porodičnog gazdinstva zastupljene od 10% do 22%. Više su zastupljene na gazdinstvima veličine do 5 ha. Starosna struktura na gazdinstvima je nepovoljna. Nosioци gazdinstava veličine do 10 ha stariji od 55 godina učestvuju sa 65%, a do 35 godina sa 4%. Kod gazdinstava preko 50 ha više su zastupljeni mlađi nosioци gazdinstva. Sa usitnjenom strukturom poseda i nepovoljnom obrazovnom i starosnom strukturom nije moguće ostvariti promenu proizvodne strukture, uvesti nove tehnologije, povećati produktivnost i konkurentnost poljoprivrede.

Treba istaći da je nerešen socijalni i ekonomski status zaposlenih u poljoprivredi, nepovoljni položaj poljoprivrede, nerazvijene nepoljoprivredne delatnosti, neorganizovanost poljoprivrednika, problem nabavke input-a, prodaje proizvoda i usluga i mali posed, nerešena infrastruktura, nedovoljna ulaganja u ruralnim područjima i nezaposlenost uticao na migraciju stanovništva u gradove, inostranstvo i druge delatnosti. Nije celovito rešeno penziono, invalidsko i socijalno osiguranje poljoprivrednika i sezonskih radnika. Pogoršanje životnih uslova za mlade na selu kao i trend seljenja u urbane i prigradske sredine uticao je na snažna migraciona kretanja radi ostvarivanja boljeg životnog standarda, zaposlenja, komunalne opremljenosti, obrazovanja i kvalitetnog kulturnog miljea življenja za decu i porodicu.

7.5.3.6 Vodni prirodni resursi

Voda kao opšte dobro je uslov života i strateški prirodni resurs. Prirodni vodni resursi obuhvataju površinske i podzemne vode. Preko 80% pitke vode potiče od podzemnih voda. Sa proizvodnog aspekta poseban značaj imaju površinske akumulacije za vodosnabdevanje i navodnjavanje u poljoprivredi. Upotreba slatke vode je dominantna u poljoprivredi 70%, industriji 20% i u domaćinstvima sa 10%. Vode su društveno i javno dobro jer brigu o zadovoljenju potreba za vodom, zaštiti i kvalitetu voda i odbrani od štetnog dejstva voda vodi država. Voda je osnov razvoja produktivne poljoprivrede i proizvodnje organske hrane, industrije i svakodnevna potreba čoveka i živog sveta. Prema poreklu vode postoje površinske, podzemne i atmosferske. One su međusobno zavisne i nalaze se u stalnom prirodnom hidrološkom kruženju. Vode reka, potoka i jezera se koriste za vodosnabdevanje, proizvodnju energije, navodnjavanje i ribolov. One su izložene zagađenju od otpada, otpadnih voda i hemije i treba preduzeti potrebne mere za njihovo čišćenje i ekološko čuvanje.

Grafikon 32. Procenat kvaliteta svih uzoraka vode po slivovima (sa brojem uzoraka) 1998-2010.

Izvor: Veljković, N. (2010). Kvalitet i kvantitet vodnih resursa, MŽS. Beograd.

Srbija je relativno bogata sa vodnim resursima za vodosnabdevanje, potrebe industrije i poljoprivrede. Ukupna dužina reka iznosi preko 40 hiljada kilometara sa različitom gustinom rečne mreže. Od raspoloživih voda samo 8% je sa naše teritorije, a 92% su tranzitne vode. Pored tranzitnih i domaćih reka, postoji veliki broj jezera, a izgrađen je i veliki broj veštačkih jezera za vodosnabdevanje i navodnjavanje. Površine koje se navodnjavaju u Srbije iznose 99.793 hiljada hektara, od toga oranice i bašte 84.858 ha i stalni zasadi 13.344 ha.

Tabela 35. Navodnjavane površine u Srbiji (ha) i način navodnjavanja (%)

Regioni	Ukupno	Oranice i bašte	Voćnjaci i vinog.	Regioni	Površinsko	Orošavanje	Kap po kap
SRBIJA	99 793	84 858	13 344	SRBIJA	60, 6	12, 2	27, 2
Beograd	6 109	4 581	1 438	Beograd	61, 1	14, 7	24, 2
Vojvodina	58 251	52 907	5 050	Vojvodina	38, 7	25, 0	36, 2
Šumadija i ZS	21 173	15 031	5 254	Šumadija i ZS	55, 5	13, 2	27, 1
Južna i IS	14 241	12 339	1 603	Južna i IS	72, 1	7, 9	20, 0

Izvor: RZS i autor.

Navodnjavane površine Vojvodini učestvuju sa 58%, a u Centralnoj Srbiji sa 42%. Pri čemu 64,4 hiljade gazdinstava u Centralnoj Srbiji vrši navodnjavanje 42% površina zbog usitnjenog poseda, a u Vojvodini 7,3 hiljade gazdinstava navodnjava 58% površina. U proizvodnji se najviše primenjuje površinsko navodnjavanje, orošavanjem i sistemom kap po kap.

Tabela 36. Navodnjavanje oranica i bašta po usevima (ha)

Regioni	Žita	Šećerna repa	Suncokret	Povrće	Ostalo
SRBIJA	36 154	9 191	672	19 865	18 986
Beograd	2 395	757	3	931	495
Vojvodina	22 062	8 433	614	9755	12 043
Šumadija i ZS	6 093		6	5 205	3 726
Južna i IS	5 604		49	3 974	2 718

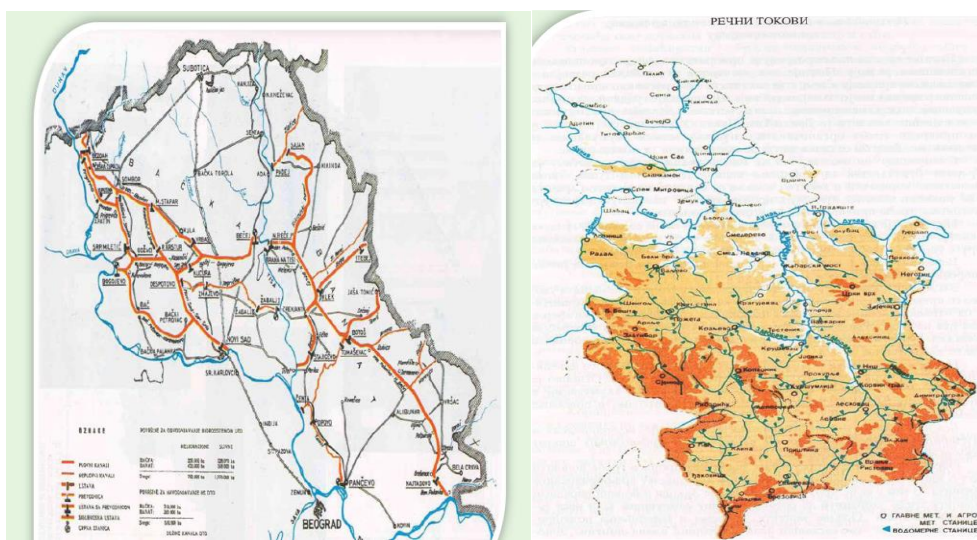
Izvor: RZS i obrada autora.

Odvodnjava se 2 mil. ha putem 414 sistema za odvodnjavanje, sa preko 25,6 hiljada km kanalske mreže, 210 većih i na desetine manjih crpnih stanica i 252 gravitaciona ispusta (MPZŽS, 2014). Za zaštitu od poplava putem nasipa i uređenih korita izgrađeno je 4 hiljade km objekata. Prečišćavanje voda je zanemarljivo i stanje kvaliteta vode je nepovoljno u vodotocima

i podzemnim izdanima, čime se ugrožavaju izvorišta vode i otežavaju uslovi za korišćenje vode u poljoprivredi. Ciljevi su da se obezbedi vodosnabdevanje, odbrana od poplava i zaštita voda od zagađenja.

Voda je budućnost poljoprivredne, a posebno organske ili ekološke poljoprivrede. Navodnjavanje je uslov povećanja prinosa i intenziviranja poljoprivredne proizvodnje.

U Srbiji postoje pogodnosti za navodnjavanje u prve tri klase zemljišta na površini od 3,6 mil. hektara, od čega je u prve dve klase 1,6 mil. ha. Klimatski faktori pokazuju na nepovoljan režim padavina. Od sto godina 17 je sa povoljnim režimom, 32 sa viškom i 51 godina sa manjkom padavina. Srbija po navodnjavanim površinama nalazi se među poslednjim zemljama u Evropi. Kanal DTD ima 931 km plovnih kanala i preko 10.000 km manjih kanala za navodnjavanje. Slede reke i rečice, akumulacije, jezera, podzemne vode i ostali izvori. Voda je najčešće kvalitetna i uslovna za razvoj organske proizvodnje na čistom zemljištu. Ulaganja u sisteme navodnjavanja su profitabilna u svim vidovima proizvodnje. Niski i nestabilni prinosi u biljnoj proizvodnji rezultat je nedovoljnih padavina, nepovoljnog rasporeda i niskog nivoa navodnjavanja (*Babović, 2010*).

Grafikon 33. Kanalska mreža DTD. Grafikon 34. Rečni tokovi Srbije.

Navodnjavanje u organskoj proizvodnji kao i u komercionalnoj proizvodnji omogućava stalno zelena polja i obezbeđenje visoke prinose i stabilnu proizvodnju. Značaj navodnjavanja je, pored uticaja na rast i razviće biljaka i za održavanje fizičkih, hemijskih i mikrobioloških osobina zemljišta. Očuvanje pozitivnih zemljišnih svojstava je osnova na kojoj se zasnivaju i primenjuju sve mere u proizvodnji (*Dragović, 2008*). Navodnjavanje ima vrlo značajnu ulogu u očuvanju i zaštiti životne sredine, od koga najčešće zavisi kvalitet dobijenih proizvoda. Ono zahteva veoma obazriv pristup zbog nepovoljnih efekata, koji se mogu manifestovati i na zemljište i na biljke (*Grul, 1985*).

Navodnjavanje se na našim prostorima u organskoj, kao i u konvencionalnoj proizvodnji, najčešće primenjuje kao dopunska mera, osim kod povrća gde je redovna mera. Navodnjavanje treba prilagoditi potrebama biljaka za vodom, zemljišnim svojstvima i vremenskim uslovima. Kvalitet i higijenska ispravnost vode pri navodnjavanju u organskoj proizvodnji je izuzetno značajan zbog povećanog zahteva za zdravstvenom bezbednošću hrane, a vodom se mogu preneti mikroorganizmi na biljne proizvode, koji prouzrokuju bolesti ljudi, kao što su: salmonela, ešerihija coli 0157:H7, criptosporidium parvum i druge. Voda iz površinskih izvora ima znatno veće uslove za kontaminaciju, u odnosu na vodu iz podmornih izvora. Voće i povrće, koje imaju veliku površinu, naročito koje imaju neravnu površinu, kao što je salata,

dugo zadržavaju vlažnu površinu, imaju najpovoljnije uslove za razvoj i kontaminaciju patogenima. *Problemi kontaminacije biljnih proizvoda uglavnom je izražen kod navodnjavanja kišenjem. Kod navodnjavanja sistemom kap po kap voda ne dolazi u dodir sa biljkama i njihovim plodovima, pa su male mogućnosti da dođe do kontaminacije proizvoda koji se koriste u ishrani.* Kod mini rasprskivača, koji prskaju vodu ispod biljaka, takođe je manja mogućnost kontaminacije plodova. Smanjenje rizika od kontaminacije biljnih proizvoda navodnjavanjem može se realizovati na nekoliko načina: izborom načina i tehnike navodnjavanja, (*korišćenje sistema kap po kap umesto sistema kišenja*), izborom izvora vode, prečišćavanje vode korišćenjem pouzdanih filtera (*Bošnjak, 2010, Dragović, 2008*).

Tabela 37. Maksimalno dozvoljene koncentracije nekih elemenata u vodi za navodnjavanje

Element	Dozvoljena Maksimalna Konc. (mg/l)	Napomena
Al Aluminijum	5, 0	Može prouzrokovati smanjenje produktivnosti kiselih zemljišta (pH <5, 5) , ali u zemljištima sa pH>7 joni se talože i eliminiše svaka toksičnost.
As Arsen	0, 10	Toksičan za biljke u rasponu od 12 mg/l za sudansku travu Do 0, 05 mg/l za pirinač.
Be Berilijum	0, 10	Toksičan za biljke u rasponu od 0, 5 mg/l za kelj do 0, 05 mg/l za pasulj.
Cd Kadmijum	0, 01	Toksičan za više biljnih vrsta pri konc. 0, 1 mg/l u hranljivom Rastvoru. Potencijalna opasnost od akumulacije u zemljištu.
Co Kobalt	0, 05	Toksičan za paradajz u konc. 0, 1 mg/l u hranljivom rastvoru. U neutralnim i alkalnim zemljištima je manje aktivan
Cr Hrom	0, 10	Nije poznat ko biogeni element rasta. Limit mu je određen na osnovu toksičnosti.
Cu Bakar	0, 20	Toksičan je za brojne vrste pri konc. od 0, 1 do 1, 0 mg/l u hranljivom rastvoru
F – Fluor	1, 00	U neutralnim i alkalnim zemljištima nema aktivno učešće
Fe Gvožđe	5, 00	Nije toksičan za biljke u aerisnim zemljištima, uzrokuje zakišljenje zemljišta i gubitak prist. fosfora i molibdena.
Li Litijum	2, 50	Mnoge biljke ga tolerišu u zemljištu. Toksičan je za citruse Pri koncentraciji >0, 57 mg/l. Po aktivnosti je sličan boru.
Mn Mangan	0, 20	Toksičan je za biljke obično u kiselim zemljištima, u koncentraciji od nekoliko desetina do nekoliko mg/l.
Mo Molibden	0, 01	Nije toksičan za biljke pri normalnim konc. u zemljištu i vodi Može biti toksičan za stoku, ako je silaža gajena na zemljišta. sa visokim koncentracijama pristupačnog molibdena.
Ni Nikal	0, 20	Toksičan je za brojne biljne vrste u konc. pri 0, 5 – 1, 0 mg/l, toksičnost mu se redukuje u neutralnoj i alkalnoj sredini.
Pb –Olovo	5, 00	Može inhibirati rast biljnih ćelija pri visokim koncentraciji.
Se Selen	0, 02	Toksičan je za biljke pri malim koncentracijama-0, 025 mg/l. Toksičan je za stoku ako se silaža proizvodi na zemljištima Sa visokom konc. Esencijalni je element u vrlo malim konc.
Zn	2, 0	Toksičan je za mnoge biljke u konc. širokog raspona. Toksič. Mu je smanjena pri Ph>6 u org. zemlj. fine. tekstone.

Izvor: Bošnjak, 2003.

Hemijski sastav vode treba analizirati i na osnovu rezultata odlučiti da li se može koristiti za navodnjavanje. Kategorizaciju kvaliteta vode za navodnjavanje treba vršiti na osnovu novih savremenih klasifikacija, kao što je modifikovana FAO klasifikacija (*Ayers and Westcot, 1985.*).

Tabela 38. Procena kvaliteta vode za navodnjavanje po modifikovanoj FAO klasifikaciji (Ayers, 1985)

Mogući problemi tokom navodnjavanja	Jedinica Mere	Stepen ograničenja upotrebe		
		I – Klasa: Nema	II – Klasa: Slab do srednji	III – IV Klasa: Oštar
Zaslanjivanje (uticaj saliniteta na pristupačnost vode biljkama)				
5 ECw	DS/m	< 0, 7	0, 7 – 3, 0	> 3, 0
6 Suvi ostatak	mg/l	< 450	450 – 2000	> 2000
Infiltracija (uticaj soli na brzinu upijanja vode u zemljište)				
SAR = 0 – 3	Ds/m	> 0, 7	0, 7 – 0, 2	< 0, 2
3 – 6		> 1, 2	1, 2 – 0, 3	< 0, 3
6 – 12		> 1, 9	1, 9 – 0, 5	< 0, 5
12 – 20		> 2, 9	2, 9 – 1, 3	< 1, 3
20 – 40		> 5, 0	5, 0 – 2, 9	< 2, 9
Toksičnost specifičnih jona				
Natrijum (Na)				
Površinsko navodnj.	Mmol/l	< 3	3 – 9	> 9
Navodnj. kišenjem		< 3	> 3	
Hlor (Cl)				
Površinsko navodnj.	Mmol/l	< 4	4 – 10	> 10
Navodnj. kišenjem		< 3	> 3	
Bor (B)	mg/l	< 0, 7	0, 7 – 3, 0	> 3, 0
7 Mikroelementi				
Raznovrsnost uticaja				
Azot (NO₃ – N)	mg/l	< 5	5 – 30	> 30
Bikarbonati (HCO₃)	mmol/l	< 1, 5	1, 5 – 8, 5	> 8, 5
PH – normalan nivo u granicama od 6, 5 – 8, 4				

Izvor: Bošnjak, 2010.

Klasifikacija utvrđuje klase vode za navodnjavanje sa sledećim karakteristikama:

Klasa I obuhvata vode koje se mogu koristiti za navodnjavanje bez ograničenja i nema posebnih uslova kod izbora biljaka za gajenje; *Klasa II* obuhvata vode koje ne utiču nepovoljno na kvalitet biljnih proizvoda, kao ni na zagađenje površinskih i podzemnih voda; *Klasa III* ima određena ograničenja, ali ne utiče nepovoljno na plodnost zemljišta i prinos biljaka; *Klasa IV* obuhvata vode koje imaju nepovoljan uticaj na strukturu zemljišta, vodno-fizička svojstva i na plodnost zemljišta.

Razvojem industrije razvijaju se i usavršavaju nove metode i načini navodnjavanja, tako da se danas primenjuje: *površinsko navodnjavanje, podzemno navodnjavanje, navodnjavanje kišenjem, mikro navodnjavanje - kap po kap i mikro kišenje*. U sistemima za navodnjavanje se obezbeđuju stabilni prinosu i kvalitetni proizvodi za podmirenje potreba potrošača i ostvarivanja profita u poslovanju uz čuvanje životne sredine. Farmerska gazdinstva moraju da uvedu navodnjavanje kao redovnu agrotehničku meru. *Efekat navodnjavanja ratarskih useva u agroklimatskim uslovima Vojvodine, zavisi od količine i rasporeda padavina u vegetacionom periodu, od biljne vrste i primenjene agrotehlike. U vremenski povoljnim godinama, koje su vrlo retke, efekat je mali, a u vrlo sušnim godinama, iznosi i do 200% ili 300%, sto pokazuju podaci u prikazanoj tabeli (Dragović, 2008).*

Tabela 39. Prinosi ratarskih useva u uslovima sa i bez navodnjavanja na Rimskim šančevima

Žitarice	Bez navodnjavanja t/ha	Sa navodnjavanjem t/ha	Index
Žito	3, 8	6, 3	165, 8
Kukuruz	5, 5	13, 0	236, 4
Semenski kukuruz	2, 0	4, 0	200, 0
Šećerna repa	36, 0	70, 0	194, 4
Soja	1, 3	3, 5	269, 2
Suncokret	1, 4	3, 3	225, 7
Lucerka	7, 0	13, 0	185, 6

Izvor: Babović, Tasić, 2009, 2013.

Tabela 40. Ekonomski efekti navodnjavanja po hektaru (din/ha)

POKAZATELJI	KUKURUZ Bez Navod. Efekat navod.	ŠEĆERNA REPA Bez Navod. Efekat navod.	SOJA Bez Navod. Efekat navod.
Prinos (t/ha)	9, 0 14, 4 5, 4	50, 0 90, 6 40, 6	2, 8 4, 8 2, 0
Vrednost proiz. (000)	72, 0 115, 2 43, 2	100, 0 181, 2 81, 2	50, 4 86, 4 36, 0
Troškovi proiz. (000)	54, 2 70, 5 16, 3	73, 9 96, 1 22, 2	37, 5 48, 8 11, 3
Profit (000)	17, 7 44, 6 26, 9	26, 0 85, 0 59, 0	12, 8 37, 5 24, 7
Ekonomičnost	1, 33 1, 63 0, 33	1, 35 1, 88 0, 53	1, 34 1, 77 0, 43
Rentabilnost %	24, 6 38, 8 14, 2	26, 0 47, 0 21, 0	25, 4 43, 4 18, 0

Izvor: Babović, Tasić, 2009 i 2013.

Ekonomski efekti pokazuju da se u navodnjavanju kod kukuruza, šećerne repe i soje ostvaruju veći prinosi, vrednost proizvodnje, profit, ekonomičnost i rentabilnost u odnosu na pokazatelje bez navodnjavanja. To je polazište da se u strategiji da prednost ulaganjima u sisteme za navodnjavanje na farmerskim gazdinstvima radi boljeg korišćenja zemljišta i ostvarivanja veće proizvodnje za povećanje izvoza i unapređenja ekonomike na farmerskim gazdinstvima. Srbija ima dovoljne količine kvalitetne vode za podmirenje svojih potreba. Voda je potrebnog kvaliteta za navodnjavanje. Kvalitet vode je saglasan standardima za integralnu proizvodnju i organsku proizvodnju kvalitetne zdravstveno bezbedne hrane. Potrebno je investirati u sisteme navodnjavanja na farmerskim gazdinstvima radi povećanja prinosa, proizvodnje, kvaliteta proizvoda i konkurentnosti proizvoda na tržištu.

7.5.3.7 Vazduh kao prirodni resurs

Vazduh je omotač oko zemlje, gradi atmosferu i omogućava život zahvaljujući kiseoniku potrebnom za disanje, ugljendioksidu kao osnove stvaranja materije i azotu neophodnom za sintezu belančevina. Vazduh reguliše temperaturu, padavine i vazдушna strujanja. Vazduh je smeša gasova i sadrži azota 78,08%, kiseonika 20,95%, argona 0,93% i u minimalnim količinama kriptonu, ksenonu, helijumu, neonu i dugih gasova. Vazduh je neophodan za život ljudi, biljaka i životinja. Vazdušni prirodni resursi - atmosfera, klima i vremenske prilike imaju značaj u biosferi i ekosistemu i održavaju život i biodiverzitet. Najvažniji sastojak vazduha je kiseonik. Kiseonik u biosferi potiče iz fotosinteze i najveći proizvođači su biljke, alge i fitoplanktoni. Količina vazduha u atmosferi se smanjuje usled seče i spaljivanja šuma, zagađenosti morskih površina od nafte i sagorevanja fosilnih i drugih goriva. Relativna vlažnost se iskazuje stepenom zasićenosti vazduha vodenom parom.

Urbanizacija, industrijalizacija, saobraćaj i otpadni materijal utiču na povećanje štetnih hemijskih jedinjenja u vazduhu. Zagađivači vazduha i životne sredine su termoelektre, nuklearke, toplane, kotlarnice, dimnjaci, industrija, saobraćaj i transport, čvrsti otpaci, spaljivanje smeća, komunalna prašina, aerodromi, rafinerije nafte, površinski kopovi, železničke pruge, železare, hidroelektre, brane, turistički kompleksi, pristaništa i marine, deponije i autoputevi. Postoji globalno i lokalno zagađenje vazduha. Kod globalnog zagađenja

štetne materije se prenose vazдушnim strujama širom planete. Globalno zagađenje nastalo je povećanjem koncentracije ugljen dioksida u atmosferi zemlje i prouzrokovalo kisele kiše. Dominantni deo zagađujućih materija potiče iz razvijenih zemalja koje u atmosferu ispuste 77% oksida ugljenika, 54% oksida azota, 50% sumpora i 27% čvrstih čestica (*Milenković, 2000*). Lokalno zagađenje odnosi se na uže područje, veće industrijske komplekse i gradove.

Zagađujuće materije vazduha mogu biti primarne i sekundarne. Primarne zagađujuće materije potiču iz dimnjaka koje se ne raspadaju i koje se direktno emituju u atmosferu. Sekundarni zagađivači nastaju usled fizičko-hemijskih reakcija mešanjem prirodnih štetnih materija sa prirodnim sastojcima vazduha. Sekundarni zagađivači vazduha su jedinjenja sumpora, azota, ugljenika i ozona. Zagađivači atmosfere utiču na zdravlje čoveka, biljaka i životinja, šire neprijatan miris, smanjuju vidljivost, nagriza fasade zgrada i spomenike, izazivaju koroziju metala i stvaraju prljavštinu. Zagađivači iz vazduha dospevaju u zemljište putem padavina i prašine usled dejstva zemljine teže.

Kvalitet vazduha utiče na klimu i na život na zemlji. Usled uticaja antropogenog faktora menja se sastav vazduha u atmosferi. Tako postoji *ambijentalno, difuzno i prekogranično zagađenje, ozonski omotač i efekti staklene bašte*. Ambijentalno zagađenje vazduha prouzrokuju mobilni zagađivači kao što su motorna vozila koja utiču na zagađenje 1-2 m iznad zemlje. *Difuzno* i *prekogranično* zagađenje vazduha je posledica emisije sumpor dioksida i čestica iz industrije. Ono se difuzno širi usled ruže vetrova i stvara oblake koji prouzrokuju kisele kiše. *Prekogranično* zagađenje nastaje uticajem vetrova koji nose zagađivače na područje drugih država. *Ozon je altropska modifikacija kiseonika* koji nalazi u atmosferi na visini od 20-40 km i koji je filter zaštite zemlje od ultravioletnih zraka. Ultravioletni zraci isušuju zemljište, uništavaju planktone i izazivaju rak kože. Proces oštećenja ozona nastaje odlaganjem amonijaka u atmosferu. Ozonska rupa je mesto u atmosferi gde je došlo do smanjenja ili nestajanja ozona.

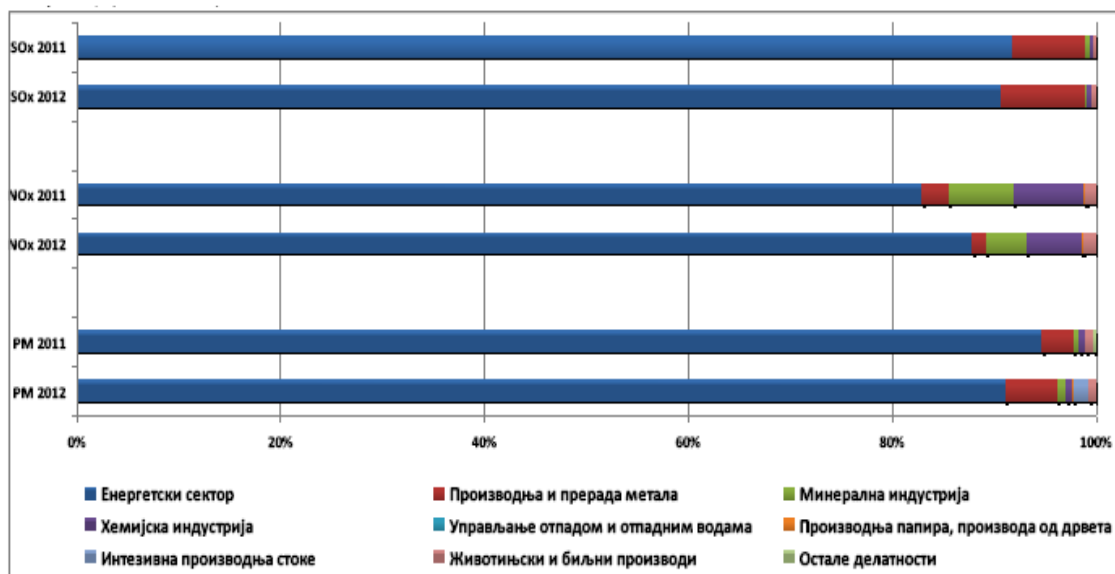
Vetar je strujanje vazduha koje ima veliki uticaj na opšte uslove života u staništu. Vetar se koristi za proizvodnju ekonomičnije električne energije putem savremenih vetrenjača i „*parkove vetra*“. Najpovoljnije lokacije za izgradnju elektrana na vetar u Srbiji su: *Midžor na Staroj Planini* sa prosečnom brzinom vetra od 7,66 m/s, *Suva planina* 6,46 m/s, *Vršački Breg* 6,27 m/s, *Tupižnica* 6,25 m/s, *Krepoljin* 6,18 m/s, *Deli Jovan* 6,13 m/s, *Juhor i Jastrebac*, ali ne treba izostaviti i druge oblasti u dolini Dunava, Save i Morave.

Kisele kiše ugrožavaju životnu sredinu, oštećuju građevine i spomenike, smanjuju plodnost zemljišta, oštećuju čelične konstrukcije, vodovode, zagađuju površinske vode i zdravlje ljudi. Nastaju i usled degradacija šuma i štetno deluju na mikroorganizme, biljni svet i šume. Pored zakišeljavanja zemljišta utiču i na reakciju i disanje mikroorganizama. Zaštita vazduha od zagađenja vrši se povećanjem površina pod šumama, parkovima, vetrozaštitnim pojasevima, drugim zasadima, tehničkim rešenjima, adsorberima, katalizatorima i slično. Posledica zagađenja vazduha je ugroženost ukupnog života na planeti posredstvom efekata staklene bašte. A povećanje koncentracije ugljen dioksida u vazduhu naziva se efektom staklene bašte.

Staklena bašta nastaje usled promene atmosfere i hidrosfere što utiče na promenu klime. Promene atmosfere nastaju erozijom ozonskog omotača što utiče na pojavu ozonske rupe i ekstremnih strujanja vazduha što vodi pojavi uragana. Promene hidrosfere utiču na enormne padavine. Promene pedosfere utiču na nastajanje pustinjskog tla i eroziju zemljišta.

Promena fitosfere utiče na nestajanje nekih vrsta flore, faune i mikroorganizama. Promene noosfere utiče na pad imuniteta, pojavu raznih bolesti, opadanje nataliteta, povećanje smrtnosti i na skraćenje veka života (*Babović, 2010*).

Efekat staklene bašte utiče na plodnost zemljišta, promenu temperature, promenu klime i fitocenoze. Izvori zagađenja u Srbiji i njihovo učešće ilustrujemo u narednoj slici.

Grafikon 35. Učešće sektora u zagađivanju vazduha u Srbiji 2012.

Izvor: Agencija za zaštitu životne sredine.

Tabela 41. Procentualna zastupljenost klasa kvaliteta vazduha u 2012. (1-odličan, 2-dobar, 3-prihvatljiv, 4-zagađen i 5-jako zagađen)

	Београд					Нови Сад					Ниш					Бор				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
CO	93	4	2	1	0	99	0	1	0	0	86	5	5	4	0	98	2	0	0	0
SO2	90	7	3	0	0	96	4	0	0	0	99	1	0	0	0	44	5	7	8	36
O3	70	21	9	0	0	43	33	24	0	0	63	23	14	0	0	73	24	3	0	0
NO2	24	28	29	17	2	99	1	0	0	0	53	37	9	1	0	90	10	0	0	0
PM10	5	16	26	23	30											37	19	21	18	5

	Ужице					Косјерић					Смедерево					Панчево				
	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
CO	85	7	5	2	1	96	2	1	1	0	97	3	1	0	0	97	2	1	0	0
SO2	99	1	0	0	0	100	0	0	0	0	92	7	1	0	0	96	3	1	0	0
O3	100	0	0	0	0	65	30	5	0	0										
NO2	35	40	22	2	1	98	2	0	0	0	100	0	0	0	0	97	2	0	0	0
PM10						14	17	20	25	24						17	22	25	21	16

Izvor: Agencija za zaštitu životne sredine, 2013.

U Beogradu, Bor, Kosjeriću i Pančevu tokom 2012. godine vazduh je bio III kategorije, prekomerno zagađen vazduh. Vazduh III kategorije, prekomerno zagađen vazduh bio je i u Valjevu. U Nišu i Užicu tokom vazduh je bio II kategorije - umereno zagađen vazduh. U Novom Sadu i Smederevu vazduh je bio I kategorije - čist odnosno neznatno zagađen vazduh. Kvalitet vazduha u urbanim sredinama Srbije zavisi od emisija ugljendioksida, sumpornih i azotnih oksida, čađi, praškastih materija koje potiču iz motornih vozila, energenta, termoelektrana, industrije, naftne industrije, saobraćaja i drugih zagađivača.

Tabela 42. Ocena kvaliteta vazduha u Srbiji primenom AQI-S-07

Ocena	SO2	NO2	Čađ
Odličan	84, 7	63, 2	45, 3
Dobar	10, 9	25, 6	22, 5

Prihvatljiv	2, 8	10, 3	21, 0
Zagađen	1, 0	0, 8	8, 7
Jako zagađen	0, 6	0, 1	2, 5

Izvor: Izveštaj o stanju životne sredine u Srbiji za 2008. MŽS.

Kada je u pitanju prisustvo SO₂ vazduh je u 95% bezbedan za zdravlje ljudi, biljaka i životinja. Kada je u pitanju prisustvo NO₂, vazduh je u 88% slučajeva bezbedan za zdravlje ljudi, biljaka i životinja. Kada je u pitanju prisustvo čađi, vazduh je u 68% slučajeva bezbedan za zdravlje ljudi, biljaka i životinja, a u 11,2% su prisutna prekoračenja. Prisutno je povećanja srednjih godišnjih temperatura, što govori o zagađenju atmosfere emisijom gasova sa efektom staklene bašte. *Kvalitet vazduha u Srbiji je pretežno bezbedan za zdravlje ljudi, biljaka i životinja.* Omogućuje primenu ekoloških sistema dobre poljoprivredne prakse, integralne i organske proizvodnje zdravstveno bezbedne kvalitetne hrane.

7.5.3.8 Biodiverzitet

Pod biodiverzitetom podrazumevamo raznovrsnost i rasprostranjenost biljaka i životinja i osnov za opstanak života i razvoj ljudskog društva. Biodiverzitet je značajan za evoluciju, očuvanje biosfere, ekosistema i održavanje života, za ekologiju i genetiku.

Konferencija o biološkom diverzitetu u Riju (1992.) kaže da je biodiverzitet raznovrsnost i rasprostranjenost živih organizama i svih izvora: suvozemnih, morskih i drugih vodenih ekosistema i ekoloških kompleksa čiji su deo. Istovremeno diverzitet se podrazumeva u okviru vrsta, između vrsta i između ekosistema.

Prostor Srbije karakteriše velika genetička, specijska i ekosistemska raznovrsnost. Po bogatstvu flore i faune Srbija je jedan od globalnih centara biljne raznovrsnosti. Genetički resursi su bogati i obuhvataju veliki broj autohtonih sorti i rasa gajenih biljaka i životinja (MPŽS):

- U domaćim poljoprivrednim organizacijama čuva oko 15.000 uzoraka gajenih biljaka u obliku semena i oko 3.500 uzoraka voćnih stabala i vinove loze. Nacionalna ex situ kolekcija biljnih genetičkih resursa, kojom upravlja banka biljnih gena, sadrži ukupno 4.238 uzoraka, a u prirodi se nalazi in situ oko 1.000 divljih srodnika gajenih biljaka. Zvanično je registrovano preko 400 vrsta poznatih lekovitih biljaka, oko 150 biljnih vrsta je zakonom zaštićeno od korišćenja i prometa, a postoji i veliki potencijal biljnih vrsta (oko 1.800 medonosnih vrsta) i ekosistema, kao i staništa za oprašivače (pčele, bumbari) koji se koriste u poljoprivredi.
- U Srbiji je registrovano pored velikog broja egzotičnih i oko 30 autohtonih rasa u okviru 15 vrsta domaćih životinja, i na njihovom očuvanju se aktivno radi. Populacija autohtonih rasa je stabilna, sa blagim trendom rasta. Očuvanje semena i embriona životinjskih genetičkih resursa još uvek nije organizovano, već se vrši očuvanje živih jedinki.
- Šumski ekosistemi sastoje se od 282 drvenaste vrste, od kojih je oko 250 autohtonih. Poseban značaj ima prisustvo 88 divljih drvenastih voćnih vrsta u 18 rodova. Najzastupljenije su dve vrste: bukva i hrast. Kao vid in-situ zaštite genetskog diverziteta šumskih vrsta drveća, kao i u svrhu njegovog usmerenog korišćenja, izdvojeno je 212 semenskih sastojina (58 četinarskih i 154 lišćarskih vrsta) na ukupnoj površini od 1.865 ha. Animalni biodiverzitet šumskih ekosistema odlikuje prisustvo 46 vrsta vodozemaca i gmizavaca, 350 vrsta ptica i 94 vrste kopnenih sisara.

Genetska erozija poljoprivrednog biodiverziteta je takođe narušena sa gubitkom šumskog pokrivača, obalne vegetacije i drugih nekultivisanih područja. Ovo vodi gubitku divljih srodnika, važnih za razvoj biodiverziteta, i gubitka prirodnih hraniva, neophodnim za proizvodnju hrane u vremenskim krizama (Mansvelt and Lubbe, 1999). U šumskim

ekosistemima bitan je uzajamni odnos živih organizama i njihov uticaj na faktore zemljišta i klime-abiotičke i obrnuto. U ovim ekosistemima postoji kompletna međuzavisnost, tako da umanjeње neke vrste ugrožava neku drugu vrstu, što se odražava na promene vegetacije, zemljišta, vode i klime. Šumski ekosistemi čuvaju biodiverzitet na Zemlji, jer u šumama živi veliki broj biljnog i životinjskog sveta. *Šume proizvode kiseonik, apsorbuju i fiksiraju ugljendioksid, utiču na opštu vlažnost, održavaju vlažnost zemljišta, povećavaju insolaciju, izvor su hrane i organske hrane, staništa su mnogobrojnih vrsta, stabilizator su procesa u biosferi, transformator padavina, toplotnih i vazdušnih strujanja, obrazuju organsku materiju, modifikuju mikroklimu, izlučuju čistu vodu, smanjuju zagađenost vazduha, povećavaju rezerve vode, ublažavaju dejstvo kiša i štite zemljište, čuvaju podzemne vode i izvor su organske hrane* (Đuranović, 1996).

Poljoprivredni biodiverzitet svih vrsta za ishranu čoveka je značajni deo opšteg biodiverziteta. Obezbeđuje sigurnost hrane za ishranu stanovništva i doprinosi razvoju poljoprivredne proizvodnje i prerade poljoprivrednih proizvoda u razne finalne proizvode. Poljoprivredni biodiverzitet ima delimične, privremene i stepenaste dimenzije na nivou agroekosistema. Ekosistemi koji se primenjuju u poljoprivredi su: genetski resursi, fizički spoljni uslovi i menadžment čovekove proizvodnje. Većina ekosistema je u izvesnoj meri modifikovana ili kultivisana sa aktivnostima čoveka za proizvodnju hrane i drugih životnih potreba (Altieri, 1995). Poljoprivredni diverzitet nije samo rezultat aktivnosti čoveka, nego je njegov život zavistan od njega, ne samo za neposrednu proizvodnju hrane i drugih dobara, ali i za održavanje područja zemljišta koja će održati proizvodnju u širim spoljnim uslovima (Copper, 1998). *Poljoprivreda ima značajan uticaj na biodiverzitet i životnu sredinu. Zajednička poljoprivredna politika Evropske unije tretira biodiverzitet kao deo paketa mera za davanje subvencija u okviru postojećih zakonskih okvira. Uticaj poljoprivrede na resurse u životnoj sredini i na prirodu je višestruk. Bitna karakteristika poljoprivredne politike EU je biodiverzitet i razvoj prirodnih poljoprivrednih sistema i tradicionalnih poljoprivrednih pejzaža. Cilj strategije EU za očuvanje biodiverziteta do 2020. godine je „povraćaj izgubljenog biodiverziteta i ubrzavanje tranzicije EU prema resursno efikasnoj i zelenoj privredi”.*

Fokusirajući se na agrobiodiverzitet, Evropska komisija usvojila je dve direktive koje imaju za cilj rešavanje većeg broja pitanja koja se odnose na ovu oblast:

- *Direktiva 2008/62/EC iz juna 2008.* o prihvatanju poljoprivrednih lokalnih populacija i varijeteta koji su prirodno prilagođeni lokalnim i regionalnim uslovima i ugroženi genetskom erozijom i o plasmanu na tržište semena i semenskog krompira tih lokalnih populacija i varijeteta.
- *Direktiva 2009/145/EC od novembra 2009.* o prihvatanju lokalnih populacija i varijeteta povrća koji se tradicionalno uzgajaju u određenim lokalitetima i regijama i varijetetima bez suštinske vrednosti za komercijalnu proizvodnju useva već se gaje u posebnim uslovima za potrebe stavljanja semena na tržište.

Biodiverzitet u organskoj poljoprivredi fokusira se na pitanje dobrobiti za prirodu i na biodiverzitet i lepotu prirodnih ili divljih vrsta, staništa i biotopa, do nivoa izgleda prirodnih predela. Visok biodiverzitet smatra se rezultatom obrađivanja agroekosistema metodama organske poljoprivrede (Guido Haas, 2012). Pozitivan uticaj metoda organske poljoprivrede na parametre biodiverziteta su raznovrsniji taksoni, veće bogatstvo vrsta, veće izobilje (Bengtsson, 2005). Stabilnost agroekosistema kao resursa u poljoprivredi dovodi do indirektno kontrole štetočina što obezbeđuje i povećava produktivnost. U studiji (Krauss et al., 2011), kada su upoređena susedna konvencionalna i organska polja, došlo se do zaključka da organska poljoprivreda povećava biodiverzitet, uključujući važne funkcionalne grupe kao što su biljke, polinatori i predatori koji poboljšavaju prirodnu kontrolu štetočina.

Uzajamnost organske proizvodnje i biodiverziteta je što se u proizvodnji primenjuju ekološki principi i agroekološke mere radi oživljavanja prirodnih bioloških ciklusa uz poštovanje međuzavisnosti biljnog i živog sveta. Organska proizvodnja isključuje primenu sintetičkih hemijskih sredstava i GMO. Raznovrsnost proizvodnje izražena je u proširenom plodoredu, gajenjem međuuseva, pokrovnih vrsta, vrsta za zelenišno đubrenje kao i korisnih bioaktivnih biljaka i predatora, uz izbor otpornih, pre svega autohtonih sorti i rasa, čini ovu proizvodnju zavisnom od stanja biodiverziteta. Multifunkcionalna organska poljoprivreda doprinosi očuvanju genetičkih resursa i ekosistemskog diverziteta i mogućnost većeg zapošljavanja i većeg profita što stvara osnovu za kvalitetniji život i na selu. Multifunkcionalna organska poljoprivreda posebno ističe zavisnost od očuvanosti biodiverziteta, od genetske raznovrsnosti do bioloških ciklusa i procesa. Samo uz očuvan biodiverzitet, organska proizvodnja ima mogućnost njegovog racionalnog korišćenja i njegovog očuvanja. Biodiverzitet čine tri međuzavisna diverziteta: *genetički diverzitet* koji predstavlja skup svih gena postojećih živih bića, zatim *specijski diverzitet* koga čine sve vrste na Zemlji i *ekosistemski diverzitet* koji predstavlja skup svih ekosistema (*dinamički kompleks zajednice biljaka, gljiva, životinja i mikroorganizama agrobiocenoza i njihovog abiotičkog okruženja*) (Lazić, 2012).

The Soil Association, UK, je 2000. godine objavilo rezultate devet studija o stanju biodiverziteta u organskoj i konvencionalnoj proizvodnji: Na organskim poljima bilo je pet puta više divljih vrsta (neke retke i ugrožene), 57% više gajenih vrsta, 25% više ptica na obodu polja, 44% više na polju u toku zime. U okviru organske poljoprivrede značajno mesto imaju poljoprivredno-šumski sistemi. Oni povećavaju kompleksnost agroekosistema povećavajući njegovu multifunkcionalnost. Upravo zato se danas razvijaju šumske organske farme, pokazujući pun efekat međuzavisnosti multifunkcionalne organske poljoprivrede i biodiverziteta. Negativne promene biodiverziteta nastaju i promene plodnosti i strukture zemljišta i živog sveta zemljišta. Na prvom ekološkom samitu održanom u Rio de Žaneiru od juna 1992. biodiverzitet zemljišta definisan je kao različite varijacije u životu zemljišta, od gena do zajednica i varijacije staništa zemljišta od mikroagregata do čitavih pejzaža (Turbé et al., 2010). Biodiverzitet je ugrožen usled dejstva mnogih negativnih faktora izazvanim ekonomskim i ljudskim aktivnostima u životnoj sredini. Ekonomski razvoj zasniva se na korišćenju prirodnih resursa i biodiverziteta što utiče na nestanak nekih resursa i mnogih vrsta. Ekolozi i ekonomisti treba da nađu zajednički interes za dalji razvoj uz očuvanje životne sredine.

7.5.3.9 Šume kao obnovljivi prirodni resurs

Ukupna površina pod šumama u Srbiji iznosi oko 2,5 miliona hektara ili 27,5% od ukupnih površina. U Srbiji bez podataka za Kosovo i Metohiju ima 2.252 hiljada hektara pri šumovitosti od 29,1%. U brežuljkastim predelima do 1.000 m nadmorske visine rastu hrastove šume, iznad njih su bukove šume, zatim mešovite šume bukve i četinaru i četinarske šume. U strukturi šuma lišćari učestvuju sa 86,5 % (bukva 33,3% i hrast 29,5%) i četinari sa 13,5 %.

Tabela 43. Površine pod šumama u Srbiji (ha)

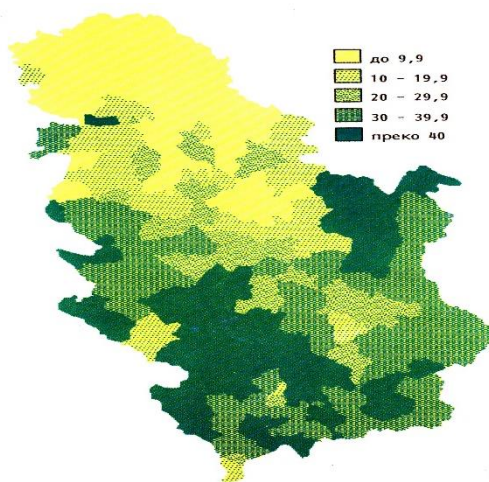
	Ukupno	Čiste sastojine	Lišćara	Četinaru	Mešovite sastojine	Lišćara	Četinaru	Lišćara - Četinaru
Državne i privatne šume								
SRBIJA	1984513	1417775	1235514	182261	566738	463967	49343	53428
Centralna Srbija	1821451	1323773	1142648	181125	497678	400713	43649	53316

Vojvodina	163062	94002	92866	1136	69060	63254	5694	112
-----------	--------	-------	-------	------	-------	-------	------	-----

Izvor: RZS, bez Kosova i Metohije.

Od ukupne površine šuma i šumskog zemljišta u državnom vlasništvu se nalazi 896 hiljada ha ili 39,8%, u privatnom 1.175 hiljada ha ili 52,2% i kod ostalih 180 hiljada hektara. Površine pod šumama prema poreklu: visoke 621 hiljada ha ili 27,5%, izdaničke 1.456 hiljada ha ili 64,7% i kulture i plantaže 175 hiljada ha ili 7,8%.

Integralni sistem gazdovanja šumama zasniva se na osnovama planskog održivog razvoja i ostvarivanja poslovnog uspeha putem korišćenja proizvodnih i genetskih potencijala raznog šumskog drveća i očuvanja ekosistema, biodiverziteta, prirodnih retkosti i šumskih zajednica. Sa ekološkog i ekonomskog aspekta u odnosu na druge biljne formacije šume imaju najveću vrednost. Sa ekološkog aspekta šume utiču na održavanje ravnoteže u prirodi putem regulisanja oticanja padavina i zaštite zemljišta od erozije. Sa ekonomskog gledišta značaj šuma sadrži utvrđivanje vrednosti u pogledu obima, strukture, godišnjeg prirasta, troškova eksploatacije, uređenja, kvaliteta drveta i tražnje za šumskim proizvodima. Ekološko korišćenje podrazumeva racionalno korišćenje šumskih resursa sa aspekta eksploatacije, sprečavanja degradacije i erozije, narušavanja hidrološkog režima, korišćenja u rekreativne svrhe, zdravstvene bezbednosti ljudi i očuvanja prirodne sredine. Šume su značajan prirodni resurs u ekonomskom smislu i imaju posebnu vrednost sa aspekta očuvanja biodiverziteta i životinjskog sveta, razvoja lovstva i turističko- sportskih aktivnosti.

Grafikon 36. Učešće šumskog u poljoprivrednom zemljištu Srbije

Izvor: Marković, Babović, 1998, autor.

Planski je potrebno vršiti godišnje pošumljavanje i zaštitu šuma. Organizuju se stručni poslovi gazdovanja i nege, melioracija, zaštite od bolesti, divljači, požara i krađe. Proizvodi se šumsko seme i sadni materijal vodeći računa o unapređenju genofonda šumskih vrsta drveća i sadni materijal divljih voćaka. Vodi se računa očuvanju preko 205 raznih autohtonih vrsta drveća, žbunja, endemskih i reliktnih vrsta i o 88 raznih divljih voćnih vrsta.

Šumovitost Srbije obezbeđuje *ekonomske funkcije* proizvodnje drveta, šumskih proizvoda i lovne divljači. *Ekološke funkcije* su očuvanje biodiverziteta, zaštita prirodnih resursa i kruženje materije u prirodi. *Socijalne funkcije* su rekreacija, turizam, estetika, zdravlje ljudi, obrazovanje, istraživanje, zaštita građevina i infrastrukture i odbrana zemlje.

Tabela 44. Pregled šumskog fonda prema vlasništvu

Vlasništvo	Površina 000 ha	%	Broj stabala mil.	%
Državne	896	39, 8	768	36, 3
Privatne	1. 175	52, 2	1. 187	56, 1

Ostale	181	8,0	160	7,6
Ukupno	2.252	100,0	2.115	100,0

Izvor: SGS, autor.

Ekonomski interes u šumarstvu imaju vlasnici i korisnici šuma, proizvođači i prerađivači šumskih proizvoda, korisnici zdravstvenih i rekreacionih funkcija šuma, turističke organizacije, lokalne zajednice i stanovništvo u ruralnim područjima, korisnici lovnih i ribarskih područja, druge organizacije i pojedinci. Potrebno je stvoriti uslove za ekonomski razvoj, očuvanje ekoloških vrednosti šuma, obezbeđenje socijalnih funkcija šuma.

Šumskim resursima potrebno je da se gazduje na principima održivog razvoja. Šume su važne za ekonomski razvoj i očuvanje svih oblika života. Predstavljaju najvažniji izvor biološkog diverziteta. *Predstavljaju bogatstvo bioloških resursa i genetskog materijala neophodnih za razvoj biotehnologija. Izvor organske proizvodnje hrane agroekoturizma.* Šume imaju značajnu ulogu u ublažavanju klimatskih promena izazvanih dejstvom čoveka. Šume kao prirodni resurs i dobro od opšteg interesa su značajan faktor u razvoju i predstavljaju izvor dobara, usluga i prihoda. Održivo gazdovanje podrazumeva kontinuitet praćenja i utvrđivanja stanja šumskog fonda, stručnog planiranja i realizacije planova da bi se odgovorilo ekonomskim potrebama i očuvanju životne sredine. *Unapređenje održivog gazdovanja šumama zasnovano na usklađenom razvoju ekološke, ekonomske, socijalne i kulturne funkcije šuma (Prostorni plan Srbije 2010-2020).*

7.5.3.10 Karakteristike poljoprivrednog područja visoke privredne aktivnosti

Poljoprivredno zemljište visoke prirodne vrednosti (*High Nature Value Farmland - HN VF*) obuhvata područja gde je poljoprivreda predstavlja osnovni način korišćenja zemljišta, neguje raznovrsnost vrsta i staništa biljaka i životinja i očuvanje staništa biljaka i životinja divljeg sveta. Podrazumeva korišćenje zemljišta niskog intenziteta, postojanje poluprirodne vegetacije i raznovrsnosti zemljišnog pokrivača i korišćenja zemljišta. Radi se o tipovima zemljišta sa velikim učešćem travnjaka, koje je obrađivano niskim intenzitetom i gde se gaje retke vrste populacija.

Andersen (2003) kaže “ Poljoprivredno zemljište visoke prirodne vrednosti sastoji se od onih područja u Evropi gde je poljoprivreda dominantni način upotrebe zemljišta i gde ta proizvodnja podržava ili je povezana sa velikom raznovrsnošću vrsta i staništa ili prisustvom vrsta koje su od izuzetne važnosti za očuvanje u Evropi ili i jedno i drugo “. Sa gledišta ruralnog razvoja vrednost oblasti treba da: čuva lepotu predela i raznovrsnosti, biodiverziteta, omogućuje diverzifikaciju ruralne ekonomije i turizma, pruža kvalitetne sirovine za ekološke i autohtone proizvode sa geografskim poreklom, čini ruralne sredine prijemčivim za življenje i stanovanje farmerske porodice, privlači dolazak turista iz sveta i usporava proces depopulacije ruralnih područja.

Podstiče održivu diverzifikaciju ruralne ekonomije putem razvoja: ruralnog i agroturizma, ekoturizma, sportskog i rekreativnog turizma, zdravstvenog turizma, lovnog i ribolovnog turizma, etnoturizma, izletničkog i naučnog turizma, domaće proizvodnje hrane, zanatstva, ekoloških organskih proizvoda, proizvoda sa geografskim poreklom, lekovitog i aromatičnog i šumskog bilja, pčelarstva i akvakulture. Afirmiše proizvodnju, preradu i plasman hrane iz sistema ekološke održive organske proizvodnje kvalitetnih zdravstveno bezbednih i sertifikovanih proizvoda za potrebe potrošača uz ostvarivanje ekološkog i ekonomskog profita.

Prema podacima Agencije za zaštitu životne sredine, HN VF površine u Srbiji se prostiru na 1.187 miliona hektara ili na 19% ukupnog poljoprivrednog zemljišta. Glavni tip poljoprivrednog zemljišta visoke prirodne vrednosti su travnjaci. *Dosadašnji rezultati govore*

da u Srbiji postoji deset tipova HNPF područja povezanih sa poljoprivrednim sistemima (MPZŽS): listopadne šume sa visokim učešćem travnjaka; zimski nomadski pašnjaci na ruderalnim staništima i strnjištu; poluprirodne livade i veštačke livade koje se koriste za proizvodnju sena; poluintenzivna ispaša brdsko-planinskih poluprirodnih travnjaka u zoni šume i na prirodnim travnjacima iznad granice šuma; ekstenzivna nomadska ispaša brdsko-planinskih pašnjaka; ekstenzivna ispaša na seoskim ispustima; kombinovana upotreba planinskih travnjaka; listopadne šume okresane za proizvodnju lisnika; ekstenzivna ispaša na laganim, slanim ili teškim zemljištima i ispaša na vlažnim poljanama u nizijskim oblastima. Poljoprivreda visoke prirodne vrednosti je zamiranju usled izostanka ekonomske podrške, izostanka investicija, deagrarizacije poljoprivrede, odlaska mladih sa sela, nema čobana i planinki, problema sa plasmanom i niska ekonomičnost u proizvodnji. Zato se kod nas katuni ili bačije napuštaju usled niskog nivoa nacionalne podrške i podrške IPARD-a ekstenzivne proizvodnje. Ovaj koncept visoke prirodne vrednosti podrazumeva da se preusmeri podrška u korist nisko-intenzivne poljoprivredne ekstenzivne proizvodnje. Stočarska poljoprivredna proizvodnja visoke prirodne vrednosti uključuje nizak intenzitet stočarstva, sa polu-prirodnim pašnjacima kao osnovnim delom izvora stočne hrane.

7.5.3.11 Područja sa otežanim uslovima rada u poljoprivredi

U Srbije je urađena procena područja sa otežanim uslovima rada u poljoprivredi (MPZŽS, 2014). U Pravilniku su definisana naseljena mesta koja ispunjavaju jedan od tri kriterijuma za klasifikaciju naselja i to: *da se naselje nalazi na nadmorskoj visini preko 500 metara, da se nalazi u granicama područja nacionalnog parka i da ima broj zaposlenih manji od 100 na 1.000 stanovnika. Prema ovim kriterijumima, područja sa otežanim uslovima rada u poljoprivredi su identifikovana na teritoriji 91 opštine.*

7.6 OBIM, DINAMIKA I STRUKTURA POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE

Poljoprivredna proizvodnja je značajna prehrambena, privredna, razvojna i izvozna delatnost. Proizvodnja obezbeđuje prehrambene potrebe naroda, korišćenje peradnih kapaciteta i razvoj seta finalnih kvalitetnih proizvoda za domaće tržište i značajno povećanje izvoza. Poljoprivreda ima ekonomski i ekološki značaj i nosilac je ruralnog razvoja. Značajno učestvuje direktno i indirektno u stvaranju društvenog proizvoda i zaposlenosti. Poljoprivreda obezbeđuje prehrambenu sigurnost, proizvodi sirovine za industrije, koristi industrijske input-e, ostvaruje suficit u spoljnoj trgovini, obezbeđuje socijalnu sigurnost i brana je migracijama sa sela.

Tabela 45. Komparativna analiza prinosa žita Srbije, EU i SAD-a (t/ha)

Zemlja	2001-2004	2005-2009	2010-2014	2001-2014
Austrija	7,3	6,2	6,1	6,5
Belgija	9,0	8,7	9,2	9,0
Hrvatska	5,2	4,6	5,4	5,0
Češka	5,4	4,5	5,2	5,0
Danska	5,9	6,3	6,3	6,2
Francuska	6,6	7,5	7,1	7,1
Nemačka	6,5	6,9	7,3	6,9
Mađarska	5,1	3,7	4,8	4,5
Italija	5,7	5,4	4,9	5,3
Luksemburg	5,1	5,5	6,0	5,5
Švajcarska	6,7	6,3	5,7	6,2
Velika Britanija	7,0	6,2	6,6	6,6
SAD	6,8	5,9	7,3	6,7
SRBIJA	4,7	3,1	4,8	4,2
PROSEK	6,2	5,8	6,2	6,1
SRB- Najbolja	- 4,3	-5,6	-4,4	-4,8

SRB-Prosek	-1,5	-2,7	-1,4	-1,9
------------	------	------	------	------

Izvor: Catalog Sources World Development Indicators, obrada autora, 2014.

Proizvođači žita u Srbiji ostvaruju manji prinos žita po hektaru za 53,3 % u odnosu na najbolji i za 31,1% u odnosu na prosečan prinos. Kada bi Srbija ostvarila prosečan prinos pri istim površinama proizvela bi više žita za 1.140.000 tona. Naši proizvođači ostvaruju nižu produktivnost u dužem vremenskom periodu što govori da treba koristiti i primeniti celovite agrotehnologije u proizvodnji iz zemalja koje postižu dvostruko veće prinose od naših proizvođača.

Obim poljoprivredne proizvodnje u desetogodišnjem periodu varira po godinama usled ostvarivanja manjih prinosa po hektaru. Veći prinosi u EU za 57% pokazuju da se ne sprovodi i ne kontroliše realizacija propisane agrotehnologije u proizvodnji po operacijama od setve do žetve (vidi str. 153). Da stručne službe, primenjeni instituti, savetodavne službe ne kontrolišu sprovođenje tehnologije u proizvodnji: pripremu zemljišta i đubrenje, setvu i sklop biljaka, sortu, prihranjivanje i zaštitu. Ne primenjuju se standardne agrotehničke mere, nizak je nivo navodnjavanja površina u biljnoj proizvodnji, neadekvatan genetski potencijal i neadekvatna agroekonomska podrška proizvodnji i strukturnim promenama. U poljoprivredi je prisutan ekstenzivni trend u proizvodnji usled dominantnog učešća biljne proizvodnje, a dinamičnog smanjenja stočarstva. Dinamika poljoprivredne proizvodnje govori o cikličnosti u biljnoj proizvodnji usled uticaja vremenskog faktora, izostanka primene celovitih agrotehničkih mera i skromne podsticajne ekonomske politike posebno izvoznih proizvoda.

„Vrednost bruto poljoprivredne proizvodnje u Srbiji, u 2012. godini procenjena je na 4,82 milijarde dolara, što je za 21,6 % manje od realizovane u 2011. godini. Procenjena vrednost poljoprivredne proizvodnje od 4,13 milijarde dolara u 2013. godini, manja je za 18,1% u odnosu na prethodnu godinu. Vrednost biljne proizvodnje bila je 2,99 milijardi dolara i predstavlja pad od 30,7%. Vrednost stočarske proizvodnje u 2012. godini procenjena je na 1,83 milijarde dolara, što predstavlja pad 0,81 % u odnosu na prethodnu godinu (PKS, 2013)“. Pad fizičkog obima biljne proizvodnje dolazi do izražaja u uslovima postojećeg, ekstenzivnog načina proizvodnje, u kome se i nepovoljni klimatski uslovi ekstremno ispoljavaju. Suša, rani prolećni mrazovi i relativno nizak nivo primenjene agrotehnike uticali su na kretanje prinosa i rezultata u biljnoj proizvodnji.

Grafikon 37. Dinamika poljoprivredne proizvodnje (2010 = 100)

Izvor: RZS i MPZŽS, 2014.

U strukturi poljoprivredne proizvodnje biljna proizvodnja učestvuje sa 67% a stočarska sa 33% (MPZŽS, 2014).

Grafikon 38. Struktura poljoprivredne proizvodnje

Izvor: SGS, 2014. Autor.

U vrednosti biljne proizvodnje ratarsko-povrtarska proizvodnja u periodu 2008-2012. godine učestvuje sa 56%, voćarska sa oko 10% i vinogradarska sa 2%. Proizvodnja ratarskih useva utiče na proizvodnju i ekonomsku integrisanost biljne i stočarske proizvodnje i podstiče proizvodnju raznovrsnog asortimana u preradi mesa i mleka za potrebe domaćeg tržišta i za značajno povećanje izvoza visokokvalitetnih proizvoda. Na obim i dinamiku u ratarstvu utiču ekonomski i ekološki uslovi, primenjena agrotehnologija i upotreba đubriva po hektaru, sortiment, stručnost i primena savremenih naučnih rezultata u proizvodnji. Struktura ratarske proizvodnje uslovljena je ekonomskim i prirodnim raznolikostima i karakteristikama poljoprivrednih reona Srbije. U ravničarskom reonu najveća zastupljenost je oraničnih površina, od kojih je 72% pod žitom, 19% pod industrijskim usevima, 5% pod povrćem i 4% pod krmnim usevima. U ravničarsko-brežuljkastom reonu oranične površine zauzimaju 75-92%. Dominira proizvodnja žita i voća. Brežuljkasto-brdski reon ima znatno manje oraničnih površina, 35-55%. Najzastupljeniji su pašnjaci i šume, dok je ratarska i povrtarska proizvodnja zastupljena u manjem obimu. U brdskom reonu kvalitet zemljišta je slabiji, prisutne su male parcele i zemljište nije uslovno za poljoprivrednu proizvodnju (Babović, 2010).

Tabela 46. Struktura vrednosti poljoprivredne proizvodnje 2008-2013. godine (%)

Proizvodnja	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Prosek
Poljoprivredna proizvodnja-bruto	100	100	100	100	100	100	100
Biljna proizvodnja	67, 8	69, 3	68, 9	68, 5	62, 0	67, 4	67, 3
1. Ratarstvo i povrtarstvo	56, 1	56, 7	59, 2	57, 1	50, 7	56, 1	56, 0
a. Žita	34, 0	34, 2	34, 9	33, 8	27, 7	33, 4	33, 0
Kukuruz	25, 9	26, 6	29, 0	26, 4	17, 9	23, 0	24, 5
Pšenica	6, 7	6, 5	5, 0	6, 4	8, 3	8, 9	7, 0
Ostale žitarice	1, 4	1, 2	0, 9	1, 0	1, 4	1, 5	1, 2
b. Industrijsko bilje	7, 0	6, 7	8, 7	8, 3	8, 7	9, 0	8, 1
v. Povrće	10, 7	11, 1	11, 0	11, 0	10, 4	10, 3	10, 7
g. Stočno krmno bile	4, 4	4, 6	4, 4	4, 0	3, 8	3, 4	4, 1
2. Voćarstvo	9, 6	10, 2	8, 0	9, 6	9, 2	9, 5	9, 3
3. Vinogradarstvo	2, 1	2, 4	1, 8	1, 8	2, 0	1, 7	2, 0
Stočarstvo	32, 2	30, 1	31, 1	31, 5	38, 1	32, 6	32, 6
1. Govedarstvo	14, 6	13, 8	13, 4	13, 4	16, 6	13, 6	14, 2
Prirast	6, 2	5, 8	5, 7	5, 7	7, 0	5, 7	6, 0
Kravlje mleko	8, 4	8, 0	7, 7	7, 7	9, 6	7, 9	8, 2
2. Svinjarstvo	11, 6	11, 0	11, 4	11, 3	12, 5	10, 9	11, 4
3. Ovčarstvo	1, 7	1, 0	1, 8	1, 9	2, 7	2, 4	1, 9
4. Živinarstvo	4, 2	4, 0	4, 2	4, 7	5, 9	5, 2	4, 7
Prirast	2, 3	2, 5	2, 5	3, 0	3, 5	2, 8	2, 8
Jaja	1, 8	1, 5	1, 7	1, 7	2, 4	2, 4	1, 9
5. Pčelarstvo-med	0, 1	0, 1	0, 2	0, 2	0, 4	0, 4	0, 2

Izvor: RZS i MPŽŽS, 2014. autor.

Dinamika i struktura stočarske proizvodnje ima trend opadanja sa aspekta obima i strukture stočarske proizvodnje. Ciklična kretanja u biljnoj proizvodnji uticala su na ciklična kretanja u stočarskoj proizvodnji. Narušeni pariteti između biljne i stočarske proizvodnje utiču na smanjenje stočarske proizvodnje i na nisko korišćenje komparativne prednosti i izvoza. Stočarska proizvodnja utiče na korišćenje komparativnih prednosti, intenziviranje proizvodnje, razvoj visokokvalitetnog asortimana za dinamiziranje izvoza. Zastupljenost stočarstva po reonima je različito. U ravničarskom i ravničarsko-brežuljkastom i brdskom reonu zastupljeno je govedarstvo, u ravničarsko-brežuljkastom reonu uzgoj svinja, u brdsko-planinskom reonu zastupljeno je ovčarstvo i živinarstvo je zastupljeno u svim reonima. Zato, izvršena reonizacija proizvodnje ima veliki značaj sa aspekta racionalnog korišćenja prirodnih resursa, povećanja produktivnosti i proizvodnje raznovrsnih finalnih proizvoda sa geografskim i ekološkim poreklom za potrebe domaćeg tržišta i izvoza mesa i prerađevina od mesa na svetskom tržištu.

Na obim i dinamiku poljoprivredne proizvodnje utiču usitnjenost i ograničene mogućnosti porodičnih domaćinstva, brži rast cena input-a, nedostatak i cene đubriva i zaštitnih sredstava, nedovoljna tehnička opremljenost, niska produktivnost, nerešeno pitanje finansiranja i nedovoljna sredstva iz agrarnog budžeta, opadanje kupovne moći i smanjenje potrošnje nekih proizvoda. *Da bi iskoristili komparativne prednosti potrebno je, u skladu sa zakonitostima održivog razvoja, racionalno koristiti prirodne resurse. Neophodno je izvršiti promenu proizvodne strukture, povećati produktivnost i ekonomičnost u proizvodnji i preradi. Povećati proizvodnju kvalitetnih zdravstveno bezbednih proizvoda iz integralne i organske proizvodnje. Kreirati i primeniti podsticajnu razvojnu agroekonomsku i agroekološku politiku, povećati izvoz i ostvarivati veći suficit u spoljnotrgovinskoj razmeni.*

7.6.1 Biljna proizvodnja

Ratarsko povrtarska proizvodnja u Srbiji se odvija na površini od 3,3 miliona ha. Površine pod žitaricama su konstantne ali su u okviru istih povećane su površine pod kukuruzom usled rasta cena i tražnje na tržištu. Površine pod uljaricama beleže rast, a pod šećernom repom variraju po godinama. Površine pod svežim povrćem i krompirom kolebaju po godinama.

Tabela 47. Površine pod biljnom proizvodnjom Srbije (000 ha)

Usev	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Stopa
Žitarice	1 930	1 950	1 873	1 904	1 898	1 908	-0, 3
Pšenica	487	588	484	493	481	583	3, 6
Kukuruz	1 274	1 209	1 230	1 258	1 289	1 187	-1, 4
Uljarice	350	320	352	355	338	358	0, 4
Suncokret	188	157	189	174	167	188	0, 0
Soja	144	144	170	185	183	180	4, 6
Uljana repica	18	18	12	15	8	10	-7, 0
Šećerna repa	48	81	88	58	85	82	11, 3
Duvan	7	8	8	7	8	8	2, 7
Krompir	81	78	77	78	75	74	-1, 8
Sveže povrće	161	159	157	154	150	144	-2, 4
Krmno bilje	457	448	450	448	481	438	-0, 9
Voće	271	270	270	288	287	287	1, 2
Grožđe	58	57	57	58	54	51	-2, 6

Izvor: RZS I MPŽS, 2014., autor.

Tabela 48. Proizvodnja biljnih proizvoda u Srbiji (000 t)

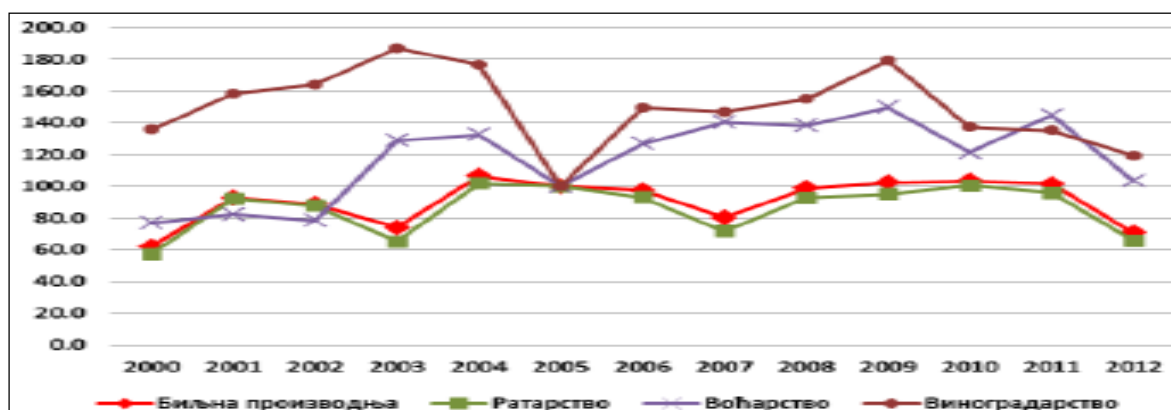
Proizvod	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Stopa
Žitarice	8 833	8 982	9 273	9 080	5 914	9 150	0, 7
Pšenica	2 095	2 088	1 830	2 078	1 911	2 890	6, 6
Kukuruz	8 158	8 398	7 207	8 480	3 533	5 884	-5, 5
Uljarice	857	772	943	918	887	925	1, 5

Suncokret	454	378	378	432	388	513	2, 4
Soja	351	350	541	441	281	385	1, 9
Uljana repa	52	44	24	45	20	27	-5, 0
Šeć. repa	2 300	2 798	3 325	2 822	2 328	2 983	5, 3
Duvan	11	10	10	10	9	10	-2, 0
Krompir	843	898	887	891	578	787	-1, 4
Sv. povrće	1 288	1 320	1 327	1 283	1 047	1 274	-0, 3
Krmno bilje	2 480	2 875	2 738	2 509	2 148	2 388	-0, 8
Voće	1 299	1 452	1 077	1 337	925	1 533	3, 4
Grožđe	373	431	330	325	283	320	-3, 1

Izvor: RZS I MPŽS, 2014., autor.

Proizvodnja žitarica iznosi 9,1 hiljada tona u čemu kukuruz učestvuje sa 64%.

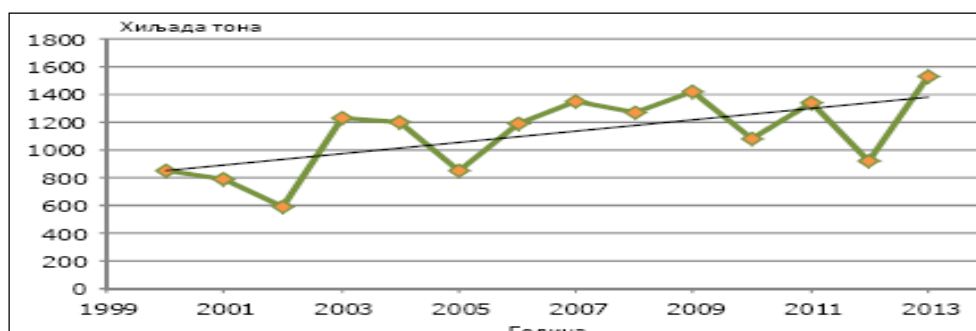
U periodu 2011-2013. godine proizvodnja pšenice je povećana po stopi 6,6, uljarica 1,5, šećerne repe 5,3 i voća 3,4%. U proizvodnji žitarica ostvaruju se niži prinosi u odnosu na razvijene zemlje što pokazuje da se težište mora staviti na poštovanje plodoreda i plodosmene, poštovanje rokova setve, sklopa, kvalitet semena i dosledno sprovođenje agrotehnologije u procesu proizvodnje. Proizvodnja uljarica ima trend povećanja i iznosi 925 hiljada tona od čega se 55% odnosi na proizvodnju suncokreta i 42% na proizvodnju soje. Proizvodnja povrća ima poseban značaj s aspekta prerade i izvoza povrća i prerađevina. Potrebno je voditi računa o internoj ekonomiji u cilju jačanja konkurentnosti na raznim regionalnim tržištima.

Grafikon 39. Indeksi biljne proizvodnje (2005=100)

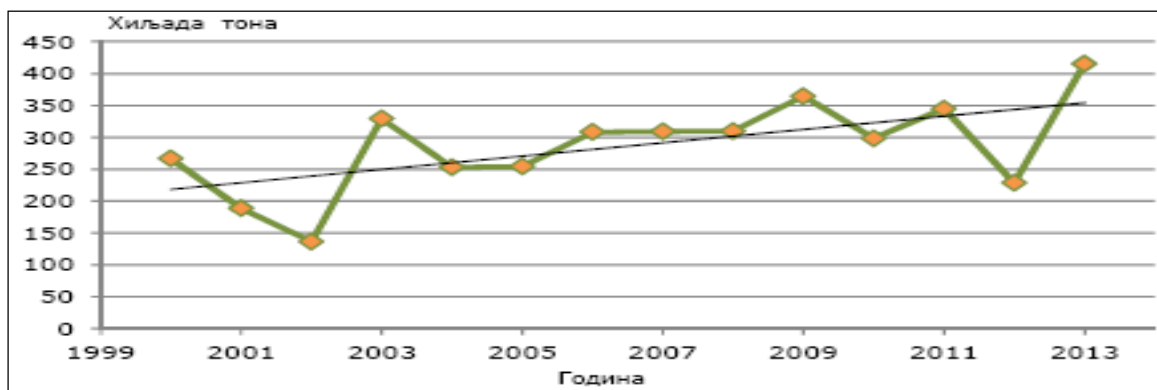
Izvor: Voćarstvo, RZS, 2014.

Proizvodnja voća u 2013. godini dostigla je obim od 1.533 hiljada tona ili više za 2,5 puta u odnosu na 2002. godinu. Prisutne su oscilacije prinosa na koje utiču niske zimske temperature i rani prolećni mrazovi, grad, suša, površinske vode, promene temperatura u periodu mirovanja i alternativna rodnost. Veliki broj voćnih zasada podignuti su na neodgovarajućim lokalitetima. Instaliranjem sistema za navodnjavanje, protivgradnih mreža, antifrost sistema se smanjuju rizici po prinose u voćarstvu (*Keserović i sar. 2014*).

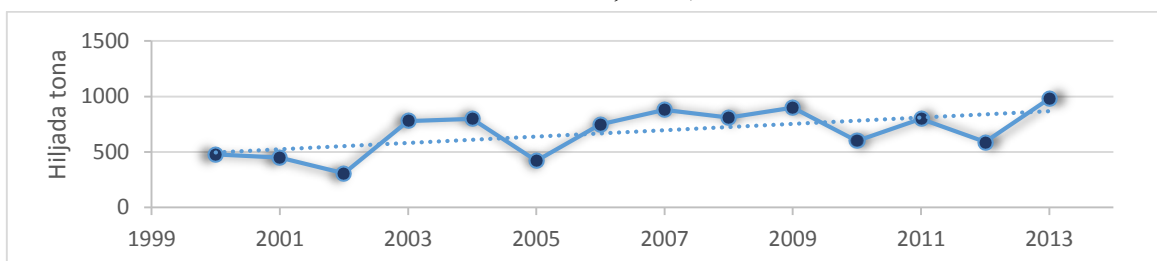

Grafikon 40. Dinamika proizvodnje voća

Izvor: Voćarstvo, RZS, 2014.

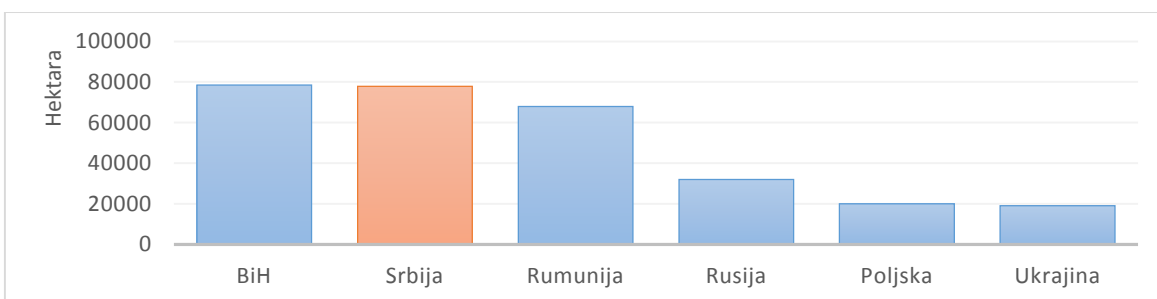

Grafikon 41. Dinamika proizvodnje jabučastog voća
Izvor: Voćarstvo, RZS, 2014.

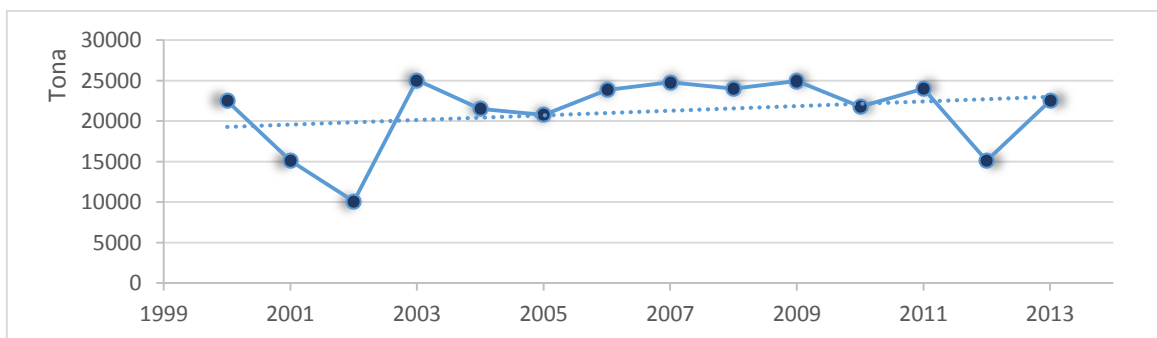
Grafikon 42. Dinamika proizvodnje koštičavog voća
Izvor: Voćarstvo, RZS, 2014.

U voćarskoj proizvodnji *koštičave vrste voćnjaka dominiraju po obimu proizvodnje sa 57% od ukupne proizvodnje voća*. Deo zasada je *ekstenzivan sa malim prinosima*. *Posle šljive, višnja je najvažnija voćka*. Ona je izvozni proizvod i nalazi se među deset proizvoda u strukturi izvoza u 2012. godini.

Grafikon 43. Vodeće zemlje u proizvodnji šljive u Evropi
Izvor: Voćarstvo, RZS, 2014. Obrada autora.

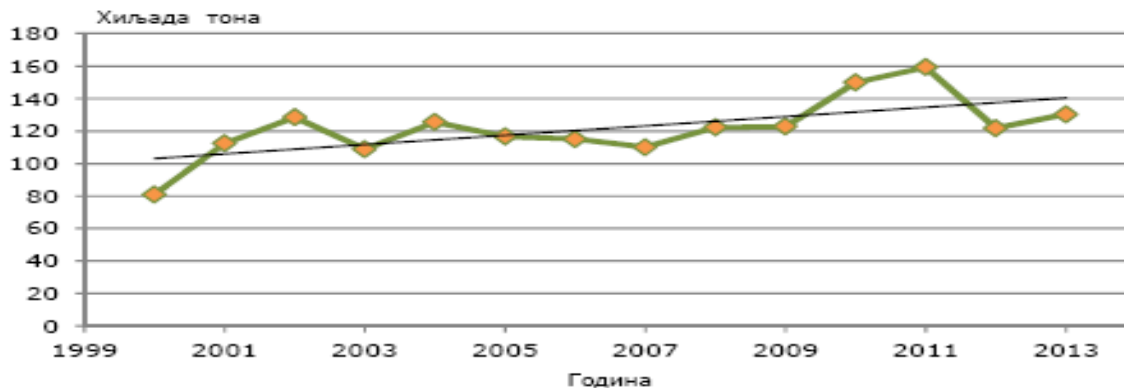
Šljiva je vodeća voćna vrsta u Srbiji i Evropi i gaji se na površini od 77.949 ha. U Srbiji je u prošloj godini proizvedeno 738.278 tona šljive i ostvaren prosečan prinos od 10 t/ha.

Grafikon 44. Dinamika proizvodnje jezgrastog voća

Izvor: Voćarstvo, RZS, 2014. Obrada autora.

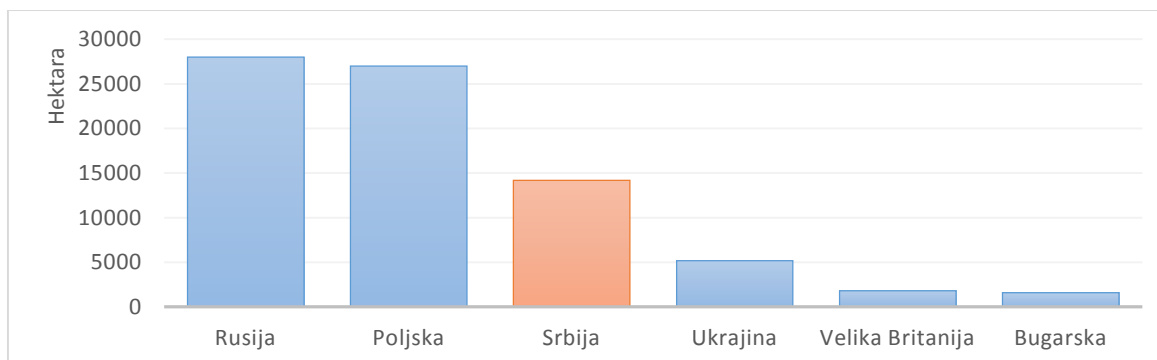
Najznačajnije jezgraste voćke su orah i leska. Izborom najpovoljnijih sorti i podloga uz primenu savremenih tehnologija gajenja i podsticajne mere ostvarivala bi se veća i ekonomičnija proizvodnja.

Grafikon 45. Dinamika proizvodnje jagodastih vrsta voća

Izvor: Voćarstvo, RZS, 2014.

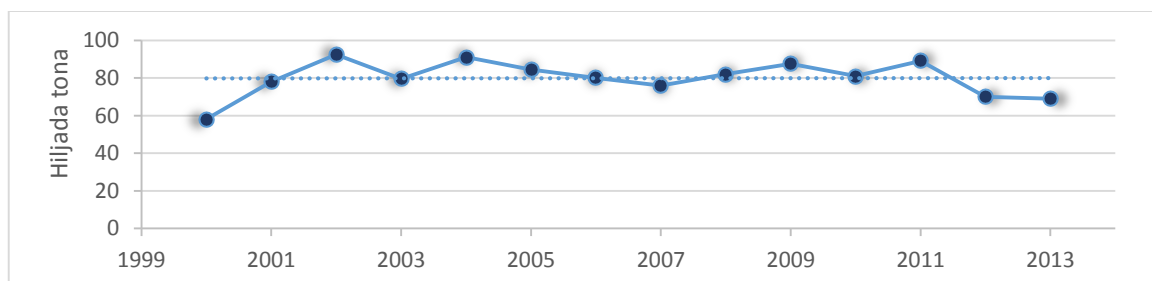
Jagodasto voće je za Srbiju najvažniji izvozni proizvod, sa obimom izvoza od 100.000 tona. Primarno mesto zauzima malina, a slede jagoda i kupina. Prosečna proizvodnja jagodastog voća iznosi 140.369 tona ili 10,9% od ostvarene proizvodnje voća u Srbiji.

Grafikon 46. Vodeće zemlje po površinama pod malinom i kupinom

Izvor: Voćarstvo, RZS, 2014. Obrada autora.

Malina se gaji se na 11.041 ha i ako dodamo površine pod kupinom od 2.977 ha, Srbija je na trećem mestu u Evropi po površinama pod ovim vrstama.

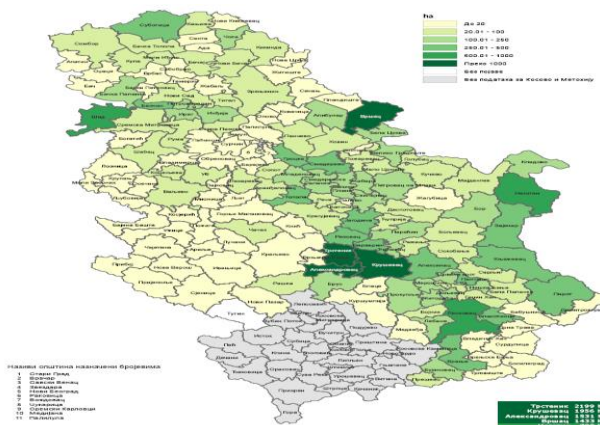
Grafikon 47. Dinamika proizvodnje maline

Izvor: Voćarstvo, RZS, 2014.

Proizvodnja maline u Srbiji je do 2012. godine bila na stabilnom nivou od nešto preko 80.000 tona, a u 2013. godini beleži pad na oko 70.000 tona. Razlozi su u podizanju zasada sa

izdancima iz proizvodnih zasada, pojavi suše i mraza, lošoj tehnologiji proizvodnje. Dvorodne sorte maline, čija berba traje sve do jeseni, malo su zastupljene.

Vinogradarstvo je značajna intenzivna poljoprivredna delatnost. Zapošljava veći broj ljudi i ostvaruje veće prihode po jedinici površine. Razvoj vinogradarstva doprineće razvoju ruralnih područja i ruralne ekonomije.

Grafikon 48. Vinogradi i sortiment grožđa po reonima Karta Razmeštaj vinograda u Srbiji
Izvor: Ivanišević, 2014.

U Srbiji se pod vinogradima nalazi 22 hiljade ha i proizvodnjom grožđa se bavi 80.341 poljoprivredno gazdinstvo i ostvaruje prosečna proizvodnja stonog i vinskog grožđa, za proizvodnju vina, u količini od 350 hiljada tona.

7.6.2 Stočarska proizvodnja

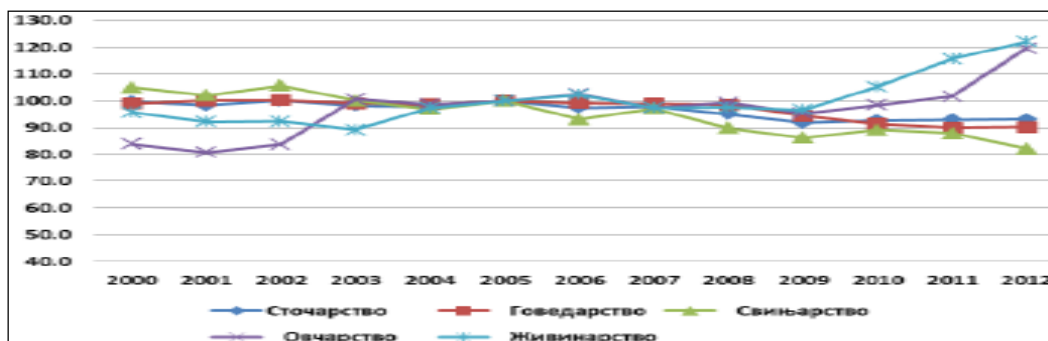
Stočarska proizvodnja u vrednosti poljoprivredne proizvodnje učestvuje sa 33% što je nisko u odnosu na raspoložive resurse i značajno manje u odnosu na zemlje Evropske unije.

Tabela 49. Proizvodnja stočarskih proizvoda u Srbiji (000 t)

Proizvodnja	2002-07	2008	2009	2010	2011	2012	Stopa
Goveda							012/08
-Ukupan prirast	186	187	177	167	165	161	-3, 9
-Proizvodnja mesa	93	99	100	96	81	82	-4, 7
Svinje							
-Ukupan prirast	442	402	385	399	393	368	-2, 2
-Proizvodnja mesa	262	266	252	269	271	252	-1, 4
Ovce							
- Ukupan prirast	43	44	43	44	46	54	5, 2
- Proizvodnja mesa	19	23	24	23	24	22	-1, 2
Živina							
- Ukupan prirast	97	106	116	120	140	140	7, 2
- Proizvodnja mesa	67	76	80	84	103	94	5, 4
Jaja (mil. kom)	1 428	1 204	1 026	1 219	1 219	1 388	3, 6
Med	3, 4	2, 6	4, 6	4, 5	4, 3	6, 9	27, 5
Kravlje mleko	1 467	1 580	1 522	1 506	1 477	1 442	-2, 3
Ovčje i kozje mleko	21	33	26	26	27	-	-6, 0
Vuna	2, 4	2, 6	2, 4	2, 5	2, 4	2, 6	0, 0

Izvor: RZS i MPŽS, 2014, autor.

Proizvodnja goveđeg i svinjskog mesa permanentno opada, a ovčjeg, živinskog mesa, jaja i meda se minimalno povećava.

Grafikon 49. Dinamika stočarske proizvodnje Srbije (2005=100)

Izvor: RZS, MPZŽS, 2014.

Na nepovoljna kretanja u stočarskoj proizvodnji utiče neorganizovanost, pad tražnje, nekonkurentnost, cene stočne hrane, nemogućnost izvoza svinjskog mesa, izostanak podsticaja proizvodnje. Pad proizvodnje u govedarstvu uticao je i na smanjenje proizvodnje junećeg mesa tako da se odobreni izvoz u EU u količini od 8.700 t ostvaruje sa 10%. Istovremeno tražnja za junećim mesom postoji na tržištu Rusije i azijskih zemalja ali treba organizovati proizvođače i proizvodnju i podsticati proizvodnju.

Proizvodnja mleka dostigla je obim od 1,5 miliona tona. Proizvodnja mleka beleži permanentni pad usled ekonomskog položaja, devastacije sela i odlaska mladih u urbane sredine i inostranstvo. U periodu 2002-2012. godine broj muznih krava je smanjen za 34%. Prosečna mlečnost po kravi od 3, 1 hiljadu litara ne obezbeđuje ekonomičnost u proizvodnji. Mlečnost po kravi na farmama se kreće od 4,7-7,8 hiljada litara i zavisi od uslova i načina držanja, rase, kvaliteta ishrane, organizacije posla, cene, ekonomskih podsticaja i ljubavi prema proizvodnji mesa i mleka. Za razvoj stočarstva potrebna je dugoročna stabilna i podsticajna politika. Nelogično je da se daju veliki podsticaji kod pšenice i industrijskog bilja, jer to treba da rade prerađivači u visokom delu, a da se za razvoj stočarstva obezbede veći podsticaji, povoljniji uslovi finansiranja i investiranja u objekte i tehnološku opremljenost u proizvodnji uz učešće mlekaru.

Vrednost proizvodnje u stočarstvu permanentno se smanjuje. Broj uslovnih grla po hektaru oranične površine iznosi 0,35 što govori o nastavku ekstenziviranja poljoprivredne proizvodnje. Na ovo je uticala i neekonomska privatizacija poljoprivrednih organizacija, jer su tajkuni rasprodali stočarstvo i opredelili se za gajenje tri useva i otpustili radnike. Negativna kretanja u stočarskoj proizvodnji uslovljena su i gubitkom tržišta, nemogućnosti izvoza osim junećeg i termički obrađenog svinjskog mesa, narušenih pariteta između input-a i output-a i izostanka subvencioniranja, smanjena kupovne moći, narušenog sistema finansiranja i podsticaja, neekonomske privatizacije i nefunkcionisanja robnih rezervi, nedovoljnih ulaganja u ruralni razvoj, u razvoj organske farmske proizvodnje i stimulisanje mladih i malih farmara u stočarstvu.

Strane direktne investicije su male u poljoprivredu u periodu 2008-2013. godine kumulativno iznose 130 mil dolara ili 0,7% od ukupnih stranih ulaganja. Prosečna godišnja strana ulaganja iznose 22 mil \$, imaju trend smanjenja od 58 mil \$ u 2008. na 8 mil \$ u 2013. godini. Kada se uzmu i domicilna ulaganja, može se oceniti, da se palijativno opredeljuje budući razvoj, bez materijalnih sredstava za razvoj poljoprivrede i sela Srbije.

U budućem razvojnom periodu s obzirom na raspoložive resurse optimalno učešće stočarstva u vrednosti poljoprivredne proizvodnje treba da iznosi 50-60% sa najmanje 1 uslovno grlo po hektaru oranične površine. U budućem razvoju poljoprivrede i prehrambene industrije treba programirati optimalno korišćenje raspoloživih kapaciteta, povećanje prinosa na osnovu

primene standardne agrotehnologije na posedima zemljoradnika, razvoja organske proizvodnje hrane, povećanje obima i izmena proizvodne strukture u korist povrtarstva, stočarstva, voćarstva i vinogradarstva, lekovitog bilja i razvoja prehrambenih visokofinalnih i visokokvalitetnih proizvoda radi dinamiziranja izvoza. Radi izvozne orijentacije i povećanja izvoza potrebno je da se poljoprivredna gazdinstva organizuju u kooperative ili zadruge na ekonomskim osnovama uz razvoj poslovnog akcionarstva proizvodnje sa preradom i prometom.

7.6.3 Organska poljoprivredna proizvodnja u Srbiji, Svetu i EU

Srbija ima povoljne agroekološke uslove i prirodne resurse za proizvodnju organske hrane. Raspolaze sa kvalitetnim zemljištem, vodom, vazduhom, znanjem i proizvođačima koji se mogu putem sticanja zelene diplome osposobiti za organsku proizvodnju.

Organska proizvodnja je sistem upravljanja poljoprivrednim gazdinstvima, koji podrazumeva primenu poljoprivrednih mera koje su u skladu s okolinom i velikim ograničenjima u pogledu upotrebe đubriva i pesticida (*Regulativa EU 2092/91*). Organska proizvodnja je ekološki sistem zakonski regulisane proizvodnje kvalitetne zdravstveno bezbedne, kontrolisane i sertifikovane hrane, gde je isključena upotreba konvencionalnih pesticida, mineralnih đubriva, hormona rasta i genetski modifikovanih organizama. *Organska poljoprivreda je održivi integralni ekološki sistem proizvodnje kvalitetne zdravstveno bezbedne strogo kontrolisane, sertifikovane hrane od njive do trpeze, radi zadovoljenja želja i potreba potrošača, ostvarivanja ekonomskog i ekološkog profita i očuvanja životne sredine (Babović, 2008).*

Bazični principi organske održive proizvodnje su jedinstveni i čine osnovu za raznovrsnije oblike proizvodnje koji su vezani za agroekološke, ekonomske uslove i tradiciju, a to su:

- princip zdravlja za zemljište, biljku, životinje i čoveka posmatrajući ih kao jedinstvenu celinu,
- princip ekologije jer je organska proizvodnja dinamičan agroekološki sistem oslonjen na biološke cikluse prirode i čini sa prirodom jedinstvenu celinu i podstiče njenu održivost,
- princip pravednosti i poštenih odnosa prema prirodi i životu, uz poštovanje zajedničkog okruženja za ostvarenje ciljeva na svim nivoima,
- princip negovanja i staranja sa odgovornim upravljanjem proizvodnjom a u cilju zaštite zdravlja i blagostanja sadašnjih i budućih generacija i okruženja.

Organski proizvodi treba da su proizvedeni na prirodan način, bez upotrebe hemijskih preparata kod zaštite, bez primene mineralnih đubriva i da ne sadrže nikakve štetne materije opasne po zdravlje potrošača. *Prerada organskih proizvoda* uključuje samo dozvoljene postupke i tretmane radi maksimalnog očuvanja sastojka iz sirovine, da bi kvalitet prerađevina odgovarao standardima. Prerada je regulisana zakonski i pravilnicima, da bi se proizveo proizvod vrhunskog kvaliteta za zadovoljenje potrebe potrošača. Proizvođači i organizatori prometa organske hrane u skladu sa važećom legislativom moraju voditi računa o pakovanju, obeležavanju, skladištenju i transportu organskih proizvoda i prerađevina do potrošača. Proizvodi iz organske proizvodnje moraju biti obeleženi sa znakom za organski proizvod.

Organska proizvodnja ima zadatak da putem racionalnog korišćenja prirodnih resursa, proizvede dovoljne količine visokokvalitetne, zdravstveno bezbedne i sertifikovane hrane za potrebe potrošača uz ostvarenje ekonomskog i ekološkog profita. *Na razvoj organske proizvodnje i proizvoda utiče znanje, edukacija i obuka proizvođača, razvijenost prerade, udruživanje proizvođača, prerađivača i promotnika, ugovaranje proizvodnje za poznatog kupca, sertifikacija proizvodnje i proizvoda, agroekonomska politika, poslovna udruženja i*

korišćenje sredstava IPARD programa EU u funkciji razvoja organske poljoprivrede. Težište je da se poboljšaju uslovi rada i života u ruralnim područjima i da veća podrška razvoju organske proizvodnje hrane. Program predviđa da 60% investicija bude finansirano kroz fondove IPARD-a. Program čine investicije u razvoj poljoprivrede Srbije, a time i organske proizvodnje. *Organska proizvodnja je isplativa ako je proizvodnja tržišno orjentisana, zdravstveno-bezbedno prihvatljiva, ekonomski i ekološki isplativa i profitabilna.*

Integralna proizvodnja kao deo sistema održive proizvodnje objedinjuje sve ekološke agrotehničke mere stvarajući optimalne uslove za proizvodnju kvalitetne hrane uz ograničavanje primene hemijskih sredstava, a u cilju povećanja bezbednosti ljudi i očuvanja prirodne sredine (Babović, 2009). Proizvodi su više biološke vrednosti, a sadržaj štetnih materija daleko je niži od zakonom dozvoljenih vrednosti. Integralni sistem proizvodnje smanjuje upotrebu hemikalija integrišući organske i konvencionalne metode proizvodnje. Organski i integralni sistemi proizvodnje voća imaju veću energetska efikasnost, viši kvalitet zemljišta i manji negativan uticaj na životnu sredinu od konvencionalnog sistema (Reganold et al., 2001).

Prednosti kvaliteta organskih proizvoda u odnosu na konvencionalne (Carić, Babović i sar., 2012): *visokokvalitetne organoleptičke osobine (intenzivnija boja, ukus i miris svojstven proizvodu); visoki sadržaj suve materije (sveži proizvodi u proseku imaju za 25% veći sadržaj suve materije); visoki tehnološki kvalitet (omogućuje da namirnice tokom lagerovanja duže očuvaju svoj kvalitet, prikladnije su za preradu i distribuciju, troši se manje energije za preradu sirovina); visoka hranljiva vrednost (veći sadržaj vitamina, mineralnih materija, esencijalnih masnih kiselina, belančevina itd.); nizak sadržaj nitrata; ne sadrže svesno dodavane hemikalije (rezidue pesticida, teških metala, hormona, veterinarskih preparata itd.) i visok biološki kvalitet.*

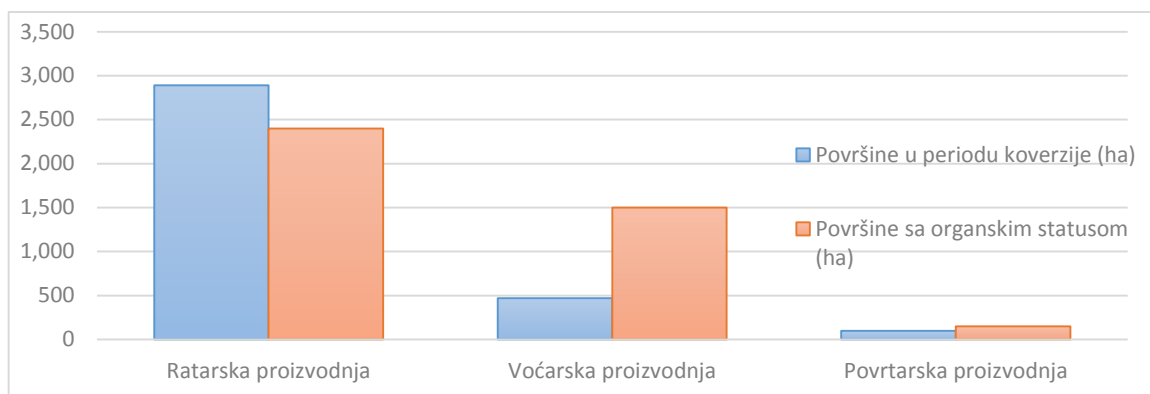
U Srbiji se organska proizvodnja odvija na površini od oko 7.500 ha, bilo da se radi o proizvodima koji su već sertifikovani ili koji su u procesu dobijanja sertifikata za organski proizvod. Ovim brojem hektara nisu obuhvaćene površine korišćene za sakupljanje divljeg jagodastog voća, pečuraka i lekovitog bilja.

Tabela 50. Organske površine biljne proizvodnje 2013. godine (ha)

Organska biljna proizvodnja	Površine u periodu konverzije (ha)	Površine sa organskim statusom (ha)	Ukupno (ha)	Struktura %
Ratarstvo	2 973	2 360	5 333	71, 5
Voćarstvo	357	1 527	1 884	25, 3
Povrtarstvo	115	123	238	3, 2
UKUPNO	3 445	4 010	7 455	100, 0

Izvor: Organska poljoprivreda Srbije, 2014., autor.

Ratarska proizvodnja, gde su uključene livade i pašnjaci, zastupljena je sa 71,5 %, voćarska sa 25,3 % i povrće sa 3,2 % u ukupnoj površini pod organskom proizvodnjom.

Grafikon 50. Površina u periodu konverzije i sa organskim statusom

Izvor: Organska poljoprivreda Srbije, 2014. Obrada autora.

Organska ratarska proizvodnja ima tendenciju povećanja. Proizvođači se manje odlučuju na ulazak u konverziju u proizvodnju organske proizvodnje voća. Organska proizvodnja povrća je namenjena domaćem tržištu. Površine pod organskim statusom prati približno ista površina u periodu konverzije. U organskoj proizvodnji gaje se pšenica, kukuruz, soja, šljiva, jabuka, malina. Velika količina sertifikovanih šumskih plodova se sakuplja i prodaje na tržište. Broj zasada voća i vinograda je mali kao i površine koje zauzimaju.

Tabela 51. Organska proizvodnja u stočarstvu 2013. godine

Organska stočarska proizvodnja	Broj grla stoke, živine i košnica u periodu konverzije	Broj grla stoke, živine i košnica u organskom statusu	Ukupan broj grla stoke, živine i košnica	Struktura %
Goveda, bivoli, konji i magarci	481	2 972	3 453	30, 6
Ovce, koze, svinje	3 473	708	4 181	37, 1
Kokoške, guske, patke, ćurke, morke	1 432	183	1 615	14, 3
Košnice pčela	764	1 273	2 037	18, 0
UKUPNO	6. 150	5 136	11 286	100, 0

Izvor: Organska poljoprivreda Srbije, 2014., autor.

Goveda, ovce, koze i svinje su zastupljene u organskoj stočarskoj proizvodnji sa 67,7 %, živina sa 14,0 % i košnice sa 18,0 %. U organskoj stočarskoj proizvodnji se gaje goveda i druga krupna stoka, ovce, koze, svinje, razne vrste živine i pčele.

Autori Serbia organica (2013) ističu da postoje dva tipa organskih proizvođača: *samostalni koji imaju sklopljen ugovor sa nekom od kontrolnih organizacija i kooperanti*, čija proizvodnja podleže grupnoj sertifikaciji i koji su u ugovornom odnosu sa nekom kompanijom koja im otkupljuje proizvodnju namenjenu izvoznim tržištima i obezbeđuje podršku putem input-a, edukacije, pokrivanja troškova sertifikacije, gde je nosilac sertifikata kompanija. Na gazdinstvima sa više od 20 ha zemlje uzgajaju žitarice i uljarice, a sa manje od 5 ha zemlje žitarice se uzgajaju na malim površinama, a preostalo zemljište namenjeno je uzgajanju jagodastog i ostalog voća. Povrće se uzgaja na gazdinstvima čija je veličina u rasponu od 5-10 ha. Ako je veće gazdinstvo, veća je i površina pod organskom proizvodnjom, ali ne prelazi 15-25% ukupno raspoloživog zemljišta. Koristi se za uzgajanje jagodastog voća, voće i povrće. Kod jagodastog voća dominiraju maline, a kod voća jabuka i šljiva. Proizvođači organskih proizvoda imaju probleme sa nabavkom input-a, sa navodnjavanjem i savetodavnim službama.

Reonizacija kao faktor razvoja organske proizvodnje

U Srbiji su kreativno definisani makroreoni poljoprivrede i prikazani reoni pojedinih proizvodnji - žito, industrijsko bilje, voće i grožđe, stočarstvo, što je od posebnog značaja za regionalni razvoj i ekonomsku politiku u poljoprivredi i na selu (Marković, 1995, Babović, 2005). Srbija ima plodno i u visokom stepenu nekontaminirano zemljište za raznovrsnu poljoprivrednu i organsku proizvodnju. Rejonski razmeštaj i rezultati istraživanja kvaliteta zemljišta, vode i vazduha pokazuju da je moguće uspešno razvijati organsku poljoprivrednu proizvodnju i preradu. Primenom savremenih tehnologija i biotehnologija u proizvodnji i preradi, uz adekvatnu globalnu i regionalnu strategiju razvoja, može se značajno povećati proizvodnja organske hrane, povećati izvoz, ostvariti profit i štititi životna sredina.

Rejonizacija je od strateškog značaja za korišćenje komparativnih prednosti i održivi razvoj multifunkcionalne poljoprivrede, agroturizma i drugih delatnosti (Babović, 2011). Rejonizacija podrazumeva racionalno korišćenje prirodnih resursa i bitan je uslov kreiranja adekvatne agrarne politike koja će zaustaviti negativan trend devastacije i napuštanja sela, uticati na ukрупnjavanje poseda, unapređenje ekonomike proizvodnje, a time povećanje društvenog bogatstva. *Rejonizacija je besplatna investicija* koja utiče na povećanje proizvodnje i izvoza kvalitetne zdravstveno bezbedne hrane, ostvarenje profita i zaštitu životne sredine, a što je u osnovi i politika održivog razvoja. Definisani su globalni makroreoni poljoprivrede i reoni pojedinih proizvodnji. Za obeležavanje rejonskog razmeštaja korišćena su dva metoda sa korektivnim faktorima i to: teritorijalno obeležavanje reiona na osnovu *nadmorske visine, klime, reljefa, padavina* i obeležavanje reiona pojedinih proizvodnji *na osnovu zastupljenosti istih prema površini* na određenom prostoru. Uloga države u rejonizaciji je značajna, jer može putem agrarne politike usmeravati pojedine proizvodnje na određene reione. *Rejonizacija je praksa i Evropske unije.* Rejonizacijom se uticalo na ukрупnjavanje poljoprivrednih poseda, a sa tim i na racionalno korišćenje resursa, povećanje produktivnosti i ekonomičnosti u proizvodnji i jačanje konkurentnosti na svetskom tržištu. Zemlje koje se pridružuju EU dužne su da vode politiku regionalizacije ili rejonizacije.

Prema kriterijumu nadmorske visine i mogućnostima razvoja poljoprivrede i organske poljoprivrede Srbiju smo podelili na četiri makroreona: *ravničarski, ravničarsko-brežuljkasti, brežuljkasto-brdski i brdsko-planinski (Marković, 1995, Babović, 2011).*

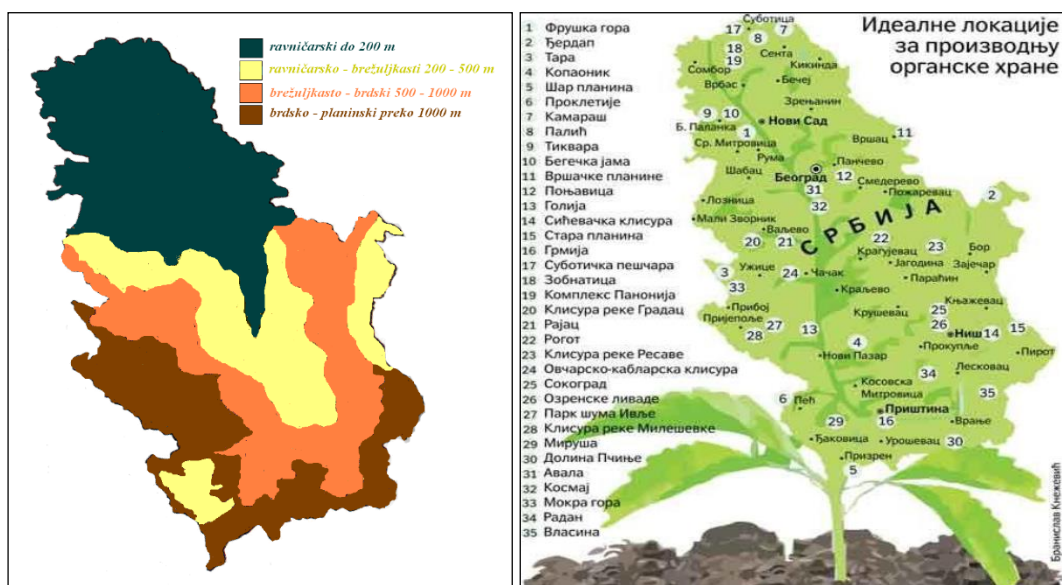
- **Ravničarski reon** do 200 m nadmorske visine, obuhvata ravnički makroreon sa pet mikroreona (*žitarski reon, reon industrijskog bilja, povrća, voća i grožđa i svinjsko-govedarsko-živinarsko-ovčarski reon*). Na osnovu istraživanja prirodnih resursa u reonu postoje uslovi za raznovrsnu organsku proizvodnju hrane.
- **Ravničarsko-brežuljkasti reon** od 200-500 m nadmorske visine i obuhvata nekoliko celina centralne Srbije (*žitarski, industrijskog bilja, voća i grožđa, povrća i stočarski reon*). Prirodni resursi reona su povoljni za raznovrsnu organsku proizvodnju.

Slika 4. Organski vinograd u Sr. Karlovcima

- **Brežuljkasto-brdski reon** od 500-1.000 m nadmorske visine i obuhvata dve celine centralne Srbije (*ratarsko-stočarsko-voćarsko-vinogradarski reon*). Reon sa aspekta ekoloških i agroekoloških uslova povoljan je za razvoj multifunkcionalne i organske poljoprivrede i agroekoturizma.
- **Brdsko-planinski reon** preko 1.000 m nadmorske visine i obuhvata dve celine centralne Srbije i dve Kosova i Metohije (*stočarsko-ratarsko-voćarski-vinogradarski reon*). Reon ima sve atribute za razvoj tradicionalne i sistema organske proizvodnje, proizvodnje lekovitog i aromatičnog bilja, šumskih proizvoda i agroekoturizma.

Reonizacija je bitna za razmeštaj poljoprivredne proizvodnje, posebno organske poljoprivrede, razvoj agroekoturizma, za kreativno vođenje agroekonomske politike.

Grafikon 51. Reoni organske poljoprivrede (Babović, 2009) i Knežević (2013). Idealne lokacije za proizvodnju organske hrane.

Na osnovu reonskog razmeštaja potrebno je *definisati organske mešovite ratarsko stočarske i specijalizovane farme za razvoj organske proizvodnje*. Organska farma je specifičan oblik poljoprivredne proizvodnje, života farmera i farmerske porodice. Organska farma primenjuje ekološke principe u proizvodnji i životu. Najčešće su to principi organske proizvodnje koji uključuju i ekološko uređenje prostora, očuvanje životne sredine. Održiva *ekološka farma je uravnoteženi agroekosistem biljne i stočarske proizvodnje i obnovljivih izvora energije sa minimalnom nabavkom input-a iz spoljašnjeg okruženja*. Farma može biti i specijalizovana za određenu vrstu proizvodnje. Tako može biti povrtarska, lekovitog i aromatičnog bilja, voćarska, vinogradarska, mlekarska, stočarska i druga u zavisnosti od tipa proizvodnje. Farmu u celini čini ekonomsko i hortikulturno uređenje poljoprivredne površine, stambenog prostora, bašte i ekonomskog dvorišta.

Ponuda organske hrane je manja od tražnje u svetu, Evropi i na domaćem tržištu. Tražnja postoji i stalno se povećava. Uslovi su minimalno iskorišćeni i proizvodnja se odvija na nekoliko hiljada hektara. Organska proizvodnja je komparativna prednost Srbije i predstavlja bitnu pretpostavku za unapređenje ekonomskih, socijalnih i ekoloških pitanja u poljoprivredi. Raspoloživi prirodni resursi, racionalno korišćenje resursa i naučni rezultati istraživanja resursa i reonski razmeštaj proizvodnje i organskih farmi pokazuju da postoji mogućnost za dinamičan razvoj organske proizvodnje i izvoza organskih proizvoda uz adekvatnu podršku iz agrarnog budžeta.

Srbija ima velike mogućnosti da afirmiše proizvodnju svih vrsta povrća, šljive, maline, višnje, kruške, jabuke, prerađevina od povrća i voća, mesa i prerađevina, sireva, meda, lekovitog i aromatičnog bilja i druge proizvode iz organske poljoprivrede i prerade. Potrebno je povećati ponudu raznovrsnog visokokvalitetnog asortimana iz prerade povrća i voća, grožđa, mleka i mesa, žita, lekovitog bilja i drugih industrija. Potrebno je formirati sektore za proizvodnju i preradu organske hrane (stručna, pravna, finansijska, ekomarketiška, agroekoturistička i edukativna pomoć i dr.) i definisati podsticajne mere i edukaciju proizvođača za proizvodnju, preradu, pakovanje, etiketiranje, distribuciju, oglašavanje, kontrolu i sertifikovanje hrane do potrošača. Proizvođač proizvoda iz organske poljoprivrede i prerade kao i drugi mora da poznaju ponudu, tražnju, asortiman proizvodnje i prerade, distribuciju i način promocije proizvoda kupcima-potrošačima. U Srbiji su prisutni proizvodi iz organske poljoprivrede koji su sertifikovani i imaju oznaku *organski proizvod*. Proizvodi iz organske poljoprivrede u prerađenom stanju učestvuju u ukupnoj proizvodnji sa jednom trećinom. Potreban je razvoj finalizacije i izgradnja malih i srednjih proizvodnih objekata u selima i ruralnim područjima za organsku proizvodnju i preradu. To je bitan faktor razvoja organske poljoprivrede i sela ili multifunkcionalnog razvoja poljoprivrede.

Organski poljoprivredni proizvodi se prodaju na veliko i prerađivačkim kompanijama, sa kojima skoro 70% primarnih proizvođača zaključuje ugovore pre početka sezone. Direktnu prodaju na zelenim pijacama i u malo-prodajnim objektima praktikuje 20% poljoprivrednika. Proizvođači postižu veće cene za organske proizvode od 10-20%. Oko 25 kompanija se bavi preradom konvencionalnih i organskih proizvoda. Neki primarni proizvođači bave preradom sopstvenih organskih proizvoda. *Estetika* organskih proizvoda utiče na rast tražnje. Dizajn je važan faktor prodaje. Marka i brend je zaštićeni znak proizvođača, organskog proizvoda, regije i države. Oni utiču na poverenje kupca prema proizvodu. Pakovanje je bitan faktor prepoznatljivosti proizvoda. Estetsko pakovanje emotivno, tehnološki i marketinški privlači pažnju kupca.

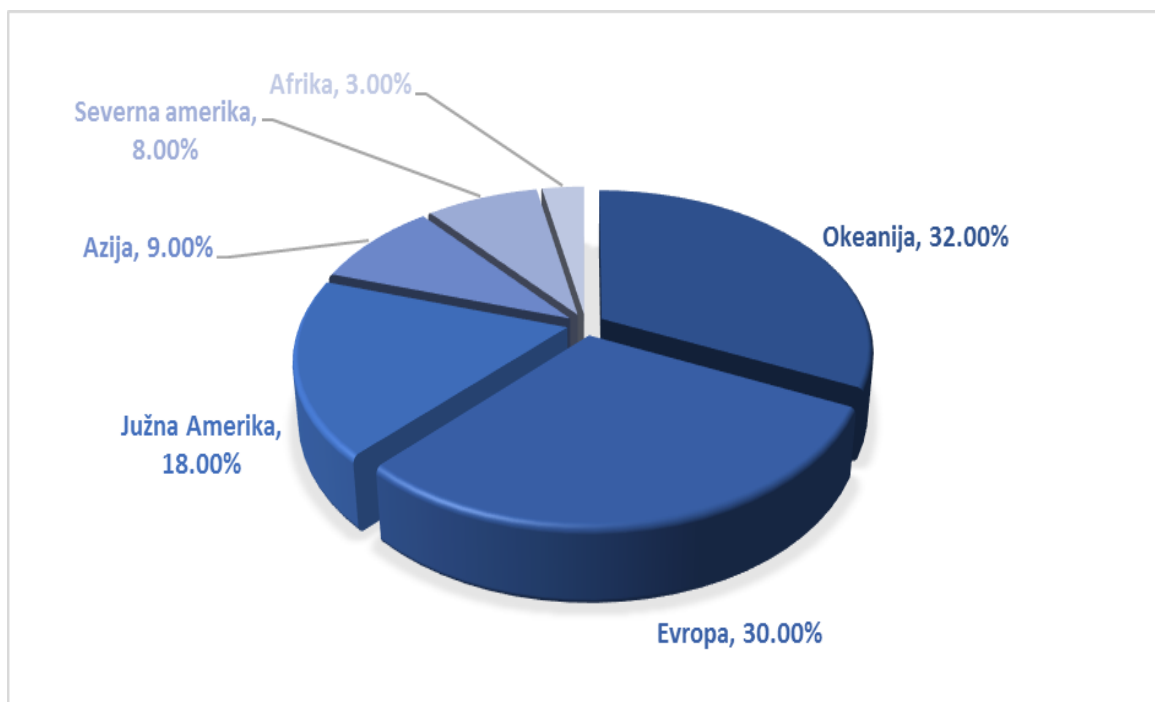
Cena je bitna komponenta prodaje i izvoza organskih proizvoda. Ista mora biti prihvatljiva za proizvođače i potrošače. Pri čemu, potrošač mora platiti kvalitetni organski proizvod po većoj ceni. Prosečna cena galona konvencionalnog mleka je 3 \$, a organskog mleka 6 \$. Tražnja organskog mleka se povećava i razlika u ceni se subvencionije proizvođačima (*Stability in Organic Milk Farm Prices: A Comparative Study, Department of Agricultural and Applied Economics, University of Missouri*).

Promocija je komunikacija između proizvođača i kupca, radi izgradnje stava o proizvodu i dinamitiranja prodaje. Ona stvara imidž o proizvođaču i doprinosi njegovoj popularnosti i upoznaje potrošača sa karakteristikama proizvoda. *Logo* označava organski proizvod, a podrazumeva stalnost kvaliteta proizvoda iz organske proizvodnje. *Distribucija* podrazumeva da se prava roba nađe u pravo vreme na pravom mestu. Distribuciju treba obavljati preko specijalizovanih prodajnih kanala i posebnih mesta na policama veleprodaje i maloprodaje, ali i na kućnom pragu. Organski prehrambeni proizvodi dostupni su potrošačima u prodavnicama zdrave hrane, hipermarketima, direktnoj prodaji, internet prodavnicama i ugostiteljskim objektima. U SAD prisutno je *povećanje udela tradicionalnih kanala distribucije*, a smanjenje udela prodaje organske hrane u prodavnicama zdrave hrane i direktne prodaje (Dimitri, 2009., OTA, 2011b). Prema Vaclaviku (2009) u *Evropskoj uniji udeo tradicionalnih kanala distribucije organske hrane ima tendenciju dinamičnog povećanja, a smanjuje se udeo specijalizovanih i ostalih kanala distribucije*.

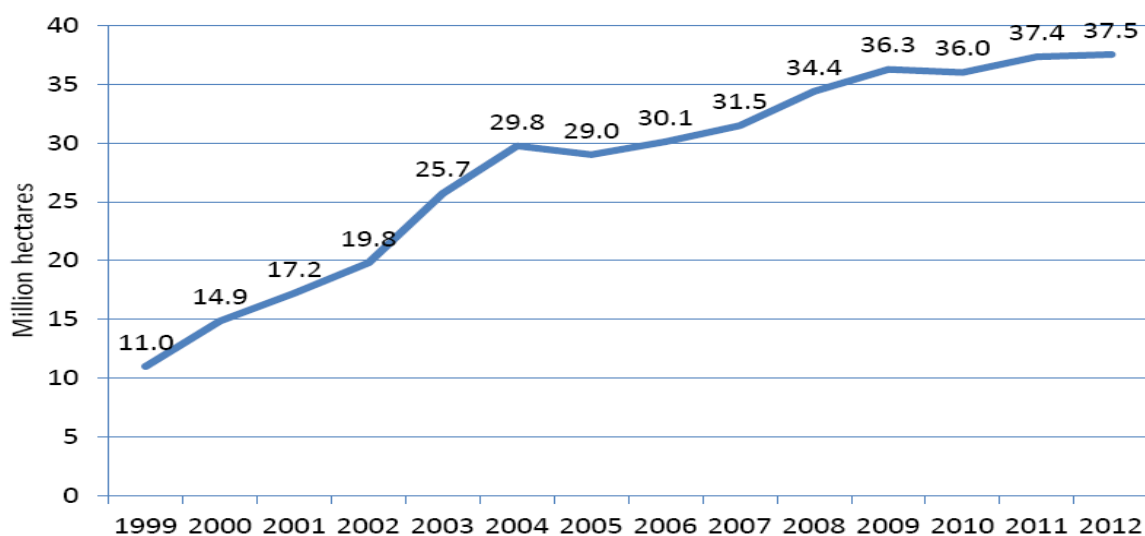
Ekonomika u proizvodnji i državni podsticaji bitni su faktori da se brže razvija organska proizvodnja i široka lepeza organskih ili ekoproizvoda. Istovremeno, neophodno je da se proizvođači i prerađivači organizuju u poslovne organizacije, poslovna udruženja i klastere.

Srbija kao kandidat za članstvo će koristiti mogućnosti koje proizilaze iz dostupnosti predstojećih fondova IPARD-a da pomogne učesnicima lanca organske proizvodnje. U 2013. godini doneta su pravila o podsticajima u poljoprivredi i ruralnom razvoju, kojima su određeni i podsticaji za organsku proizvodnju, putem direktnih podsticaja po ha, a koja su za 40% veća u odnosu na iznos za konvencionalnu proizvodnju.

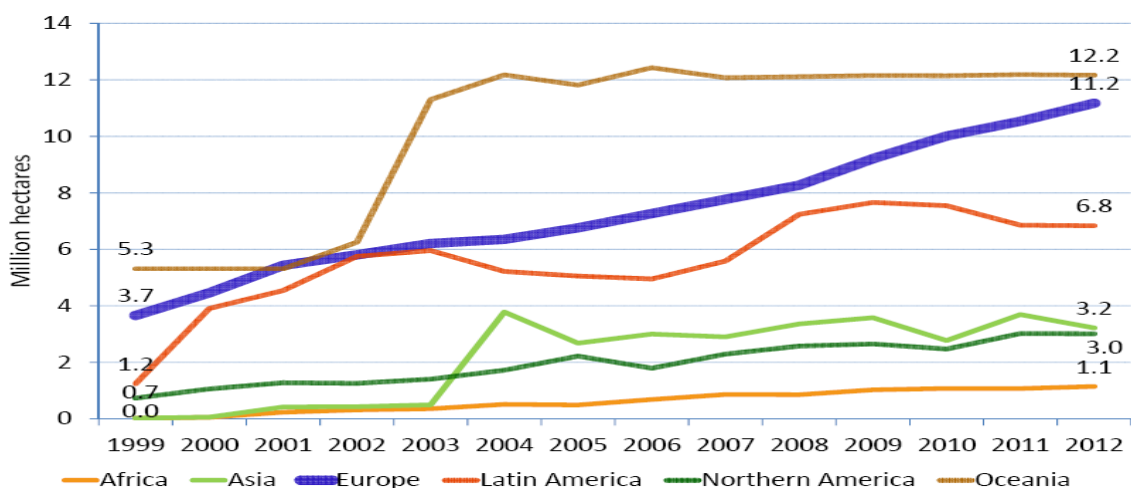
Organska proizvodnja u svetu organizovana je u 2012. godini u 164 zemalja na površini od 37,5 miliona hektara, uključujući i zemljište u konverziji, sa trendom povećanja po stopi rasta od 12%.

Grafikon 52. Regionalni razmeštaj površina pod organskom proizvodnjom u 2012. godini
Izvor: FiBL-IFOAM survey 2014, autor.

Grafikon 53. Dinamika površina pod organskom proizvodnjom u svetu
Izvor: FiBL-IFOAM-SOEL-Surveys 1999-2012.

Grafikon 54. Dinamika površina pod organskom proizvodnjom po kontinentima (1999-2012)
Izvor: FiBL, IFOAM, SOEL, Surveys 1999-2014.

Proizvođači organske hrane u svetu su u 2012. godini na tržištu ostvarili promet od 63 mlrd \$. što je u odnosu na 2006. godinu povećanje po stopi od 10,9%. Vodeći tržišni segmenti organskih proizvoda na svetskom tržištu su: voće i povrće, hleb i žitarice, pića, mleko i meso. Organska proizvodnja u Evropi na 11,2 mil. ha (EU na 10 mil. ha) učestvuje sa 2,3% u poljoprivrednom zemljištu i u EU sa 5,6%. Proizvođači u Evropi ostvarili su tržišnu prodaju organskih proizvoda u vrednosti od 22,8 mlrd. \$, a u zemljama EU 20,9 mlrd evra sa trendom povećanja u odnosu na 2006. godinu po stopi od 8,9%.

Tabela 52. Površine poljoprivrednog zemljišta pod organskom proizvodnjom u Evropi (2012)

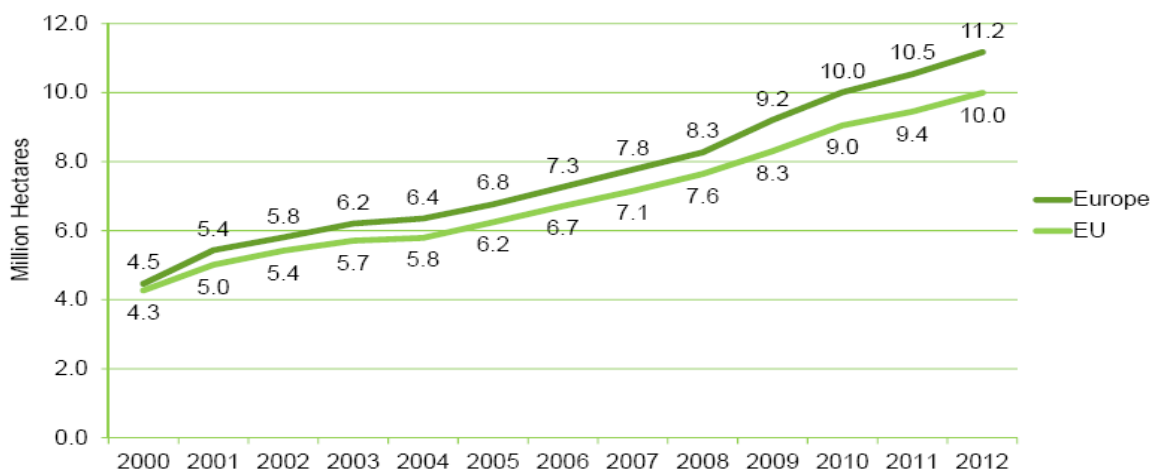
Zemlja	Organske površine ha	Organska pov. u pp %	Zemlja	Organske površine ha	Organska pov. u pp %
Austrija	533230	19,7	Holandija	48038	2,5
Albanija	560	0,0	Nemačka	1034355	6,2
Belgija	59684	4,4	Norveška	55260	5,1
Bugarska	39138	1,3	Poljska	661956	4,3
BIH	343	0,0	Portugalija	201054	6,0
Velika Brit.	590010	3,4	Rusija	126848	0,1
Grčka	462618	5,6	Rumunija	288261	2,1
Danska	182930	6,9	Srbija	6340	0,1
Estonija	144149	15,3	Slovačka	166700	8,8
Irska	54122	1,3	Slovenija	35101	7,6
Island	8240	0,4	Mađarska	130609	3,1
Španija	1593197	6,4	Ukrajina	278800	0,7
Italija	1167362	9,1	Finska	197751	8,7
Litvija	195658	10,8	Francuska	1032941	3,8
Litvanija	156539	5,4	Hrvatska	31904	2,4
Lihtenštajn	1086	29,6	Češka	488658	11,5
Luksenburg	3924	3,0	Crna Gora	3068	0,6
Makedonija	26431	2,5	Švajcarska	125961	12,0
Malta	23	0,2	Švedska	477685	15,6
Moldavija	22102	0,9	EVROPA	11 151 991	2,3

Izvor: Organic World: Organic agriculture statistics, Research Institute of Organic Agriculture FiBL, Kutarenko, N., Ecoforum, Volume 3, Issue 2 (5), 2014, autor.

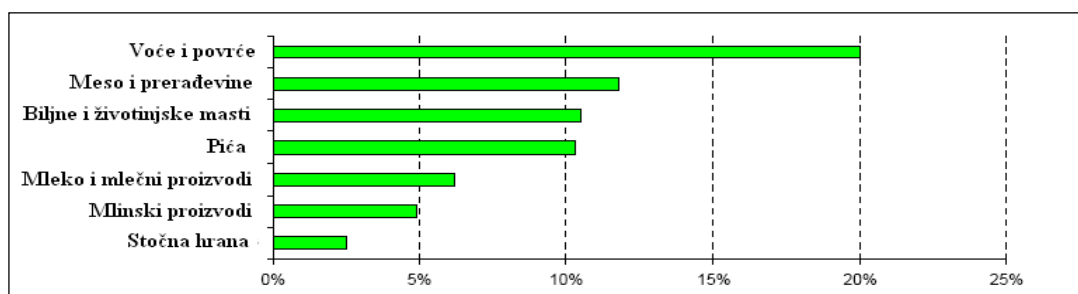
Komparativna analiza površina pod organskom proizvodnjom i učešće u poljoprivrednim površinama pokazuje da u Srbiji verbalno koristimo naše komparativne prednosti za proizvodnju organske sertifikovane hrane, a u praksi zaostajemo i zauzimamo poslednje mesto u Evropi. Zašto je tako! Imamo znanje, napisane knjige iz organske poljoprivrede i prerade i

praktikume, *ali nemamo primenu znanja u praksi*. Aktivnosti od ministarstva pa preko stručnih službi i predavača na fakultetima sprovode kadrovi koji se nikad nisu bavili ni teorijom ni praksom ni praktičnom obukom proizvođača za ekološke sisteme proizvodnje hrane. U ministarstvu su to sprovodili kadrovi koji nisu radili ni u konvencionalnoj proizvodnji. Prepisani su zakoni i prateća dokumenta iz EU i izdvojena sredstva za subvencionisanje po ha, ali nema rezultata. Naučili smo da više pričamo i lansiramo prazne marketinške poruke, a ne da zaposlimo kompetentne, konsultujemo eksperte, obučimo i organizujemo proizvođače da steknu zelenu diplomu i da znanje primenjuju u proizvodnji. Komparativne prednosti postoje, ali ne postoje konkurentske prednosti, jer zastajemo za prinosima u konvencionalnoj proizvodnji u odnosu na EU za 50%, a u organskoj gde imamo izuzetne komparativne prednosti smo na nivou iz pre 20 godina, kada je u svetu pod organskom proizvodnjom bilo 3 mil ha, a sada 37,5 miliona ha, a kod nas smo dostigli nekih papirno evidentiranih oko 6,5, odnosno u 2013. godini 7,5 hiljada ha. *Znanje i praktična primena istog na njivi i fabrici uz podršku i podsticaje iz agrarnog budžeta uslov su da iskoračimo napred i krenemo da koristimo naše komparativne prednosti, povećamo površine, broj grla, plantaže i proizvodnju organske hrane i postanemo značajni izvoznici.*

Proizvođači organske hrane u SAD na tržištu ostvaruju prometnu vrednost od 29,0 mlrd. \$ u 2012. godini sa stopom rasta od 11,6% (Dataminator, 2011, Willer Helga, 2014). Organska proizvodnja u Severnoj Americi organizovana ja na 3 mil. ha, od čega u SAD na 2,2 miliona ha ili na 0,7% poljoprivrednog zemljišta. Površine pod organskom poljoprivredom su od 2000. do 2012. godine povećane za 1 milion ha usled permanentne rastuće tražnje potrošača.

Grafikon 55. Dinamika površina pod organskom proizvodnjom u Evropi i EU
Izvor: FiBL-AMI-SOEL survey 2000-2012 - Organic Data Network.

Grafikon 56. Struktura organske proizvodnje u EU 2010 (%)
Izvor: Eurostat, 2010, autor.

Proizvodi iz organske poljoprivrede su kvalitetni, bezbedni i više nutritivne vrednosti. Istraživanja u Nemačkoj pokazuju da organski proizvodi sadrže više minerala, posebno K, Fe,

Mg, P i vitamina C. U SAD je utvrđeno da organski proizvodi imaju više 63% kalijuma, 73% gvožđa, 125% više kalcijuma i 60% više cinka od količina u proizvodima konvencionalne proizvodnje (Mirecki, N. 2008).

Tabela 53. Razlike u nutritivnom sadržaju organskih i konvencionalnih proizvoda u ppm

Proizvod	Ka	Ca	P	Mg	Fe	Na	Vit C mg
Boranija	+ 58	+63	+ 6	+ 0, 2	+ 63	+ 25	-
Kupus	+ 11	+ 36	+ 4	+ 0, 2	+ 48	+ 43	+ 43
Zelena salata	+ 168	+ 31	+ 17	+ 0, 2	+ 57	+ 55	+ 17
Paradajz	+ 67	+ 33	+ 8	+ 0, 2	+ 53	+ 19	-
Spanać	+ 116	+ 76	+ 16	+ 0, 2	+ 32	+ 49	+ 52
UKUPNO	+ 420	+ 239	+ 51	+ 1, 0	+ 253	+ 191	+ 12

Izvor: Fruhwald, F., Bioholmi, Ekime, Budapest, 2008. National Quality of Organic Versus Conventional Fruits Vegetables and Grains, Virginia Worthington, M. S., Se. D., C. N. S. Obračun autora.

Organski proizvodi sadrže više minerala 1155 ppm i 112 mg vitamina C od konvencionalnih proizvoda. Sadržaj minerala u organskim proizvodima veći je za 7 puta u odnosu na konvencionalne proizvode. Organski proizvodi u odnosu na konvencionalne su visokokvalitetnih organoleptičkih osobina, visokog sadržaja suve materije, visokog tehnološkog kvaliteta, visoke hranjive vrednosti, niskog sadržaja nitrata, ne sadrže rezidue hemikalija i visokog su biološkog kvaliteta (Carić, Babović i sar. 2012).

Tabela 54. Potrošnja organskih proizvoda po stanovniku u nekim zemljama 2012 (eura)

Zemlja	Po stanovniku	Zemlja	Po stanovniku
Švajcarska	189	Kanada	62
Danska	159	Francuska	61
Luksenburg	143	Holandija	47
Austrija	127	Norveška	42
Švedska	95	Belgija	38
Nemačka	86	Finska	37
SAD	72	Italija	31

Izvor: Organic World: Organic agriculture statistics, Research Institute of Organic, Agriculture FiBL, 2014., autor.

Ukupna vrednost organskih proizvoda u svetu u 2012. god. iznosila je 63 milijardi \$. Tražnja za organskim proizvodima je veća od ponude i permanentno se povećava. Projektuje se dalji rast tražnje organskih proizvoda u svetu usled povećanja potrošnje. Potrošnja organskih proizvoda u EU rasla je brže od proizvodnje pa se povećao uvoz iz trećih zemalja. Najveći potrošači organske hrane u Evropi su Nemačka, Francuska, Italija, Velika Britanija, Danska i Švajcarska. Ciljna tržišta za organske proizvode iz Srbije su zemlje EU koje još uvek ne pokazuju znakove zasićenja i gde su tržišta i kupovna moć potrošača velika da apsorbuju dodatne proizvode: Italija, Francuska, Nemačka i Velika Britanija i druge evropske i druge razvijene zemlje. Srpski potencijalni proizvodi na tržištu EU su soja, pšenica, spelta i ječam, krompir, lukovi, pasulj i paprika, malina, kupina, jabuka, višnja, šljiva, lekovito i aromatično bilje, šumski plodovi, voda i prerađevine voća, povrća, grožđa, mesa i mleka, ulja, pića, stočne hrane i drugih finalnih proizvoda.

Organska poljoprivreda štiti prirodnu sredinu i perspektivna je delatnost u ekonomiji, jer doprinosi optimalnom korišćenju resursa, razvoj ruralnih područja i sela, trajni izvoz, ekonomski rast, povećanje životnog standarda i ostanak mladih da rade, stvaraju i žive na selu. Za razvoj multifunkcionalne organske proizvodnje u okviru turističke ponude u ruralnim područjima značajno je ekološko, hortikulturno i estetsko uređenje poljoprivrednih površina, i farme uz neophodne dobre higijenske i sanitarne uslove (Lazić, 2010).

Tražnja za organskim prehrambenim proizvodima postoji i u stalnom je trendu razvoja na svetskom tržištu. Potrebno je organizovati organsku proizvodnju i preradu, razviti raznovrsni kvalitetni zdravstveno bezbedni sertifikovani asortiman organskih proizvoda, finansijski podsticati proizvodnju i marketinški oblikovati organske proizvode u skladu sa željama potrošača u cilju ostvarivanja ekonomskog profita i zaštite životne sredine.

7.6.4 Prehrambena industrija

Ekonomika poslovanja i konkurencija na tržištu zahteva da se poljoprivredni proizvodi prerade u prehrambenoj industriji u raznovrsni set visokokvalitetnih proizvoda za potrebe domaćeg tržišta i izvoza. Prerađivačka industrija je spona proizvodnje i tržišta i pokretač razvoja poljoprivrede i valorizacije poljoprivrednih proizvoda putem prerade u set kvalitetnih finalnih proizvoda više vrednosti za potrebe potrošača i izvoza uz ostvarivanje većeg dohotka i profita. Prerađeni i finalni proizvodi da bi bili konkurentni na tržištu, zahtevaju racionalno korišćenje preradnih kapaciteta i sirovina radi proizvodnje kvalitetnih proizvoda. Cilj je unaprediti ekonomiku poslovanja u preradi putem planiranja, racionalnog organizovanja proizvodnje, motivisanja menadžera i zaposlenih da proizvodu široku lepezu kvalitetnih finalnih proizvoda uz anticipativnu kontrolu poslovanja, radi povećanja konkurentnosti i ostvarivanja profitabilnosti u proizvodnji proizvoda i poslovanju. Tržišno orjentisana prerada treba da eliminiše neusklađenost sirovinske osnove i preradnih kapaciteta i siromašan asortiman prerađenih proizvoda i doprinese stvaranju većih vrednosti, povećanju produktivnosti i ekonomike u poslovanju i ostvarivanju većeg profita i kvalitetnijeg života proizvođača i prerađivača i društvenog blagostanja. Povećanjem kvaliteta i asortimana prerada postiže veći izvoz, dohodak i profit za sve učesnike u procesu poslovanja.

Da bi bolje razumeli ulogu i značaj srpske prehrambene industrije poželjno je upoznati osnovne karakteristike i razvojne intencije prehrambene industrije Evropske unije. Hrana učestvuje u prometu na tržištu sa 12,2% i drugi je po veličini sektor prerađivačke industrije gde u vrednosti prometa prerađivačke industrije učestvuje sa 14,5% (EU 27=917 mlrd. eura) i zapošljava 4,5 mil radnika ili 13,7% od proizvodnog sektora. U poslednjoj deceniji proizvodnja hrane je povećana po stopi za 1,8% i dodatna vrednost za 1,1 %. Zaposlenost je smanjena, a produktivnost povećana. Ulaganja u razvoj su niska a troškovi rada su visoki. Prehrambena industrija se sastoji od velikog broja malih i srednjih preduzeća koja sporije prihvataju inovacije od multinacionalnih kompanija. Promet u industriji je povećan u periodu 2000-2005. za 2,2 %, a prehrambene industrije za 3%. Prodaja evropske hrane na svetskom tržištu je povećana po stopi od 3%.

Prehrambena industrija je najvažniji sektor jer ima 310 hiljada preduzeća i zapošljava 4,5 mil radnika, čuva zdravlje potrošača, značajno učestvuje u izvozu. Tako će se prerada hrane i u buduće razvijati. Ona je slabija u odnosu na ekonomiju obima i ima nižu produktivnost rada. Veliki broj malih preduzeća utiče na sporiji prodor na tržištu. Potrebno je podstaći inovacije i razvoj novih proizvoda. *Problem je u obezbeđenju sirovina, finansiranju, primenjenom istraživanju i razvoju i kreiranju novih brendova. Težište će biti usmereno na inovacije, rast produktivnosti i konkurentnosti.* Problem uvođenja inovacija u prehrambenom sektoru je konzervativizam potrošača hrane, nizak prinos na ulaganje i profit ulagača u inovacije. Ograničene su inovacije i patenti za stvaranje novih proizvoda u biotehnologiji. Treba podstaći primenjena istraživanja u prehrambenoj tehnologiji radi stvaranja novih proizvoda za sva tržišta. Takođe istraživački centri i industrija hrane nisu usklađeni. Potrošači traže visok kvalitet i zdrave proizvode. Znači, potrebne su inovacije, podrška za nove proizvode i eliminisanje GMO. Evropsko zakonodavstvo je doprinelo zaštiti potrošača hrane jer se vodi računa o standardima, zaštiti od zagađenja, ambalaži i otpadu, klimatskim promenama i ekoinovacijama.

EU ima značajnu ulogu u svetskoj trgovini hrane i pića. U izvozu učestvuje sa 20,8%, a u uvozu sa 18,1%. Takođe raste stopa dodatne vrednosti za prehrambenu industriju. Godišnji izvoz i uvoz ima rast po stopi od 5%. Prehrambena industrija posluje u uslovima, kada CAP daje podršku poljoprivrednim proizvođačima, problematike u nabavci sirovina, usitnjenost utiče na pregovaračku poziciju i preferencije potrošača su na kvalitetu, zdraviju i organskoj hrani. Vertikalna integracija i razvoj klastera ima višestruke prednosti u poslovanju na svetskom tržištu, inovacije, standarde kvaliteta i bezbednosti hrane, izvoza i profita. U strukturi prerade i prometa hrane i pića industrija mesa učestvuje sa 22%, žita 16%, pića 16%, mlečnih proizvoda 15%, šećera 8 %, ulja i masti 5% i riba i morski plodovi 3%. Piće učestvuje u svetskom izvozu sa 73% i voće i povrće sa 48%. Prehrambenu industriju karakteriše raznolikost proizvoda, kultura, procesa i marketinga sa orijentacijom na inovacije i razvoj raznovrsnog kvalitetnog i bezbednog i konkurentnog asortimana za potrošače Evrope i sveta.

Poljoprivreda i prehrambena industrija Srbije učestvuju u stvaranju društvenog proizvoda (BDP) sa oko 17% i to poljoprivredna proizvodnja sa 10,6% i prehrambena industrija sa 6,4%. Međutim, kada se posmatra celokupan doprinos poljoprivrede s ostalim sektorima privrede, proizvođačima i prerađivačima input-a i sirovina učešće je veće od 40% ukupnog BDP-a. Učešće prehrambene industrije u broju zaposlenih u prerađivačkom sektoru je 17, 8% i investicijama 16,2%. U prehrambenoj industriji najviše ima mikro i malih preduzeća. Tako 75% svih preduzeća zapošljava manje od 10, a 90% preduzeća ima manje od 50 zaposlenih. U mlinskoj industriji, šećeranama, pivarama i duvanskoj industriji srednja i velika preduzeća čine 10% od ukupnog broja preduzeća. Prisutna je usitnjenost i predimenzioniranost prehrambene industrije što utiče na rentabilnost u proizvodnji i na izvesnost tržišnog opstanka u narednom periodu (MPŽS, 2014).

Tabela 55. Obim i dinamika proizvodnje u prehrambenoj industriji (t)

Proizvodnja	2010	2011	2012	2013	Index
Prerada i konzervisanje mesa i proizvoda od mesa	196 483	195 026	193 838	178 346	91
Prerada i konzervisanje ribe i ljuskara i mekušaca	545	227	239	200	37
Prerada i konzervisanje voća i povrća	289 672	291 497	316 086	331 236	114
Proizvodnja biljnih i životinjskih ulja i masti	883 821	807 993	935 820	728 130	82
Proizvodnja mlečnih proizvoda	740 951	742 247	1 262 341	704 698	95
Proizvodnja mlinskih proizvoda, skroba, proizvoda od skroba i slada	887 032	863 236	862 006	766 722	86
Proizvodnja pekarskih proizvoda i testenina	291 146	275 310	275 394	315 973	108
Proizvodnja ostalih prehrambenih proizvoda	44 188	44 882	46 974	31 176	70
Proizvodnja gotove hrane za životinje	837 322*	16 668	941 501	17 112	-
Proizvodnja pića, napitaka i vode	1 760 241	1 798 469	1 877 616	1. 162 861	66
Proizvodnja duvanskih proizvoda	29 141	27 326	27 161	23 832	79
Proizvodnja šećera	469 000	463 103	402 593	508 452	108
Proizvodnja konditorskih proiz	46 576	45 133	42 336	44 807	98

Izvor: RZS i obračun autora.

Proizvodnja u prehrambenoj industriji ima tendenciju smanjenja u periodu 2010-2013. za 14,3%. Povećana je proizvodnja proizvoda od voća i povrća, pekarskih proizvoda i šećera. U odnosu na prethodnu godinu prerađevine voća i povrća, pekarski proizvodi i testenine, šećer i konditorski proizvodi beleže rast.

Tabela 56. Proizvodni i korišćeni kapaciteti u prehrambenoj industriji (2006)

Raspoloživi kapaciteti	Kapacitet (000 t)	Korišćenje %
Mlinsko-pekarska industrija	1. 600	52
Prerada voća i povrća	1. 000	38
Prerada biljnih ulja	445	57
Proizvodnja šećera	700	40
Proizvodnja bezalkoholnih pića (000hl)	3. 750	80
Proizvodnja piva (000 hl)	8. 500	59
Duvanska industrija	15	84
Proizvodnja i prerada mesa	195	34
Proizvodnja mleka i prerađevina	10. 917	35
Proizvodnja stočne hrane	3. 250	15
Konditorska industrija	260	40

Izvor: RZS

Korišćenje proizvodnih kapaciteta u prehrambenoj industriji je oko 65% (Vlada RS, 2011). Rast poljoprivredne proizvodnje utiče na korišćenje kapaciteta u preradi, a pad poljoprivredne proizvodnje uticao je poslednjih godina na nisko korišćenje kapaciteta u preradi. Nisko korišćenje prehrambenih kapaciteta imaju sve industrije osim kod proizvodnje bezalkoholnih pića i duvana. Nisko korišćenje prehrambenih kapaciteta nepovoljno utiče na cenu koštanja proizvoda i na konkurentnost proizvoda na tržištu. Prisutna je niska valorizacija sirovina iz poljoprivrede i mali asortiman prehrambenih proizvoda. Isto utiče na smanjenje zarada i broja zaposlenih i na tržišne cene proizvoda. Prisutan je neracionalni raspored sirovinske osnove i preradnih kapaciteta. Izostao je razvoj preradnih objekata u brdsko-planinskom području. *Nepovoljna je disperzija preradnih kapaciteta i u odnosu selo-grad, jer je selo ostalo samo sirovinska osnova za fabrike u gradovima.* Siromašan je asortiman posebno kod prerade kukuruza, drugih žitarica, industrijskog bilja, povrća, proizvodnji sireva, voća i grožđa i drugih.

Tabela 57. Indeksi rasta prehrambene industrije (Prethodna godina =100)

	2009	2010	2011	2012	2013
Proizvodnja preh. proizvoda	94, 2	101, 3	97, 1	100, 7	95, 4
Proizvodnja pića	86, 9	98, 0	102, 6	103, 4	92, 7
Duvanski proizvodi	97, 9	107, 7	91, 9	93, 3	97, 7

Prisutna je oscilacija u proizvodnji prehrambenih proizvoda po godinama. Postojeća izgrađenost i nivo tehničko-tehnološke opremljenosti prehrambene industrije nije limitirajući faktor za povećanje i prestrukturiranje poljoprivredne proizvodnje u pravcu povećanja proizvodnje industrijskog bilja, povrća, voća, mleka i mesa. Međutim, izgrađenost i nivo tehničko-tehnološke opremljenosti prehrambene industrije je različit. Najviše je investirano u industriju ulja, piva, mleka, konditorskih proizvoda i industriju za preradu vode. Manja ulaganja su prisutna u industriji šećera, mesa, voća i povrća.

Višak proizvodnih kapaciteta u prehrambenoj industriji postoji, jer su isti rađeni za potrebe većeg tržišta. Pristupanjem CEFTI, tržište je višestruko povećano što će uticati da se korišćenje kapaciteta prerade poveća. Nisko korišćenje kapaciteta pojedinih prehrambenih industrija direktno utiče na konkurentnost u spoljnoj trgovini i neefikasnost u poslovanju. Izvestan broj

preradnih preduzeća je opremljen sa savremenim tehničko-tehnološkom opremom i stručnim kadrovima, a postoje i preduzeća koja zaostaju u tehnološkom, razvojnom, kadrovskom i marketinškom pogledu.

Limitirajući faktori za veći izvoz na međunarodnom tržištu su nedovoljan i nerazvijen asortiman prehrambenih proizvoda u odnosu na savremenu ponudu u svetu, izostanak uvođenja novih linija i proizvoda putem širenja asortimana prehrambenih proizvoda, neadekvatne standardizacije kvaliteta proizvoda, sporog uvođenja menadžmenta i marketinga, slabe organizovanosti i izostanka dugoročnih proizvodnih odnosa između prehrambene industrije i proizvođača sirovina i izostanka poslovne ekonomske integrisanosti poljoprivredne proizvodnje, prehrambene industrije i prometa.

Postoji razvojna mogućnost za integralnu i organsku proizvodnju kvalitetnih prehrambenih zdravstveno bezbednih sertifikovanih proizvoda za plasman istih na inostrano tržište uz ostvarivanje ekonomskog i ekološkog profita. Isto zahteva uvođenje sistema standarda kvaliteta u integralnoj i organskoj proizvodnji i preradi. Podsticanjem razvoja prehrambene industrije stvara se mogućnost za valorizaciju poljoprivrednih proizvoda putem proizvodnje visokofinalnog i kvalitetnog asortimana za izvoz i ostvarivanja većeg prihoda i profita u poslovanju preduzeća i društvenog proizvoda Srbije. *Prehrambena industrija treba da postane lider u proizvodnji raznovrsnog asortimana proizvoda.* Da uvođenjem savremene tehnologije i povećanjem produktivnosti i ekonomičnosti u proizvodnji postane konkurentna na domaćem, evropskom i svetskom tržištu.

Tabela 58. Ulaganje u poljoprivredu i prehrambenu industriju 2012 (mil. RSD)

	Ukupno	Investicije	Rekonstrukcije	Održavanje
SRBIJA	670 820	285 763	266 255	56 489
Poljop, šumar, ribarstvo	22 394	4 927	9 990	2 053
Prehrambena industrija	26 642	6 974	11 179	3 478
Proizvodnja pića	4 629	2 306	1 226	482
Duvanska proizvodnja	2 268	326	29	18

Izvor: RZS i obračun autora.

Investiciju u prehrambenu industriju učestvuju sa 5%, pri čemu u nove investicije 3,2%, rekonstrukcije 4,5% i održavanje 7,1%. Izvori sredstava su povoljni i sopstvena sredstva učestvuju sa 84,5%, udružena sredstva 2,7% i krediti 12,5%. Sa aspekta tehničko-tehnološke opremljenosti bolje su opremljene mlinsko-pekarska industrija, šećerane, uljare, konditorska industrija i mlekare. Savremeni prodajni lanci zahtevaju u skladu sa standardima kvalitetne i zdravstveno bezbedne proizvode po konkurentnim cenama.

Tabela 59. Zaposleni po delatnostima u Srbiji (000)

	2011	2012	2013	Stopa
Srbija	1 342	1 341	1 338	-0, 2
Poljop. šum. i ribarstvo	35	33	32	-4, 0
Proiz. preh. proizvoda	54	51	50	-3, 7
Proizvodnja pića	9	9	8. 7	-4, 8
Duvanski proizvodi	1, 4	1, 3	1, 1	-6, 0

Izvor: RZS, autor.

Zaposlenost ima tendenciju opadanja u trogodišnjem periodu u preradi za 7,2%. Zarade u 2013. iznose 35.908 i povećane su za 9% u odnosu na prethodnu godinu i manje su od republičkog proseka za 18,3%.

Mlinsko pekarska industrija ima kapacitete od 2.143 miliona tona pšenice i koriste se sa 55%. Broj pekara je 3.408 pri čemu su 3.023 manji kapaciteti zanatskog tipa. Testeničarski kapaciteti iznose 35.000 tona godišnje i koriste se sa 60%. Stabilan je nivo proizvodnje u

mlinsko pekarskoj industriji koji su ravnomerno raspoređeni i koji šire raznovrsni asortiman u proizvodnji (MPZZS, 2014).

Industrija ulja može da godišnje preradi 885.600 tona suncokreta, 482.000 tona soje i 247.000 tona uljane repice. Kod suncokreta se kapaciteti koriste sa 40% i soje sa 70%.

Šest šećerana imaju kapacitet na bazi 100 dana rada 4.150 miliona tona i koriste raspoloživi kapacitet sa 65%.

Konditorska industrija odvija se u 78 preduzeća i po kapacitetima, proizvodnji, izvozu, zaposlenosti je značajni deo prehrambene industrije. Permanentno se uvode nove linije, podižu nove fabrike i kapaciteti se stalno povećavaju u skladu s tražnjom proizvoda.

Klanična industrija ima 1.176 objekata za klanje i preradu stoke i korišćenje kapaciteta je nisko. Za izvoz je registrovano 114 objekata. Dozvolu za izvoz u EU ima 9 objekata za klanje i 8 objekata za preradu. Za izvoz u Rusiju odobreno je 17 objekata od toga 9 objekata za klanje i 7 objekata za preradu mesa i ribe.

Industrija mleka raspolaže sa 260 objekata za preradu mleka sa iskorišćenošću kapaciteta od 60%. Predviđa se smanjenje broja preradnih mlekara jer nisu u mogućnosti da se prilagode standardima Evropske unije. Registrovano je i 1.755 objekata za preradu mleka u domaćinstvu, kajmaka i belog sira. Za izvoz je registrovano 56 objekata za preradu mleka i proizvoda od mleka. Za izvoz na tržište EU registrovano je 6 objekata za preradu mleka, Rusiju 6 objekata i 2 objekta za izvoz sladoleda.

Industrija za preradu povrća i voća obuhvata hladnu i toplu preradu. Registrovano je 363 hladnjače za zamrzavanje i skladištenje voća, povrća i pečuraka čiji kapacitet iznosi 550.000 tona i koriste se sa 75%. Toplom preradom se bavi 85 subjekata sa kapacitetom od 565.000 tona i korišćenjem od 50%. Kapacitet objekata za proizvodnju sokova iznosi 240 miliona litara.

Industrija piva proizvodi 5.395 miliona hektolitara. Kapacitet pet velikih pivara iznosi 11.500 miliona hektolitara koji pokrivaju 80% od ukupnog kapaciteta pivara. Kapaciteti pivara se optimalno koriste.

Industrija vina proizvodi 1 milion hektolitara. Proizvodnjom i preradom grožđa bavi se preko 80 hiljada domaćinstava i industrijskom proizvodnjom vina 235 proizvođača. Sa oznakom geografskog porekla registrovano je 75 proizvođača vina. Izvoz vina ima tendenciju rasta.

Srpsku prehrambenu industriju potrebno je tehnološki osavremeniti u cilju razvoja raznovrsnog visokofinalnog kvalitetnog asortimana iz konvencionalne i organske proizvodnje za plasman na inostranom tržištu.

7.6.5 Kvalitet, standardizacija i sertifikacija proizvodnje i proizvoda

Razvoj konvencionalne i organske proizvodnje uslovljen je primenom sistema upravljanja kvalitetom od proizvodnje do tržišta. Agrobiznis u proizvodnji, preradi i prometu mora da zadovolji želje i potrebe potrošača, uz ostvarivanje profita i očuvanja životne sredine.

Agrobiznis u organskoj proizvodnji zasniva se na kriterijumima održivog razvoja koji integriše ekonomske i ekološke interese sadašnjih i budućih generacija da: proizvode dovoljno, a profitom da zadovolje svoje potrebe za kvalitetom života, uz zaštitu životne sredine. „*Održivi razvoj (Sustainable Development) zadovoljava potrebe sadašnjosti i ne dovodi u pitanje sposobnost da buduće generacije zadovolje svoje potrebe*” (Bergenska deklaracija, 1990). Agrobiznis se organizuje na osnovama konvencionalne, a u ekološkoj proizvodnji na osnovama

dobre poljoprivredne prakse, integralne i organske proizvodnje. Proizvod treba da zadovolji potrebe potrošača, a uz to da očuva ekosistem i ostvari profit. Bezbednost proizvoda, kvalitet, izgled ambalaže, svrsishodnost i marka su bitni uslovi za uspeh na tržištu.

Menadžment je dužan da brine o kvalitetu konvencionalnih i organskih proizvoda. Kvalitet je skup svojstava i karakteristika proizvoda i usluga da zadovolje potrebe i želje potrošača. Kvalitet utiče na mišljenje potrošača o proizvodima i na konkurentnost na tržištu.

Važni kriterijumi kvaliteta hrane su nutritivna vrednost, senzorske, higijenske, zdravstveno-bezbedne i ekološke karakteristike proizvoda. Sistem kvaliteta u proizvodnji hrane sastoji se iz sistema upravljanja kvalitetom, kontrole kvaliteta, vrednovanja i provere sistema. Upravljanje kvalitetom podrazumeva kontrolu karakteristika sirovina, poboljšanja kvaliteta proizvoda, usavršavanje metoda proizvodnje, standardizaciju proizvoda, povećanje higijene, ostvarivanje stalnog i visokog kvaliteta proizvoda, radi zadovoljenja potreba potrošača i ostvarivanja profita (Babović, Tasić, 2013).

Međunarodne organizacije koje se bave standardizacijom u proizvodnji i preradi poljoprivrednih proizvoda su: *Codex Alimentarius Commission (CAC)*, gde su definisani propisi o higijeni, nutritivnoj vrednosti hrane, mikrobiološkim standardima, aditivima, reziduama pesticida, kontaminantima, označavanju, prezentovanju, metodama analize i načinu uzrokovanja, *Međunarodna organizacija za standardizaciju kvaliteta proizvoda (ISO)* i *Evropska ekonomska komisija (UN/ECE)*, koja je propisala standarde za lako kvarljive proizvode i Direktive za zaštitu zdravlja potrošača, upotrebu aditiva, deklarisanje proizvoda i zaštitu životne sredine, zatim za organsku proizvodnju *Demeter (biodinamička) IFOAM, EU* i dr. Sertifikacija je postupak kojim se daje pisano uverenje da je proizvod, proces ili usluga usaglašen sa određenim zahtevima.

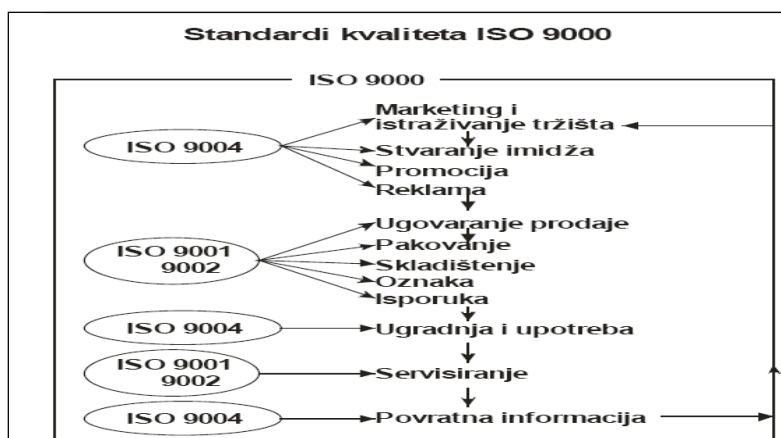
Međunarodni standardi, koje je propisala Međunarodna organizacija za standardizaciju ISO definisali su primenu i upravljanje kvalitetom u svim fazama proizvodnje, prerade i prometa. Za različite sisteme ekološke proizvodnje, primenjuju se definisani kriterijumi kvaliteta, odnosno kontrola i sertifikacija proizvoda u skladu sa definisanim standardima. Sa aspekta primenjene politike kvaliteta u poljoprivredi Srbije značajan napredak je ostvaren u domenu zaštite geografskog porekla. U Srbiji postoje sistemi zaštite geografskog porekla za poljoprivredne i prehrambene proizvode, za vino i za rakiju. Zaštita poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda definisana je Zakonom o oznakama geografskog porekla (*SGS, 18/10*) i podzakonskim aktima donetim na osnovu njega, u oblastima kojima se bliže definišu procedure kontrole proizvodnje i prometa, kao i sistem obeležavanja proizvoda sa oznakom geografskog porekla. Do sada su zaštićena 33 poljoprivredna i prehrambena proizvoda sa nekom od oznaka geografskog porekla, iako za neke od njih nema ovlašćenih proizvođača. Sistem kvaliteta za zaštitu tradicionalnih specijaliteta još uvek nije uspostavljen. Sistem zaštite geografskog porekla vina je regulisan Zakonom o vinu i podzakonskim aktima donetim za njegovo sprovođenje, a koji su usklađeni sa novim zahtevima EU. Trenutno se u sistemu geografskog porekla nalazi 74 proizvođača sa 214 vrsta vina. Geografsko poreklo rakije je uređeno Zakonom o rakiji i drugim alkoholnim pićima. S obzirom na potencijal ovog sektora, još uvek ne postoji dovoljan broj rakija sa oznakom geografskog porekla.

Standardi kvaliteta za većinu proizvoda propisani su posebnim podzakonskim propisima, odnosno pravilnicima kojima se bliže propisuju uslovi u pogledu kvaliteta hrane. Srbija je u procesu stalnog usklađivanja ovih pravilnika o kvalitetu hrane sa važećim propisima EU i drugim međunarodno priznatim standardima. Zato je poučno preporučiti standarde kvaliteta koji se moraju primenjivati u praksi Srbije. Treba istaći da primena standarda kvaliteta omogućuje lakši pristup novim tržištima, plasman novih tehnologija, upravljanje finansijskim

rizikom i inovacijama, primenu znanja i licenciranje patenata. Standardi eliminišu prepreke u trgovini, podržavaju razvoj, promovišu inovacije, osiguravaju kvalitet proizvoda, povećavaju bezbednost proizvoda i zaštitu životne sredine, podižu ugled, poboljšavaju tehničku regulativu i podstiču nacionalnu i međunarodnu konkurentnost preduzeća na tržištu. Tržište poljoprivrednih proizvoda Evropske unije i sveta pred proizvođače i izvoznike hrane zahteva primenu određenih standarda, iniciranih, od strane velikih trgovačkih lanaca i potrošača. Zato je potrebno da se procesi proizvodnje i prometa hrane usklade sa zahtevima koji su definisani kroz standarde bezbednosti i kvaliteta hrane. Treba težiti da se vrši permanentno usaglašavanje sa međunarodnim, evropskim i nacionalnim standardima. Većina standarda EU koji se odnose na kvalitet proizvoda stočarstva nije u primeni, izuzev u sektoru mlekarstva, gde je nacionalni standard za sirovo mleko približan standardu EU. Mlekare teže da na osnovu kvaliteta otkupljenog mleka izvrše i plaćanje proizvođačima, ali problem postoji kod uspostavljanja nacionalne laboratorije za kontrolu kvaliteta sirovog mleka (MPZZŠ, 2014).

Sistem upravljanja kvalitetom ISO 9000. čini osnovu savremene proizvodnje hrane. Sistem uvođenja kvaliteta ima za cilj da standardizuje organizaciju preduzeća, kvalitet proizvoda, sticanje poverenja potrošača i ostvarivanje profita. *Uvođenjem sistema standarda kvaliteta, utiče se na marketinšku orijentaciju, povećanje prodaje, a kvalitet hrane i drugih proizvoda utiče na kvalitet života i na rast profitabilnosti u poslovanju.*

Primenom sistema kontrolisane konvencionalne, dobre poljoprivredne prakse, integralne i organske proizvodnje štiti se ekosistem, štede prirodni resursi i proizvode kvalitetni zdravstveno bezbedni proizvodi.

Grafikon 57. Standardi kvaliteta ISO 9000 (Babović, Tasić, 2013)

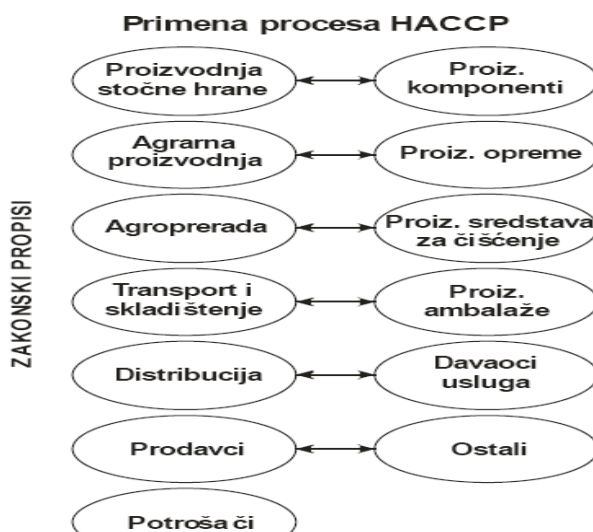
Sertifikacija proizvoda je način dobijanja uverenja od nezavisne sertifikacione kuće o njegovoj usaglašenosti sa standardima, ili drugim normativnim dokumentima. **ISO 9001** je međunarodni standard koji sadrži zahteve za **sistem upravljanja kvalitetom** u poslovnoj organizaciji koje organizacija mora ispuniti da bi uskladila svoje poslovanje sa međunarodno priznatim normama. Primena sistema upravljanja obezbeđuje lakše odvijanje svakodnevnog rada, smanjenje praznih hodova, bolje korišćenje vremena, smanjenje utrošaka materijala, smanjenje zaliha, bolji protok informacija, ušteda troškova, delotvornije praćenje celokupnih aktivnosti. *Implementacija ISO 9001:2008 standarda doprinosi sticanju poverenja, povećanju produktivnosti, realizaciji ciljeva u poslovanju, stabilnom i željenom kvalitetu proizvoda za potrošača, prodoru i nadmetanju na tržištu i dobijanje sertifikata.*

Mikrobiološka kontrola obavlja se kod mleka, mesa i prerađevina, jaja i prerađevina, ribe, rakova, puževa i njihovih prerađevina, kod žitarica i prerađevina, povrća, voća i prerađevina, začina i aditiva, bezalkoholnih pića, šećera i konditorskih proizvoda, gotove hrane, vode i

mineralne vode i svih drugih prehrambenih proizvoda. Kontrola obuhvata i sistematsku kontrolu prehrambene industrije, transporta, distribucije i dezinfekcionih sredstava. Na osnovu ISO metoda (*Sensory analysis-Methodology*), kontroliše se vlaga, slobodne masti, pepeo, hlorid, pH vrednost, nitriti i nitrati, skrob i drugo. Referentne laboratorije garancija su standardizovane kontrole kvaliteta. Kontrolom se obuhvataju svi procesi u vertikalnoj šemi proizvodnje, prerade, distribucije i prometa do potrošnje.

Sistem kontrole HACCP (*Hazard Analysis and Critical Control Point*) je analiza opasnosti i kritične kontrolne tačke. To je sistem bezbednosti hrane koji se zasniva na analizi i kontroli potencijalnih bioloških/mikrobioloških, hemijskih i fizičkih opasnosti kojima su izložene sirovine, mogućih opasnosti pri rukovanju, proizvodnji, distribuciji i konzumiranju krajnjeg proizvoda. Primena podrazumeva poštovanje standardnih operativnih procedura i uputstava kojima se smanjuju rizici po bezbednosti hrane.

Sistem HACCP se primenjuje u procesu proizvodnje, od njive do trpeze, obezbeđuje potpunu kontrolu rizika hrane i bezbednost hrane, preventivno upravlja u procesu lanca proizvodnje hrane, do kontrole proizvedenog proizvoda. *HACCP osim obezbeđenja kvaliteta hrane, u svim fazama proizvodnje, prerade i prometa brine i o zdravlju potrošača.* HACCP se primenjuje u poljoprivrednoj proizvodnji, preradi i uslugama, radi čuvanja zdravlja ljudi i životne sredine, od hemijskih, bioloških i fizičkih agensa. Sistem kontrole štiti potrošače na domaćem tržištu, od uvoza rizične robe po zdravlje stanovništva i podstiče izvoz.

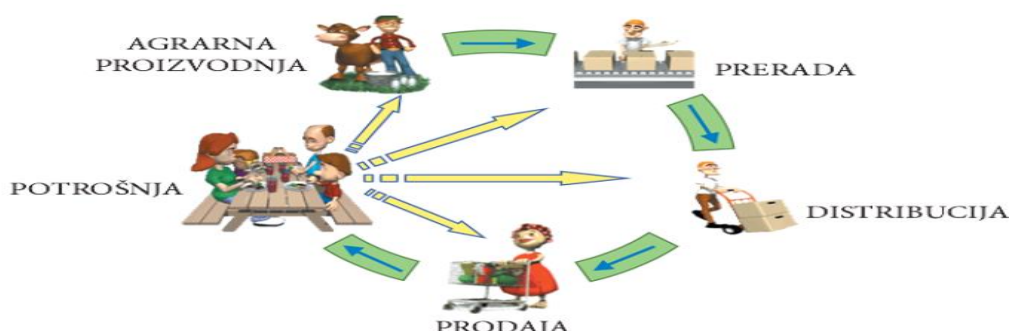
Grafikon 58. Primena procesa HACCP (USAID, 2005)

Osnovni ciljevi primene HACCP u praksi je bezbedna proizvodnja, prisutna evidencija o sigurnosti proizvodnje, poverenje proizvođača u svoje proizvode, zadovoljenje zahteva potrošača, akomodacija proizvodnje i distribucije proizvoda po propisima.

Sprovođenje sistema bitna je s aspekta agromarketinga i kupca, ili potrošača. Kada je reč o marketingu, važno je znati da se povećava proizvodnja hrane, uvode nove tehnologije u lancu proizvodnje hrane, raste izvoz, globalna trgovina i svi oblici turizma.

Direktiva saveta Unije o higijeni životnih namirnica, proceduri provere i razvoju smernica za higijensku praksu, prema Codex Alimentarius FAO-WHO, je od opšteg značaja za sprovođenje HACCP sistema u proizvodnji hrane. Svi procesi u lancu, odvijaju se na higijenski način. Afirmiše se model samokontrole i odgovornosti proizvođača, uz inspeksijski nadzor u proizvodnji zdravstveno bezbedne hrane, na osnovama HACCP.

Zaštita zdravlja je predmet Direktive Saveta o zvaničnoj kontroli namirnica, kao i posebnih pravila u ovoj oblasti. Cilj kontrole je higijena životnih namirnica. Zato Direktiva u prvom planu, ima inspekciju, uzrokovanje i analizu, uz odredbe, koje imaju za cilj poboljšanje nivoa namirnica, u slobodnoj cirkulaciji. Uz to, su dati opšti propisi o higijeni namirnica, koji moraju da se poštuju u vreme pripreme, prerade, proizvodnje, pakovanja, smeštaja, prevoza, distribucije, rukovanja i ponude za snabdevanje potrošača. Za određene klase namirnica, usvojeni su mikrobiološki kriterijumi. Osnovni principi Regulative Evropske unije o higijeni prehrambenih proizvoda ističu da odgovornost za bezbednost hrane imaju svi proizvođači u lancu proizvodnje do potrošnje. Primenjuju se opšta pravila i uputstva dobre higijenske prakse, zasnovana na principima HACCP. Definiše mikrobiološki kriterijum i kontrolu. Hrana iz uvoza i za izvoz, mora da zadovolji higijenske standarde Evropske unije. Regulative podrazumeva da se, *svi proizvodi proizvedeni u (organskoj) ekološkoj proizvodnji od njive do trpeze*, primenjuje u svim fazama lanca proizvodnje do potrošnje i izvoza, uz poštovanje standarda higijene hrane.

Grafikon 59. Sistem upravljanja od njive do trpeze (Radovanović, 2004)

Regulativa Evropskog parlamenta i Saveta o propisima, iz oblasti higijene animalnih proizvoda, primenjuje se na sveže i prerađene proizvode. *Sadašnja regulativa, daje osnovu za primenu dobre higijenske prakse (GHP) i dobre proizvođačke prakse (GMP), što je i osnov za sprovođenje sistema HACCP.*

Codex Alimentarius utvrdio je sedam principa HACCP, i to: *1. Izvršenje analize opasnosti; 2. Određivanje CCP; 3. Određivanje kritičnih granica za CCP; 4. Uspostavljane monitoringa za CCP; 5. Korektivne mere; 6. Verifikacija HACCP sistema; 7. Čuvanje dokumentacije HACCP.*

Kod sprovođenja sistema HACCP neophodno je obaviti opis i namenu proizvoda, opis načina skladištenja i distribucije proizvoda i sačiniti proizvodno-prerađni-prometni dijagram svih koraka i postupaka od „*njive do trpeze*“ potrebno je precizno identifikovati i opisati sadržaj svih sedam principa u postupku sprovođenja sistema.

Koraci u uvođenju HACCP su: formiranje tima i izrade HACCP plana, izrada dijagrama toka procesa proizvodnje, opis proizvoda, provera definisanog dijagrama toka, određivanje upotrebe proizvoda.

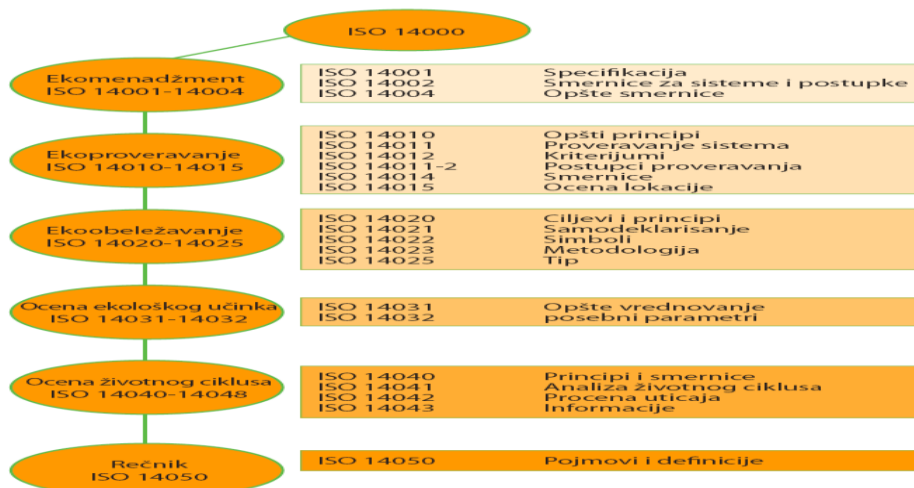
Sistem menadžmenta HACCP - održavanje i razvoj sistema menadžmenta - sertifikacija - prijava sertifikacije - korektivne mere - interna provera - primena dokumentacije - obuka za primenu dokumentacije - pregled dokumentacije - izrada dokumentacije menadžmenta - obuka za svaki element standarda - plan realizacije projekta - dijagnoza i analiza postojećeg menadžmenta. Sistem sertifikacije podrazumeva postojanje savremenog sistema menadžmenta u organizaciji. Uvođenjem sistema HACCP, organizacija dobija identitet da strogo vodi računa o bezbednosti hrane i stvara uslove za povećanje izvoza i konkurentnosti. Menadžment organizacije, koji uspešno upravlja kvalitetom, proizvodi zdravstveno bezbednu sertifikovanu

hranu i štiti životnu sredinu stvara perspektivne uslove za ostvarivanje ekonomskog i ekološkog profita.

Zemlje Evropske unije uvele su HACCP u svoje zakonodavstvo u svim područjima rada sa hranom i zabranile uvoz prehrambenih proizvoda iz drugih zemalja koje nisu proizvedene po načelima HACCP sistema. **HACCP treba da uvedu** sve poljoprivredne i prehrambene organizacije, proizvodnje i prerade vode za piće, organizacije koje se bave pakovanjem prehrambenih proizvoda, organizacije koje se bave skladištenjem, transportom i distribucijom svih prehrambenih proizvoda, ustanove koje se bave pripremom i distribucijom hrane, objekti javne i kolektivne ishrane, prodavnice, supermarketi, megamarket, ugostiteljski objekti kao i catering usluge i usluge isporuke gotove hrane.

Upravljanje ekokvalitetom ISO 14001. ISO 14001 definiše zahteve za upravljanje zaštitom životne sredine. Potrošači kupuju proizvode, koji osim funkcionalnih, estetskih osobina, bezbednosti i kvaliteta imaju sertifikaciju, koja znači i zaštitu životne sredine. Vođenje brige o životnoj sredini zasniva se na sistemu kvaliteta i standardima ISO 14000 i na sertifikaciji integralnih i organskih načina proizvodnje.

Zaštita životne sredine i održivi razvoj savremeni su milje integralnog ruralnog i razvoja poljoprivrede. Polazeći od ocena o ugroženosti zdravlja čoveka, prirode i životne sredine, u savremenoj marketinškoj literaturi naziv održive ekonomije supstituiše se s ekološkom, ekonomijom i ekokvalitetom. Zaštita životne sredine je sastavni deo proizvodnih procesa. Tako je Evropska unija 1993. godine predstavila dva instrumenta zaštite životne sredine: eko audita i ekotiketa. Ekoaudita imala je za cilj da obaveže industriju da reši pitanja i probleme zaštite životne sredine. Uredbom su definisana vitalna pitanja uređenja lokacije, ispitivanje životne sredine, informisanje, stalnost mera zaštite životne sredine, zadatak menadžmenta i kontrola. Reč je o obavezi da preduzeća donesu programe zaštite životne sredine, za preduzeće i njegove delove i da se precizno definiše menadžment očuvanja životne sredine.

Grafikon 60. Sertifikacija standarda ISO 14000 (Babović, Tasić, 2013)

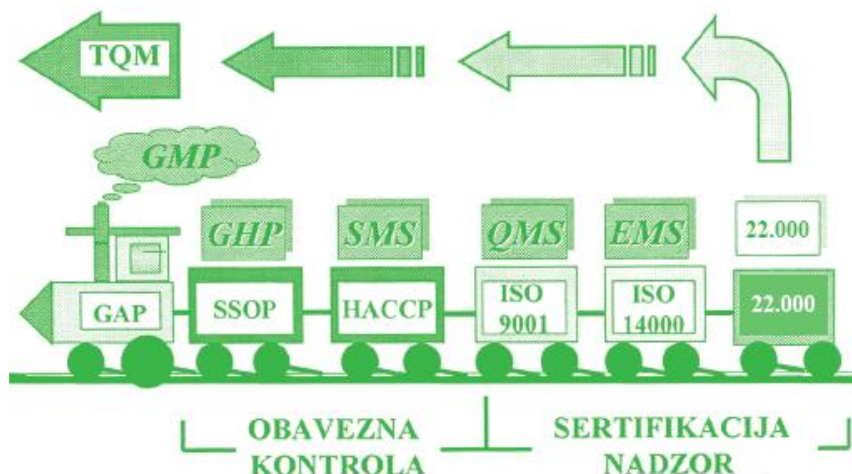
Razvoj agrobiznisa, u organskoj proizvodnji hrane, zahteva kreativnost ekomenadžmenta i ekomarketinga, da se u svim postupcima, od proizvođača do potrošača, dosledno ispoštuju ekološki standardi i kupcu-potrošaču ponudi široka lepeza sertifikovanih organskih proizvoda. Prema tome, proizvođači, prerađivači, distributeri, prometnici i potrošači obavezni su da se disciplinovano i kontrolisano odnose prema propisanim standardima ISO 14000, što uključuje i zaštitu životne sredine i održivi razvoj.

Ekološka orijentacija u proizvodnji, preradi, prometu, distribuciji i potrošnji budućnost je u razvoju agroprivrede i sela. Ekološki standardi ISO 14001-14063 regulišu pitanja zaštite životne sredine. Kontrolise se dozvoljeno prisustvo hemijskih sredstava, aditiva, koji se koriste u agropreradi, raznog otpada, sadržaj goriva i motornih ulja i svih biohemijskih zagađivača. Svi standardi, usvojeni međunarodnim konvencijama, ugrađeni su u naše standarde kvaliteta. Međunarodna organizacija za standardizaciju donela je i mnoge nove, ekološke standarde. Ekološki standardi su dobrovoljni, ali u najvećem broju slučajeva, uslovno obavezni, ukoliko želi da se proizvodi ekohrana, standardizuje, dobije ekoznak kvaliteta i izvozi ekološka hrana, na svetsko tržište. Setom ekoloških standarda, definišu se zahtevi i obaveze upravljanja životnom sredinom, u svim organizacijama, kako bi se postigla usaglašenost s ekopolitikom i ciljevima očuvanja životne sredine, u skladu s utvrđenim pravnim normama.

ISO 14001 sistem upravljanja zaštitom životne sredine i *ISO 14004* - sistem upravljanja zaštitom životne sredine - opšte smernice o principima, sistemima i postupcima za podršku. Teži ka tome da stvori operativan način upravljanja životnom sredinom, radi efektuiranja ekoloških i ekonomskih ciljeva. Ekomenadžment ima zadatak da kanališe aktivnosti ekološke politike, programira bolje ekološke rezultate, na osnovu realizacije svih aktivnosti, primeni ekomenadžment u svim uslovima, prati monitoring realizaciju programa i preduzima operativne mere unapređenja ekomenadžmenta. *Implementacija sistema zaštite životne sredine ISO 14001 utiče na smanjenje negativnih uticaja na životnu sredinu*, smanjenje rizika od ekoloških katastrofa, sposobnost brze i efikasne intervencije u prirodi, stvaranje poverenja i ugleda, poštovanje zakona o zaštiti životne sredine, brže dobijanje ovlašćenja i dozvola, bolje korišćenje energije i zaštitu voda, biranje sirovina i kontrolisanu reciklažu otpada, smanjenje troškova i veću konkurentnost, smanjenje finansijskih izdataka za popravke, čišćenja, plaćanja kazni zbog kršenja zakona, poboljšanje kvaliteta rada i na moral zaposlenih, nove mogućnosti zapošljavanja na tržištima gde je važna ekološka ili organska proizvodnja, ekološku svest prema očuvanju životne sredine.

TQM (Total Quality Management). Upravljanje ukupnim kvalitetom TQM (*Total Quality Management*) i sistemi uverenja o osiguranju kvaliteta ISO 9000, ISO 14000 i HACCP (*Hazard Analysis and Critical Control Points*) predstavljaju osnovu za definisanje zdravstvene i ekološke ispravnosti hrane. TQM podrazumeva da je kulturna politika organizacije definisana i zasniva se na težnji da se kupcu konstantno pruža proizvod kakav želi, uz korišćenje sistema, koji je spoj sredstava za proizvodnju, tehnike rada i obrazovanja. Ovakav koncept, podrazumeva neprekidno usavršavanje procesa rada organizacije, a rezultat je visok nivo kvaliteta proizvoda i usluga (Stoner, J. 2002).

TQM je takav metod upravljanja organizacijom u čijem centru je upravljanje kvalitetom, uz učešće svih zaposlenih, sa ciljem dugoročnog zadovoljenja očekivanja potrošača. U poljoprivredi to je integralni proces od njive do trpeze, pri čemu TQM sistem podrazumeva, da će proizvod zadovoljiti potrebe i želje potrošača, ako u svim fazama njegove proizvodnje, svi maksimalno daju doprinos ostvarivanju kvaliteta. Veliki broj sitnih farmerskih gazdinstava u poljoprivredi nameće potrebu da se osim sistema ukupnog kvaliteta koristi i sistem dobre poljoprivredne prakse (GAP) i drugi sistemi kontrole kvaliteta.

Grafikon 61. Integrisani sistem upravljanja kvalitetom (Radovanović, 2004)

Vođa pokreta za kvalitet Deming, konstatovao je da menadžment i radnici treba da teže da umanje troškove, postignu visok kvalitet i ostvare maksimalnu produktivnost rada.

Neophodno je afirmisati liderstvo, gde lider pretpostavlja da zaposleni teže ka tome da posao obavi kvalitetno, a da mu lider stvori uslove da isti obavi u celini. Niži menadžeri treba stalno da obučavaju radnike. Liderstvo znači stvaranje uslova, u kojima svako može da dâ maksimalan doprinos, u proizvodnji, preradi, distribuciji i prometu. U agropreduzeću, zadruzi, ili kooperativi potrebno je prenositi znanje i iskustva između poslovnih jedinica, a konkurenciju razvijati između preduzeća. Kvalitet je najvažniji aspekt posla i poslovanja. On zadovoljava želje kupca, doprinosi uspehu, ostvarivanju profita i životnog standarda.

Integralni kvalitet i ISO 22000:2005. Veliki broj sistema, standarda i njihova primena u kontinuitetu, uticali su na razvoj i primenu *integralnog menadžmenta bezbednosti kvaliteta hrane ISO 22000:2005*. To omogućuje lakši integralni menadžment sistema kvaliteta, bezbednosti i zaštite životne sredine. *Standard je mnogim evropskim zemljama zauzeo mesto HACCP-a u oblasti prehrambene industrije i odnosi na sve organizacije u lancu ishrane i definiše zahteve sistema upravljanja bezbednošću hrane*. Osnova ovog standarda su principi HACCP sistema za pružanje bezbednog krajnjeg prehrambenog proizvoda. To je prvi standard koji mogu koristiti svi članovi lanca snabdevanja hranom, uključujući dobavljače neprehrambenih proizvoda i usluga, proizvođače opreme i ambalaže i davaoce logističkih usluga. Pogodan je za organizacije svih veličina kao što su pekare i za međunarodne proizvođače hrane i supermarkete. Standard je namenjen organizacijama u celokupnom lancu proizvodnje i prometa hrane kao što su poljoprivredni proizvođači, proizvođači stočne hrane i namirnica, proizvođači aditiva i pomoćnih sredstava u preradi, dobavljači, trgovci na malo, ugostiteljski objekti i catering preduzeća, davaoci usluga i logistička preduzeća. *Uvođenja standarda utiče na poboljšanje bezbednosti hrane, poboljšanje kvaliteta proizvoda, jačanje zaštite i poverenja potrošača, povećanje poslovne efikasnosti u lancu proizvodnje i prometa hrane, interaktivne komunikacije i sprovođenje preduslovnih programa kao osnove funkcionalnog HACCP-a*.

Standardi i sertifikacija organskih proizvoda. Organska proizvodnja zasniva se na bazičnim standardima međunarodne federacije za organsku proizvodnju IFOAM (*International Federation of Organic Agriculture Movement*), propisa Evropske unije i Codex Alimentarius, odnosno zakonskih regulativa pojedinih država, a sa tim i Srbije. Sertifikovani proizvod nosi oznaku da je iz organske (*sinonim u nekim zemljama su biološke, ekološke*) proizvodnje.

IFOAM, kao međunarodno udruženje, ima značajnu ulogu u kreiranju sistema sertifikacije organske poljoprivrede. IFOAM standardi su internacionalni i oni su jedini od osnovnih standarda za organsku proizvodnju i preradu (*uzgoj, proizvodnja, prerada i skladištenje*). Nacionalni standardi treba da su detaljniji i da uzmu u obzir sopstvene uslove za organsku proizvodnju. Sertifikacija je sistem kojim se određuje i potvrđuje prilagođenost proizvoda standardima koji se primenjuju. Sertifikat potrošaču garantuje da je proizvod proizveden u organskoj proizvodnji i daje mogućnost kupcu da na osnovu oznake „organski“ prepozna organske proizvode na tržištu. Proces zakonske sertifikacije bazira se na kontroli osnovne dokumentacije i proizvodnje farme i proizvođača, a samo u posebnim slučajevima kontrolori obavljaju hemijske analize. Proizvođači koji ulaze u sistem kontrole moraju da obezbede dokumentaciju za svaku proizvodnu fazu i za svaku poslovnu transakciju. Pored IFOAM-a sertifikaciju obuhvataju i ISO standardi, odnosno ISO 65. IFOAM je prezentovao poređenje postupka akreditacije za dobijanje standarda i postupaka akreditacije za organski standard ISO 65.

Sistemi akreditacije sertifikacionih tela i sertifikacije definisani su zakonom Srbije o organskoj proizvodnji. U zakonima o organskoj proizvodnji Srbije su jasno definisani postupci i procedure za sprovođenje sertifikacije u organskoj poljoprivrednoj proizvodnji Srbije (ZOP, 2006 i 2010). Kontrola i sertifikacija su potvrda potrošaču da je organski proizvod proizveden po svim zahtevima Zakona o organskoj proizvodnji i pratećim pravilnicima odnosno po zahtevima drugih međunarodnih regulativa za oblast organske proizvodnje hrane. Uključivanje proizvođača u organsku proizvodnju je prvi korak ka obavljanju aktivnosti kontrole i sertifikacije. U sertifikaciju organske proizvodnje se mogu uključiti poljoprivredni proizvođači koji imaju registrovano poljoprivredno gazdinstvo odnosno registrovana privredna društva. Proizvođač mora da se sam uveri da je učinio sve da proizvede organski proizvod. Proizvođač koji je zaključio ugovor o kontroli i sertifikaciji dužan je da od dana zaključenja tog ugovora organsku proizvodnju obavlja u skladu sa Zakonom o organskoj proizvodnji. Kontrola u organskoj proizvodnji se obavlja na način kojim se obezbeđuju objektivnost, nepristrasnost, odsustvo sukoba interesa, efikasnost, profesionalnost, doslednost i kvalitet. Kontrola organske proizvodnje podrazumeva kontrolu kvaliteta procesa proizvodnje. Na osnovu izveštaja o izvršenim kontrolama, ovlašćena organizacija izdaje sertifikat da je proizvod odnosno proces proizvodnje u skladu sa zakonom i pro-pisima donetim na osnovu njega.

HALAL sistem čine pravila i smernice za proizvodnju i pripremu hrane u skladu sa islamskim verskim običajima. Standard zabranjuje upotrebu određenih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Sistem, pored specifičnih zahteva, ima najveći broj zahteva koji su identični sa HACCP sistemom i ISO 9001, što organizacijama koje su uspostavile ova dva sistema znatno olakšava pripremu za sertifikaciju. Halal je primenljiv na različite proizvode i usluge: hranu, kozmetiku, lekove, odeću, obuću, nameštaj, turizam i ugostiteljstvo, špediciju, bankarstvo i berzansko poslovanje, a najčešće se primenjuje u prehrambenoj i farmaceutskoj industriji, kao i proizvodnji kozmetike. Halal se po striktnim pravilima primenjuje kod klanja u mesnoj industriji i doprinosi prepoznatljivosti Halal proizvoda na tržištu. HALAL sertifikacija nije u klasičnom sistemu sertifikacije i akreditacije. Sertifikate dodeljuju organizacije ovlašćene od strane islamske verske zajednice. U Srbiji postoji zvanična organizacija za dodelu HALAL sertifikata, HALAL Agencija Islamske Zajednice Srbije.

International Food Standard (IFS) je standard kvaliteta i standard za bezbednost hrane. Uveden je za kontrolu i usaglašavanje kvaliteta proizvoda privatnih trgovačkih robnih marki i trenutno je široko primenjen standard kontrole bezbednosti hrane i nivoa kvaliteta proizvođača. Najviši standardi hrane, zasnivaju se na principu mogućnosti da se u svakom trenutku od primarnog proizvođača do krajnjeg potrošača prati ispravnost i kvalitet proizvoda

u svakoj fazi proizvodnje i distribucije. Cilj standarda je da kreira konzistentan sistem evaluacije za sve kompanije koje snabdevaju trgovine na malo hranom. To se pre svega odnosi na robne marke velikih trgovinskih lanaca. Osnovni ciljevi standarda su poboljšanje bezbednosti i kvaliteta proizvoda, sticanje poverenja kod potrošača, transparentnost kroz ceo lanac snabdevanja, smanjenje troškova i ušteda vremena dobavljačima i trgovinskim lancima, uspostava opšteg standarda sa jedinstvenim sistemom ocenjivanja. Standard se može primeniti na dobavljače u svim koracima prerade hrane osim za poljoprivrednu proizvodnju.

Standard dobre poljoprivredne prakse (GLOBAL GAP) je kreiran od strane velikih trgovačkih kuća čija je aktivnost povezana sa trgovinom primarnih poljoprivrednih proizvoda. Standard nije zakonski regulisan, ali je dobrovoljan i obavezan za proizvođače koji imaju želju da svoje proizvode prodaju velikim trgovačkim kućama. Potrošači žele da kupuju prirodne, ukusne i sveže proizvode, proizvedene na prirodan i zdrav način u procesu koji ne narušava životnu sredinu. Standard je sistem mera osiguranja kvaliteta poljoprivrednih proizvoda od njihove do prerade. Standard je primenljiv na sve tipove primarnih proizvoda za čiju proizvodnju se razvijaju specijalizovani zahtevi i to u: biljnoj proizvodnji - voće i povrće, cveće i ukrasno bilje, kombinovani usevi, stočna hrana, zelena kafa i čajevi; stočarskoj proizvodnji - goveda i ovce, mlečni proizvodi, živina i akvakulturi - pastrmka, losos, šaran, som, štika, i druge vrste ribe.

BRC (British Retail Consortium) standard je razvijen od strane britanskih trgovaca. Trgovci na malo se, osim drugih preduzeća u oblasti proizvodnje i prometa hrane, obavezuju da se sa odgovarajućom pažnjom odnose prema razvoju, proizvodnji, distribuciji, reklami i prodaji hrane i preduzmu sve neophodne mere opreza. Standard je namenjen proizvođačima hrane koji hoće da uvedu dobru proizvodnu praksu, a imaju kvalitativan sistem za proizvodnju. BRC opšti standard za hranu obuhvata osnovne principe standarda koje su uspostavile maloprodaje i stalno se preispituje, kako bi odražavao istovremeno i zahteve maloprodaje i njihovih isporučilaca. Postoji BBC za bezbednost hrane, krajnji proizvod, pakovanje i ambalažu i distribuciju i skladištenje. Standard zahteva usvajanje i primenu HACCP principa, dokumentovan i funkcionalan sistem upravljanja kvalitetom i standard za kontrolu fabričkog okruženja, proizvoda, procedura i osoblja. Cilj standarda je da definiše kriterijume kvaliteta i bezbednosti u okviru proizvodne organizacije radi isporuke hrane maloprodajama, njihovim isporučiocima ili drugim korisnicima standarda. BRC standard postavlja zahteve za proizvodnju obrađene hrane i pripremu primarnih proizvoda isporučenih maloprodajama kao brendirani proizvodi, brendiranih prehrambenih proizvoda i hrane ili sastojaka za upotrebu u uslužnim kompanijama, catering kompanijama i proizvodnji hrane. Sertifikacija se odnosi na proizvode koji su izrađeni ili pripremljeni na lokaciji na kojoj je izvršeno ocenjivanje i obuhvatiće skladišta koja su pod direktnom kontrolom menadžmenta na licu mesta (*Nacionalna agencija za standardizaciju*).

GOST-R standard podrazumeva grupu standarda koju propisuje Evroazijski savet za standardizaciju, metodologiju i sertifikaciju. Standardi GOST-R su strožiji od normi Evropske unije i međunarodnih standarda kvaliteta. Predviđen je dobrovoljan i obavezan način usaglašenosti. Obavezna usaglašenost robe je preduslov za nesmetan prelaz granice i pristup na rusko tržište. Sertifikati za jednu isporuku predstavljaju sertifikat za jednu pošiljku, odnosno ugovorenu količinu, za poznatog kupca. Da bi se dobio ovaj sertifikat uz zahtev treba priložiti i ugovor o količini isporuke, jer on važi do momenta isporuke poslednje jedinice robe. Za svaku jedinicu preko ugovorene, potrebna je nova sertifikacija koja iziskuje nove troškove i dodatno vreme. Sertifikat za serijsku proizvodnju. Sertifikat o usklađenosti proizvoda u serijskoj proizvodnji može imati važnost od 12 meseci do 3 godine u zavisnosti od prirode proizvoda. Takav sertifikat omogućava preduzećima da izvezu robu neograničen broj puta i u

neograničenim količinama. Postoji lista proizvoda za koje važi obavezna usaglašenost: *prehrambeni, potrošački materijali za pakovanje, poljoprivredne mašine, oprema i razni drugi proizvodi*.

Kosher standard propisuje proizvodnju i pripremu hrane prema posebnim jevrejskim propisima i običajima. Meso samo određenih vrsta životinja se smatra Košer, i to životinja koje imaju rogove i koje su preživari, kao što su teletina i ovčetina, dok meso svinja i zečeva nisu Košer. Od živine dozvoljene su samo kokoške, ćurke, guske i patke. Takođe, da bi meso bilo Košer potrebno je životinju zaklati na tačno određen, ritualan način kojim se životinji ne zadaje bol, a obred klanja obavlja specijalno obučeno lice Sve vrste ribe koje imaju peraja i krljušt su dozvoljene za konzumiranje, dok morske životinje (*rakovi, školjke, jastozi i dr.*) nisu Košer. Sve vrste voća i povrća, po pravilu, jesu Košer, međutim insekti i crvi koji su često prisutni u voću i povrću nisu dozvoljeni. Izuzetak su pojedini proizvodi od grožđa, koji nisu Košer. Neke vrste sireva jesu Košer, a uslov je da su proizvedeni od mleka Košer životinje. Sertifikat koji garantuje da su proizvodi u skladu sa Košer zahtevima izdaje ovlašćeni Rabin, dok odluku o odobrenju Košer sertifikata donosi ECK (*European Central Kashrut*). Košer hrana se smatra zdravijom i posedovanje sertifikata utiče na konkurentsku prednost na tržištu.

CE znak. U cilju smanjenja tržišnih barijera, lakšeg kretanja roba i smanjenja troškova kontrole kvaliteta, ali pre svega zaštite potrošača od proizvoda štetnih po bezbednost i zdravlje, *Evropska unija je utvrdila jedinstveni sistem poznat kao CE znak. CE znak predstavlja jedini dozvoljeni znak o usaglašenosti proizvoda sa zahtevima evropskih direktiva u pogledu bezbednosti proizvoda.*

CE znak (*European Conformity*) na proizvodu znači da je proizvod proizveden u skladu sa zdravstvenim, bezbednosnim i drugim zahtevima propisanim od strane Evropske unije. To je način da proizvod nađe svoj put do tržišta EU, ali i šire. CE znak stavlja se isključivo na proizvod za koji je to predviđeno određenim evropskim direktivama i ne sme se stavljati na druge proizvode. CE znak na proizvodu nije znak kvaliteta, to je potvrda organima nadzora da proizvod može zakonski biti stavljen na tržište. CE znak na proizvodu predstavlja deklaraciju kojom proizvođač potvrđuje da je proizvod u skladu sa osnovnim zahtevima svih direktiva koje se na njega primenjuju. *Oznaka ukazuje da je proizvod usaglašen sa primenljivim Evropskim zakonodavstvom vezanim za zdravlje, bezbednost, ekologiju i zaštitu potrošača. Proizvodi sa CE znakom mogu se slobodno kretati i lakše plasirati na tržištu EU.*

7.6.6 Konkurentnost poljoprivrede Srbije

Konkurentnost u poljoprivredi i preradi određuje dostignuti nivo produktivnosti. Porter (2008) ističe da je u konkurentskoj borbi za nacionalni prosperitet manje važno u kojoj se grani neka nacija takmiči već je daleko važnije na koji način ona konkuriše. Povećanje produktivnosti u proizvodnji utiče na povećanje konkurentnosti. Preduzeća teže da povećaju produktivnost radi bržeg razvoja, unapređenja kvaliteta proizvoda i povećanja profita. Bitni faktori povećanja produktivnosti i podizanja konkurentnosti su menadžeri, menadžerski timovi, zaposleni, lideri i raspoloživi kapital.

Porter (2008) naglašava da postoji pet snaga konkurentnosti: *pretnja novih ulaznika, pregovaračka snaga dobavljača, pregovaračka snaga kupaca, opasnost od supstituta i rivalstvo postojećih konkurenata*. Konkurentnost se ispoljava kroz smanjivanje cena, uvođenje novih proizvoda, oglašavanja kampanje i unapređenje kvaliteta. Navedenih pet snaga formira strukturu svake pojedinačne proizvodnje i određuje njihove dugoročne profitne potencijale.

Tabela 60. Komparativna analiza produktivnosti u evropskoj i srpskoj poljoprivredi

DRŽAVA- REGION	Produkt. \$/ radnik		Produkt. po ha		Odnos (zem. : rad)	
	2000	2005	2000	2005	2000	2005
GFR/Germany	26, 003	31, 037	2, 190	2, 105	11. 87	14. 76
GDR						
Austria	16, 555	18, 284	2, 248	2, 153	7. 37	8. 49
Belgium-Luxembourg	53, 281	58, 360	4, 778	4, 491	11. 19	13. 01
Denmark	40, 342	49, 308	1, 900	1, 916	21. 23	25. 75
France	37, 584	44, 881	1, 691	1, 654	22. 26	27. 17
Ireland	21, 948	21, 625	3, 267	2, 948	6. 74	7. 34
Netherlands	33, 997	35, 635	9, 729	8, 647	3. 50	4. 15
Switzerland	11, 559	12, 859	4, 448	4, 545	2. 60	2. 83
United Kingdom	25, 428	26, 132	2, 287	2, 208	11. 12	11. 85
Western Europe	30, 522	33, 774	2, 249	2, 169	13. 58	15. 58
Greece	8, 057	8, 355	1, 708	1, 622	4. 72	5. 15
Italy	19, 122	23, 006	2, 126	2, 306	9. 00	9. 98
Portugal	4, 377	4, 892	1, 257	1, 523	3. 48	3. 22
Spain	16, 043	18, 001	1, 166	1, 207	13. 75	14. 91
Mediterranean E.	13, 459	15, 259	1, 534	1, 605	8. 77	9. 51
Finland	10, 666	13, 476	694	702	15. 36	19. 20
Norway	9, 082	10, 190	1, 125	1, 139	8. 08	8. 95
Sweden	16, 050	18, 137	859	875	18. 69	20. 74
Nordic Europe	12, 197	14, 297	837	847	14. 57	16. 88
Albania	1, 048	1, 191	930	1, 077	1. 13	1. 11
Bulgaria	10, 195	12, 022	634	619	16. 08	19. 42
Czechoslovakia	6, 608	7, 576	910	947	7. 26	8. 01
Hungary	10, 018	12, 634	923	1, 011	10. 84	12. 52
Poland	3, 290	3, 920	871	1, 031	3. 78	3. 80
Romania	3, 531	5, 835	617	734	5. 72	7. 98
SRBIJA (Yu)	4, 038	5, 323	827	892	4. 89	5. 98
Central and Eastern Europe	4, 073	5, 138	800	899	5. 09	5. 72
EUROPA	11, 661	13, 627	1, 488	1, 529	7. 58	8. 56

Izvor: Miguel Martín-Retortillo, Vicente Pinilla, Universidad de Zaragoza, European Historical Economics Society, EHES WORKING PAPERS IN ECONOMIC HISTORY, NO. 25, 2012. Obrada autora.

Produktivnosti rada u evropskim zemljama pokazuje značajne razlike na svim nivoima. *Produktivnost iskazana u dolarima po radniku u zemljama zapadne Evrope je veća u odnosu na mediteranske i nordijske zemlje za dva puta, a u odnosu na zemlje centralne i istočne Evrope za 6 puta.*

Srbija po produktivnosti u poljoprivredi je u odnosu na 23 zemlje prema tri pokazatelja na 20., 19. i 17. mestu. U odnosu na prosek Evrope prema tri pokazatelja ima manju produktivnost za 2,5, 1,7 i 1,4 puta, a u odnosu na zapadnoevropske zemlje za 6,3, 2,4 i 2,6 puta. Dakle ima manju produktivnost po radniku i po prinosima po hektaru. Na razlike u produktivnosti utiče odnos zemljišta po radniku, mehanizovanost radnih procesa, primenjena agrotehnologija u proizvodnji, sortiment, đubrivo, navodnjavanje, klimatski uslovi, reonski razmeštaj proizvodnje, finansijska podrška poljoprivrednom i ruralnom razvoju i rad u proizvodnji. Srbija u odnosu na Evropu zaostaje po produktivnosti po hektaru i radniku i mora da učini napor s obzirom na raspoložive resurse i dinamično povećava produktivnost, a sa tim i konkurentnost za povećanje izvoza.

Konkurentnost shvatamo kao takmičenje na tržištu radi ostvarivanja boljih rezultata u poslovanju u cilju ostvarivanja većeg profita. Konkurentnost preduzeća nad drugim

preduzećima postiže se putem nižih cena, boljeg kvaliteta proizvoda i usluga radi podmirenja potreba potrošača i ostvarivanja većeg profita. *Cilj konkurentnosti je postizanje permanentnog, stabilnog i održivog ekonomskog rasta, razvoja i porasta životnog standarda. Potrebno je povećati korišćenje raspoloživih kapaciteta, poboljšati postojeći i razviti novi asortiman u preradi, unaprediti kvalitet, obezbediti količinu i kontinuitet, minimizirati cenu koštanja, uspostaviti poslovne odnose između poljoprivrede i proizvođača input-a i prerade radi povećanja konkurentnosti i profita u poslovanju.*

Rakić (2005) ističe da: *„Postizanje više konkurentnosti, zahteva makroekonomsku konkurentnost, povoljan investicioni ambijent, podizanje nivoa efikasnosti javnih institucija, nivoa tehnološke razvijenosti i drugih činilaca. Osnovni činilac povećanja konkurentnosti je povećanje nivoa produktivnosti i efikasnosti privrede. Posledice niske konkurentnosti su visok budžetski deficit i spoljni dug. Privreda sa spoljnotrgovinskim deficitom nije konkurentna u svetskoj trgovini. Nerealan kurs domaće valute utiče na konkurentnost i izvoz, ali nije od presudnog značaja. Razlozi niske konkurentnosti su nepovoljna struktura i kvalitet proizvoda koje izvozimo. U strukturi našeg izvoza zastupljeni su radno intenzivni i proizvodi sa niskim stepenom finalizacije. Naša konkurentnost se zasniva na cenovnim faktorima, koji su u savremenim uslovima izgubili primat na svetskom tržištu, dok su necenovni faktori postali dominantni“.*

Poljoprivredne i prehrambene organizacije treba da teže primeni savremene tehnologije i tehničke opremljenosti, racionalno koriste resurse, uvedu standarde kvaliteta, organizuju i integrišu preduzeća, podstiču inovacije, primene novi menadžment, afirmišu liderstvo i organizacionu kulturu. Znanje je uslov ekonomskog razvoja i napretka. *Arie de Geus: „Sposobnost da učite brže od svojih konkurenata može biti jedina održiva konkurentna prednost“.* Obrazovanje je potrebno prilagoditi potrebama poljoprivrede, sela i prerade i strateškim razvojnim opredeljenjima.

U necenovne faktore prema Uzunoviću (2010) spadaju: *„Nivo tehnologije sa produktivnošću rada, rokovi isporuke, kvalitet, trajnost proizvoda, dizajn, ambalaža, razvijenost i široka dostupnost prodajne mreže, postprodajno servisiranje, raspoloživost rezervnih delova, kreditiranje kupaca kao i uslovi plaćanja, razuđenost i intenzitet veza sa međunarodnim okruženjem, raspoloživost i razvijenost osiguranja kako prilikom prodaje tako i tokom upotrebe proizvoda, struktura tržišta, razvijenost infrastrukture kvaliteta, ekonomska, posebno spoljnotrgovinska politika u zemljama okruženja, poslovna reputacija domaćih firmi, mreža poslovnih odnosa sa spoljnim partnerima, označavanje proizvoda i njihova međunarodna sertifikacija, zastupljenost i efikasnost promocije i reklame na raznim tržištima, percepcija proizvoda i raspoloživost atraktivnih robnih marki. Potrebna su multidisciplinarna znanja, tehnologije, zakonski propisi na konkretnom tržištu i organizovana država koja treba da obezbedi odgovarajući ambijent, informacije i infrastrukturu za podršku privredi. Ne može biti konkurentne nacionalne privrede bez kompetentne administracije i ispunjavanja najbitnijeg uslova - a to su konkurentni proizvodi koji zadovoljavaju tehničke i bezbednosne zahteve tržišta“.*

Konkurenciju razumemo kao nadmetanje svih učesnika u tržišnoj utakmici na domaćem i međunarodnom tržištu. *Proizvođači i prerađivači poljoprivrednih proizvoda u tržišnoj konkurenciji teže da proizvedu i ponude kvalitetan proizvod ili uslugu po želji potrošača radi ostvarivanja profita i očuvanja životne sredine. Proizvođači žele da pri istoj ceni ponude kvalitetniji proizvod od konkurencije, ali i da pri istom kvalitetu proizvoda ponude proizvod po nižoj ceni. Konkurencija je takmičenje konkurenata na tržištu, da se proizvodi kvalitetniji i bolji proizvod, radi isporuke zadovoljstva potrošaču i ostvarivanja maksimalnog ekonomskog i ekološkog profita. Konkurencija podstiče proizvođače poljoprivredno-prehrambenih proizvoda*

da unapređuju tehnologiju proizvodnje da bi proizvođili kvalitetniji proizvod i razvijali visokofinalni asortiman za potrebe domaćeg i inotrižišta. *Tržišnu utakmicu dobijaju uspešni proizvođači i prerađivači koji inovacijama i znanjem, uz smanjenje troškova, unapređuju produktivnost i ekonomičnost i poboljšavaju ponudu radi zadovoljenja potreba potrošača ili kupaca uz ostvarivanje profita u poslovanju (Babović, 2010, Tasić 2013).*

Konkurentnost je sinonim za produktivnost u poljoprivredi i prehrambenoj industriji. Ona se može povećati racionalnim korišćenjem resursa, primenom standardizovane tehnologije, primenom savremenih znanja u proizvodnji i preradi, investiranjem u ekonomski celishodne programe, povećanjem ekonomičnosti u poslovanju putem primene interne ekonomije u poslovanju, uvođenjem savremenih tehnologija u proizvodnji i preradi u cilju razvoja visokofinalnog kvalitetnog i zdravstveno bezbednog asortimana za potrebe izvoza. U spoljnotrgovinskoj razmeni konkurentnost je sposobnost proizvođača, prerađivača i izvoznika da osvajaju međunarodno i regionalna tržišta. Proizvođači i prerađivači kreiraju kvalitetne standardizovane proizvode i iste isporučuju potrošačima radi ostvarivanja profita. Održivi razvoj poljoprivredne proizvodnje, prerade i trgovine, kao integrisan sektor, obezbeđuje proces industrijalizacije i ukupnog ekonomskog razvoja i doprinosi smanjenu postojećih razlika u regionalnim i ruralnim područjima (Bugar, 2011). Bitan faktor konkurentnosti je korišćenje raspoloživih kapaciteta koji se u preradi nedovoljno koriste. Povećanje poljoprivredne proizvodnje doprineo bi većem korišćenju prerađivačke industrije, smanjenju cene koštanja i povećanju finalnih i visokofinalnih konkurentnih proizvoda za izvoz.

Na konkurentnost srpske poljoprivrede utiču raspoloživi proizvodni potencijali, veličina poseda, demografska struktura poljoprivrednog stanovništva, neracionalno korišćenje zemljišnih i vodnih resursa, nedostatak kapitala, nedovoljno investiranje u izvozne proizvodne programe mesa, mleka, povrća, voća i grožđa, mala ulaganja u navodnjavanje, infrastrukturu i inovativne programe u proizvodnji i preradi proizvoda u set visokokvalitetnih proizvoda za izvoz na međunarodnom tržištu.

Tabela 61. Proizvodni potencijali poljoprivrede Srbije i učešće u Evropi i svetu

Pokazatelji (000 lica i 000 ha)	UČEŠĆE SRBIJE (%) Evropi Svetu
Ukupan broj stanovnika	1, 03 0, 11
Broj poljoprivrednih stanovnika	1, 64 0, 03
Ukupno radon aktivno stanovništvo	0, 92 0, 10
Poljoprivredno aktivno stanovništvo	2, 05 0, 04
Ukupno zemljište	0, 38 0, 07
Poljoprivredno zemljište	1, 07 0, 10
Obradivo zemljište	1, 23 0, 23
Oranično zemljište	1, 19 0, 24

Izvor: RZS, FAOSTAT i Tomić, 2011.

Raspoloživo zemljište i ostali proizvodni potencijali su značajan faktor konkurentnosti poljoprivrede Srbije. Neophodno je povećati ulaganja u naučno-istraživački rad u poljoprivredi, preradi i marketingu. Rezultati govore da je naša poljoprivredna nauka stvorila preko 1.500 kvalitetnih sorti i hibrida koje se gaje u širokom arealu kod nas i u svetu.

Konkurentnost poljoprivrede zavisi od ostvarene produktivnosti u proizvodnji. Činjenice pokazuju da su prinosi po hektaru u Srbiji značajno manji u odnosu na prinose u zemljama Evropske unije. Kod nas se ostvaruju niski prinosi usled usitnjenih i isparcelisanih poseda, uzgoja sorti sa niskim genetskim potencijalom, nedovoljne opremljenosti mehanizacijom i izostanka odgovarajuće agrotehnologije u proizvodnji. *Težište treba dati na povećanju poseda poljoprivrednih ili farmerskih gazdinstava u cilju razvoja multifunkcionalne i organske*

proizvodnje, izmene proizvodne strukture, povećanja produktivnosti, konkurentnosti i efikasnosti u poslovanju farmi uz zaštitu životne sredine.

Niži prinosi pokazuju da postoje rezerve i da se ukрупnjavanjem poseda farmerskih gazdinstava i primenom sortimenta, sklopa biljaka, rokova setve, agrotehnologije, đubrenja u skladu sa kvalitetom zemljišta, stručne zaštite i kontrole radnih operacija u procesu proizvodnje mogu dinamizirati prinosi, proizvodnja i prerada, a time i ekonomičnost i konkurentnost u izvozu. Tako su prinosi za 14 useva u EU veći od prinosa u Srbiji za 2 puta.

Tabela 62. Komparativni pregled prinosa Srbije i EU (t/ha)

	Srbija Ø2004-08	EU Ø2004-08	Indeks (S=100)
Žito	3, 80	5, 26	138, 42
Kukuruz	4, 90	6, 78	138, 37
Šećerna repa	45, 56	61, 12	134, 15
Suncokret	2, 10	1, 72	81, 90
Soja	2, 55	2, 63	103, 14
Krompir	10, 58	27, 63	261, 15
Paradajz	8, 45	53, 34	631, 24
Pasulj	1, 54	11, 05	717, 53
Crni luk	6, 93	17, 42	251, 37
Jabuke	6, 90	20, 18	292, 46
Šljive	3, 34	7, 37	220, 66
Višnja	3, 14	4, 20	133, 76
Malina	5, 34	4, 04	75, 66
Grožđe	5, 52	7, 29	132, 07

Izvor: FAOSTAT, 2010, Ignjatijević, S. (2011).

Diferencije u prinosima pokazuju da je primena interne ili mikroekonomije u proizvodnji osnov za povećanje prinosa po hektaru, ekonomičnosti i profitabilnosti u proizvodnji i za povećanje izvozne konkurentnosti na inotrižištu.

Produktivnost rada merena ostvarenom proizvodnjom po času ukupnog rada u proizvodnji pšenice iznosi 0,790 t/h, kukuruza 0,900, soje 0,300 i suncokreta 0,280 t/h i soje 0,300 t/h. Za proizvedenu tonu najmanje se troši časova kod pšenice, zatim kukuruza, a najviše u proizvodnji suncokreta i soje.

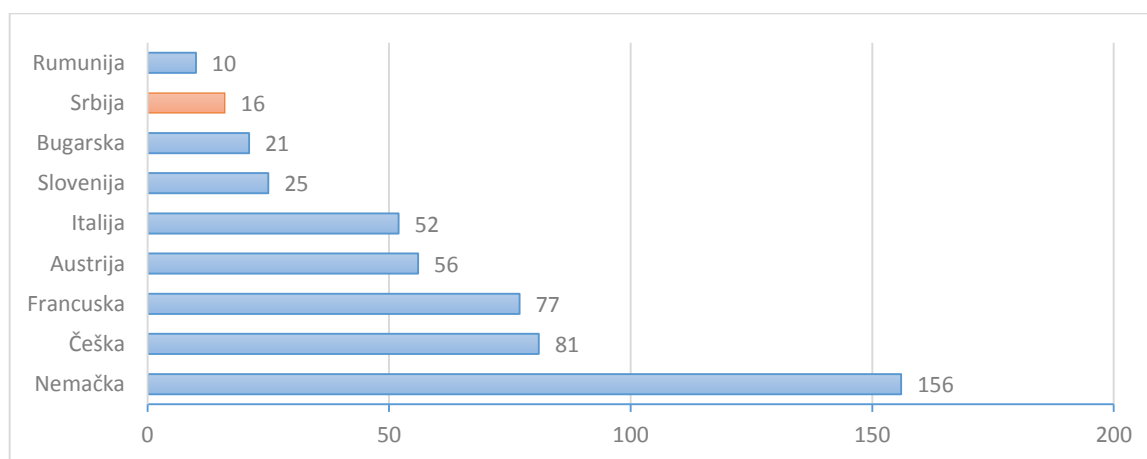
Tabela 63. Produktivnost u proizvodnji ratarskih useva

Usev	Vrsta utroška	Časova / ha	Tona / čas	Časova/ tona
PŠENICA	Traktorista	3, 32	1, 810	0, 550
	Kombajnera	1, 35	4, 440	0, 220
	Pom. radnika	2, 88	-	-
	UKUPNO	7, 55	0, 790	1, 260
KUKURUZ	Traktorista	5, 69	1, 580	0, 630
	Kombajnera	1, 54	5, 840	0, 170
	Pom. radnika	3, 07	-	-
	UKUPNO	10, 30	0, 900	1, 440
SUNCOKRET	Traktorista	6, 30	0, 480	2, 100
	Kombajnera	1, 49	2, 010	0, 500
	Pom. radnika	3, 04	-	-
	UKUPNO	10, 83	0, 280	3, 610
SOJA	Traktorista	5, 55	0, 540	1, 850
	Kombajnera	1, 75	1, 710	0, 580
	Pom. radnika	2, 67	-	-
	UKUPNO	9, 96	0, 300	3, 330

Izvor: Babović, 2009.

U proizvodnji pšenice troši najmanje časova ukupnog rada po hektaru. U proizvodnji kukuruza troši se više rada u odnosu na pšenicu za 36%, suncokreta za 43% i soje za 32%. Produktivnost merena ostvarenim profitom u odnosu na uloženi rad u časovima pokazuje da je ostvareno 30 dolara profita po času rada. Ekonomičnost proizvodnje pšenice pokazuje da je na dolar uloženi sredstava ostvareno dolar i 18 centi prihoda. Rentabilnost proizvodnje govori da je na 100 dolara tržišne vrednosti proizvodnje pšenice ostvareno 15,4 % profita. U proizvodnji pšenice troši se energije 111 kWh/ha. U proizvodnji kukuruza troši se više za 45%, suncokreta za 51% i soje za 57% energije po hektaru u odnosu na potrošnju po hektaru u proizvodnji pšenice.

Produktivnost u poljoprivrednoj proizvodnji meri se i brojem lica koje hrani jedan aktivni poljoprivrednik. *Tako poljoprivredni proizvođač u Srbiji proizvodi hranu za 16 lica, Italiji 52, Austriji 56, Francuskoj 77, Češkoj 81 i Nemačkoj 156 lica.*

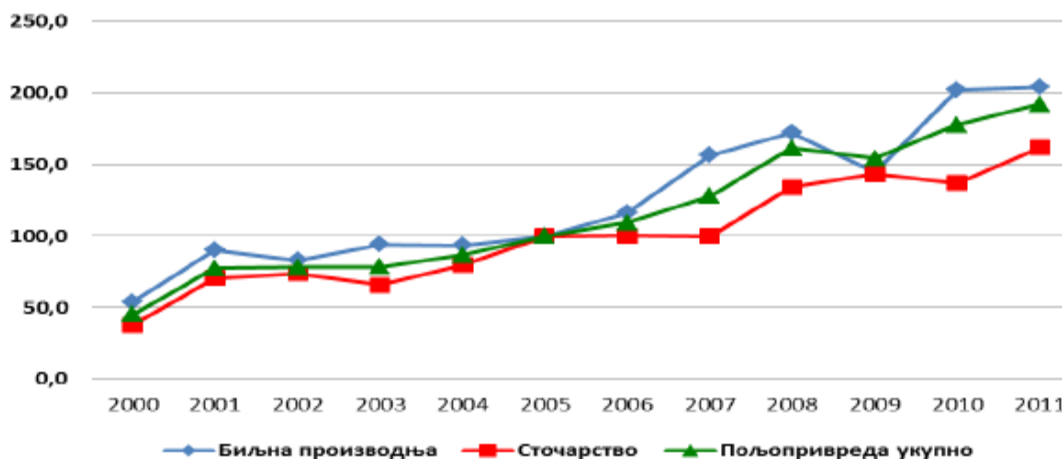
Grafikon 62. Broj stanovnika koji hrani jedan poljoprivredni proizvođač. Autor.

Sa aspekta preduzeća i njegove konkurentnosti važno je meriti produktivnost rada u proizvodnji i preduzimati neophodne mere za povećanje iste. *Na produktivnost rada u proizvodnji osnovnih ratarskih useva utiče više faktora. Organizacija rada, primenjena agrotehnika, promenljivi uslovi rada kao što su vlažnost zemljišta, struktura setve sa vremenskim korišćenjem mehanizacije, prinos pojedinih useva i primenjena tehnička sredstva mehanizacije. Rečju, na produktivnost rada utiče tehnička opremljenost, prirodni faktori, primenjena agrotehnologija, način organizacije rada, kvalifikacije i motivisanost zaposlenih.*

Menadžment putem kreativnog planiranja, organizovanja, vođenja i anticipativne kontrole poslovnih aktivnosti u poljoprivredi doprinesi profitabilnom i konkurentskom poslovanju. Savremeni agromarketing u poslovanju doprinosi razvoju poljoprivredne proizvodnje i prerade putem prilagođavanja iste zahtevima potrošača i kupaca. *Kotler (2008) kaže da je marketing isporuka zadovoljstva potrošaču, što znači da proizvodnju po količini, kvalitetu i konkurentnosti treba prilagoditi tražnji na regionalnom i međunarodnom tržištu.*

Sa aspekta konkurentnosti u izvozu značajno je postojanje tražnje i ponude sa aspekta asortimana, kvaliteta, količine, pakovanja, distribucije, sertifikata i cena. Istovremeno su značajni i elementi prepoznatljivosti marke i dizajna, estetike proizvoda, stila prodaje, pakovanja i drugi faktori. *Radi konkurentnog spoljnotrgovinskog nastupa na međunarodnom tržištu poljoprivredno-prehrambeni proizvodi moraju da poseduju ISO 9000, ISO 14000, HACCP i ISO 22000:2005, ISO 65, standarde za organsku proizvodnju hrane i druge propisane standarde.*

Cene poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda su bitan faktor konkurentnosti proizvoda na tržištu. Na cene utiču troškovi proizvodnje, ekonomičnost, produktivnost, tražnja, konkurencija i mere ekonomske politike. Konkurentnost poljoprivrede prikazujemo na osnovu komparacije cena osnovnih poljoprivrednih proizvoda Srbije i drugih zemalja i analize spoljnotrgovinskog bilansa i stepena pokrivenosti uvoza sa izvozom. To je u suštini odnos između troškova poslovanja i kvaliteta proizvoda. Cene se prikazuju kao prosečne cene dobijene na osnovu podataka o prodaji i otkupu preduzeća i gazdinstava. Indeksi cena poljoprivrednih proizvoda imaju dinamičan rast, a posebno biljnih proizvoda. Cene biljnih proizvoda permanentno rastu, a cene stočarskih proizvoda imaju sporiju dinamiku, stagniraju polovinom prošle decenije i sa početkom krize nastaje disparitet u rastu u odnosu na cene biljnih proizvoda.

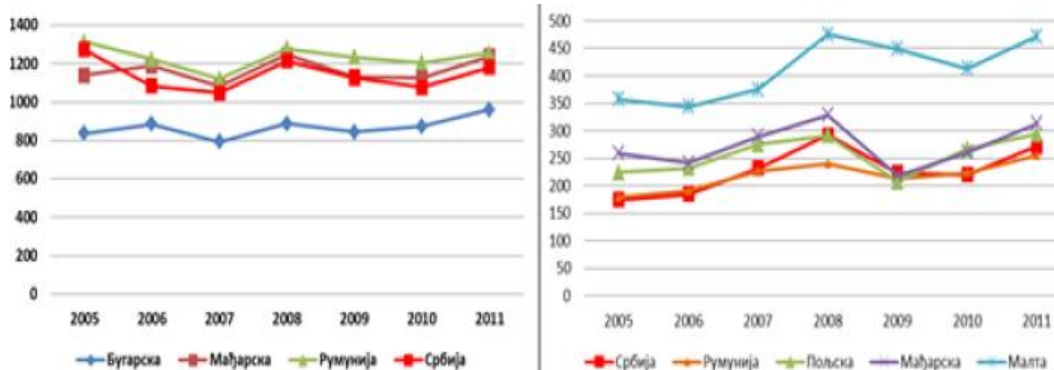

Grafikon 63. Indeks cena poljoprivrede, biljnih i stočarskih proizvoda
Izvor: RZS i MPZŽS, 2014.

U komparaciji sa cenama zemalja iz okruženja cene biljnih proizvoda su niže. Cenovna konkurentnost prisutna je kod žita i industrijskog bilja. Kod povrtarske i voćarske proizvodnje konkurentnost je prisutna kod nekih proizvoda i za pojedine godine.

Cenovna konkurentnost poljoprivrede Srbije je rezultat nižih troškova zaposlenih i uticaja otkupljivača i prehrambene industrije. Plaćanje žita se vrši na osnovu otkupne cene, a ne na osnovu kvaliteta, pa su cene niže nego u zemljama Evropske unije.

Konkurentnost cena stočarskih proizvoda je niža posebno kod goveđeg mesa gde su cene visoke usled pada proizvodnje, niske domaće tražnje, visokih cena hrane i prisustva sive ekonomije.

Grafikon 64. Prodajne cene junadi (eura/tona). Grafikon 65. Prodajne cene kravljeg mleka (eura/tona).

Izvor: RZS, EUROSTAT i MPZŽS, 2014.

Cene svinjskog mesa i mleka su konkurentne u poređenju sa drugim zemljama. Konkurentna cena svinjskog mesa rezultat je niže cene kukuruza.

Eksterni pariteti cena su relevantan pokazatelj ekonomskog položaja osnovnih poljoprivrednih proizvoda i visine prihoda i profita poljoprivrednih proizvođača. Na osnovu odnosa cena poljoprivrednih proizvoda i cena osnovnih input-a utvrđuje se pozicija poljoprivrede i finansijski položaj u primarnoj raspodeli.

Tabela 64. Potrebna količina osnovnih proizvoda za kupovinu input-a (kg)

	<i>Input</i>	<i>2006</i>	<i>2009</i>	<i>Stopa</i>
<i>Pšenica</i>	NPK t	1 630	2 883	21, 0
	D2	7, 6	10, 9	12, 7
<i>Kukuruz</i>	NPK t	1 994	3 315	18, 4
	D2	9, 4	10, 5	3, 9
<i>Šećerna repa</i>	NPK t	6 183	11 667	24, 0
	D2	29	37	8, 6
<i>Suncokret</i>	NPK t	988	1 800	22, 0
	D2	4, 6	5, 7	7, 5
<i>Soja</i>	NPK t	936	1 016	2, 6
	D2	4, 4	3, 2	-5, 0

Izvor: SGS i autor.

Pariteti cena osnovnih poljoprivrednih proizvoda u odnosu na cene NPK i D2 su značajno narušeni u korist proizvođača input-a. Cene input-a su brže povećavane u odnosu na cene osnovnih ratarskih proizvoda što je uticalo na manju potrošnju mineralnih đubriva a sa tim i prinosa. Izraženi disparitet između cena proizvoda i input-a utiče na ekonomske efekte u proizvodnji. Disparitet cena utiče na nisku profitabilnost poljoprivrednih proizvoda, na ekstenziviranje proizvodnje, tehničko-tehnološku zastarelost mehanizacije i opreme i na obim investicija. Treba istaći da su narušeni i pariteti prema preradi što govori da se poljoprivreda nalazi u makazama cena input-a i output-a.

Na konkurentnost utiču i agroekonomske mere koje donosi država u vidu subvencija i poreza i doprinosa. Subvencije u proizvodnji podstiču konkurentnost, a porezi i doprinosi i druga izdvajanja utiču na povećanje cene koštanja i na smanjenje konkurentnosti na međunarodnom tržištu. *Za razvoj agrobiznisa u proizvodnji i preradi i razvoju sela i povećanja konkurentnosti potrebno je:* organizovati proizvođače, afirmisati udruživanje i uspostaviti integrisanost sa preradom i trgovinom, podsticati mala preduzeća malih, mladih i žena u agrobiznisu, voditi računa o razmeštaju proizvodnje, podsticati ulaganja u razvoj stočarstva, povrtarstva, voćarstva, vinogradarstva, lekovitog bilja i prerade u finalni asortiman za izvoz, prioritet dati razvoju integralne i organske proizvodnje za izvoz, podsticati snažnu finalizaciju poljoprivrednih proizvoda u preradi radi izvoza finalnih proizvoda, razvoj agroturizma i uslužnih delatnosti, ulagati u sistema za navodnjavanje, uvesti standarde kvaliteta, afirmisati internu ekonomiju u poslovanju, ulagati u programe za korišćenje energije vetra, sunca, geoenergije i biomase, prenositi znanje i vršiti edukaciju, doneti agroekonomske mere u funkciji razvoja agrobiznisa i multifunkcionalnog poljoprivrednog i ruralnog razvoja.

Zadatak farmerskih gazdinstava i organizacija je da povećaju konkurentnost, osvoje nova znanja i tehnologije, izmene strukturu proizvodnje, prilagode se standardima EU i STO i iznalaze nova tržišta. *Potrebno je povećanje produktivnosti, kvaliteta proizvodnje i proizvoda, uvesti kvalitetne sorte, kreirati robne marke i brendove kako bi se steklo poverenje inostranih potrošača, povećanje produktivnosti u cilju smanjivanja troškova proizvodnje kako bi se ostvarila cenovna konkurencija.* Konkurentne prednosti treba ostvariti racionalnim

korišćenjem raspoloživih resursa odnosno komparativnih prednosti. Povećanje konkurentnosti zahteva operativne mere za razvoj ruralnih područja, ulaganje u ruralna područja, ulaganje u sisteme za navodnjavanje, obuka proizvođača, razvoj mladog i malog agrobiznisa i preduzetništva na selu, primena standarda u proizvodnji kvalitetne hrane za izvoz. *Potrebno je podsticati povećanje poseda, razvoj multifunkcionalne proizvodnje, stimulisanje mladih i organizacija proizvođača u kooperative ili zadruge u cilju unapređenja poslovanja i proizvodnje za poznatog kupca.*

7.6.7 Spoljna trgovina poljoprivrede i prehrambene industrije

Srbija ima značajne resurse u poljoprivredi i prehrambenoj industriji za dinamičko povećanje izvoza i ostvarivanje suficita u međunarodnoj trgovini. Sa izvozom poljoprivredno-prehrambenih proizvoda u vrednosti od 241,6 mlrd dinara Srbija ostvaruje suficit u iznosu od 97.193 miliona dinara ili 40,3 % od izvoza. Učešće poljoprivrede sa preradom u ukupnoj vrednosti izvoza privrede u petogodišnjem periodu iznosi 22,2%, a u uvozu sa 7,6%.

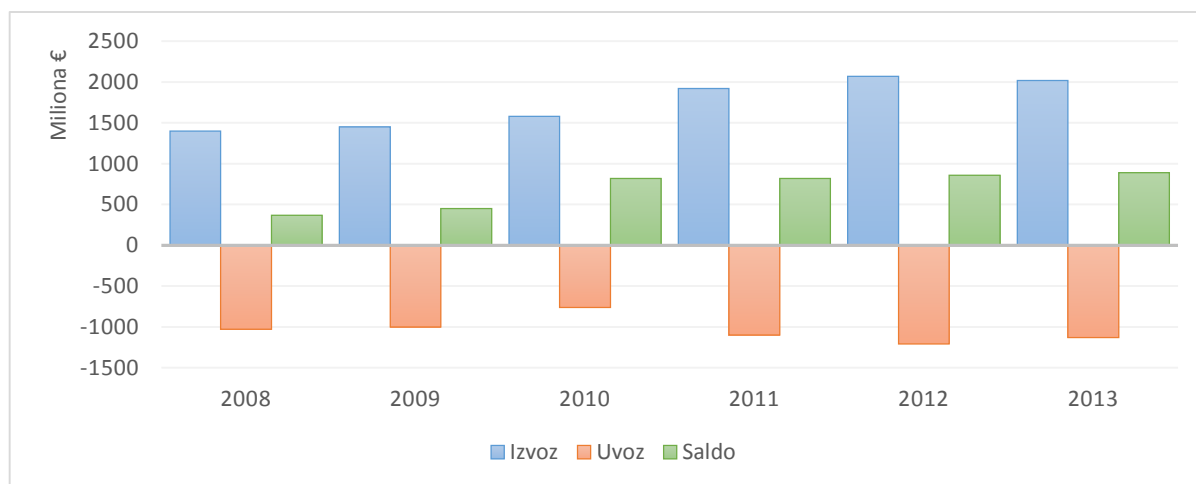
Dinamika izvoza beleži permanentno povećanje po godišnjoj stopi od 17,8%, uvoza po stopi od 20% i suficita po stopi od 14,9%. Veće povećanje izvoza beleže poljoprivredni, prehrambeni i duvanski proizvodi pri čemu poljoprivredni i prerađeni proizvodi učestvuju sa 89,2% u poljoprivrednom izvozu.

Tabela 65. Spoljnotrgovinski promet poljoprivredno-prehrambenih proizvoda po delatnostima (mil. din)

Delatnost	Aktivnost	2009	2010	2011	2012	2013	Stopa
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	Izvoz	30 095	56 646	68 822	85 000	73 635	25, 0
	Uvoz	26 488	38 544	42 347	50 764	50 600	17, 6
	Suficit	3 610	18 102	26 475	34 436	23 035	59, 0
Proizvodnja prehrambenih proizvoda	Izvoz	79 433	103 075	112 427	132 676	141 765	15, 6
	Uvoz	35 238	49 418	55 707	72 691	79 391	22, 5
	Suficit	44 195	53 657	56 720	59 985	62 374	9, 0
Proizvodnja pića	Izvoz	12 965	13 850	15 699	19 234	18 574	9, 4
	Uvoz	4 235	5 223	6 172	7 546	7 204	14, 2
	Suficit	8 730	8 627	9 527	11 688	11 370	6, 8
Proizvodnja duvanskih proizvoda	Izvoz	2 388	2 258	2 459	3 606	6 841	30, 0
	Uvoz	3 341	4 576	5 218	5 450	6 427	17, 8
	Saldo	- 953	- 2 318	- 2 759	- 1 844	+ 414	-
UKUPNO	Izvoz	134 884	175 829	199 407	240 516	240 815	17, 8
	Uvoz	69 302	97 941	109 444	136 451	143 622	20, 0
	Suficit	55 682	77 888	89 963	104 065	97 193	14, 9

Izvor: SGS i obračun autora.

Usled većeg povećanja vrednosti izvoza poljoprivrede od uvoza permanentno se povećava suficit u spoljnoj trgovini.

Grafikon 66. Trgovinski bilans poljoprivrede Srbije (mil. eura)

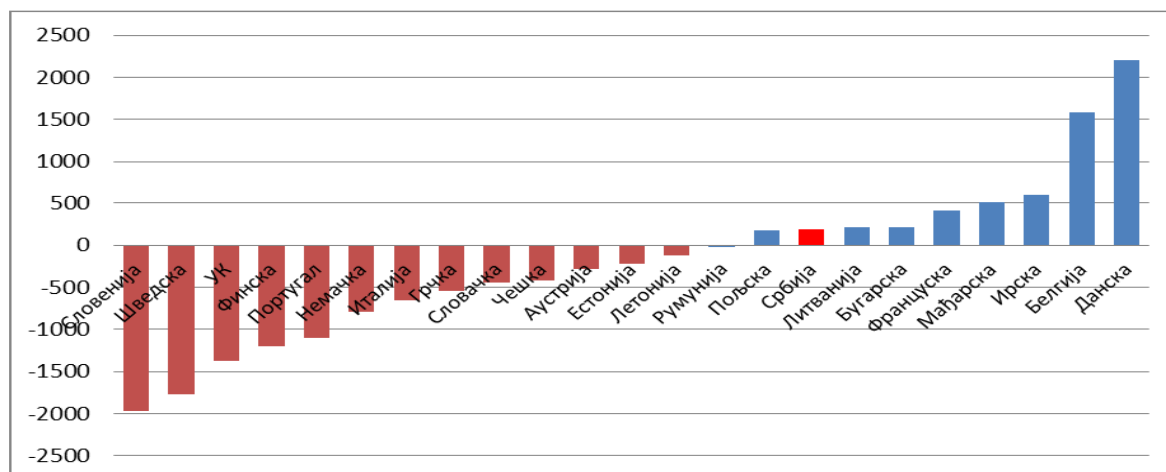
Izvor: MPŽS, 2014.

Tabela 66. Struktura izvoza poljoprivrednih proizvoda Srbije po regionima (mil. eura)

Grupa zemalja	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Stopa
IZVOZ	1 336	1 395	1 700	1 956	2 131	2 104	26,0
Evropska unija	552	662	821	978	1 095	1 104	14,9
CEFTA	691	644	732	797	823	723	0,9
Ostale zemlje	93	89	148	180	214	277	24,5
UVOZ	1 056	991	819	1 053	1 221	1 117	1,1
Evropska unija	482	446	359	493	639	704	7,9
CEFTA	212	205	192	227	249	151	-6,0
Ostale zemlje	362	339	268	332	334	322	-2,4
SALDO	280	404	881	903	910	987	26,5
Evropska unija	70	216	462	485	456	400	41,5
CEFTA	480	439	540	570	574	571	3,5
Ostale zemlje	-270	-250	-120	-152	-120	-44	-

Izvor: MPŽS, 2014.

Usled većeg i dinamičnijeg povećanja izvoza poljoprivrednih od uvoza ostvaren je suficit sa Evropskom unijom i sa zemljama CETA.

Grafikon 67. Spoljnotrgovinski poljoprivredni promet između Srbije i zemalja EU (eura/ha)

Izvor: RZS, Eurostat i MPŽS, 2014.

Kada se posmatra vrednost spoljnotrgovinskog salda u odnosu na poljoprivredne površine Srbija je pri dnu lestvice među evropskim državama usled nepovoljne strukture izvoza, jer su dominantne poljoprivredne sirovine u izvozu. Polovina izvoza i 45% uvoza realizuje se sa

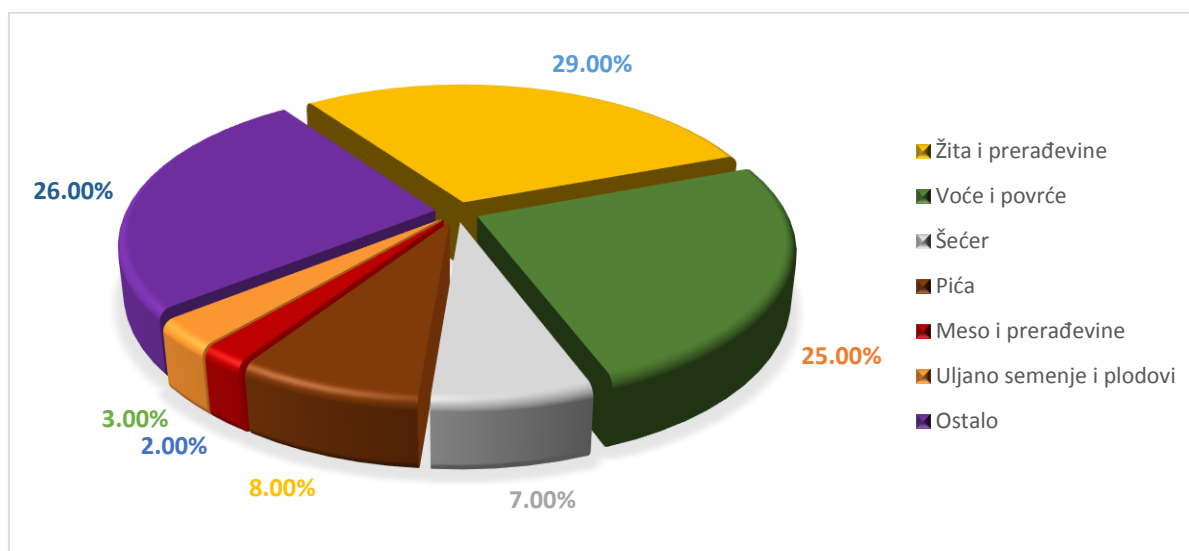
zemljama EU. Glavni izvozni proizvodi su voće, žitarice, šećer, masti i ulja. Iz EU se uvozi voće, napici, otpad i duvan što čini 40% ukupnog uvoza poljoprivrednih proizvoda.

Tabela 67. Spoljnotrgovinski promet poljoprivrednih proizvoda po vrstama (000 t)

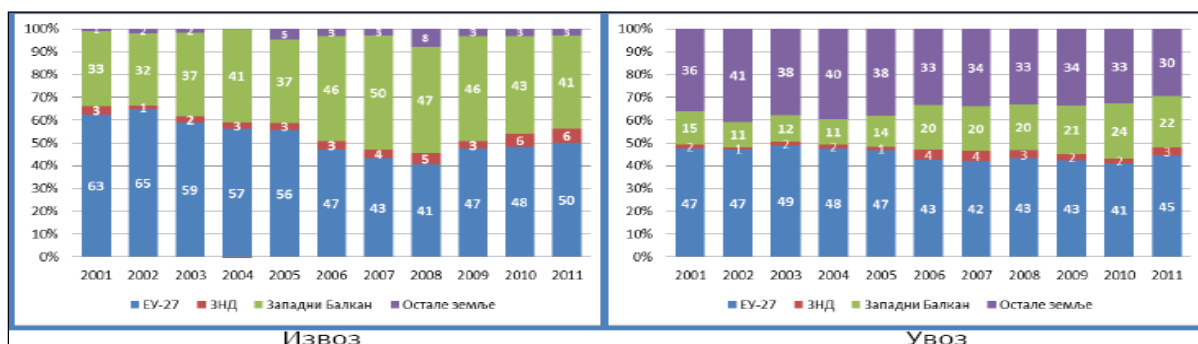
Izvoz	2009	2010	2011	2012	2013	Stopa
Pšenica	186	324	323	316	1 106	56,0
Kukuruz	1 602	1 662	1 630	2 141	810	-
Voće	-	-	206	133	227	4,9
Maline	57	61	73	64	61	3,5
Šećer	182	281	191	172	195	3,5
Pivo	114	105	114	-	72	-
Ulje suncok.	32	50	52	-	72	-
Stočna hrana	-	-	368	408	369	31,0
Uvoz						
Kafa	32	30	32	33	36	-0,9
Voće	168	206	-	-	-	-

Izvor: SGS, 2014.

U strukturi izvoza oko 75% učestvuju sirovine sa izvesnim oscilacijama. Izvozni proizvodi žitarice, voće, šećer, ulja i masnoće čine 60% vrednosti izvoza. Kod uvoza primat imaju kafa i južno voće.

Grafikon 68. Struktura izvoza poljoprivrednih proizvoda. Autor.

Grafikon 69. Spoljnotrgovinski promet poljoprivrednih proizvoda Srbije po grupama zemalja (%)

Izvor: MPZŽS, 2014.

EU je ukinula sve restrikcije pri uvozu iz naše zemlje osim kod teladi, bebi bifa, šećera i vina gde se primenjuju godišnje kvote. Približno polovina izvoza se odvija na tržištima bivših

republika (žita i prerađevine i napici), Rast izvoza je prisutan na tržištu Rusije gde su na domicilnu robu ne plaća carina.

Tabela 68. Spoljnotrgovinski promet poljoprivrednih proizvoda po nameni (mlrd. din)

Izvoz	2009	2010	2011	2012	2013	Stopa
Poljopriv. proizv.	19	33	60	60	85	45, 5
Prerađeni proizvodi	76	95	87	105	108	9, 3
Svega izvoz	95	128	147	165	193	19, 4
Uvoz						
Polj proizvodi	22	28	32	41	40	4, 5
Prerađeni proizvodi	33	46	50	64	68	19, 8
Svega uvoz	55	75	82	105	108	18, 4
Suficit	40	53	65	65	85	20, 5

Izvor: SGS i autor.

Prerađeni proizvodi imaju i veću izvoznju vrednost i učešće u prometu po nameni proizvoda sa 56%. Kod uvoza prerađeni proizvodi učestvuju sa 63%. Suficit beleži kontinualni rast po stopi od 20,5%.

Tabela 69. Spoljna trgovina poljoprivrednih proizvoda po odsecima (mlrd. din)

		2009	2010	2011	2012	2013	Stopa
Proizvodnja životinjskog porekla	Izvoz	10	13	13	15	14	8, 7
	Uvoz	7	10	12	17	16	24, 5
	Suficit	3	3	1	-2	-2	-
Proizvodnja biljnog porekla	Izvoz	56	79	95	113	108	8, 4
	Uvoz	25	33	36	45	43	6, 7
	Suficit	31	46	59	68	65	
Proizvodnja masti i ulja	Izvoz	9	12	15	18	17	9, 3
	Uvoz	4	4	5	7	7	18, 7
	Suficit	5	8	10	11	10	
Prehrambeni proizvodi, pića i duvan	Izvoz	55	70	72	90	96	14, 9
	Uvoz	31	46	50	61	69	22, 0
	Suficit	24	24	22	29	27	
Suficit		63	81	92	102	100	12, 2

Izvor: SGS i autor.

U strukturi izvoza po odsecima biljni proizvodi učestvuju sa 45,9% a prerađeni proizvodi sa 40,8%. U uvozu prerađeni proizvodi učestvuju sa 50,3% i biljna proizvodnja sa 31,8%. Suficit raste po godišnjoj stopi od 12,2%.

Tabela 70. Vodeći izvozni poljoprivredni proizvodi u 2013.

Proizvodi	Izvoz (t)	Izvoz u mil. \$	Proizvodi	Uvoz (t)	Uvoz u mil. \$
Pšenica	837. 285	203, 2	Sirova kafa	31. 976	81, 2
Malina	61. 547	188, 0	Cigarete	5. 701	62, 4
Šećer	195. 112	171, 0	Banane	64. 067	48, 4
Kukuruz	829. 157	170, 0	Proiz. ishrana	13. 986	46, 2
Ulje suncokreta	72. 979	97, 0	Pogače - soja	63. 203	41, 9
Cigarete	6. 296	76, 0	Izoglikoza	61. 107	38, 1
Piće bezalk.	119. 229	66, 1	Meso svinj.	9. 368	32, 3
Ulje sunc. sir.	58. 020	59, 4	Pomorandže	45. 453	26, 7
Voda	108. 986	53, 9	Kukuruz	7. 212	25, 7
Pivo	72. 040	51, 7	Svinje	13. 111	24, 8

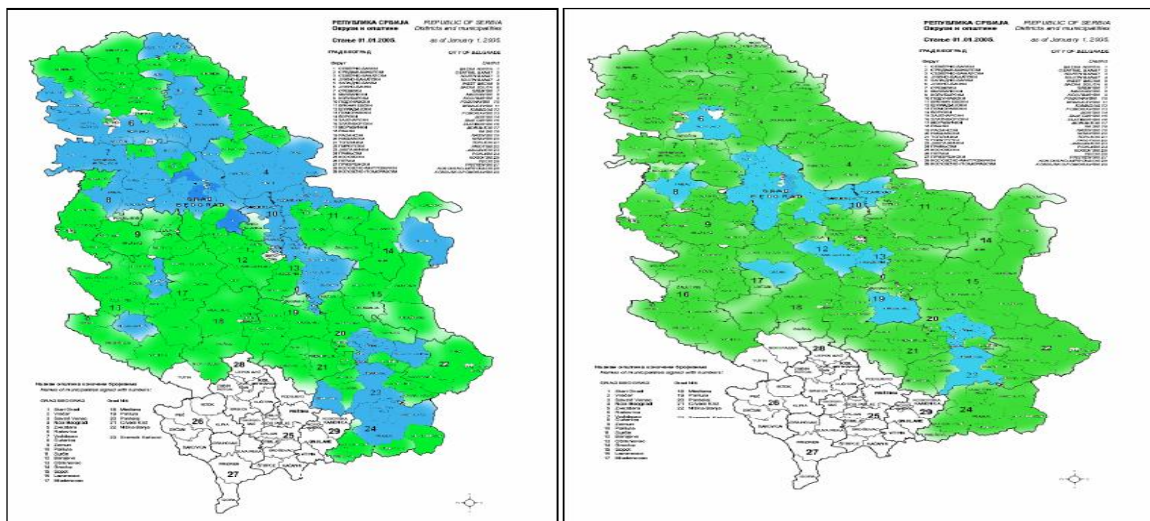
Izvor: RZS, Uprava carina, autor.

Izvoz poljoprivrednih proizvoda povećan je kod svih proizvoda uz dinamički rast suficita. U strukturi izvoza najviše su zastupljeni poljoprivredni proizvodi i proizvodi nižeg stepena finalizacije. Buduće povećanje izvoza poljoprivrednih proizvoda podrazumeva stabilni i održivi rast proizvodnje, asortimana proizvodnje i kvaliteta proizvoda. Potrebno je nastaviti prilagođavanje izvozne strukture zahtevima tražnje, afirmisati internu ekonomiju u poslovanju i unaprediti konkurentnost izvoza korišćenjem komparativnih prednosti u proizvodnji i u izvozu.

Opređenje u razvoju: Svi izvozni proizvodi imaju prioritet u razvoju i agrarnoj politici. Za realizaciju strateškog opređenja, pored istaknutog, potrebno je operativno raditi na: Siromašan asortiman prehrambenih proizvoda treba unaprediti razvojem visokofinalnog kvalitetnog asortimana; Potrebno je povećati korišćenje proizvodnih kapaciteta u peradi, povećati postojeći izvozni asortiman i uvesti nove linije i set novih proizvoda za povećanje ekonomičnosti, konkurentnosti i izvoza; Povećati izvoz kvalitetnih sertifikovanih proizvoda iz organske proizvodnje na tržištima razvijenih zemalja; Uspostaviti integralne poslovne odnose između proizvođača, prerađivača i prometa, striktno poštovanje standarda kvaliteta, obeležavanje, dizajniranje proizvoda, ambalažu i pakovanje proizvoda; Uspostaviti poslovno organizovanje proizvođača u kooperative ili zadruge i dalje afirmisati akcionarstvo sa preradom i prometom; Finansijski podržavati i stimulisati proizvodnju i proizvode za izvoz na regionalna i svetsko tržište. Naša poslanstva u inostranstvu da budu u funkciji privlačenja investicija i povećanja izvoza iz srpske privrede i poljoprivrede.

7.7 RURALNA PODRUČJA I RURALNA EKONOMIJA

Ruralna područja su prostor čija je osnovna fizička i geografska karakteristika korišćenje zemljišta za proizvodnju poljoprivrednih i šumskih proizvoda. Prema prethodnom poimanju oko 70% teritorije Srbije je ruralno područje u kojem živi 43% stanovništva. Ruralna područja Srbije su definisana u skladu sa parametrima OECD gde je gustina naseljenosti ispod 150 stanovnika po km².

Grafikon 70. Ruralna područja prema produktivnom zemljištu i OESR (MPZŽS, 2009)

Prema kriterijumima OECD-a ruralna područja u Srbiji zauzimaju 85% teritorije u kojima živi oko 55% stanovnika sa naseljenošću od 63 stanovnika po kilometru kvadratnom.

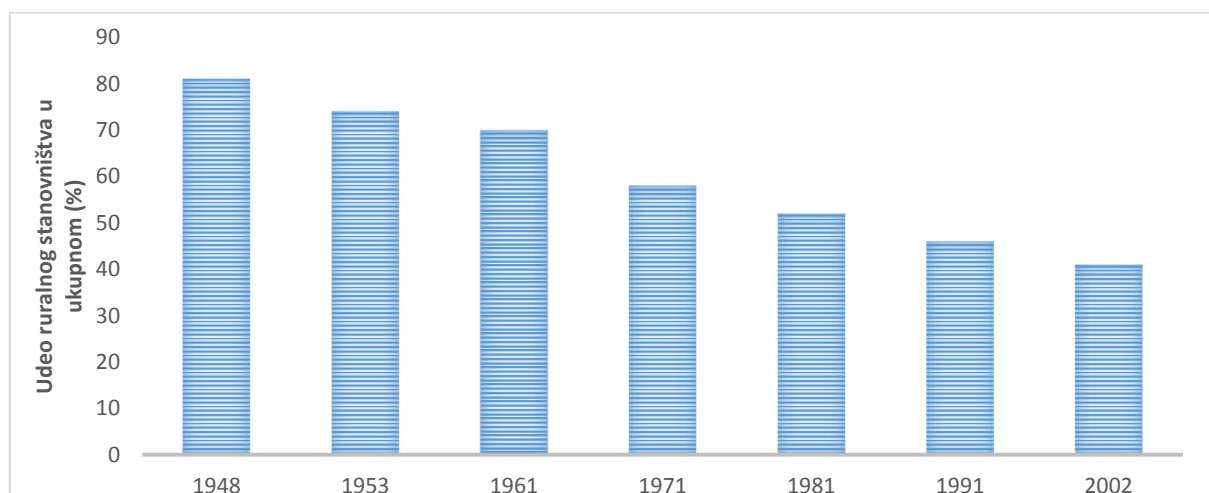
Na osnovu prethodne klasifikacije ruralni regioni se dele na: *ruralne regione gde preko 50% stanovništva živi u ruralnim zajednicama, značajno ruralne regione gde 15-50% stanovništva živi u ruralnim zajednicama i pretežno urbane regione gde manje od 15% stanovništva živi u*

ruralnim zajednicama. Ruralna područja Srbije su raznolika po ekonomskim, socijalnim i demografskim obeležjima.

„Ruralna područja su specifične i kompleksne privredne, društvene, ekološke i prostorne oblasti. Obeležja najvećeg dela ruralnog prostora u Srbiji su: retka naseljenost, depopulacija sa izrazitim trendom demografskog izumiranja, visoka starost stanovništva, znatna zastupljenost dnevnih migracija nepoljoprivrednog i mladog stanovništva, slaba opremljenost saobraćajnim, komunalnim i objektima životnog standarda, dominacija poljoprivrede i slaba diverzifikovanost ostalih proizvodnih i neproizvodnih delatnosti“ (Spalević, 2009). U ruralnim područjima su dominantni obnovljivi resursi zemljište, šume i vode sa raznovrsnim biodiverzitetom. Ljudski resursi i prirodna, kulturna i istorijska baština imaju izuzetan značaj za ekonomski razvoj.

7.7.1 Demografske karakteristike stanovništva

U Srbiji ima 6.158 naselja od kojih su 5.965 ostala ili seoska i 193 gradska naselja. Podaci govore da je u periodu 2002-2013. broj stanovnika smanjen za 4,5% usled negativnog prirodnog priraštaja za 41,3% i odlaska u inostranstvu. Seosko stanovništvo od 2,915 miliona smanjeno je za 311 hiljada stanovnika ili za 10,9% i učestvuje u strukturi stanovništva Srbije sa 40,6%. Na nepovoljna demografska kretanja u ruralnim područjima pokazuje podatak da je u oko 1.000 seoskih naselja broj stanovnika manji od 100 stanovnika. Svako peto seosko naselje je pred gašenjem, a u južnoj i istočnoj delu svako treće naselje ima manji broj od 100 stanovnika. Devet naselja nema žena a u dva naselja žive samo žene. U selima južne i istočne Srbije stanovništvo je smanjeno za 19%. U Šumadiji i Zapadnoj Srbiji živi 52,6% u ruralnim područjima (MPZZŠ, 2014).

Grafikon 71. Promene broja ruralnih stanovnika (1948-2002). Spalević, 2009. Autor.

Sela Srbije se permanentno prazne a mnoga su ispražnjena. U brdskom i brdsko planinskom reonu sela se gase ili su ostala staračka domaćinstva. Sa demografskim pražnjenjem i staranjem. Na izražena migraciona kretanja stanovništva sa sela u grad i inostranstvo uticali su nepovoljni uslovi rada i života na selu, neorganizovanost, niska produktivnost i mali prihodi, izostanak diverzifikacije i podsticaja ekonomskih aktivnosti na selu, nezaposlenost, nepokretnost poljoprivredno-prehrambenog sektora, neadekvatna infrastruktura na selu, pomanjkanje kulturnih i sportskih sadržaja, mali podsticaji mladih i malih preduzetnika da razviju sopstveni biznis i nizak bruto društveni proizvod u ruralnim područjima. Migraciona kretanja prisutna su permanentno usled pogoršanja životnih uslova i nezaposlenosti za mlade i povećanog seljenja u urbane centre i prigradske sredine gde se može zaposliti i gde su bolji uslovi rada i života.

Stanovništvo u ruralnim područjima ima permanentni trend smanjena pa je *starost ruralne populacije sve izraženija. Negativne stope rasta ruralne populacije uslovljene su nižom zastupljenošću žena u reproduktivnom dobu, malom ponudom kvalitetnih radnih mesta i nepovoljnim infrastrukturnim uslovima za život na selu.* Depopulacija seoskih područja dovodi do starenja seoske populacije, a opšti trend depopulacije sela poprima i rodni karakter jer je učešće žena u ukupnom stanovništvu veće. Migracija ženske mlađe populacije ka urbanoj sredini se povećava. Na depopulaciju ruralnih područja i migraciona kretanja ženskog stanovništva utiče kvalitet života u urbanim sredinama, mogućnosti obrazovanja, usavršavanja, rada i zaposlenja, socijalni položaj i bolji opšti uslovi življenja.

Tabela 71. Ukupan broj ruralnih stanovnika po područjima i regionima (000)

Period	Područje	Srbija	Beograd	Vojvodina	Šumadija i ZS	Južna i IS
2002	Ukupno	7 408	1 576	2 032	2. 136	1 753
	Urbana	4 226	1 282	1 152	959	832
	Ruralna	3 272	294	880	1 177	920
2011	Ukupno	7 187	1 659	1 931	2 032	1 564
	Urbana	4 272	1 345	1 147	963	817
	Ruralna	2 915	314	785	1 068	747
Index	Ukupno	95, 9	105, 3	95, 1	95, 1	89, 2
2011/2002	Urbano	101, 1	104, 9	99, 5	100, 4	98, 1
	Ruralno	89, 1	106, 9	89, 2	90, 7	81, 2
Ruralno %	2002	43, 6	18, 7	43, 3	55, 1	52, 6
	2011	40, 4	19, 0	40, 5	52, 6	47, 8

Izvor: RZS

Demografsku strukturu karakteriše i nepovoljna starosna struktura jer se smanjuje broj mladih, a povećava zastupljenost starih. U ruralnim sredinama starosna struktura je nepovoljnija jer je svaki peti stanovnik na selu stariji od 65 godina, a u južnom i istočnom regionu svaki četvrti stanovnik. Pokazatelj starosne zavisnosti u ruralnim područjima govore da na stanovnika starijeg od 65 godina dolazi troje u strasnom dobu od 15-65 godina. Na svakih 100 stanovnika starijih od 65 godina dolazi 69 mlađih od 15 godina, a u južnom i istočnom delu 52.

Menjanje starosne strukture stanovništva Srbije kretalo se u smeru smanjivanja udela mladih uz istovremeno povećavanje starih lica. Uzroci zbog kojih mladi napuštaju poljoprivredu i selo su: opadanje poljoprivredne proizvodnje, težak rad u poljoprivredi, nesigurnost individualnog sektora u poljoprivredi, rizik u proizvodnji (*Gligorijević, Bošković, 2002*). Starenja seoskih naselja uslovljen je padom stope nataliteta, većom smrtnošću i migracijama.

Tabela 72. Starosna struktura ruralnog stanovništva u 2011.

Regioni	Stanovništvo po starosnim grupama 0-14 14-64 65	Koeficijent starosne zavisnosti	Odnos mladog i starog stanovništva
SRBIJA	13, 9 66, 0 20, 1	30, 4	69, 3
Beograd	15, 0 69, 1 15, 8	22, 9	95, 2
Vojvodina	14, 3 68, 5 17, 3	25, 2	82, 7
Šumadija i ZS	14, 1 66, 3 20, 6	31, 5	68, 7
Južna i IS	12, 8 63, 1 24, 1	38, 3	52, 9

Izvor: RZS

Sela Srbije se permanentno prazna a mnoga su ispražnjena. U brdskom i brdsko planinskom reonu sela se gase ili su ostala staračka domaćinstva. Sa demografskim pražnjenjem i staranjem stanovništva smanjuje se poljoprivredna proizvodnja a izrazito pada stočarska proizvodnja. Sa staranjem ruralnog stanovništva i smanjenjem radnih ruku napušta se obrada zemljišta, izostaje

primena agrotehnologije u proizvodnji, smanjuju prinosi i ekstenzivira stočarska govedarska i ovčarska i druge proizvodnje.

Tabela 73. Komparativne karakteristike ruralnih i urbanih područja u Srbiji

Pokazatelj	SRBIJA	Urbano	Ruralno	% Ruralnog	EU Ruralno
Ukupna površina km ²	77508	11556	65952	85, 1	56, 2
Broj naselja	4715	811	3904	82, 8	
Broj stanovnika 1991	7576837	3257374	4319463	57, 0	16, 6
Broj stanovnika 2002	7498001	3336341	4319463	55, 5	
Gustina naseljenosti 2002	96	288	63		38, 5
Promene u broju stanovnika %	-1, 1	2, 4	-3, 6		
Starosna struktura					
Preko 65 god. starosti %	16, 5	15, 4	17, 5		16, 6
Ispod 15 god. starosti %	15, 7	15, 1	16, 2		17, 6
Zaposlenost po sektorima					
Primarni sector %	23, 4	11, 3	33, 0		13, 2
Sekundarni sector %	30, 1	29, 3	30, 7		28, 7
Tercijalni i javni sector %	43, 7	56, 7	33, 4		58, 1
Nepoznato	2, 8	2, 7	2, 9		
BDP po stanov. Srbija=100	100	133	74		74
Nezaposlenost %	22	23	21		11. 6
Nezaposlenost žena %	24	25	23		
Infrastruktura					
Broj telef. linija /1000 stan.	331	391	284		
Broj stan. po lekaru	369	372	512		
Broj kreveta u hotelima	83993	26919	57074	67, 9	
Broj kreveta u hotelu na 1000	11, 2	8, 1	13, 7		
Broj noćenja	6642623	2147850	4494773	67, 6	

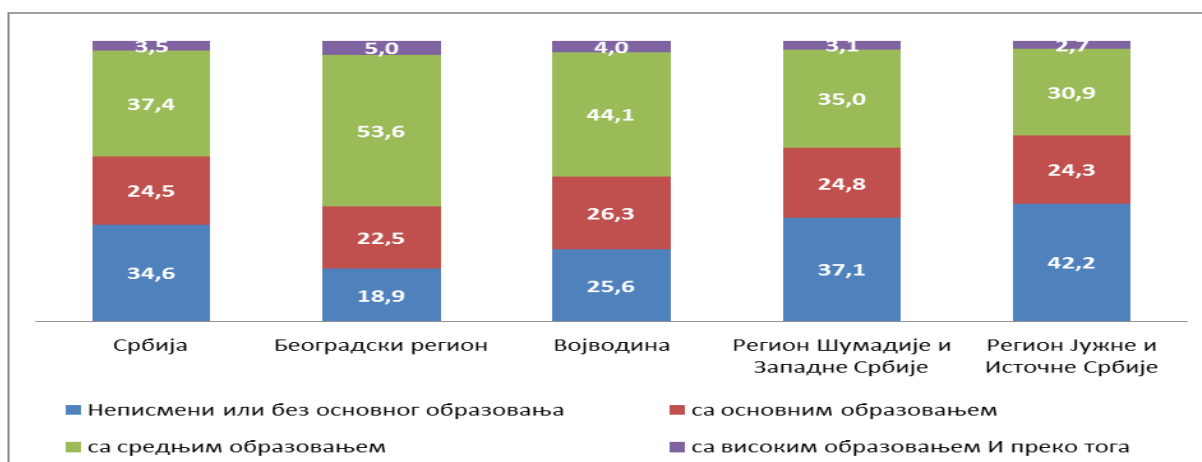
Izvor: MPZŽS, 2014.

Usitnjeni posed, neorganizovanost i izostanak udruživanja, ekonomsko zapostavljanje poljoprivrede, nizak dohodak, male investicije u programe ruralnog razvoja, nerešena socijalna pitanja seljaka, loši životni uslovi i loša infrastruktura doveli su stihijskih migracija sa sela u grad i inostranstvo, do napuštanja ekoloških čistih predela za razvoj organskih sistema proizvodnje hrane. Ekonomski činioci dominantno utiču na migracije stanovništva iz ruralnih predela. *Izrazito praznjenje ruralnih područja prisutno je gde je poljoprivreda izvor dohotka.* Depopulacija ugrožava razvoj stočarske i intenzivnih proizvodnji povrća, voća i grožđa. U Srbiji se smanjuje, broj stanovnika, broj gazdinstava a povećava starost proizvođača što će imati značajan uticaj na razvoj ruralnih područja. Na napuštanje ruralnih područja uticala je neorganizovanost proizvođača i prerađivača i stihijno poslovanje proizvođača, usitnjeni posed i mali dohodak, ekonomski uslovi i agrarna politika, male investicije u ruralne programe, izostanak razvoja nepoljoprivrednih delatnosti i seoskog turizma na selu, skupi krediti, nerešeno zdravstveno, penziono i invalidsko osiguranje, nedovoljno razvijena infrastruktura. *Rečju postoji veliki raskorak između ruralnih i urbanih sredina u pogledu kvaliteta života, rada i dostupnih svih sadržaja tako da mladi napuštaju selo i odlaze u grad ili inostranstvo.*

Opremljenosti sela fizičkom i komunalnom infrastrukturom i objektima javnih službi je neadekvatna, što utiče na kvalitet življenja stanovništva u ruralnim područjima. Saobraćajna infrastruktura je neravnomerno raspoređena i mnoga područja su daleko od magistralnih pravaca, autoputeva i puteva sa savremenim kolovozom. Vodoprivredna infrastruktura je nepovoljna sa aspekta navodnjavanja. Snabdevanje stanovnika nekih sela pitkom je neadekvatno jer 40% stanovnika koristi vodu iz vlastitih bunara, koji nisu bakteriološki i hemijski ispravni. Problem predstavlja i odvođenje otpadnih voda jer 50% seoskih domaćinstava nema ekološko rešenje za otpadne vode. Odvoz smeća i drugog čvrstog otpada

prepušten je individualnoj aktivnosti. Stanje objekata javnih službi je nezadovoljavajuće na celokupnom ruralnom prostoru. Loš je rad predškolskih ustanova, pošti, banki, sportskih hala. Objekti kulture i sporta se ne održavaju i menjaju namenu. Domovi za brigu o starim licima ne postoje. Više seoskih naselja orijentisano na jednu osnovnu školu, dok predškolskih ustanova nema. Većina sela u brdima nema veterinarskih službi, što je u suprotnosti sa koncepcijom razvoja proizvodnje mesa i mleka (Spalević, 2009).

U strukturi stanovništva po obrazovanju lica sa srednjom školom učestvuju sa 47% sa tendencijom povećanja u odnosu na prethodni popis za 5%. U seoskom stanovništvu lica sa srednjom školom starijim od 15 godina učestvuju sa 37% sa trendom povećanja na račun lica sa nižim obrazovanjem. Međutim, prisutno je smanjenje učešća najobrazovanijeg stanovništva u ruralnoj populaciji. Ruralna područja u Vojvodini imaju bolju obrazovnu i starosnu strukturu stanovništva. Nepovoljni uslovi života i rada i izostanak investiranja u programe ruralnog razvoja uticao je na migracije obrazovanijeg stanovništva iz sela u gradske sredine.

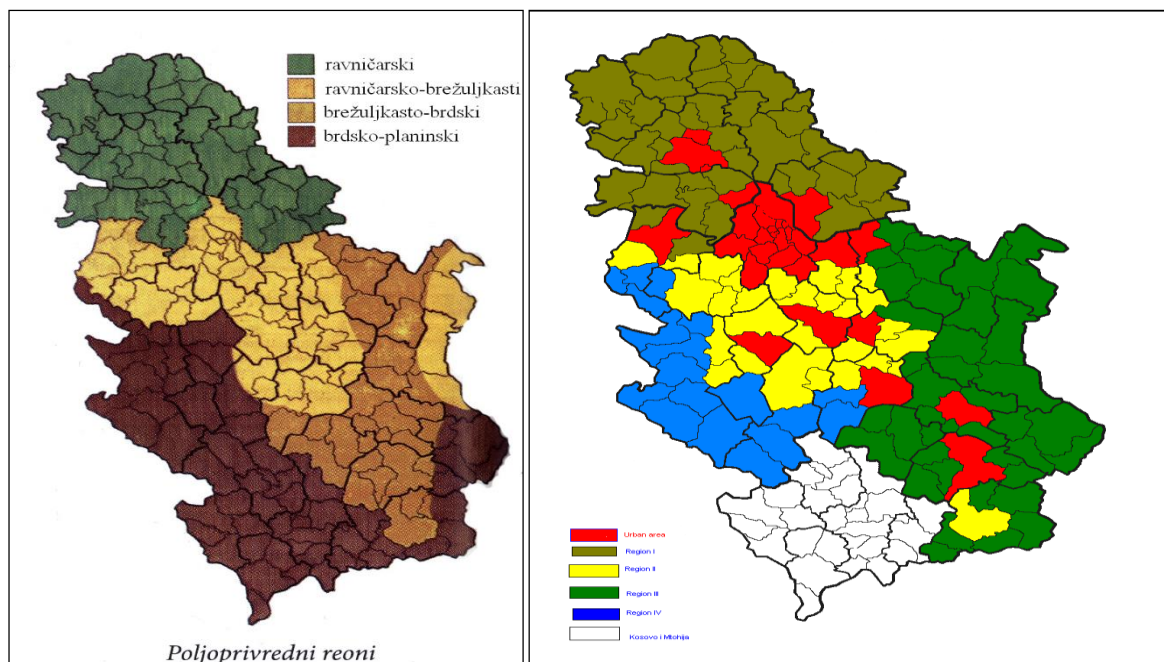
Grafikon 72. Struktura ruralnog stanovništva po obrazovanju po regionima u Srbiji
Izvor: RZS i MPZŽS.

Stanovništvo u ruralnim sredinama malo se dodatno obučava i obrazuje, a 54% ne raspolaže sa potrebnim znanjima, što utiče na konkurentnost lica u seoskim sredinama (MPZŽS, 2014). Nepovoljna obrazovna struktura seoskog stanovništva utiče na spor razvoj preduzetništva, mala ulaganja u ruralni razvoj i na ekonomski razvoj ruralnih područja. Izostalo je dopunsko obrazovanje proizvođača iz raznih delatnosti u periodu kada nema poljskih radova i dobijanje „Zelene diplome“ za unapređenje proizvodnje, uvođenje novih tehnologija, razvoja ekoloških sistema integralne, a prioritetno organske proizvodnje kvalitetnih zdravstveno bezbednih sertifikovanih proizvoda za izvoz i ostvarivanje profita u poslovanju. Treba razumeti da bavljenje poljoprivrednom proizvodnjom podrazumeva da poljoprivredno zanimanje bude isplativo, da se ulaže u razvoj infrastrukture i u ruralnim područjima grade mala i srednja preduzeća iz poljoprivrednih, preradnih i nepoljoprivrednih delatnosti kako bi se stvorili uslovi da gazdinstva stiču privlačan dohodak iz multifunkcionalnih delatnosti i da ostaju i žive na ekološkom selu.

Područje Srbije je veoma heterogeno područje u pogledu geografskog položaja, demografskih karakteristika, strukture poljoprivrednog zemljišta, raspoloživih potencijala za proizvodnju i preradu, ekonomske razvijenosti, strukture i broja gazdinstava, migracija, razvijenosti infrastrukture i drugih sadržaja. Zato je potrebo uvažavati izvršenu reonizaciju poljoprivredne i organske proizvodnje Srbije. Reonizacija ima isključivo ekonomsku funkciju racionalnog korišćenja prirodnih resursa, održivi razvoj konvencionalne, integralne i organske poljoprivredne proizvodnje i zaštitu životne sredine. U Srbiji su kreativno definisani

makroreoni poljoprivrede i reoni pojedinih proizvodnji što je od posebnog značaja za regionalni razvoj i ekonomsku politiku u poljoprivredi i na selu (Marković, 1995, Babović, 2005, 2011).

Pravilan reonski razmeštaj i primerena ekonomska politika doprinosi povećanju ekonomičnosti proizvodnje kaja na tržištu pobeđuje, racionalnom investiranju, korišćenju komparativnih prednosti i razvoju tradicionalne, integralne i organske poljoprivrede, kao i konkurentnosti na domaćem i inostranom tržištu. Prema kriterijumu nadmorske visine i mogućnostima razvoja poljoprivrede i organske poljoprivrede Srbija je podelili na četiri makroreona: *ravničarski*, *ravničarsko-brežuljkasti*, *brežuljkasto-brdski* i *brdsko-planinski* (Babović, 2011).

Grafikon 73. Poljoprivredni reoni i Ruralna područja Srbije (Babović, MPZŽS, 2011 i 2009)

Na osnovu reonskog razmeštaja mogu se definisati organske mešovite ratarsko stočarske i specijalizovane farme za razvoj konvencionalne i organske proizvodnje. Reonizacija sa agroekonomskom politikom usporava migracije iz ruralnih područja i doprinosi diverzifikaciji proizvodnje u ruralnim područjima.

Usled prostorne heterogenosti, ruralna područja su u *Planu strategije ruralnog razvoja Srbije podeljena na regione* (MPZŽS, 2009): *Region 1 - visokoproduktivna poljoprivreda i integrisana privreda; Region 2 - sektori privrede tipični za manja urbana područja sa poljoprivredom u kojoj se intenzivno koristi radna snaga; Region 3 - privredne grane usmerene ka korišćenju prirodnih resursa, pre svega, planinske oblasti; Region 4 - veliki turistički kapaciteti, a loša poljoprivredna struktura.*

Urađena Swot analiza ruralnih područja Srbije (*Strategija ruralnog razvoja Srbije, MPZŽS, 2009*) pokazuje da će veliki broj šansi i opasnosti iz okruženja uticati na održivi ruralni razvoj. *Snage su u geografskom položaju, prirodnim resursima, biodiverzitetu, bogatstvu šuma i kulturnog nasleđa, tradiciji i gostoljubivosti ljudi.* Naravno da vrebaju i *slabosti* usled nerazvijene infrastrukture, migracija, neadekvatne obrazovne i starosne strukture, nezaposlenosti, nerazvijene ruralne ekonomije, izostanka poslovne integracije, neadekvatnog kvaliteta, obima i strukture proizvodnje i nedostataka finansijskih sredstava. *Šanse* su u racionalnom korišćenju prirodnih resursa, diverzifikaciji ekonomskih delatnosti, razvoju mladih i malih preduzeća, integraciji u agrobiznisu, proizvodnji organske hrane, razvoju

seoskog i agroekološkog turizma, korišćenju energije biomase, vetra, sunca i geotermalne energije, izvozu i korišćenju fondova EU za ruralni razvoj i Leader programe u ruralnim sredinama. Postoje i *pretnje* koje proizilaze iz konkurentnosti, kupovne moći gazdinstava i želja potrošača, ekonomske nestabilnosti, neracionalnog korišćenja resursa, kvaliteta proizvoda, radne snage, nerazvijene infrastrukture, klimatskih promena i pomanjkanja finansija.

7.7.2 Ruralna ekonomija, zaposlenost i stanovništvo

Prema *Stefanović, Đ. (2012)* u Srbiji su zapostavljena sela i ruralna područja. Nema ko da radi i proizvodi u selima. Seljak proizvodi hranu ali nema kvalitetan život. Ruralni razvoj treba da obuhvati poljoprivredu, socio kulturni razvoj sela i zaštitu životne sredine. Seljaci su potcenjeni i o njima se govori kao o neobrazovanim, nepismenim i nazadnim. Seljačka multifunkcionalna ekonomija se mora podsticati permanentno i dugoročno da bi mladi ostali na selu. Propadanju sela doprinelo je i napuštanje mita o domaćinstvu, dobrostojećem domaćinu seljaku i poljoprivrednom gazdinstvu, a nasuprot njemu razvijen je mit o gradu. Selo mora i može biti ozdravljeno i obnovljeno ne samo po arhitektonsko-pejzažnom izgledu nego i po razvoju kao obliku društvenog života, saglasno starim i novim potrebama njegovih stanovnika.

Lukić, R. (1997) piše: „*Mislim da je nerazumna industrijalizacija upropastila selo, a time i Srbiju. Danska i Holandija žive od nas daleko bolje i bez velike industrije. Pošto nemamo selo, nemamo ni snage. Seljak je u ekonomskom smislu osnova zemlje, a u političkom nikada nije imao odgovarajuću značajnu ulogu, jer su ga njegovi sopstveni sinovi, koje je teškom mukom školovao, izdali i vodili samo o sebi račun, ne videći da time seku granu na kojoj sede*“. Seljaštvo je, po Lukiću, uočilo da se „*u gradu živi lakše, udobnije, slobodnije i bez mnogo rada i lako je razumljivo da je izgradilo stav o potrebi da se novim naraštajima obezbedi školovanje i život u gradu. Naši seljaci smatrali su da mogu da postignu da žive u gradu i da taj lakši život ukrašen gradskom kulturom nije tako nedostupan ni njima, ni njihovoj deci*“.

Uvezena, marksistička ideologija, po Lukiću u Srbiji u potpunosti je marginalizovala selo, stavljajući merama agrarne i ruralne politike seljaštvo u zapećak. Time su započeti nazadni procesi u privrednom razvoju, koji su rušili osnovu proširene demografske reprodukcije na selu. Ovakvi procesi su u dužem protoku vremena doveli do tako opsežne depopulacije u Srbiji kakva se ne pamti na prostorima Balkana, a koja danas stavlja pod znak pitanja svaki plan privrednog oporavka i razvoja srpskog društva, ali i demografskog opstanka srpske države (*Naumović, Petković, 2013*).

Tabela 74. Broj sela prema broju stanovnika u Srbiji (bez Kosova i Metohije) 2012.

Broj stanovnika	Broj sela	Udeo (%)
0-49	535	11. 80%
50-99	460	10. 10%
100-199	692	15. 20%
200-399	922	20. 30%
400-599	583	12. 85%
600-799	342	7. 55%
800-999	253	5. 60%
1000-1999	475	10. 50%
2000-3999	201	4. 40%
4000-5999	42	0. 90%
6000-7999	23	0. 50%
8000 i više	13	0. 30%
Ukupno	4, 541	100. 00%

Izvor: Stefanović, Đ. 2012. Zavod za pričuvanje sela, Beograd. Autor.

Na selu u Srbiji živi dominantni broj stanovnika. Selo obezbeđuje ekonomsku i socijalnu sigurnost stanovništva u ruralnim sredinama, proizvodi hranu za domaćinstvo i tržište, nosilac je snabdevanja i prodaje hrane na zelenoj pijaci, obezbeđuje određeni kvalitet života porodici, čuva etnokulturu i životnu sredinu.

Prioritetni ciljevi zemalja EU u razvoju seoskog planinskog područja usmereni su na: održavanje naseljenosti tih područja; očuvanje prirodnog bogatstva i civilizacijskih tekovina na planinskom području; očuvanje zdrave sredine, čiste vode i vazduha, nezagađenog zemljišta, zdravstveno-bezbedne hrane, kvalitetnog podmlatka u stočarstvu i dr. U EU daje se veliki značaj i sredstva u ostvarivanju ovakvih ciljeva. Definisana je strategija ruralnog razvoja do 2020. i ulažu se podsticajna budžetska i druga sredstva u cilju multifunkcionalnog razvoja poljoprivrede i sela.

Potrebno je izvršiti i podsticati disperziju ekoloških industrija u ruralna područja i smanjiti pritisak na urbane prigradske i gradske sredine. Samoorganizovanje seoskih zajednica je bitan uslov za opstanak, razvoj i obnovu sela. Akcenat treba staviti na organizovanje poljoprivrednika u kooperative ili zadruge radi nabavke input-a, prodaje proizvoda, finansiranja i izvoza. Potrebno je finansijski podsticati razvoj ruralne multifunkcionalne ekonomije i time doprineti sveukupnom ekonomskom razvoju zemlje. Poboljšanje kvaliteta života porodica na selu, mladih i žena zahteva modernizaciju i izgradnju nove društveno-ekonomske strukture na selu, što bi ubrzalo razvoj nepoljoprivrednih delatnosti na seoskim prostorima. Rezultat bi bio i povećanje zaposlenosti i atraktivnosti sela kao mesta za život i rad stanovništva. U Srbiji se sela u planinskom reonu prazne i oko 1.200 sela je u gašenju. Potrebno je izdvojiti posebna sredstva iz agrarnog budžeta i drugih izvora za realizaciju razvojnih ciljeva u planinskom ruralnom području.

Privredna struktura ruralnih područja dominantno zavisi od poljoprivrede usled izostanka multifunkcionalnog razvoja. Visoko učešće poljoprivrede a nisko učešće tercijalnih delatnosti u BDP obeležja su ekonomske strukture ruralnih područja. Nivo diverzifikacije delatnosti uslovljen je nepovoljnim ekonomskim položajem poljoprivrede i ruralnih područja, nedostatkom investicija i kapitala, nerazvijenog preduzetništva, nemogućnosti prodaje i naplate proizvoda, skromne obrazovanosti i obučenosti i izostanka integralne organizovanosti agrobiznisa. Daleko niži ostvareni BDP po stanovniku u ruralnim područjima ilustruje zaostajanje u razvoju i utiče na migraciona kretanja mladih. Učešće poljoprivrede u društvenom proizvodu ruralnih područja je visoko. Produktivnost, intenzivnost u proizvodnji je niska a time i životni standard seoskog stanovništva.

Tabela 75. Ruralna područja EU i Srbije

	Evropska unija	Srbija
Socio-ekonomska struktura	18% ukupne populacije živi u pretežno ruralnim područjima • 8% ekonomski aktivnog stanovništva je zaposleno u poljoprivredi • 20% aktivne ruralne populacije radi u poljoprivredi	• 55% stanovništva živi u ruralnim područjima • oko 33% zaposlenih radi u primarnom sektoru • 45% aktivne ruralne populacije radi u poljoprivredi
Stanje poljoprivrede	• Visoka produktivnost • Dobro opremljene farme prosečne veličine oko 20 ha • Podrška poljoprivredi od 1960-ih.	• Niska produktivnost • Gazdinstva prosečne veličine (5, 4 ha, loše opremljena mehanizacijom, niska upotreba input-a)

		<ul style="list-style-type: none"> • Budžetska podrška poljoprivredi nedovoljna, informisanost korisnika loša
Ruralna infrastruktura	<ul style="list-style-type: none"> • Dobro razvijena 	<ul style="list-style-type: none"> • Siromašna (fizička, ekonomska i socijalna)
Privredna struktura	<ul style="list-style-type: none"> • Diverzifikovana • Novi ruralni biznisi i servisi 	<ul style="list-style-type: none"> • Nedovoljno diverzifikovana • Nedovoljno razvijeni ruralni biznisi, nizak nivo socijalnih servisa
Ljudski kapital	<ul style="list-style-type: none"> • Visok nivo resursa 	<ul style="list-style-type: none"> • Nizak nivo lokalnih potencijala, obrazovanja I inicijative
Obrazovanje, trening	<ul style="list-style-type: none"> • Od početka 1970-ih podržavano ZAP-om • Dobro razvijen savetodavni sektor 	<ul style="list-style-type: none"> • Fokusrano na tehnička znanja • Nedovoljna edukacija o menadžmentu i marketingu • Savetodavne usluge nedovoljno primerene potrebama korisnika
Proizvodno povezivanje	<ul style="list-style-type: none"> • Uspostavljeno partnerstvo • Mreža institucija na zajedničkim projektima 	<ul style="list-style-type: none"> • Nerazvijeno partnerstvo • Spori progres u uspostavljanju proizvođačkih grupa i asocijacija
Lokalna samouprava	<ul style="list-style-type: none"> • Razvijene profitne organizacije I Lokalne Akcione Grupe • Inovativni I efikasni lokalni preduzetnici I lokalna administracija 	<ul style="list-style-type: none"> • Mali uticaj lokalne samouprave i neformalnih grupa • Neefikasan sistem odlučivanja (top-down) , • Nizak nivo preduzetništva lokalne vlasti
Fondovi I finansijski resursi	<ul style="list-style-type: none"> • Strukturni fondovi, LEADER I, II, LEADER+ • Nacionalni programi 	<ul style="list-style-type: none"> • Donacije i pilot projekti • Mala sredstva opštinskih budžeta, Agrarni budžet, Fond za razvoj
Učesnici	<ul style="list-style-type: none"> • Državne institucije • Nauka/ Istraživači • Snažan NVO sector • Lokalne akcione grupe 	<ul style="list-style-type: none"> • U MPŠV od 2005 uspostavljen sektor za razvoj sela • NVO (mali uticaj I fondovi) • Lokalni preduzetnici I donosioci odluka (samo u nekim opštinama)
Osnovni ciljevi ruralnog razvoja	<ul style="list-style-type: none"> • Konkurentnost poljoprivrede • Zaštita okoline • Multifunkcionalnost 	<ul style="list-style-type: none"> • Rast produktivnosti • Trgovina, prerada, MSP, ruralni turizam
Srednjoročni ciljevi	<ul style="list-style-type: none"> • Diverzifikacija ekonomskih aktivnosti 	<ul style="list-style-type: none"> • Razvoj infrastrukture • Institucionalno i organizaciono jačanje svih učesnika
Strategije i odgovarajući faktori	<ul style="list-style-type: none"> • Fokus na sposobnost lokalne samouprave kroz mobilizaciju lokalnih potencijala • Razvoj lokalnih servisa 	<ul style="list-style-type: none"> • Fokus na MSP I ruralni turizam • Siromašni fondovi I finansijska podrška • Nizak nivo zaposlenosti i mogućnosti novih biznisa • Lokalni akteri bez dovoljno inicijative

Izvor: Bogdanov N. (2005), Arcotras (2006).

Pokazatelji o ruralnoj ekonomiji su skromni pa je težište dato na razmatranje zaposlenosti i prihoda seoskih domaćinstava. Pokazatelji tržišta rada govore da nema razlika između ruralnog

i urbanog područja. *Urbana područja karakteriše veća nezaposlenost* u aktivnoj populaciji i manje učešće zaposlenih i aktivnih u populaciji radnog uzrasta pa je položaj ruralne populacije na tržištu rada povoljniji od urbanog. Ruralno stanovništvo radnog uzrasta ima više stope aktivnosti i zaposlenosti i manje stope neaktivnosti i nezaposlenosti. Ruralna područja pružaju veću mogućnost zapošljavanja manje obrazovanih lica u poljoprivredi (MPŽŽS, 2014).

Tabela 76. Dinamika stopa zaposlenosti u urbanim i ruralnim područjima

	2008	2009	2010	2011	2012
Stopa zaposlenosti (15-64)					
SRBIJA	53,7	50,4	47,2	45,4	45,4
Gradska naselja	50,7	47,9	45,4	43,9	43,4
Ostala naselja	58,1	54,0	49,8	47,4	47,9
Stopa nezaposlenosti (15-74)					
SRBIJA	13,6	16,1	19,2	23,0	23,9
Gradska naselja	15,9	18,4	21,4	24,8	26,9
Ostala naselja	10,8	13,3	16,4	20,6	20,1

Izvor: RZS i MPŽŽS, 2014.

Zaposlenost seoskog stanovništva značajno se menjala po sektorima (MPŽŽS, 2014). U poljoprivredi je najveća zaposlenost u odnosu na druge sektore i kretala se u periodu 2004-2012 godine u intervalu od 43-50%. Zaposlenost u poljoprivredi beleži smanjenje u odnosu na druge sektore zbog visokog učešća seoske zaposlenosti u tercijalnim delatnostima na sezonskim i povremenim poslovima. Prisutno je napuštanje tržišta rada od lica koja su povremeno aktivna što pokazuju visoke stope depopulacije i starenja lica u ruralnim područjima. Seosko stanovništvo sve je više zaposleno u tercijalnom sektoru, usled većeg obima poslova u delatnostima ovog sektora i rasta zaposlenih u sektoru javne administracije, obrazovanja, komunalnih i društvenih usluga. Zaposlenost u primarnom sektoru i industriji se permanentno smanjuje. Tako da svaki četvrti ili peti seoski stanovnik radi u industriji sa trendom smanjenja. *Seoska domaćinstva oko 35-42% prihoda ostvaruju iz redovnog i dodatnog radnog odnosa i 30% iz penzija.* Prihodi od poljoprivrede kreću se u intervalu 6-9% od ukupno raspoloživih sredstava domaćinstava. Vrednost prirodne potrošnje hrane proizvedene na poljoprivrednom gazdinstvu iznosi 12-14%. Prihodi koji se ostvaruju iz poljoprivrede su niski u odnosu na prihode iz drugih sektora i socijalnih primanja, zbog niske produktivnosti i nepovoljnog ekonomskog položaja poljoprivrede.

Tabela 77. Struktura prihoda seoskih domaćinstava (%)

	2008	2009	2010	2011	2012
Prihodi iz radnog odnosa	42,1	39,9	36,3	36,9	35,7
Penzije	24,2	26,6	29,5	26,8	30,2
Prihodi od poljoprivrede	8,3	6,8	9,3	7,8	7,6
Naturalna potrošnja	12,7	12,6	12,4	13,9	13,2
Ostali prihodi	12,7	14,1	12,5	14,6	13,3

Izvor: RZS i MPŽŽS, 2014.

Pokazatelji govore da je među ženama manje učešće aktivnih, zaposlenih i žena koje rade van poljoprivrede, nego među muškarcima. Prisutan je nepovoljniji položaj žena prema svim pokazateljima u Južnoj i Istočnoj Srbiji, gde su rodne razlike posebno ispoljene u svim segmentima tržišta rada. Mladi na selu se takođe suočavaju sa visokim rizicima od isključenosti sa tržišta rada. Mladi u uzrastu 15-24. godine tek u 21% slučajeva su zaposleni u nepoljoprivrednim delatnostima. U ovoj starosnoj grupi polovinu čine neaktivna lica. Na teškoće u pristupu radnim mestima je značajno veće učešće nezaposlenih, koje kod ove kategorije, kao i naredne starosne kategorije (25-34. godine), iznosi samo 15,5%. *Prisutna je visoka stopa nezaposlenosti mlade populacije i visoka stopa migracija mlade ženske populacije.*

Promene utiču na izmenu proizvodne strukture poljoprivrede, smanjuju vitalnost ruralne populacije i nepovoljno utiču na ekonomsku atraktivnost u ruralnim sredinama.

7.7.3 Mala gazdinstva i siromaštvo

Mala poljoprivredna gazdinstva su deo ruralne ekonomije. Broj istih se smanjuje zbog starenja sela, migracija i koncentracije kapitala. Sopstvenom proizvodnjom hrane, samodovoljnosti i prehrambene stabilnosti, očuvanjem resursa i ruralnog ambijenta i učešćem na lokalnom tržištu mala preduzeća se pozicioniraju kao subjekti koji zahtevaju tretman poljoprivredne politike (MPZZS).

U Srbiji je najviše je porodičnih gazdinstava koja obrađuju do 2 ha poljoprivrednog zemljišta ili 48,8% od ukupnog broja. Pomeranjem granice korišćenja zemljišta na veću grupu do 5 ha, gazdinstva ove veličine poseda, i ako čine 78% ukupnog broja, raspolažu sa 25,3 površina.

Tabela 78. Porodična gazdinstva prema površini korišćenog poljoprivrednog zemljišta (ha)

Hektara	Gazdinstva	%	Poljop. zem. ha	%
Ukupno	631 552	100, 0	3 147 423	100, 0
0 ha	10 107	1, 6	0	0
> 0 <2	298 286	47, 2	273 622	8, 0
2 < 5	182 489	28, 9	596 052	17, 3
5 < 10	89 083	14, 1	617 281	18, 0
10 < 20	32 313	5, 1	435 499	12, 7
20 < 30	7 677	1, 2	185 846	5, 4
30 < 50	5 352	0, 8	203 666	5, 9
50 < 100	4 394	0, 7	314 096	9, 1
100 i više	1 851	0, 3	811 362	23, 6

Izvor: RZS i autor.

Mala gazdinstva su vrlo heterogena. Mali posed imaju siromašna gazdinstva (*staračka gazdinstva i gazdinstva u posedu lica koja su nekad bila zaposlena van poljoprivrede*), povratnici iz gradova (*penzioneri, mlade porodice*) i stanovnici ruralnih područja sa prihodima van poljoprivrede, preduzetnici ili zaposleni u javnim službama ili preduzećima. Perspektiva malih preduzeća je u organizovanju organske proizvodnje ili proizvodnje raznih inovativnih proizvoda i usluga iz ruralnih područja. Moguće je razviti seoski turizam i druge nepoljoprivredne delatnosti radi sticanja dodatnih prihoda.

Siromaštvo je pretežno obeležje ruralnih područja. Pre početka krize došlo je do smanjenja siromaštva u ruralnim sredinama u odnosu na urbana područja. Tokom 2009. siromaštvo se povećava u ruralnim područjima, dok je procenat siromašnih u urbanim sredinama ostao nepromenjen od 5%.

Tabela 79. Procenat siromaštva prema tipu naselja (%)

	2006	2007	2008	2009	2010
SRBIJA	8, 8	8, 3	6, 1	6, 9	9, 2
Gradsko područje	5, 3	6, 0	5, 0	4, 9	5, 7
Ostalo područje	13, 3	11, 2	7, 5	9, 6	13, 6

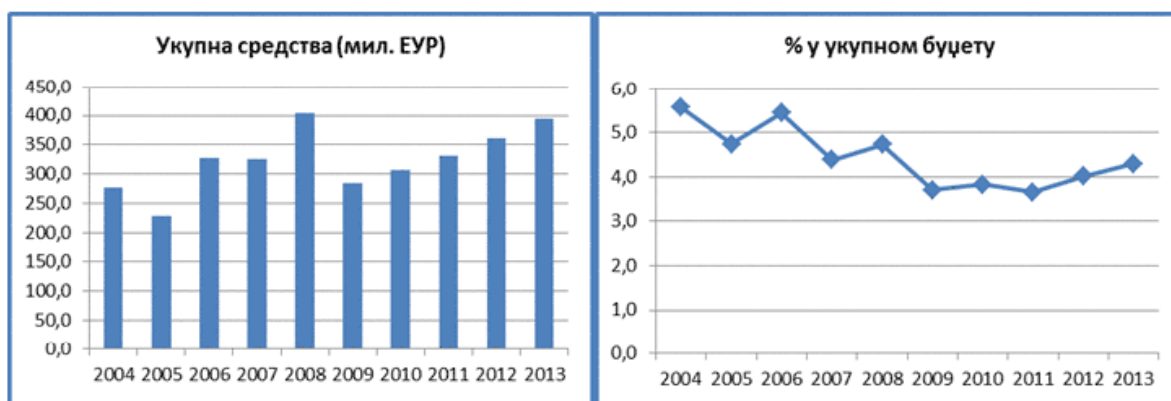
Izvor: RZS i autor.

Ruralna područja su bila snažno pogođena ekonomskom krizom. Ukupni rast siromaštva u Srbiji reflektovao se na porast siromaštva ruralnih područja. Povećanje razlika u siromaštvu između grada i sela se tokom krize prenosio iz godine u godinu i u 2010. godini dostigao stopu od 2,4 %. Rast siromašnih na selu u 2009. godini tumačio se naglim padom cena hrane. Veliko osiromašenje seoskog stanovništva ima korene u ekonomskoj krizi i njenim posledicama na ruralno tržište rada. Ekonomska kriza snažno se reflektuje na zaposlenost u neformalnom

sektoru pa je izvesno je da će se trend rasta siromaštva na selu produžiti. Regionalne razlike u siromaštvu su u skladu sa postojećim razlikama u ekonomskom razvoju regiona. Regionalne razlike u zastupljenosti ruralnog siromaštva su značajne i prate odnos koji postoji među regionima u pogledu ukupnog siromaštva (MPZŽS, 2014).

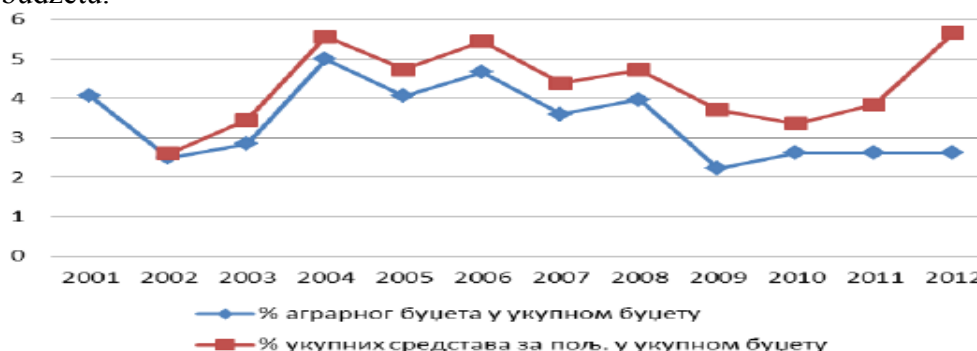
7.7.4 Agrarni budžet u funkciji poljoprivrednog i ruralnog razvoja

Da bi raspoložive komparativne prirodne prednosti transformisali u konkurentske potrebno je da Srbija izdvoji više sredstava za podsticanje poljoprivrednog i ruralnog razvoja. Neophodno je unaprediti sistem finansiranja poljoprivrede i ruralnog razvoja većim izdvajanjem sredstava u agrarni budžet i u uslovima budžetskog deficita. Pri čemu je finansiranje agrobiznisa potrebno definisati na višegodišnji period radi stvaranja stabilnih uslova za poslovanje farmera, kooperativa i poljoprivrednih preduzeća. Politiku finansiranja treba uskladiti sa karakterom proizvodnje, koeficijentom obrta pojedinih proizvodnji i obrtom uloženi sredstava. Ulaganje u poljoprivredu i ruralni razvoj je bitan faktor povećanja proizvodnje, izmene proizvodne strukture, razvoja sela, povećanja izvoza i kvalitetnijeg života proizvođača i porodica na selu. *Primarni cilj agrarnog budžeta je da se menja proizvodna struktura, poveća produktivnost, proizvodnja i izvoz, unapredi kvalitet proizvodnje i konkurentnost, povećaju prihodi i životni standard. Da se poveća proizvodnja organske hrane za izvoz, podstakne ruralni razvoj i zaposlenost i štiti životna sredina.*

Grafikon 74. Agrarni budžet i učešće u ukupnom budžetu Srbije
Izvor: MPZŽS, 2014.

Izdvajanja u agrarni budžet u protekloj deceniji bila su nedovoljna i imala oscilatorni trend kretanja. Podrška je zavisila od ekonomskih prilika u zemlji, a ne realnih potreba poljoprivrede i ruralnih područja. U posmatranom periodu agrarni budžet je iznosio 4% ukupnog budžeta, da bi poslednjih godina pao na 2,6%. U 2012. godini agrarni budžet je učestvovao sa 5,7% u ukupnom budžetu.

Grafikon 75. Dinamika učešća agrarnog budžeta u budžetu Srbije
Izvor: MPŽS, 2014.

Analiza strukture agrarnog budžeta po stubovima izvršena je na osnovu APM (*Agricultural Policy Measures Data base*) klasifikacije: *Mere tržišno-cenovne podrške i direktna podrška proizvođačima, Strukturne i mere ruralnog razvoja i Opšte mere podrške poljoprivredi.*

Struktura podrške iz agrarnog budžeta po stubovima je imala promenljiv karakter usled neadekvatne agrarne politike, nedostatka sredstava, kadrovskih promena i njihovim promenama u nameni korišćenja budžetskih sredstava. U 2014. godini planiran je Agrarni budžet u iznosu od 45 mlrd din i učešće (4,15%) u ukupnom budžetu.

Tabela 80. Visina subvencija članica Evropske unije iz zajedničkog agrarnog budžeta

Država	Eura/ha	Direktna plać. farmerima %	Ruralni razvoj %	Eksportne subvencije %
Grčka	852	70	25	0
Holandija	505	81	4	9
Danska	434	83	9	6
Nemačka	388	80	13	1
Austrija	375	58	39	2
Francuska	338	81	10	2
Mađarska	116	70	24	3
Bugarska	82	40	57	0
Rumunija	76	41	54	0

Izvor: www.farmsubsidy.org.

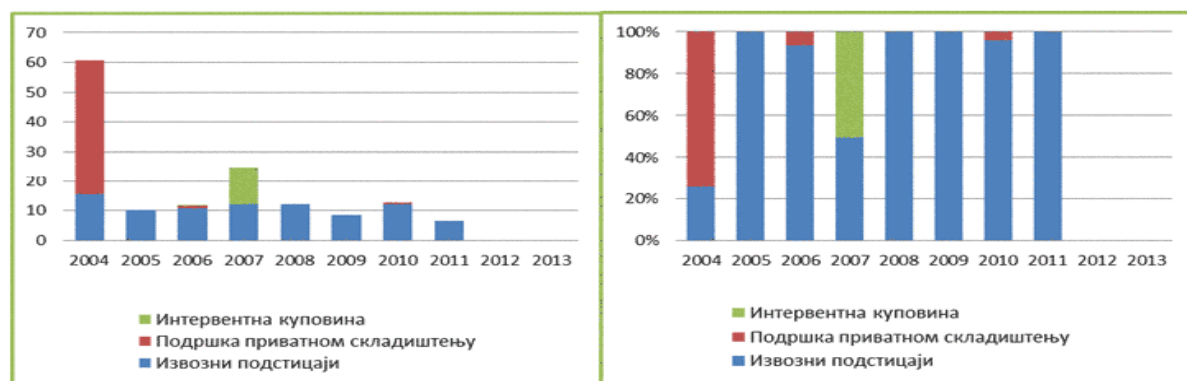
Najveće učešće u budžetskoj strukturi imale su tržišno-cenovna podrška i direktna plaćanja. Podrška prvom stubu, ako se izuzmu neisplaćeni regresivi za input-e i premije za mleko, iznosi 80% ukupno uloženi sredstava u poljoprivredu. Učešće udela sredstava za podršku ruralnog razvoja od 2006 ima trend smanjenja, a podrška opštim merama koja je bila mala je povećana (MPZŽS, 2014).

Grafikon 76. Budžetska podrška poljoprivredi po stubovima (mil. eura)

Izvor: MPZŽS, 2014.

Mere tržišno-cenovne podrške obuhvatale su izvozne podsticaje, interventne kupovine, troškove čuvanja zaliha i skladištenja. Permanentno su plaćana sredstva za izvozne podsticaje, a ostale mere finansirane su povremeno.

Grafikon 77. Tržišno-cenovne mere podrške poljoprivredi (mil. eura i %)

Izvor: MPZŽS, 2014.

Mere tržišno-cenovne podrške u agrarnom budžetu imale su tendenciju smanjenja od 32% u 2004. na 0,2% u 2011. kada su zamenjene sa direktnim plaćanjima.

Mere direktne podrške proizvodnji obuhvatale su direktna plaćanja proizvođačima zasnovanih na output-u (*cenovna podrška*), plaćanja po hektaru i grlu stoke, kao i subvencionisanje input-a (*uključujući regrese, subvencionisanje kamatnih stopa, premija osiguranja i sl.*). Za direktna plaćanja izdvajalo se u proseku 64% agrarnog budžeta.

Grafikon 78. Mere direktne podrške poljoprivredi (mil. eura)

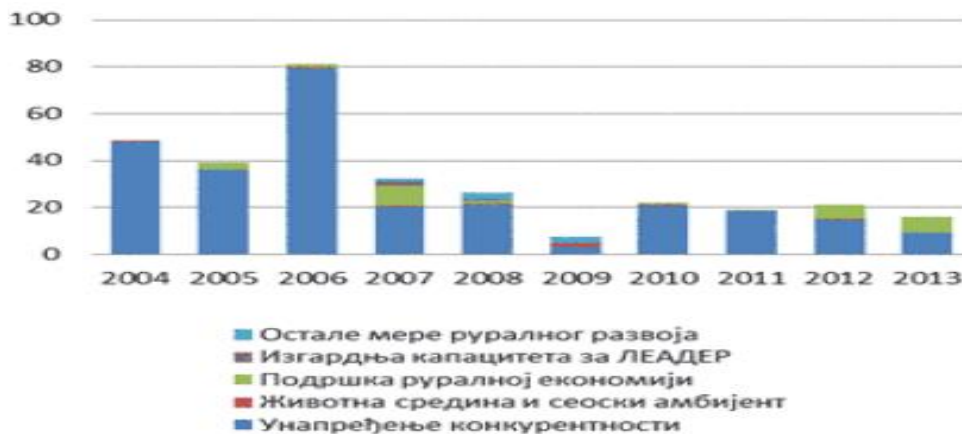
Izvor: MPZŽS, 2014.

Direktna plaćanja za subvencije input-a imala su minimalni trend povećanja, a od 2007. postala su dominantni vid podrške poljoprivredi sa učešćem u agrarnom budžetu od 50%. Struktura plaćanja pokazuje da su najviše isplate vršene za dizel gorivo i mineralna đubriva. Podsticaji za priplodnu stoku bili su beznačajni od 2-3% što se odrazilo na nepovoljna kretanja i permanentno smanjenje stočarske proizvodnje.

Direktna plaćanja potrebno je usaglasiti sa agrarnom i ruralnom politikom Evropske unije. Direktna plaćanja vršena su u periodu 2004-2012. godine, sa permanentnom tendencijom smanjenja, do potpunog ukidanja 2008. godine. U 2012. godini direktna plaćanja su ponovo zastupljena u podršci poljoprivredi. Prioritetno se podstiče ratarska proizvodnja (*osim povrća i krmnog bilja*) i mlečno govedarstvo. Direktna plaćanja po strukturi ulaganja treba preusmeriti u intenzivne izvozne proizvodnje i stočarsku proizvodnju.

Ruralni razvoj je u početku značajnije podstican i verbalno i finansijski iz agrarnog budžeta. Zatim su postepeno smanjivana sredstava za ruralni razvoj, a sredstva preusmerena u druge namene. Sredstva su isplaćivana za investicije na poljoprivrednom gazdinstvu. Investicije na poljoprivrednom gazdinstvu podsticane su bespovratnim sredstvima za obnovu i izgradnju objekata, nabavku opreme i mehanizacije, obnovu i proširenje višegodišnjih zasada. Kriterijumi

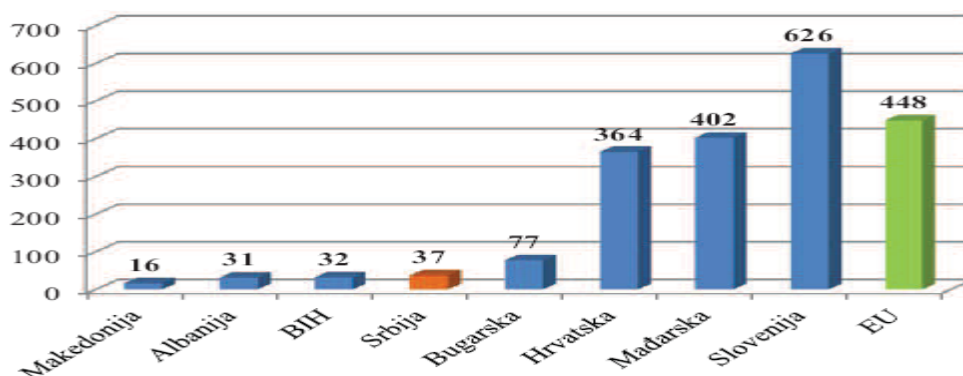
za dodelu sredstava su često menjani. Ideja je bila da se poljoprivrednim gazdinstvima u brdsko-planinskim područjima, kao i onima koja su registrovana na mlađa lica, daju povoljniji uslovi. Za podršku povećanja veličine poljoprivrednog gazdinstva primenjivani su različiti modeli podsticaja kao i za davanje zemljišta u zakup i podršku komasaciji. Marketinške aktivnosti i poslovno povezivanje učesnika u prehrambenom lancu se sporadično iniciraju i pojavljuju u budžetskoj strukturi sa neznatnim iznosima.

Grafikon 79. Podrška ruralnom razvoju (mil. eura)

Izvor: MPŽS, 2014.

Podrška zaštiti i unapređenju životne sredine bila je minimalna. Težište je dato na podršci očuvanju genetičkih resursa i razvoju organske proizvodnje. U celini je razvoj ruralnih područja i ekonomije minimalno podržavan iz agrarnog budžeta. Finansiranje razvoja agroturizma i infrastrukture vršena su iz drugih izvora. Posebno se malo ulaže u multifunkcionalni ruralni razvoj u cilju većeg korišćenja prirodnih resursa i sprečavanja depopulacije našeg sela. Ulaganja iz agrarnog budžeta u pojedine namene treba da uvažavaju naše uslove i prate logiku razvoja i strukturu ulaganja u poljoprivredni i ruralni razvoj EU. Postoji veliki raskorak između učešća poljoprivrede u stvaranju društvenog proizvoda i učešća agrarnog budžeta u ukupnom budžetu Srbije. U proteklom periodu prisutne su varijacije u ekonomskoj politici, visini izdvajanja u agrarni budžet i strukture plaćanja iz agrarnog budžeta.

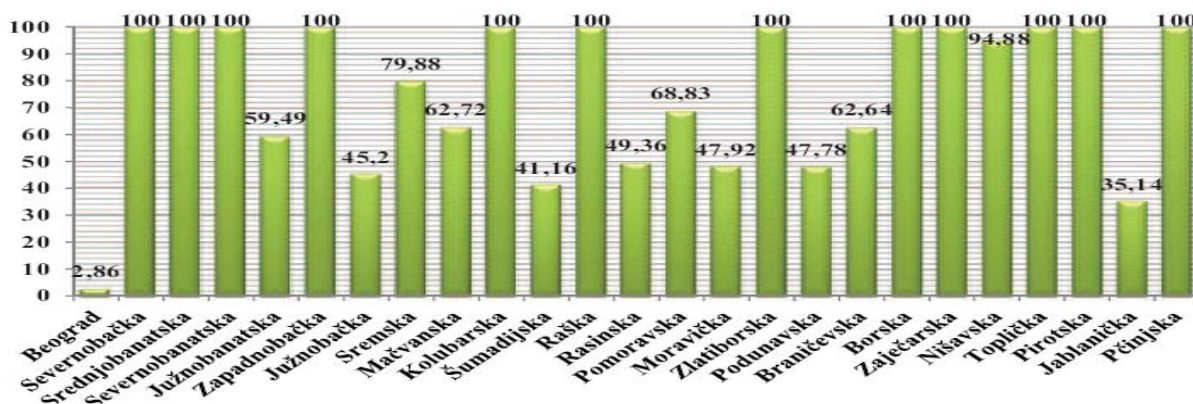

Grafikon 80. Direktna podrška farmerima u Srbiji i nekim zemljama (€ po hektaru)

Izvor: Ćurković, 2013.

Ulaganje u poljoprivredu i razvoj ruralnih područja je bitan za ostanak mladih na selu. Demografska situacija u ruralnim sredinama se permanentno pogoršava. Prisutno je starije stanovništvo koje utiče na smanjivanje poljoprivrednog stanovništva, opadanje udela radno aktivnog stanovništva, tehničko-tehnološki razvoj, usporavanje strukturnih promena i na veća izdvajanja za ostarela lica. U socio-ekonomskoj strukturi stanovništva bitna promena je u smanjivanju poljoprivrednog stanovništva što utiče na povećanja učešća starih i žena. Tako sela

postepeno ostaju bez radno sposobnog stanovništva. Kod nas se malo sredstava izdvaja za poljoprivredne, nepoljoprivredne delatnosti i ruralnu infrastrukturu. Sredstva za ruralni razvoj se stalno smanjuju usled smanjenja agrarnog budžeta i na račun povećanih izdvajanja za tržišne mere.

Grafikon 81. Učešće ruralnog stanovništva po oblastima u Srbiji
Izvor: Ćurković, 2013.

Težište treba staviti na finansiranje ulaganja u multifunkcionalni razvoj poljoprivrede i ruralnih područja. Pridruživanjem Srbije EU stvaraju se uslovi za implementaciju mera za razvoj ruralnih područja putem ulaganja u gazdinstva, preradu i marketing, unapređenja kvaliteta, diverzifikaciju delatnosti, primenu savremenih metode u poljoprivredi, razvoj proizvodnih organizacija, oživljavanje i razvoj sela, ulaganje u ruralnu infrastrukturu, usavršavanje proizvođača i zaštitu životne sredine.

Opšte mere su kanalisane na stvaranje boljih uslova poslovanja u poljoprivredi. To su mere za inspekcije, odnosno nadzor, istraživačke i razvojne poslove i promotivne aktivnosti. U okviru politike podrške opštim uslugama u poljoprivredi realizuju se programi rada službi za selekciju stoke, kontrole plodnosti zemljišta, suzbijanja biljnih bolesti i štetočina i izveštajno-prognoznih službi. Najveći deo sredstava trošen je za istraživačke projekte i ekspertske usluge, što je dobro ako se projekti koriste!

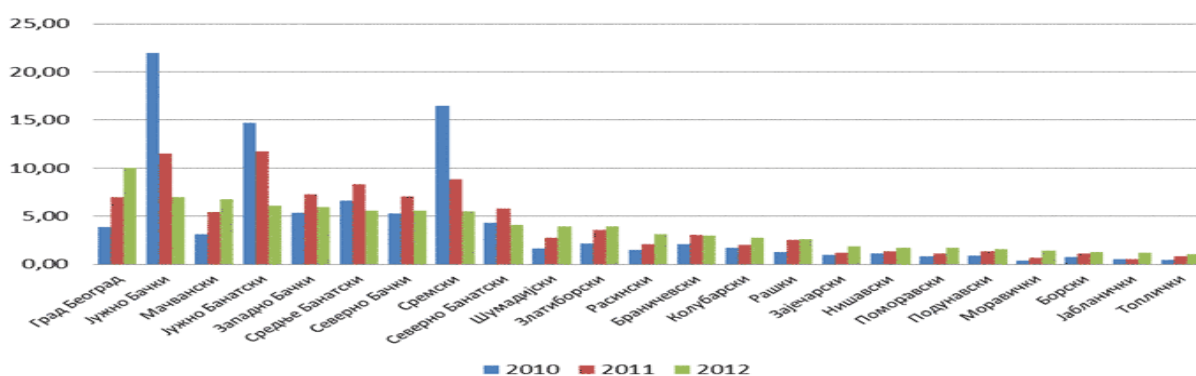

Grafikon 82. Opšta budžetska ulaganja u poljoprivredu (MPZZS)

Dostupnost sredstava iz agrarnog budžeta nije bio uvek pravičan i u skladu sa definisanom namenom korišćenja sredstava. Dostupnost podrške merama iz agrarnog budžeta ograničavana je uvođenjem kriterijuma za određivanje potencijalnih korisnika, koji nisu bili u skladu sa ciljevima pojedinih mera. Nekim merama su favorizovane pojedine grupe korisnika ili proizvodnje, ali i sputavan pristup podršci pojedinih tipova poljoprivrednih gazdinstava. Tako

je uveden je sistem registracije poljoprivrednih gazdinstava, kao osnov za korišćenje budžetske podrške poljoprivredi. Uslovi za upis u Registar poljoprivrednih gazdinstava, pa i za ostvarivanje ovog prava nekoliko puta su menjani! Postoje značajne razlike u pogledu regionalne distribucije sredstava, kao i distribucije prema poljoprivrednim gazdinstvima različite veličine.

Istovremeno je uvedeno ograničenje da registrovana poljoprivredna gazdinstva moraju imati izmirene obaveze prema Republičkom fondu za penzijsko i invalidsko osiguranje poljoprivrednika za prethodnu kalendarsku godinu. Tako su iz sistema podrške isključena poljoprivredna gazdinstva čiji su vlasnici penzijsko i invalidsko osiguranje ostvarivali po drugim osnovama (*mlađi zaposleni vlasnici srednjih i malih poljoprivrednih gazdinstava*). Primenjivano je i rešenje da iznos subvencija bude smanjen na 30% za poljoprivredna gazdinstva čiji su vlasnici stariji od 65 godina. Tako je ovakvim rešenjima isključeno veći broj poljoprivrednih gazdinstava iz sistema podsticaja.

Grafikon 83. Isplate sredstava iz agrarnog budžeta po okruzima
Izvor: MPZŽS, 2014.

Pored nedovoljnih izdvajanja u agrarni budžet, prisutni su propusti u definisanju nekoizdajne agrarne politike, namenskom korišćenju sredstva, pogrešnom subvencioniranju, smanjenju sredstava za multifunkcionalni ruralni razvoj i zaštitu životne sredine i uvođenje neosnovanih ograničenja i prevara u isplati sredstava iz agrarnog budžeta poljoprivrednim proizvođačima.

EU je svojim donacijama do 2013. godine realizovala u okviru IPA komponente 53 miliona evra za poljoprivredni i ruralni razvoj. Prvenstveno za uspostavljanje FADN, podršku Direkciji za nacionalne referentne laboratorije, podršku za bezbednost hrane, unapređenje dobrobiti životinja i kontrolu, odnosno iskorenjivanje klasične kuge svinja i besnila, izgradnju institucionalnih kapaciteta za sprovođenje IPARD-a. Donirani programi i projekti su često bili fokusirani na vrlo specifične teme, najčešće tržišne reforme, rast konkurentnosti i na poboljšanje pozicije specifičnih sektora. Donatorska pomoć doprinela je formiranju i modernizaciji sistema laboratorija, organizovanje proizvođača, uvođenju novih tehnoloških i organizacionih rešenja u proizvodnji i preradi, obuci i osposobljavanju stručnjaka za primenu novih tehnoloških, organizacionih i drugih rešenja u oblasti poljoprivrede (MPZŽS, 2014).

7.8 STRATEGIJA POLJOPRIVREDNOG I RURALNOG RAZVOJA SRBIJE 2024

Na osnovu raspoloživih resursa u poljoprivredi i ruralnim područjima i CAP-a EU definisana je vizija i strategija razvoja Srbije (*Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja Srbije 2014-2024. godine, modifikovan tekst autora*).

Vizija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja je opredelenje koje se želi ostvariti u narednom periodu (*i kreativnost autora*):

- „Da u 2024. poljoprivreda Srbije bude sektor čiji je razvoj zasnovan na znanju, modernim tehnologijama i standardima, koji domaćim i zahtevnim stranim tržištima nudi inovativne proizvode, a proizvođačima obezbeđuje održiv i stabilan dohodak;
- Da se prirodnim resursima, životnom sredinom i kulturnom baštinom ruralnih područja upravlja u skladu sa principima održivog razvoja, kako bi se ruralne sredine učinile primamljivim mestom za život i rad mladima i drugim ruralnim stanovnicima“ (MPZŽS, 2014).

Razvojna vizija se zasniva na dinamičnom razvoju održive i ekoloških sistema organske poljoprivrede na osnovama izvršene reonizacije i podršci razvoja multifunkcionalne poljoprivrede u ruralnim područjima. To podrazumeva povećanje ekonomike a time i konkurentnosti u proizvodnji putem primene savremene agrotehnologije, povećanja prinosa i proizvodnje i izmene strukture proizvodnje u korist proizvodnje povrća, voća, grožđa, integralne i organske proizvodnje, proizvodnje lekovitog i aromatičnog bilja i šumskih plodova. Potrebna su ulaganja u konkretne male i srednje programe u ruralnim područjima radi ostanka mladih i podsticanja svih koji žive u ruralnim sredinama da koriste raspoložive resurse i žive kvalitetnim životom. Održivi razvoj, racionalno korišćenje prirodnih resursa i zaštita životne sredine su razvojne odrednice. Razvojna strategija treba da uvažava naše specifičnosti i CAP-a Evropske unije. Razvoj treba da se zasniva na uvažavanju izvršene reonizacije i različitim sistemima proizvodnje i poljoprivrednih gazdinstava i na poslovnoj organizaciji proizvođača, prerađivača, izvoznika i prometnih lanaca uz jasno definisanu agrarnu politiku i doslednu realizaciju iste. Organizacija, modernizacija organa i institucija u skladu sa dostignutim i proverenim modelima i standardima Evropske unije radi korišćenja sredstava iz fondova EU za podršku ruralnog razvoja poljoprivrede i sela Srbije. Strateške ciljeve i programe mora da prati jasno definisana politika finansiranja iz agrarnog budžeta, evropskih fondova i drugih izvora. Pri čemu subvencije dominantno usmeriti u podršku izvoznih programa i programa proizvodnje i usluga u ruralnim sredinama. Za implementaciju strategije odgovorno je ministarstvo, farmeri, zadruge ili kooperative i preduzeća.

Strateški razvojni ciljevi su (*Strategija MPZŽS, 2014-2024*):

- Rast proizvodnje i stabilnost dohotka proizvođača;
- Rast konkurentnosti i prilagođavanje zahtevima domaćeg i inostranog tržišta i tehničko-tehnološko unapređenje sektora;
- Održivo upravljanje resursima i zaštita životne sredine;
- Unapređenje kvaliteta života u ruralnim područjima i smanjenje siromaštva;
- Efikasno upravljanje javnim politikama i unapređenje institucionalnog okvira razvoja poljoprivrede i ruralnih sredina.

Realizacija strateških ciljeva podrazumeva (*Strategija 2014-2024*): Unapređenje sistema upravljanja prirodnim resursima; Modernizacija objekata i opreme; Jačanje prehrambenog lanca i institucija za logističku podršku sektoru; Uspostavljanje efikasnijih i operativnih sistema kreiranja i transfera znanja; Unapređenje kvaliteta života u ruralnim područjima diverzifikacijom ruralne ekonomije i jačanjem socijalne strukture; Modernizacija institucija i prilagođavanje poljoprivredne politike modelu CAP-a.

Realizacija strateških pravaca razvoja održive poljoprivrede i ruralnog razvoja podrazumeva i dosledno sprovođenje razvojne politike (Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Srbije 2014-2024, MPZŽS, 2014): Stabilizaciju dohotka u poljoprivredi; Finansiranje poljoprivrede i ruralnog razvoja i upravljanje rizicima; Efikasno upravljanje zemljištem i povećanje dostupnosti zemljišnih resursa; Unapređenje stanja fizičkih resursa; Unapređenje sistema transfera znanja i razvoj ljudskih potencijala; Prilagođavanje i ublažavanje uticaja

klimatskih promena; Tehnološki razvoj i modernizacija poljoprivredne proizvodnje i prerade; Razvoj tržišnih lanaca i logističke podrške sektoru poljoprivrede; Zaštita i unapređenje životne sredine i očuvanje prirodnih resursa; Očuvanje poljoprivrede, prirodnih i ljudskih resursa u područja sa otežanim uslovima rada; Diverzifikacija ruralne ekonomije i očuvanje kulturne i prirodne baštine; Unapređenje socijalne strukture i jačanje socijalnog kapitala; Modernizacija i prilagođavanje organa i organizacija i zakonodavstva i Unapređenje kvaliteta i bezbednosti proizvoda. Odabrani prioriteti delovanja moraju biti praćena kombinacijom različitih mera budžetske podrške.

- ***Stabilizacija dohotka poljoprivrednih proizvođača.*** Povećanje i stabilizacija dohotka u poljoprivredi je osnova poljoprivredne politike. Prirodna kolebanja proizvodnje i cena, niska konkurentnost zahtevaju podršku dohodovnoj stabilnosti i prilagođavanje politici EU. Operativni ciljevi za postizanje stabilnijeg poljoprivrednog dohotka su: *obezbeđivanje jednakih konkurentnih uslova za domaće proizvođače u skladu sa predviđenim rešenjima sadržanim u spoljnotrgovinskim sporazumima Srbije i podrška za regulisanje tržišta u periodu poremećaja na tržištu.*

Mehanizmi za ostvarivanja ciljeva su: *različiti oblici direktne i indirektno podrške dohotku poljoprivrednim proizvođačima (direktna plaćanja) i tržišne intervencije.* Kod mera tržišne podrške osnovni princip je poštovanje STO kriterijuma dopuštene podrške i postepeno prilagođavanje principima CAP-a. Preusmeravanje prema manje proizvodno vezanim plaćanjima, koja razvojno deluju na poljoprivredu, a omogućuju i efikasno prilagođavanje pristupanju EU. Mere tržišno-cenovne podrške biće usmerene na stabilizaciju cena i dohotka u vreme poremećaja na tržištu. Uvodiće se različite interventne mere kojima će se podsticati dodatna tražnja ili regulisanje ponude. Težište je da se postepeno gradi i uvodi sistem „*bezbednosne mreže*“ za stabilizaciju tržišta, po mehanizmima i principima koji važe u EU.

- ***Uspostavljanje efikasnog sistema finansiranja poljoprivrednog i ruralnog razvoja i upravljanje rizicima.*** Postojeći model podrške poljoprivredi i ruralnom razvoju i kreiranje efikasnog modela finansiranja moraju postati prioritet poljoprivredne politike. Potrebna su veća ulaganja u razvoj poljoprivrede i ruralnih područja. Dugoročna stabilnost raspoloživih finansijskih izvora za podršku poljoprivredi i ruralnom razvoju, kao i ravnopravan i nesmetan pristup svih potencijalnih korisnika finansijskom tržištu, osnovni su preduslovi dinamiziranja investicione aktivnosti u poljoprivredi. Finansiranje treba da osigura farmere od proizvodnih i tržišnih rizika i motivišu poljoprivredna gazdinstva na nove investicije i pristup pod povoljnim uslovima komercijalnim kreditima.

Operativni ciljevi za uspostavljanje efikasnijeg modela finansiranja su: *povećanje broja dostupnih shema podrške za različite namene; povećanje broja korisnika i obima raspoloživog finansijskog kapitala namenjenog razvoju poljoprivrede i ruralnih područja; razvoj tržišta kredita i obezbeđivanje boljeg pristupa kreditnim sredstvima za poljoprivredne proizvođače, uključujući i nove oblike kreditiranja i unapređenje sistema osiguranja i upravljanja rizicima prilagođenog rešenjima dopuštenim međunarodnim sporazum.* Uspostavljanje efikasnog sistema podrške poljoprivredi zahteva značajna institucionalna prilagođavanja u pravcu izgradnje i reformisanja poljoprivredi prilagođenih finansijskih organizacija i finansijskih proizvoda.

- ***Efikasno upravljanje zemljištem i povećanje dostupnosti zemljišnih resursa.***

Razvoj poljoprivrede i prehrambene industrije zavisi od raspoloživosti faktora proizvodnje, posebno zemljišta, i mogućnosti ravnopravnog pristupa svih privrednih

subjekata resursu pod jednakim uslovima. Poljoprivredna proizvodnja se u dužem periodu zasnivala na preteranom iscrpljivanju zemljišta što može da utiče na trajni gubitak zemljišta, smanjenje organske materije, zakišeljavanje, zbijenost, eroziju, zagađenje, zaslanjivanje, plavljenje i gubitak biodiverziteta. Nedostatak sredstava za povećanje poseda, neadekvatna poreska politika, nezavršeno vraćanje imovine, usporavaju proces izmene poljoprivredne strukture i povećanja veličine poseda. Prioritet je na unapređenje plodnosti zemljišta i efikasno upravljanje zemljištem.

Operativni ciljevi su: *veći stepen korišćenja poljoprivrednih površina; povećanje zemljišnog poseda i parcela; uspostavljanje funkcionalnog tržišta zemljišta; unapređenje zemljišne infrastrukture; povećanje meliorisanih površina i unapređenje plodnosti zemljišta; ubrzanje povraćaja imovine; smanjenje gubitka i degradacije zemljišta; kontrolisana prenamena poljoprivrednog zemljišta; efikasnije korišćenje zemljišta slabijeg kvaliteta, odnosno neobrađivog poljoprivrednog zemljišta; sistematsko praćenje kvaliteta zemljišta i uspostavljanje efikasnog sistema upravljanja zemljištem.* Ostvarivanje operativnih ciljeva zahteva značajne promene zakonodavstva, poreske politike i budžetskih podsticaja. Akcenat će se staviti na sprečavanje pretvaranja najkvalitetnijeg poljoprivrednog zemljišta u zemljište za druge namene. Potrebno je raditi na unapređenju kvaliteta zemljišta, finansiranju melioracija i zemljišne infrastrukture, jačanju institucionalnih rešenja za efikasno upravljanje zemljištem i vođenje evidencije, registra i baza podataka.

- *Unapređenje stanja fizičkih resursa.* Stanje mehanizacije, opreme, zasada, stočnog fonda i objekata je nepovoljno. Resursi su tehnološki zastareli i ne mogu da obezbede povećanje produktivnosti poljoprivrede i standarda zaštite životne sredine i higijene. Neophodna su racionalna rešenja za inoviranje mehanizacije, opreme i objekata, prilagođena veličini poljoprivrednog gazdinstva, standardima zdravstvene bezbednosti, dobrobiti životinja i klimatskim promenama. Kod podizanja zasada treba uvažavati rejonizaciju voćarskih i vinogradarskih proizvodnih područja. U farmskoj stočarskoj proizvodnji potrebno je unaprediti rasni sastav stoke i poboljšati selekciju.

Operativni ciljevi za realizaciju prioriteta su: *tehničko-tehnološka modernizacija objekata i opreme; povećanje stočnog fonda, poboljšanje rasne strukture stada i bolja iskorišćenost genetičkog potencijala domaćih životinja; povećanje površina pod višegodišnjim zasadima; prilagođavanje sortimenta voćaka i vinove loze proizvodnim uslovima i unapređenje tehnologije proizvodnje; unapređenje sistema proizvodnje i distribucije sadnog i semenskog materijala; uspostavljanje efikasnijeg sistema usluga u biljnoj i stočarskoj proizvodnji i unapređenje zaštite zdravlja, dobrobiti životinja i zdravlja bilja.* Unapređenje poljoprivrede vršiće se podsticajima za modernizaciju objekata, mehanizacije i opreme, povećanje osnovnog stada i poboljšanje rasnog sastava stoke i podsticajima za revitalizaciju starih i podizanje novih višegodišnjih zasada i novih sistema proizvodnje. Pored investicija pažnja će biti posvećena unapređenju standarda i efikasnog sistema kontrole.

- *Unapređenje sistema transfera znanja i razvoj ljudskih potencijala.* Kreiranje i primena znanja i tehnologija u poljoprivredi značajni su za povećanje konkurentnosti poljoprivrede. Agrotehnološko unapređenje poljoprivrede, investicije u nova znanja i tehnologije i njihov transfer do neposrednih korisnika, neophodan su preduslov za smanjenje tehnološkog zaostajanja poljoprivrede i aktivnosti za povećanje produktivnosti i prilagođavanje klimatskim promenama. Da bi se pružila adekvatna pomoć proizvođačima da primene savremenu tehnologiju u proizvodnji, potrebno je unaprediti usluge stručnih službi, instituta i fakulteta u poljoprivredi i ruralnim područjima. Tehnološko unapređenje poljoprivrede

zahteva modernizaciju fizičkih resursa i veću kompetenciju zaposlenih u poljoprivredi da primenjuju i kontrolišu nove tehnologije.

Operativni ciljevi koji treba da doprinesu reformisanju sistema i transferu znanja su: *poboljšanje obrazovne strukture zaposlenih na poljoprivrednim gazdinstvima; jačanje i reorganizacija institucionalnih kapaciteta; jačanje i funkcionalno povezivanje svih aktera sistema za kreiranje i transfer znanja; tehničko i kadrovsko unapređenje ustanova i organizacija uključenih u sistem kreiranja i transfera znanja u skladu sa potrebama razvoja poljoprivrede i implementacije Strategije; proširenje ponude obrazovnih i trening programa svih nivoa i tipova obrazovanja; jačanje kapaciteta za prihvatanje znanja, kroz razvijanje svesti i motivisanosti za obrazovanjem.*

- *Prilagođavanje i ublažavanje uticaja klimatskih promena.* Razvoj poljoprivrede će u budućnosti biti suočen sa posledicama klimatskih promena. Očekuju se i posledice u vidu smanjene dostupnosti vode, pojava bolesti i štetočina i smanjenje kvaliteta zemljišta. Svi ovi faktori imaju značajan uticaj na prinose, proizvodnu strukturu poljoprivrede i na prehrambenu sigurnost i bezbednost.

Operativni ciljevi koji treba da pomognu efikasnijem suočavanju proizvodnje hrane sa ovim izazovom su: *praćenje klimatskih promena, kreiranje mera adaptacije i adekvatnih mera usmerenih na smanjenje emisije gasova sa efektom staklene bašte iz poljoprivredne proizvodnje; unapređenje i prilagođavanje tehnologija proizvodnje; tehnička poboljšanja zemljišta, objekata i opreme; jačanje svesti o klimatskim promenama, njenim posledicama i potrebama njihovog rešavanja.* Izazov za poljoprivrednu nauku biće da pronađe adekvatne mehanizme podrške tehničko-tehnološkim rešenjima koja sprečavaju ili umanjuju efekte klimatskih promena i da odgovore izazovu potrebe povećanja proizvodnje hrane. Podrška investicijama u poljoprivredi posebno će uvažavati primenu tehnologija sa niskim posledicama po životnu sredinu i globalno zagrevanje. Tehnologije i prakse (*primena agrotehničkih mera, sortiment, sistemi gajenja i upravljanja*) koje doprinose smanjenju uticaja globalnog zagrevanja imaju prioritet, a inovativna rešenja biće posebno nagrađivana i podsticana.

- ***Tehnološki razvoj i modernizacija poljoprivredne proizvodnje i prerade.*** Povećanje konkurentnosti prehrambenog sektora zahteva podršku restrukturiranju, razvoju i inovacijama prehrambenog lanca. Tehnološki razvoj poljoprivrede i prerade zahteva primenu modernih tehnologija. Poseban značaj za poljoprivredu ima unapređenje konkurentnosti prehrambenog sektora, koji bi trebalo da bude zasnovan na domaćim sirovinama i postizanju veće dodate vrednosti radi izvozne konkurentnosti.

Operativni ciljevi su: *unapređenje tehnologije i efikasniji sistem prenošenja iskustva i inovacija; kreiranje novih znanja, tehnologija, proizvoda i usluga prilagođenih lokalnim uslovima; rast obima proizvodnje i kvaliteta svih input-a domaćeg porekla; povećanje produktivnosti i efikasnosti u proizvodnji na svim nivoima u lancu proizvodnje hrane; jačanje sposobnosti prehrambene industrije za kreiranje proizvoda veće dodate vrednosti uz upotrebu domaćih sirovina; unapređenje sistema i promocija proizvoda sa oznakama kvaliteta; tehničko-tehnološko unapređenje skladišnih i prerađivačkih kapaciteta, zadruga s ciljem proizvodnje prepoznatljivih zadržanih proizvoda standardnog kvaliteta; unapređenje tehničko-tehnoloških performansi prehrambenog sektora i kreiranje novih proizvoda u prehrambenom lancu.* Podrška će biti usmereni na rast produktivnosti i efikasnosti u proizvodnji i preradi hrane. Neophodan je rast kapaciteta prerade kako bi zadovoljili standarde kvaliteta i osposobila proizvođača za učešće u šemama kvaliteta i promotivnim aktivnostima. Podsticaji će biti na raspolaganju proizvođačima za poboljšanje

kvaliteta poljoprivrednih proizvoda i proizvodnih procesa, koji garantuju kvalitet proizvoda u smislu: zaštićenih geografskih oznaka i oznaka porekla za poljoprivredne i prehrambene proizvode, uverenja o specifičnim karakteristikama poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda i organsku proizvodnju. Podrška će biti i za informisanje potrošača i promociju proizvoda proizvedenih u okviru šema kvaliteta. Poljoprivrednici će biti podržani za uvođenje standarda EU u cilju zaštite životne sredine, javnog zdravlja, zdravlja životinja i biljaka, dobrobiti životinja i bezbednosti hrane.

- **Razvoj tržišnih lanaca i logističke podrške sektoru poljoprivrede.** Konkurentnost poljoprivrede zavisi od formiranja efikasnog tržišnog lanca, koji uključuje set novih proizvoda, usluga i učesnika. Razvoj tržišnog lanca treba da doprinese jačanju efikasnosti poljoprivrede i sposobnosti da tržištu isporuči kvalitetnu i bezbednu hranu za potrošače. Prehrambeni lanac je rascepan i nedovoljno organizovan u proizvodnji i preradi, sa deficitom organa za pružanje adekvatne logističke podrške. Proizvođači treba da prilagode proizvode zahtevima potrošača u pogledu kvaliteta hrane, posebno sa pojavom novih veleprodajnih sistema čiji zahtevi po pravilu nadilaze postojeće standarde na domaćem tržištu. Razvojem tržišnog lanca i logističke podrške, stvaraju se uslovi za ravnopravniji pristup tržištima svih proizvođača, nezavisno od veličine i tipa poljoprivrednog gazdinstva, jer se olakšava primena šema kvaliteta, kreiranje inovativnih rešenja i proizvoda, njihovo brendiranje i promocija.

Operativni ciljevi su: *razvoj novih usluga u prehrambenom lancu i jačanje logističke infrastrukture u proizvodnji hrane; povećanje sposobnosti poljoprivrednih gazdinstava za uključivanja u globalne tržišne lance; jačanje motivacije proizvođača za raznim oblicima udruživanja; osposobljavanje zadruga kako bi postale finansijski, tržišni i savetodavni servis zadrugara; jačanje prepoznatljivosti domaćih proizvoda na tržištu; jačanje izvoznih performansi poljoprivrede; jačanje horizontalnih i vertikalnih veza u proizvodnom lancu, zasnovanih na tržišnim principima; smanjenje sive ekonomije i jačanje i razvoj tržišnih organizacija.* Poljoprivredna politika treba da definiše i sprovodi mere i rešenja koja će doprineti poboljšanju efikasnosti tržišnog lanca. Potrebno je preduzeti niz aktivnosti na unapređenju institucionalnog okvira i podrške svim vidovima poslovnog organizovanja, povezivanja i udruživanja.

- **Zaštita i unapređenje životne sredine i očuvanje prirodnih resursa.** Konkretna strategija i politika upravljanja prirodnim resursima od presudne je važnosti za održivo upravljanje zaštitom životne sredine i za dugoročan i stabilan ekonomski i ekološki rast. Strategija definiše šta je neophodno sprovesti radi podsticanja održive poljoprivredne prakse, primenu zakona i propisa za sprečavanje zagađenja, očuvanje zemljišta i voda, kontrolu konverzije poljoprivrednog zemljišta u druge svrhe, zaštitu šuma i oblasti sa visokovrednim prirodnim resursima.

Operativni ciljevi za ekološku zaštitu i unapređenje stanja životne sredine su: *zaštita voda od negativnih uticaja poljoprivrede; veća primena poljoprivrednih praksi (primena agrotehničkih mera i tehnologije) povoljnih po životnu sredinu; uspostavljanje i promovisanje sistema integralne proizvodnje; unapređenje organske proizvodnje, sistema kontrole, sertifikacije i nadzora u organskoj proizvodnji; podizanje svesti o značaju korišćenja obnovljivih izvora energije i proizvodnji energetskih useva; kontrolisano upravljanje otpadom iz poljoprivredne proizvodnje; razvoj i unapređenje sistema upravljanja sporednim proizvodima prehrambene industrije; očuvanje i održivo upravljanje biljnim i životinjskim genetičkim resursima i očuvanje pejzaža, poljoprivrednih područja visoke prirodne vrednosti i njihovih resursa.* Pitanja zaštite i unapređenja životne

sredine spada u opšte principe koji se uvode u sve mere i sva područja intervencije nove poljoprivredne politike. Isto podrazumeva zaštitu i očuvanje zemljišta, kvaliteta vazduha, podzemnih i površinskih voda, staništa i divljeg životinjskog i biljnog sveta, tradicionalnih ruralnih predela i poljoprivrednih zemljišta visoke prirodne vrednosti. Mere agroekološke podrške (*organska proizvodnja, zaštita biodiverziteta, zaštita voda*) uključivaće kompenzaciona plaćanja za propuštenu dobit zbog brige o životnoj sredini, posebno za poljoprivredna gazdinstva i područja koja imaju kapacitet da ponude organske proizvode i usluge.

- ***Očuvanje poljoprivrede, prirodnih i ljudskih resursa u područjima sa ograničenim uslovima privređivanja.*** Značajan deo ruralnog prostora suočen je sa niskom produktivnošću poljoprivrede i socio-ekonomskom marginalizacijom, nastalim usled geografskih i drugih ograničenja. Područja spadaju u poljoprivredna područja visoke privredne vrednosti i karakteriše ih veća primena tradicionalne poljoprivredne prakse koja doprinosi boljem očuvanju životne sredine. Poljoprivrednicima u ovim područjima neophodna je pomoć kako bi ostali da se bave poljoprivredom, koristili zemljište i održavali ga u dobrim proizvodnim uslovima, doprinosili očuvanju ruralnih pejzaža, primenjivali tradicionalne sisteme poljoprivredne proizvodnje.

Operativni ciljevi su: *očuvanje i jačanje vitalne socijalne strukture u područjima sa ograničenim uslovima privređivanja u poljoprivredi; izjednačavanje ekonomskih uslova poljoprivrednih proizvođača u ograničenim uslovima privređivanja sa onima koje imaju proizvođači u ostalim područjima; revitalizacija i očuvanje pašnjačkih površina (kao elementa pejzaža i resursa za proizvodnju).* Podrška poljoprivredi u ovim područjima treba da obezbedi ravnopravan ekonomski položaj proizvođača u ovim područjima u odnosu na one u ostalim sredinama. Sem podrške ostvarivanju ravnopravnog dohotka svih proizvođača, mere podrške biće kreirane da zadovolje specifične ciljeve ruralnih područja, vezane za očuvanje životne sredine i za očuvanje ruralnog ambijenta i socijalne strukture.

- ***Diverzifikacija ruralne ekonomije i očuvanje kulturne i prirodne baštine.*** Diverzifikacija ekonomskih aktivnosti i dohotka transformiše ruralnu ekonomiju tako što je *udaljava od aktivnosti poljoprivrede, ka industriji i tercijarnim delatnostima.* Veća ponuda radnih mesta i mogućnost zapošljavanja u delatnostima van poljoprivrede, otvara prostor za strukturne promene i povećanje produktivnosti poljoprivrede. Diverzifikacijom ruralne ekonomije i smanjenjem zavisnosti od poljoprivrednog dohotka, stvaraju se uslovi za stabilniji dohodak poljoprivrednih gazdinstava čiji je opstanak u poljoprivredi neizvestan. Diverzifikacijom privrednih delatnosti u ruralnim sredinama proširuje se spektar usluga dostupnih ruralnom stanovništvu, kao i usluga i proizvoda zasnovanih na tradicionalnim znanjima, tehnologijama, prirodnim resursima i kulturnoj baštini, koje ruralna područja pružaju na tržištu.

Operativni ciljevi su: *raznovrsnija ponuda proizvoda i usluga seoskih domaćinstava; razvoj ruralnog turizma; rast broja proizvoda i usluga zasnovanih na lokalnom identitetu ruralnih sredina; zaštita i očuvanje kulturnog nasleđa; osnaživanje vertikalne i horizontalne koordinacije aktera u ruralnom razvoju i unapređenje komunalne i zemljišne infrastrukture.* Podrška razvoju ruralne ekonomije i zaštite prirodnog i kulturnog nasleđa će u budućnosti dobijati sve više na značaju sa aspekta ruralnog razvoja i bolje koordinacije sa drugim javnim politikama. Podstićaće se započinjanje novih, nepoljoprivrednih aktivnosti članova poljoprivrednog gazdinstva, investicije u opremu, objekte, infrastrukturu i unapređenje ljudskog potencijala. Preduzeće se mere za stručno osposobljavanje i pružanje

savetodavne podrške poljoprivrednim gazdinstvima zainteresovanim za proširenje delatnosti van poljoprivrede.

- **Unapređenje socijalne strukture i jačanje socijalnog kapitala.** Cilj unapređenja socijalne strukture i socijalnih prilika ruralnih sredina je jačanje unutrašnjih potencijala ruralnih zajednica, odnosno jačanje njihovog kapaciteta za zajedničko organizovanje i delovanje. Lokalne zajednice se osposobljavaju da samostalno upravljaju sopstvenim razvojem, bolje artikulišu razvojne probleme svojih sredina, sa većim lobističkim potencijalom zagovaraju interese svojih građana i nude inovativna rešenja na poboljšanju kvaliteta života svojih građana. Stvaranjem kritične mase lokalnih učesnika osposobljenih da preuzmu odgovornost za kreiranje razvoja svoje zajednice i da uzmu aktivno učešće u tom procesu, jača se socijalna struktura ruralnih zajednica i njihov unutrašnji razvojni potencijal.

Operativni ciljevi su: *zaustavljanje negativnih demografskih trendova u ruralnim područjima; mobilisanje lokalnih ljudskih i socijalnih potencijala organizovanjem lokalnih akcionih grupa i LEADER pristupa; promovisanje zadružnog poslovnog organizovanja i uključivanja zadruga u lokalne akcione grupe; jačanje regionalne prekogranične saradnje za unapređenje socio-ekonomskog razvoja; veća dostupnost socijalnih usluga ruralnoj populaciji; smanjenje ruralnog siromaštva i poboljšanje položaja depresivnih slojeva ruralnog stanovništva; unapređenje socijalnog statusa poljoprivredne radne snage; uključivanje malih poljoprivrednih gazdinstava u sisteme podrške; afirmacija preduzetništva žena i mladih u ruralnim sredinama; obezbeđivanje afirmacije različitosti (nacionalnih, verskih, kulturnih, socijalnih) u ruralnim sredinama.* Pri definisanju aktivnosti i mera za ostvarenje cilja, posebna pažnja biće posvećena jačanju lokalnih akcionih grupa, u smislu unapređenja njihovih resursa i racionalnog korišćenja istih.

- **Modernizacija i prilagođavanje organa i organizacija i zakonodavstva.** Osnivanje novih i prilagođavanje postojećih organa i organizacija deo su promena koje treba da doprinesu upravljanju javnim politikama u poljoprivredi i ruralnom razvoju. Izgradnja efikasnog sistema za implementaciju javnih politika u poljoprivredi i ruralnim područjima dobija na značaju u sklopu priprema za prihvatanje pretpristupne pomoći EU. Potrebno je osposobiti kadrove za upravljanje pretpristupnim fondovima EU, u skladu sa računovodstvenim i revizorskim standardima i usvajanje zakonske regulative.

Operativni ciljevi su: *ubrzavanje preuzimanja pravnih tekovina EU; izgradnja nedostajućih i jačanje postojećih organa i organizacija; modernizaciju administracije u smislu profesionalizma, primene informacionih tehnologija i novih praksi upravljanja; jačanje partnerskog odnosa vladinih i nevladinih struktura, sistema participativnog odlučivanja i decentralizacija odlučivanja i fondova.*

- **Unapređenje kvaliteta i bezbednosti proizvoda.** Unapređenje kvaliteta i bezbednosti hrane ima značajan uticaj na sposobnost prehrambenog sektora da se suoči sa konkurencijom na lokalnim, regionalnim i međunarodnim tržištima. Sistem bezbednosti i kvaliteta hrane podrazumeva stvaranje ambijenta gde će svi učesnici u proizvodnom lancu poštovati standarde Codex Alimentarius-a.

Operativni ciljevi su: *stalno unapređenje bezbednosti i kvaliteta hrane i hrane za životinje uz stalno unapređivanje ukupnog sistema bezbednosti hrane; primena međunarodnih standarda u proizvodnji hrane i hrane za životinje; uspostavljanje i jačanje sistemskog okvira za primenu šema kvaliteta; jačanje kapaciteta i efektivnosti kontrolno-inspekcijske infrastrukture; uspostavljanje efektivnog sistema laboratorijske kontrole hrane i hrane za životinje; prilagođavanje standarda higijene hrane za objekte tradicionalne i*

organske proizvodnje, kao i proizvodnje u područjima u kojima postoje posebna geografska ograničenja. Efikasan i održiv razvoj kapaciteta u oblasti bezbednosti i kvaliteta hrane mora biti podstaknut nacionalnim politikama i programima. Odgovornost je države u oblasti sigurnosti i kvaliteta hrane da uspostavi jasan institucionalni okvir i administrativne strukture sa jasno definisanim odgovornostima.

- **Budžetska podrška poljoprivrednog i ruralnog razvoja.** Da bi se realizovali strateški ciljevi poljoprivrednog i ruralnog razvoja programirana su sredstva podrške u Agrarnom budžetu. Programiranje budžetskih okvira sačinjen je da se definišu: *realni polazni uslovi za reformisanje poljoprivredne politike; okviri realnih finansijskih sredstava neophodnih za podršku realizaciji ciljeva Strategije; struktura mera i sredstava koja omogućuje podizanje apsorpcijske sposobnosti za korišćenje pretpristupnih fondova EU; reforme sistema podrške neophodne za postepeno prilagođavanje budžeta onome što zemlju očekuje ulaskom u EU.*

Projektovani obim budžeta odnosi se na mere podrške poljoprivredi i ruralnom razvoju, opšte mere podrške poljoprivredi, podršku u oblasti veterine i zaštite bilja. *Planiranje je sprovedeno na nivou tri stuba podrške prema CAP-a, i obuhvata: direktna plaćanja i mere tržišno-cenovne podrške; podršku ruralnom razvoju i podršku posebnim podsticajima, uključujući veterinu i zaštitu bilja.*

Projekcija budžeta po stubovima predviđa: *jačanje prvog stuba kroz povećanje broja hektara i grla u sistemu direktnih plaćanja, kao i samog iznosa direktnih plaćanja po grlu i hektaru; značajno jačanje drugog stuba (ruralni razvoj) kako bi se poštovalo načelo održivog razvoja i jačanje trećeg stuba (opšte usluge) kako bi se podstakao razvoj organa, organizacija i drugih pravnih lica, tehnološki napredak i prihvatanje evropskih standarda.*

Tabela 81. Projekcija agrarnog budžeta po stubovima Srbije 2014-2024. (mil. evra)

	2013	Period 2014-016	Period pristupa IPARD-u 2017-020	Period posle 2020	Pristup
Prvi stub I	230	240	370	530	680
Drugi stub II	20	30	85	150	750
Posebni podsticaji	30	35	50	75	110
UKUPNO	280	305	505	755	1 540

Izvor: MPZŽS, 2014.

Smernice za prvi stub podrške. Principi primenjeni u formulaciji podrške prvom stubu mera su:

- *smanjivanje mera koje nisu STO i EU komforne. Sa primenom ovog principa će se početi već u prvom potperiodu (za kada se planira da se premija za mleko zameni plaćanjem po grlu za muzne krave i goveda za klanje);*
- *da se ne uvode nove mere koje bi udaljavale domaću politiku od koncepta EU. Stabilnost politike tokom čitavog perioda primene Strategije i na njoj zasnovanog programa podrške, mora biti imperativ;*
- *postepeno obezbeđivanje jednake konkurentne uslove kao što ih imaju zemlje članice EU, posebno one u okruženju. Predviđeno je uvođenje podrške za mere za stabilizaciju tržišta;*
- *modulacija - sniženje podrške za veća poljoprivredna gazdinstva i uvođenje posebne podrške za mala poljoprivredna gazdinstva. Očekuje se da će redukcija plaćanja za velika poljoprivredna gazdinstva biti veliki izazov politike, s obzirom da postojeća struktura korisnika (po tipovima poljoprivrednih gazdinstava i područjima) ukazuje na izuzetno neravnomernu distribuciju sredstava po ova dva kriterijuma;*

- proširenje kruga korisnika i sistematično postepeno uvođenje novih sistema, uključujući i podršku za mala poljoprivredna gazdinstva od druge polovine projektovanog perioda. Postepeno preuzimanje implementacionih pravila CAP-a i za mere koje će se finansirati domaćim budžetskim sredstvima.

Tabela 82. Projekcija prvog stuba agrarnog budžeta Srbije 2014-2024. (mil. evra)

	2013	Period 2014-016	Period pristupa IPARD 2017-020)	Period posle 2020
Podrška input-ima	48	50	50	50
Podrška proizvodnji	37	20	0	0
Direktna plaćanja po ha/grlu	145	165	280	420
Podrška malim polj. gazdinstvima	0	0	30	45
Tržišno-cenovna podrška	0	5	10	15
Ukupno	230	240	370	530

Izvor: MPZŽS, 2014.

- *Subvencionisanje input-a.* Ovaj vid podrške je proteklih godina zamenjen direktnim plaćanjima. Iako ova mera nesporno pozitivno utiče na smanjenje cene koštanja i rast proizvodnje, ipak, koristi od ovakvih podsticaja delimično preuzimaju proizvođači input-a. Ovakva vrsta podrške poljoprivredi nije prihvatljiva po principima STO, zbog direktnog efekta koji ima na proizvodnju pa samim tim i na tržište.

U projekciji budžeta pošlo se od toga da se iznos podrške za ove namene mora smanjivati, posebno u drugom i trećem potperiodu, kako bi se model podrške postepeno prilagođavao modelu CAP-a. Od smanjenja bi mogla biti izuzeta podrška za subvencionisanje goriva („plavi dizel“), koja je dozvoljeni oblik državne pomoći poljoprivredi i u drugim zemljama EU. Kao kompenzacija za smanjenje subvencija za input-e, predviđa se rast direktnih plaćanja po hektaru i grlu, sa naglaskom na uslovljavanje podrške ispunjenošću pravila unakrsne usklađenosti.

- *Plaćanja po output-u, odnosno proizvodnji.* Od proizvodno vezanih plaćanja u Srbiji se poslednjih godina finansirala samo podrška u vidu premije za mleko. Ovakvi vidovi podsticaja su neprihvatljivi u modelu CAP-a-a, te se moraju blagovremeno reformisati. Zbog velike osetljivosti i značaja sektora mleka, predviđa se da se postojeća premija za mleko vremenom transformiše u direktna plaćanja po grlu i to već u prvom periodu.

Intencija je da vremenom glavne mere podrške u okviru prvog stuba postanu direktna plaćanja po hektaru i grlu. To su delimično proizvodno nevezane mere, kojima se nastoji da se u podršku uključe sve korišćene površine. To bi podrazumevalo jedinstvena plaćanja po hektaru za celu ratarsku proizvodnju, kao i uvođenje premija za travnjake. Podrška u stočarstvu obuhvatala bi one grane stočarstva koje su podržane i u EU (*govedarstvo, ovčarstvo, kozarstvo*). Predviđeno je da glavne mere budu plaćanja po kravi, ovci i za tovnja junad.

- *Mere tržišno-cenovne podrške.* Ova vrsta podrške podrazumeva mogućnost finansiranja dela troškova održavanja zaliha, jačanje proizvođačkih asocijacija (*pogotovo u voćarstvu i povrtarstvu*), marketing i sl. Projekcijom budžeta planirana su sredstva za ove namene, kako bi se obezbedio što veći stepen stabilizacije tržišta u kriznim godinama. Predviđeno je uvođenje „sigurnosne mreže“ („*safety net*“ sistema), odnosno mogućnost tržišnih intervencija za vreme poremećaja na tržištu, mogućnost uvođenja posebnih programa za pomoć u hrani (food aid) za deprivilegovane slojeve stanovništva. Da bi se mere tržišne intervencije operacionalizovale u skladu sa međunarodno predviđenim standardima,

neophodno je uspostavljanje mehanizama za intervencije na tržištu poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda.

Smernice za drugi stub podrške. Projekcija podrške za drugi stub uzima u obzir neophodnost rešavanja nekih od prioritetnih problema vezanih za održivi razvoj ruralnih područja. Predviđeno je i jačanje fokusa podrške na mere drugog stuba, zbog čega budžetska sredstva za ove namene moraju povećavati svoj relativni udeo u ukupnom budžetu.

Svi vidovi podrške ruralnom razvoju moraju rasti u odnosu na sadašnji nivo. Ovakav pristup je neophodan jer Strategija ima razvojni karakter, koji je nemoguće postići bez značajnih investicija u sve vrste teritorijalnog kapitala ruralnih područja.

Predviđeno je da apsolutni rast sredstava bude najveći u delu podrške životnoj sredini, što uključuje i sredstva namenjena podršci područjima definisanim po kriterijumima LFA regulative EU. Predviđeno je da ovaj vid podrške treba da postane jedan od ključnih elemenata politike u poslednjem potperiodu. Motiv za ovakav pristup leži u činjenici da veliki deo teritorije Srbije čine područja koja po svojim prirodnim predispozicijama nisu podesna za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju, te su kao takva izložena degradaciji prirodnih resursa, depopulaciji i visokom riziku siromaštva. Najveći deo sredstava za podršku drugom stubu biće namenjen rastu konkurentnosti, budući da je realno stanje tehničko-tehnološke opremljenosti poljoprivredno-prehrambenog sektora takvo da zahteva značajne investicije u inoviranje opreme, tehnologije i jačanje proizvodnog lanca.

Tabela 83. Projekcija drugog stuba agrarnog budžeta Srbije 2014-2024. (mil. evra)

Namena	2013	Period 2014-016	Period pristupa IPARD-u 2017-020	Period posle 2020
Rast konkurentnosti	14	15	50	70
Unapređenje životne sredine	0	3	13	45
Diverzifikacija dohotka	6	11	20	32
Tehnička podrška	0	1	2	3
UKUPNO	20	30	85	150

Izvor: MPZŽS, 2014.

Projekcija budžeta predviđa i značajan rast podrške izgradnji ruralne infrastrukture. Ovaj vid podrške poljoprivredi jednako je značajan sa aspekta zaštite životne sredine i unapređenja stanja prirodnih resursa, kao i sa aspekta smanjenja proizvodnih troškova.

Podrška rastu konkurentnosti. Projekcija budžeta predviđa značajan porast sredstava za rast konkurentnosti, koji tokom čitavog perioda ostaje najznačajniji vid podrške ruralnom razvoju, iako relativni udeo sredstava za ove namene postepeno opada. Ovim sredstvima finansiraće se: *rast investicija u resurse - za zemljišnu infrastrukturu (navodnjavanje, komasacija, grupisanje zemljišta); investicije u fizički kapital poljoprivrednih gazdinstava (za modernizaciju opreme, mehanizacije i objekata - prema potrebama adaptacije na klimatske promene, ispunjavanja standarda kvaliteta, dobrobiti životinja i sl.); investicije u preradu i marketing poljoprivrednih proizvoda, sa osvrtom na preradu domaćih sirovina i brendiranje domaćih proizvoda; rast podrške proizvodima sa većom dodatom vrednosti; jačanje tržišnog lanca i uspostavljanje tržišnih distributivnih centara, kao i jačanje logističke podrške sektoru (skladišta, upravljanje posle žetve, informacione tehnologije itd.); rast podrške jačanju sistema transfera znanja - konkretni projekti uvođenja novih proizvodnih tehnoloških sistema (klimatske promene).*

Jačanje podrške unapređenju životne sredine. Podrška za ove namene obuhvatiće podršku proizvođačima u područjima sa otežanim uslovima rada u poljoprivredi, podstičaje za organsku proizvodnju i očuvanje genetičkih resursa. Predviđeno je da se kroz ovaj segment politike podstiče: *unapređivanje poljoprivredne proizvodne prakse za održivo korišćenje*

poljoprivrednog zemljišta i poboljšanje kvaliteta zemljišta, vode i vazduha; zaštita i unapređenje životne sredine u ruralnim oblastima u cilju očuvanja određenih habitata, biljnog i životinjskog biodiverziteta, genetičkih resursa, autohtonih vrsta i rasa; očuvanje ruralnog ambijenta, raznolikosti pejzaža i drugi oblici podrške životnoj sredini; razvoj organske i integralne proizvodnje; podrška za izjednačavanje dohotka i konkurentnosti proizvođača u područjima sa otežanim uslovima rada u poljoprivredi, posebno malih poljoprivrednih gazdinstava.

Diverzifikacija ekonomskih aktivnosti i unapređenje kvaliteta života u ruralnim područjima. Predvođeno je da sredstva za ove namene rastu, posebno u trećem potperiodu, kada se očekuje da je realno moguća veća apsorpcija sredstava iz IPARD programa. Sredstvima za podršku diverzifikaciji i unapređenje kvaliteta života finansiraće se: *kreiranje novih aktivnosti na poljoprivrednim gazdinstvima, vezanih za pružanje novih proizvoda i usluga na poljoprivrednom gazdinstvu; razvoj seoskog turizma ulaganjem u objekte sa kvalitetnim uslugama za smeštaj, ugostiteljstvo i rekreaciju; unapređenje stanja ruralne infrastrukture vezane za poljoprivredu (atarski putevi, vodosnabdevanje).*

Podrška unapređenju socijalnih struktura u ruralnim područjima. Razvoj i jačanje socijalnih mreža i struktura podržavaće se kroz podsticaje za formiranje lokalnih akcionih grupa i njihovim aktivnostima. Poseban segment podrške biće vezan za aktivaciju organizacija civilnog društva i saradnju ruralnih područja van Srbije.

Smernice za podršku posebnim podsticajima. Reforma organa i organizacija i jačanje institucionalnih kapaciteta je permanentan i skup proces. Potrebe za sredstvima za ove namene povećavaće se paralelno sa procesom napretka u međunarodnim organizacijama i neophodnošću uspostavljanja funkcionalnog sistema za implementaciju svih segmenata poljoprivredne politike.

Tabela 84. Projekcija agrarnog budžeta za podršku posebnim podsticajima 2014-2024. (mil. evra)

	2013	Period 2014-016	Period pristupa IPARD-u 2017-020	Period posle 2020
Znanje i teh. napredak	4	4	15	22
Bezbednost hrane-veterina	17	21	25	34
Bezbednost hrane-zaš. bilja	7	9	12	14
Ostalo	0	1	3	5
UKUPNO	28	35	50	75

Projekcija budžeta predviđa rast sredstava za podršku posebnim podsticajima u poljoprivredi, posebno u pogledu podsticaja za transfer znanja i tehnološki napredak. Ovim sredstvima finansiraće se: *aktivnosti PSSS; kreiranje novih obrazovnih modula; uspostavljanje partnerstava i mreža za transfer znanja; programi selekcije; različiti vidovi drugih stručnih i ekspertskih usluga.*

Značajan rast sredstava, posebno u poslednjem potperiodu je predviđen za unapređenje sistema kontrole bezbednosti hrane kroz sufinansiranje veterinarskih usluga i zaštite bilja, čiji je uticaj na razvoj sektora poljoprivrede veliki.

Autor smatra da je *Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja Srbije koncipirana i dobrim delom preuzet tekst iz Strategije poljoprivrednog i ruralnog razvoja Evropske unije. Da je usaglašena sa ciljevima poljoprivrednog i ruralnog razvoja EU.*

Međutim, nisu definisani razvojni ciljevi količinski i vrednosno i izvori sredstava po programima za realizaciju Strategije. To je slabost i propust strategije, jer se na osnovu

kvantifikacija proizvodnje, prerade i prometa i svih drugih strukturnih promena može oceniti da li se ostvaruje strategija i ko je odgovoran za izostanak realizacije iste. Prema strukturi, dinamici i obimu proizvodnje potrebno je definisati sredstva za finansiranje razvojnih programa i podsticajne mere po programima. Preciznije rečeno, data su kvalitativna opredeljenja, a nisu definisana kvantitativna opredeljenja i sredstva i podsticaji za realizaciju strateških razvojnih opredeljenja! Pri čemu treba naglasiti da je EU kvantifikovala poljoprivredni i ruralni razvoj, a Srbija je kvalitativno definisala opredeljenja ali nije kvantifikovala razvojne prioritete, finansijska sredstva i izvore za realizaciju iste.

Nisu uvažene naše komparativne prednosti, specifičnosti i dostignuti razvoj. Tako je zanemaren aspekt da je EU od 1957. godine do danas permanentno kreirala i korigovala razvojnu politiku poljoprivrede i ruralnog razvoja uz velika ulaganja i raznovrsnu finansijsku podršku. Tako je sada poljoprivreda i prerada u celini razvijena sa suficitom, a Sela pojedinih zemalja liče na male urbane gradove sa razvijenom infrastrukturom, pogonima velikih industrija, turizmom i nepoljoprivrednim delatnostima, kulturnim sadržajem, visokim dohotkom i visokim standardom proizvođača. Farmeri evropskih zemalja su vodeći proizvođači u stočarstvu, voćarstvu i vinogradarstvu, povrtarstvu, proizvodnji cveća i prehrambenoj industriji i konkurentni sa svojim proizvodima na svetskom tržištu.

Naša poljoprivreda i selo je preživela obavezne otkupe, torture nad domaćinima, maksimiranje zemljišta, zabranu gajenja koza, deagrarizaciju, utopijski odnos prema selu i seljaku, cenovnu deprecijaciju, migracije sa sela u grad i inostranstvo, reakcionarno poimanje seljaka kao kulaka i seljačke ekonomije, prelivanje dohotka u razvoj drugih delatnosti, nizak dohodak u proizvodnji, siromašenje i deagrarizaciju, depopulaciju i devastaciju poljoprivrede i sela, neekonomsku privatizaciju poljoprivrednih i prehrambenih preduzeća, ekstenziviranje proizvodnje, tajkunizaciju akumulativnih pivara, mlekara, šećerana, uljara, vinara, sojara po nerealnim vrednostima i otpuštanje i siromašenje zaposlenih i države. Tako je naša poljoprivreda rastočena, seljačka gazdinstva neorganizovana, nekonkurentna za ravnopravno poslovanje sa proizvođačima iz EU. Dobro je prepisati napredne ideje i smernice, ali se iste ne mogu realizovati u uslovima mogućeg agrarnog budžeta i ekonomskog siromaštva i raspoloživih sredstva. Potrebno je fazno u skladu sa raspoloživim sredstvima iz domaćih izvora, sredstava iz fondova Evropske unije i stranih ulaganja prema prioritetima menjati proizvodnu i izvoznu strukturu, širiti asortiman, graditi nove proizvodne objekte i realizovati ruralni svestrani razvoj na osnovu konkretnih Projekata za svako selo (Projekt integralnog razvoja svakog sela, opšti i posebni ciljevi razvoja, korisnici i finansiranje). Samo se na osnovu konkretnih, tržišno orjentisanih i ekonomski opravdanih projekata i njihove realizacije i finansiranja može svestrano razvijati selo i zadržati mladi i žene da se bave biznisom i žive i rade u ruralnoj ekonomiji na selu.

7.8.1 Strategija ruralnog razvoja Srbije do 2013.

7.8.2 Vizija i strategija ruralnog razvoja

U okviru strategije ruralnog razvoja definisane su vizije za poljoprivredu, prehrambenu industriju i ruralnu ekonomiju (*Plan strategije ruralnog razvoja, 2009. i autorska modifikacija*).

Vizija za poljoprivredu je vizija: dinamične i konkurentne poljoprivrede gde su nosioci razvoja porodična i komercijalna gazdinstva, proizvodnje kvalitetnih proizvoda, obezbeđenja dohotka, poslovne saradnje sa prehrambenom industrijom, integrisane u ostatak ruralne ekonomije i zaštite životne sredine i resursa. Vizija za prehrambenu industriju je vizija: zadovoljenja potreba potrošača, inovacija, kvaliteta, higijene i bezbednosti hrane, agresivnog marketinga, saradnje sa poljoprivrednicima, visokih standarda kvaliteta, neophodnog obima

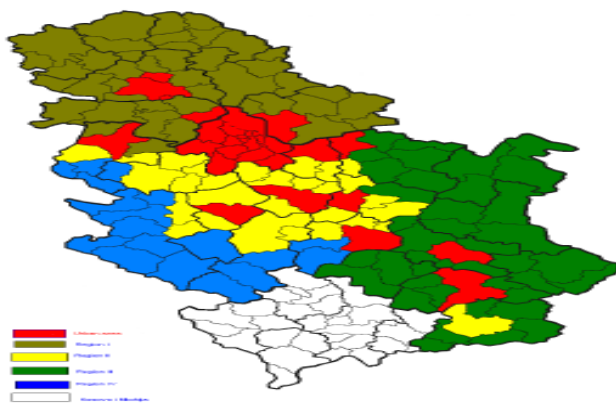
rada, profitabilnosti, razvoja malih i srednjih preduzeća koja proizvode proizvode sa oznakom porekla i tradicionalne proizvode. *Vizija ruralne ekonomije u kome:* postoje održive zajednice, sa demografskom ravnotežom, pristojnim dohotkom i mogućnostima za zapošljavanje, postoji životni standard, gde poljoprivredna i porodična gazdinstava posluju u selu, postoje ravnopravne mogućnosti za stanovnike, za žene i decu, koji imaju pristup obrazovanju, stručnom osposobljavanju i doživotnom učenju, zajednice učestvuju u radu gde se donose odluke, gde su kulturni identitet zajednica, običaji i tradicija očuvani, gde se životna sredina štiti, rast ruralne ekonomije je zasnovan na principima održivosti i gde mere doprinose smanjivanju siromaštva.

Strateška opredelenja za realizaciju programiranih vizija su: Povećanje konkurentnosti poljoprivrede, prerade i šumarstva; zaštita životne sredine i održivo korišćenje prirodnih resursa; Promovisanje lokalnih inicijativa za povećanje konkurentnosti i kvaliteta života u ruralnim oblastima i promovisanje diverzifikacije delatnosti u ruralnim oblastima.

Za realizaciju strateških opredelenja potrebno je *povećati konkurentnost poljoprivrede, šumarstva i prerade* radi zadovoljenja potreba potrošača obezbeđenjem bezbednosti i higijene hrane, sertifikacije kvaliteta hrane, obezbeđenja standarda za zaštitu zdravlja, dobrobiti životinja i razvoja integralne i organske proizvodnje hrane.

Treba razvijati visokokonkurentnu industriju hrane i pića i afirmisati inovacije i marketing u poslovanju, uspostaviti integralnu poslovnu saradnju između proizvodnje, prerade i prometa, razviti određeni obim i visokofinalni asortiman u preradi, podsticati razvoj malih i srednjih preduzeća i ljudskih resursa. Intenzivirati razvoj konkurentne poljoprivrede putem povećanja konkurentnosti održivih gazdinstava, osnivanja i unapređenja organizacija poljoprivrednih proizvođača, ranijeg penzionisanja starijih poljoprivrednika i prenosa zemljišta na mlade poljoprivrednike, podsticanja ulaganja koja jačaju konkurentnost gazdinstava i modernizacije i racionalizacije sistema razmene znanja i informacija.

Očuvanje i poboljšanje životne sredine i obezbeđivanje održivog korišćenja prirodnih resursa uvođenjem adekvatnih agro-ekoloških mera u ruralnom razvoju radi očuvanja biodiverziteta, uključujući i životinjske i biljne vrste i poljoprivredni pejzaž. Ekonomski razvoja zahteva da kreiranje poljoprivredne politike i politike zaštite životne sredine bude integrisano sa uvođenjem odgovarajućih mera. Agroekološke mere su plaćanja zbog ograničenih mogućnosti poljoprivrednicima u planinskim područjima, plaćanja poljoprivrednicima u područjima sa ograničenim mogućnostima koja nisu planinska, plaćanja u okviru Natura 2000, agro-ekološka plaćanja, plaćanja za dobrobit životinja, podrška za neproizvodna ulaganja, prvo pošumljavanje poljoprivrednih površina i plaćanja šumarskog sektora za zaštitu životne sredine.

Grafikon 84. Identifikovana ruralna područja u Srbiji
Izvor: MPZZS, 2009.

Priprema i promovisanje lokalnih inicijativa za poboljšanje konkurentnosti i kvaliteta života u ruralnim područjima. Dokazano je da teritorijalni pristup „odozdo na gore” ruralnom razvoju obezbeđuje brže i bolje rezultate. Teritorijalni pristup lokalnom razvoju se sastoji od sledećih elemenata: lokalne razvojne strategije zasnovane na područjima namenjene dobro utvrđenim subregionalnim ruralnim teritorijama, lokalnih partnerstava javnog i privatnog sektora (*lokalne akcione grupe*), pristup odozdo na gore uz ovlašćenja lokalnih akcionih grupa da donose odluke u pogledu razrade i sprovođenje lokalnih razvojnih strategija, multisektorsko kreiranje i sprovođenje strategije zasnovano na interakciji između subjekata i projekata različitih sektora lokalne privrede (*diverzifikacija*), korišćenje inovativnih pristupa i uspostavljanje mreže lokalnih partnerstava.

Poboljšanje kvaliteta života i stimulisanje diverzifikacije delatnosti u ruralnim područjima. Evropski model poljoprivrede je zasnovan na konkurentnom, multifunkcionalnom i održivom modelu poljoprivrede. Multifunkcionalni koncept potvrđuje činjenicu da poljoprivreda ima mnogo različitih uloga jer, pored proizvodnje poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda, poljoprivrednici osiguravaju kvalitet i bezbednost hrane, štite životnu sredinu, brinu se o dobrom izgledu prirodne sredine i doprinose ekonomskom i društvenom razvoju sela, obezbeđujući, javna dobra društvu u celini.

Sposobnost poljoprivrede da doprinese razvoju ruralne ekonomije predstavlja funkciju gazdinstava koje nastavljaju sa radom na selu kao i dohodak koje ona uspeju da obezbede za vlasnike gazdinstava. *Prehrambena industrija je vredan izvor za otvaranje novih radnih mesta* kao i za njihovo održavanje u svim ruralnim oblastima. Ona je još značajnija za one ruralne oblasti u kojima ne postoje drugi izvori zapošljavanja. *Zaštita životne sredine* predstavlja značajan element za stvaranje bogatstva, posebno u ruralnim oblastima, jer doprinosi razvoju turizma, agroekoturizma i drugih oblika delatnosti za odmor i rekreaciju.

Za budući razvoj ruralne Srbije održivost dohotka porodica u ruralnim oblastima je potrebno oceniti na osnovu ukupnog dohotka (*na gazdinstvu i van gazdinstva*) koji su ostvarili svi članovi seoskih domaćinstava. Potrebno je osmisliti nove, inovativne načine za pružanje podrške dohotku gazdinstava, kao i nastaviti sa uprošćavanjem postojećeg sistema tržišne podrške. Potrebno je osmisliti i dalje ojačati posebne mere za smanjenje siromaštva i socijalnog isključivanja, posebno za žene i decu. *Efikasna zaštita životne sredine predstavlja sine-qua-non preduslov za budući razvoj poljoprivrede i prerade i ruralne ekonomije u celini.* Glavne aktivnosti koje je potrebno razmotriti za uključivanje u ruralni razvoj su mere podrške održivosti poljoprivrednih gazdinstava, razvoj novih inovativnih načina podrške dohotku gazdinstava, podsticanje stvaranja novih mogućnosti za zapošljavanje u cilju smanjivanja stepena siromaštva i povećanje kvaliteta života u ruralnim područjima, mere zaštite životne sredine, mere za poboljšanje ekonomske i društvene infrastrukture u ruralnim područjima i mere podrške lokalnim inicijativama ruralnog razvoja od strane lokalnih akcionih grupa. Programirane mere ruralnog razvoja za postizanje Vizije i ispunjavanje ciljeva Strategije ruralnog razvoja Srbije su sledeće:

- *Prioritetna osa 1: Poboljšanje tržišne efikasnosti i primena standarda Zajednice*
 - Ulaganja u poljoprivredna gazdinstva kako bi se restrukturirala i dostigla standarde Zajednice;
 - Podrška za uspostavljanje udruženja proizvođača;
 - Ulaganja u preradu i plasman poljoprivrednih proizvoda kako bi se ove delatnosti restrukturirale i dostigle standarde Zajednice.
- *Prioritetna osa 2: Pripreme radnje za sprovođenje/primenu agroekoloških mera i lokalnih strategija ruralnog razvoja*

- Aktivnosti u cilju unapređenja životne sredine i sela;
 - Priprema i sprovođenje lokalnih strategija ruralnog razvoja.
- *Prioritetna osa 3: Razvoj ruralne ekonomije*
- Poboljšanje i razvoj infrastrukture u ruralnim oblastima;
 - Diverzifikacija i razvoj privrednih delatnosti u ruralnim oblastima;
 - Poboljšanje stručne obuke.

Mere koje će se sprovesti tokom celokupnog perioda realizacije programa Strategije.

U okviru ose 1, u cilju poboljšanja tržišne efikasnosti i primene standarda visokog kvaliteta. Ulaganja u poljoprivredna gazdinstva kako bi se restrukturirala, unapredila i dostigla visoke standarde kvaliteta. Podrška za uspostavljanje udruženja proizvođača, Ulaganja u preradu i plasman poljoprivrednih, šumarskih proizvoda kako bi se ove delatnosti restrukturirale, unapredile i dostigle visoke standarde kvaliteta.

U okviru ose 2, Pripremne radnje za sprovođenje/primenu agroekoloških mera i lokalnih strategija ruralnog razvoja (Leader). Aktivnosti u cilju unapređenja životne sredine i sela. Priprema i sprovođenje lokalnih strategija ruralnog razvoja. U slučaju mera u okviru ose 1 (*ulaganja u poljoprivredna gazdinstva, u preradu i plasman*), odabrana su tri sektora robe: mleko i mlečni proizvodi, meso i proizvodi od mesa, voće i povrće.

U okviru ose 3, u cilju razvoja ruralne ekonomije. Diverzifikacija i razvoj privrednih delatnosti u ruralnim oblastima.

Politika ruralnog razvoja se definiše na nivou EU. Oko 56% stanovnika živi u ruralnim područjima na 91% teritorije. Politika EU je zasnovana na principima multifunkcionalnosti poljoprivrede, multisektorski i integralni pristup ruralnoj ekonomiji, diverzifikacija delatnosti, kreiranje novih izvora prihoda u ruralnim područjima, proširenje mogućnosti zapošljavanja, zaštita ruralnog bogatstva, decentralizacija, partnerstvo na lokalnom i regionalnom nivou, javnost u kreiranju i rukovođenju razvojnim programima.

Od osnivanja Evropske unije CAP i ruralni razvoj imale su prioritet u politici Evropske unije. U skladu sa razvojnim opredeljenjima i ciljevima agrarna politika imala je razvojni i reformski karakter. *Pošlo se od povećanja produktivnosti u proizvodnji, očuvanja sela i sprečavanja migracija, produktivnosti i zaštite životne sredine, povećanja konkurentnosti u poljoprivredi putem smanjenja cena, davanja nadoknada i direktne pomoći poljoprivrednicima, isticanja značaja zaštite životne sredine, pošumljavanja i ranog penzionisanja, multifunkcionalnosti poljoprivrede, integralnom pristupu ruralnoj ekonomiji, diverzifikaciji delatnosti, kreiranju novih izvora prihoda u ruralnim oblastima, mogućnosti zapošljavanja, zaštiti ruralnog bogatstva, decentralizaciji, partnerstvu na lokalnom i regionalnom nivou i transparentnosti u kreiranju i rukovođenju razvojnim programima do savremene politike ruralnog razvoja putem podizanja konkurentnosti u poljoprivredi i šumarstvu, unapređenja životne sredine i sela, podizanja kvaliteta života u ruralnim oblastima i podsticanje raznolikosti u ruralnim ekonomijama i Leader pristupu u razvoju lokalnih zajednica.* Razvojni put poljoprivrednog i ruralnog razvoja praćen je velikim izdvajanjem podsticajnih sredstava u razne fondove za ostvarivanje razvojnih strategija.

U periodu pristupanja potencijalnih i kandidata EU uveden je IPA program kao pomoć tranziciji i jačanju institucija, prekograničnoj saradnji, regionalnom razvoju, razvoju ljudskih resursa i ruralnom razvoju. Komponenta ruralnog razvoja IPARD ima za cilj unapređenje

efikasnosti tržišta i primena standarda EU, priprema aktivnosti za implementaciju agroekoloških mera i strategija razvoja na lokalnom nivou i razvoj ruralne ekonomije.

Po definiciji OECD-a ruralne oblasti u Srbiji pokrivaju 85% ukupne teritorije Srbije na kojoj živi 55% stanovništva. *U ruralnim područjima prisutne su migracije, slaba diferencijacija ekonomskih delatnosti, ekstenzivna proizvodnja, visoka stopa nezaposlenosti, slaba i nerazvijena infrastruktura, mali BDP po stanovniku i očuvana životna sredina.* Identifikovane su četiri ruralne oblasti: *visokoproduktivna poljoprivreda i integrisana ekonomija, male urbane ekonomije sa intenzivnom poljoprivredom, ekonomije orjentisane na prirodnim resursima, uglavnom planinske oblasti i veliki turistički kapaciteti i loše poljoprivredne strukture.* Politika poljoprivrednog i ruralnog razvoja sporo se prilagođava potrebama savremenog razvoja tržišne poljoprivrede i savremenom tehnološkom progresu u pogledu strukture, kvaliteta proizvodnje i izvoza i nedovoljnih podsticajnih mera agrarne politike iz agrarnog budžeta i drugih izvora.

Dok je EU putem CAP-a 57 godina vodila podsticajnu razvojnu politiku poljoprivrednog i ruralnog razvoja, naša poljoprivreda je bila snabdevač u proizvodni hrane, sa skromnim podsticajnim sredstvima, malim agrarnim budžetom, snažnom deagrarizacijom i izraženim migracijama, izraženim disparitetom cena, niskim dohotkom poljoprivrednih proizvođača, malim investicionim ulaganjima, nepovoljnim uslovima finansiranja, napuštanjem sela i odlazak stanovništva u grad ili van zemlje. Tako se naše selo i ruralne oblasti mogu hvaliti i upoređivati samo na osnovama čiste ekološke životne sredine koja stvara uslove za razvoj ekoloških sistema proizvodnje hrane za razvijena tržišta.

U postojećim strategijama razvoja usaglašeni su strateški pravci poljoprivrednog i ruralnog razvoja sa politikom EU, ali nije izvršena kvantifikacija i obezbeđena sredstva za realizaciju iste. Praktično, prepisuju se strategije sa puno stranih reči, definišu vizije i strategije, ali se ne vidi način njihove realizacije iz skromnog agrarnog budžeta i očekivanih sredstava iz EU. Prepisuju se pravci i ciljevi od EU a ne uvažavaju se naše specifičnosti, jer prihvatamo sadašnjost, a zaboravljamo da je EU pedeset godina ulagala u razvoj i finansijski snažno podržavala poljoprivredni i ruralni razvoj.

Na osnovu Strategija treba uraditi *Programe za svako selo* i definisati sredstva za realizaciju raznovrsnih poljoprivrednih, nepoljoprivrednih ruralnih programa za oživljavanje sela i ostanka mladih da se bave agrobiznisom u ruralnim područjima. Svaka vlada donosi neke strategije, ali ne zahteva od ministarstva da urade Programe zajedno sa poljoprivrednicima i ne obezbede sredstva za realizaciju konkretnih programa. Proizvođači su neorganizovani i van proizvodno, preradnih i prometnih lanaca. Utopijski se ističe da treba da se sami organizuju! A finansiraju se stručne službe, instituti i fakulteti koji samo pričaju, umesto da predlože rešenja organizacije, povećanja prinosa, izmene strukture proizvodnje, finansiranja, investiranja, povećanja izvoza i kontrole realizacije predloženih mera i programa razvoja. Komparativnu analizu nije moguće realno izvršiti, jer se radi o raskoraku agrarnih politika, podsticajnih sredstava, investiranja i kompletne agrarne politike poljoprivrednog i ruralnog razvoja.

7.8.2.1 Šta raditi u ruralnim sredinama ili na selu

U ruralnim područjima dominantna je poljoprivredna delatnost, zarade i prihodi iz poljoprivrede. U poljoprivredi radi 45% aktivnog poljoprivrednog stanovništva. Prirodni resursi, vlasništvo nad resursima i poslovno povezivanje nisu iskorišćeni usled nepovoljne organizovanosti, primene znanja i agrarne politike. *Nizak dohodak pohranjivao je siromaštvo i migracione tokove iz ruralnih područja.* Izostao je i jasan koncept ruralnog razvoja, a u novije vreme *prisutan je nekritički oblik prepisivanja dokumenata o ruralnom razvoju bez uvažavanja dostignutog nivoa razvoja i mogućnosti sprovođenja istog u praksi. Programi ruralnog razvoja*

u poslednje vreme su identični programima iz ranijih perioda sa drukčijom retorikom. Tako je zanemaren primarni uslov ruralnog razvoja sistem organizovanja poljoprivrednika. Zavladao je koncept utopijske agrarne politike da seljaci treba da se samoorganizuju i tako u ruralnim područjima nema funkcionalnih kooperativa ili zadruga. Zanemaren je moto da je dobro organizovano uz adekvatnu ekonomsku podršku pola urađeno. Razvio se koncept dobro prepisano je dobro urađeno! Lakonski je rečeno smanjenje nezaposlenosti i izmena postojeće strukture zaposlenosti u ruralnim područjima je opcija razvoja. Ali je izostala podrška mladim i malim preduzetnicima da se taj koncept ostvari u ruralnim područjima i došlo je do snažnih migracionih tokova prema urbanim, prigradskim sredinama i inostranstvu.

Poznato je da su mala poljoprivredna domaćinstva sa posedom do 5 ha dominantno zastupljena u strukturi poljoprivrednih domaćinstava sa 78% (do 2 ha 48,8%). U EU ova farmerska gazdinstva su zastupljena sa 7%! Prema podacima OECD u našim ruralnim područjima ima 1.365 miliona domaćinstava ili 54% od ukupnog broja domaćinstava. Mali posed, nepovoljan bonitet zemljišta i niska tehnička opremljenost rada i neadekvatna podrška su ograničenja daljem razvoju. U EU mala poljoprivredna gazdinstva se podržavaju iz programa IPA i IPARD i podstiče ostanak mladih i žena na selu uz realizaciju programa koji stvaraju dohodak za kvalitetniji život na selu ili lokalnim zajednicama. *Prisutni koncept ruralnog razvoja treba sprovesti i kod nas uz organizovanje i poslovno udruživanje, podršku izgradnji malih i srednjih preduzeća iz organske poljoprivrede, prerade i svih nepoljoprivrednih delatnosti, uz razvoj kompleksne infrastrukture i primenu znanja na posedu poljoprivrednika.*

Postojeće poljoprivredne službe, primenjeni institut u poljoprivredi, većina instituta i fakulteti više pričaju preko sredstava informisanja nego što svojim savetodavstvom praktično rade na primeni znanja u proizvodnoj praksi, pa su nam zato recimo prinosi po ha manji za 50% u odnosu na zemlje EU. Pojedini profesori su stručnjaci za agrarnu ekonomiju teorijski, pa za genetiku, pa za preradu itd. Stručne službe treba da budu nosioci organizacije poljoprivrednika i primene znanja na imanjima i finansirane prema ostvarenim rezultatima u proizvodnji, preradi i prometu, a ne budžetski finansirani. U stručnim službama rade ljudi koji nisu proveli ni jedan dan u proizvodnji i oni su kvazi savetnici na štetu i seljaka i države. Takvi su nam u većini i profesori koji nikad nisu radili u praksi i ne mogu da sačine ni kalkulaciju proizvodnje, a predaju ekonomiku poljoprivrede. Znanje je uslov za napredak i isto treba preneti u praksi! Kako da su u prinosi osnovnih useva u susednim državama dvostruko veći od naših, a imamo bolje ili iste agroekološke uslove. Treba putem diskriminacione analize utvrditi raspoložive uslove i postignute rezultate i vrednovati doprinos nauke i struke proizvodnim rezultatima na poljoprivrednim gazdinstvima. Mala poljoprivredna gazdinstava imaju malo obrazovanje, mali posed, mali dohodak i sada male šanse za dodatni rad članova van gazdinstva. U dohotku malih domaćinstava izvori prihoda su plate i prihodi od poljoprivrede i penzije.

Preduzetništvo na selu je u celini nerazvijeno. Lokalne zajednice se ne konsultuju i ne vode računa kod donošenja razvojnih dokumenata i o uslovima života i rada na selu.

Mala domaćinstva nemaju svoju organizaciju za nabavku input-a, prodaju proizvodu, naplatu proizvoda itd. Rekli su im utopisti "Sami se organizujte"! Sela su zapuštena i seljaci su nezadovoljni životom i radom. Zato mladi napuštaju sela i migriraju u druge sredine, a nekad i u kriminalne poslove. Nemaju saradnju sa stručnim službama, a ministri su većinom ljudi koji ni jedan dan nisu radili u poljoprivredi ili preradi! Agrarna politika je dominantnija nad agrarnom ekonomijom.

Treba na bazi Strategije ruralnog razvoja Srbije za svako selo ili više sela definisati konkretne Programe iz poljoprivrede, prerade, nepoljoprivrednih ili uslužnih delatnosti za mlade, male i žene preduzetnike u agrobiznisu i finansijski podržati programe.

Treba afirmisati nepoljoprivredne delatnosti u ruralnim područjima i podsticati isti od lokalne zajednice do ministarstva. Koristiti iskustva ruralnog razvoja i LEADER programa Evropske unije za svaku lokalnu zajednicu. Diverzifikaciju delatnosti izvršiti u poljoprivrednim i nepoljoprivrednim delatnostima i to putem konkretnih Programa i istu podržati iz Agrarnog budžeta, fondova EU, bankarskih sredstava, zajedničkih ulaganja i svih drugih sredstva radi korišćenja ogromnih resursa i povećanja proizvodnje, promene strukture, snažne podrške prerade i razvoja viših faza prerade, razvoja agroekoturizma i drugih uslužnih delatnosti. Voditi računa da mali agrobiznismeni budu i žene i muškarci kako bi oživelo selo i život na selu.

7.9 STRATEGIJA RAZVOJA POLJOPRIVREDE I RURALNIH PODRUČJA SRBIJE

7.9.1 Značaj i postojeće stanje u poljoprivredi u ruralnim područjima

Poljoprivreda, prehrambena industrija i ruralna područja su značajni deo privrede Srbije. Poljoprivreda, agroindustrija i industrije koje proizvode za poljoprivredu učestvuju u društvenom proizvodu sa preko 40%. Poljoprivreda ima značajno učešće u zaposlenosti i spoljnoj trgovini. Više od polovine stanovništva živi u ruralnim područjima. Poremećaji u poljoprivrednoj proizvodnji utiču na robne, trgovinske i finansijske bilanse, cene, standard i prehrambenu sigurnost. Zapostavljanje razvoja poljoprivrede i ruralnih područja u ekonomskoj politici dovelo je do napuštanja poljoprivrede i demografskog praznjenja i gašenja sela posebno u brdsko planinskom reonu. Odlaze mladi i devojke sa sela i stara seosko stanovništvo. Nestaju poljoprivredna domaćinstva a pretežno ostaju sela sa dvojnim zanimanjima. *Na napuštanje poljoprivrede i sela uticali su nepovoljni uslovi privređivanja, mali posed, nerazvijena infrastruktura, socijalna politika, dispariteti cena, poreska i nasledna politika, neadekvatna agrarna politika, izostanak investicija, kreditna politika, nedovoljni podsticaji, neorganizovanost proizvođača, prerađivača i prometa i nesigurni dohoci u poljoprivredi. Nedostatak dugoročne strategije sa definisanim ekonomskim uslovima, u kojima će raditi i proizvoditi poljoprivredni proizvođači, nisu imali niti davali sigurnu perspektivu za bavljenjem poljoprivredom i ostankom na selu.*

Srbija ima plodno i u visokom stepenu ekološki čisto zemljište, dovoljno vode, sunca, šume, ravnice i planine, vredne proizvođače, značajne rezultate u nauci i primeni istih u praksi. *Ima više zemljišta po stanovniku u odnosu na zemlje EU i povoljni odnos šumske i poljoprivredne površine.* Prosečna veličina poseda zemljišta po gazdinstvu je mala i posed je isparcelisan. Tako da sitno gazdinstvo ne stvara mladima motive za ostajanje u poljoprivredi i ruralnim područjima. *Po prosečnoj veličini poseda i parcelizaciji Srbija ima nepovoljnu posedovnu strukturu što je velika prepreka za ostvarivanje ekonomične i rentabilne konkurentne proizvodnje.* Sličnu situaciju je imala i EU u periodu osnivanja pa je sprovela ekonomsku politiku ukрупnjavanja poseda farmera što je uticalo na povećanje produktivnosti u proizvodnji.

Poljoprivredna gazdinstva su neorganizovana i nemaju svoju organizaciju tako da posluju stihijski, prodaju nakupcima proizvode, izostalo je poslovno povezivanje sa preradom i prometom, nema razvojnih programa u selu i obnove infrastrukture, nema zapošljavanja niti razvoja seoskih zajednica u ruralnim područjima. Ako se ne uspostave poslovni odnosi između proizvođača, prerađivača i prometa do potrošnje teško će se stabilizovati poljoprivredna proizvodnja na usitnjenom posedu. Proizvodna struktura govori da je prisutna ekstenzivna poljoprivredna proizvodnja. Zapostavljeno je stočarstvo posebno govedarstvo, ovčarstvo, živinarstvo, akvakultura i pčelarstvo. Nedovoljna je zastupljenost voćarstva i vinogradarstva u proizvodnoj strukturi i izvozu proizvoda.

Prehrambena i druge industrije koje prerađuju poljoprivredne proizvode ili proizvode sredstva za proizvodnju predstavljaju osnovu razvoja i prirodni nastavak poljoprivredne proizvodnje. *Ograničavajući činioci prerade su nedovoljno korišćenje kapaciteta, siromašan asortiman, kvalitet i standardi proizvoda, niska produktivnost, menadžment i marketing u poslovanju, ambalaža i pakovanje i izostanak poslovnih odnosa između proizvodnje, prerade, prometa.* Potrebna je modernizacija tehnoloških postupaka, investicije u nove fabrike, linije i asortiman proizvodnje, inovacije i znanje radi prilagođavanja zahtevima potrošača i dinamiziranja izvoza.

Pored velikog broja stručnih i savetodavnih službi, instituta, fakulteta i ministarstva nije rešeno prenošenje naučnih dostignuća u poljoprivrednoj proizvodnji i na imanjima poljoprivrednih gazdinstava radi povećanja produktivnosti, niti u preradi radi razvoja na stotine kvalitetnih i standardizovanih finalnih proizvoda za izvoz. Svi daju preporuke, ostvaruju zarade, a ne snose odgovornost za postignute niske rezultate. Prepisuju se naučni radovi a ne primenjuju rezultati u praksi i stvaraju novi ili slični proizvodi koji donose profit. Nastava na fakultetima je apstraktna bez praktične provere u proizvodnoj praksi, tako da inženjeri uče od tehničara umesto da primenjuju nova saznanja u praksi.

Agrarna politika nije prilagođena potrebama razvoja savremene tržišne poljoprivrede i svestranog razvoja sela u pogledu finansiranja, subvencionisanja, investicija, poreza, zemljišne politike, izmene strukture proizvodnje i izvozne politike i razvoja ruralnih područja radi oživljavanja i svestranog razvoja sela i poljoprivrednih i nepoljoprivrednih delatnosti. Agrarni budžet kao savremeni sistem agrarne politike je nedovoljan i nije u skladu sa učešćem poljoprivrede u stvaranju društvenog proizvoda radi snažne podrške tekućih i razvojnih programa u poljoprivredi i selu.

Strategije razvoja su često i nestručno donošene bez operacionalizacije mera za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja i nisu sprovedene. U novije vreme su nekritički preuzeti ili prepisani ciljevi bez uvažavanja naših specifičnosti i bez kvantifikacije i realnih finansijskih izvora za njihovu realizaciju. EU je u kontinuitetu 57 godina snažno programski i finansijski podsticala razvoj poljoprivrede i ruralni razvoj. Razvoj naše poljoprivrede bio je skroman, autonoman i oslanjao se na sopstvena skromna znanja i sredstva. Ruralni razvoj je bio zanemaren usled ideološke utopije, forsiranja industrije i zanemarivanja poljoprivrede što je uticalo na deagrarizaciju i migracije iz sela u grad i inostranstvo. Sada mi pri takvim putevima razvoja hoćemo da nekritički prihvatimo ciljeve i standarde poljoprivrednog i ruralnog razvoja u uslovima pomanjkanja finansijskih sredstva za ekonomsku podršku i ulaganje u programe razvoja. Zato će se uvažavati ciljevi poljoprivrednog i ruralnog razvoja EU i raspoloživi resursi i postojeći uslovi, mogućnosti i dostignuti nivo razvoja sa svim ograničenjima i specifičnostima i u skladu sa raspoloživim sredstvima iz svih izvora podsticati poljoprivredni, prehrambeni i ruralni razvoj Srbije.

Značaj poljoprivrede i ruralnih područja, potrebe usaglašavanja standarda i propisa za pristupanje EU zahteva savremenu organizaciju svih stručnih službi, asocijacija, ustanova, nauke i obrazovanja i ministarstva radi realizacije tekuće i razvojne agrarne politike i strategije razvoja.

7.9.2 Strateški pravci razvoja poljoprivrede i ruralnih područja Srbije

Na osnovu Strategije ruralnog razvoja EU i Strategije razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja Srbije, raspoloživih resursa i definisanih ciljeva kreirana je savremena operativna strategija po prioritetima. U strategiji razvoja poljoprivrede, prerade i ruralnih područja osnovni cilj je da se optimalno iskoriste raspoloživi proizvodni resursi, poveća produktivnost i obim

poljoprivredne proizvodnje, izvrši izmena proizvodne strukture u skladu sa tražnjom u korist intenzivnijih proizvodnji, visokofinalnih i visokokvalitetnih proizvoda u cilju podmirjenja domaće tražnje i značajnog povećanja izvoza poljoprivredno-prehrambenih proizvoda i organske kvalitetne zdravstveno bezbedne sertifikovane hrane.

Izmena proizvodne strukture i prilagođavanje proizvodnje po kvalitetu, količini i konkurentnosti sa zahtevima međunarodnog tržišta osnovno je polazište da se na osnovu proizvodnih kapaciteta i komparativnih prednosti projektuje strategija tehnološkog progressa, razvoja poljoprivrede, ruralnih područja, prehrambene industrije i ofanzivna izvozna orijentacija poljoprivrede. *Orijentacija na izvoznju strategiju podrazumeva unapređenje 5 K-kvaliteta, količine, konkurentnosti, kontinuiteta i korektnosti prehrambenih proizvoda i poslovne orijentacije.*

Istraživanja pokazuju sledeće karakteristike svetskog tržišta: povećava se izvoz agroindustrijskih proizvoda, zemlje uvoze i izvoze poljoprivredne proizvode, struktura prometa se menja u korist prerađenih, proizvoda viših faza prerade, visokofinalnih i visokokvalitetnih proizvoda povrća, voća, grožđa, mesa, mleka i dr., sirovine prodaju nerazvijene, a razvijane visokofinalne proizvode, sve je više izražena tražnja za proizvodima iz integralne i organske proizvodnje kvalitetne zdravstveno bezbedne sertifikovane hrane. Ključni razvojni zadaci su proizvodnja dovoljno konkurentnih proizvoda za domaće tržište i za dinamično povećanje izvoza, svestrani multifunkcionalni razvoj ruralnih područja i vraćanje mladosti na selu uz zaštitu životne sredine.

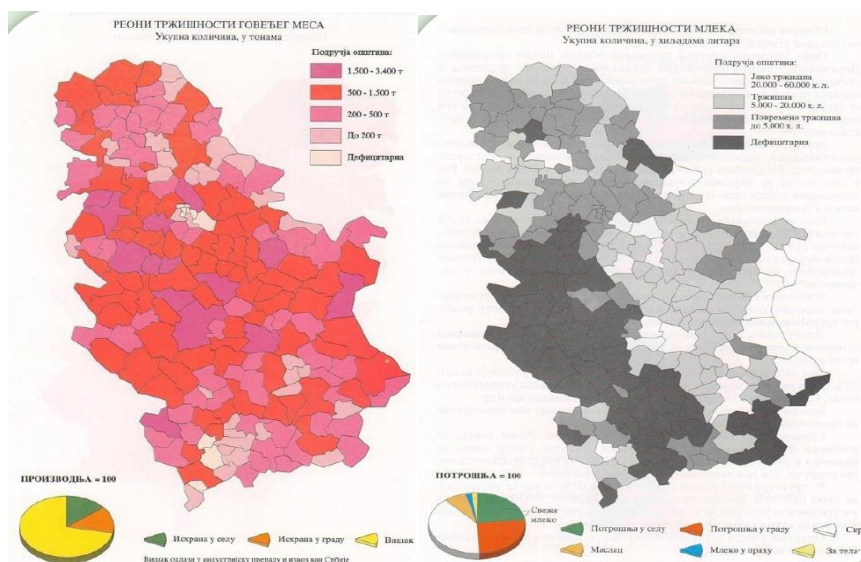
Na osnovu raspoloživih resursa i kapaciteta, tražnje na svetskom tržištu, profitabilnosti proizvoda i ciljeva poljoprivrednog i ruralnog razvoja EU i Srbije definisani su razvojni prioriteti:

- Svi konkurentni izvozni proizvodi imaju prioritet u razvojnoj strategiji i agrarnoj politici;
- Brži razvoj stočarstva i organskog farmskog stočarstva sa težištem na razvoj govedarstva, ovčarstva, živinarstva, svinjarstva, akvakulture i pčelarstva;
- Brži razvoj integralne i organske proizvodnje povrća u otvorenom i zatvorenom prostoru;
- Svestrani razvoj plantažne integralne i organske proizvodnje voća i grožđa za proizvodnju kvalitetnih sertifikovanih proizvoda i prerađevina;
- Povećanje prinosa svih vrsta žita uz smanjenje površina u korist leguminoza i industrijskih i intenzivnih useva i gajenje biljaka za proizvodnju biomase;
- *Gajenja useva za proizvodnju biomase i biogoriva sa učešćem u poljoprivrednim površinama od 10% i dugoročno do 20%;*
- Proizvodnja konvencionalnog i organskog semenskog i sadnog materijala za izvoz;
- Proizvodnja cveća i zelenila odnosno hortoproizvoda za izvoz;
- Proizvodnja i prerada organskog lekovitog i aromatičnog bilja i šumskih plodova;
- Brži razvoj ekoloških sistema organske biljne i stočarske proizvodnje kvalitetne zdravstveno bezbedne i sertifikovane hrane;
- Organska ekološka akvakulturna proizvodnja i prerada;
- Optimalni reonski razmeštaj konvencionalne, integralne i organske proizvodnje kao besplatne investicije u razvoju;
- *Snažna podrška razvoja i primene navodnjavanja do većih prinosa, izmene proizvodne strukture, intenziviranja proizvodnje, veće proizvodnje, veće produktivnosti i konkurentnosti u izvozu, racionalno korišćenje resursa u ruralnim područjima, ostvarivanje većih prihoda, kvalitetnijeg života i ostanka na selu;*
- Modernizacija prerađivačke industrije i dinamična proizvodnja visokokvalitetnog asortimana iz konvencionalne, integralne i organske prerade na bazi žita, povrća, voća i

- grožđa, soje, suncokreta, uljane repice, šećerne repe, lekovitog bilja, šumskih proizvoda i organskih poljoprivrednih proizvoda;
- Programi korišćenja sekundarnih sirovina za razvoj viših faza prerade i proizvodnje visokovrednog asortimana;
 - Svestrani multifunkcionalni razvoj ruralnih područja, unapređenje kvaliteta rada i života uz smanjenje siromaštva u ruralnim sredinama, oživljavanje i svestrani razvoj sela i zaštita životne sredine;
 - Razvoj raznovrsnog agrobiznisa i preduzetništva u ruralnim područjima uz podršku finansiranja investicionih programa;
 - *Zeleni izvori energije biomase*, geotermalne energije, vode, vetra i sunca za zelene sisteme ekološke proizvodnje kvalitetne sertifikovane hrane i autonomne izvore energije na organskoj autonomnoj farmi;
 - Primena mikrobioloških đubriva i razvoj zaštitnih bioloških sredstava u proizvodnji ekoloških sistema i organske proizvodnje hrane;
 - Organizacija proizvođača i organizovano i efikasno upravljanje stručnim i savetodavnim službama, primena naučnih znanja iz instituta i fakulteta u proizvodnji i primena znanja i inovacija na poljoprivrednim gazdinstvima uz unapređenje institucionalnog okvira razvoja poljoprivrede u ruralnim sredinama;
 - Agrarni budžet u skladu sa učešćem poljoprivrede u stvaranju društvenog proizvoda radi snažne finansijske podrške poljoprivrednog i ruralnog razvoja Srbije.

7.9.3 Brži razvoj stočarstva i organskog farmskog stočarstva

Razvoj farmskog i organskog stočarstva ima prioritet sa određenom strukturom u skladu sa optimalnim reonskim razmeštajem. Stočarstvo je viša faza organske industrije i faktor razvoja organske biljne proizvodnje. Težište je da se poveća proizvodnja mesa i mleka i visokofinlnih prerađevina radi povećanja izvoza i ostvarivanja većeg dohotka.

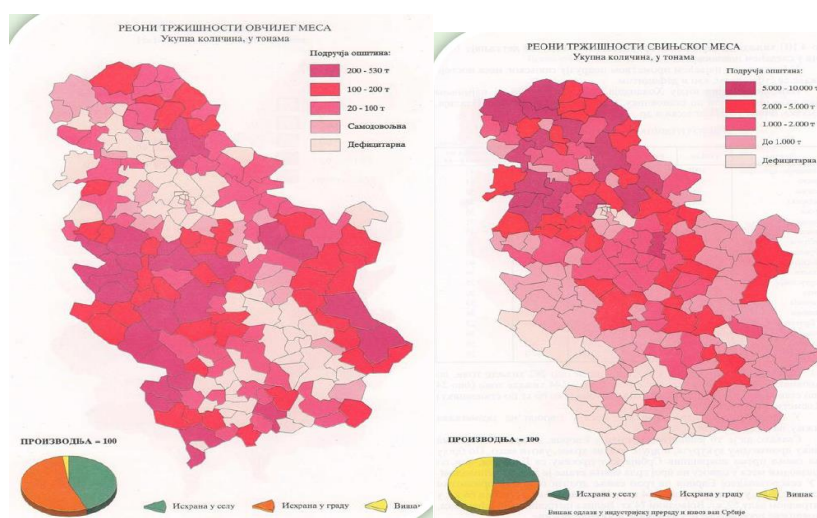
Grafikon 85. Reoni tržišnosti goveđeg mesa i mleka (Marković, Babović, 1998)

Podsticajnim merama agrarne politike potrebno je stimulisati **povećanje broja goveda**, jer je govedarstvo u svim reonima osnova ekonomije poljoprivrednog gazdinstva. *Cilj je da stočarstvo učestvuje u strukturi poljoprivredne proizvodnje sa 55-60%* i proizvodnja mesa bude značajni izvozni ekološki proizvod iz konvencionalne, a prioritarno iz organske proizvodnje hrane.

Proizvodnja junećeg, jagnjećeg, jarećeg, pilećeg, ćurećeg i ribljeg mesa je prioritet u operativnoj strategiji proizvodnje mesa i dalje prerade u široku lepezu finalnih proizvoda za izvoz.

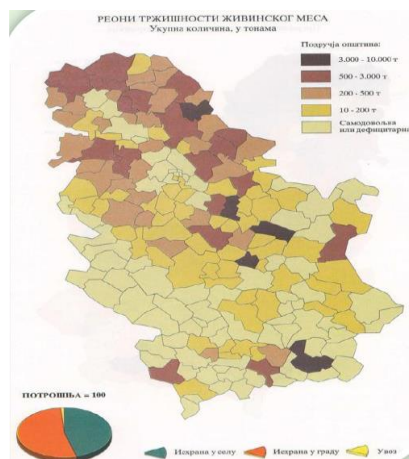
Proizvodnja mesa u trogodišnjem periodu (2011-2013.) iznosi 441 hiljadu tona i beleži smanjenje od 8,0%. Proizvodnja goveđeg mesa iznosi 70 hiljada tona ili manje za 13,6%, svinjskog mesa 249 ili manje za 8,2%, živinskog 92 ili manje za 10,7% i ovčjeg mesa 30 hiljada tona ili više za 25%. U razvojnom periodu treba značajno podsticati razvoj stočarske proizvodnje radi povećanja potrošnje i dinamiziranja izvoza mesa i prerađevina. Spremanjem prirodne snažne i leguminozne stočne hrane, baliranjem, siliranjem i dehidriranjem može se značajno povećati obim kvalitetne stočne hrane čime bi se povećala mlečnost krava i sačuvala značajna količina zrnaste hrane za preradu i povećanje izvoza.

- *Veće vrednovanje proizvodnje mleka* uticalo bi na proizvođače da poboljšaju rasni sastav, ishranu, drugu žetvu, objekte za pripremu hrane i više proizvode podmladak i meso. Više mleka znači i više junećeg mesa i više stajskog đubriva za razvoj organske proizvodnje hrane i poboljšanje kvaliteta zemljišta i više prinose.
- *Veća proizvodnja junećeg mesa* garant je većeg izvoza u zemlje EU, Rusije i bliskog istoka. Zato treba iz Agrarnog budžeta snažno podržati razvoj štalskog i pašnjačkog govedarstva i proizvodnju jeftinije hrane za veću proizvodnju mleka, mesa i prerađevina za povećanje izvoza. Logičnom agrarnom politikom treba komparativne prednosti pretočiti u konkurentne prednosti organske proizvodnje svežeg mesa i mleka i prerađevina za izvoz.

Grafikon 86. Reoni tržišnosti jagnjećeg i svinjskog mesa (Marković, Babović, 1998)

- *Ovčje mleko, meso i jagnjeće meso* su deficitarni na domaćem i inostranom tržištu. Brežuljkasto-brdski i brdsko-planinski reoni su izuzetno povoljni za razvoj organske farmske ovčarske proizvodnje i jagnjećeg mesa. Pašnjačko štalski i pregonski uzgoj doprineo bi, uz stimulisane čobanstva, ženskih grla u stadu, povećanje stada ovaca i poboljšanje rasnog sastava, povećanju ovčarske proizvodnje, zaposlenosti i proizvodnje jagnjećeg mesa za domaće i izvozno tržište.
- *Proizvodnju svih vrsta živine* i prerada u finalne proizvode treba povećati u organizovanoj ekonomičnoj proizvodnji i u seoskim domaćinstvima radi proizvodnje raznovrsnog mesa i dijetetskih prerađevina i jaja za domaće tržište i izvoz. Treba podržati investicije u objekte, inkubatore, koke nosilje i brojlere. Potrebno je podsticati razvoj proizvodnje ćuraka, gusaka, pataka i druge živine za proizvodnju mesa i prerađevina za izvoz.

Grafikon 87. Reoni tržišnosti živinskog mesa (Marković, Babović, 1998)

- *Za povećanje proizvodnje svinja, svinjskog mesa i prerađevina postoje svi preduslovi na farmama i poljoprivrednim gazdinstvima. Model avansiranja praseta, koncentrata i veterinarskih usluga uz angažovanje proizvođača i njihovih objekata, hrane, vode, struje i rada i poslovni odnos u preuzimanju i plaćanju je efikasan za povećanje proizvodnje svinjskog mesa i prerađevina za izvoz u Rusiju, a šunke šankles u SAD.*
- *U organskoj farmerskoj stočarskoj proizvodnji mora se voditi računa o rasama, smeštaju i nezi, ishrani, zdravstvenoj zaštiti, smeštaju proizvoda, transportu i drugim propisanim uslovima. Stočarstvo predstavlja značajan deo sistema organske proizvodnje hrane (Lazarević, 2008). Organsku farmu čini uravnotežen sistem: zemljište, biljke, životinje i ljudi. Uravnoteženost biljne i stočarske proizvodnje uslovljava tip biljne organske proizvodnje. Značaj gajenja životinja u organskoj poljoprivredi je: životinje imaju važnu ulogu u zaokruživanju hranljivog ciklusa; stajnjak je glavni izvor organskih supstanci za održanje plodnosti zemljišta i razvoj organske biljne proizvodnje; određene vrste životinja mogu uspešno da se gaje u onim oblastima koje nisu pogodne za gajenje poljoprivrednih useva žitarica; zahvaljujući stočarstvu uvažava se plodored u ratarstvu; životinje su značajne za diverzifikaciju i uravnoteženje poljoprivrednog sistema i biodiverziteta. Srbija raspolaže potrebnim uslovima za organizovanje organske stočarske proizvodnje kao što su: dovoljno nezagađene životne sredine; velikim prirodnim pašnjačkim površinama na brdsko-planinskim područjima; dobrim uslovima za proizvodnju žitarica i leguminoza u ravničarskim regionima; izvanrednim autohtonim rasama, za proizvodnju mesa i mleka; sposobne odgajivače stoke da se profesionalno bave organskom proizvodnjom; poznatim prehrambenim tradicionalni proizvodima pršute ili šunke, presovane kobasice, kulena i raznih sireva za ishranu i izvoz, dobijeni putem autohtone tehnologije u proizvodnji.*

Najprihvatljivije rase za *organsku govedarsku proizvodnju* su buša, podolsko goveče i domaće šareno goveče. Valorizacija proizvodnje naših autohtonih rasa goveda, moguća je samo uz optimalna ulaganja za te rase u proizvodne sisteme, a pod uslovom da se proizvodnja kvalitetne hrane podvede pod bazične standarde organske proizvodnje ili proizvodnje sa sertifikovanim geografskim poreklom. Autohtone rase svinja su brojnije, gaje se u većem broju, a i reprodukuju se mnogo brže. Danas se najviše govori o: mangulici, moravki, resavki i domaćoj mesnatoj rasi. Navedene rase svinja, što je posebno bitno za odgajivanje, odlikuju se: sposobnošću za prilagođavanje i gajenje u ekstenzivnim uslovima; izrazito čvrstom konstitucijom i dobrom otpornošću; imaju čvrste i jake noge i zdrave papke i dugovečne su, odnosno, dugo su u proizvodnji i sposobnost dobrog zdravlja, odnosno, ne zahtevaju ulaganja u smeštaj i lečenje. Možemo reći da je naše *celokupno ovčarstvo* gotovo proizvod autohtonih rasa, odnosno sojeva. Osnovna rasa je *pramenka* sa sojevima, ovcama, veoma sličnim po

proizvodnim i reproduktivnim osobinama, kao i po kvalitetu proizvoda (*mleko, meso, vuna*). Glavna im je razlika po mestu, odnosno regionu gajenja, po kojima su i dobile svoja imena (*sjenička pramenka, svrljiška, pirotska, homoljska i Cigaja*). U našoj zemlji ima relativno malo koza, ali dobijaju sve više na značaju, jer se odlikuju skromnim zahtevima odgajivanja, a daju visoku proizvodnju i kvalitetne proizvode. Ovde bi svrstali našu domaću rasu koza koja ima i neke specifičnosti u odnosu na uvozne rase koza (*sanska, alpska, francuska*). Ovce i koze u organizovanoj organskoj proizvodnji mogu da daju izvanredne zdravstveno bezbedne i nutritivno vredne proizvode za naše tržište, a posebno za strano. Kada je reč o proizvodima, prvenstveno se misli na odgajivanje jagnjadi i jaradi do završnih telesnih masa 25-30 kg i uzrasta oko 100 dana i na specijalne sireve, posebnog kvaliteta i različitim tehnologijama dobijanja, kao i veoma cenjene napitke jogurta. Tražnja za jagnječim i jarećim mesom postoji na ruskom, kineskom, azijskom, afričkom i evropskom tržištu je permanentna i moguće je organizovati proizvodnju za izvoz. Autohtona proizvodnja tradicionalnih sireva u našoj zemlji je čitavo bogatstvo i privilegija za razliku od većeg broja zemalja u okruženju i Evropi (*sjenički, zlatarski, homoljski, svrljiški sir i pirotski trapist*).

Stočarstvo je intenzivna radna proizvodnja i osnovni izvor novčanih prihoda poljoprivrednih gazdinstava pa ekonomski položaj stočarstva određuje i ekonomski položaj gazdinstava i poljoprivrede. Zato treba maksimalno podržati i podsticati iz agrarnog budžeta razvoj stočarske konvencionalne i posebno organske proizvodnje radi dinamiziranja izvoza mesa i mesnih i mlečnih prerađevina. Oživljavanje sela i poljoprivrede u prvom planu treba da ima razvoj farmskog stočarstva krava, ovaca i koza, živine, svinja, ribarstva i pčelarstva.

- *Akvakultura*. Primarni značaj akvakulture odnosi se na gajenje riba, kao neophodnog izvora visokovrednih animalnih proteina u ljudskoj ishrani. Ribarstvo i akvakultura predstavljaju vitalan izvor hrane, zaposlenosti, rekreacije, izvoza i ekonomskog blagostanja za ljude. Proizvodnja ribe kod nas iznosi 11 hiljada tona od toga proizvodnja šarana i pastrmke 6 hiljada tona ili 54%. *Organska akvakultura* je grana poljoprivrede i ribarstva u kojoj se pod uticajem čoveka u kontrolisanim uslovima integrisanog proizvodnog sistema, a u skladu sa konceptom održivosti i multifunkcionalnosti gajenja, prerađuju i distribuiraju vodene vrste bez primene hemoterapeutskih sredstava, hormonalnih preparata i sintetičkih aditiva hrane. *Akvakulturno organsko farmersko gazdinstvo* treba da ispoštuje primenu sledećih organskih principa proizvodnje: *uzgajivač mora posedovati osnovna znanja i veštine o organskoj proizvodnji, pažljivom odabiru lokacije za akvakulturnu farmu uz dostupnost kvalitetne vode, ostvariti što prirodnije ambijentalne uslove, akvakulturna praksa, uključujući ishranu, uređenje infrastrukture i opreme, gustine populacije i kvaliteta vode, mora osigurati udovoljenje razvojnim, fiziološkim i etiološkim potrebama gajenih organizama, u ishrani je zabranjena upotreba GMO hraniva, pri transportu obezbediti dobrobiti životinja, smanji negativni uticaj gajenja na zagađenje životne sredine, stres gajenih organizama, uključujući vreme klanja, treba svesti na minimum, a obrada i prerada da su u skladu sa organskim standardima. Upotrebljena voda treba da zadovoljava neophodne kriterijume kvaliteta u pogledu fizičkih, hemijskih i mikrobioloških parametara (Obradović, 2012).*

U slatkovodnim objektima i sistemima se najviše gaje: potočna pastrmka, kalifornijska pastrmka, potočna zlatovčica, jezerska zlatovčica, lipljen i mladica U toplovodnim kopnenim vodama uspešno se sprovodi organsko gajenje šarana i drugih vrsta koje se gaje sa njim u polikulturi, uključujući: smuđa, štuku, soma, linjaka, belog amura, sivog tolstolobika i belog tolstolobika. Potencijal za gajenje organskog šarana je izuzetan, jer je lako izvršiti konvertovanje konvencionalnih farmi, a prodajne cene finalnog proizvoda su znatno veće od troškova proizvodnje. Ribnjački bazeni se moraju snabdevati dovoljnom količinom kvalitetne vode čiji

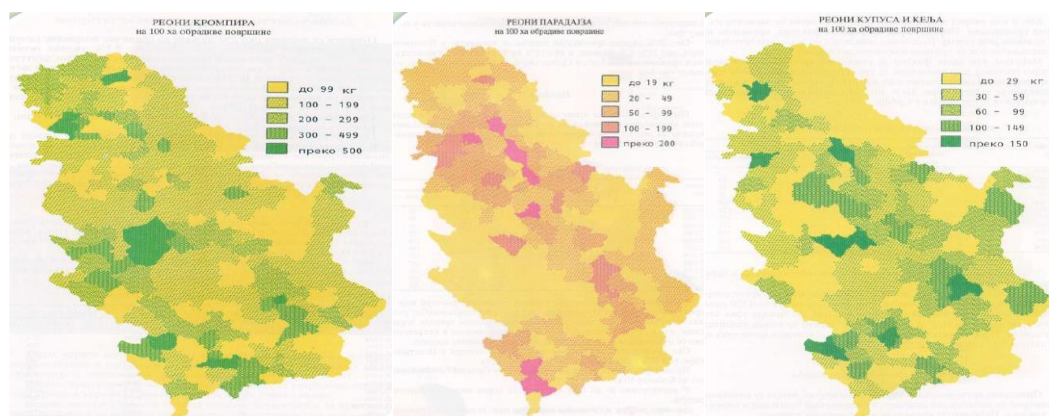
sadržaj kiseonika treba da iznosi najmanje 1 mg/l, kako bi se osigurali normativi dobiti gajenja riba. Savremeni tehnološki programi industrijske prerade, skladištenja i distribucije finalnih proizvoda iz organske akvakulture su bazirani na primeni bezbednosnih i higijenskih sistema kontrole, koji su definisani smernicama i standardima od strane (IFOAM).

- *Pčelarstvo i proizvodnja meda* imaju veliku perspektivu, jer za pčele postoje medonosne biljke na cvetovima drveća, zeljastih biljaka, livada i pašnjaka. Broj košnica iznosi 653 hiljade i ima dinamičnu stopu rasta. Prirodni uslovi, umerena kontinentalna klima i bogatstvo biljnog sveta pružaju odlične uslove za gajenje pčela. Medonosni potencijali omogućavaju broj košnica od preko 1.200.000 komada. Godišnja proizvodnja meda u Srbiji kreće se oko 4-6 hiljada tona i ona se prodaje većim delom na domaćem tržištu. Otkup meda radi izvoza je u porastu. Izvoz varira i dostiže iznos od 5,3 miliona eura. Uz dobru organizaciju pčelara i podsticaje iz agrarnog budžeta za košnice pčela, pčelarstvo i proizvodnja meda i raznih proizvoda sa medom može da bude značajna profitna i izvozna delatnost.

7.9.4 Brži razvoj integralne i organske proizvodnje povrća, voća i grožđa

Povrće, voće i grožđe sa različitim ciklusima proizvodnje, vegetacionom ciklusima i tehnologijom proizvodnje imaju perspektivu za dinamično povećanje izvoza. *Proizvodnja povrća* se stalno povećava, jer postoji povećana tražnja na domaćem i međunarodnom tržištu. Proizvode se sve vrste povrća sa trendom povećanja proizvodnje. Proizvodnja krompira iznosi u trogodišnjem periodu 745 hiljada tona, paradajza 170, paprike 140, kupusa 295, graška 37 i pasulja 43 hiljade tona i dr. Modernizacijom preradnih kapaciteta hladne i tople prerade stvaraju se uslovi za permanentni izvoz povrtarskih i prerađenih kvalitetnih finalnih proizvoda.

Organsko povrtarstvo obuhvata proizvodnju povrća: *na otvorenom - bašta, njiva, u zaštićenom prostoru - staklenici, plastenici i neposredno prekrivanje biljaka kao i hobi sisteme gajenja, na primer na, kontejnerima, sobi i učionici*. Organsko povrtarstvo je pogodno za porodične eko-farme, zbog zatvorenog ciklusa proizvodnje i raznovrsne ponude povrća i razvoja specifičnih oblika prodaje: na farmi, u vidu pretplate, iz vozila, na kućnom pragu potrošača.

Grafikon 88. Reonski razmeštaj proizvodnje povrća u Srbiji

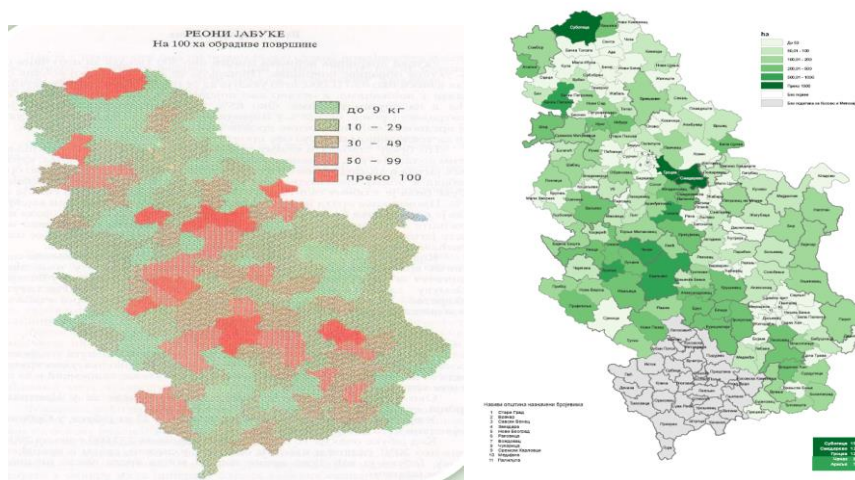
Bio-bašta je prostor plodnog zemljišta ili nekog supstrata (*visoke leje, kontejneri*), gde se na principima organskog povrtarstva gaji povrće, cveće, začinsko-lekovite vrste, baštenske sorte voća i grožđa. *Njiva-povrtnjak* je poljoprivredni proizvodni prostor gde se gaji rano, srednje rano, srednje kasno i kasno povrće, direktnom setvom, sadnjom lukovica, gomolja, busena, reznica i najčešće sadnjom rasada. Na njivi proizvodnja može biti *baštenskog tipa ili njivska organska proizvodnja* sa manjim brojem vrsta uz korišćenje opšte mehanizacije i specifične za

određenu vrstu povrća. Organsku proizvodnju povrća u *zaštićenom prostoru* karakterišu mnogobrojne sličnosti sa konvencionalnom, ali i neke specifičnosti koje su vezane za standardne organske poljoprivrede, koji moraju da se ispoštuju. Suština je da se ona bazira na dostignućima konvencionalne proizvodnje, uključujući primenu osnovnih principa organske proizvodnje i poštovanje zakonske regulative iz ove oblasti. Organska proizvodnja povrća u zaštićenom prostoru zasniva se na primeni organskih đubriva i prirodnih minerala (*đubriva*). Bolesti i insekti kontrolišu se biološkim, a korovi mehaničkim i biotermičkim metodama. U zaštićenom prostoru gaji se izuzetno mali broj vrsta-paradajz, paprika, salata i krastavac (Lazić, 2008).

Voćarstvo i vinogradarstvo su važne delatnosti poljoprivredne proizvodnje u Srbiji. Proizvodnja voća čini 11% vrednosti poljoprivredne proizvodnje. Pored gajenja vinove loze, duga tradicija u proizvodnji šljive, maline, jabuke i višnje jedan je od razloga zašto su ove voćne vrste najznačajnije za voćarsku proizvodnju. Većina ostalih kontinentalnih voćnih vrsta (*breskva, kruška, kajsija, trešnja, jagoda, kupina*) takođe se tradicionalno gaje u pojedinim regionima. Ukupna godišnja proizvodnja voća u Srbiji u periodu 2000-2013. godine se kretala od 600.000 tona do rekordnih 1.523.000 tona. U strukturi izvoza poljoprivrednih proizvoda voće i prerađevine od voća učestvuju sa 17%. (RZS-Keserović, 2014).

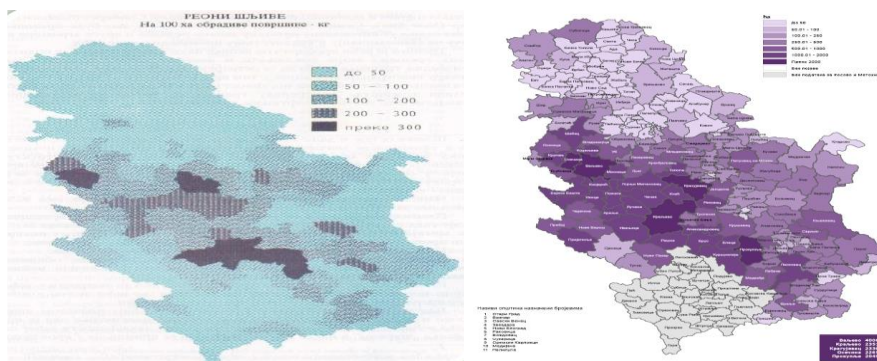
Kvalitet proizvedenog voća, grožđa i prerađevina je visok te su proizvodi cenjeni na svetskom tržištu. Kapaciteti hladnjača i skladišta za različite vrste prerađenog voća (*uključujući zamrzavanje*), kao i vinskih podruma, uglavnom su dovoljni za prihvatanje voća namenjenog preradi, osim u godinama kada dođe do hiperprodukcije. Dominantne su koštičave voćne vrste, zatim slede jabučaste, jagodaste, a najmanje su zastupljene jezgraste voćne vrste. Šljiva je po površinama i dalje dominantna vrsta, a jabuka je na drugom mestu.

Jabučaste voćne vrste pokrivaju preko 20% ukupnih površina pod voćnjacima. Proizvodnja jabuke iznosi 332.255 tona, kruške 68.121 i dunje 13.995 tona.

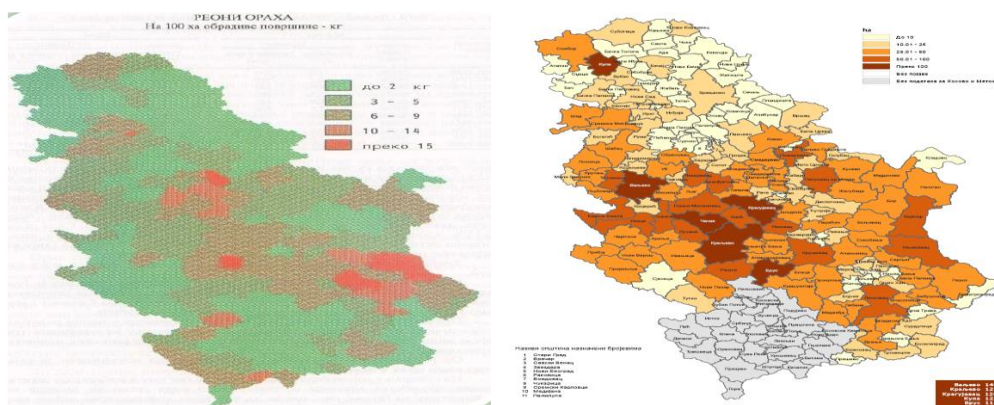
Grafikon 89. Reoni i proizvodnja jabuke (Marković, Babović, 1998, SGS, 2014)

Preko dve trećine zasada voća čine koštičave voćne vrste (oko 67%), a u okviru toga dve trećine otpada na šljivu. Šljiva je vodeća voćna vrsta. Proizvedeno je šljive 738.278 tona, višnje 112.326, breskve 69.093, kajsije 40.754 i trešnje 25.279 tona. Predložena reonizacija, integrisanje proizvođača, prerađivača i promotivnika, nove tehnologije u proizvodnji i preradi, investiciona podrška i organizovani nastup u izvozu su osnova za profitabilno poslovanje proizvođača koštičavog voća i povećanje izvoza. Potrebno je podsticati podizanje savremenih plantažnih voćnih vrsta sa velikim brojem sadnica, tehnologijom i zaštitnim mrežama od grada i tako dinamizirati proizvodnju i izvoz voća i prerađevinama.

Grafikon 90. Reoni i proizvodnja šljive (Marković, Babović, 2008, RZS, 2014)

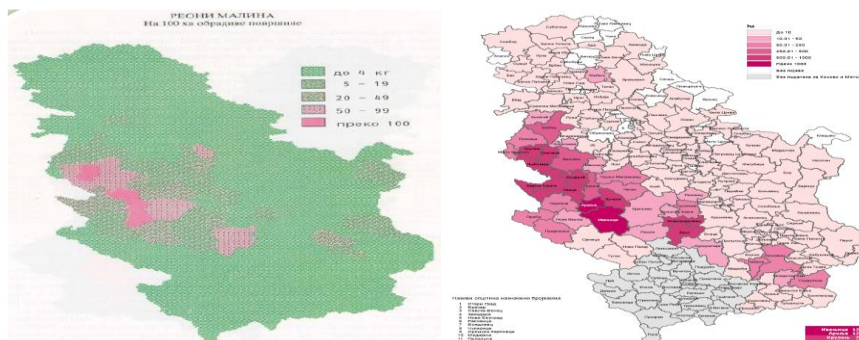
Od *jezgrastih voćnih vrsta* se najviše gaje orah i leska, ali udeo zasada pod ovim voćnim vrstama nije veći od 5% od zasada pod voćem. Za proizvodnju jezgrastih voćaka postoje povoljni agroekološki uslovi za intenzivno gajenje u većini regiona Srbije. Proizvodnja oraha iznosi 25.172 tona i lešnika 1.000 tona.

Grafikon 91. Reoni i proizvodnja oraha (Marković, Babović, 2008, SGS, 2014)

Izvezno važne *jagodaste voćne vrste* su malina i kupina i zauzimaju oko 8,6% površina pod voćnim vrstama. *Malina je vodeća voćna vrsta po vrednosti izvoza*. Proizvodnja malene iznosi oko 80.000 tona, kupina 33.544, jagoda 37.924 tona. Širi se proizvodnja ribizle, borovnice i aronije. Pod voćnjacima se navodnjava 11% površina. Prosek starosti vlasnika gazdinstava u voćarstvu kreće se od 50-55 godina.

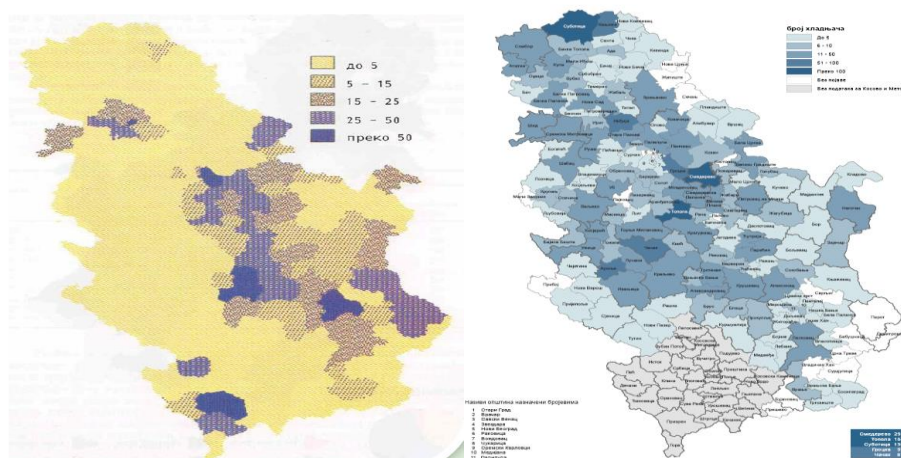
U razvojnem periodu potrebno je intenzivirati podizanje malina, jagoda, borovnice, kupine i aronije putem svestrane investicione podrške pod povoljnim uslovima radi dinamiziranja proizvodnje i prerade u set finalnih proizvoda radi značajnog povećanja izvoza brendiranih proizvoda.

Grafikon 92. Reoni proizvodnja maline (Marković, Babović, 1998, RZS, 2014)

Srbija ima povoljne resurse za razvoj integralne i organske voćarske i vinogradarske proizvodnje. Integralna proizvodnja objedinjuje ekološke agrotehničke mere stvarajući

optimalne uslove za proizvodnju kvalitetne hrane uz ograničavanje primene hemijskih sredstava, a u cilju povećanja bezbednosti ljudi i zaštite životne sredine. U EU se oko 85% voćarske proizvodnje odvija u integralnoj proizvodnji. Pored integralne proizvodnje težište treba dati razvoju organske proizvodnje u voćarstvu i vinogradarstvu. U organskoj proizvodnji voća proizvodi se kvalitetno bezbedno sertifikovano voće, jer je isključeno korišćenje pesticida, mineralnih đubriva, hormona rasta i genetski modifikovanih organizama. Kod nas su u organskoj proizvodnji gaji jabuka na 279 ha, šljiva 230, dunja 208, malina 150 h, kupina 76 ha i višnja 53 ha. Povećana tražnja za organskim voćem utiče na povećanje površina i proizvodnje. Organska proizvodnja po vrstama voća mora imati sertifikat ovlašćene kuće koji dokazuje da je proizvodnja kontrolisana i realizovana po utvrđenim standardima. U razvojnom periodu treba primenjivati integralnu i organsku raznovrsnu voćarsku proizvodnju kvalitetne sertifikovane zdravstveno bezbedne hrane radi povećanja izvoza i ostvarivanja ekonomskog i ekološkog profita.

Grafikon 93. Reoni grožđa i razmeštaj hladnjača (Marković, Babović, 1998, RZS, 2014)

Pod vinogradima je 22.150 hektara. Vinske sorte se gaje na 17.483 hektara, što čini 75,7% ukupnih površina pod vinogradima. Sorte čije je grožđe namenjeno potrošnji u svežem stanju gaje se na ukupno 4.667 hektara, odnosno na 24,3% ukupnih površina pod vinogradima. U Srbiji se proizvodnjom grožđa bavi 80.341 poljoprivredno gazdinstvo, 12,7% od ukupnog broja gazdinstava. Prosečna godišnja proizvodnja vina iznosi 1,7 miliona hektolitara. U 2013. godini ubrano je 339.385 tona grožđa i proizvedeno milion i po hektolitara vina. Izvoz vina varira po godinama i iznosi 10.343 tone. Sve voćne vrste i vino imaju perspektivu u izvozu na međunarodnom tržištu. Treba podsticati podizanje plantažnih zasada konvencionalnih, integralnih i organskih vinograda na farmerskim gazdinstvima što je izvor dohotka, deviza i brana migracijama.

Tabela 85. Reonski razmeštaj vinograda u Srbiji

Naziv reiona	Ukupan broj gazdinstava	Broj gazdinstava sa vinogradima	Vinogradi (ha)	Vinske sorte (ha)	Stone sorte (ha)
1.1 Pocersko-valjevski rejon	60608	1153	190.62	96.77	93.85
1.2 Rejon Negotinska Krajina	6836	3104	978.04	890.12	87.92
1.3 Knjaževački rejon	17733	6473	1076.47	958.24	118.23
1.4 Mlavski rejon	30557	6848	814.37	499.22	315.15
1.5 Toplički rejon	19856	5910	764.73	590.22	174.51
1.6 Niški rejon	25381	8415	1311.85	1064.86	246.99
1.7 Nišavski rejon	11873	3598	470.88	433.10	37.78
1.8 Leskovački rejon	32347	10863	1459.27	1282.49	176.78
1.9 Vranjski rejon	22159	2613	421.31	317.73	103.58
1.10 Čačansko-kraljevački rejon	31935	397	64.88	44.24	20.64

1.11	Rejon Tri Morave	54663	18129	7528.76	6161.22	1367.54
1.12	Beogradski rejon	37246	4421	1129.55	426.26	703.29
1.13	Šumadijski rejon	38954	5000	1119.79	534.21	585.58
2.1	Sremski rejon	31371	2200	2215.55	1882.30	333.25
2.2	Subotički rejon	10270	447	312.18	295.39	16.79
2.3	Rejon Telečka	16817	334	115.23	75.16	40.07
2.4	Potiski rejon	25651	437	227.37	173.78	53.59
2.5	Banatski rejon	11900	800	132.03	84.19	47.84
2.6	Južnobanatski rejon	12091	786	1730.69	1567.07	163.62
2.7	Bački rejon	13931	51	18.87	11.30	7.57

Izvor: Ivanišević (2014). Vinogradarstvo Srbije kroz statistiku i reonizaciju, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad. Obrada autora.

Sadni materijal voća, vinove loze i semenska proizvodnja povrća su relevantni činilac razvoja proizvodnje i izvoza. Sadni materijal proizveden u Srbiji je kvalitetan i konkurentan na inostranom tržištu. To je izvozni program kojeg treba podržati radi ostvarivanja deviznog priliva. *Sadnice voća i vinove loze i semena povrća* su značajan činilac razvoja proizvodnje i izvoza. Proizvodi su dokazani sa kvalitetom kod stranih kupaca pa je tražnja povećana iz svih krajeva sveta. *Organska proizvodnja grožđa* se može zasnovati u postojećim zasadima njihovim prevođenjem u organsku proizvodnju za tri do pet godina. Za organsku proizvodnju potrebno je znanje o principima proizvodnje i sprovođenja svih agrotehnoških operacija od njive do tržišta.

Opšta je ocena da Srbija raspolaže svim resursima za brži razvoj farmskog konvencionalnog i organskog stočarstva, povrtarstva, integralnog i organskog voćarstva i vinogradarstva i sadnog i semenskog materijala za izvoz. Potrebno je finansijski podržati razvojne programe za izvoz i u skladu sa definisanom reonizacijom dinamizirati proizvodnju proizvoda i finalnih proizvoda iz prerade radi značajnog povećanja izvoza, ostvarivanja profita i povećanja standarda proizvođača.

7.9.5 Cveće i zelenilo - izvozni proizvodi

Hortikultura objedinjuje florikulturu u kojoj se proizvode hortoproizvodi cveće i zelenilo. Cveće i zelenilo odnosno hortoproizvodi imaju u savremenom načinu života potrošača sa visokim dohotkom izvesnu dugoročnu budućnost i za postizanje trajnog izvoza i deviznog priliva. Kod nas se proizvodi oko 90 vrsta cveća i zelenila sa više stotina varijeteta. Hortoproizvodi dele se na gomoljasto, rizomano, lukovičasto, u saksijama i drugo. Po dužini vegetacije postoji jednogodišnje, dvogodišnje i višegodišnje. Prema nameni i osobenostima postoji trajno cveće, sečeno cveće, zelenilo i ukrasno zelenilo.

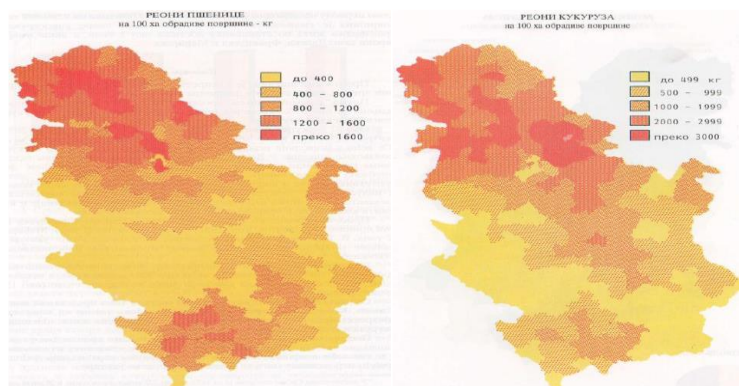
Cilj je da se poveća organizovana proizvodnja širokog asortimana cveća prema tražnji u svetu i podstakne dinamičan izvoz cveća i zelenila. Potrebno je da se afirmiše marketing miks hortoproizvoda radi definisanja intenziteta i vrste tražnje na tržištu i distribucije cveća potrošačima. U svetu se celokupna proizvodnja cveća može prodati kupcima na veliko i tako obezbediti dugoročni plasman na tržištu. Prodaja se može organizovati putem specijalizovanih prodavnica, specijalizovanih tržišnih centara, tržnica na malo i prodajnih pokretnih mesta.

Cveće je proizvod pažnje, lepote, radosti, poštovanja i ukras ambijenta i prijatnog odmora i uživanja. Cveće donosi siguran i visoki profit proizvođačima i učesnicima u procesu prometa do potrošača. *Cveće je izvozni profitabilni proizvod.*

7.9.6 Povećanje prinosa žita uz smanjenje površina u korist leguminoza i industrijskih useva i gajenja biljaka za proizvodnju biomase

Stvoreni sortiment sa visokim genetskim potencijalom rodnosti i kvalitetno proizvedeno seme uz doslednu primenu odgovarajuće agrotehnologije omogućuje postizanje visokih prinosa pa *treba smanjivati površine pod žitima i povećati površine industrijskih useva, posebno soje i leguminoza u funkciji razvoja proizvodnje i prerade mesa i mleka*. U institutima je stvoreno nekoliko stotina visokorodnih sorti i hibrida žita sa visokim potencijalom rodnosti koji se koristi sa oko 40-50%. Propisana standardna tehnologija, mora da se kontroliše od strane stručnjaka u svim proizvodnim fazama, a ne da traktoristi i tehničari diriguju sklop setve i primenu određenih sredstava u proizvodnji i zaštiti useva. Primeri pokazuju da se kontrolom doslednog sprovođenja agrotehnologije prinosi i ekonomika u proizvodnji mogu povećati i do 33,3%. Veliki je problem završenih studenata sa fakulteta gde ne postoji praksa u toku studija, pa mladi stručnjaci umesto da lansiraju nove tehnologije, uče od tehničara i traktorista i tako postaju stručnjaci.

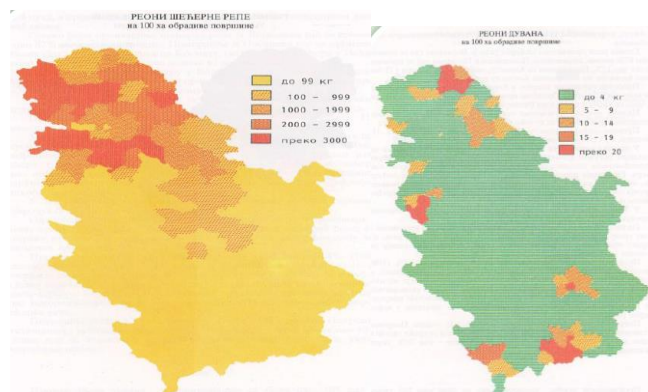
Vodeće žitarice su kukuruz i pšenica. U proizvodnji su postižu relativno visoki prinosi. Uvođenjem sankcija, slabljenjem ekonomske osnove za veća ulaganja po hektaru, izostankom adekvatne tehnologije i reonizacije došlo je do stagnacije prinosa koji su niži od Evropske unije za 50%. Proizvodnja pšenice pri prinosu od 4,8 t/ha iznosi 2.690 hiljada tona i podmiruje potrebe za ishranu i postoje količine za preradu u keks, biskvite, kroasane i za permanentni izvoz. Korišćenjem rodnih sorti sa visokim genetskim potencijalom po hektaru koji se koristi sa oko 30% uz doslednu primenu i kontrolu agrotehnologije mogu se značajno povećati prinosi i proizvodnja, a smanjiti površine za useve koji putem prerade i izvoza donose veće prihode. Pri postojećoj površini sa povećanjem prinosa može se ostvariti veća proizvodnja za 1 milion tona.

Grafikon 94. Reoni pšenice i kukuruza (Marković, Babović, 1998)

Proizvodnja kukuruza varira od 5.864 do 6.479 hiljada tona u poslednje tri godine. Prosečan prinos je nizak i iznosi 4,9 t/ha. Genetski potencijal stvorenih sorti se kreće od 9,5 do 15 i više tona po hektaru, pa se sa povećanjem prinosa može proizvesti veća količina kukuruza za potrebe prerade, stočne ishrane i za povećanje izvoza. Preradu kukuruza treba unaprediti ulaganjem u nove investicije jer se u svetu proizvodi preko 1.000 finalnih proizvoda od kukuruza.

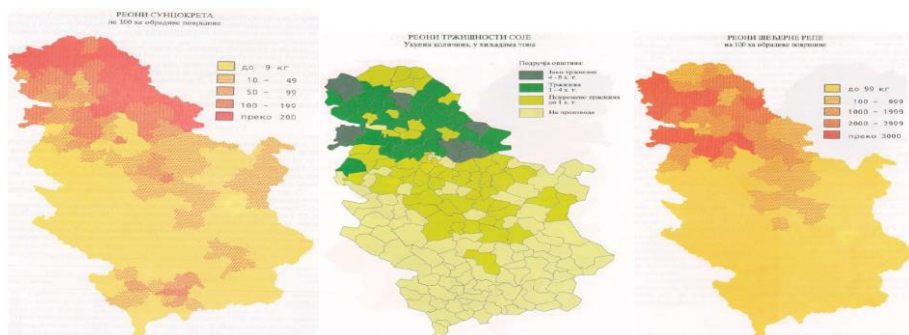
Postoje uslovi za povećanje proizvodnje tritikale žita, ječma, ovsu, raži i heljde za razvoj raznovrsne prerade sirovina u kvalitetne proizvode za domaće potrebe i izvoz. Proizvodnja žitarica se može povećati za 25% uz smanjenje površina a povećanjem prinosa. S obzirom na prisutnu tražnju za kukuruzom u svetu, izvoz kukuruza se može značajno povećati, a kada bi isti preradili u set traženih proizvoda i vrednost izvoza.

Grafikon 95. Reoni šećerne repe i duvana

Proizvodnja šećerne repe iznosi 2.983 hiljade tona, suncokreta 513, soje 385 i uljane repe 27 hiljada tona sa stopom povećanja od 3,3%. Prinosi šećerne repe iznose 48 tona/ha, suncokreta 2,7, soje 2,4 i uljane repe 2,8 i isti su daleko manji u odnosu na prinose u EU.

Tražnja za proizvodima prerade i drugim finalnim proizvodima postoji, tako da je moguće putem povećanja prinosa i korekcijom setvene strukture na osnovu profitabilnosti u proizvodnji dinamizirati izvoz ulja i šećera, sojinih proizvoda i raznih finalnih proizvoda. Zato je potrebno poštovati izvršenu reonizaciju, izvršiti optimizaciju strukture proizvodnje primenom linearnog programiranja radi povećanja izvoza, prihoda i profita u poslovanju.

Grafikon 96. Reoni suncokreta, soje i uljane repice (Marković, Babović, 2008)

Komparacijom proizvodnih rezultata sa najboljima stvaraju se uslovi za racionalno korišćenje resursa i bolju valorizaciju prirodnih resursa putem povećanja prinosa i proizvodnje. Primenom diskriminacione analize treba sagledati uslove i rezultate, ilustrovati kako se koriste raspoloživi uslovi i programirati proizvodnju. Treba učiti od razvijenih i preneti dostignuća u praksu, a ne slušati isprazne priče kvazi stručnjaka i savetodavaca koji su odgovorni za dosadašnje proizvodne rezultate. Struka treba da kreira strategiju i operativnu strategiju i da nadgleda njihovo sprovođenje u praksi (Jovan Babović, Slavka Tasić, 2013).

Proizvodnju duvana od 10 hiljada tona, hmelja, sirka, konoplje i lana treba programirati u skladu sa tražnjom koja postoji u svetu. Sve su ovo izvozni proizvodi i zbog veće tražnje duvana, hmelja i drugih proizvoda potrebno je unaprediti organizaciju proizvodnje, prerade i izvoza.

7.9.7 Programi proizvodnje sadnog materijala i semenske proizvodnje za izvoz

U Srbiji je stvoreno više desetina vrsta voća i vinove loze i više stotina visokorodnih sorti žita, povrća, industrijskih useva i travnih smeša. Razvijena je rasadnička proizvodnja i proizvodnja semena ratarskih useva. Proizvodnja treba da ima punu podršku u agrarnoj politici u pravcu ekonomske podrške u proizvodnji, stvaralaštvu i povećanju izvoza. Nove selekcije voća i grožđa su osnova za povećanje izvoza. Velike mogućnosti za izvoz postoje u proizvodnji semenskog kukuruza, pšenice i drugih žita, povrća, industrijskog bilja i travnih smeša.

Putem savremene organizacije semenarstva i uspostavljanja jedinstvenog sistema sertifikacije semena, usaglašenog sa sistemom sertifikacije EU može se povećati proizvodnja za izvoz. *Privatizacijom velikih poljoprivrednih sistema novi vlasnici ne proizvode seme.* Na malim parcelama je nemoguće postići „izolaciju” i zato se površine smanjuju. Rešenje ja da se državna zemlja koja se daje u zakup prioriteto daje proizvođačima semena i na tim parcelama organizuje navodnjavanje radi povećanja prinosa. Potrebno je da se održi na zavidnom nivou nacionalno semenarstvo, jer stvorene sorte i hibridi predstavljaju nacionalno bogatstvo. *Izvoz semena predstavlja značajan izvor deviznog priliva, pa je nedopustivo da se pogrešnom politikom u semenarstvu ne obezbeđuje povraćaj novca i ulaganje u oplemenjivanje novog sortimenta i novih tehnologija.*

U organizacijama se organizuje proizvodnja *semenskog kukuruza* kako domaćih, tako i inostranih selekcionih kuća. Proizvedeni kukuruz se doraduje u doradnim centrima i ulazi u distribuciju i prodaju krajnjim korisnicima. Uz primenu pune tehnologije se proizvodi, doraduje i pakuje seme *tritikala i raži*. U saradnji sa Institutom NS i dugim, pored proizvodnje *merkantilnog suncokreta*, umnožavaju se *linije standardnog i novog sortimenta suncokreta* vodećih semenskih kuća. Visok kvalitet uz dobar prinos semena hibrida suncokreta kako uljanog, tako i specijalizovanih, obezbeđuje da se krajnjim korisnicima na domaćem i inotrižistu ponude semena izuzetnih osobina. Proizvodna saradnja sa vodećim proizvođačima *semenskog krompira* u Evropi i domaćim partnerima, omogućila je da se tržištu ponudi izuzetan kvalitet krompira.

Seme povrća, cveća se na području Srbije odvija na oko 290.000 ha, najvećim delom na otvorenom polju, a poslednjih godina se povećavaju i površine u zatvorenom prostoru (*staklenici, plastenici*). Vodeći usevi su *paradajz, paprika, krastavac, lubenica, mrkva, kao i mahunasto povrće*. Preduzeća snabdevaju tržište visokokvalitetnim stranim sortama luka (*arpadžik*) i kvalitetnim lukom iz domaće proizvodnje.

Izražena je ponuda semena trava, leguminoza i travno-leguminoznih smeša za koje postoji tražnja na domaćem i inostranom tržištu.

Kvalitetan semenski i sadni materijal osnovni je uslov za uspešnu konvencionalnu i organsku proizvodnju. *Organsko semenarstvo* odlikuje nizom specifičnosti neophodnih da bi proizvodnja semena ispunila zahteve prema sortnom semenu i prema organskim proizvodima. U kategoriju *semena proizvedenog metodama organske proizvodnje* spada seme i sadni materijal, koji se kod jednogodišnjih biljaka najmanje jedne generacije, a kod višegodišnjih biljaka najmanje u dva vegetaciona perioda nalazilo u uslovima organske poljoprivrede. Seme i sadni materijal *smatra se organskim* ako je proizvedeno metodama organske proizvodnje, a za zasnivanje takve proizvodnje korišćeno je seme ili sadni materijal koje je samo najmanje tri godine održavano i umnožavano metodama organske proizvodnje. Seme proizvedeno metodama organske proizvodnje i organsko seme mogu da se proizvode i od konvencionalnih sorti. Cilj je da se organsko seme proizvodi od organskih sorti.

Srbija i posebno područje Rasinskog okruga je poznato kao centar kalemarstva i proizvodnje visokokvalitetnih loznih kalemova i voćnih sadnica. U ponudi su stubaste voćne sadnice i mini voćne sadnice i to: *sadnice jabuke, kruške, trešnje, breskve, višnje i kajsije i dr.* Porodična tradicija, iskustvo i kvalitet su odlika proizvođača voćnih sadnica i loznih stonih i vinskih kalemova. *Kod nas se proizvode i dekorativne sadnice, sadnice aronije i borovnice, ruža, zlatne simaragdice, tibetanska gojila, levande, stevie, energetske biljke za zeleno gorivo i sve ostale voćne i lozne vrste, što je izuzetno značajno za povećanje izvoza.*

Proizvodnja sadnog materijala u Srbijašumama odvija se u 25 rasadnika na površina od 198 ha i proizvodi 14 miliona sadnica različitih vrsta, starosti i tipova. Pored šumskog sadnog materijala i voćkarica proizvodi se hortikulturni sadni materijal koji se najviše koristi za uređivanje zelenih površina u urbanim sredinama. Kontejnerske sadnice proizvedene u rasadnicima, upotrebom savremenih linija za automatizovanu proizvodnju, produžavaju vreme sadnje i sadnice se mogu upotrebljavati za sadnju tokom cele godine.

7.9.8 Organsko lekovito, aromatično bilje i šumski plodovi - izvozni proizvodi

U Srbiji se gaji oko 70 biljnih vrsta lekovitog i aromatičnog bilja. Stvorene su sorte važnijih vrsta lekovitih biljaka i selekcijom poboljšan hemijski sastav i postignute morfološke i biološke karakteristike u skladu sa zahtevima prerađivača i tražnje.

U ravničarskim regionima (reonima) prisutno je gajenje LAB uz upotrebu mehanizacije i maksimalno smanjivanje troškova proizvodnje, kako bi se postigla konkurentnost sa cenom i kvalitetom, uz primenu dobre poljoprivredne prakse (GAP) i principa organske poljoprivrede.

U brdsko planinskim regionima uz sertifikaciju područja za sakupljanje, potrebno je kontrolisano sakupljanje i razvoj plantažne proizvodnje vrsta u skladu sa agroekološkim uslovima. Budućnost pripada proizvođačima koji gaje ili sakupljaju LAB prema principima kontrolisane sertifikovane organske multifunkcionalne proizvodnje. Smrznuti šumski plodovi (jagode, maline, kupine, borovnice, pečurke i drugi plodovi), ako su sertifikovani kao organski, mogu se izvoziti i kao sirovina za proizvodnju dečije hrane (Radanović, 2008).

Gajenje lekovitog bilja na farmerskim gazdinstvima treba razvijati u ruralnim predelima, jer lekovito bilje se dobro nadopunjuje sa kućnom radinosti, seoskim i lovnim turizmom i tradicionalnom preradom šumskih plodova u prirodne domaće sokove, pekmeze, džemove i rakije. U organsku proizvodnju može biti uključena proizvodna parcela udaljena 50 m od saobraćajnice, odnosno udaljena najmanje 20 m, ako je odvojena živom ili drugom ogradom minimalne visine 1,5 m.

Lekovite i aromatične vrste razvrstane po odnosu prema faktorima sredine:

– *Odnos prema humidnosti (vlažnost):*

- *Vrste pogodne za suva staništa: čubar, morač, korijander, lavanda, lan, bela slačica, timijan;*
- *Vrste pogodne za vlažna staništa: arnika, odoljen, selen, uskolisna bokvica, velebilje;*
- *Vrste podesne za staništa sa subalpskom klimom: arnika, odoljen, angelika, lincura, kim;*
- *Vrste koje podnose različite uslove: kamilica, kim, crni slez, mak, lan, hajdučka trava.*

– *Odnos prema zemljištu:*

- *Vrste koje dobro uspevaju na humusom bogatim zemljištima: odoljen, borago, beli slez, lincura, selen, matičnjak, pitoma nana;*
- *Vrste za zemljišta bogata krečom: morač, korijander, lavanda, majoran, neven, žalfija, timijan, miloduh;*
- *Vrste za zemljišta siromašna krečom: arnika, razlićak, uskolisna bokvica, vrbovica.*

– *Odnos prema temperaturama:*

- *Vrste vrlo otporne na niske temperature: odoljen, beli slez, angelika, lincura, kim;*
- *Vrste otporne na niske temperature: oman, kamilica, lavanda, selen, crni slez, neven;*
- *Vrste srednje otporne na niske temperature: vranilovka, estragon, morač, lan;*
- *Vrste osetljive na niske temperature: bosiljak, čubar, mirođija, majoran, matičnjak.*

U proizvodnji LAB po principima dobre poljoprivredne proizvodnje dozvoljena je primena mineralnih đubriva uz ograničenje, što znači da takva proizvodnja mora da obezbedi kvalitetan i visok prinos gajene kulture, a da se pri tome ne dovede u pitanje zagađenje životne sredine. Stajnjak i tečni stajnjak kao i komposti od biljnih otpadaka čine, zajedno s prirodnim organsko-biološkim dodacima i đubrivima, osnovu đubrenja u organskoj proizvodnji. *U tom pogledu, stočarstvo s odgovarajućom proizvodnjom krmnog bilja predstavlja bitni sastavni deo organskog farmerskog gazdinstva.*

Za direktnu setvu u polje koriste se specijalne sejalice koje olakšavaju i ubrzavaju posao, a u nekim slučajevima se mogu koristiti i adaptirane klasične sejalice. Veći broj lekovitih i aromatičnih kultura zasniva se preko proizvodnje rasada koji se u pogodnoj fazi rasta rasađuje na stalno mesto u polje. Za većinu višegodišnjih vrsta rasad se proizvodi u letnjem periodu, u tzv. otvorenim lejama, a proizvodnja se zasniva u jesen iste godine ili u rano proleće naredne godine. Na ovaj način proizvode se *matičnjak, timijan, angelika, ehinacea, origano, odoljen i još neke lekovite biljne vrste*. Zimska proizvodnja rasada u stakleniku i/ili plasteniku se praktikuje u proizvodnji jednogodišnjih vrsta, kao što su bosiljak, majoran i neke druge biljne vrste. Neke lekovite biljke se proizvode sadnjom vegetativnih organa za razmnožavanje, kao *pitoma nana i estragon - stolonima, a perunika - rizomima*.

Pravilan izbor sorte od ključnog je značaja za konačan uspeh procesa proizvodnje LAB. Organska proizvodnja prednost daje sortama i/ili populacijama koje su prilagođene lokalnim pedoklimatskim uslovima i koje su otporne na štetne bioagense. *Seme i sadni materijal za organsku proizvodnju* moraju da potiču iz sertifikovane organske proizvodnje, naročito vegetativni delovi. Postupci zaštite moraju biti u skladu sa principima integralne zaštite bilja. U našoj zemlji je primena mehaničkih metoda suzbijanja, najrašireniji metod kontrole korova. *Za žetvu LAB* mogu da se koriste adaptirane postojeće mašine iz drugih oblasti biljne proizvodnje ili specijalizovana oprema konstruisana samo za tu namenu. *Žetva* se izvodi u optimalnoj razvojnoj fazi odnosno u vreme kada proizvedena biljka ima takav hemijski sastav koji može da obezbedi maksimalno kvalitetan proizvod. *Prirodno sušenje* odvija se napolju, pod vedrim nebom, ili u za to posebno pripremljenom i obavezno ograđenom prostoru. U termičkim sušarama vreme sušenja se skraćuje na sate, a u modernim postrojenjima i na minute.

Zahvaljujući svom geografskom položaju, geomorfološkoj, geološkoj i pedološkoj raznolikosti, kao i uticaju različitih klima, Srbija predstavlja jedan od najznačajnijih centara biodiverziteta u svetu i prava je riznica LAB. Opisano je 89 familija, koje obuhvataju oko 420 vrsta. Na području Srbije u prometu se nalazi oko 280, a smatra se da u flori Srbije ima preko 700 vrsta sa lekovitim svojstvima.

U sakupljačkoj aktivnosti uz lekovite bilje izdvaja se i podgrupa »šumski plodovi« koja takođe obiluje vrstama. U šumske plodove spadaju: *lešnik, kleka, borovnica, glog, dren, trnjina, šipurak, divlja jabuka, divlja kruška, divlja trešnja, jagoda, malina, kupina, zova, brusnica i dr*. Plodovi su veoma traženi i lako se izvoze na tržišta razvijenih zemalja, pri čemu se ostvaruje značajan profit. U ovom pogledu šume su naš najveći voćnjak i *velika šansa u razvoju ruralnih krajeva*. Mnoge od navedenih vrsta koriste se i kao lekovite u vidu čajeva, ili za dobijanje drugih atraktivnih proizvoda (*pekmezi, džemovi, bezalkoholni i alkoholni napici*). Sakupljanje plodova ili delova divljih voćaka u organskoj proizvodnji obavlja se po propisanom postupku sa tačno definisanih, ograničenih područja koja se nalaze na bezbednoj distanci od prometnih puteva i većih industrijskih zagađivača.

Organska proizvodnja LAB u kombinaciji sa sakupljanjem samoniklog bilja i šumskih plodova može biti značajan pravac razvoja za mnoga mala porodična gazdinstva u selima. Tražnja postoji, treba podsticati proizvodnju i intenzivirati sakupljanje bilja za proizvodnju

hrane, začina i proizvodnju lekova. Osnovati centre za sakupljanje u selima, za preradu, doradu i pakovanje sa oznakom da su proizvodi iz ekološke sredine i sa organskim eko znakom. Treba u svakom većem selu sačiniti Programe sakupljanja i proizvodnje lekovitog bilja i šumskih plodova i Programe izvoza.

Etarska ili eterična ulja su mešavine raznih isparljivih, čvrstih i tečnih komponenti, veoma različitih po svom sastavu. Proces proizvodnje etarskih ulja ima više faza koje započinju prevozom biljne sirovine sa terena u priručni magacin, zatim sledi neki vid usitnjavanja pa sama destilacija. Za proizvodnju etarskih ulja potrebno je obezbediti odgovarajuću opremu vrednosti od 50.000-100.000 eura. Proizvodnja je od strateškog značaja za razvoj ruralnih područja, izgradnju preradnih kapaciteta, zapošljavanje, povećanje izvoza, ostvarivanje prihoda i profita i boljeg života porodice farmera.

7.9.9 Optimalni reonski razmeštaj konvencionalne i organske proizvodnje

U Srbiji su kreativno definisani makroreoni poljoprivrede i prikazani reoni pojedinih proizvodnji - žito, industrijsko bilje, voće i grožđe, stočarstvo, što je od posebnog značaja za regionalni razvoj i ekonomsku politiku u poljoprivredi i na selu (Marković, 1995, Babović, 2008, 2011). Srbija ima plodno i u visokom stepenu nekontaminirano zemljište za raznovrsnu konvencionalnu, integralnu i organsku proizvodnju. Rejonski razmeštaj i rezultati istraživanja kvaliteta zemljišta, vode i vazduha pokazuju da je moguće uspešno razvijati organsku poljoprivrednu proizvodnju i preradu. Primenom savremenih tehnologija i biotehnologija u proizvodnji i preradi, uz adekvatnu globalnu i regionalnu strategiju razvoja, može se značajno povećati proizvodnja hrane, povećati izvoz, ostvariti profit i štititi životna sredina.

Rejonizacija je od strateškog značaja za korišćenje komparativnih prednosti i održivi razvoj multifunkcionalne poljoprivrede, agroturizma i drugih delatnosti (Babović, 2011). Rejonizacija podrazumeva racionalno korišćenje prirodnih resursa i bitan je uslov kreiranja adekvatne agrarne politike koja će zaustaviti negativan trend devastacije i napuštanja sela, uticati na ukрупnjavanje poseda, unapređenje ekonomike proizvodnje, a time na povećanje društvenog bogatstva. Rejonizacija je besplatna investicija koja utiče na povećanje proizvodnje i izvoza kvalitetne zdravstveno bezbedne hrane, ostvarenje profita i zaštitu životne sredine, a što je u osnovi i politika održivog razvoja. Definisani su globalni makroreoni poljoprivrede i rejoni pojedinih proizvodnji u Srbiji. U agrarnoj ekonomiji i politici treba uvažavati prirodne uslove za razvoj pojedinih proizvodnji. Optimalan reonski razmeštaj utiče na racionalizaciju ulaganja i na ekonomičnost u proizvodnji. Treba se oslobađati svaštarske proizvodnje u svim reonima, jer se organizuje proizvodnja sa niskim prinosima koja je skupa i nije konkurentna na tržištu. Na izostanak specijalizacije i reonski razmeštaj utiče neorganizovanost i podela rada između reona, niska tržišnost proizvodnje, neorganizovano ugovaranje i otkup i isplata proizvođačima. Uloga države u rejonizaciji je značajna jer može putem agrarne politike usmeravati pojedine proizvodnje na određene rejone. Agrarna politika treba da bude u funkciji promene strukture proizvodnje, proizvodnog razmeštaja i dinamiziranja izvoza. Rejonizacija je praksa i Evropske unije. Rejonizacijom se uticalo na ukрупnjavanje poljoprivrednih poseda, a sa tim i na racionalno korišćenje resursa, povećanje produktivnosti i ekonomičnosti u proizvodnji i jačanje konkurentnosti na svetskom tržištu. Zemlje koje se pridružuju EU dužne su da vode politiku regionalizacije ili rejonizacije.

Prema kriterijumu nadmorske visine i mogućnostima razvoja poljoprivrede i organske poljoprivrede Srbija je podeljena na četiri makroreona: ravničarski, ravničarsko-brežuljkasti, brežuljkasto-brdski i brdsko-planinski (Marković, 1995, Babović, 2011). Reonizacija je bitna za razmeštaj poljoprivredne proizvodnje i prerade, posebno organske poljoprivrede, razvoj agroekoturizma, za kreativno vođenje agroekonomske politike. Izostanak operativne strategije

uticao je da nije izvršen optimalni razmeštaj proizvodnje, prerađivačke industrije, naročito hladnjača, smeštajnih kapaciteta. Podsticaji iz agrarnog budžeta i pomoć stručne službe mogu doprineti reonskom razmeštaju i specijalizaciji. Poreska politika treba da podstiče specijalizaciju i da ima razvojnu funkciju i ako na specijalizaciju utiče tržište, organizovanost i ekonomska motivacija.

Izrada bonitetnih karti zemljišta doprinela bi optimalnom reonskom razmeštaju pojedinih proizvodnji. Nauka i stručna služba treba da u skladu sa reonizacijom da izrade optimalne modele veličine i strukture proizvodnje. Stručnjaci u organizacijama treba da rade optimalnu strukturu proizvodnje putem primene *Linearnog programiranja u definisanju optimalne strukture poljoprivredne proizvodnje radi maksimizacije profitabilnosti u poslovanju* i tako doprinesu povećanju ekonomičnosti i konkurentnosti pojedinih proizvodnji. *Optimizaciju setvene strukture ratarskih useva* treba izvršiti na oraničnoj površini Srbije od 3,3 mil ha (*žita, industrijsko bilje, povrće, krmno bilje, seme i sadni materijal i ugari*). Optimizaciju proizvodnje žita i industrijskog bilja (*pšenice, kukuruza, šećerne repe, suncokreta i soje*) na 2,4 mil ha. Primer optimizacije setve i očekivanog bruto prihoda na 2,4 mil ha pokazuje da žita treba da smanje učešće, a poveća se učešće povrća, industrijskog i krmnog bilja, semena i sadnica u odnosu na postojeću setvenu strukturu.

Strukturu setve na bazi tržišne tražnje i izmene proizvodne strukture u funkciji razvoja onih proizvodnji koje vode razvoju stočarstva i intenziviranja proizvodnje i prerade i ostvarivanja profita treba da stručno kreiraju naučni instituti ili fakulteti, a na ministarstvu je da odabere i predloži varijantu iz dualnog rešenja koja doprinosi ostvarivanju maksimalne koristi. Tako se radi u SAD i razvijenim zemljama (*Heady, E. O., 1964*). Instituti kreiraju strukturu i optimizaciju proizvodnje, a na ministarstvu je da izabere jedno od dualnih rešenja i definiše agrarnu politiku. Kod strukture proizvodnje radi se matrica za sve useve iz biljne, sve proizvodnje iz stočarstva i prerade i uspostavlja ekonomika u proizvodnji i preradi i konkurentnost na tržištu. Optimizaciju treba vršiti za sve proizvodnje i parcijalno za ratarske, povrtarske i krmne useve, stočarsku proizvodnju i voćarstvo i vinogradarstvo. Praktičnu primenu matematičkih metoda u proizvodnji i preradi i prometu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda publikovali su autori (*Mirić, 1972, Radović, 1997, Babović, 2009, 2010, 2011, 2012, Babović i Tasić, 2013*).

U praksi treba afirmisati primenu mrežnog programiranja, diskriminacione metode i funkcionalne analize sa kojom bi se utvrđivalo kako koristimo raspoložive resurse i koje rezultate ostvarujemo radi povećanja ekonomičnosti proizvodnje i konkurentnosti na tržištu. Istovremeno je potrebno koristiti i druge statičke i dinamičke matematičko-statističke metode koje su u funkciji povećanja profitabilnosti privrede i poljoprivrede. Vreme je da se stručno upravlja raspoloživim resursima i definiše optimalna struktura proizvodnje i prerade radi ostvarivanja maksimalne koristi u poljoprivredi i ekonomiji Srbije (Babović, Tasić, 2013).

7.9.10 Proizvodnja organske sertifikovane hrane za izvoz

U strategiji razvoja poljoprivrede i ruralnih područja prioritet se daje proizvodnji integralne i organske proizvodnje kvalitetne zdravstveno bezbedne sertifikovane hrane za podmirenje domaće tražnje i dinamično povećanje izvoza na međunarodnom tržištu. Ponuda organske hrane je manja od tražnje u svetu, EU i na domaćem tržištu. Tražnja postoji i stalno se povećava. Organska proizvodnja u svetu je 2012. godine bila zastupljena na 37,2 miliona ha i povećana u odnosu na 2005. godinu za 6,3% Obradive površine pod organskom proizvodnjom EU povećane su sa 6 na 10 miliona ha, što je povećanje od 10% na godišnjem nivou. Povećanje površine je rezultat povećane tražnje za organskim proizvodima. Vrednost organskih proizvoda je sa 11 milijardi eura 2003. godine povećana u 2012. god. na 63 milijarde \$ ili za 5,7 puta.

Potrošnja organskih proizvoda u EU rasla brže od proizvodnje pa je povećan uvoz organske hrane iz trećih zemalja. *Tržište organskih proizvoda EU pokazuje da voće i povrće učestvuje sa 37,8%, hleb i žitarice 21,3%, mleko i mlečni proizvodi 13,5%, pića 11,6%, meso i prerađevine sa 3,6% i ostali organski proizvodi sa 12,2%. Vodeći tržišni segmenti organskih proizvoda na svetskom tržištu su voće i povrće, hleb i žitarice, pića, mleko i meso. Ciljno tržište za srpske organske proizvode su razvijene zemlje EU, SAD, Rusija i druga a tržišta.*

Tražnja za organskim prehrambenim proizvodima postoji i u stalnom je trendu razvoja na svetskom tržištu. Potrebno je organizovati organsku proizvodnju i preradu, razviti raznovrsni kvalitetni zdravstveno bezbedni sertifikovani asortiman organskih proizvoda, finansijski podsticati proizvodnju i marketinški oblikovati organske proizvode u skladu sa željama potrošača u cilju ostvarivanja ekonomskog profita i zaštite životne sredine.

Poljoprivredu Srbije treba orijentisati ka dobroj poljoprivrednoj praksi, integralnoj proizvodnji, a posebno prema *organskoj održivoj poljoprivredi* uz uvažavanje osnovnih bioloških principa, ekoloških uslova, standarda kvaliteta, ekoagrotehnologije, biodubrenja i biozaštite, kontrolisanog navodnjavanja, primene odgovarajuće tehnike i biogoriva, sistema sertifikacije i distribucije od njive i semena do krajnje potrošnje.

Sistem *dobre poljoprivredne prakse (GAP)* podrazumeva primenu raspoloživog znanja u korišćenju prirodnih resursa na održivim principima, kako bi se proizvela sigurna, zdravstveno-bezbedna hrana i drugi poljoprivredni proizvodi, na human način i uz obezbeđenje ekonomske isplativosti i društvene stabilnosti (*Europe Gap, 2004*). Dobit od proizvodnje na osnovama dobre poljoprivredne prakse imaju: *mali, srednji i veliki poljoprivredni proizvođači, kroz dodatnu vrednost svojih proizvoda i lakši pristup pijaci; potrošači, kroz bolji kvalitet i sigurniju hranu, proizvedenu uz kontrolu, a na održive načine, privreda i industrija, kroz dodatni profit od boljih proizvoda; svi, kroz kvalitetniju životnu sredinu.*

Integralna proizvodnja objedinjuje sve ekološke agrotehničke mere stvarajući optimalne uslove za proizvodnju kvalitetne hrane uz ograničavanje primene hemijskih sredstava a u cilju povećanja bezbednosti ljudi i očuvanja životne sredine. *Proizvodnja se zasniva na: kontroli plodnosti zemljišta i odgovarajućeg đubrenja; plodoredu kao sistemu biljne proizvodnje; integralnoj i biološkoj zaštiti poljoprivrednih kultura.* Proizvodnja je pod stalnom pažnjom savetodavne službe i kontrole proizvodnje koja se odvija na bazi smernica za ovu proizvodnju. Na osnovu smernica proizvodi su visoke biološke vrednosti a sadržaj štetnih materija ispod nivoa zakonom dozvoljenih vrednosti. Integralna proizvodnja najčešće se primenjuje u proizvodnji voća i povrća.

Organska proizvodnja je deo održive poljoprivrede čijim postavkama je i najbliža. Ona obuhvata proizvodnju hrane i namirnica, ali i drugih proizvoda kao što su proizvodi od vlakana, drveta, kože, kozmetičkih preparati, pomoćna lekovita i lekovita sredstva, prirodne boje, igračke. Prema EU (2092/91) *organska proizvodnja je sistem upravljanja poljoprivrednim gazdinstvima koji podrazumeva primenu poljoprivrednih mera koje su u skladu sa okolinom i koja podrazumevaju velika ograničenja u pogledu upotrebe đubriva i pesticida.* Bazični principi organske proizvodnje IFOAM su jedinstveni i čine osnovu za raznovrsnije oblike proizvodnje koji su vezani za agroekološke, ekonomske uslove i tradiciju, a to su: *princip zdravlja, princip ekologije, princip pravednosti i poštenih odnosa prema prirodi i životu, princip negovanja i staranja sa odgovornim upravljanjem proizvodnjom, princip ekonomskog profita i zaštite životne sredine.*

Zakon o organskoj proizvodnji Srbije (2010) „*Organska proizvodnja jeste proizvodnja poljoprivrednih i drugih proizvoda koja se zasniva na primeni metoda organske proizvodnje u*

svim fazama proizvodnje, a koja isključuje upotrebu genetički modifikovanih organizama i proizvoda koji se sastoje ili su dobijeni od genetički modifikovanih organizama, kao i upotrebu jonizujućeg zračenja, u skladu sa ovim zakonom i propisima donetim na osnovu njega. Organski proizvod jeste svaki proizvod koji je proizveden i označen u skladu sa ovim zakonom i propisima donetim na osnovu njega“. Organska poljoprivreda je održivi integralni ekološki sistem proizvodnje kvalitetne zdravstveno bezbedne strogo kontrolisane, sertifikovane hrane od njive do trpeze, radi zadovoljenja želja i potreba potrošača, ostvarivanja ekonomskog i ekološkog profita i očuvanja životne sredine (Babović, 2008). Organska hrana se proizvodi bez upotrebe pesticida, mineralnih đubriva, aditiva, kanalizacionog mulja, jonizujućeg zračenja i bez GMO. Proizvodi se pod strogom kontrolom i uz sertifikaciju proizvoda koji su označeni logom kao Organski proizvod. Organski proizvodi su zdravi, bezbedni i ukusni, kvalitetni. U organskoj proizvodnji štiti se životna sredina, zemljište od zagađenja, čuva plodnost zemljišta i zdravlje proizvoda i životinja. Organska proizvodnja hrane čuva kvalitet i životnu sredinu i zdravlje nas i naše dece. Najznačajniji je doprinos organske poljoprivrede - proizvodnja kvalitetne, zdravstveno bezbedne hrane i zaštita biodiverziteta.

Organski proizvodi su bezbedni, više nutritivne vrednosti, veoma traženi, imaju veću tržišnu vrednost i bitan faktor ekonomskog razvoja ruralnih područja i malih poljoprivrednih gazdinstava za ostvarivanje profita i zaštitu životne sredine. Organski proizvodi u odnosu na konvencionalne su visokokvalitetnih organoleptičkih osobina, visokog sadržaja suve materije, visokog tehnološkog kvaliteta, visoke hranljive vrednosti, niskog sadržaja nitrata, ne sadrže rezidue hemikalija i visokog su biološkog kvaliteta.

Srbija ima povoljne geografske, agroekološke uslove i znanje za proizvodnju organske hrane u poljoprivrednim domaćinstvima, zadrugama i preduzećima. Raspolaze se zemljišnim, vodnim i klimatskim resursima za organizovanje i proizvodnju raznovrsnih proizvoda iz organske poljoprivrede. Za naše uslove je značajno da se u ekološki nenarušenim sredinama razvija organska proizvodnja, specifična za različite reone.

Poljoprivredni rejoni odražavaju prikaz teritorijalnog razmeštaja pojedinih proizvodnji. Rejonizacija je od strateškog značaja za korišćenje komparativnih prednosti i održivi ekonomski razvoj multifunkcionalne poljoprivrede, organske proizvodnje, agroekoturizma i drugih delatnosti. Njome se racionalnije koriste prirodni i demografski resursi, a samim tim, ostvaruje veći ekonomski efekat. Ona je bitan uslov za kreiranje razvojne agrarne i ekonomske politike, značajna brana devastacije i napuštanja sela, demografske obnove i činilac efikasnog korišćenja prirodnih resursa, ukрупnjavanja poseda, unapređenja ekonomike proizvodnje i povećanja društvenog bogatstva. Rejonizacija je praktično besplatna investicija, koja donosi profit pravilnim razmeštajem proizvodnji u poljoprivredi. Osnovni princip rejonizacije, na kome se ona bazira je da se iskoriste komparativne prednosti određenih rejona u proizvodnji. Agrarnom politikom, mogu se putem subvencija, poreske politike i dr. usmeravati pojedine proizvodnje na određene rejone. U Srbiji su definisana 4 makrorejona: *Ravničarski* - do 200 m nadmorske visine; *Ravničarsko-brežuljkasti* - od 200 do 500 m nadmorske visine; *Brežuljkastobrdski* - od 500 do 1.000 m nadmorske visine; *Brdsko-planinski* - preko 1.000 m nadmorske visine (Marković, 1995, Babović i sar., 2011). U svim makroregonima moguće je organizovati organsku proizvodnju žita, povrća, voća i grožđa, lekovitog bilja, stočarske proizvodnje i sakupljanje šumskih plodova za preradu i izvoz.

Reonizacija je bitna za razmeštaj poljoprivredne proizvodnje, posebno organske poljoprivrede, razvoj seoskog i agroekoturizma, kreativno vođenje agroekonomske politike, brana je migracijama sa sela, osnova za ruralni održivi razvoj. Na osnovu reonskog razmeštaja mogu se definisati mešovite ratarsko-stočarske i specijalizovane organske farme za razvoj organske proizvodnje.

Organska proizvodnja u Srbiji je u razvoju i obuhvata sertifikovane i organske proizvode u procesu sertifikacije i zasnovana je na površini od oko 7.500 ha. Pri čemu nisu obuhvaćene površine korišćene za sakupljanje divljeg jagodastog voća, pečuraka i lekovitog bilja. Ratarska proizvodnja učestvuje sa 72%, voćarska proizvodnja sa 25% površina i povrće sa 3% površina u ukupnim površinama pod organskom proizvodnjom. Sitna i krupna stoka je zastupljena sa 68%, košnice sa 18% i živina sa 14% u ukupnoj stočarskoj organskoj proizvodnji. Prerodom organskih proizvoda bave se 25 preduzeća i neki poljoprivredni proizvođači koji vrše preradu sopstvenih organskih proizvoda. Proizvođači, prerađivači i prometnici su neorganizovani tako da se ostvaruje mala dodatna vrednost i niska konkurentnost na tržištu (*Serbia organica*, 2014). *Potrebno je organizovati organsku proizvodnju i preradu*, razviti raznovrsni kvalitetni zdravstveno bezbedni sertifikovani asortiman organskih proizvoda, finansijski podsticati proizvodnju i marketinški oblikovati organske proizvode u skladu sa željama potrošača u cilju ostvarivanja ekonomskog profita i zaštite životne sredine. Potrebna je veća podrška organskoj proizvodnji, dosledna kontrola u skladu sa zahtevima EU, obrazovanje, stručna i naučna pomoć proizvođačima, snažna promocija izvoza na stranim tržištima, finansijska podrška po ha i korišćenje sredstava IPARD-a i podrška ulaganjima u proizvodnju i preradu organskih proizvoda.

Srbija ima velike mogućnosti i komparativne prednosti da afirmiše proizvodnju svih vrsta povrća, šljive, maline, višnje, kruške, jabuke, prerađevina od povrća i voća i grožđa, mesa, mleka i prerađevina, sireva, meda, lekovitog i aromatičnog bilja, šumskih plodova i drugih proizvoda iz organske poljoprivrede i prerade. Potrebno je povećati ponudu raznovrsnog visokokvalitetnog asortimana iz prerade povrća i voća, grožđa, mleka i mesa, žita, lekovitog bilja i drugih industrija.

S obzirom da je organska proizvodnja kod nas u razvoju potrebno je definisati proizvodnju organskih proizvoda za veći izvoz po fazama:

- *proizvoda koji se mogu odmah po kvalitetu, količini, konkurentnosti i kontinuitetu marketinški pripremiti za izvoz,*
- *dugoročni programi proizvodnje i prerade organskih kvalitetnih zdravstveno bezbednih sertifikovanih proizvoda.*

U proizvode koje možemo odmah marketinški pripremiti za izvoz spadaju šumski plodovi: pečurke, borovnice, puževi, lekovito i aromatično bilje i dr. Kod nas postoji veliki broj samoniklog lekovitog bilja: pečurke u gljive, šipurak i glog, dren i zova, divlje voće, nana i kamilica, mak, lucerka, slez, borovnica i kleka, kantarion, maline i kupine, kopriva i dr. Potrebno je obučiti berače, otkupiti proizvode, osušiti plodove, uskladištiti, doraditi, pakovati, etiketirati sa logom organski proizvod. Sada se kod nas gaji ili prikuplja razno lekovito bilje: valerijana, kamilica, nana, lipa, zova, kopriva, šipak, menta, šampinjoni i oko 62 drugih proizvoda. Potrebno je razviti plantažni uzgoj u ruralnim područjima jer se postiže daleko veći profit po ha u odnosu na ratarske useve. Programi kvalitetnih tradicionalnih proizvoda sa geografskim poreklom koji su se dokazali na svetskom tržištu: malina, šljiva, kupina i jagoda; juneće, jagnjeće, kozje meso, šaran i pastrmka; užička pršuta, pirotli, sjenički, homoljski, lužnički, zlatiborski sir; vina i rakije; suva šljiva i drugo suvo voće, med i medonosni proizvodi.

Programi u organskoj poljoprivrednoj proizvodnji i preradi:

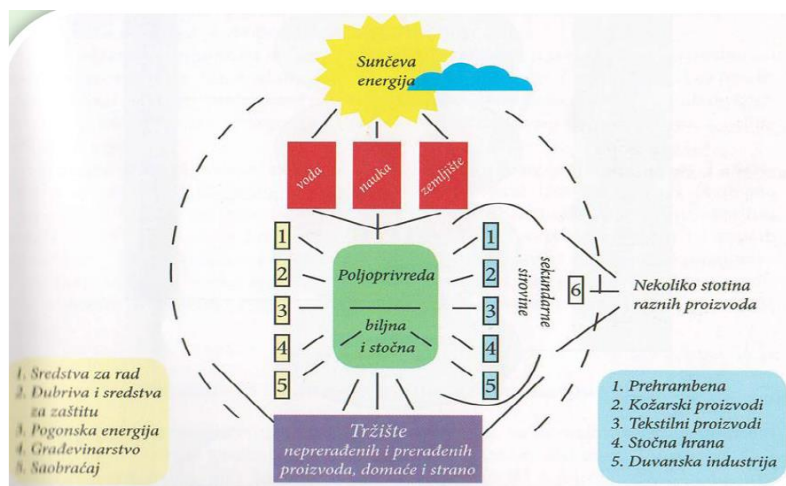
- *Programi proizvodnje stranih žita (pšenica, ječam, ovas, tritikale, tvrda pšenica, spelta);*
- *Programi proizvodnje prosolikih žita (kukuruz, sirak, proso i heljda);*
- *Programi proizvodnje mahunarki - leguminoznih biljaka (soja, grašak, pasulj, sočivo, viona, naut);*

- *Programi proizvodnje uljanih biljaka (suncokret, uljana repica, mak, bela slačica, šafranjika);*
- *Programi proizvodnje korenasto-krtolastih biljaka (krompir, čičoka, cikorija);*
- *Programi proizvodnje povrća u otvorenom prostoru;*
- *Programi proizvodnje povrća u zaštićenom prostoru;*
- *Programi organskog farmskog stočarstva (goveda, svinja, ovaca i koza, živina);*
- *Programi proizvodnje goveđeg, ovčjeg, svinjskog i živinskog mesa i prerađevina);*
- *Programi proizvodnje tradicionalnih organskih mlečnih proizvoda (sjenički, homoljski, svrljiški, zlatarski sir i pirotski kačkavalj);*
- *Programi proizvodnje organskih proizvoda iz akvakulture (pastrmka, šaran, amur i tolstolobik, som, smuđ i dr);*
- *Programi proizvodnje integralnog i organskog plantažnog voća (jabučasto voće - jabuka, kruška; koštičavo voće - šljiva, džanarika, kajsija, trešnja, višnja, dren, breskva; jezgrasto voće - leska, orah; jagodasto voće - malina, kupina, jagoda);*
- *Programi proizvodnje aronije, borovnice i ribizle i dr;*
- *Programi plantažne proizvodnje vinskog i stonog grožđa odgovarajućeg sortimenta;*
- *Programi proizvodnje lekovitog i aromatičnog bilja i šumskih plodova (lekovito i aromatično bilje i sakupljanje šumskih plodova);*
- *Proizvodnja organskog semenarstva i sadnog materijala metodama organske proizvodnje;*
- *Programi organske prerade žita, mleka, mesa, povrća, voća i grožđa, ribe, meda, lekovitog bilja i drugih proizvoda iz organske poljoprivrede;*
- *Program proizvodnje ekoloških mikrobioloških đubriva i biozaštitnih sredstava i*
- *Programi korišćenja biomase i obnovljivih resursa za proizvodnju ekoloških izvora energije.*

U programe proizvodnje i prerade, kvalitetne organske hrane spadaju navedeni programi iz biljne i stočarske proizvodnje i iste treba korigovati na osnovu tražnje i komparativnih prednosti, profitabilnosti, novih proizvoda, diverzifikacije proizvodnje i marketinga organskih proizvoda sa standardima kvaliteta i istaknutim logom organski proizvod za potrošača. Potrebno je doneti *Programe proizvodnje organskih đubriva, mikrobioloških đubriva, zaštitnih sredstava i drugih input-a od kojih zavisi uspešna proizvodnja organske proizvodnje*. Programe treba definisati po vrstama proizvodnje i propisati agrothnologiju u proizvodnji i preradi organskih proizvoda od njive do potrošača. Programi i njihovo finansiranje su osnova za oživljavanje i razvoj sela i ruralnih područja Srbije.

7.9.11 Modernizacija prerađivačke industrije i proizvodnja visokofinalnog asortimana iz konvencionalne, integralne i organske prerade za izvoz

Prerada poljoprivrednih proizvoda u finalne proizvode je osnovni činilac razvoja savremene poljoprivrede. Proizvodi iz konvencionalne, integralne i organske ratarske, voćarske i vinogradarske, stočarske proizvodnje, akvakulture, lekovitog i aromatičnog bilja i šumskih plodova, pre konačne upotrebe prolaze kroz neku vrstu dorade i prerade. Tako prerada putem povećanja produktivnosti i ekonomičnosti u proizvodnji i razvoja široke lepeze konkurentnog kvalitetnog asortimana integriše poljoprivrednu proizvodnju i domaće i strano tržište.

Grafikon 97. Poljoprivredno-prerađivačka industrija pokretač ruralnog razvoja i potencijal za dinamično povećanje izvoza

Izvor: Marković, Babović (2002).

U svetu se smanjuje promet poljoprivrednih proizvoda a dinamično povećava promet visokofinalnih proizvoda. Podaci pokazuju da se u svetu proizvodi na hiljade proizvoda od žitarica, industrijskog bilja, voća i grožđa, a kod nas se proizvodi skroman asortiman prehrambenih proizvoda. Prerada obezbeđuje permanentnu ponudu i potrošnju poljoprivrednih proizvoda u svežem i prerađenom stanju u toku cele godine. Cilj je stvaranje proizvoda ekstra kvaliteta uz finalizaciju, dizajn, pakovanje i bolje pozicioniranje na domaćem i stranom tržištu u odnosu na konkurenciju sa proizvodima koji poseduju kvalitet, količinu, kontinuitet koje zahtevaju kupci uz ekonomski konkurentne cene proizvoda.

Prisutno je skromno korišćenje prerađivačkih kapaciteta u industriji sem kod proizvodnje bezalkoholnih pića i duvana. Tehnološka struktura prehrambene industrije je nezadovoljavajuća. U preradi po tehnološkim grupama vodeće učešće imaju niske tehnološke grupe sa 47,1% i srednje-niske tehnološke grupe sa 24,3%. Prisutna je niska valorizacija sirovina i skroman finalni asortiman prerađenih proizvoda, što utiče na prihode i profit i na smanjenje zarada i zaposlenih u prehrambenoj industriji. *Nisko korišćenje prerađivačkih kapaciteta i njihov reonski razmeštaj, nedostatak sirovina, nerazvijen kvalitetan finalni asortiman u preradi nepovoljno utiče na cenu koštanja i konkurentnost u izvozu. U preradi treba racionalno koristiti prerađivačke kapacitete i sirovine i uz standardizovane troškove proizvoditi kvalitetne proizvode konkurentne u izvozu. A izvoz je strateška odrednica u razvoju prerade. Potrebna su dalja ulaganja u modernizaciju prerade i tehnoloških postupaka i razvoj asortimana za izvoz na svetsko tržište. Buduća orijentacija je da na savremeni tehnološki način prerađujemo sirovine i sporedne proizvode iz konvencionalne, integralne i organske proizvodnje u finalne i visoko finalne proizvode za potrebe domaće potrošnje i dinamiziranja izvoza visokofinalnih proizvoda na svetskom tržištu.*

Srbija uz investiciona ulaganja ima potencijale za razvoj prerade konvencionalnih, integralnih i organskih proizvoda u ruralnim područjima, što će doprineti razvoju konvencionalne, integralne i organske poljoprivrede u ruralnim područjima, širenju asortimana, povećanju zaposlenosti, ostanku mladih na selu, povećanju izvoza i zaštiti životne sredine.

Pored kapaciteta za preradu konvencionalnih proizvoda *treba podsticati programe za paradu integralnih i organskih proizvoda:*

- *Programe prerade organskog žita,*
- *Programe prerade organskog povrća,*
- *Programe prerade integralnog i organskog voća,*

- Program proizvodnje vina od organskog grožđa,
- Programe prerade industrijskog bilja,
- Programe organske prerade mesa i mleka,
- Programe prerade iz organske akvakulture i
- Programe prerade lekovitog bilja i šumskih plodova, radi razvoja asortimana organskih proizvoda i ostvarivanja izvoza i većeg prihoda.

Organska proizvodnja hrane, pored poljoprivredne proizvodnje na nivou farme, podrazumeva i preradu, odnosno proizvodnju svih vrsta prehrambenih proizvoda. Cilj je, kao i u konvencionalnoj prehrambenoj industriji, obezbediti dovoljne količine različitih organskih prehrambenih proizvoda i zadovoljiti potrebe svih kategorija populacije i povećati devizni priliv.

Prerada organskih proizvoda regulisana je zakonom, pravilnicima o preradi, kontroli i sertifikaciji. Prerada organskih proizvoda vrši se primenom mehaničkih, termičkih, fermentacionih i ekstrakcionih postupaka, kao i njihovom kombinacijom.

Tehnološki postupci u preradi organskih proizvoda mogu biti: mehanički, termički, fermentacioni, kombinacija navedenih postupaka. Tehnološke postupke u preradi sirovina dobijenih metodama organske proizvodnje, kao i dozvoljene sastojke poljoprivrednog i nepoljoprivrednog porekla u preradi (*proizvodu*) propisuje nadležni republički organ. Za preradu proizvoda dobijenih metodama organske proizvodnje koriste se posebne tehnološke linije. Ako se tehnološke linije koriste i za konvencionalnu preradu proizvoda, tada se one pre početka korišćenja za preradu proizvoda dobijenih metodama organske proizvodnje moraju detaljno očistiti i oprati, na način i sredstvima koje propisuje nadležni republički organ. Po pravilu, proizvodi organske poljoprivrede se odlažu i čuvaju u posebnim prostorijama skladišta. Ako su proizvodi organske poljoprivrede upakovani i obeleženi ne zahteva se posebno skladište, već se isti mogu skladištiti i čuvati u istom skladištu sa proizvodima konvencionalne poljoprivrede, ali u posebnom delu koji je obeležen za proizvode organskog porekla. Ako su proizvodi organskog porekla lako kvarljivi dozvoljeno je korišćenje kontejnera, hladnjača sa uređajima za merenje temperaturnog režima i kontrolisanje atmosfere. Proizvodi organske poljoprivrede zahtevaju posebno pakovanje, po pravilu u ambalažu od prirodnog materijala, a samo u izuzetnim slučajevima u ambalaži od sintetičkog materijala. U slučaju kada se koristi ambalaža od sintetičkog materijala, ona ne sme da sadrži štetne materije koje bi prelazile na zapakovane proizvode. Naročito se strogo zabranjuje pakovanje proizvoda organske proizvodnje u ambalažu proizvedenu od polivinilhlorida (*PVC*) kao i drugih plastičnih materijala koje u sebi sadrže hlor. Vozila, kontejneri i druga vozila namenjena za prevoz proizvoda organske poljoprivrede moraju da ispunjavaju stroge zahteve u pogledu čistoće, sadržaja štetnih ostataka, odnosno moraju biti bez ikakvih materija koje bi mogle da kontaminiraju organski proizvod (*Petrović, Lj., Tasić, T., 2012*).

Proizvodnja organske hrane na bazi žita obuhvata četiri proizvodno tehnološke celine i to: *primarna proizvodnja žita, čuvanje i dorada žita do prerade, primarna (osnovna) prerada žita i finalna prerada*. Neophodna poslovna integracija organske poljoprivrede i prehrambene industrije. Prerodom žita iz organske proizvodnje, koja se smatra izuzetno aktuelnom i atraktivnom, stvaraju se novi potencijali za *neograničeni izvoz asortimana iz organske prerade*. *Organska proizvodnja i prerada mleka* zauzima značajno mesto u organskoj proizvodnji hrane. Organska proizvodnja mleka bazira se na evropskim i nacionalnim propisima organske proizvodnje hrane. Važeći evropski i nacionalni standardi za organsku proizvodnju hrane definisali su ciljeve i načela organske proizvodnje, metode organske proizvodnje, kontrolu i sertifikaciju u organskoj proizvodnji, preradu, obeležavanje, skladištenje, prevoz, promet, uvoz

i izvoz organskih proizvoda i druga pitanja od značaja za organsku proizvodnju (Carić, M., Milanović, S. 2012). Cilj je da raznovrsni organski asortiman finalnih proizvoda izveze na svetsko tržište, podstakne razvoj proizvodnje i prerade mleka i ostvari veći profit i devizni priliv. Programi organske proizvodnje i prerade mesa, proizvodnje tradicionalnih proizvoda i sa oznakom geografskog porekla su perspektivni u ruralnim sredinama. Prerada organskog voća i povrća vrši se zamrzavanjem, a u manjoj meri primenjuje se sušenje, proizvodnja sokova, džemova i koncentrata. Zamrznuto voće je proizvod dobijen zamrzavanjem svežih, posebno pripremljenih plodova voća ili delova voća na temperaturi od -30°C ili nižoj. Kaša od voća ili povrća predstavlja poluproizvod od koga se mogu proizvoditi mnogi proizvodi od voća i povrća (*marmelade, kašasti sokovi i dr.*). Voćni sok je proizvod dobijen preradom svežeg ili zamrznutog voća, doradom matičnog soka, voćne kaše i rekonstitucijom bistrog ili kašastog koncentrata. Prema tehnološkom postupku, fizičkim karakteristikama i hemijskom sastavu razlikuju se bistri, mutni, kašasti, koncentrisani i gazirani voćni sok. Pasterizovano povrće je proizvod dobijen konzervisanjem plodova ili delova povrća putem pasterizacije u hermetički zatvorenoj ambalaži. Proizvod se može upotrebiti direktno u ishrani ili za dalju preradu. U grupu pasterizovanih proizvoda spadaju: krastavac, paprika, cvekla, feferoni, ajvar, mešane salate, pelati i dr. Prerađeno organsko voće (*šumsko voće, šljive, maline*) izvoze na tržišta razvijenih zemalja. Na domaćem tržištu skroman je plasman prerađenog organskog voća. Proizvođači organskog voća treba da uspostave poslovne ekonomske odnose sa preradom u cilju većeg stepena finalizacije i ostvarivanja većeg profita. *Organska proizvodnja grožđa i vina* se može zasnovati u postojećim, konvencionalnim zasadima, njihovim postepenim prevođenjem na organsku proizvodnju tokom tri do pet godina. Mogu se podizati i novi zasadi po principima organske proizvodnje. Proizvođač mora imati osnovna saznanja o uslovima i principima organske proizvodnje a takođe mora saradivati sa savetodavnom službom. Sada možemo govoriti o vinu proizvedenom od grožđa iz organske proizvodnje. Najveći problem u proizvodnji organskih vina predstavlja primena sumpora i ostalih hemijskih supstanci. Još nisu pronađeni alternativni postupci i materije koje će zameniti sumpor a neće uticati negativno na kvalitet vina i zdravlje ljudi. Iz tih razloga se za sada može govoriti samo o vinu proizvedenom od grožđa iz organske proizvodnje.

Ribe i vodeni organizmi koji se proizvode u prirodnim uslovima u skladu sa principima organske poljoprivrede, bez upotrebe hemijskih supstanci i bez ikakvih genetskih modifikacija, a koji se hrane obrocima proizvedenim od organskih sirovina i koji su sertifikovani od kvalifikovanih institucija, definišu se kao *organski akvakulturni organizmi*. Organska proizvodnja salmonidnih vrsta riba se može odvijati u slatkovodnim vodama i to u protočnim bazenima, kavezima, rekama i kanalima, a za lososa i u morskoj vodi. U slatkovodnim objektima i sistemima se najviše gaje: *potočna pastrmka, kalifornijska pastrmka, potočna zlatovčica, jezerska zlatovčica, lipljen i mladica*. U toplovodnim kopnenim vodama uspešno se sprovodi organsko gajenje šarana i drugih vrsta koje se gaje sa njim u polikulturi, uključujući: *smuđa, štuku, soma, linjaka, belog amura, sivog tolstolobika i belog tolstolobik*. Potencijal za gajenje organskog šarana je izuzetan, jer je lako izvršiti konvertovanje konvencionalnih farmi, a prodajne cene finalnog proizvoda su znatno veće od troškova proizvodnje. Ulov u organskoj proizvodnji može trajati maksimalno 2 sata, a ribe mogu biti izvan vode najviše 15 sekundi, osim ako nisu ošamućene. Najprikladnije metode za omamljivanje, čija je upotreba dozvoljena u organskoj akvakulturi su primena električnog šoka i perkusije (*mehaničkog udara u glavu*). *Pogoni za preradu ribe predstavljaju* delove celine koja se sastoji od sledećih funkcionalno povezanih i tehnički opremljenih prostorija za: prijem sveže ulovljene ili smrznute ribe; primarnu obradu i konfekcionisanje; konzervisanje i termičku obradu; punjenje i pakovanje; hlađenje, zamrzavanje i skladištenje. Prerađivački pogon u svom sastavu treba da ima i pomoćne prostorije za skladištenje ambalaže, aditiva i ulja, prostorije za radnike itd. Prema

poreklu gajenja, odnosno ulova ribe se dele na: slatkovodne ribe iz ribnjaka (*kalifornijska pastrmka, šaran, beli amur, beli i sivi tolstolobik, som, štuka, smuđ, karaš, američki somić i ostala bela riba*); slatkovodne ribe iz otvorenih voda [*jesetra, kečiga, beli amur, beli i sivi tolstolobik, som, štuka, šaran, smuđ, manić, jegulja, mešana bela slatkovodna riba (deverika, mrena, karaš, američki somić i linjak), ukljeva i ostala mešavina bele ribe*]. Prerada ribe obuhvata konfekcioniranje i konzerviranje. Konzerviranje se vrši zamrzavanjem, dimljenjem, sušenjem i soljenjem. Od ribe se preradom dobijaju konzerve, paštete, marinirana riba i proizvodi ikre.

Faktori koji utiču na konkurentnost prehrambene industrije na svetkom tržištu su siromašni asortiman, zastarela strukturna tehnološka rešenja, izostanak uvođenja novih linija i novih proizvoda, izostanak inovacija, spora primena naučnih rezultata u preradi, kvalitet i standardizacija proizvoda, produktivnost i ekonomičnost i odsustvo savremenog agromarketinga u izvozu.

Na osnovu tražnje i ponude na svetskom tržištu potrebno je izvršiti modernizaciju i razvoj prehrambene industrije i *kreirati Programe razvoja:*

- *U finalizaciji raznih žita* pored brašna, klica i mekinja, kornflipsa, kornfleksa, palente, riblje hrane, sirupa, treba razvijati preradu skroba u derivate antibiotike, vitamine, enzime, kiseline, aminokiseline i etanol, zaslađivača, alkohola, bioetanol, glutena, ekspaniranih i ekstrudiranih proizvoda viših faza prerade i proizvoda na osnovu sporednih proizvoda,
- *Za finalizaciju šećera* u razne finalne proizvode, preradu melase u alkohol, stočni kvasac, glicerol, acetaldehid, mlečnu kiselinu, sirćetnu kiselinu, aceton, butanol i buterne kiseline, limunske, oksalne, glukonske i fumarne kiseline, jednoćelijskih proteina, krmni kvasac i biogas, preradu rezanaca u set drugih finalnih proizvoda,
- *Da je pored rafiniranih ulja* i margarina, potrebno je razvijati proizvodnju biljnih masti i prehrambenog i farmaceutskog lecitina, sojinog i reičinog ulja, teksturirane proteine, brašno, margarina majoneza, oleinskog ulja,
- *U preradi voća i grožđa* treba razvijati proizvodnju srpske šljivovice i loze, sokova, sirupa, koncentrata, želiranih proizvoda, kompoti i pasterizovanog, zamrznutog, kandiranog i sušenog voća, poluproizvoda od voća, raznih vina sa geografskim poreklom,
- *U preradi povrća* treba razvijati proizvodnju zamrznutog, biofermentisanog, sušenog, konzervisanog, pasterizovanog i sušenog povrća, dodataka jelima, koncentrata, raznih sokova i kečapa,
- *U industriji mesa i mleka* pored perspektivne proizvodnje junećeg mesa, potrebno je stabilizovati proizvodnju i razviti raznovrsni asortiman, poznate i nove marke sa geografskim poreklom (užička pršuta, sremska pršuta i kobasica, sjenički sir i pirotski kačkavalj, šunka šankles i dr.) radi povećanja izvoza na svetskom tržištu. Realizovati programe prerade goveđeg, ovčjeg, svinjskog mesa, živine i divljači u razne finalne proizvode za izvoz,
- *Prerada pečurki i šumskih plodova* u sterilisane, pasterizovane, marinirane, zamrznute i sušene proizvode,
- *Prerada lekovitog i aromatičnog bilja* u set finalnih proizvoda,
- *Program proizvodnje i prerade jaja* u razne finalne proizvode,
- *Prerada ratarskih proizvoda* u industriji stočne hrane.

U razvojnom periodu prehrambena industrija treba da obezbedi: racionalno korišćenje konvencionalnih, integralnih i organskih poljoprivrednih proizvoda; preradu u set konvencionalnih i organskih proizvoda; realizaciju novih programa u ruralnim područjima, širi asortiman visokofinalnih kvalitetnih zdravstveno bezbednih sertifikovanih proizvoda za

potrebe zadovoljenja želja potrošača na međunarodnom tržištu i povećanje izvoza uz ostvarivanje profita i zaštitu životne sredine.

Na osnovu Strategije poljoprivrednog, prehrambenog i ruralnog razvoja EU i Strategije razvoja poljoprivrede, prerade i ruralnog razvoja Srbije kreiraju se *Programi razvoja u skladu sa predloženom reonizacijom za svako selo, regiju i Srbiju*. Savremeni Programi sadrže osnovne elemente biznis plana za ocenu ekonomske opravdanosti. Za svaki Program treba definisati usaglašenost sa strategijom razvoja Srbije i EU, proces izgradnje kapaciteta i model investiranja. Program treba da sadrži: *Opšte ciljeve, Specifične ciljeve, Operativne ciljeve, Uvod i opis programa, Tehnički deo programa, Podaci o investitoru i investiciji, Analiza tržišta, Struktura i dinamika zaposlenih i ulaganja, Ekonomsko-finansijska analiza, Analiza osetljivosti projekta, Zaključna ocena projekta i preporuke o izgradnji, investiranju i koracima u realizaciji programa.*

7.9.12 Program korišćenja sekundarnih sirovina za razvoj viših faza prerade

Poljoprivreda i prerada raspolažu sa značajnim sirovinama sporednih proizvoda i otpadaka koje se mogu u višim fazama prerade preraditi u stočnu hranu, razne prehrambene proizvode, pomoćne materijale i aditive. Za racionalno korišćenje sekundarnih sirovina potrebne su savremene tehnologije i tehnike ili linije proizvodnje. Treba utvrditi raspoložive količine sirovina i moguće načine prerade. Istraživanja pokazuju da je moguće primeniti više faze prerade u:

- U preradu šećerne repe kod proizvodnje šećera gde se javljaju sporedni proizvodi repin rezanac, melasa, glave i lišće šećerne repe za proizvodnju stočne hrane i preradu melase u alkohol i stočni kvasac. Prerodom melase dobijaju se razni proizvodi, kao: mlečna kiselina, aceton, butanol, buterna kiselina, sirćetna kiselina, limunska, oksalna, glukonska, fumarna kiselina i acetaldehid. Zatim, jednoćelijski proteini, krmni kvasac i biogas.
- Više faze prerade uljarica, sirovih ulja i uljanih sačmi u margarin, lecitin, sačme i prerade sirovih ulja u ulja, lecitin i frakcionisanje masti.
- Više faze u preradi pšenice u brašna, mekinje i klice. Tamna brašna se mogu preraditi u gluten i skrob. Potrebno je razviti proizvodnju klica i mekinja za ljudsku ishranu.
- Više faze prerade kukuruza suvim i mokrim postupkom mogu se proizvesti razni proizvodi za ljudsku ishranu i dalju upotrebu u raznim industrijama. Mogu se dobiti pored flipsa, kornfleksa, instant palenke, riblje hrane, fruktozni sirup, kristalična fruktoza, klice, jestivo ulje, sačme, skrob, glukoza. Postoje svi uslovi za preradu kukuruza i sporednih proizvoda u više stotina proizvoda.
- Više faze u klaničnoj industriji pružaju mogućnosti za preradu krvi. Proizvodnju stočne hrane, za farmaceutsku industriju, proizvodnju želatina i lepka i dorade kože za kožarsku industriju.
- Više faze u preradi mleka i sporednih proizvoda od mleka (*sirevi, pavlaka, jogurti, mleko, mleko u prahu, preradi surutke, prerada laktoze u kvasac, proteine, vitamine, mlečnu kiselinu, bezalkoholna pića i druge proizvode*).
- Više faze u preradi povrća radi dobijanja pektolitičkih preparata od povrća i otpadaka, koncentrata povrća i voća, raznih hladnih i toplih prerađevina, instantna povrća i voća.
- Više faze na bazi ostalih sporednih proizvoda iz poljoprivrede i prerade i dr. (*Delić, Petrov, 1980, Šulc i Turkulov, 1982, Carić, 1980, Vujičić, 1982*).

Izgradnjom malih i srednjih pogona ili preradnih kapaciteta za preradu u ruralnim sredinama stvorili bi se uslovi za ostanak mladih i žena na selu, smanjio pritisak na urbane sredine, rasteretio prevoz i putovanja, omogućilo produktivno zapošljavanje, usaglasili kapaciteti sa sirovinom, preradom i prometom, otvorila radna mesta za zapošljavanje i razvoj turizma i

nepoljoprivrednih delatnosti i specijalizovali sektori za izvoz. Sektori ili mala preduzeća mogu se graditi i uz postojeće preradne kapacitete radi racionalizacije u poslovanju. Eksperti iz tehnologije i ekonomike treba da operativno razrade projekte i uz podršku agrarne politike i kreditiranja treba da afirmišu praktična rešenja koja donose profit, zapošljavanje, izvoz i zaštitu životne sredine. Korišćenje preradnih kapaciteta, razvoj asortimana i razvoj viših faza prerade za korišćenje sporednih proizvoda za proizvodnju raznih finalnih proizvoda je garantni put za uspešan integrativni razvoj poljoprivrede, prerade, sela, prometa i izvoza.

7.9.13 Razvoj ruralnih područja Srbije

Ruralna područja Srbije opterećena su retkom naseljenošću, migracijama poljoprivrednog, mladog i ženskog stanovništva u urbana područja i inostranstvo, depopulacijom sa izrazitim trendom demografskog izumiranja, izrazitim starenjem stanovništva, slabo razvijenom infrastrukturom i opremljenošću sa saobraćajnim, komunalnim i objektima životnog standarda, nedovoljnim investicijama, dominantnom poljoprivredom, slabom diverzifikovanosti proizvodnih, preradnih i neproizvodnih delatnosti, nemogućnosti zapošljavanja, niskim obrazovanjem i obukom, velikom udaljenosti od potencijalnih tržišta.

Uslovi života u selu i ekonomski motivi su dominantni činioci za život i rad u selu. U uslovima kada migracije sa sela i poljoprivrede su veće od prirodnog priraštaja treba više investirati u poljoprivredu, diverzifikaciju privrednih i neprivrednih delatnosti, infrastrukturu i ekonomskom politikom stvoriti što povoljnije uslove za razvoj sela i za ostvarivanje većeg dohotka i životnog standarda. Cilj je da se unaprede uslovi života i rada u ruralnim područjima. Očuvanje poljoprivrede, prirodnih i ljudskih resursa u ruralnim područjima je prioritetni zadatak. Poljoprivrednicima u ruralnim područjima neophodna je pomoć kako bi i dalje ostali u sektoru poljoprivrede i doprinosili očuvanju ruralnih pejzaža, primenjivali tradicionalne sisteme proizvodnje, integralnu i organsku proizvodnju. Cilj podrške je povećanje konkurentnosti poljoprivredne proizvodnje, očuvanje životne sredine, ruralnog ambijenta i socijalne strukture.

Potrebno je u ruralnim sredinama putem diverzifikacije privrednih aktivnosti stvoriti uslove za: *raznovrsniju ponudu proizvoda i usluga seoskih domaćinstava; razvoj ruralnog turizma; rast broja proizvoda i usluga zasnovanih na lokalnom identitetu ruralnih sredina; zaštita i očuvanje kulturnog nasleđa; osnaživanje vertikalne i horizontalne koordinacije učesnika u ruralnom razvoju; unapređenje komunalne i zemljišne infrastrukture.*

Prioritetni zadaci su demografska obnova, privredni i uslužni i sociokulturni razvoj sela. Sa demografskog gledišta selo je zahvatila depopulacija, nizak prirodni priraštaj i devitalizacija. *Prioritetni zadaci dugoročnog razvoja su razvoj ruralne ekonomije i agrobiznisa su da se zaustavi odlazak mladih sa sela i to:*

- poboljšanje uslova rada i života na selu;
- povećanje ponude kvalitetnih poljoprivrednih proizvoda i preradevina iz konvencionalne, integralne i organske proizvodnje i nepoljoprivrednih usluga seoskih domaćinstava;
- razvoj infrastrukture - puteva, vodovoda škola, zdravstvene službe, dečjih ustanova, domova kulture, sportskih terena, čitaonica, etnografskih muzeja, PTT komunikacije i drugih sadržaja;
- razvoj malih i srednjih preduzeća iz delatnosti koje imaju resurse i uslužnih delatnosti,
- razvoj seoskog i agroekoturizma, domaće radinosti i drugih delatnosti;
- ukрупnjavanje poseda poljoprivrednih gazdinstava merama ekonomske politike;
- socijalna sigurnost poljoprivrednih gazdinstava;

- poslovno organizovanje proizvođača, prerađivača i prometa radi organizovanja proizvodnje, finansiranja, naplate i prodaje za poznatog kupca;
- prenošenja znanja stručnih-savetodavnih službi, instituta i fakulteta u praksi;
- agrarni budžet u funkciji subvencionisanja i razvoja ruralnih područja.

Poljoprivreda i dalje igra važnu ulogu u ruralnim područjima i doprinosi ekonomskom rastu. Mala i srednja preduzeća su od većeg značaja, ali mnoga od njih su u bliskoj vezi sa poljoprivredom. Potencijali obnovljivih resursa i korišćenje moderne tehnologije za biomasu u ruralnim područjima, zaštita klime i obezbeđivanje energije i zaliha sirovina su ključni izazovi. Težište se stavlja na postepenu zamenu fosilnih resursa sa obnovljivim izvorima energije, uz poboljšanje energetske efikasnosti i štedljive strategije. Pri čemu, obnovljivi izvori imaju odlučujuću ulogu.

7.9.13.1 Agrobiznis i preduzetništvo u ruralnim područjima

Agrobiznis se u ruralnim područjima može uspešno organizovati na osnovama konvencionalne, integralne i organske proizvodnje. Prednost se daje razvoju agrobiznisa na osnovama dobre poljoprivredne prakse, integralne i organske proizvodnje. Sa ovim proizvodnjama može se organizovati mali i srednji agrobiznis i preduzetništvo. Razvoj malih i srednjih preduzeća u poljoprivredi i drugim delatnostima uslov je za brži ekonomski razvoj. Mala i srednja preduzeća u agrobiznisu treba da dominantno učestvuju u zaposlenosti, broju preduzeća i stvaranju društvenog proizvoda. Cilj agrobiznisa je ostvarivanje profita i boljeg života porodice na selu.

Agrobiznis, u proizvodnji organske hrane, možemo razvrstati: agrobiznis malih i srednjih agropreduzeća za proizvodnju organske, agrobiznis za agropreradu organskih sirovina, ili proizvoda, preduzeća za otkup, proizvodnju i preradu lekovitog, aromatičnog bilja i šumskih plodova, biznis u proizvodnji i preradi drveta u finalne proizvode, biznis pijaće i mineralne vode i drugih proizvoda, biznis seoskog agroekoturizma i ekobiznisa na selu, mini uslužne, zanatske, trgovinske i ugostiteljske radnje, agrobiznis i biznis u svim delatnostima, gde postoje uslovi i gde se čuva ekosredina, preduzetništvo u izradi programa, projekata i ulaganja u proizvodne, uslužne delatnosti, biznis u dislociranim pogonima velikih preduzeća iz gradova i kućne radinosti.

Da bismo razumeli značaj agrobiznisa i preduzetništva u mini, malim i srednjim preduzećima treba imati u vidu da je EU ulagala 63 odsto ukupnog budžeta u finansiranje integralnog ruralnog razvoja. Dominantna sredstva uložena su u agrobiznis iz proizvodnje, agroprerade, industrijskih, uslužnih delatnosti i drugih oblasti rada, inovacija, stvaralaštva i u zaštitu životne sredine. *Mala preduzeća su savremeni obrazac razvoja preduzetništva u agrobiznisu.* U njima se, bržim tempom, može razviti proizvodnja i usluge u selu, na ekonomičniji način. To je uslov za oživljavanje i integralni razvoj sela. Da se koriste resursi, uspori odlazak mladih, obezbedi povratak i oživi selo. U ruralnim područjima, mala preduzeća, sa raznovrsnim biznis programima, koriste jeftinije resurse, zaposle mlade, izmene kvalitet života i doprinose razvoju. Organizacija biznisa u proizvodnji homoljskog, sjeničkog, zlatiborskog, pirotskog sira, kao i drugih po propisanoj recepturi i sa zahtevima potrošača, uz savremeni ekomarketing i ekomenadžment je primer razvoja agrobiznisa, u raznovrsnoj proizvodnji ekološke hrane za izvoz. Razvoj malih biznis preduzeća zahteva, institucionalnu i finansijsku podršku, jer se uspešno rešava zaposlenost. *U Americi proglašava se preduzetništvo za filozofiju godine, a u Uniji za godinu malih preduzeća.*

U skladu sa odrednicama ruralne ekonomije prezentujemo neke *Programe iz malog i srednjeg agrobiznisa, uslužnih delatnosti, turizma, domaće radinosti, šumarstva i ostalih*

delatnosti i preduzetništva, od opšteg interesa za oživljavanje i svestrani razvoj sela ili za razvoj ruralnih područja.

Mali i srednji Programi iz agrobiznisa (Babović, Tasić, 2013):

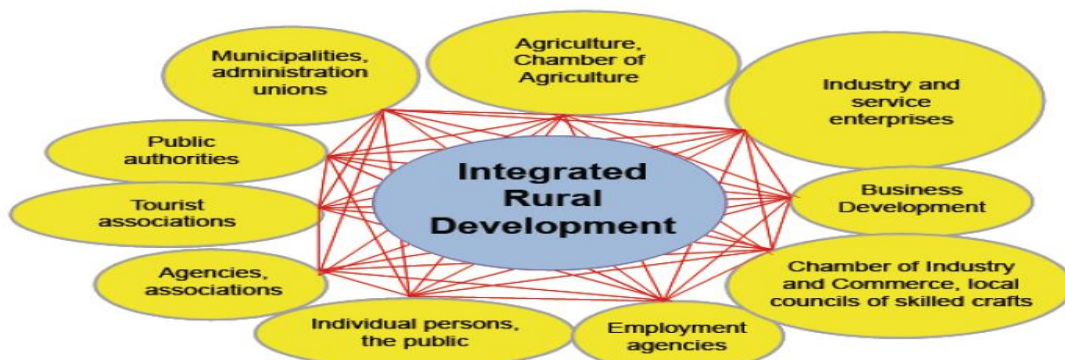
- mlinovi za žita, pekare i prerada brašna u razne proizvode,
- prerada povrća, voća i grožđa,
- proizvodnja šljivovice, voćnih rakija, prirodnih sokova i vina,
- proizvodnja pijaće vode i mineralne vode,
- mini mlekare, klanice i druga agroprerada,
- proizvodnja dečje hrane,
- proizvodnja sirćeta,
- sušare za voće, prerada gljiva,
- prerada lekovitog, aromatičnog bilja i šumskih plodova,
- prerada krompira,
- proizvodnja i prerada meda,
- proizvodnja stočne hrane,
- pak centri, hladnjače i drugi programi,
- prerada drveta, proizvodnja ambalaže,
- farmaceutske i kozmetičke radnje,
- vetrenjače, vodenice, vlačare i hidrocentrale,
- proizvodnja biođubriva, biopesticida i biogoriva,
- preduzeća iz elektronike, transporta i drugih delatnosti,
- farme u stočarstvu, ribnjaci, farme krznašica, puževa, zečeva, nojeva i dugo,
- plantaže voća, grožđa i cveća,
- veterinarska ambulanta, savetodavna poljoprivredna služba, laboratorija, apoteke, lekarske i zubarske ordinacije,
- programi iz agroturizma i drugih vidova turizma, razne zanatske radnje, trgovinske i ugostiteljske radnje i objekti,
- benzinske pumpe i servisi, domaća radinost, agencije i drugi sadržaji,
- banke i štedionice, advokatske, finansijske i druge službe.

U programu integralnog razvoja sela, ili za više sela, treba na bazi raspoloživih resursa, veličine sela, broja stanovnika, delatnosti, tradicije i potreba proizvođača *izabrati program biznisa i preduzetništva, koji je tržišno orjentisan i profitabilan za razvoj agrobiznisa.*

Savremeni model integralnog ruralnog razvoja i razvoja sela realizovan je u Koštunićima. U razvoju se pošlo od *usklađenog razvoja agrara i integralnog razvoja sela*. Težište je dato na izgradnju agroprerade i pogona za razvoj agrara i mreže kooperanata za zapošljavanje, socijalni i etnokulturni razvoj sela. Cilj je bio: razviti savremeno selo sa svim sadržajima u brdsko-planinskom području. *Integralni, ruralni razvoj podrazumeva privredni i ekonomski razvoj, demografsku obnovu, uravnoteženje održivog ekonomskog, demografskog, prostornog, ekološkog, socijalnog, kulturnog i infrastrukturnog razvoja. Razvojni ciljevi su: oživljavanje privrede, zaštita životne sredine, razvoj infrastrukture, obrazovanja, zdravstvene zaštite, kulturnih sadržaja, stambenih zgrada i drugih sadržaja, za poboljšanje kvaliteta života.* Ciljevi demografskog i sociokulturnog razvoja su: zaustavljanje migracija i povratak na selo. Razvoj delatnosti za zapošljavanje. Afirmacija preduzetništva, podsticanje domaće inicijative i razvoj agrobiznisa. Kreiranje privrednog razvoja, jačanje farmerskih gazdinstava, razvoj multifunkcionalnih aktivnosti, proizvodnja kvalitetne hrane, razvoj seoskog agroturizma i očuvanje životne sredine. Stimulisanje mladih za povratak selu i bavljenjem agrobiznisom. Da se očuva čisto zemljište, voda i vazduh i usaglase se agrarni, šumski, vodoprivredni, turistički

i građevinski interesi. Ekologija i zaštita čovekove sredine sinonim je kvaliteta života. U poslovne jedinici *Etnoarta* izgrađeni su: hladnjača za zamrzavanje voća, povrća i čuvanje proizvoda, sušara za voće - šljive, kajsije, povrće, pečurke, šumske plodove i lekovito bilje, od kojih se prave čajevi, fabrika voćnih rakija, fabrika sirćeta od divljih jabuka, fabrika prerade krompira, a „voćar“ proizvodi marmelade, džemove, slatko, pekmez, kompot, kaše, prerađuje povrće, proizvodi turšiju od povrća, voća i gljiva. Robna marka za sve ekološke proizvode je „JUTRA“. Robna marka je proizvod kvalitetne sirovine, tehnologije, bez hemijskih tretmana, pri konzervisanju, ambalaže, dizajna i proizvoda ekološkog kvaliteta sa markom „Jutra“. Izgrađen je dom kulture, sa poslovnim prostorom, mini klinika, apoteka, prodavnica, obnovljena škola i sagrađena crkva. *Etno kuća* je proizvodno-obrazovni centar i stožer razvoja domaće radinosti. U njoj se razvijaju zanati i kreiraju modni proizvodi za tržište. Izgrađen je memorijalni centar „Živojin Mišić“, gde se organizuju razne izložbene postavke. Komunalno-poslovni centar ima poštu, banku, apoteku i druge sadržaje. Apartmani, nacionalni restoran, hotel i objekti u okruženju sa kulturnim sadržajima i prirodnim pejzažima osnova su seoskog turizma.

Savremeni koncept integrisanog ruralnog razvoja u Nemačkoj:

Grafikon 98. Organizacioni aspekti integrisanog ruralnog razvoja

Izvor: Integrisani ruralni razvoj (Integrated rural development Germany, 2006)

Ciljevi su iniciranje, organizacija i menadžment regionalnog razvoja (*Integrated rural development Germany, 2006*). Polazi se „od konkurencije za saradnju“ da se izazovima u ruralnim područjima upravlja *integrisanim i interkomunalnim pristupom*. Principi se zasnivaju na opštine i na integrisanju svih u regionu. Prelazak sa pojedinačnih projekata na interkomunalni, regionalni strateški razvoj. Povezivanje pojedinačnih projekata u regionu radi stvaranja dodatne vrednosti za ruralni razvoj. Imenovanje regionalnih kontakt lica i implementacija i brzo očekivanje rezultata. U toku realizacije vrši se konsultacija sa opštinama prema principu bottom-up, formulacija, razvoj i koordinacija projekta, informisanje javnosti o problemima.

Grafikon 99. Integralni koncept ruralnog razvoja, The Rural Area on the Red List, The contribution of Integrated Rural Development to the creation of employment with special regard to the demographic development in Germany, German Landeskulturgesellschaft - DLKG, Germany, 2006.

Obnova i razvoj sela podrazumeva očuvanje seoskog ambijenta, unapređenje zajedničkih objekata radi poboljšanja životnih uslova seoskog stanovništva i razvoja sela. Sprovode se infrastrukturne mere, prilagođene ruralnom karakteru posebno za razvoj poljoprivrednih i turističkih potencijala u kontekstu diverzifikacije izvora prihoda poljoprivrednih preduzeća; sadnje biljaka radi očuvanje pejzaža; sanacije zemljišta i poboljšanje agrarne strukture; saradnje poljoprivrednih i šumskih radnika.

Sprovodi se podrška integrisanog ruralnog razvoja, sanacija zemljišta, podrška projektima opština i partnera, podrška stvaranju mreža poljoprivrede i šumarstva, prerade, zanatstva i trgovine, inovacija novih tehnologija, primene naučnih dostignuća i regionalni marketing. Vršiti se spajanje različitih izvora finansiranja za realizaciju koordiniranih projekata. *Principi integralnih socijalnih, ekoloških i ekonomskih problema treba da zameni sektorsku organizaciju radi integralnog razmatranja svih aspekata ruralnog razvoja.* Tako se afirmiše princip međugeneracijske pravde i regionalne ravnoteže i globalne pravde.

Potencijali i funkcije ruralnih područja su: *stambena funkcija, ekonomska i funkcija zapošljavanja, lokacijska funkcija poljoprivrede i proizvodnje, funkcija turizma, lokacije za infrastrukturne objekte, zaštita životne sredine i raspodela sredstava odnosno obnovljivih i neobnovljivih resursa za domaćinstva i proizvodnju.*

Integrisani ruralni razvoj utiče na unapređenje ekonomskih uslova - prihoda i zapošljavanja, saobraćajnu infrastrukturu, adaptaciju socijalne infrastrukture, zaštitu resursa i životne sredine. *Uslovi za ruralni razvoj su inovacije, znanje, nove tehnologije i blizina naselja.* Planiranje treba da uvažava regionalni pristup, monitoring, proces, scenarija, tržišta i regionalnu distribuciju proizvodnje, umrežavanje, demografske promene. Promene su u pravcu implementacija, pogleda, kooperativa, regionalne saradnje umesto komunalnog razvoja. Potrebno je identifikovati potencijale za ekonomski, održivi i ekološki razvoj, naći snage i slabosti u regionu i definisati koncept za razvoj svojih potencijala. Definirati aktivnosti upravljanja zemljištem i obnove sela radi promovisanja regionalnog razvoja uz davanje razvojnih impulsa za region i konkretne projekte.

Utvrđivanje saveta i savetodavne mreže radi: održavanja postojećih preduzeća, otvaranja radnih mesta, region treba razumeti kao društveno ekonomsku jedinicu, učešće opštine i poslovni komunalni razvoj u regionalnom razvoju razvoj biznisa je komunalni zadatak, regionalno upravljanje zemljištem i regionalni marketing, formiranje, promocija i razvoj klastera u proizvodnji hrane ili hrane za životinje, usavršavanje i komercijalizacija u regionu (*snabdevanje domaćinstava, gastronomija ili trgovina na malo u regionu*), proizvodnja sirovina (*drvo, slama, zrna*), proizvodnja obnovljivih izvora energije (*biodizel, biogas, energija vetra*), i očuvanje i razvoj kulturnog pejzaža.

Poboljšanje činioca lokacije za preduzeće, zanatska i uslužna preduzeća, podrška razvoju biznisa, finansiranju, marketingu, razvoju saradnje, savetovanja, istraživanja, standardizacije, regionalnog razvoja i marketinga, upravljanja zemljištem i dugo.

7.9.13.2 Podsticajne mere za podršku razvoja ruralnih područja

U skladu sa razvojnim opredeljenjima poljoprivrede i ruralnih područja Evropske unije i Srbije predviđene su i mere za realizaciju razvoja ruralnih područja (Agrarna politika EU i Srbije, 2014, Babović i sar (2005). Agrobiznis u proizvodnji ekološke hrane).

Prenošenje znanja i inovacija u poljoprivredi i ruralnim područjima poljoprivrednicima. Cilj je da poljoprivredna proizvodnja bude isplativa i konkurentna, da se inoviraju nove tehnologije u proizvodnji, izvrši diverzifikacija, restrukturiranje i modernizacija u poslovanju i

uspešan nastup na tržištu radi ostvarivanja profita. Težište je da se unapredi poslovna organizacija putem poslovnog udruživanja poljoprivrede, prerade i prometa radi poboljšanja konkurentnosti proizvođača i njihove integracije u poljoprivredno-prehrambeni sistem na programu kvaliteta, dodajne vrednosti, promocije na lokalnom i međunarodnom tržištu. Podizanje nivoa znanja radi racionalnog korišćenja resursa, povećanje produktivnosti i ekonomičnosti u poslovanju, zaštite životne sredine i minimiziranja rizika u poslovanju.

Aktivnosti će biti usmerene na povećanje energetske efikasnosti u poljoprivrednoj, prehrambenoj proizvodnji i korišćenje ekološke energije iz obnovljivih izvora vetra, sunca, biomase i geoenergije. Podizanje znanja i informisanja bitno je za iniciranje preduzetničkih aktivnosti u poljoprivrednim i nepoljoprivrednim delatnostima u ruralnim sredinama i stvaranje boljih uslova za život na srpskom selu.

Savetodavne službe u funkciji unapređenja proizvodnje i svestranog ruralnog razvoja. Savremeni razvoj poljoprivrede, prerade i prometa podrazumeva primenu savremenih sredstava, mehanizacije, tehnologije, racionalno korišćenje resursa i optimizaciju proizvodnje radi maksimiziranja profita na poljoprivrednom gazdinstvu. Za to je potrebna pomoć kvalifikovanih i praktičnih stručnjaka da pruže usluge poljoprivrednim proizvođačima.

Prenos znanja i inovacija u poljoprivredi i prerađivačkoj industriji vrše savetodavne službe, instituti i fakulteti. Bitno je da u stručnoj službi rade kompetentni stručnjaci koji znaju, koji su radili u proizvodnji i koji umeju da prenesu primenjena znanja za postizanje maksimalnih kvalitetnih prinosa na poljoprivrednim gazdinstvima. Da se svi stručnjaci iz instituta i fakulteta angažuju u kreiranju adekvatne agrotehnologije za postizanje većih prinosa i proizvodnje radi dalje prerade i dinamičnog povećanja izvoza. *U praksi je dokazano, da se najbolji rezultati u proizvodnji postižu tamo gde, na prednjoj strani rešenja piše ime i prezime savetnika i zarada, a na drugoj strani visina i kvalitet prinosa koji treba da se ostvari u proizvodnji i stimulacija ili destimulacija.* Dobro organizirana savetodavna služba je jedan od bitnih faktora koji utiče na razvoj poljoprivrede, prehrambeno industrije i sela, na podizanje kvaliteta življenja u ruralnim područjima i na ostvarivanje ciljeva ruralne politike. Ona treba da doprinese organizovanju i udruživanju poljoprivrednika, primeni savremene tehnologije u procesu proizvodnje, uspostavljanju poslovne saradnje sa preradom a time i povećanju proizvodnje, promeni proizvodne strukture, kvalitetu proizvoda i izvozu konkurentnih proizvoda. Savetodavne službe treba da prenose znanje, podstiču inovacije, saradnju i svestrani razvoj ruralnih područja.

Programi kvalitetne proizvodnje i proizvoda organske hrane. Zadatak je da poljoprivredni proizvođači primenjuju standardizovanu agrotehnologiju u integralnoj i organskoj proizvodnji radi proizvodnje kvalitetnih zdravstveno bezbednih proizvoda, a u organskoj sertifikovanih proizvoda, za zadovoljenje potreba potrošača uz ostvarivanje ekonomskog profita i zaštitu životne sredine. Treba podstaknuti i obučiti poljoprivredne proizvođače da stalno rade na poboljšanju kvaliteta i standardizaciju poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda, čime se doprinosi povećanju vrednosti, kao i zaštita proizvoda s oznakom kvaliteta od zloupotrebe i imitacije na tržištu.

Investiranje u izgradnju novih proizvodnih, preradnih i uslužnih kapaciteta. Cilj je da se vrši investiranje u plantaže i farme za proizvodnju poljoprivrednih proizvoda. Da se vrše ulaganja u restrukturiranje, ukрупnjavanje, infrastrukturu i modernizaciju farmerskih gazdinstava. Da se osavremene postojeći i izgrade novi prehrambeni kapaciteti radi proizvodnje visokofinalnih proizvoda, razvoja novih linija proizvodnje za višefaznu preradu sporednih proizvoda u kvalitetne izvozne proizvode. Izgrade objekti za proizvodnju ekološke energije iz obnovljivih izvora za potrebe farme i farmerske porodice i eventualno lokalne zajednice. Samo

ulaganje u *konkretne razvojne programe u ruralnim područjima* doprinosi svestranom razvoju poljoprivrednih i nepoljoprivrednih delatnosti na selu i stvaraju uslovi za sticanje profita i življenje kvalitetnim životom farmera sa porodicom u ruralnim sredinama.

Snažna podrška jačanju mladih poljoprivrednih gazdinstava. Položaj mladih u ruralnim sredinama je težak i neizvestan. Prisutna je nezaposlenost, siromaštvo, finansijska zavisnost od roditelja, osećaj zanemarenosti od društva, nedostatak kulturnih i sportskih sadržaja, nemogućnost ženidbe, neorganizovanost proizvođača, skromna zdravstvena zaštita, socijalna nesigurnost, razlika u uslovima života u ruralnim i urbanim područjima i ugled u društvu. Nezaposlenost mladih je životni problem i problem ostanka na selu. Da bi se stvorili uslovi za zapošljavanje potrebno je organizovati proizvođače u kooperative, podsticati razvoj poljoprivrede, prerade, agroturizma i nepoljoprivrednih delatnosti iz agrarnog budžeta, povoljno finansiranje uz poreske olakšice, razvoj infrastrukture, kulturnih i sportskih sadržaja, prenošenje znanja, izrada biznis planova. Proizilazi da je oživljavanje i svestrani razvoj sela uz stvaranje povoljnih uslova za razvoj biznisa mladih i žena uslov daljeg ostanka u ruralnim sredinama. Pogoršanje životnih uslova za mlade i male poljoprivrednike uticali su na permanentna migraciona kretanja mladih prema urbanim i prigradskim sredinama i na odlazak na rad u inostranstvo. Proizvodni potencijali u poljoprivredi postoje i treba investirati u programe plantaža, integralne proizvodnje, organske proizvodnje, programe dorade i prerade, turizma, uslužnih i zanatskih delatnosti. Potrebno je mladim i malim poljoprivrednicima obezbediti sredstva pod povoljnim uslovima za investiranje u poljoprivredne i nepoljoprivredne tržišno orjentisane programe. Poljoprivredno i nepoljoprivredno poslovanje mora biti isplativo, proizvodi i usluge konkurentni i uslovi života u ruralnoj sredini povoljni da mladi sa porodicom ostanu da žive na selu. Agrarna politika treba da da maksimalan doprinos generacijskoj obnovi na gazdinstvu i povećanju poljoprivrednog gazdinstva. Podrška osnivanju poljoprivrednih gazdinstava mladih i malih poljoprivrednika doprineće obnovi poljoprivrede, njene strukture, plantažnom i farmerskom organizovanju, razvoju agroturizma, uslužnih i zanatskih delatnosti, preradi osnovnih i sporednih proizvoda. Doći će do primene novih znanja i inovacija na organskoj farmi.

Žene u agrobiznisu i preduzetništvu u ruralnim sredinama. Žene na selu su vitalni činilac života, rada, opstanka porodice i svestranog razvoja sela i ruralnih područja. Afirmacija žena na selu ima izuzetan značaj za demografsko oživljavanje sela, razvoj sela putem strukturnog multifunkcionalnog razvoja poljoprivrede, nepoljoprivrednih i uslužnih delatnosti i svestranog ruralnog razvoja, poboljšanja kvaliteta života, smanjenja siromaštva, očuvanja životne sredine i kulturnog nasleđa u ruralnim područjima. Razvoj ruralnih područja podrazumeva unapređenje položaja žena i da su uključene u sve aktivnosti na selu, da su ravnopravne u porodičnom gazdinstvu, imaju pravno-ekonomske povlastice i podsticaje, obuku i finansije za razvoju agrobiznisa i raznovrsnog preduzetništva u ruralnim sredinama. Podsticati razvoj ženskog biznisa radi unapređenja znanja, racionalnog korišćenja resursa, dinamiziranje razvoja održive ruralne ekonomije, povećanja prihoda, kvalitetnijeg života, samozapošljavanja i očuvanja životne sredine u ruralnim sredinama.

Agrobiznis i preduzetništvo žena u ruralnim sredinama i lokalnim zajednicama treba programski promovisati, prostorno opremiti, podsticati finansijskim sredstvima, žene stručno osposobljavati za primenu znanja i uvođenje standarda kvaliteta, proizvodnju kvalitetnih proizvoda iz ekoloških sistema proizvodnje, razvoja svih vidova agroekoturizma i uslužnih delatnosti u ruralnim sredinama. Pomoći u osnivanju udruženja žena u ruralnim sredinama radi finansiranja poslovnih aktivnosti, korišćenja stranih i domaćih finansijskih sredstava, izrade biznis planova, edukacije i promotivnih aktivnosti ženskog preduzetništva iz raznih delatnosti na sajmovima u zemlji i inostranstvu. *Razvoj ženskog i agrobiznisa mladih iz integralne i*

organske proizvodnje može uz manja ulaganja da unapredi i doprinese razvoju poljoprivrede, ruralnom razvoju, razvoju seoskog turizma i agroekoturizma uz zaštitu životne sredine. Potrebno je multifunkcionalni koncept ruralne poljoprivredne i nepoljoprivredne ekonomije podsticati svim sredstvima i znanjem radi bržeg svestranog razvoja i oživljavanja sela i ruralnih sredina. Razvoj ruralnog turizma i agroekoturizma uz korišćenje prirodne blagodeti, kvalitetne ekološke hrane, odmora, kulturnih sadržaja i raznih sadržaja je osnova za stvaranje dodatnih prihoda i snaženje gazdinstva. Potrebno je finansijski podržati razvoj i održavanje infrastrukturnih objekata: puteva, vodovoda, kanalizacije, prevoza, struje, PTT, interneta, domova zdravlja, škola, dečjih vrtića, sportskih sadržaja, domova kulture, centara za socijalni rad i škola za sticanje zelene diplome i učenja stranih jezika.

Većina žena su sposobne, odgovorne, racionalne i savesne u životu i preduzetništvu. Zato treba konkretnim merama podržati žensko preduzetništvo, stvoriti povoljne pravno ekonomske uslove za razvoj ženskog preduzetništva na nacionalnom i lokalnom nivou, organizovati poslovne jedinice za razvoj lokalnog preduzetništva žena, eliminisati eventualna ograničenja, subvencijama i poreskom politikom podsticati razvoj i samozapošljavanje, obezbediti povoljne bankarske kredite, uvesti preduzetničko obrazovanje, pojednostaviti pravne i poslovne procedure, organizovati žensko preduzetništvo, stvoriti uslove za brigu o deci na selu putem dečjih vrtića i obdaništa, afirmisati kreativnost i nagrađivanje uspešnih žena.

Oživljavanje i svestrani ruralni razvoj sela. Selo je u velikoj meri ispražnjeno u Srbiji. Demografsko pražnjenje sela utiče na formiranje mešovitih domaćinstava po izvorima prihoda u prigradskim naseljima i oko industrijskih centara. U brežuljkasto-brdskom i brdsko-planinskom makroreonu, gde nije razvijena infrastruktura i nema industrijskih i nepoljoprivrednih delatnosti, sela su ugašena ili u selu žive staračka domaćinstva. Sa demografskim pražnjenjem i staranjem ruralnog stanovništva napušta se gajenje intenzivnih useva. Posebno se smanjuje ovčarska, govedarska i voćarsko-vinogradarska proizvodnja. Tako je došlo do smanjenja ukupne ali i ekstenziviranja agroprodukcije.

Snažna podrška industrijskom razvoju uticala je na velika migraciona kretanja na relaciji selo-grad, agrar-nepoljoprivredne delatnosti. Prema istraživanjima Markovića i Babovića (1998) migracije su uticale na strukturu stanovništva, razvoj agrara i na devastaciju agrara i sela. Izostanak podsticaja ruralnog i integralnog razvoja sela uticalo je na migracije stanovništva sa sela u grad i inostranstvo. Farmeri u brdskom i planinskom makroreonu nisu imali perspektivu. Otišli su u fabrike, inostranstvo, deca u škole i gradove. Da bi mogli kvalitetno definisati integralni ruralni razvoj neophodno je poznavati migracione zone: *jako imigraciona zona* je gde je godišnji obim imigracije preko 10% veći od priraštaja; *imigraciona zona* je zona gde je obim imigracije do 10% veći od priraštaja; *imigraciona-emigraciona zona* je zona gde je obim migracija približan priraštaju; *depopulaciona zona* je gde je godišnji obim emigracije veći od 10% od obima priraštaja i *jako depopulaciona zona* je zona gde je godišnji obim emigracije daleko veći od 10% od priraštaja.

U centralnoj Srbiji preko 67% naselja zahvaćeno je depopulacijom i emigracijom. U 65% naselja vrši se depopulacija. Najveći broj *seoskih naselja* pripada četvrtoj i petoj migracionoj zoni, gde se značajno smanjuje broj stanovnika. U četvrtoj se odvija jaka depopulacija, a u petoj depopulacija i devastacija. Veličina domaćinstva u selu i opada od treće do pete migracione zone. Mladog i aktivnog stanovništva je najviše u prvoj, a najmanje u petoj zoni. U petoj zoni je najviše staračkih domaćinstava. Prosečna veličina gazdinstva najmanja je u prvoj, a najveća u petoj, usled povećanja broja i deoba. *Stočarstvo* je zastupljeno u četvrtoj, pa trećoj i petoj zoni. U međuvremenu su nastale promene usled snažnih migracija i gašenja domaćinstava. Najveći broj poljoprivrednih fondova je u zonama gde se vrši depopulacija i devastacija. Podaci iz 2002. pokazuju opadanje broja stoke, jer demografsko pražnjenje brdsko-planinskih područja

utiče na smanjenje stočarske proizvodnje. Snažna migraciona kretanja i napuštanje sela pokazuje na nužnost ulaganja u ruralni i razvoj domaćinstva koja ostaju da žive na selu i mlade, ukoliko se žele iskoristiti resursi za proizvodnju ekološke hrane. Srbiju je zahvatila deagrarizacija, depopulacija, devastacija i devitalizacija.

Ruralna područja Srbije odlikuju se prirodnom lepotom i izvor su prirodnih, društvenih i kulturnih sadržaja. Postoje razlike u načinu života između urbanih i ruralnih sredina. Ruralna područja zahtevaju stvaranje boljih uslova za život kroz razvoj i obnovu celovite infrastrukture i proizvodnih i uslužnih delatnosti za normalan rad i život farmerskih porodica na selu. Nepovoljni uslovi života na selu, nizak dohodak i nezaposlenost uticali su na depopulaciju i beg sa sela. Svestranim razvojem sela zasnovanim na konkretnim Programima za mlade, male i druge vitalne poljoprivrednike može se ublažiti depopulacija i stvoriti uslovi za razvoj raznih programa iz proizvodnje, prerade, usluga, turizma i drugih delatnosti, stvoriti radna mesta za zapošljavanje i uslovi za primereniji život na selu. Treba tražiti rešenja da novi investitori grade pogone po selima i time doprinesu i ekonomičnoj proizvodnji i ruralnom razvoju putem otvaranja novih radnih mesta i stvaranja pristojnih prihoda za život u selima.

Prikazujemo pilot razvoja sremskog sela u Obrežu koji je započela poljoprivredna zadruga i koji govori kako su mudri ljudi razmišljali o svestranom razvoju sela.

Model svestranog razvoja sela bio je realizovan u Obrežu u Sremu. Zadruga je bila kuća seljaka-farmera. Zemljirovnici su je osnovali, i oni su se preko zadruge snabdevali sa svim input-ima, prodavali proizvode, plaćali obaveze, naplaćivali proizvode i usluge, zaduživali se i razduživali, dobijali stručne savete i usluge poljoprivrednog instituta, nabavljali mehanizaciju i drugu opremu. Za svadbe pozajmljivali sredstva uz povoljne uslove, za sahranu bližnjeg dobijali potrebna sredstva za opremu. Zadruga je obnovila infrastrukturu u selu. Izgradila puteve do njiva, sagradila fabriku konfekcije gde je zaposlena ženska radna snaga. Izgrađeno je obdanište za decu. Izgrađen je i ribnjak i motel na Obedskoj bari. Uređena je škola i drugi kulturni sadržaji u selu. Zadruga je poslovala uspešno u sastavu PIK Sirmijuma Sremska Mitrovica. Stručnjaci su praktično prenosili znanje na njivu i farmu i ostvarivali maksimalne prinose. Rekorderi u takmičenju su ostvarivali dva puta veće prinose. Isti su išli u posetu proizvođačima evropskih zemalja, videli njihova dostignuća i koncept razvoja sela. Program je bio da pored uspostavljene vertikalne integracije i podele ristorna sa agroprerađivačima, da se primene tržišni odnosi u reprodukciji. Na zahtev zadruge stručno je dokazana ekonomska opravdanost integralnog ruralnog razvoja agrara i sela. Zadrugari su proizvodili ekološko meso u obedskim šumama, čuvali rezervat i životnu sredinu. Da je koncept razvoja proizvodnje i sela uz očuvanje životne sredine doživeo širenje u selima Srema imali bi razvoj agrara, kooperativa, zadruga, ekonomsko udruživanje proizvođača i prerađivača i podelu profita (Babović, 2005).

U programu integralnog ruralnog razvoja sela, ili za više sela, treba na bazi raspoloživih resursa, veličine sela, broja stanovnika, delatnosti, tradicije i potreba proizvođača izabrati program biznisa i preduzetništva, koji je tržišno orjentisan i profitabilan za razvoj agrobiznisa. Iskustva zemalja sa razvijenim agrobiznisom i preduzetništvom, neophodno je koristiti i prilagođavati našim uslovima. Naročito, iz agrobiznisa malih i srednjih preduzeća, farmerske proizvodnje, plantažne proizvodnje, uslužnih delatnosti. Različiti su modeli integralnog razvoja u razvijenim zemljama. Stručni izbor i primena zavisi od biznismena, državne politike prema razvoju agrobiznisa i afirmacije preduzetništva, po decentralizovanom modelu.

Poljoprivreda, životna sredina i klimatski faktori. Konvencionalna poljoprivredna proizvodnja ima za cilj postići maksimalan prinos po jedinici površine uz korišćenje mineralnih

đubriva, dizel goriva i pesticida. Postalo je jasno da intenzivna poljoprivreda negativno utiče na kvalitet vode, vazduha i zemljišta što dovodi do smanjenja biodiverziteta i životne sredine.

Cilj mere je primeniti poljoprivredne sisteme koji doprinose proizvodnji kvalitetne zdravstveno bezbedne proizvodnje hrane uz očuvanje životne sredine i ostvarivanja ekonomskog i ekološkog profita u poslovanju. Opređenja su za strogu kontrolu svih agrotehnoških postupaka u proizvodnji konvencionalne zdravstveno bezbedne hrane. Orjentacija je na dugoročni razvoj ekoloških sistema proizvodnje zdravstveno bezbedne hrane na osnovama Dobre poljoprivredne prakse, integralne proizvodnje i prioritetno organske poljoprivredne sertifikovane proizvodnje hrane.

Održiva organska poljoprivreda je način proizvodnje koji, posmatran u dužem vremenskom periodu, unapređuje kvalitet životne sredine i resurse na kojima se proizvodnja zasniva, zadovoljava čovekove potrebe za hranom i vlaknima, ima ekonomsku isplativost i unapređuje kvalitet života farmera i celokupnog društva (Lazić, 2008). Organska proizvodnja proizvodi kvalitetne zdravstveno bezbedne sertifikovane proizvode za zadovoljenje želja i potreba potrošača, doprinosi stvaranju ekonomskog profita i štiti životnu sredinu.

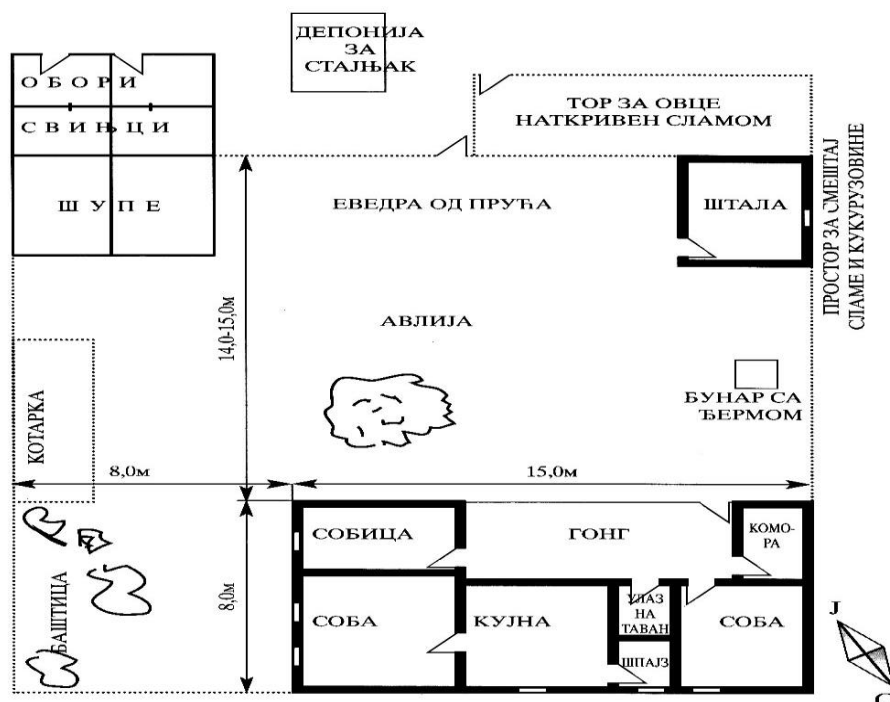
Primena LEADER pristupa u razvoju lokalnih zajednica. LEADER pristup koncipiran je u Evropskoj uniji da doprinese razvoju ruralnih područja putem realizacije lokalnih razvojnih strategija (LRS). Angažovanjem lokalnog stanovništva u izradi i sprovođenju LRS u skladu s bottom up principima stvaraju se uslovi za primenu održivog razvoja ruralnih područja. Ciljevi primene Leader pristupa zasniva se na podsticanju ruralnog razvoja putem lokalnih inicijativa i partnerstva, unapređenja politike ruralnog razvoja, podizanje svesti o pristupu odozdo prema gore i definisanju lokalne strategije razvoja, povećanje nivoa edukacije i informisanosti ruralnog stanovništva, poboljšanje ruralnih životnih i radnih uslova, mogućnosti zarade, stvaranje radnih mesta i diverzifikacije poslovnih aktivnosti. To je pristup za podsticaj lokalnog razvoja u ruralnim područjima koji treba afirmisati putem finansiranja konkretnih programa razvoja.

7.9.13.3 Salaš podstiče razvoj ruralnih sredina i agroturizma

U vojvođanskoj ravnici Salaš je način gazdovanja i bitan faktor razvoja ruralnih područja, proizvodnje hrane i agroekoturizma. Salaš je poljoprivredno imanje sa potrebnim zgradama, stokom i spravama za racionalno obrađivanje zemljišta. To je poljoprivredno gazdinstvo sa uređenim ekonomskim dvorištem, izgrađenim stambenim i proizvodnim objektima, ograđeno živom ogradom. Salaš je udaljen od naselja i dobro povezan putnom mrežom.

Lazić, V. (2006) kaže salaši su bili izvorište bogatstva, blagodeti i prestiža, konji vrani, podolci rogati, mlekulje šarene, kovrdžave mangulice, ovce sa sinjavom vunom - cigaje, živina svakojakih vrsta, i poludivljih kao morke...onda, oko salaša, u okopu, voćke, orasi, dudovi i bagremovi, a pored salaša vinograd, ograđen, a toliko i toliko čokoti otela, kadarke i plemenke i u njemu vinogradarske breskve i šljive; malo dalje od salaša, radi živine, bašta, zelen, luk, mahune, patlidžan, paprika-dugačka, babura i feferonka, grašak, krastavci...Okolo salaša njive pod žitom, kukuruzom...Bilo je i cveća na salašima, u bašticama. Čelo salaša: dragoljub, noćna frajla, tulipan, šeboj, pelcovane ruže i, naravno, jorgovan - običan i dupli, ljubičaste i bele boje.

Salaši mogu biti pojedinačni objekti, salašarski šorovi i salašarska naselja. Salaš je ukupno gazdinstvo sa stambenom kućom, pratećim objektima i pripadajućim obradivim zemljištem, što čini jedinstvenu celinu u prostorno-urbanističkom smislu. Specifičnost salaša je drvored autohtonih vrsta, najčešće dud ili bagrem koji daju salašima punu ekološku vrednost (Lazić, B., 2006).

Grafikon 100. Projekat salaša u panonskoj ravnici (Marković, Babović, 1999)

Salaši imaju istorijski, proizvodni i ekološki značaj. Salaši su deo mikroklimе regiona, prirodna staništa ptica, insekata i prostor očuvanja autohtonih biljnih i životinjskih vrsta. Niču novi salaši kao zelena ostrva na imanjima i na njima je zastupljena tradicionalna i organska poljoprivredna proizvodnja. *Salaši, sa zaštićenim prirodnim dobrima, treba da budu centri razvoja organske multifunkcionalne poljoprivrede koja, uključujući različite ruralne, privredne, kulturne, obrazovne, zdravstvene segmente, stvara atraktivne turističke oaze za razvoj agroekološkog turizma.* Seoski i salašarski način života su različiti oblici rada i života proizvođača hrane na poljoprivrednom gazdinstvu. Zdravlje poljoprivrednika sela i salaša zavisi od komunalnih uslova i načina ishrane i zdravstvene bezbednosti hrane. Primena standarda dobre higijenske prakse (DHP) bitno je za snabdevanje vodom, iznos otpadnih materija, postavljanje toaleta i stanovanje. Komunalni uslovi, pravilna ishrana i higijensko rukovanje hranom važni su za razvoj organske proizvodnje, seoskog i zdravstvenog turizma. Prioritetno treba obezbediti salaš sa zdravstveno bezbednom vodom, obezbediti uklanjanje otpadnih materija organskog i neorganskog porekla i stvoriti higijensko rešenje stambenog prostora. U dvorištu salašarske kuće treba da se nalazi česma sa fontanicom i toalet. Oko kuće zasaditi zelene i ukrasne biljke i stvoriti prijatan ambijent za odmor. Pri čemu dvorište za odmor treba odvojiti od ekonomskog dvorišta ogradom od zelenog rastinja.

Na salašu i poljoprivrednom gazdinstvu se odvija i ratarsko-stočarska proizvodnja. Izražena migraciona kretanja i napuštanje sela zahtevaju investiranje u razvoj multifunkcionalne poljoprivrede i ruralni razvoj sela. To je zahtev vremena radi korišćenja raspoloživih prirodnih resursa, organizovanja organske proizvodnje i razvoj svih vidova turizma u selima i na salašima. Zato je potrebno podsticati i jačati poljoprivredna farmerska gazdinstva radi razvoja pre svega organske ratarsko-stočarske proizvodnje i drugih proizvodnji na selu i salašima. Salaši su naše farme, nekad tradicionalni, a sada obnovljeni, izgrađeni veći novi i savremeni organski proizvođači hrane za potrebe salaških porodica, za uživanje u prirodi, prodaju proizvoda na tržištu, za pružanje turističkih usluga, za ostvarivanje ekonomskog profita i zaštitu životne sredine.

U centralnom delu Srbije bile su rasprostranjene *trle i košare, vinogradarske kuće i kolibe*. U trlama su boravili čobani, a u košarama je držana stoka. U planinama su bile *bačije ili katuni* kao stočarska naselja. Postojale su i vinogradarske trle koje su se nalazile u seoskom vinogradu. Katuni i bačije su staništa farmerskih stočarskih gazdinstava u kojima borave čobani i porodica preko leta dok je stado na paši. U njima se spravlja sir, kajmak i drugi proizvodi i prodaje na zelenoj pijaci ili trgovini. Ona još uvek postoje u brdsko planinskim područjima, ali u malom broju. Njihovo obnavljanje za savremeni život, organsku proizvodnju i razvoj turizma je prisutno. Na planinama gde su bili katuni i bačije grade se ekokatuni koji su prava atrakcija za turiste, njihov boravak, ekološku ishranu, uživanje u predivnom ekološkom ambijentu i pejzažu i za ostvarivanje prihoda.

7.9.13.4 Infrastruktura i kvalitet života na selu

Razvijenost savremenog sela meri se *indikatorom razvijenosti infrastrukture*. Ista odražava uslove života. U zemljama sa razvijenom ekonomijom u ruralnim područjima izgrađeni su svi sadržaji infrastrukture u selu. Kod nas se još uvek ima sela gde nisu izgrađeni osnovni sadržaji za kvalitetniji život i ostanak mladih na selu. Zato se sela gase i mladi odlaze u urbane sredine. Savremeno selo treba da ima savremene puteve, školu, električno osvetljenje, kulturne i zdravstvene ustanove, telefon, vodovod, obdanište, sportske sadržaje, etnografsku kuću, prodavnice, kafanu, crkvu i uređeno groblje. Nivo telekomunikacija je nerazvijen. Sa razvojem mobilne telefonije poboljšan je stepen komunikacije. Međutim potrebno je povećati broj telefona po domaćinstvu radi stvaranja uslova da mladi savremeno komuniciraju i koriste internet. Putna mreža nije na zadovoljavajućem nivou. Nisu sva sela povezana sa regionalnim i magistralnim putevima. Potrebno je izgraditi puteve do njiva radi lakšeg i ekonomičnijeg rada i korišćenja mehanizacije. U brdsko planinskim područjima pretežno su izgrađeni zemljani ili šumski putevi. Putna mreža je nekvalitetna, a ova područja su povoljna i dominantna za proizvodnju organske hrane, sakupljanje lekovitog bilja i šumskih plodova i za razvoj seoskog i planinskog turizma. Deo domaćinstava ima savremenu kuću za stanovanje, privredne objekte za proizvodnju sa uređajima na električni pogon. Nemaju mehanizaciju za rad u ekonomskom dvorištu. U nekim selima izgrađeni su sportski tereni, obnovljena škola, dom kulture, dom zdravlja i biblioteka. Radi se na izgradnji vodovoda do sela i drugih sadržaja. Koncept integralnog ruralnog razvoja ruralnih područja i sela, treba da ublaži dalji odlazak mladih sa sela.

S obzirom na izraženu nezaposlenost u urbanim sredinama za očekivati je da se sa razvojem sela i agrobiznisa jedan broj vrati, radi i živi na selu. *Akademik Lukić (1997) je pisao da smo imali škole koje su školovale decu za grad, a ne i za rad u agraru i na selu. Kako mlade sada naučiti da vole selo, ratarstvo, povrtarstvo, stočarstvo i voćarstvo i vinogradarstvo. Da se vrate! Kako da nauče da rade! Da li je to izvodljivo i primenljivo kod dece koja su odrasla u gradu! Samo obrazovanjem, dobrom razvojnom politikom i stimulacijama. Zato će integralni razvoj sela i operativni rad na razvoju svih sadržaja i biznisa imati uticaja na ostanak i delimični povratak selu. Obrazovanje na selu treba da bude u funkciji razvoja proizvodnje i organske proizvodnje i sela, da afirmiše seosku sredinu i da neguje identitet seljaka (farmera) i sela. To znači uspostavljanje sadržajnih veza između škole, ruralnog razvoja i razvoja sela. Potrebno je razviti nove sadržaje predškolskog i osnovnog obrazovanja iz i za poljoprivredu i agropreradu. Cilj je da se đaci upoznaju sa svim vidovima proizvodnje, stvaranja, kulture i života na selu. Istovremeno je potrebno edukovati proizvođače iz svi oblasti ekološke agroprivrede, i u celini za multifunkcionalni poljoprivredni i ruralni razvoj. Neophodno je organizovati ogledna dobra i ekobašte, posećivati ugledne farmere, organizovati stručne službe, zadruge, agropreduzeća. U školi ili selu osnovati multifunkcionalnu učeničku zadrugu, osnovati*

etno muzeje, škole u prirodi i uvesti edukaciju za proizvodnju ekoloških sistema hrane i očuvanje životne sredine.

Organizovati dopunsko obrazovanje proizvođača u periodu kad nema poljskih radova iz raznih delatnosti proizvodnje, dorade i prerade. Poljoprivrednici bi dobili „Zelenu diplomu“ i ostvarivali bi određene prednosti iz agrarnog budžeta za povećanje gazdinstva i uvođenje novih tehnologija u proizvodnji. To znači da se u školama organizuju predavanja agrarnih i ekostručnjaka, ekologa, književnika, umetnika, filozofa i sociologa sela, etnografa. Tako bi škola razvila ljubav prema agraru i selu i afirmisala obrazovanje za razvoj sela. Etno muzeji, centri za kulturu, biblioteke, etno parkovi, ekološke bašte, poljomuzeji, informatika, spomenici kulture, seoska kuća, crkva, groblje i arheološka nalazišta su sadržaji koji se sreću u selima ali i zahtev za njihovo očuvanje i izgradnju novih sadržaja.

Potrebno je reformisati srednje, više i visoko obrazovanje iz agrara, šumarstva, vodoprivrede, veterine u skladu sa vlasništvom, ruralnim i poljoprivrednim razvojem i razvojem ostalih delatnosti i posebno u skladu sa zahtevima primene agrotehnologija u proizvodnji i preradi organske hrane i zaštiti životne sredine. Organska proizvodnja zahteva znanje i primenu istog na poljoprivrednim gazdinstvima. Potrebno je razviti ljubav za čuvanje kulturne tradicije i sadržaja kulture. Mediji treba da budu u funkciji i afirmacije ruralne kulture, tradicije, običaja, novih dostignuća, da informišu o inovacijama i uticaju agrobiznisa na razvoj svih kulturnih i drugih sadržaja sela. Stalna migracija, gašenje sela, odlazak mladih, zatvaranje škola pokazuje da je ulaganje u razvoj ruralnih područja uslov za optimalno korišćenje ekoloških uslova za proizvodnju i izvoz organske hrane i za razvoj i ostanak na selu. Oživljavanje i svestrani razvoj ruralnih područja i sela podrazumeva da se realizacijom strateških opredelenja i podrškom iz agrarnog budžeta stvore uslovi da poljoprivredno zanimanje bude isplativo, da se ulaže u razvoj malih i srednjih preduzeća različitih delatnosti, podstiče razvoj organske proizvodnje, ulaže u razvoj infrastrukture, realizuju programi iz agroekoturizma na selu kako bi se mladima omogućilo da ostvaruju privlačan dohodak iz poljoprivrede i drugih delatnosti, da ostaju i žive i rade na selu.

7.9.13.5 Multifunkcionalni razvoj agroekoturizma u funkciji razvoja sela

Multifunkcionalni razvoj-agroekoturizma je od bitnog značaja za razvoj ruralnih područja. **Seoski turizam obuhvata: agroturizam, ekoturizam, etnoturizam, ruralni i salašarski turizam, edukativni turizam i agrobioturizam.** Razvoj svih oblika turizma doprinosi razvoju poljoprivredne proizvodnje, infrastrukture, kvaliteta proizvoda, zdravstvenu bezbednost proizvoda, dodatne prihode domaćinstva, otvaranje radnih mesta, razvoju usluga, očuvanju kulturne baštine, poboljšava kvalitet života na selu i zaštiti životne sredine (Babović, Tasić, 2013). Evropska unije ističe da je ruralni prostor osnovni resurs za razvoj ruralnog turizma.

Ruralni turizam podrazumeva ne samo turizam na seoskim domaćinstvima ili agroturizam, već i određene odmone u prirodi, izlete u seoske predele i boravišni turizam i usluge osim smeštaja uključuje i manifestacije, festivale, rekreaciju, proizvodnju i prodaju ručnih radova, zanatskih proizvoda i poljoprivrednih proizvoda. Posebni oblici ruralnog turizma: turizam na seoskim domaćinstvima, lovni, ribolovni, ekoturizam, sportsko-rekreativni, rezidencijalni (kuće za odmor), edukativni, gastronomski i etnogastronomski, turizam zaštićenih delova prirode, kulturni turizam, ostali posebni oblici (PMF, Departman za turizam, Novi Sad).

Turizam aktivira postojeće smeštajne kapacitete na selu, generiše tražnju za tradicionalnim prehrambenim i zanatskim proizvodima, omogućava razvoj organske poljoprivredne proizvodnje. Agroekoturizam stvara mogućnost razvoja seoskih područja stvarajući nove izvore prihoda zahvaljujući otvaranju novih radnih mesta. Razvoj seoskog turizma može

značajno da poboljša ekonomski položaj poljoprivrednih proizvođača, da unapredi infrastrukturu, da stvori mogućnosti za zapošljavanje van farmi, da razvije selo u punom smislu te reči. U seoskim sredinama izrađuju se razni zanatski proizvodi, organizuju se kulturne manifestacije, takmičenja u cilju animiranja potencijalnih turista. Sve tradicionalne vrednosti na selu ulaze u turističku ponudu. Tu spada odmor i rad u seoskom ambijentu, pripremanje raznih tradicionalnih jela, običaji. Tradicionalna kuhinja i hrana iz organske proizvodnje mogu da budu važan segment turističke ponude. Savremeni turizam i agrobiznis se temelje na održivom upravljanju prirodnim vrednostima i zaštiti životne sredine. *Turizam koji se svodi na putovanje u prirodu sa ciljem da bi se ona uvažavala i poštovala, a pri tome nema nikakav negativan uticaj na životnu sredinu nazivamo ekoturizam.*

Agroturizam, kroz valorizaciju atraktivnih seoskih pejzaža, proizvodnje, istorijske i etno tradicije bitan je faktor razvoja ruralnih područja, kao dopunsko zanimanje i dodatni prihod seoskog stanovništva. Unapređuje agrarnu proizvodnju i kvalitet proizvoda, utiče na tražnju i izmenu kulture življenja u selu. U ekonomskoj sferi, turisti kupuju hranu, što povećava zaposlenost, stvara uslove za razvoj sela i rast životnog standarda farmera. Sa socijalnog aspekta, turizam je brana migracijama sa sela i mogućnosti povratka u selo. Turizam utiče na prostorno i urbano uređenje sela, povećava obrazovno-kulturni nivo seoskog stanovništva, a kada je reč o potrošnji, utiče na razvoj poljoprivredne proizvodnje, na zaposlenost u poljoprivredi i ruralnoj sredini, na uslove života i rada u selu.

Grafikon 101. Nacionalni proizvodi Srbije, Škorić, D. (2004)

Selo ulazi u turističku ponudu (agroturizam), ponudom hrane, posebno organske, kroz odmor ili rad u seoskom ambijentu, zatim u okviru lovnog održivog turizma, s uslugama smeštaja, ishrane, ribolovom, organizacije turističkih manifestacija iz delokruga agrara i rekreativno kroz zelene staze (biciklističke staze, pešačke i dr.), koje povezuju poljoprivredni pejzaž sa multifunkcionalnom poljoprivrednom ponudom.

Postoji direktna tražnja turističke privrede za agrarnim proizvodima i prerađevinama, što utiče na obim, vrstu i kvalitet proizvoda i na veći prihod farmera. Turizam je veliki potrošač prehrambenih proizvoda i utiče na stabilan razvoj poljoprivrede. Turizam je i dopunska delatnost poljoprivrede, dodatno zapošljavanje i direktno utiče na kvalitet života u selu. Porodična gazdinstva sa tradicionalnom poljoprivrednom proizvodnjom na organskim principima, kao mesta očuvanja agrobiodiverziteta, čuvara starih sorti i populacija, odnosno rasa, deo su ponude ruralnog turizma. Spoj razvijene sertifikovane poljoprivrede i prerade i revitalizovane tradicionalne poljoprivredne proizvodnje na organskim principima sa ruralnim

turizmom predstavlja značajan put razvoja, pri tome, svi segmenti razvoja moraju da odražavaju specifičnost regiona, sa stabilnim visokim kvalitetom i bezbednošću, odnosno kvalitetom koji zahteva brend i marku proizvoda određenog područja.

Pod odgovornim i održivim razvojem turizma podrazumeva se takav razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjih turista, turističkih destinacija i svih učesnika u turizmu, uz istovremeno očuvanje i povećavanje potencijala za korišćenje turističkih resursa u budućnosti, bez ugrožavanja mogućnosti budućih generacija da zadovolje sopstvene potrebe. Podrazumeva unapređenje kvaliteta života ljudi u okviru ekosistema koji nas okružuje.

Održivi turizam treba da obezbedi:

- optimalno korišćenje prirodnih resursa koji čine osnovu razvoja turizma, održavajući bitne ekološke procese i pomažući očuvanju prirodnog nasleđa i biodiverziteta,
- socio-kulturnu autentičnost zajednice domaćina, štiti njihovo izgrađeno i savremeno kulturno nasleđe, kao i tradicionalne vrednosti, i doprinosi razumevanju i toleranciji između kultura,
- održivo dugoročno poslovanje stvarajući društveno-ekonomske koristi, koje se pravedno raspoređuju na određene grupe, uključujući stabilno zaposlenje, mogućnost za sticanje prihoda, socijalnu brigu za zajednicu domaćina i doprinosi smanjenju siromaštva.

Poljoprivreda i seoski turizam obezbeđuju mnoge obostrane koristi. Poljoprivrednici obezbeđuju hranu, poljoprivredni pejzaž i lokalne proizvode. Turisti traže takve proizvode i tako pomažu da se razgrana dohodak poljoprivrednika kada pružaju smeštaj turistima na farmama. Zato, razvojni ciljevi turizma su održavanje raznolikosti pejzaža u seoskim i turističkim regionima, održavanje kulturne raznolikosti i očuvanju regionalnog identiteta i obezbeđivanje i ponovno stvaranje lokalnih proizvoda i hrane

Ekoturizam je održivi turizam zasnovan na prirodi, a uključuje i ruralne i *kulturne elemente turizma*. Društvo za ekoturizam TES (*The Ecotourism Society*) kaže da je ekoturizam odgovorno putovanje u prirodu, kojim se čuva životna sredina i održava blagostanje lokalnog stanovništva. Ekoturizam obuhvata:

- sve vidove turizma koji se zasnivaju na prirodi, u kojima je osnovna motivacija turista posmatranje i uvažavanje prirode, kao i tradicionalnih kultura, koje preovlađuju u tim prirodnim područjima,
- obrazovne i istraživačke elemente-sadržaje,
- u principu, ali ne isključivo, organizuju ga za male grupe,
- umanjuje negativni uticaj na prirodno i socio-kulturno okruženje i
- podržava zaštitu prirode stvarajući ekonomske koristi za lokalne zajednice, organizacije i organe uprave koji rukovode zaštićenim područjima prirode, u nameri njihovog očuvanja, obezbeđujući alternativnu zaposlenost i mogućnost ostvarivanja prihoda za lokalne zajednice, povećavajući svest o očuvanju prirode i kulturnih bogatstava i među stanovništvom i među turistima.

Razvoj ekoturizma doprinosi zaštiti životne sredine, ekosistema i očuvanja biodiverziteta i tako održava dobrobit lokalnog stanovništva. Iskustvo i znanje omogućuje odgovorno delovanje turista i turističke privrede. Ekoturizam se usmerava prvenstveno ka malim grupama, od malih preduzeća. Zahteva minimalnu potrošnju neobnovljivih resursa i naglašava lokalno učešće, vlasništvo i preduzetništvo, posebno za seosko stanovništvo. Sertifikacija podrazumeva ostvarivanje smernica za sertifikaciju ekoturizma i do pokazatelja održivosti mora se doći istraživanjem odgovarajućih parametara, zasnovanih na važećim najboljim praktičnim primerima. Oni moraju biti ocenjeni i odobreni kroz proces u koji su uključeni svi učesnici.

Agroturizam ima višestruki značaj za multifunkcionalni i integralni razvoj poljoprivredne proizvodnje i sela. U selima sa starim, ali i novim kućama, s ostalim sadržajima, ambijentom i hranom iz organske poljoprivredne proizvodnje pružaju se uslovi za razvoj raznovrsnog seoskog turizma. *Seoski turizam* uključuje niz aktivnosti, usluga i pogodnosti koje pružaju poljoprivrednici i ljudi sa sela kako bi privukli turiste u njihovo područje da bi ostvarili dodatni prihod za svoje poslove (Radovanović, 2006). Seoski ili ruralni turizam je bitan za diverzifikaciju ruralne ekonomije, stvaranje dodatnih prihoda u poljoprivrednim gazdinstvima, dodatnog zapošljavanja članova gazdinstva i racionalno korišćenje raspoloživih resursa i sredstava. *Ruralni turizam je turizam koji posetiocu pruža ruralno područje, prirodu, kulturu i ljude sa karakternim osobinama života iz ruralnih sredina*. Mala, mlada i ženska poljoprivredna gazdinstva na farmi mogu da proizvode kvalitetne poljoprivredne i nepoljoprivredne proizvode i usluge, neguju specifičnosti seoske sredine i štite životnu sredinu. Tako pored razvoja proizvodnje, razvoj seoskog turizma i privlačenje turista je od vitalnog značaja za održivo poslovanje malih ruralnih farmi na selu. Pri čemu je potrebno afirmisati horizontalna i vertikalna partnerstva i poslovne odnose između farmera, domicilnog stanovništva i drugih učesnika do nacionalnog nivoa. Integrisanost i organizovanost poljoprivrednih gazdinstava sa seoskim turizmom je bitan činilac razvoja ruralnih područja i kvalitetnijeg života na selu. Pored tradicionalnih proizvoda i kuhinje razvijati i ponudu organskih sertifikovanih proizvoda. Rečju, *ruralnu multifunkcionalnu ekonomiju razvijati na osnovu raspoloživih resursa i svestrane ponude iz poljoprivrednih i nepoljoprivrednih delatnosti ekološke čiste seoske sredine*.

Svetska turistička organizacija WTO (*World Tourism Organization*) definisala je ciljeve, strategiju razvoja, organizaciju, marketing i ulaganje u razvoj seoskog turizma. Zadaci razvoja seoskog turizma su:

- stvaranje dodatnih prihoda i novih radnih mesta,
- unapređuje zaštitu životne sredine,
- oživljavaju vitalne, postojeće usluge u selu i kvalitet života,
- čuva kulturnu baštinu i
- afirmiše tržišnu ekonomiju.

Seoski turizam zasniva se na principima alternative masovnom tržišnom turizmu, održivom pristupu u ekonomskom razvoju, zajedničkoj strategiji planiranja partnerstva privatnog i javnog sektora, harmonizaciji standarda u turizmu, ravnoteži između snaga napretka i stagnacije i povećanja zapošljavanja. *Strateški pristupi seoskom turizmu su: dobra organizacija i saradnja, povezivanje i saradnja između učesnika u seoskom turizmu, zakonski pristup o prirodnim i kulturnim prednostima destinacija. Agrobioturizam (organski agroturizam) vezan je za poljoprivredu i selo i utiče na multifunkcionalni razvoj poljoprivrede. Savremeni koncept razvoja podrazumeva dugoročan i stabilan multifunkcionalni razvoj poljoprivrede i svestrani (integralni) razvoj sela.*

Integralni razvoj podrazumeva ruralni razvoj poljoprivrede i sela, nepoljoprivrednih i uslužnih delatnosti, razvoj malih i srednjih porodičnih gazdinstava i preduzeća. *Održiva organska poljoprivreda* i ruralni razvoj utiču na proizvodnju, kvalitet hrane, biološku raznovrsnost, očuvanje prirodnih resursa i okruženja, očuvanje porodičnih gazdinstava, lokalne kulture i ruralne tradicije. Zato je potrebno stvoriti uslove za dugoročnu ekološku, društvenu, kulturnu i ekonomsku održivost. Pri čemu ekološka održivost podrazumeva da razvoj agroturizma obezbeđuje istovremeno i zaštitu ekosistema i prirodnih resursa. Društvena održivost podrazumeva stvaranje uslova za razvoj i apsorbovanje turista i turističke delatnosti, bez narušavanja društvene harmonije. Kulturna održivost podrazumeva zaštitu sopstvenih kulturnih vrednosti, uprkos pritiska kulture koju sa sobom nose turisti i kulture, koja ostaje posle turističke posete. Ekonomska održivost podrazumeva zadovoljenje potreba i želja turista

sa turističkom ponudom, uz ostvarivanje ekonomskog i ekološkog profita. Ekonomski profit utiče na socijalnu održivost proizvođača organske hrane. Omogućuje proizvodnju kvalitetnih sertifikovanih zdravstveno bezbednih proizvoda, radi zadovoljenja želja i potreba turista. Prema tome, održivi razvoj agroturizma treba da je ekonomski isplativ i održiv uz očuvanje prirodnih, društvenih i kulturnih karakteristika turističkih destinacija.

Indikatori održivosti u ruralnim sredinama su:

- potpuno podmirenje želja i potreba turista na određenoj destinaciji,
- broj turista u odnosu na domicilno stanovništvo,
- atraktivnost turističke destinacije,
- odnos zaštićene zone u odnosu na turističku destinaciju,
- učešća domicilnog stanovništva i mogućnostima za zaposlenje,
- potrošnju energije i korišćenje alternativnih izvora energije.

Razvojem agroturizma oživljavaju se seoska područja i obezbeđuje održiva budućnost istih i mladih poljoprivrednih proizvođača da razvijaju multifunkcionalnu poljoprivredu *Dugoročni ciljevi razvoja i uređenja seoskog područja su:*

- stvaranje društveno-ekonomskih i tržišnih uslova za brži ekonomski i socijalni razvoj sela,
- zaustavljanje depopulacije i pogoršanja demografske i socijalne strukture sela,
- aktiviranje lokalnih potencijala i motivisanje seoskog stanovništva da razvija i uređuje seosko područje za kvalitetan život i privređivanje,
- poboljšanje komunalnog i socijalnog standarda i kvaliteta življenja u selu,
- obezbeđenje ekonomske i socijalne sigurnosti seoskih domaćinstava i
- očuvanje i unapređenje ekoloških, kulturoloških i drugih vrednosti u selima.

Razvoj seoskog turizma doprinosi oživljavanju sela jer usporava migraciju, povećava proizvodnju i prodaju, podstiče razvoj domaće radinosti i proizvoda raznih zanata, sprečava narušavanje prirodnog ambijenta i doprinosi očuvanju životne sredine. *Farmeri* treba da su dobri domaćini spremni da prihvate i ugoste turiste. Potreban je savremeni marketing koncept u prezentaciji ponude u selu i ruralnim područjima sa svim sadržajima i konkurentnom cenom boravka.

Obuka i obrazovanje su ključni uslovi za razvoj seoskog turizma i agroturizma i podrazumevaju obuku turističkih radnika, zatim, za davaoce usluga u seoskom turizmu (*briga o potrošaču, higijena, znanje stranih jezika, standardizacija proizvoda, razumevanje potreba partnera, znanje o proizvodu, osnove marketinga, internet, ponašanje*). *Za razvoj seoskog turizma važno je uvažavati standarde ocene kvaliteta (EuroGites-a 2005)*. Ističe se, da u okviru seoskog turizma kao održive, višefunkcionalne aktivnosti zasnovane na lokalnim resursima i povezane sa tradicionalnom poljoprivredom, kulturom i prirodnim vrednostima, u vangradskim područjima ili u malim gradovima, gde turizam nije glavni izvor prihoda, potrebno je uvažavati standarde ocene kvaliteta. *Smeštaj* u seoskom turizmu shvaćen je kao ugostiteljska usluga malog obima koja kombinuje uključenost domaćinstva, tihu i mirnu lokaciju i garantovane standarde kvaliteta uz dobru zaštitu životne sredine, humanu i kulturnu autentičnost u odnosu sa lokalnim stanovništvom i njihovim običajima, proizvodima, gastronomijom i nasleđem, u granicama bezbednosti i očuvanja svih navedenih resursa. *Smeštaj* u seoskom turizmu prema standardu EuroGites-a obuhvata: *opremu, okruženje, usluge u smeštajnim objektima i okruženju, ličnu brigu o gostima, privatnost i ambijent i bezbednost*.

Prioritet treba dati razvoju održivog ruralnog ili seoskog turizma kao dodatnom izvoru prihoda poljoprivrednika. Isti treba da sadrži sve tradicionalne forme i nove sadržaje u ruralnim

područjima. Treba akcenat staviti na odmor u prirodi, na farmi i salašu, planinarenje, biciklizam, turizam na vodi i na tradicionalne ruralne sadržaje. *Razvoj seoskog turizma zahteva i značajna ulaganja u revitalizaciju tradicionalnih objekata i izgradnju novih*, zatim, u infrastrukturu, rekreativno sportske sadržaje. Seoski, zdravstveni, rekreativno sportski i ruralni turizam imaju značajan uticaj na razvoj organske ekološke proizvodnje hrane.

7.9.13.6 Izvozni programi u ruralnim područjima

Srbija ima raznovrsni resursni potencijal i proizvodne i preradne kapacitete za razvoj raznovrsnog asortimana za povećanje izvoza poljoprivredno prehrambenih proizvoda.

Prisutan je permanentni rast izvoza i suficita u izvozu prehrambenih proizvoda. Izvoz u zelje CEFTA je dominantan i iznosi 54% ukupnog izvoza sa trendom povećanja po stopi od 32,6%. U strukturi izvoza učestvuju proizvodi: žitarice sa 28%, piće sa 18%, povrće i voće sa 10%, meso i prerađevine od mesa sa 10%, kafa, čaj i začini sa 9% i mlečni proizvodi sa 6% učešća. U cilju povećanja izvoza potrebno je modernizovati poljoprivredu i prehrambenu industriju. Potrebno je prilagođavanje kvaliteta proizvoda standardima zemalja uvoznica. Treba težiti povećanju produktivnosti u proizvodnji i preradi, podizanju konkurentnosti na viši nivo i primeniti marketing u poslovanju privrednih subjekata. Da bi Srbija bila lider na tržištu CEFTA, proizvodi moraju biti konkurentni po kvalitetu, asortimanu, količini i cenama u odnosu na ostale zemlje članice. Neophodnost prestrukturiranja proizvodnje u skladu sa zahtevima tržišta Jugoistočne Evrope ogleđa se u pokretanju efikasnih, marketing orijentisanih i profitabilnih proizvodnih programa. Liberalizacija tržišta poljoprivredno-prehrambenih proizvoda podrazumeva neophodnost podizanja tehnološkog nivoa proizvodnje, produktivnosti, efikasnosti i primene marketing menadžmenta.

Izvozni poljoprivredni i prehrambeni proizvodi imaju prioritet. *Prerađeni i proizvedeni visokofinalni proizvodi imaju apsolutni prioritet u izvozu*. Srbija ima uslove za izvoz svih poljoprivrednih proizvoda, a posebno prerađenih-smrznutih ili proizvoda viših faza prerade. Povećanje izvoza je strateško pitanje razvoja poljoprivrede i ruralnih područja. Imajući u vidu kretanje tražnje i ponude prehrambenih proizvoda na svetskom tržištu moguć je znatno veći izvoz poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda i to:

- Stoka i pradevine-junećeg, jagnječeg i ovčjeg mesa i prerađevina u razvijenim zemljama EU, SAD, Rusiji i zemljama Bliskog istoka;
- Voće i povrće, smrznuto i prerađeno je izvozni program i postoje mogućnosti da se sa povećanjem proizvodnje ostvari znatno veći izvoz;
- Biljne masti i ulja mogu uz povećanje proizvodnje finalnih proizvoda da se izvoze u svim zemljama;
- Lekovito bilje i šumski plodovi i prerađevine i raznovrsni asortiman imaju veliku perspektivu u izvozu na tržištima širom sveta;
- Sortno seme i sadni materijal svih biljaka su traženi na međunarodnom tržištu i postoji mogućnost za permanentno povećanje izvoza i ostvarivanje deviznog priliva;
- Žita i proizvodi prerade su bilansno pozitivni i postoji mogućnost za izvoz u prerađenom obliku u set visokofinalnih proizvoda a određeni obim u primarnom obimu;
- Organski prehrambeni proizvodi i finalni asortiman imaju trajnu mogućnost za rast izvoza;
- Alkoholna pića rakija i vino tražena su u svetu i postoji mogućnost za dinamično povećanje izvoza;
- Mlečni i konditorski proizvodi, šećer i med imaju mogućnost većeg izvoza;
- Pijaća i mineralna voda se neprekidno traže i postoji mogućnost za povećanje izvoza;
- Agroturizam doprinosi razvoju poljoprivrede i finalne prerade i izvoza.

Dinamiziranje izvoza većih količina prerađenih i finalnih proizvoda i sirovina zavisi od:

- Povećanja proizvodnje, izmene proizvodne strukture i razvoja visokofinalnog i visokokvalitetnog asortimana;
- Povećanje produktivnosti, kvaliteta, obima i strukture proizvodnje, kvalitetnih finalnih proizvoda, izmene izvozne strukture u skladu sa tražnjom;
- Asortiman i kvalitet prehrambenih proizvoda;
- Povećanje konkurentnosti izvoza racionalnim korišćenjem komparativnih prednosti u izvozu;
- Uvozni režim zemalja uvoznica;
- Povećanja organske proizvodnje i prerađevina organskih proizvoda;
- Snažan razvoj i modernizacija prerađivačke industrije za proizvodnju raznovrsnog kvalitetnog asortimana proizvoda i marketinški pripremljenog za izvoz;
- Ugovaranje proizvodnje i finalnih proizvoda sa poljoprivrednim gazdinstvima i inostranim kupcima na duži vremenski period;
- Mere agrarne politike i nivo subvencija za izvoz;
- Intenzitet konkurencije na međunarodnom tržištu;
- Marketing, pakovanje i ambalaža imaju značajan uticaj na povećanje izvoza;
- Organizacija izvoznih preduzeća i poslovni odnos prema proizvođačima i inokupcima.

Pozitivna kretanja u izvozu prehrambenih proizvoda pokazuje da je moguće značajnije povećati izvoz putem povećanja konkurentnosti poljoprivredno-prehrambenih proizvoda. Potrebno je izmeniti proizvodnu strukturu, povećati produktivnost, poboljšati organizaciju, povećati ekonomičnost u proizvodnji i dinamizirati organsku proizvodnju i preradu, ponuditi kvalitetni finalni sertifikovani asortiman radi zadovoljenja potreba potrošača i ostvarivanja ekonomskog profita. Izvoz utiče na određeni nivo uvoza i strukturu potrošnje, kanališe proizvodnju i preradu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, utiče na povećanje izvoza i suficit, utiču na razvoj proizvodnje, prerade, asortiman i razvoj ruralnih područja. *Izvoz se mora detaljno planirati po vrstama proizvoda i raspoloživim količinama sačiniti izvozne programe.* Opređenje za izvoznju orijentaciju i povećanje izvoza u svim segmentima podrazumeva: finansiranje programa proizvodnje za izvoz, subvencionisanje izvoza, usaglašavanje standarda i marketing istraživanje i promovisanje izvoza prehrambenih proizvoda. *Za svako ruralno područje definisati izvozne programe i podsticati njihovu realizaciju.*

7.9.14 Organizacija kooperativa (poslovnih zadruga) u funkciji ruralnog razvoja

U Srbiji dominiraju poljoprivredna porodična gazdinstva. Ona imaju najveći deo proizvodnih kapaciteta, ostvaruju najveći deo poljoprivredne i značajan deo tržišne proizvodnje. Malim farmerima treba pružiti znanje, tehnologiju i podsticaje za organizovanje integralne i organske poljoprivredne proizvodnje i prerade u raznim područjima. *Potrebno je učiniti radikalni zaokret u organizovanju poslovnih kooperativa ili zadruga radi multifunkcionalnog i ruralnog razvoja poljoprivrede i sela.*

Farmeri treba da organizuju proizvodnju za tržište, da racionalno upravljaju resursima i strukturom proizvodnje radi ostvarivanja maksimalnog profita. Zato je potrebno da se farmeri na poslovnim principima slobodno *udružuju i osnivaju kooperative ili poslovne zadruge ili druge oblike.* Bez svoje kooperative ili zadruge farmeri ne mogu da uspešno organizuju proizvodnju, organsku proizvodnju, koriste usluge stručne službe, obezbede finansiranje, siguran plasman na tržištu i učestvuju u podeli profita. Rečju, kooperativa ili zadruga kao poslovna organizacija udruženih farmera uslov je za ekonomičniju nabavku input-a za proizvodnju, optimalnu strukturu proizvodnje, primenu savremene agrotehnologije, finansiranje i efikasan nastup na domaćem i inostranom tržištu. Treba da organizuje

proizvodnju za poznatog kupca. *Kooperative imaju prednost*, jer farmeri prodaju zajedno, kupuju zajedno, zajednički određuju cenu, dele profit iz poslovanja i zajedno upravljaju kooperativom ili zadrugom čiji su vlasnici. *Zašto Kooperative, zato što uspešno posluju u najrazvijenijim zemljama, a zašto alternativno zadruge zato što su kreacija prošlosti ali su u pojedinim periodima iskompromitovane kod seljaka (obavezni otkupi, seljačke zadruge, utopijsko shvatanje seljaka kao reakcionara, uvođenje maksimuma zemljišta, proglašavanja bogatog seljaka za kulaka, zatvaranje i maltretiranje seljaka i čupanje brkova seljacima, shvatanje seljaka kao drugoklasnog građanina)*. Primer drame i odnosa prema seljaku (*kulaku*) i selu srećemo u delu „*Drama na vojvođanskom selu*“ (Popov, J. 2002).

Kooperativa ili zadruga je udruženje zadrugara na principima dobrovoljnosti i otvorenog članstva, demokratičnosti, ekonomskog učešća članova, nezavisnosti, obrazovanja, obuke kadrova i informacija, saradnje zadrugarskih organizacija i učešće u javnom životu radi ostvarivanja ekonomskih, socijalnih, kulturnih interesa proizvođača i integralnog razvoja sela. Gde se osnivaju kooperative, članovi treba da utvrde jasne ciljeve, međusobne odnose, razvojne mogućnosti, obavezno preuzimanje proizvoda, nabavku input-a i opreme, korišćenje stručnih usluga, specijalizaciju proizvodnje, informisanje, upravljanje i rukovođenje zadrugom u skladu sa jasnim pravilima, osnivanje malih preduzeća, zajedničko korišćenje mehanizacije, jedinstveni nastup u prodaji i kriterijume rizika i podele profita. Tamo gde postoje uslovi potrebno je da kooperativci ili zadrugari budu akcionari u zadrugi i zadrugarskom preduzeću - mlekari, pekari, klanici, podrumu i dr. a u cilju afirmacije zajedničkog preduzetništva u tržišnim uslovima i podele profita. Tamo gde su pokidane veze između proizvodnje i prerade usled parcijalne privatizacije potrebno je naći rešenje u okviru poslovnog zadrugarstva i poslovnog saveza zadruga.

Model kooperativnog udruživanja i organizovanja poljoprivrednika u Danskoj (autor modifikovao tekst): „Ruralni razvoj podrazumeva postojanje savremene organizacije poljoprivrednika u kooperative ili zadruge i na osnovu horizontalne i vertikalne poslovne saradnje i preradne organizacije i organizacije za snabdevanje input-ima. Takvi modeli su se dokazali u **Danskoj i Holandiji** i mogu biti pouka za organizovanje, udruživanje i razvoj poslovnog akcionarstva u Srbiji. Primer danskih poljoprivrednika koji poseduju farme, organizuju proizvodnju i izvoz i dominantni su izvoznici i poljoprivrede i ukupnog izvoza. I naš cilj je dinamiziranje izvoza i prioritet svih izvoznih proizvoda posebno prerađenih u visokofinalni asortiman. Uspeh danskih poljoprivrednika iskazuje se kroz poslovnu saradnju poljoprivrednika radi rešavanja vitalnih proizvodnih pitanja, tržišta, tehnološkog razvoja, ekonomskih uslova i prodaje. **Danski poljoprivrednici su udruženi u kooperative i poseduju mlekare, klanice i druga preduzeća.** Kooperativa je vlasništvo poljoprivrednika koji su članovi kooperative ili zadruge. Postoji veliki broj malih farmera i u cilju uspešne prodaje i postizanja većih cena farmeri su udruženi u kooperative. **Cilj je proizvode prodati zajedno, nabaviti zajedno, zajedno organizovati preradu, deliti profit i odlučivati.** Tako su poljoprivrednici organizovali zadrugne mlekare, klanice i organizacije za snabdevanje. **Pored nabavke i prodaje zadatak je da se obezbedi kapital i finansiranje proizvodnje, prerade i prometa.** One su konkurentne u nastupu na međunarodnom tržištu. Danas su poljoprivrednici vlasnici mlekara i klanica i najveći prerađivači, prodavci i izvoznici mleka, mesa i prerađevina. Sektori za snabdevanje obezbeđuju seme, đubriva, zaštitna sredstva i vlasništvo su kooperativa. Kooperative imaju značajan uticaj na agrarnu politiku, pravnu legislativu i nastup na tržištu i akcionarstvo u trgovini. Snaga kooperativa ili zadruga je u udruživanju, sindikalnom organizovanju, organizaciji savetodavstva za poljoprivrednike. Poljoprivrednici putem kooperative postižu uspešno prodaju, veće cene, jeftinije input-e i stabilan razvoj izvoza. Principi udruživanja su jedan čovek jedan glas, dobrovoljno članstvo, podela profita prema prometu. Osigurana je prodaja, najveća cena, zajedničko vlasništvo i odgovornost za

poslovanje, rad i zajedničko preduzeće. Zadrugne mlekare i klanice obavezne su da kupe sirovine, a proizvođači da isporuče proizvode. Proizvođači odlučuju koliko će da proizvedu, a preduzeće je obavezno da sve preuzme i proda na tržištu. Za sve proizvođače je ista cena. Profit se deli prema količini mleka i broju isporučenih svinja. Odgovornost za poslovanje je zajednička i članice odlučuju o proizvodnji, preradi, strategiji prodaje i investicijama. Poljoprivrednik ne može kupiti ili prodati zajedničke akcije i narušiti princip jedan čovek jedan glas. Demokratski se donose odluke i efikasno funkcioniše zajedničko preduzeće. U statutu i podstatutarnim aktima definisana su prava, obaveze, odgovornost i međudnosi, rad skupštine i upravnog odbora“ (Tasić, Koperative Danske, 2014, Babović, 2005).

Poslovni „zadružni“ savezi osnovani na osnovu preciznih poslovnih zadataka, treba da obavljaju sve poslove prema državi u ime i za račun zadrugara i zadruga i da konkretno izvršavaju zadatke prema zadrugarima, zadrugama i zadružnim preduzećima. Zadaci zadružnog saveza moraju biti jasno precizirani i poslovanje definisano na tržišnim poslovnim osnovama. Potrebno je postojeće saveze reorganizovati u poslovne saveze na osnovu odluka organa zadrugara u zadrugama i zadružnim preduzećima. Nužno je da zadrugari definišu način upravljanja savezom i organe koji upravljaju istim. Suštinsko udruživanje i organizovanje zadruga, zadružnih preduzeća i saveza na precizno utvrđenim pravilima, na principima poslovnog zadružnog organizovanja, uslov je za razvoj poljoprivrede, proizvodnje organske hrane i svestranog razvoja ruralnih područja i sela. Država zakonodavstvom o poljoprivredi, zemljištu, ekologiji, poreskoj politici, socijalnom i penzionom osiguranju, obrazovanju i zdravstvenom osiguranju uz precizne mere agrarne politike treba da stvori ambijent za razvoj kooperativnog poslovanja ili zadrugarstva u tržišnoj ekonomiji.

Koperative ili zadruge uslov su poljoprivrednog i multifunkcionalnog ruralnog razvoja, organske proizvodnje hrane i svestranog razvoja sela. One treba da budu savremene poslovne organizacije udruženih članova osposobljene za preduzetništvo. Udruženi proizvođači sa menadžmentom potrebno je da proizvodnju definišu za poznatog kupca. Zato koperative moraju biti kadrovski opremljene da znaju šta tržište traži i šta treba proizvoditi. Preduzetništvo i profitabilnost su uslov razvoja farmerskog poslovanja i osnov za podelu profita. Koperative ili zadruge na ekonomskim osnovama se udružuju dalje sa prehrambenom industrijom, organizacijom za snabdevanje input-ima, trgovinom i samoinicijativno u poslovne saveze na ekonomskim odnosima. Agromarketing u zadruzi je bitan faktor profitabilnog i tržišnog poslovanja. Stručne službe i sve naučne institucije do fakulteta treba obavezati ekonomskim merama da naučna znanja prenose na imanjima i farmama poljoprivrednih gazdinstava radi povećanja produktivnosti i konkurentnosti u izvozu. Stručnjaci često ističu maksimum „dobro organizovano pola urađeno“. Udruživanje farmera u koperative ili zadruge je relevantan faktor povećanja konvencionalne i organske proizvodnje, bitan faktor poslovanja poljoprivrednih gazdinstava, povećanja izvoza, razvoja ruralnih područja i ostanka mladih da žive i rade na selu.

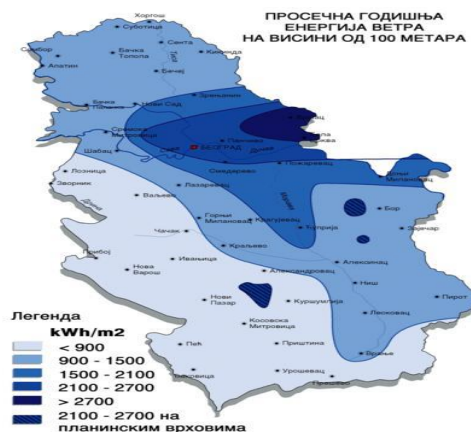
Klaster je geografski omeđena koncentracija sličnih ili komplementarnih biznisa sa aktivnim kanalima za poslovne transakcije, komunikacije i saradnju. Farmeri imaju velike probleme u poslovanju, jer nemaju kome da se obrate za stručni savet. Nisu organizovani u poslovne organizacije, a sa viših instanci im poručuju da se sami organizuju. Kako da se sami organizuju, a postoji veliki broj finansiranih stručnih službi, udruženja i stručnjaka koji trebaju da pruže stručnu pomoć da se farmeri poslovno organizuju. Potrebno je da se farmeri udruže u poslovnu kooperativu. Dalje se na bazi interesa organizacije, farme i farmeri mogu povezivati u klastere radi zajedničkog vođenja prodaje i nabavke, razvoja proizvoda, primene znanja u praksi, primena novih tehnologija, korišćenja stručnih usluga, dobijanja finansijskih sredstava za realizaciju razvojnih programa i očuvanje životne sredine. Klaster je grupa preduzeća i

organizacija koja međusobnim umrežavanjem i kontaktima poboljšava svoj nastup na tržištu i postiže konkurentsku prednost stvarajući profit. Postoje: horizontalni, vertikalni, regionalni, klasteri specifični, preduzetnički i regionalni, nacionalni i međunarodni klasteri. *Ciljevi učestvovanja u klasteru su: osiguranje novih tržišta, materijala i sredstava i poboljšanje konkurentnosti, lični kontakti i promocija interesa, jačanje poslovnih odnosa između kupaca i dobavljača, inovativnosti, uticaja na donošenje zakona, razmena iskustava i podizanje nivoa znanja, know-how implementacija novih tehnologija, postupaka i materijala koji ne zagađuju životnu sredinu i primena novih materijala i postupaka u proizvodnji, preradi i uslugama.*

Klasteri se najbolje organizuju, razumeju i koriste kao *regionalni sistemi*: „*Geografska koncentracija međusobno povezanih organizacija, specijalizovanih dobavljača, isporučioaca usluga, firmi srodnih industrija, i sa njima povezanih ustanova (univerziteti, agencije, trgovinska udruženja) koje se nadmeću ali i saraduju*“ (Porter, 1998). Klasteri su prirodan spoj organizacija (*farmi*), *klaster ne funkcioniše kao skup činilaca* kojima je nametnuta povezanost ili koji su primorani da stupe u asocijacije iz nekog razloga. *Klaster gaji specifičnosti organizacije i omogućava da organizacija izabere nivo i vrstu saradnje u klasteru i da definiše kojim delom proizvodnog programa ulazi u klaster, a sa kojim funkcioniše kao slobodni strelac.* Najznačajniji faktor klastera je *konkurentna prednost na međunarodnom tržištu*, izlazak svakog na tržište ko ispunjava uslove tržišta. *Poseban značaj ima klaster kod malih i srednjih organizacija (farmi) radi zajedničkog nastupa na konkurentskom tržištu.* Klasteri vrše objedinjavanje na horizontalnoj i vertikalnoj osnovi raznih subjekata ponude, proizvoda i usluga radi povećanja dodatne vrednosti zajedničkog proizvoda. Povezanost između organizacija je vertikalna putem lanaca kupovine i prodaje i horizontalna kroz komplementarne proizvode i usluge. Klastera treba da vode poslovni i uspešni stručnjaci i biznismeni. *Poželjno je koristiti iskustva organizacije i rada klastera u razvijenim zemljama u Evropskoj uniji i SAD-a i pozitivna iskustva preneti i afirmisati kod nas, a sa slabostima takođe upoznati farmere i organizacije.*

7.9.15 Zeleni izvori energije biomase, geotermalne energije, vetra i sunca

Primena energija vetra na farmi. Električna energija dobija se iz vetra pomoću vetrogeneratora koji se sastoje od krakova elise, prenosnog mehanizma, elektrogeneratora, nosećeg stuba i transformatora preko koga se vrši priključivanje na električnu mrežu. Vetrogeneratori počinju da proizvode električnu energiju pri brzinama vetra od oko 3 m/s pa sve do 25 m/s. Ekonomski je isplativa proizvodnja ukoliko vetar duva godišnje preko 2.800 sati prosečnom brzinom od preko 6 m/s. Da bi se to postiglo potrebno je odabrati pogodnu lokaciju. Pored toga što na nekoj široj lokaciji postoje povoljni uslovi potrebno je i na samoj budućoj lokaciji proveriti brzinu vetra na potrebnoj visini. Vetrogeneratori malih snaga od 300 W do 2 kW koriste se za punjenje akumulatora odakle se električna energija primenjuje za razne svrhe. Veći vetrogeneratori su povezani na električnu distributivnu mrežu. Na vrlo pogodnim lokacijama bogatim konstantnim i jakim vetrovima podiže se veći broj vetrenjača i takav skup se naziva farma vetrenjača (Babović, 2010, Tasić, 2013).

Grafikon 102. Vetrogeneratori i solarni sistemi na farmi. Grafikon 103. Godišnja energija vetra u Srbiji (MPZŽS)

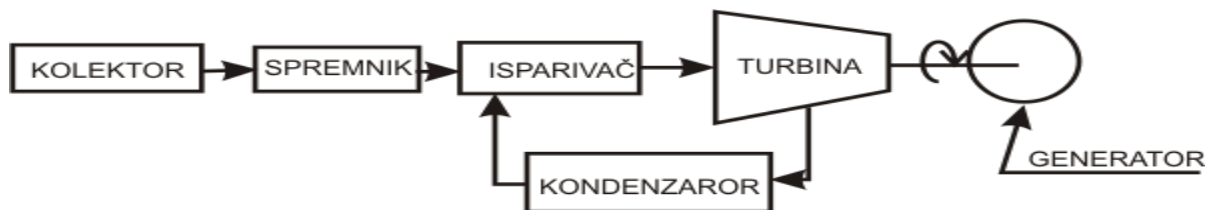
Izgradnjom vetrogeneratorsa na farmama gde postoje uslovi doprinosi afirmaciji autonomnog razvoja farme, snabdevanju sa električnom energijom farme i povećanju ostalih sadržaja farme za razvoj agroekoturizma. Vetrogeneratori koriste resurs koji ne iziskuje stalno angažovanje finansijskih sredstava, ne zavisi od eksternih uslova, resurs je ispravan sa aspekta životne sredine, proizvodnja električne energije je jeftinija od konvencionalne proizvodnje i farmer se oslobađa zavisnosti od uvoza energije.

Energija sunca na organskoj farmi. Energija sunca je obnovljivi raspoloživi permanentni idealni energetski ekološki čisti resurs. Solarna energija u transformisanom obliku može zameniti klasične vidove energije. Mnoge zemlje u Evropi i svetu masovno koriste solarnu energiju kod zagrevanja, klimatizacije i osvetljenja u domaćinstvima, poljoprivredi i privredi.

Grafikon 104. Solarni sistem u poljoprivredi

U poljoprivredi bi energija sunca mogla efikasno da se koristi za proizvodnju električne energije kao i za zagrevanje sanitarne vode koja može da se upotrebi i za zagrevanje zaštićenog prostora-objekata za biljnu i stočarsku proizvodnju. Ona je ekonomična energija jer je sunce izvor energije, ekološki je prihvatljiva i ne zagađuje zemljište i okolinu, zahteva malo zaposlenih. Solarni sistemi primenjuju se kod nas u navodnjavanju voćnjaka i malinjaka primenom sistema kap po kap i očekuje se primena u hladnjačama, kod sušenja lekovitog i aromatičnog bilja i šumskih plodova, sušenja zelene mase, sušenja plodova i šire u poljoprivredi i prehrambenoj industriji što će uticati na ekonomiju i ekologiju u proizvodnji hrane. Budućnost razvoja poljoprivrede i privrede je u kreiranju novih tehnologija za iskorišćavanje sunčeve energije.

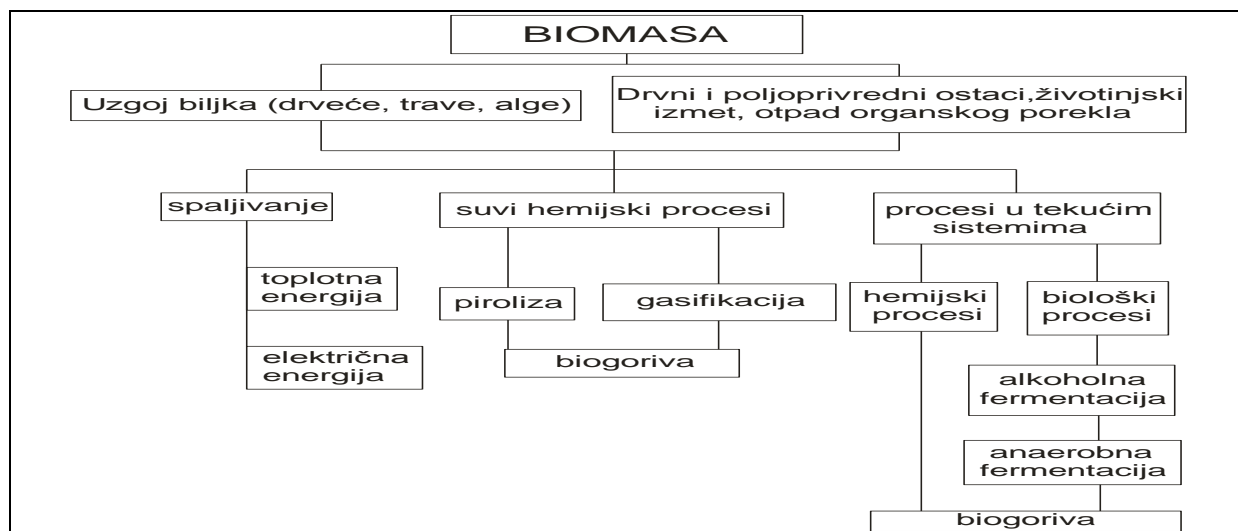
Grafikon 105. Sistem proizvodnje solarne energije

Za pojedina mesta u Srbiji raspodela dnevne označenosti je različita i kreće se od 1.393 u Novom Sadu do 1.550 u Kuršumliji.

Postoje dve mogućnosti za energetska korišćenje sunčeve energije: *pretvaranje solarne energije u toplotnu i direktno pretvaranje u električnu energiju*. *Direktno pretvaranje solarne energije u električnu* vrši se putem fotonaponskih ćelija koje iskorišćavaju 15% energije tako da je vreme vraćanja uloženog kapitala 20 godina. *Pretvaranjem sunčeve energije u toplotnu* vrši se postavljanjem solarnih kolektora na krov, fasadu ili noseću konstrukciju. Korisno dejstvo pretvaranja solarne energije u toplotnu iznosi u proseku 65%. Ovde su potrebni dodatni uređaji za grejanje i toplu vodu, jer solarna energija noću i zimi ne može podmiriti potrebe. Investiciona ulaganja u solarne elektrane su velika i cena energije je relativno visoka tako da se traži rešenje ekonomičnije tehnologije. Solarna energija se koristi za razne vidove osvetljenja, poljoprivredne objekte, udaljene objekte, turizam, stanovanje, pumpe za vodu, merenja, telekomunikacije, signalizaciju, katodnu zaštitu, zdravstvene i druge potrebe.

Biomasa kao obnovljivi izvor energije na farmi. Bazični standard IFOAM ukazuje da organska proizvodnja uključuje uštedu energije i korišćenje izvora energije iz biomase. Farmerska gazdinstva korišćenjem biogas tehnologija mogu biti energetska nezavisna, ekološki čista i konkurentna sa proizvodima na tržištu i ostvariti ekonomski profit. Korišćenje obnovljivih izvora energije *doprinosi razvoju organske poljoprivredne proizvodnje, ubrzanom razvoju ruralnih područja, poboljšanju životnog standarda u ruralnim sredinama i zaštiti životne sredine*.

Biomasa osim ogrevnog drveta čine različiti produkti iz biljnog i životinjskog sveta: *biomasa iz drveta (ostaci iz šumarstva i drvne industrije, brzo rastuće drveće, otpadno drvo iz drugih delatnosti i drvo kao sporedni proizvod u poljoprivredi), biomasa zeljastih biljaka (ostaci, sporedni proizvodi, otpad iz ratarske proizvodnje, biomasa iz uljarica, algi i trava), kao i biomasa životinjskog porekla (otpad i ostaci iz stočarstva)*. Veliki broj brzorastućih biljnih vrsta moguće je gajiti sa ostvarivanjem visokih prinosa i koristiti kao biomasu. Energija iz biomase se dobija biohemijskim i termohemijskim procesima. Biohemijskim procesima fermentacije i anaerobne razgradnje dobijaju se biogoriva (*alkohol, biodizel i biogas*), a termohemijskim procesima spaljivanja direktno se proizvodi energija. Biomasa se može direktno pretvarati u energiju sagorevanjem i dobijanjem električne energije u manjim termoelektranama. Fermentacija biomase u alkohol sada je najrazvijenija metoda hemijske konverzije biomase. Anaerobnom fermentacijom biomase dobija se metan. Biogas nastaje fermentacijom biomase bez prisustva kiseonika i sadrži metan i ugljendioksid u odnosu dva prema jedan i može se upotrebljavati kao gorivo. Kao ostatak fermentacije dobija se kvalitetno biološko đubrivo. Grejanjem bez prisustva vazduha - suvom destilacijom ili pirolizom od biomase se dobija metanol, aceton, drveni ugalj i drugi produkti. Gasifikacijom biomase dobija se gas koji se dalje može energetska koristiti.

Grafikon 106. Biomasa
Izvor: Babović i sar. 2010.

U poljoprivredi i šumarstvu i na farmerskom gazdinstvu svake godine nastaju velike količine biomase. Za energetske korišćenje moguće je upotrebiti 30% pšenične slame, a slični odnosi se mogu izračunati i za ostale poljoprivredne useve, jer se energija može proizvoditi iz niza poljoprivrednih proizvoda kao što su *slama, kukuruzovina, koštice i ostaci voća, ostaci uljarica i drugo*. Biomasa kao obnovljivo gorivo je materija sačinjena od biljne mase u vidu proizvoda, nusproizvoda, otpada ili ostataka biljne mase. Prema agregatnom stanju, s obzirom na način energetske korišćenja, biomasa se deli na *čvrstu, tečnu i gasovitu*. Čvrstu biomasu čine ostaci ratarske proizvodnje, ostaci rezidbe iz voćnjaka i vinograda, ostaci šumarstva, biljna masa brzorastućih biljaka, deo selektovanog komunalnog otpada, ostaci iz drvnoprerađivačke industrije, ostaci primarne i sekundarne prerade poljoprivrednih proizvoda i drugo. Pod tečnom biomasom podrazumevaju se tečna biogoriva - biljna ulja, transesterifikovana biljna ulja - biodizel i bioetanol. Gasovitu biomasu predstavlja biogas koji se proizvodi iz životinjskih ekskremenata u vidu tečnog stajnjaka ili energetske biljake (*silaza, trave, silaza kukuruza i sl.*).

Za proizvodnju biogasa koriste se ekskrementi životinja, biljni supstrat i silaza kukuruza. Oklasci kukuruza na malim i srednjim farmerskim gazdinstvima najveći su energetske potencijali, zatim, slama pšenice i soje, kukuruzovina i ostaci suncokreta i drugo. Sirovine koje se koriste za proizvodnju biogasa su: tečno i čvrsto stajsko đubrivo životinja i ljudi, biološki otpad iz stambenih delova, poljoprivredni otpad (zelena masa-ostaci od povrća, voća, kukuruzna silaza, listovi šećerne repe), otpadne vode prehrambene industrije (pivara, prerada voća i povrća, proizvodnja vina, mlekarstva, šećerana, industrija celuloze, mesna industrija i dr.), komunalne vode i mulj iz kanalizacije, otpad iz kuhinja i ugostiteljskih objekata, biološki otpad iz klanica i mlečna surutka. Primena biogasa moguća je u domaćinstvima za kuvanje i rasvetu i u kogeneracijskim postrojenjima za proizvodnju električne i toplotne energije. Biogas je obnovljiv izvor energije. Njegova proizvodnja na farmerskim gazdinstvima i preduzećima obezbeđuje energiju, prihode i štiti životnu sredinu. Proizvodi se regionalno i stvara uslove za zapošljavanje i angažovanje industrije. Sporedni proizvod je biođubrivo za razvoj organske proizvodnje. Biogas se sastoji od 50-75 metana, 25-45% ugljendioksida i u manjim količinama sadrži vodenu paru, azot, kiseonik, vodonik, kiseonik i vodoniksulfid. Udeo gasova u biogasu zavisi od sirovine i upravljanja procesom. Sastav biogasa pokazuje da je opasan po čovekovu okolinu i zdravlje živih organizama, jer je metan u određenim uslovima eksplozivan. Sirovine koje se koriste za proizvodnju biogasa su: tečno i čvrsto stajsko đubrivo životinja i ljudi, biološki otpad iz stambenih delova, poljoprivredni otpad (zelena masa-ostaci od povrća, voća, kukuruzna silaza, listovi šećerne repe), otpadne vode prehrambene industrije (pivara, prerada

voća i povrća, proizvodnja vina, mlekar, šećerana, industrija celuloze, mesna industrija i dr.), komunalne vode i mulj iz kanalizacije, otpad iz kuhinja i ugostiteljskih objekata, biološki otpad iz klanica i mlečna surutka.

Biodizel se dobija iz biljnih ulja uljane repice, soje, suncokreta i palme ili iz bilo koje mešavine ovih ulja. Tehnologija proizvodnje na bazi trans-esterifikacije je proces koji povezuje ulja i masti sa mono-alkoholom u prisustvu katalizatora i stvara metil estre masnih kiselina-biodizel, glicerol, stočna hrana, đubrivo i ostali sporedni proizvodi. Dodavanjem biodizela benzinu poboljšavaju se njegova energetska i ekološka svojstva. Veliki broj farmerskih gazdinstava različitih veličina u oblasti raznovrsne ratarsko-povrtarske, stočarske, voćarske, vinogradarske i drugih proizvodnji daje mogućnosti za razvoj multifunkcione organske poljoprivredne proizvodnje, korišćena obnovljivih izvora energije na farmi i na toj osnovi postizanje energetske samostalnosti i ekološki čiste farme. Farmersko gazdinstvo proizvodi kvalitetnu zdravstveno bezbednu hranu i energiju iz obnovljivih izvora za sopstvene potrebe i za tržišnu prodaju.

Proizvodnja bioetanol iz biomase i celuloznog otpada. Bioetanol je najvažniji supstitut fosilnih goriva. Proizvodi se fermentacijom sirovina biomase i služi kao dodatak benzinu. Može se proizvesti iz svih sirovina koje sadrže skrob i celulozu. Tako se dobija iz kukuruza, kukuruzne šase, slame i novinskog papira kao otpada i drveta.

Primena geotermalne u agrobiznisu na farmi. Dokazano je da područje Srbije i pokrajine Vojvodine obiluje bogatim izvorima geotermalne energije čija prosečna vrednost temperaturnog gradijenta je veća od prosečne vrednosti Evrope. *Geotermalna ekološki čista energija i u agrobiznisu koristi se u staklenim baštama, toplim lejama, oborima, stajama, ribnjacima, prehrambenoj industriji i u uslužnim delatnostima.* (Babović, Tasić, 2013). Povećanje proizvodnje iz konvencionalne, a prioritetno organske proizvodnje hrane podrazumeva primenu savremene agroekotehnologije i korišćenje više čiste energije u direktnom i indirektnom obliku (Lazić, Babović, 2008). Direktna način pretpostavlja korišćenje „iskorišćenih“ termalnih voda, pogodne temperature i mineralizacije za navodnjavanje, čime se postiže intenzivniji i brži rast poljoprivrednih useva. Izuzetan značaj ima indirektno korišćenje termalne vode za zagrevanje staklenih bašti, toplih leja, brojlara, štala, ribnjaka i objekata za proizvodnju, preradu, obradu i čuvanje voća, povrća u agroekoturizmu i drugim delatnostima uz očuvanje životne sredine.

Primena geotermalne energije u zagrevanju staklenika/plastenika predstavlja jednu od najčešćih upotreba geotermalnih izvora. Plastenici predstavljaju jednu od najviše upotrebljivanih varijanti i sa produženjem perioda trajanja pokrivenog materijala i najrentabilniji. Potrebno je uraditi tehno-ekonomsku analizu radi pravilnog izbora biljaka i strukture proizvodnje, temperature, sistema termalnog grejanja i optimalnih dimenzija staklenika/plastenika da bi investicija i proizvodnja bila rentabilna. Sistemi za zagrevanje staklenika/plastenika obuhvataju cirkulacione krugove vruće vode kroz cevi ili cirkulaciju toplog vazduha preko duvača vazduha ili kroz cevi. Cevi mogu da se postave ili iznad ili na tlo unutar plastenika, a takođe je moguće i rešenje ukopavanjem 10-40 cm ispod površine (Janković, 2013). *Geotermalna energija se u industriji koristi za sušenje, isparavanje, pranje i pasterizaciju mleka.* Sušenje voća i povrća predstavlja jednu od najšire korišćenih oblasti primene geotermalne energije. Temperaturski interval korišćenja geotermalne energije kreće se od 30 do 180°C. Upotreba geotermalne energije u industriji, zahteva izvore temperature iznad 100°C. Oprema u oblasti direktne primene geotermalne energije je standardnog tipa i mora se obratiti pažnja na temperaturu i kvaliteta vode. *Sušenje povrća* ima za cilj očuvanje nutritivnih vrednosti, pojeftinjuje skladištenje, transport i pakovanje hrane. Sušenje poljoprivrednih proizvoda je najvažnija industrijska primena za niske ili srednje temperature geotermalne

energije (40-150 °C). *Sušeni paradajz prolazi sledeće korake u procesu*: predušni tretman, sušenje ili dehidracija i postdehidracijski tretman, kao što je inspekcija, skrining i pakovanje. *Gajenje tropskih riba* u klimatskim uslovima Srbije moguće je grejanjem vode, korišćenjem industrijskih toplih voda i korišćenjem geotermalnih voda. Zbog svojih osobina prilagodljivosti Tilapija i Afrički som prepoznati su kao vrste najpogodnije za introdukciju u našu akvakulturu. Prilikom izrade projekta geotermalnog ribnjaka treba razmotriti kvalitet i protok vode, toplotne gubitke, gustinu naseljenosti, upotrebljeni materijal za izgradnju bazena, termičku izolaciju i dimenzije. Tehnološko-proizvodni rezultati gajenja **afričkog soma** u našim uslovima ostvareni su u objektu površine 0,1 ha i visine vodenog stuba 100-155 cm u oglednom ribnjaku Mošorin. Tilapija je gajena u objektu sa bunarskom vodom (0,125 ha, 1,5 m dubina eksperimentalnog ribnjaka Mošorin) tokom letnjeg perioda u trajanju od 107 dana (Ćirković, 2006, 2008). Postignut je prinos Tilapije 2,3 t/ha, a prinos Soma 1,3 t/ha.

Ekonomska analiza, koja uvažava smernice *ekoloških* zahteva pokazuje da su baštine iznad 40 °C i jakog izliva (*oko 60 m³/h*) rentabilne pod uslovom da je potrošač sposoban koristiti potencijal bušotine od 6.000 h/godišnje.

Utvrđivanje prodajne cene C_{gte} na osnovu pariteta cena energenata i energije iskazan preko energetskog ekvivalenta (€/kWh).

Cena mazuta	37, 52 din/kg	0, 332 €/kg	3, 38 din/kWh	0, 026 €/ kWh
Cena prirodnog gasa	39, 21 din/ m _v ³	0, 347 €/m _v ³	4, 23 din/kWh	0, 036 €/ kWh
Cena GTV (zavisno od PGTS)	41, 64 din/ m _v ³	0, 368 €/kg	1, 44 din/kWh	0, 013 €/ kWh
Cena električne energije	/	/	4, 41 din/kWh	0, 042 €/ kWh
Centralno grejanje	/	/	/	0, 063 €/ kWh

Izvor: Janković, 2013., Babović i Tasić, 2013.

Na osnovu izračunate proizvodne cene GTV u zavisnosti od promene protoka i ustanovljenog pariteta energenata i energije definiše se prodajna cena GTE i je utvrđen povoljni paritet cena i ekonomska prednost korišćenja GTE u odnosu na ostale izvore energije.

7.9.16 Neke metode za realizaciju Strategije poljoprivrednog i ruralnog razvoja

U metode za operativno sprovođenje strategije poljoprivrednog i ruralnog razvoja spadaju: *stalni makroprogrami ili razvojna politika, agrarna i poreska politika, koordinacija i usmeravanje razvoja i nauka, obrazovanje i savetodavne stručne službe.*

U makroprograme spadaju: *upravljanje zemljištem, upravljanje vodama, n a v o d n j a v a n j e , povećanje poljoprivrednog gazdinstva, oživljavanje i svestrani razvoj sela, obrazovanje, nauka i stručne službe, transformacija i organizacija poljoprivrede.*

- *Čuvanje zemljišta* za intenzivnu i organsku poljoprivrednu proizvodnju i sprečavanje pretvaranja poljoprivrednog u nepoljoprivredno zemljište. Osposobljavanje poljoprivrednog zemljišta za intenzivnu i organsku proizvodnju putem melioracija, unošenja organskih đubriva i sprečavanja unošenja hemijskih sredstava i zagađenja zemljišta. Povećanje poseda poljoprivrednika radi stvaranja uslova za optimizaciju proizvodnje i proizvodne strukture u skladu sa ciljevima razvoja i izvozne orijentacije.
- Podrškom razvoja i *primena navodnjavanja do većih prinosa, izmene proizvodne strukture, intenziviranja proizvodnje, veće proizvodnje, veće produktivnosti i konkurentnosti u izvozu, racionalno korišćenje resursa u ruralnim područjima, ostvarivanje većih prihoda, kvalitetnijeg života i ostanka na selu.* Potrebno je stimulisati izgradnju sistema za navodnjavanje poseda poljoprivrednika za intenzivne proizvodnje, proizvodnju povrća, voća i grožđa i leguminoza za ishranu stoke kao i manjih i većih sistema za odvodnjavanje, odbranu od poplava, povećanje produktivnosti i zaštitu zemljišta od zagađenja. Klimatske

promene, aridnija klima i nedostatak padavina zahtevaju operativno definisanje programa zaštite od svih nepogoda u svim lokalnim zajednicama i zemlji u celini. Potrebno je investirati u akumulacije vode za navodnjavanje u cilju povećanja navodnjavanja useva, voćnjaka i vinograda u konvencionalnoj a prioritarno u integralnoj i organskoj proizvodnji radi povećanja prinosa i proizvodnje za preradu u finalne proizvode i dinamiziranje izvoza. *Proizvodnja „pod otvorenim nebom“* izložena je vremenskim nepogodama kao što su suša, grad i mraz. *Usled dejstva grada*, pored izvesne odbrane, štete su velike usled nepotpunog radarskog osmatranja, kašnjenja u komandi i neadekvatne organizacije izvršenja na terenu. *Predlažemo da se u Srbiji realizuje projekat avio-odbrane na calokupnoj teritoriji i tako reši zaštita od grada u uslovima klimatskih promena.*

- Treba podsticati *opremanje gazdinstva sa mehanizacijom* za rad u ekonomskom dvorištu za lakši i privlačan rad i ostanak mladih na selu. Neophodno je uraditi modele optimalnog gazdinstva za reone i pojedine proizvodnje u pogledu veličine, proizvodne strukture korišćenja zemljišta i broja stoke po vrstama radi postizanja maksimalnog prihoda i profita.
- *Nastavne programe u osnovne škole treba dopuniti sa sadržajima iz konvencionalne, integralne i organske poljoprivrede, prerade i prometa radi sticanja znanja i ljubavi da se mladi bave savremenom farmerskom i plantažnom organskom proizvodnjom hrane.*
- *Za mlade poljoprivrednike organizovati obuku iz svih delatnosti i dodeliti im „Zelene diplome“* koje bi pružale pogodnosti kod dobijanja podsticajnih sredstava i sredstava pod povoljnim uslovima za realizacije investicionih programa u ruralnim područjima.
- Treba afirmisati *koncept organizovanja i udruživanja proizvođača u procesu proizvodnje, prerade i prometa i akcionarstva* radi korišćenja raspoloživih resursa, realizacije malih i srednjih programa, povećanja ekonomičnosti i konkurentnosti u poslovanju.
- Selo se demografski u kontinuitetu prazni i u mnogim selima se gase čitava domaćinstva. Potrebno je *kreirati koncept (doneti Programe za svako selo) podsticajnog oživljavanja i svestranog razvoja sela* putem proizvodno ekonomskih mera razvoja proizvodnje i nepoljoprivrednih delatnosti i poboljšanja uslova za život na selu.
- *Programi oživljavanja sela i poljoprivrede treba da doprinesu stvaranju većeg i jačeg gazdinstva, uvođenje savremene tehnologije u proizvodnji, razvoju infrastrukture, ulaganjima u proizvodnju, preradu i agroturizam i druge delatnosti radi ostvarivanja dohotka i kvalitetnijeg života na selu.* Potrebno je stvarati i ulagati u veće i savremene farme stoke, plantaža voća, grožđa, lekovitog bilja, prerade, turističkih i prodajnih objekata. Prema definisanim ciljevima ruralnog razvoja u selima treba realizovati konkretne Programe koji su ekonomski opravdani i koji doprinose svestranom razvoju sela i pristojnom životu porodica i farmera na selu. *Prioritetno treba ulagati u izvozne programe i druge profitabilne i tržišno orjentisane proizvodne i uslužne programe.* Na konkretnim programima za svako selo i ruralno područje treba inicirati povraćaj na ekonomskim osnovama poljoprivredi i drugim delatnostima koji doprinose kvalitetnijem životu na selu. *Ekonomskim merama treba obezbediti osnivanje novih farmi krava, tovnih junadi, ovaca, živine, ribnjaka, pčelinjaka i plantaža malina, šljiva, jabuka, brsaka, višanja, oraha i lešnika, borovnica, aronije i drugih vrsta voća i vinskog i stonog grožđa i njihovo udruživanje u kooperative radi povećanja prodaje i izvoza na inotržišta.*
- *Potrebno je racionalnije organizovati celokupno školstvo, a posebno visoko školstvo primeriti razvoju poljoprivrede Srbije, ruralnih područja i izvozu.* Finansira se nepotrebno veliki broj visokoškolskih ustanova umesto da se sredstva ulože u svestrani razvoj sela i poljoprivrede, a fakulteti svedu na potrebe razvoja poljoprivrede i sela. *Govori se stalno o reformama, a ne usklađuje se opis sa potrebama razvoja poljoprivrede, prerade i ruralnih područja.* Višak škola i fakulteta prepustiti da se samoorganizuju i privatno pružaju usluge ako se bez njih ne može. *I stručne savetodavne službe je potrebno interesno povezati sa*

proizvođačima kako bi se agrotehnologija dosledno sprovodila i povećali prinosi i proizvodnja za izvoz. Ovako se savetovanje odvija na stereotipan način, preko sredstava informisanja, dobijanja projekata od države, a prinosi su kao pre 20 godina i manji od EU za 50%. U celini kod nas je problem loša i nefunkcionalna organizacija proizvođača, stručnih službi, instituta i fakulteta u svim oblastima. Sve se odvija neplanski. Školuju se kadrovi, narod plaća, a ne zna se za koga i gde će raditi. Strategije su papirnate i ne postoje konkretne mere i odgovornost za realizaciju istih. Tako i strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja je prepisani dokumenat EU i okruženja. Evropska unija preko 57 godina vodi podsticajnu i razvojnu savremenu agrarnu politiku. Naši stratezi su zanemarili naše stanje, nivo razvijenosti, mogućnosti razvoja i kvantifikaciju u skladu sa veličinom nacionalnog dohotka za realizaciju razvojnih ciljeva. Država treba da finansira ili sufinansira samo kadrove koji su potrebni i koji se prema potrebama mogu zaposliti, a ne da finansira isti broj studenata po fakultetima radi rada fakulteta i škola.

- *Agrarna politika je najznačajnija za ostvarivanje strategije razvoja poljoprivrednog i ruralnog razvoja. Ista mora biti usaglašena sa prioritetnim razvojnim ciljevima i sa agrarnom politikom u procesu pridruživanja Evropskoj uniji uz uvažavanje naših specifičnosti i nivoa razvijenosti. To znači da je težište na jačanje konkurentnosti proizvodnje i prerade, racionalno upravljanje zemljištem i zaštiti životne sredine i podršci ruralnom multifunkcionalnom razvoju i diverzifikaciji poslovnih delatnosti u ruralnim područjima. S obzirom na izvoznju orijentaciju potrebno je podsticati izvozne programe i raznovrsne prehrambene proizvode. Pri čemu treba podržavati tržišnu proizvodnju i izmenu proizvodne strukture, izvoz, izgradnju i jačanje savremenog gazdinstva, zaustavljanje depopulacije sela, razvoj stručne službe i primene znanja na imanjima poljoprivrednika i obrazovanje proizvođača.*
- *Poreska politika treba da ima razvojni karakter i da podstakne prioritetna razvojna opredelenja putem poreskih olakšica za povećanje poseda, podstakne setvu, uzgoj lekovitog bilja na neproduktivnim zemljištima, obnovu napuštenog gazdinstva, razvoj organske proizvodnje i prerade i razvoj agroturizma i drugih delatnosti.*
- *U investicijama prednost dati programima za povećanje izvoza i svestrani razvoj sela. Treba prioritetno ulagati u: programe poljoprivrede i razvoja ruralnih područja i sela, zaštitu poljoprivrednog zemljišta, navodnjavanje, jačanje poljoprivrednog gazdinstva, proizvodnju organske hrane, razvoj seoske infrastrukture, stručne službe i obrazovanje proizvođača. Iz agrarnog budžeta treba podsticati prioritetne izvozne programe iz stočarstva, voćarstva i vinogradarstva, izgradnje održivih proizvodnih, preradnih, uslužnih programa u ruralnim sredinama. Investicije treba da podstaknu brži razvoj poljoprivrede i ruralnih sredina, modernizaciju prerade i povećanje kvalitetnog asortimana i konkurentnosti na svetskom tržištu.*
- *Agrarni budžet je najefikasniji elemenat ekonomske politike za podsticaj poljoprivrede i ruralnog razvoja. Agrarni budžet treba da učestvuje u ukupnom budžetu u procentu kojim poljoprivreda doprinosi stvaranju društvenog proizvoda i treba težiti da se postigne planirano učešće sa rastom nacionalnog dohotka. Opštine takođe treba da formiraju agrarni budžet za realizaciju lokalnih prioritetnih programa ruralnog razvoja. Treba koristiti i sredstva EU za subvencije i ruralni razvoj i druge namene. Sredstvima iz Agrarnog budžeta izvršiti restrukturiranje i inicirati brži rast ruralnih područja, dinamizirati investicije u programe ruralnog razvoja, navodnjavanja, operativne programe usaglasiti sa potrebama razvoja sela, sprečiti pražnjenje ruralnih područja, razvijati seoski turizam i druge neproizvodne delatnosti, obnoviti i razvijati infrastrukturne sadržaje u ruralnim područjima.*
- *Potrebna je racionalna i efikasna organizacija svih institucija koje su od posebnog interesa za razvoj poljoprivrede i ruralni razvoj Srbije. Tako treba sprovesti racionalnu organizaciju*

Ministarstva, robnih rezervi, nauke, školovanja i obrazovanja poljoprivrednika, stručnih službi u skladu sa organizacijom istih u razvijenim zemljama. Eliminirati dupliranje poslova po horizontali i vertikali u državi. Poslovno organizovati zadružni savez i privrednu komoru kao u razvijenim zemljama, a ne stvarati po vertikali administraciju koja nikome ne služi, da budu u funkciji kreiranja biznisa i profita, a ne stereotipnog neproduktivnog rada.

8 ZAKLJUČAK

Agroekonomska politika poljoprivrednog i ruralnog razvoja ima strateški i prioritetni značaj u sveukupnoj ekonomskoj politici Evropske unije. Politika poljoprivrednog, ekološkog i ruralnog razvoja kao strateški segment Zajedničke poljoprivredne politike (CAP) evoluirala je od agrarne politike koja se bavila strukturnim pitanjima poljoprivrede prema politici koja svestrano sagledava ulogu i višestruki značaj poljoprivrede i sela u društvu i prema svestranim pitanjima ruralnog razvoja. Težište je da implementiramo agroekonomsku politiku Evropske unije na budući poljoprivredni i ruralni razvoj Srbije.

- CAP je u prvoj deceniji obezbedio povećanje produktivnosti i proizvodnje, stabilizaciju tržišta, distribuciju i zadovoljenje potreba potrošača, zaštitu i standard proizvođača i prehrambenu sigurnost u snabdevanju sa hranom po prihvatljivim cenama za potrošače. Kompleksnim sistemom garantovanih zaštitnih cena, uvoznom zaštitom, tržišnim intervencijama postignuta je samodovoljnost u proizvodnji i potrošnji hrane, stabilnost tržišta i rast dohotka poljoprivrednih proizvođača. *Period od šezdesetih do osamdesetih godina* je izuzetno prosperitetan period CAP-a, imajući u vidu obim sredstava koji je izdvajan za podršku poljoprivredi, cenovnu podršku i rast produktivnosti.
- Period od sredine osamdesetih (1984.) kada je uveden sistem kvota za mleko do 1992. karakteriše period nastanka tržišnih viškova poljoprivrednih proizvoda i težnja da se smanje davanja za poljoprivredu u budžetu Evropske zajednice. Redefinisana je agrarna politika i utvrđeni zadaci redukcije viškova poljoprivrednih proizvoda, diverzifikacija proizvodnje i unapređenje kvaliteta proizvoda, definisano pitanje dohotka malih porodičnih gazdinstava, zaštita agrokruženja i održivi razvoj, razvoj ekološke svesti proizvođača i razvoj industrija za preradu poljoprivrednih proizvoda.
- Usled nastanka izraženih tržišnih viškova hrane, povećanih budžetskih izdataka i pritiska sa tržišta i proširenja Evropske zajednice, reformom iz 1992. godine uvedena su *direktna plaćanja po oblastima farmerima*, smanjene interventne cene u stočarstvu, a uvedeno posebno plaćanje i direktna podrška poljoprivrednoj proizvodnji, stavljanje zemljišta van upotrebe i uvedena gornja granica troškova, radi sprečavanja povećanja troškova. Reforma je označila prekretnicu u razvoju CAP-a, jer je predviđeno snižavanje cena poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda radi njihove konkurentnosti na unutrašnjem i svetskom tržištu, a sniženi prihodi seljacima su kompenzovani direktnim plaćanjima, uvedene su dodatne mere za uređenje tržišta i zaštitu životne sredine. Uvedena su direktna *dohodovna plaćanja proizvođačima*, prema ograničenoj površini i broju grla po hektaru pod krmnim usevima, umesto cenovne podrške, donet je set mera za *podsticaj razvoju ruralnih sredina i zaštiti agrokruženja*. Usvojen je *program prevremenog penzionisanja proizvođača, pošumljavanja i program e k o l o š k i (organske) prihvatljive poljoprivrede*.
- Reforma definisana u Agendi 2000 predvidela je povećanje konkurentnosti poljoprivrednih proizvoda na evropskom i svetskom tržištu, nastavljeno sniženje interventnih cena poljoprivrednih proizvoda i povećano direktno plaćanje proizvođačima, stvaranje uslova za dostojni standard i život licima koja žive od poljoprivrede, razvoj i širenje drugih poslova i izvora prihoda za poljoprivrednike, *osmišljavanje nove politike ruralnog razvoja*, koja postaje pored poljoprivrede drugi potporni stub CAP-a, implementacija ekološkog načina shvatanja i zaštite životne sredine, povećanje kvaliteta i zdravstvene bezbednosti hrane.
- U 2003. godini usledile su nove reforme poljoprivredne politike kroz *smanjenje direktnih subvencija farmerima i usmeravanje istih u ruralni razvoj*, implementaciju programa za ruralni razvoj, sniženje interventnih garantovanih cena za pojedine proizvode, smanjenje

cena žitarica, uvedena *direktna jedinstvena plaćanja farmerima - jedinstvena šema plaćanja po farmi (plaćanja koja ne zavise od obima proizvodnje), standardi zdravlja, dobrobiti životinja, bilja, zaštita životne sredine, očuvanje zemljišta, proizvodnja kvalitetnih organskih proizvoda uz poštovanje ekoloških principa. Kreirana savremena reformisana agrarna politika predvidela je podršku ruralnom razvoju merama za prilagođavanje proizvodne strukture, razvoj ruralnih područja i zaštitu životne sredine.*

Za agroekološke programe daju se subvencije farmerima po hektaru i grlu za smanjenje upotrebe mineralnih đubriva i pesticida i *primenu organske proizvodnje*, konvertovanje obradivih površina u pašnjake, redukovanje broja uslovnih grla po hektaru pod krmnim usevima, gajenje ugroženih biljnih i životinjskih vrsta, održavanje napuštenih površina i šuma, izostavljenu površinu iz proizvodnje radi zaštite životne sredine i biotopa, upravljanje zemljištem za odmor i rekreaciju, unapređenje obuke farmera za primenu ekoloških metoda i načina organske poljoprivredne proizvodnje.

- Pristupanje STO podrazumeva smanjenje podsticaja poljoprivredi, liberalizaciju svetske trgovine poljoprivredno prehrambenih proizvoda, sanitarnu i fitosanitarnu kontrolu, bezbednost hrane i kvalitet hrane.
- Savremena politika Ruralnog razvoja Evropske unije zasnovana je na principu multifunktionalnosti poljoprivrede i razvoju organske poljoprivrede, multisektorskom i integralnom pristupu ruralnoj ekonomiji, diverzifikaciji delatnosti, kreiranja novih izvora prihoda u ruralnim oblastima, mogućnosti zapošljavanja, očuvanju ruralnog bogatstva, decentralizaciji, partnerstvu na lokalnom i regionalnom nivou i otvorenosti u kreiranju i liderskom rukovođenju razvojnim programima. Politika ruralnog razvoja Evropske unije u periodu (2007-2013.) kanalisana je na četiri oblasti: *povećanje konkurentnosti poljoprivrede, prehrambenih proizvoda i šumarstva, poboljšanje životne sredine i podrška dobrom upravljanju zemljištem, poboljšanje kvaliteta života i diverzifikacije ekonomije u ruralnim regionima i LEADER pristup ruralnog razvoja lokalnih zajednica sa jedinstvenim finansiranjem.*

Ruralni razvoj podrazumeva razvoj *multifunktionalnih ruralnih područja*, demografsku obnovu, korišćenje svih resursa za proizvodnju hrane, posebno hrane iz organske proizvodnje, razvoj nepoljoprivrednih delatnosti, agroturizam, urbanizaciju, infrastrukturu, obrazovanje, kulturu i očuvanje ekosredine, odnosno stvaranje savremenog i urbanog sela. *Multifunktionalna poljoprivreda obuhvata proizvodnju poljoprivrednih, nepoljoprivrednih i uslužnih delatnosti, razvoj ruralnih područja uz zaštitu životne sredine. Održiva organska poljoprivreda je način proizvodnje koji, posmatran u dužem vremenskom periodu, unapređuje kvalitet životne sredine i resurse na kojima se proizvodnja zasniva, zadovoljava čovekove potrebe za hranom i vlaknima, ima ekonomsku isplativost i unapređuje kvalitet života farmera i celokupnog društva.* Razvoj *agroekoloških oblika turizma* doprinosi razvoju poljoprivredne proizvodnje, infrastrukture, kvaliteta proizvoda, zdravstvenu bezbednost proizvoda, dodatne prihode domaćinstva, otvaranje radnih mesta, razvoju usluga, očuvanju kulturne baštine, poboljšava kvalitet života na selu i zaštiti životne sredine.

- Glavni ciljevi reforme su da CAP do 2020. bude *zelenija sa bolje postavljenim ciljevima, uz pravedniju raspodelu prihoda podrške poljoprivrednicima širom Evropske unije i efikasniju politiku ruralnog razvoja.* U skladu sa opštim ciljevima CAP-a mogu se istaći tri dugoročna strateška cilja politike ruralnog razvoja EU-a: *poboljšanje konkurentnosti poljoprivrede (održiva proizvodnja hrane), održivo upravljanje prirodnim resursima i klimatske akcije i uravnoteženi teritorijalni razvoj ruralnih područja.*

Strateški ciljevi su sažeti u 6 prioriteta: *Podsticanje transfera znanja u poljoprivredi, šumarstvu i ruralnim područjima; Unapređenje konkurentnosti svih vrsta poljoprivrede i poboljšanje održivosti gazdinstva; Promovisanje organizacije lanaca ishrane i upravljanje rizicima u poljoprivredi; Obnavljanje, očuvanje i unapređenje ekosistema zavisi od poljoprivrede i šumarstva; Promovisanje efikasnosti resursa i podrška prelaza ka niskougljeničnim i klimatskim otporima ekonomije u poljoprivredi, preradi i šumarstvu i Promovisanje socijalne inkluzije, smanjenje siromaštva i ekonomski razvoj u ruralnim sredinama.*

- Razvojni put Unije od pola veka pokazuje suptilnost u agrarnom i ruralnom razvoju i konkretnim merama za njegovo ostvarivanje. Razvojni put poljoprivrednog i ruralnog razvoja praćen je velikim izdvajanjem podsticajnih sredstava u razne fondove za ostvarivanje razvojnih strategija. Integralni ruralni razvoj, agroekološka politika i mere podsticanja razvoja ekološke ili organske proizvodnje predstavljaju novinu i buduće tokove razvoja i zajedničke agrarne politike. U suštini, taj put je i put našeg razvoja, posebno integralne i organske proizvodnje hrane i ruralnog razvoja, uz zaštitu životne sredine i uvažavanje naših specifičnosti.
- *Dok je EU putem CAP-a 57 godina vodila podsticajnu razvojnu politiku poljoprivrednog i ruralnog razvoja, srpska poljoprivreda je bila snabdevač u proizvodni hrane, sa skromnim podsticajnim sredstvima, malim agrarnim budžetom, snažnom deagrarizacijom i izraženim migracijama, izraženim disparitetom cena, niskim dohotkom poljoprivrednih proizvođača, malim investicionim ulaganjima, nepovoljnim uslovima finansiranja, napuštanjem sela i odlazak stanovništva u grad ili van zemlje. Tako se naše selo i ruralne oblasti mogu hvaliti i upoređivati samo na osnovama čiste ekološke životne sredine koja stvara uslove za razvoj ekoloških sistema proizvodnje hrane za razvijena tržišta.*
- Poljoprivreda Srbije nalazi se pred velikim zadacima i izazovima koji nameće pristupanje Evropskoj uniji. Pristupanje donosi brojne promene, kao što su promene u strukturi proizvodnje, organizovanju poljoprivrednih gazdinstava, upravljanju resursima, sistemu kontrole proizvodnje i bezbednosti hrane, pristupu tržištu, odnosu prema očuvanju životne sredine, ruralnom razvoju i usvajanju svih evropskih standarda. Srbija mora prilagoditi domaću agrarnu politiku i približiti je CAP, pre svega, u smislu mera agrarne politike koje se implementiraju u zemlji a postepeno i u smislu visine sredstava izdvojenih u svrhu podsticanja poljoprivrede i ruralnog razvoja.
- U Strategiji razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja Srbije do 2024 godine definisani su sledeći strateški ciljevi: *Rast proizvodnje i stabilnost dohotka proizvođača; Rast konkurentnosti i prilagođavanje zahtevima domaćeg i inostranog tržišta i tehničko-tehnološko unapređenje sektora; Održivo upravljanje resursima i zaštita životne sredine; Unapređenje kvaliteta života u ruralnim područjima i smanjenje siromaštva; Efikasno upravljanje javnim politikama i unapređenje institucionalnog okvira razvoja poljoprivrede i ruralnih sredina.*

Realizacija strateških pravaca razvoja održive poljoprivrede i ruralnog razvoja Srbije podrazumeva i dosledno sprovođenje razvojne politike kroz: *Stabilizaciju dohotka u poljoprivredi; Finansiranje poljoprivrede i ruralnog razvoja i upravljanje rizicima; Efikasno upravljanje zemljištem i povećanje dostupnosti zemljišnih resursa; Unapređenje stanja fizičkih resursa; Unapređenje sistema transfera znanja i razvoj ljudskih potencijala; Prilagođavanje i ublažavanje uticaja klimatskih promena; Tehnološki razvoj i modernizacija poljoprivredne proizvodnje i prerade; Razvoj tržišnih lanaca i logističke podrške sektoru poljoprivrede; Zaštita i unapređenje životne sredine i očuvanje prirodnih resursa; Očuvanje poljoprivrede, prirodnih i ljudskih resursa u područja sa otežanim uslovima rada; Diverzifikacija ruralne ekonomije i*

očuvanje kulturne i prirodne baštine; Unapređenje socijalne strukture i jačanje socijalnog kapitala; Modernizacija i prilagođavanje organa i organizacija i zakonodavstva i Unapređenje kvaliteta i bezbednosti proizvoda.

- *U postojećim strategijama razvoja Srbije usaglašeni su strateški pravci poljoprivrednog i ruralnog razvoja sa politikom EU, ali nije izvršena kvantifikacija i obezbeđena sredstva za realizaciju iste. Praktično, prepisuju se strategije sa puno stranih reči, definišu vizije i strategije, ali se ne vidi način njihove realizacije iz skromnog agrarnog budžeta i očekivanih sredstava iz EU. Prepisuju se pravci i ciljevi od EU a ne uvažavaju se naše specifičnosti, jer prihvatamo sadašnjost, a zaboravljamo da je EU pedeset godina ulagala u razvoj i finansijski snažno podržavala poljoprivredni i ruralni razvoj.*
- *Na osnovu raspoloživih resursa i kapaciteta, tražnje na svetskom tržištu, profitabilnosti proizvoda i ciljeva poljoprivrednog i ruralnog razvoja EU i Srbije, definisani su konkretni operativni razvojni prioriteti poljoprivrede, prerade i sela Srbije. Strateško opredelenje je razvoj održive poljoprivrede koja treba da ispunjava ekonomske, ekološke i međunarodne standarde. Težište je da se razvija ekološki prihvatljiva organska poljoprivreda koja doprinosi proizvodnji kvalitetne zdravstveno bezbedne i sertifikovane hrane za potrebe potrošača uz ostvarivanje ekonomskog i ekološkog profita i zaštite životne sredine. Multifunkcionalna farmerska proizvodnja doprineće razvoju integralne i organske proizvodnje i svestranog ruralnog razvoja. U poljoprivredi treba maksimalno primeniti znanje i inovacije radi povećanja produktivnosti kako bi postala produktivna i konkurentna na tržištu. Istovremeno prioritet treba dati razvoju inovativne prehrambene industrije radi proizvodnje široke lepeze finalnih proizvoda za potrebe izvoza i višestruko povećanje vrednosti proizvodnje. Potrebno je uspostaviti interaktivne međuodnose između proizvodnje, prerade, obrazovanja, naučno istraživačkog rada, preduzetništva i prometa u funkciji kreativnog razvoja novih proizvoda i prodora na konkurentnom međunarodnom tržištu. Treba uspostaviti organizaciju na bazi kooperativa ili zadruga i klastera između fakulteta, istraživačkih institucija, poljoprivrednih preduzeća, multinacionalnih farmi i prehrambenih organizacija.*

Razvojni prioriteti su:

- *Svi konkurentni izvozni poljoprivredno-prehrambeni proizvodi imaju prioritet u razvojnoj strategiji i agrarnoj politici;*
- *Brži razvoj stočarstva i organskog farmskog stočarstva sa težištem na razvoj govedarstva; ovčarstva, živinarstva, svinjarstva, akvakulture i pčelarstva;*
- *Brži razvoj integralne i organske proizvodnje povrća u otvorenom i zatvorenom prostoru;*
- *Svestrani razvoj plantažne integralne i organske proizvodnje voća i grožđa za proizvodnju kvalitetnih sertifikovanih proizvoda i prerađevina;*
- *Povećanje prinosa svih vrsta žita uz smanjenje površina u korist leguminoza i industrijskog bilja i povrća;*
- *Gajenja useva za proizvodnju biomase i biogoriva;*
- *Proizvodnja semenskog i sadnog materijala za izvoz i razvoj rodni i kvalitetni i konkurentnijih sorti i hibrida;*
- *Proizvodnja cveća i zelenila odnosno hortoproizvoda za izvoz;*
- *Proizvodnja i prerada organskog lekovitog i aromatičnog bilja i šumskih plodova;*
- *Brži razvoj ekoloških sistema i organske biljne i stočarske proizvodnje kvalitetne zdravstveno bezbedne i sertifikovane hrane;*
- *Organska ekološka akvakulturna proizvodnja i prerada;*

- *Optimalni reonski razmeštaj konvencionalne, integralne i organske proizvodnje i prerade i razvoj brendiranih proizvoda prema geografskom poreklu za izvoz;*
 - *Dinamičan razvoja navodnjavanja u funkciji intenziviranja, promene strukture i povećanja prinosa i racionalnog korišćenja prirodnih resursa i razvoja asortimana u preradi za izvoz;*
 - *Modernizacija prerađivačke industrije i dinamična proizvodnja visokokvalitetnog asortimana iz konvencionalne i organske prerade na bazi mesa, mleka, žita, povrća, voća i grožđa, soje, suncokreta i uljane repice i organskih proizvoda;*
 - *Programi korišćenja sekundarnih sirovina za razvoj viših faza prerade;*
 - *Svestrani multifunkcionalni razvoj ruralnih područja, unapređenje kvaliteta rada i života na selu uz smanjenje siromaštva u ruralnim sredinama i zaštitu životne sredine;*
 - *Organizacija kooperativa (ili osnovnih zadruga) osnov je za razvoj poljoprivrede i ruralni razvoj;*
 - *Zeleni izvori energije biomase, geotermalne energije, vode, vetra i sunca za zelene sisteme ekološke proizvodnje kvalitetne sertifikovane hrane i autonomne izvore energije;*
 - *Proizvodnja i primena mikrobioloških đubriva i razvoj zaštitnih bioloških sredstava u proizvodnji ekoloških sistema i organske proizvodnje hrane;*
 - *Efikasno upravljanje stručnim i javnim službama i politikama i unapređenje institucionalnog okvira razvoja poljoprivrede u ruralnih sredina;*
 - *Održivo upravljanje resursima, zaštita životne sredine, očuvanje biodiverziteta i ublažavanje i akomodacija na klimatske promene;*
 - *Potrebno je racionalnije organizovati celokupno školstvo, a posebno visoko školstvo primeriti razvoju poljoprivrede Srbije, ruralnih područja i izvozu. Država treba da finansira ili sufinansira samo kadrove koji su potrebni poljoprivredi i selu i koji se prema potrebama mogu zaposliti, a ne da finansira isti broj studenata po fakultetima radi rada fakulteta i škola;*
 - *Agrarna politika i agrarni budžet u skladu sa razvojnim opredeljenjima i učešćem poljoprivrede, prerade i sela u stvaranju društvenog proizvoda Srbije.*
- *Prioritetni zadaci dugoročnog razvoja ruralne ekonomije i agrobiznisa su da se zaustavi odlazak mladih sa sela i to: Poboljšanje uslova rada i života na selu; Povećanje ponude kvalitetnih poljoprivrednih proizvoda i prerađevina iz konvencionalne, integralne i organske proizvodnje i nepoljoprivrednih usluga seoskih domaćinstava; Razvoj infrastrukture - puteva, vodovoda, škola, zdravstvene službe, dečjih ustanova, domova kulture, sportskih terena, čitaonica, etnografskih muzeja, PTT komunikacije i drugih sadržaja; Razvoj malih i srednjih preduzeća iz delatnosti koje imaju resurse i uslužnih delatnosti; Razvoj seoskog i agroekoturizma, domaće radinosti i drugih delatnosti; Ukрупnjavanje poseda poljoprivrednih gazdinstava merama ekonomske politike; Socijalna sigurnost poljoprivrednih gazdinstava; Organizacija kooperativa (ili poslovnih zadruga) u funkciji ruralnog razvoja; Poslovno organizovanje proizvođača, prerađivača i prometa radi uspešnog nastupa na tržištu; Prenošenja znanja stručnih-savetodavnih službi, instituta i fakulteta u praksi; Agrarni budžet u funkciji subvencionisanja i svestranog razvoja ruralnih područja.*
- *Metode za operativno sprovođenje strategije poljoprivrednog i ruralnog razvoja su: stalni makroprogrami ili razvojna politika, agrarna i poreska politika, koordinacija i usmeravanje razvoja i nauka, obrazovanje i savetodavne stručne službe. Makroprogrami podrazumevaju upravljanje zemljištem i vodama, n a v o d n j a v a n j e , povećanje poljoprivrednog gazdinstva, oživljavanje i svestrani razvoj sela, obrazovanje, nauka i stručne službe, transformacija i organizacija poljoprivrede.*

Na osnovu raspoloživih resursa i potencijala, tražnje na svetskom tržištu, profitabilnosti proizvoda i ciljeva poljoprivrednog i ruralnog razvoja EU i Srbije, definisani su konkretni operativni razvojni prioriteti poljoprivrede i ruralnog razvoja Srbije. Strateško opredelenje je razvoj održive ekološki prihvatljive multifunkcionalne farmerske produktivne i konkurentne poljoprivrede koja ispunjava ekonomske, ekološke i međunarodne standarde. Praktičnom primenom znanja i inovacija povećati produktivnost i ekonomičnost, racionalno koristiti resurse, štititi životnu sredinu i uspostaviti interaktivne međuodnose između proizvodnje, inovativne prerade, preduzetništva, obrazovanja, naučno istraživačkog rada i prometa u funkciji kreativnog razvoja novih kvalitetnih proizvoda i prodora na konkurentnom međunarodnom tržištu.

Opredelenje je da svi izvozni poljoprivredno-prehrambeni proizvodi imaju prioritet u razvojnoj strategiji i agrarnoj politici. Za brži razvoj stočarstva i organskog farmskog stočarstva, razvoj integralne i organske proizvodnje povrća u otvorenom i zatvorenom prostoru, razvoj plantažne integralne i organske proizvodnje voća i grožđa za proizvodnju kvalitetnih sertifikovanih proizvoda i prerađevina, povećanje produktivnosti svih vrsta žita uz smanjenje površina u korist leguminoza, povrća i industrijskog bilja, proizvodnju semenskog i sadnog materijala za izvoz i razvoj rodnijih i kvalitetnih i konkurentnijih sorti i hibrida.

Težište je na brži razvoj ekoloških sistema organske biljne i stočarske proizvodnje kvalitetne zdravstveno bezbedne i sertifikovane hrane, proizvodnju i preradu organskog lekovitog i aromatičnog bilja i šumskih plodova, organsku ekološku akvakulturnu proizvodnju i preradu, gajenja useva za proizvodnju biomase i biogoriva, proizvodnju cveća i zelenila odnosno hortoproizvoda za izvoz i optimalni reonski razmeštaj konvencionalne, integralne i organske proizvodnje i prerade i razvoj brendiranih proizvoda prema geografskom poreklu za izvoz. Održivo upravljanje resursima, zaštita životne sredine, očuvanje biodiverziteta i ublažavanje i akomodacija na klimatske promene je permanentni razvojni prioritet. Svaki reon potrebo je da definiše sopstveni Program organske proizvodnje u ruralnim područjima i stimuliše konverziju zemljišta za organsku proizvodnju.

Strateški prioritet dinamiziranja razvoja je modernizacija i razvoj inovativne prerađivačke industrije i raznovrsna proizvodnja visokokvalitetnog asortimana iz konvencionalne, integralne i organske prerade na bazi mesa, mleka, žita, povrća, voća i grožđa, soje, suncokreta i uljane repice, gljiva, šumskih plodova i svih organskih proizvoda. Proizvodnja dijetetske i brze hrane. Realizacija programa korišćenja sekundarnih sirovina za razvoj viših faza prerade i proizvodnje raznih finalnih proizvoda.

Svestrani multifunkcionalni razvoj ruralnih područja, zaposlenost, unapređenje kvaliteta rada i života mladih, žena i porodica na selu uz smanjenje siromaštva u ruralnim sredinama i zaštitu životne sredine. Organizacija kooperativa (poslovnih zadruga) osnov je za razvoj poljoprivrede i ruralni razvoj uz jačanje integrisanih odnosa između proizvodnje, prerade, preduzetništva, nauke i struke, primene znanja, inovacija i prometa u lancu međusobnih ekonomskih odnosa. Efikasno upravljanje stručnim i javnim službama, primena znanja i inovacija, politikama i unapređenje institucionalnog okvira razvoja poljoprivrede u ruralnih sredina.

Intenziviranje korišćenja i praktične primene zelenih izvora energije biomase, geotermalne energije, vode, vetra i sunca u agrobiznisu za zelene sisteme ekološke proizvodnje kvalitetne sertifikovane hrane. Primena autonomnih izvora energije na organskoj farmi, proizvodnja i

primena mikrobioloških đubriva i razvoj zaštitnih bioloških sredstava u proizvodnji ekoloških sistema organske proizvodnje hrane.

Ciljevi dugoročnog razvoja ruralne ekonomije i razvoja agrobiznisa su stvaranje prihvatljivih uslova rada i života i preduzetništva mladih i žena na selu, povećanje ponude kvalitetnih poljoprivrednih proizvoda i prerađevina iz konvencionalne, integralne i organske proizvodnje i nepoljoprivrednih usluga seoskih domaćinstava. Snažna podrška razvoju i primeni navodnjavanja na imanjima poljoprivrednika. Razvoj infrastrukture-puteva, vodovoda, škola, zdravstvene službe, dečjih ustanova, domova kulture, sportskih terena, čitaonica, etnografskih muzeja, PTT komunikacije i drugih sadržaja. Razvoj malih i srednjih preduzeća iz delatnosti koje imaju resurse i uslužnih delatnosti, razvoj seoskog ili ruralnog i agroekoturizma, domaće radinosti i drugih delatnosti. Ukрупnjavanje poseda poljoprivrednih gazdinstava merama ekonomske politike i socijalna sigurnost poljoprivrednih gazdinstava. Organizacija kooperativa (poslovnih zadruga) u funkciji ruralnog razvoja, poslovno organizovanje i integrisanje proizvođača, prerađivača, preduzetnika, nauke, stručnih službi i prometa radi povećanja konkurentnost, uspešnog nastupa na tržištu i postizanja maksimalnog ekonomskog i ekološkog profita. Prenošenje znanja i inovacija od strane stručnih-savetodavnih službi, instituta i fakulteta na imanjima i porodičnim farmama.

Agrarni budžet u funkciji subvencionisanja i svestranog razvoja ruralnih područja. Agrarna politika u skladu sa strateškim razvojnim opredelenjima i agrarni budžet u skladu sa učešćem poljoprivrede i sela u stvaranju društvenog proizvoda Srbije.

9 LITERATURA

1. Andrić, N. i. (2011). Neki aspekti finansiranja ruralnog razvoja Evropske unije, Beograd.
2. Ayres, R. U. and Kneese (1969). Production Consumption and Externalities. *American Economics Review* 69:3, 282-297.
3. Arie Oskam, Gerrit Meester and Huib Silvis (2010). *EU Policy for agriculture, food and rural areas*, Wageningen Academic Publishers.
4. Babić, M., Babić, A. (2000): *Međunarodna ekonomija*, MATE, Zagreb.
5. Babović, Tasić (2013). *Agroekonomska i ruralna politika Evropske unije*. Fimek, Novi Sad.
6. Jovan Babović, Slavka Tasić, Radica Sipovac, Dušan Đukić (2013). Production and economic effects of using geothermal energy in Agribusiness, CPs 2013, No 130, MSEE 2013, International Conference on Material Science and Environmental Engineering (MSEE 2013) (*Central European Journal of Energetic Materials*, ISSN: 1733-7178).
7. Jovan Babovic, Slavka Tasic, et al. (2013). Economic Evaluation of Company's Business Results by Implementation of Discrimination Analysis (128), EBMEI 2013 Contents (No 128), 2013, International Conference on Economic, Business Management and Education Innovation (EBMEI 2013), 2013, May 22-23, 2013, Beijing, China.
8. Jovan Babović, Slavica Dabetić, Slavka Tasić (2013). Tendency of the development of offer and demand for the organic products worldwide, International Conference on International Conference on Material Science and Environmental Engineering, MSEE 2014.
9. Babović, J. (2005, 2008). *Agroekonomska i agroekološka politika Evropske unije, Multifunkcionalni razvoj - agroekoturizam, Agrobiznis u organskoj proizvodnji*, monografije *Organska poljoprivreda*, tom 1 i *Agrobiznis u ekološkoj proizvodnji hrane*, Novi Sad.
10. Babović, J. (2010). *Menadžment prirodnih resursa u održivom razvoju*, Fimek, Novi Sad.
11. Babović, J. I sar. (2005). *Agrobiznis u ekološkoj proizvodnji hrane*, Naučni institut za ratarstvo i povrtarstvo, Novi Sad.
12. Babović, J. (2010), *Reonizacija - uslov agrarnog razvoja i organske poljoprivrede Srbije*, Međunarodni simpozijum, Centar za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti Beograd, Sijarinska banja.
13. Babović, J. (2008). *Agrobiznis u organskoj proizvodnji, Agromenadžment i standardi kvaliteta, Marketing organske proizvodnje, Multifunkcionalni i ruralni razvoj - agroturizam*, Monografija, *Organska poljoprivreda*, Institut za ratarstvo i povrtarstvo, Novi Sad.
14. Babović, J. I sar. (2009). *The Work Productivity in the Production of Agricultural Crops*, Szeged, Mađarska.
15. Babović, J. (1997), *Svetsko tržište i dugoročni razvoj poljoprivrede, sela i prehrambene industrije*, *Agroekonomika*, Novi Sad.
16. Babović, J. (2008). *Menadžment*, Fimek, Novi Sad.

17. Babović, J. (2008). Marketing i agromarketing, Fimek, Novi Sad.
18. Babović, J. (2009). Menadžment farme u održivoj proizvodnji, Fimek, Novi Sad.
19. Babović, J., Prodanović, R. (2012). Marketing model organic food. Third International Scientific Symposium "Agrosym Jahorina 2012", Proceedings (pp).
20. Babović, J. (2000). Koncept korišćenja kapaciteta više faze prerade, Privredna izgradnja, Novi Sad.
21. Babović, J. (2003). Utopijska agrarna politika i slom sela, Ekonomika poljoprivrede, Vol. 50, No 4, Beograd.
22. Jovan Babović, Marko Carić, Dragomir Đorđević (2011). Factors Influencing Economics of the Pork Meat Production, Agricultural Economics (AGRICECON) , ISSN 0139-570 X, AGRICECON, CZESH, 57, 2911 (4): 203-209., PRAQUE. SCI.
23. Babović, J., Carić, M., Đorđević, D. (2010). Management of Irrigation in Plant Production, Scientific Journal, Hodmózovasarhely, Hungary, ISSN 1788-5345.
24. Babović, J., Veselinović, B. (2010). Agrarna politika EU i reonizacija agrarne proizvodnje Srbije, Novi Sad, Fimek, Zbornik radova, ISSN 1820-9165.
25. Babovic, J., Radovic, I. (2012). Economic effects of optimization in fruit growing using linear programming, Български Журнал оф Агрикултурал Сциенце, Bulgaria.
26. Babović, J., Prodanović, R., Mutibarić, J. (2011). Zoning and Sustainable Development of Organic Agriculture, International Scientific Conference "Serbia Facing the Challenges of Globalization and Sustainable Development" Proceedings, Belgrade, November 25th, 2011, p. 277-287.
27. Beard, T. R, Lozada, G. (1999). Economics Entropy and the Environment, Cheltenham, UK, Edward Elgar.
28. Bengtsson, J., Ahnstrom, J., Weibull, A.-C. (2005): The effects of organic agriculture on biodiversity and abundance: a meta-analysis. J. Applied Ecology 42, 261-269.
29. Bogdanov, N. (2007). Mala ruralna domaćinstva u Srbiji i ruralna nepoljoprivredna ekonomija, UNDP, Beograd.
30. Bogdanov N., Volk T., Redhak M., Erjavec E. (2008a): Analize direktne budžetske podrške poljoprivredi i ruralnom razvoju Srbije, Beograd.
31. Bogdanov, N. (2004). Poljoprivreda u međunarodnim integracijama i položaj Srbije, društvo agrarnih ekonomista, Beograd.
32. Bjelić, P. (2002). Svetska trgovinska organizacija, IGP „Prometej“, Beograd.
33. Bijelić, P., Jelisavac-Trošić, S., Popović-Petrović, I. (2010). Savremena međunarodna trgovina, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.
34. Bijelić, P., Popović-Petrović, I. (2012). Program pomoći za razvoj međunarodne trgovine, Međunarodni problemi, 64 (3); 359-384.
35. Blažević, M. (2009). Svetska trgovinska organizacija, Ekonomski fakultet, Podgorica.
36. Bugar, D., Papić, N. (2011). Konkurentnost agrobiznis sektora Srbije u funkciji poboljšanja spoljnotrgovinske razmene, Škola biznisa, br. 3/2011.

37. Budimir, B. (2010). Pridruživanje Srbije Evropskoj uniji, Beograd, ISAC Fond.
38. Carić, M., Babović, J. i sar. (2012). Organska prerada, Fimek, Novi Sad.
39. Carić, M. (1980). Tehnologija koncentrovanih sušenih mlečnih proizvoda, Tehnološki fakultet, Novi Sad.
40. Carić, M. i sar. (1980). Neki aspekti industrijske prerade surutke, Tehnološki fakultet, Novi Sad.
41. Cirkovic M., Kiselicki N., Maletin S. (2001). Mogućnost gajenja tilapije u šaranskim ribnjacima i geotermalnim vodama. Međunarodni simpozijum "Naučna dostignuća u stočarstvu 2001", Herceg Novi, Savremena poljoprivreda 3-4, 231-234, 2001. R 61,2.
42. Cirkovic, M. i sar. (2002). Afrički som - *Clarias* sp. 5. Simpozijum o ribarstvu 2002, Bar, Zbornik izvoda str. 18-19. R 72, 0.5.
43. Delić i sar. (1980). Prerada otpadaka poljoprivredne proizvodnje u cilju poboljšanja njihove hranljive vrednosti, Zbornik sa savetovanja, Novi Sad.
44. Divljak, D. (2012). Svetska trgovinska organizacija i višestranu međunarodni sporazumi o zaštite životne sredine. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, 3 (2012), 175-190.
45. Dhar, B. (2013). The Future of the World Trade Organization. ADBI Working Paper. Tokyo: Asian Development Bank Institute.
46. Snežana Đorđević, Jovan Babović, Slavka Tasić, Dušan Đukić (2014). Economic efficiency of microbiological fertilizer slavol applied in conventional and organic production, International Conference on International Conference on Material Science and Environmental Engineering, MSEE 2014.
47. Đorđević, M. (2014). Svetska trgovinska organizacija (STO) - pravni okvir međunarodne trgovine, http://www.ius.bg.ac.rs/prof/Materijali/yormil/2.%20Svetska%20trgovinska%20organizacija_2013.ppt
48. Đukanović, M.: Životna sredina i održivi razvoj, Beograd, 1996.
49. Đurović, G. (2012): Spoljnotrgovinska integracija i Crna Gora, Fakultet političkih nauka, Podgorica.
50. Đurović, G. (2013). Svjetsko tržište i globalizacija i Međunarodni ekonomski odnosi. Preuzeto sa Interneta, Fakultet političkih nauka, Podgorica.
51. Erjavec, E. (2006). Zajednička agrarna politika Evropske unije, Ljubljana, Tempus Cards Project BASIC.
52. Filipović, Ugrenčić (2012). Organska demo-polja u funkciji očuvanja biodiverziteta, Organska proizvodnja i biodiverzitet, Pančevo.
53. Frkić I., Tomasović D. (2008): Iskustva zemalja kandidatkinja s pretprijetnim programima PHARE, ISPA i SAPARD, Zagreb.
54. Folke, C., et all.: Biodiversity Loss: An Introduction, Stocholm, 1992.

55. Georgescu-Roegen, N. (1971). *The Entropy Law and Economics Process*, Cambridge MA, Harvard Univ. Press.
56. Grupa autora (2001). *Odgovorni i održivi razvoj turizma*, Beograd. Centar za održivi razvoj turizma.
57. Guido Haas (2012). *Stanje i okvir agrobiodiverziteta useva u EU - zaključak i perspektive za Srbiju*, Organska proizvodnja i biodiverzitet, Pančevo.
58. Hatwick, J. M and N. D. Olewiler (1986). *The Economics of Natural Resource Use*, New York Harper&Row. Publ.
59. Hamilton, Anneke (2013). *Global Trade in Agriculture and Food Products*, Agriculture and Commodities Division, SADC Workshop, South Africa.
60. Helga Willer and Julia Lernoud (2014). *The European Market for Organic Food*, Forschungsinstitut für biologischen Landbau (FiBL), Frick Diana Schaack, Agrarmarkt Informationsgesellschaft (AMI), Bonn, Germany.
61. Heady, E. O. (1952). *Economics of Agricultural Production and Resource Use*, New York.
64. Ignjatijević, S. (2011). *Komparativne prednosti agrara Srbije u spoljnoj trgovini*, Doktorska disertacija, Fimek, Novi Sad.
62. Ivanišević (2014). *Vinogradarstvo Srbije kroz statistiku i reonizaciju*, Polj. Fakultet, Novi Sad.
63. Jovanović, S. (2009). *Evropska unija i ruralni razvoj Srbije*, MP, Beograd.
64. Jelisavac, S. (2009). *Pregovori o tržišnom pristupu u okviru svetske trgovinske organizacije*, *Međunarodni problemi*, 61 (3); 319-342.
65. Jovičić, J., Mirošević, S. (2012). *Međunarodni ekonomski odnosi*, Nezavisni univerzitet, Banja Luka.
66. Knežević (2013). *Lokacije za proizvodnju organske hrane*, Serbia organic, Beograd.
67. Kovačević, R. (2004). *Svetska trgovinska organizacija i liberalizacija trgovine posle Dohe*, *Privredna izgradnja*, 47 (1-2), 17-49.
68. Kostadinović, D. (2009). *Osnovne karakteristike međunarodnog prometa agroindustrijskih proizvoda*, *Agroekonomika*, 41-42, str. 80-94.
69. Kotler, P. (2000). *Marketing Management*, Prentice Hall, New Jersey.
70. Korać, N. (2008). *Organska proizvodnja grožđa*, *Organska poljoprivreda*, Monografija, tom 2. , Institut za ratarstvo i povrtarstvo, Novi Sad.
71. Kozomara, J. (2001). *Spoljnotrgovinsko poslovanje*, Besjeda i Ars Libri, Beograd.
72. Kraus, J., Gallenberger, I., Steffan-Dewenter, I. (2011): *Decreased Functional Diversity and Biological Pest Control in Conventional Compared to Organic Crop Fields*. *PLoS ONE* 6 (5): e19502. doi: 10.1371/journal.pone.0019502.
73. Krugman, P. & Obsfeld, M. (2009). *Međunarodna ekonomija*, VIII izdanje, Data status, Beograd.
74. Keserović i sar. (2014). *Voćarstvo*, RZS, Beograd.

75. Laird, S. (2000). *The WTO Agenda and the Developing Countries*, Centre for Research in Economic Development and International Trade, University of Nottingham.
76. Lampkin N: *Organic Farming*. Farming Press, CK, 1999.
77. Lazović M., Knežević I., Mirić, O., Pejović A. (2007). *IPA Vodič kroz Instrument za pretpristupnu pomoć EU 2007-2013*, Evropski pokret u Srbiji, Beograd.
78. Lazić, B., Babović, J. i sar. (2008). *Organska poljoprivreda, tom 1 i 2.*, Institut za ratarstvo i povrtarstvo, Novi Sad.
79. Lazić, B. (2012). *Međuzavisnost organske poljoprivrede i biodiverziteta*, Organska proizvodnja i biodiverzitet, Pančevo.
80. Lazić, B. (2008). *Moj salaš, Zelena mreža Vojvodine*, Novi Sad.
81. Labouze, E., Mudgal S. (2010): *Soil Biodiversity: Functions, Threats and Tools for Policy Makers*. Bio Intelligence Service, IRD, and NIOO Report for the European Commission; European Commission: Brussels, Belgium, 2010. Available online: http://ec.europa.eu/environment/soil/pdf/biodiversity_report.pdf (accessed on 24 March 2010).
82. Lee Peoples (2004). *International Trade in Agricultural: A Research Guide*, Oklahoma City University School of Law, Law Review, Vol. 29, p. 683-724.
83. Lukić, R. (1997). *Društvo i seljaštvo*. Beograd: Zavod za sociologiju razvoja sela.
84. Lukić, R. (1984a). *Značaj i položaj sela u našem društvu*. *Ekonomika poljoprivrede*, 31 (10), 639-647.
85. Marjanović, M. (2014). *Svetska trgovinska organizacija i karakteristike trgovine poljoprivrednim proizvodima*, Fimek, Novi Sad.
86. Marković, P., et al. (1995), *Poljoprivredni atlas Srbije, I-IV*, Ministarstvo poljoprivrede Srbije i SANU, Beograd.
87. Marković, P., Babović, J. (1998), *Pogledi na budući razvoj poljoprivrede i sela*, Ministarstvo poljoprivrede Srbije, Beograd.
88. Marković, P. Babović, J. (1998). *Pogledi na budući razvoj poljoprivrede Srbije*, Agrarni budžet, MPŠV, Beograd.
89. Marković, I. (2009). *How to join the World Trade Organization: Some Aspects of the Accession Process*, *Economic Annals*, Volume LIV, No. 180, p. 116-132.
90. Marković, I. (2012). *Matrica pristupanja Srbije Evropskoj uniji*, *Ekonomске teme*, Niš.
91. Massot, A. (2014). *Sporazum STO o poljoprivredi*. Preuzeto sa: http://www.europarl.europa.eu/aboutparliament/hr/displayFtu.html?ftuId = FTU_5. 2. 7. html
92. Mihailović i sar. (2013). *Analiza performansi primarne poljoprivredne proizvodnje i prehrambene industrije Srbije*, *Agroznanje*, br 1, Banja Luka.
93. Milić, B. (2011). *Ruralni razvoj - praktikum za lokalne aktere*. Beograd.
94. Naumović, M., Petković, J. (2013). *Radomir Lukić o tradicionalnom selu*, *Teme*, Br 3, Niš.

95. Nemeš, S. (2007). *Obnovljivi izvori energije*, PMF, Novi Sad.
96. Njegovan, Z. (2008). *Agrobiznis u Srbiji u susret EU*, Polj. Fakultet, Novi Sad.
97. Njegovan, Z. (2001). *Evolucija zajedničke agrarne politike Evropske unije - CAP*. Beograd. Ekonomski institut.
98. Panev, Marinković (2012). *Prvi rezultati popisa stanovništva 2011*, Centar za NIR SANU i Univerzitet u Nišu, Beograd-Niš.
99. Pešić, R. (2002). *Ekonomija prirodnih resursa i životne sredine*, Beograd. Poljoprivredni fakultet 2002.
100. Perman, R. Y. Ma, and J. McGilvary (1996). *Natural Resource and Enviromental Economics*, London, Longman.
101. Popović V. (2003). *Evropska agrarna podrška i održivi ruralni razvoj*, Beograd: Institut za ekonomiku poljoprivrede.
102. Pelević, B., Vučković, V. (2007). *Međunarodna ekonomija*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.
103. Popović-Petrović, I. (2004). *Svetska trgovinska organizacija - osnivanje, funkcije, ciljevi*. *Međunarodni problemi*, 56 (1); 93-113.
104. Popović, T. (1996). *Svetska trgovinska organizacija*, Institut ekonomskih nauka, Beograd.
105. Prekajac, Z. (2003). *Tretman poljoprivrede u okviru STO sa osvrtom na zemlje u razvoju i tranziciji*, *Privredna izgradnja*, XLVI: 1-2, str. 39-54.
106. Prekajac, Z. (2005). *Poljoprivreda i zemlje u razvoju u novoj rundi pregovora u okviru STO*, *Privredna izgradnja*, XLVIII, 1-2, str. 53-70.
107. Prekajac, Z. (2001). *Tretman poljoprivrede u okviru Svetske trgovinske organizacije - geneza, stanje i perspektive*, *Selekcija i semenarstvo*, Vol. VIII, 1-4, str. 7-17.
108. Prekajac, Z. (2009). *Book Review - Trade Liberalisation and the Poverty of Nations*, *Panoeconomicus*, 2, 281-286.
109. Prokopijević, M. (2005). *Evropska unija*, *Službeni glasnik*, Beograd.
110. Pajević, M. (2010). *Pridruživanje Srbije Evropskoj uniji*, Centar za međunarodne i bezbednosne poslove, Beograd.
111. Pajević, M. (2008). *Ekonomsko-privredni vodič kroz Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju*, ISAC Fond, Beograd.
112. Popov, J. (2002). *Drama na vojvođanskom selu*, Platneum, Novi Sad.
113. Porter, M. (1990). *How Compatitive Forces Share Strategy*, New York.
114. Porter, M. (2008). *O konkurenciji*, Fakultet za ekonomiju, finansije i administraciju, Beograd.
115. Pelević, B., Vučković, V. (2007). *Međunarodna ekonomija*, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.

116. Popović, T. (1996). Svetska trgovinska organizacija, Institut ekonomskih nauka, Beograd.
117. Prekajac, Z. (2003). Tretman poljoprivrede u okviru STO sa osvrtom na zemlje u razvoju i tranziciji, Privredna izgradnja, XLVI: 1-2, стр. 39-54.
118. Prekajac, Z. (2005). Poljoprivreda i zemlje u razvoju u novoj rundi pregovora u okviru STO, Privredna izgradnja, XLVIII, 1-2, стр. 53-70.
119. Prekajac, Z. (2001). Tretman poljoprivrede u okviru Svetske trgovinske organizacije - geneza, stanje i perspektive, Selekcija i semenarstvo, Vol. VIII, 1-4, стр. 7-17.
120. Prekajac, Z. (2009). Book Review - Trade Liberalisation and the Poverty of Nations, Panoeconomicus, 2, 281-286.
121. Pielke M. (2009): Community Policies for the Development of Rural Areas, European Commission Directorate General for Agriculture and Rural Development, Zagreb.
122. Radovanović, M. (1977). O sistemu čovek - životna sredina, Saopštenja, knjiga 6, Beograd. Institut za urbanizam Srbije.
123. Radović, I., Furundžić, M. (1997). Principi i metode organizacije i ekonomike poljoprivredne proizvodnje, Velarta, Beograd.
124. Račić, O., Dimitrijević, V. (1998). Međunarodne organizacije, Savremena administracija, Beograd.
125. Rakić, B. (2005). Marketing, Megatrend univerzitet, Beograd.
126. Ristić, L. (2013). Strategijsko upravljanje održivim ruralnim razvojem u Republici Srbiji, Ekonomski fakultet, Kragujevac.
127. Savić, I., et all. (1994). Ekologija i zaštita životne sredine, Beograd.
128. Sekulić, P., et al. (2008). Biološke osnove organske proizvodnje, monografija, Organska poljoprivreda, 1 tom, Institut za ratarstvo i povrtarstvo, Novi Sad.
129. Snežana Đorđević (2008). Primena mikroorganizama u organskoj proizvodnji. Monografija. Lazić, B., Babović, J. i sar. (2008). Organska poljoprivreda, Tom 2., Novi Sad, Institut za ratarstvo i povrtarstvo.
130. Snežana Đorđević, Jovan Babović (2012). Efektivnost primene mikrobiološkog đubriva slavola u biljnoj proizvodnji, Ekonomija teorija i praksa, Godina V, Broj II, str. 59-70. ISSN 2217-5458. Novi Sad.
131. Somogyi, S.: Multifunkcionalna poljoprivreda, Poljoprivreda info, 2008.
132. Sredojević, Z. (2000). Procena ekonomskog rezultata poljoprivrednog gazdinstva u uslovima alternativnog načina proizvodnje, Doktorska disertacija, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad.
133. Stanković, S. (1977). Okvir života, Naučna knjiga. Beograd.
134. Stoner, J., et all. (2002). Management, Prentice Hall, New York.
135. Skorić, D. (2004). Naučni institut za ratarstvo i povrtarstvo, Primer, www.vibilia.rs

136. Stefanović, Đ. (2012). Istraživanje promena društvene strukture u selima, Zavod za proučavanje sela, Vlasinski susreti, Beograd.
137. poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Republike Srbije, 39. Nacionalna konferencija o kvalitetu - 7 nacionalna konferencija o kvalitetu života, Asocijacija za kvalitet i standardizaciju Srbije, 7-9. jun 2012., Kragujevac.
138. Stiglitz, J. Aid for Trade, Selected Works of Joseph Stiglitz, Available at: http://works.bepress.com/joseph_stiglitz/9-17.07.2014.
139. Stepanov, R., Despotović, Lj. (2002). Evropska unija, Stylos, Novi Sad.
140. Spalević, A. (2009). Mogućnosti za razvoj ruralnog područja u Republici Srbiji, Geografski fakultet, Beogradu.
141. Samuelson, P. A. Nordhaus, W. D. (2002). Ekonomija, XV izdanje, MATE, Zagreb.
142. Stiglitz, J., (2006). Making Globalization Work, W. W. Norton & Company, Inc., New York - London.
143. Stefanović, D. Ruralni razvoj i šumarstvo, MPI ZŽS, Beograd.
144. Šulc, D. (1982). Korišćenje sekundarnih sirovina u proizvodnji hrane, Hrana i ishrana, Novi Sad.
145. Tasić, S. (2012). Ekonomska i ekološka politika agrarnog i ruralnog razvoja Evropske unije, Master rad, Fimek, Novi Sad.
146. Tasić, S. (2012). Pravo na zaštitu čovekove okoline, Seminarski rad, Fimek, Novi Sad.
147. Todorović, B. (2013). Svetska trgovinska organizacija i proces učlanjenja Republike Srbije, Bilten - Akreditaciono telo Srbije, br. 11, Beograd.
148. Tomić, R i D. (2011). Proizvodni potencijali agroprivrede Srbije - faktor unapređenja konkurentnosti, Škola biznisa, br 3/2011.
149. Unković, M. (2010). Svetska trgovina u privrednoj krizi, 6. Naučni skup sa međunarodnim učešćem Sinergija 2010, Univerzitet Sinergija, Bijeljina.
150. Uzunović, R (2010). Menadžment kvaliteta i životne sredine, Beograd.
151. Vlahović, B. (2007). Međunarodna trgovina poljoprivredno-prehrambenim proizvodima, Tempus IB_JEP_19027, Balkan Agri-Sector Initiative for CAP-acity Building, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad.
152. Vujičić, B. i sar. (1982). Mogućnost korišćenja otpadaka paradajza za proizvodnju pektolitičkih enzima, Hrana i ishrana, Novi Sad.
153. Vukadinović, R. (2005). Međunarodno poslovno pravo - opšti deo, Centar za pravo Evropske unije, Pravni fakultet u Kragujevcu.
154. Vujičić, M., et al. (2006) , Menadžment u agrobiznisu, Kragujevac, Ekonomski fakultet.
155. Vujičić, M., et al. (2008). Turizam i agrobiznis, Kragujevac, Ekonomski fakultet.
156. Vujošević, M., Spasić, N. (1996). Opšti principi održivog razvoja i perspektive planiranja, Posebna izdanja knjiga 30, Beograd. Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.

157. Zakić, Z. (2002). Prilog definisanju strategije razvoja ruralnih područja Srbije, Prilozi strategiji i politici integralnog ruralnog razvoja Srbije, IEP, Beograd.
158. Zekić, S., Tošin, M., Kresoja, M. (2010). Spoljnotrgovinska razmena poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Srbije, Ekonomski fakultet Subotica, Univerzitet u Novom Sadu.
159. Živkov i sar. (2010). Efekti liberalizacije carina na poljoprivredu Srbije, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i USAID. Preuzeto sa: <http://www.agrarije.com/sites/default/files/Efekti%20liberalizacije%20na%20poljoprivrednu%20Srbije.pdf>
160. Živadinović, B. (2011). Vodič kroz evropske politike - Poljoprivreda, Beograd.
161. Zekić, S., Tošin, M., Kresoja, M. (2010). Spoljnotrgovinska razmena poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Srbije, Ekonomski fakultet Subotica, Univerzitet u Novom Sadu.
162. Znaor, D. (1996). Ekološka poljoprivreda, Nakladni zavod, Zagreb.
163. Živkov, G., Bardić, D., Milovanović, M. (2004). Srbija i STO - perspektive i izazovi članstva, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede.

II Dokumenta

- MPŽS (2014). Strategija poljoprivrednog i ruralnog razvoja Srbije 2014-2024, Beograd
- SGS i Poljoprivreda i ribarstvo, Beograd, 2014.
- Bergenska ministarska deklaracija o održivom razvoju, Bergen, Beograd, 1987.
- Direktiva 2003/35/EC obezbeđuje učešće javnosti i odnosi se na directive 85/337/EEC i 96/61/EC.
- EU Kratak pregled finansiranja (2006) <http://europa.eu/scadplus/leg/en/cha/c11332.htm>.
- Privredna komora Srbije (PKS) (16.07.2014).
- European Commission, Directorate-General for Agriculture and Rural Development (2009). The Common Agricultural Policy Explained, Publication Office of the European Union.
- Glossary of the Common Agricultural Policy and the Agenda 2000 Reform, European Parliament, 1999.
- European Commission, Prospects for Agricultural Markets and Income in the EU 2013-2023.
- IFOAM e-magazine, Ecology & Farming No. 39, www.ifoam.org
- Politika Ruralnog razvoja EU 2007-2013, Beograd, Internet.
- Poljoprivreda - Internet magazin, www.poljoprivreda.info
- Strategija razvoja poljoprivrede Srbije, Beograd, 1997, 2005, 2009.
- Zajednička poljoprivredna politika Evropske unije (CAP) 2007-2013.
- Zakonodavni „reformski paket ZPP-a“ sadrži četiri krovne uredbe:
 - Uredba Evropskog Parlamenta i Veća 1306/2013 o finansiranju, upravljanju i praćenju ZPP-a (bivša Uredba 1290/2005),
 - Uredba Evropskog Parlamenta i Vijeća 1307/2013 koja uspostavlja pravila za program izravnih plaćanja u okviru CAP-a (bivša Uredba 73/2009),
 - Uredba Evropskog Parlamenta i Vijeća 1308/2013 koja uspostavlja zajedničku organizaciju tržišta poljoprivrednih proizvoda (bivša Uredba 1234/2007),
 - Uredba Evropskog Parlamenta i Vijeća 1305/2013 o potpori ruralnom razvoju iz EAFRD-a (bivša Uredba 1698/2005).

- CAP and Rural Development Policy reform deal for 2014-2020, European Commission. 2013.
- CAP and Rural Development Policy reform deal for 2014-2020, European Commission. 2013.
- CAP and Rural Development Policy reform deal for 2014-2020, EK, Brisel, 2013.
- Overview of CAP Reform 2014-2020, EK, 2013.
- CAP reforma zajedničke poljoprivredne politike (2014-2020).
- DG AGRI (2005): Rural Development 2007-13. Axis 2: Environment/land management.
- European Commission (2009): Agriculture and Rural Development.
- Agriculture and Enlargement. Pre-accession support for the agricultural sector, IPARD. Werner Schiessl, Zagreb.
- European Commission Directorate - General for Agriculture and Rural Development (2009): Fact Sheet the EU Rural Development Policy 2007-2013.
- Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (2007): Plan Strategije Ruralnog razvoja 2009-2013, Beograd.
- Financial management of the european agricultural funds: Financial report 2007.
- European Commission, Directorate-General for Agriculture and Rural Development (2009). The Common Agricultural Policy Explained, Publication Office of the European Union.
- Vodič kroz Strategiju Evropa 2020. Evropski pokret Srbija, Fond za otvoreno društvo, Srbija.
- Zajednička poljoprivredna politika Evropske unije (2007). Evropska komisija, EU.
- Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja Srbije 2014-2024 godine, MPŽS, SGS, 2014.
- Statistički godišnjak Srbije za 2014, Beograd.
- RZS Poljoprivreda i ribarstvo, 2014.
- Strategija dugoročnog poljoprivrednog i ruralnog razvoja Srbije, MPŽS, Beograd, 2014.
- Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoj Srbije 2014-2024. godine, MPŽS, Beograd.
- Nacrt strategije ruralnog razvoja 2010-2013, MPŽS, Beograd.
- Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja Srbije, MPŽS, SGRS, 2014.
- PMF, Departman za turizam: Definisane pojmove ruralno, ruralna oblast i ruralni turizam, Novi Sad, www.dgt.uns.ac.rs/download/seoskitur1.pdf
- Strategija ruralnog razvoja Hrvatske, MP, Zagreb, 2014.
- Strategija ruralnog razvoja Crne Gore, MP, Podgorica, 2014.
- Obim svetskog robnog izvoza. Preuzeto sa: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Volume_of_world_merchandise_exports.png
- OECD, DAC, Aid Activities Database - <http://dx.doi.org/10.1787/888932446094>
- FAO, Međunarodna trgovina poljoprivrednim proizvodima, Preuzeto sa: <http://www.fao.org/docrep/w7440e/w7440e07.htm> - 26.06.2014.
- World Bank (2002). Development, Trade and WTO: a Handbook, editors: Bernard Hoekman, Aaditya Mattoo, and Philip English. Preuzeto sa: http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2004/08/19/000160016_20040819140633/Rendered/PDF/297990018213149971x.pdf
- World Trade Organization, www.wto.org/ - 30. 06. 2014.
- STO. Sporazum o poljoprivredi, 21994A1223 (04).
- Vlada Republike Srbije (2004). Regionalna politika Evropske unije, Beograd, Kancelarija za pridruživanje.

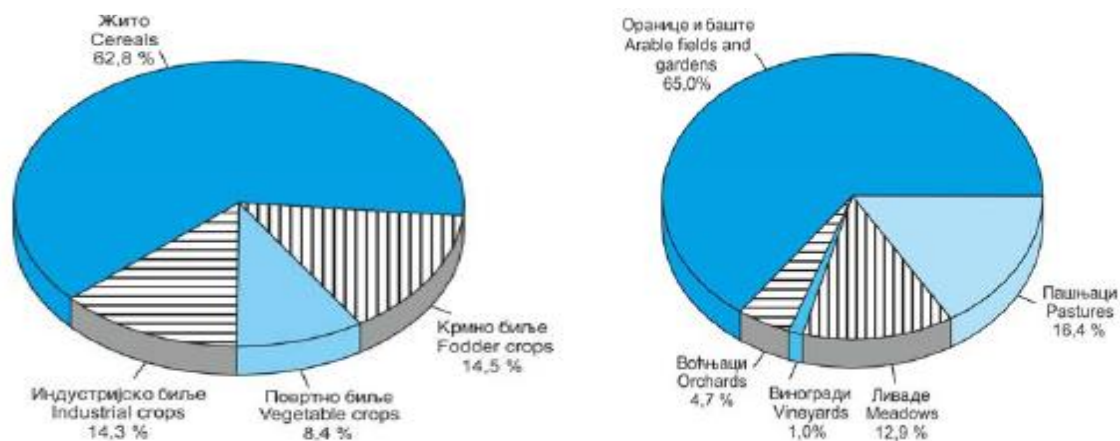
- Vodič kroz Strategiju Evropa 2020. Evropski pokret Srbija, Fond za otvoreno društvo, Srbija.
- United Nations Economic Commission for Europe, Synthesis Report on the Status of Implementation of the Convention (ECOSOC, April 2005), dostupan na <http://www.unece.org/env/pp/wgp.htm>
- Zajednička poljoprivredna politika Evropske unije (2007). Evropska komisija, EU.
- Zelena mreža Vojvodine, Lazić, Malešević: Organska poljoprivreda, Novi Sad.
- Zelena mreža Vojvodine - Publikacije, Galerija, www.zelenamreza.org

PRIOLOG 1. STANOVNIŠTVO, SETVENA STRUKTURA I PROIZVODNI REZULTATI SRBIJE

Tabela 1. Stanovništvo Srbije prema rezultatima popisa 1991, 2002 i 2011.

Статистичке функционалне територијалне целине (НСТЈ-1 и НСРЈ-2)	Година пописа			Раст/смањење			Индекс раста/смањења		
	1991.	2002.	2011.	1991–2002.	2002–2011.	1991–2011.	Индекс 2002. (1991=100)	Индекс 2011. (2002=100)	Индекс 2011. (1991=100)
	Број становника						Индекс 2002. (1991=100)	Индекс 2011. (2002=100)	Индекс 2011. (1991=100)
	Укупно становништво према дефиницији у време пописа								
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	7.822.795	7.498.001	7.120.666	-324.794	-377.335	-702.129	95,8	95,0	91,0
Србија – север	3.616.115	3.608.116	3.556.010	-7999	-52.106	-60.105	99,8	98,6	98,3
Београдски регион	1.602.226	1.576.124	1.639.121	-26.102	62.997	36.895	98,4	104,0	102,3
Регион Војводине	2.013.889	2.031.992	1.916.889	18.103	-115.103	-97.000	100,9	94,3	95,2
Србија – југ	4.206.680	3.889.885	3.564.656	-316.795	-325.229	-642.024	92,5	91,6	84,7
Регион Шумад. и запад. Срб.	2.266.428	2.136.881	2.013.388	-129.547	-123.493	-253.040	94,3	94,2	88,8
Регион јужне и источне Срб.	1.940.252	1.753.004	1.551.268	-187.248	-201.736	-388.984	90,3	88,5	80,0
	Становништво у земљи (упоредиве дефиниције)								
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	7.548.978	7.611.549	7.187.651	62.571	-423.898	-361.327	100,8	94,4	95,2
Србија – север	3.514.642	3.641.651	3.556.010	127.009	-85.641	41.368	103,6	97,6	101,2
Београдски регион	1.548.275	1.604.933	1.639.121	56.658	34.188	90.846	103,7	102,1	105,9
Регион Војводине	1.966.367	2.036.718	1.916.889	70.351	-119.829	-49.478	103,6	94,1	97,5
Србија – југ	4.034.336	3.969.898	3.631.641	-64.438	-338.257	-402.695	98,4	91,5	90,0
Регион Шумад. и запад. Срб.	2.188.210	2.181.216	2.013.388	-6994	-167.828	-174.822	99,7	92,3	92,0
Регион јужне и источне Срб.	1.846.126	1.788.682	1.618.253	-57.444	-170.429	-227.873	96,9	90,5	87,7

Izvor: SGS, Panev i Marinković (2012).

Графикон 1. Засејане површине у Србији 2013. године Коришћено пољопривредно земљиште у Србији 2013.

Izvor: SGS

Tabela 2. Zasejane oranične površine Srbije (000 ha)

	2011	2012	2013	Stopa
Oranice i bašte	3 067	3 060	3 054	- 0, 2
Žita	1 911	1 919	1 919	0, 2
Industrijsko bilje	429	421	437	0, 9
Povrće	272	264	256	- 3, 4
Krmno bilje	455	456	442	-1, 5
Rasadnici	1	1	1	0, 0
Ugari i neobrađene oranice	224	219	242	3, 9

Izvor: SGS

Tabela 3. Zasejano povrće i krmno bilje u Srbiji (000 ha)

	2011	2012	2013	Stopa
Krompir	78	75	73	-3, 3
Pasulj	20	19	17	-5, 3
Paprika	18	18	18	0, 0
Paradajz	20	20	18	-5, 0
Lucerka	183	176	177	-1, 7
Detelina	120	119	119	-0, 4
Ukupno	439	427	422	-2, 0

Izvor: SGS

Tabela 4. Proizvodnja i prinosi ratarskih useva u Srbiji (000 t i t/ha)

	2011	2012	2013	Stopa
Pšenica 000 t	2076	1911	2690	13, 9
t/ha	4, 2	4, 0	4, 8	6, 9
Kukuruz	6479	3523	5664	-5, 0
	5, 1	2, 8	4, 9	-2, 0
Šećerna repa	2822	2328	2983	2, 8
	50, 7	35, 9	47, 8	-7, 0
Suncokret	432	366	513	9, 0
	2, 5	2, 2	2, 7	3, 9
Soja	440	281	385	-5, 2
	2, 7	1, 7	2, 4	-5, 0
Uljana repica	44	20	27	-6, 6
	2, 9	2, 4	2, 8	-1, 8
Ukupno proizvodnja				-0, 2

Izvor: SGS

Tabela 5. Proizvodnja povrća i krmnog bilja u Srbiji (000 t i t/ha)

	2011	2012	2013	Stopa
Krompir 000t	891	578	767	-5, 2
t/ha	11, 4	7, 7	10, 4	-4, 6
Pasulj	39	27	34	-5, 2
	1, 2	1, 0	1, 1	-4, 3
Kupus i kelj	315	261	304	-1, 8
	14, 2	12, 2	14, 3	0, 3
Paprika	145	130	147	0, 7
	8, 1	7, 4	8, 6	3, 0
Paradajz	198	156	174	-5, 1
	9, 8	8, 1	9, 4	-2, 0
Lucerka	985	735	888	-5, 0
	5, 3	4, 0	5, 4	-2, 9
Detelina	492	388	443	-5, 0
	4, 0	3, 2	3, 6	-5, 0

Tabela 6. Proizvodnja voća i grožđa (000 t)

	2011	2012	2013	Stopa
Jabuka 000 t	266	179	332	11, 7

Šljiva	582	391	738	12, 6
Višnja	91	75	98	3, 8
Jagoda	36	26	29	-5, 6
Malina	90	70	68	-5, 9
Grožđe	325	263	321	-0, 7

Izvor: SGS

Tabela 7. Proizvodnja stoke i mesa (000 grla i 000 t)

	2011	2012	2013	Stopa
Goveda grla	937	921	913	-1, 4
tona	81	82	70	-5, 0
Svinje	3287	3139	3144	-2, 3
	271	252	249	-4, 2
Ovce	1460	1635	1616	5, 2
	24	22	30	11, 8
Koze	130	232	225	31, 5
Konji	12	17	16	15, 5
Živina	19103	24175	23450	10, 8
	103	94	92	-5, 0
Košnice	306	654	653	46, 0
Riba (šaran + pastrmka)	7, 6	7, 7	5, 9	-5, 7

Izvor: SGS

PRILOG 2. RAZVOJNI TRENDVI U PROIZVODNJI, POTROŠNJI, IZVOZU I UVOZU U EU DO 2023. GODINE

Tabela 8. Trend Proizvodnje i potrošnje hrane u EU 2010-2023. godine (mil. tona)

	Ø 2010-2014		2023	Index Salda			
	Proizvodnja	Potrošnja Saldo	Proizvodnja Potrošnja Saldo				
ŽITA	291, 6	279, 8	11, 8	316, 1	297, 9	18, 2	154, 2
Pšenica	138, 9	128, 5	10, 4	146, 5	130, 7	15, 7	150, 9
Ječam	55, 6	51, 1	4, 5	57, 8	51, 2	6, 6	146, 6
Kukuruz	65, 1	70, 1	- 5, 0	79, 3	83, 1	- 3, 8	76, 0
Ostale žitarice	32, 1	32, 8	- 0, 7	32, 6	32, 8	- 0, 2	28, 5
Uljarice	28, 8	44, 2	- 15, 4	33, 8	49, 5	- 15, 7	101, 9
Povrće	14, 4	24, 8	- 10, 4	16, 4	22, 8	- 6, 4	61, 5
Šećer	16, 3	18, 2	- 1, 9	17, 1	17, 1	0, 0	-
Govede meso	7, 8	7, 9	- 0, 1	7, 4	7, 8	- 0, 4	400, 0
Ovčje	0, 9	1, 1	- 0, 2	0, 8	1, 0	- 0, 2	-
Svinjsko	22, 5	20, 4	2, 1	23, 4	21, 2	2, 2	104, 8
Živinsko	12, 5	12, 0	0, 5	13, 6	13, 0	0, 6	120, 0
Meso ukupno	43, 9	41, 7	2, 2	45, 3	43, 0	2, 3	104, 5
Mleko	152, 2	-	-	160, 4	150, 0	10, 4	105, 2

Izvor: European Commission, Prospects for Agricultural Markets and Income in the EU 2013-2023, obračun autora.

EU je suficitarna sa osnovnim poljoprivredno-prehrambenim proizvodima. Minimalni deficit se javlja u proizvodnji kukuruza i ostalih žitarica, uljaricama, povrću i junećem i ovčjem mesu. Tržišna kretanja pokazuju da je potrebno usmeravati ponudu naših proizvoda na tržišta Rusije, CEFT-e, Bliskog istoka, Azije i Afrike. Potrebno je odgovorno istražiti tržišta i uz angažovanje naših diplomatskih predstavništava izučiti mogućnost plasmana na pojedinim tržištima.

BIOGRAFIJA

Slavka Tasić, rođena 18.11.1959. godine, Knićanin, Zrenjanin, Srbija.

Živi i radi u Beogradu.

Obrazovanje: Beogradska poslovna škola, Finansije, računovodstvo i bankarstvo; strukovni ekonomista (BACHELOR APPL.). Diplomski ispit na temu: "Strategija razvoja telekomunikacionih usluga u preduzeću Telekom Srbija". Univerzitet Privredna akademija, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, osnovne diplomske akademske studije, studijski program-ekonomski i stručni naziv - diplomirani ekonomista. Savez računovođa i revizora Srbije, Beograd, sertifikat o završenom ispitu za "PREDUZETNIČKO RAČUNOVODSTVO" za vođenje knjigovodstva privatnih preduzeća, radnji i drugih pravnih lica.

Master studije na Univerzitetu Privredna akademija, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment; Pravno-ekonomske studije Evropske unije. Master rada na temu: "Ekonomska i ekološka politika agrarnog i ruralnog razvoja Evropske unije". Master ekonomskih nauka. Doktorske studije na Univerzitetu Privredna akademije, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Inženjerski menadžment u biotehnologiji. Sve ispite je položila u predviđenom roku i ispunila uslove za odbranu doktorske disertacije.

Knjiga-udžbenik: Babović J., Tasić, S.(2013) "Agroekonomska i ruralna politika Evropske unije". Univerzitet Privredna akademija, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment. Objavila je pet (5) naučno-stručnih radova od kojih dva (2) na SCI listi.

Zaposlenost i aktivnosti: JP PTT saobraćaja "Srbija", RJ PS "Zemun". Upravnik pošte na Novom Beogradu. Složeni poslovi organizacije, operativne mere i kontrola rada; pružanje usluga platnog prometa i prijema pošiljaka; obuka radnika za poslovanje, kontrola dokumenata i rada službenika, operativno poslovanje sa pravnim licima u vezi avansnog plaćanja, evidencija, kontrole i ažuriranje dnevnih računa pravnih lica. Republički fond za zdravstveno i invalidsko osiguranje, Beograd. Samostalni saradnik za naplatu zdravstvenog osiguranja za inostrane osiguranike. Preduzeće za trgovinu na veliko i malo "Grafika", Beograd. Menadžer plasmana i marketinga. Poslovni kontakti sa stalnim i potencijalnim klijentima, sklapanje ugovora o kratkoročnoj i dugoročnoj saradnji, realizacija posla, naplata konačne realizacije.

Učesnik seminara Socijalni dijalog i osnaživanje žena u organizaciji Regionalnog centra za stabilnost jugoistočne Evrope. Realizacija cilja projekta u osnaživanju ženske mreže i učešće u vlasti i socijalnom dijalogu, kao i plan za konstruktivan dijalog s vladom i nevladinim organizacijama.

Umetničko slikarstvo - samostalna izložba u Klubu vazduhoplovstva Zemun.

Lične osobine i sposobnosti: Visok lični integritet, komunikativnost, profesionalnost u obavljanju posla, organizacione sposobnosti, analitičke veštine, liderske sposobnosti, inicijativnost i kreativnost u samostalnom i timskom radu.

IZJAVA O AUTORSTVU

Potpisani: Mast. ekon. SLAVKA TASIĆ sr.

Broj indeksa: D03 / 2012.

Izjavljujem

Da je doktorska disertacija pod naslovom:

„IMPLEMENTACIJA AGROEKONOMSKE POLITIKE EU NA POLJOPRIVREDNI I RURALNI RAZVOJ SRBIJE“

- Rezultat sopstvenog istraživačkog rada.
- Da predložena disertacija u celini ni u delovima nije bila predložena za dobijanje bilo koje diplome prema studijskim programima drugih visokoškolskih ustanova,
- Da su rezultati korektno navedeni i
- Da nisam kršila autorska prava i koristila intelektualnu svojinu drugih autora.

U Novom Sadu, _____ Potpis doktoranda

SLAVKA TASIĆ

IZJAVA O ISTOVETNOSTI ŠTAMPANE I ELEKTRONSKE VERZIJE DOKTORSKE
DISERTACIJE

Ime i prezime autora: Mast. ekon. SLAVKA TASIĆ sr.

Broj indeksa: D03 /2012

Studijski program: Inženjerski menadžment u biotehnologiji

Naslov rada: IMPLEMENTACIJA AGROEKONOMSKE POLITIKE EU NA
POLJOPRIVREDNI I RURALNI RAZVOJ SRBIJE

Mentor: Prof. emeritus Marijana Đ. Carić

Komentor: Prof. dr Jovan V. Babović, Member New York Academy of Sciences

Potpisani: SLAVKA TASIĆ

Izjavljujem da je štampana verzija doktorske disertacije istovetna elektronskoj verziji koju sam predala za objavljivanje u Biblioteci fakulteta i Biblioteci Matice Srpske.

Dozvoljavam da se objave moji lični podaci vezani za dobijanje akademskog zvanja doktora nauka, kao što su ime i prezime, godina i mesto rođenja i datum odbrane disertacije.

U Novom Sadu, _____ Potpis doktoranda

SLAVKA TASIĆ